N. BĂLCESCU

ROMÂNII SUPT MIHAI-VOIEVOD VITEAZUL

EDITURA MINERVA

NICOLAE BĂLCESCU

ROMÂNII SUPT MIHAI-VOIEVOD VITEAZUL

I

Sunt 18 secoli și jumătate de cînd Hristos întreprinse a răsturna lumea veche, civilizația păgînă, ce reprezenta principiul dinafară, obiectiv, al naturei și al silei, substituind în loc o altă lume, o altă civilizație, întemeiată pe principul subiectiv, dinlăuntru, pe dezvoltarea absolută a cugetării și a lucrării omenești în timp și în spațiu, și, prin identitatea între esenția naturei spirituale a omului și esenția naturei divine, el descoperi fiecărui individ legea libertății, a demnității, a moralității și a perfectibilității absolute.

După ce, în Evanghelie, Mîntuitorul ne arătă legea morală, absolută, nemărginită, *legea dreptății*, și aruncă omenirea pe calea nemărginită a unei dezvoltări regulate, progresivă, supuind natura, sila, lumea dinafară supt preponderența absolută a minții și a cugetării, prin sîngele său vărsat, prin moartea sa, el ne arătă legea practică, legea lucrării, legea jertfirei, a iubirei și a *frăției*, chipul cu care ne putem mîntui, putem învinge răul și îndeplini menirea morală a omenirei, adecă mai întîi prin cuvînt, prin idee, pe urmă prin lucrare, jertfindu-ne individa familiei, aceasta patriei, patria omenirei, viitorului.

Legea evanghelică, descoperind spiritului cauza absolută, proclamînd menirea omenirei și a lumei, împinse mintea omenească la demonstrarea și realizarea ei. De

atunci ştiinţa nouă, întemeindu-se pe conceptul legilor spiritului, pe observaţie, esperiinţă, calcul, a continuat zdrobirea lumei vechi, revoluţionarea sau perfecţionarea religiei, moralei, politicei, soţietăţii întregi, nimicind orice domnie individuală, supuind acţia omenească legei absolute şi universale a libertăţii şi a ştiinţei, căutînd realizarea în omenire a *dreptăţii* şi a *frăţiei*, aceste două temelii a ordinei absolute, perfecte, a ordinei divine. De atunci omenirea a intrat în calea care o duce gradat către perfecţia sa, către absolut, către nemărginit, către Dumnezeu. Care oare va fi rezultatul final al acestii căi ? Această mişcare de perfecţie va avea oare un termen ? Răul peri-va de tot din lume ? Omenirea va agiunge vrodată a-şi identifica în tot esenţia sa cu esenţia divină ? Acest secret mintea omenească nu-l poate încă pătrunde. Aceea ce ştim este că, din transformaţii în transformaţii, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mişcare e cu atît mai repede cu cît mai mult înaintează ; că fiecare pas a vieţii omenirei este un pas în această cale care o aproprie de Dumnezeu ; că fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului.

Misia istoriei este a ne arăta, a ne demonstra această transformaţie continuă, mişcare progresivă a omenirei, această dezvoltare a simtimentului şi a minţii omeneşti, supt toate formele dinlăuntru şi dinafară, în timp şi în spaţiu.

Supt ochiul providenţii şi după legile şi către ţinta hotărîtă de dînsa mai înainte, omenirea înaintează în evoluţiile sale istorice.

Prin împărţirea funcţiilor, naţiile în omenire, ca şi individurile în soţietate, produc, chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea.

Orice naţie dar, precum orice individ, are o misie a împlini în omenire, adecă a concurge, după natura şi geniul său propriu, la triumful ştiinţei asupra naturei, la perfecţionarea înţelegerii şi a simtimentului omenesc potrivit legei divine şi eterne care guvernează ursitele omenirei şi ale lumei.

Dar pentru că este o providenţă care păstrează ordinea creaţiei şi care dirigează faptele omului, prin aceea nu ur-

mează că omul este un instrument orb al fatalităţii, prin aceea nu se stinge libera lui voinţă. Dumnezeu n-a înzestrat pe om numai cu minte spre a deosibi binele din rău, arătîndu-i și legile prin care să poate povăţui în calea binelui şi învinge răul, dar încă el l-a înzestrat cu *voinţă*, lăsîndu-l liber în alegerea sa. Vai, dar, de acea naţie care calcă voia lui Dumnezeu, care preferă răul la bine ! Dumnezeu o părăseşte ; viaţa ei se stinge în viaţa omenirei şi ea espiază printr-un lung martir călcarea legei lui Dumnezeu. Acest timp de espiaţie (ispăşanie), ce o naţie sau chiar omenirea întreagă sufere supt legile lui Dumnezeu şi ale gîndirei, se pare adesea un repaos, o stare, în calea progresului, un pas înapoi, o oscilaţie istorică ; dar mai adesea suferinţa este un bold mai mult către perfecţionare şi din excesul răului iese binele.

„Marşul general al omenirei, zice învăţatul istoric Cantu, în căile ce providenţa pregăteşte, aduce acele minunate reînnoiri ce se fac pe pămînt şi scot binele din rău. Dar Dumnezeu este răbdător, căci este etern, în vreme ce omul, care simte traiul său scurt, ar dori ca tot lucru să se îndeplinească în acest moment iute, în care el vine ca să sufere, să espieze, să se amelioreze şi să moară. Aşa, astronomul ar dori ca cursul Uranului să să pripească, ca astfel fenomenele sale reproducîndu-se, să confirmeze adevărul calcurilor sale. Ignorantul numai crede că o cometă este accidentală, fiindcă nu vine în fiecare an. Viaţa adevărată să întemeiază în lucrarea lui Dumnezeu asupra zidirilor sale şi a omenirei colective asupra fiecărui om în parte, în unirea materiei cu spiritul, al lui *eu* cu lumea dinafară ; pentru aceea Pascal zicea că «toate părţile lumei sunt lănţuite într-astfel de chip, că este peste putinţă d-a cunoaşte una fără celelalte şi fără totul». Mintea, înălţîndu-să prin umilinţă, ştie observa cu confiinţă şi respect cărările divine ; ea poate mult, căci cunoaşte cît poate, şi în loc d-a-şi risipi puterile împotriva unor stăvili nebiruite, ea le concentrează în drepte hotare şi astfel se face ajutătorul providenţii."

II

Daca fiecare naţie are o misie evanghelică a împlini pe pămînt, să cercetăm şi să întrebăm şi pe această naţie română, atît doritoare astăzi de viaţă, ce a făcut ? Ce lupte a purtat pentru realizarea legii lui Dumnezeu, atît în sînul său, cît şi în omenire ? Istoria, lumea are drept a-i cere această seamă : căci nu trebuie a uita că, cu toată sfinţenia dreptului său, astăzi nu e destul ca o naţie să-şi aibă un loc pe carta lumei, sau să-şi reclameze acest loc şi libertatea sa în numele suvenirelor istorice ; ca dreptul său să ajungă a fi respectat şi recunoscut de celelalte naţii, trebuie încă ca ea să poată dovedi folosul ce.a adus şi poate aduce lumei, trebuie să arate formula înţelegătoare şi soţială ce ea reprezentează în marea carte a înţelegerii şi a istoriei omenirei.

Să aruncăm dar o ochire asupra trecutului acestii naţii române şi să vedem ce a făcut în aceste 18 secoli de cînd se află statornicită în pămîntul său. Această ochire ne va da înţelegerea revoluţiilor ei de faţă şi a revoluţiilor ei viitoare.

III

Adusă de marele Traian în Dacia dupe nimicirea locuitorilor ei, favorizată de împăraţii următori, de care atîrna d-a dreptul această ţară, colonia romană, în vreme de 160 ani, ajunse într-o stare foarte înfloritoare şi una din cele mai frumoase provinţe ale întinsei împărăţii romane. Mai mult de 70 cetăţi, împreunate cu drumuri minunate aşternute cu piatră, basilecele, templurile, amfiteatrele, băile, apeductele, ale că[ror] ruine încă să găsesc, ne-o dovedesc îndestul. Dar alături cu această mare civilizaţie materială, două rele mari care mistuia împărăţia şi care îi pregăti căderea : robia şi proprietatea cea mare trebuiră a produce şi în noua colonie relele lor, înghiţind cu încetul

proprietățile mici, ce fiecare colon dobîndise la început, și substituind robii la oamenii liberi.

Os[te]nită de atîtea rele ce o rodea, întinsa împărăție romană trebui să cază. Unitatea falsă la care ea supuse prin silă lumea trebui să să sfarme ca să dea locu la organizarea progresivă a unei unități mai adevărate, produsă prin armonia naționalităților libere. Dumnezeu atunci, ca să schimbe fața lumei vechi și s-o întinerească, împinse potoape de nații barbare asupră-i.

IV

Așezată la porțile împărăției și în trecătoarea barbarilor, Dacia noastră mai mult de 8 secoli îi văzu trecînd și retrecînd pe pămîntul său. Colonii romani din această țară nu pregetară a apăra cu bărbăție țara lor și chiar împărăția ce îi părăsise. Și cînd se văzură copleșiți de numărul dușmanilor, ei se traseră în Munții Carpați, unde își păstrară naționalitatea și independența lor. Chiar în acele vremi furtunoase și nenorocite, romanii Daciei nu uitară că au o misie în omenire. Prin relațiile lor cu barbarii, ei introduseră între dînșii cele dintăi cunoștințe de agricultură, artele folositoare și cuviințele vieții civilizate. Și prin legăturile de interes și comerciu, ei schimbară sălbătăcia și dușmănia lor asupra imperiului roman într-o prietenie folositoare, si sili pe barbari a căuta a se statornici și a se civiliza.[1] Pe la 865, bulgarii, popol finez, prin romanii din Dacia nouă priimesc religia creștină și împreună înfrățiți întemeiară un stat puternic, alegîndu-și regi dintre români. Pe la începutul secolului XI, acest regat, căzînd în turburări civile, se subjugă de Vasilie II, împăratul Orientului, și rămase supt puterea grecilor pînă la al XII[-lea] secol, cînd el reînvie mai puternic supt frații români Petru, Asan și Ioan și, după o existență glorioasă de doi secoli, căzu la 1392 supt turci.

Romanii din Dacia veche, cînd putură răsufla de barbari, ieșind din azilurile lor, întemeiară deosibite staturi

mici, pe la secolul al X și XI, care în secolul al XIII[lea] și XIV se contopiră printr-o mișcare de unitate în două staturi neatîrnate, a Țării Românești și a Moldaviei.

Cu întemeierea acestor state, evoluțiile istoriei românilor se fac mai lămurite, viața lor ne este mai bine cunoscută.

V

În cea dintîi epocă a întemeierii principatelor Țării Românești (1290) și a Moldovei (1356), care coprinde tot secolul XIV (de la 1290—1418), vedem aceste state mai întîi amenințate în naționalitate și existența lor politică cînd de unguri, cînd de poloni. După mai multe lupte îndelungate, aceste pretenții cad zdrobite de vitejia românilor. În aceste războaie ei se pregătesc ca într-o [școală] pentru alte lupte mai mari ce îi așteaptă, cu o nație și mai barbară, și mai puternică : turcii osmani, care pe la [1360] năvălesc în Europa și amerință a o cuceri. Încă din anul [1370], Ladislav-Vv. al Țării Românești se opune acestor barbari și să încearcă a pune stavilă furiei lor de coprinderi. O luptă care trebuia să ție mai patru secoli începu atunci, luptă în care românii vărsară șiroaie de sînge și se jertfiră ca niște martiri pentru apărarea civilizației în contra barbariei. Împărăția româno-bulgară cade supt izbirile turcilor (1392). Mircea cel Bătrîn, unul din cei mai mari și mai vestiți voievozi ai noștri, reclamă de la turci această moștenire ; el voiește a întrupa toată românimea într-un singur stat și caută [a dobîndi] Bulgaria și Moldova. Acum întîiași dată vedem ideea de unitate a se arăta, idee care va fi idealul seculilor viitoare și a tutulor voievozilor noștri cei mari. Strivit însă între unguri și turci, Mircea este silit a părăsi o parte din concuistele sale și a priimi încă și suzeranitatea Porții.

Tractatul ce el încheie cu Baiazet la 1393 asigurează românilor drepturile următoare :

1. Dreptul d-a profesa nesupăraţi religia lor, d-a-şi alege voievozii şi d-a se cîrmui independent, după legile lor.

2. Dreptul d-a face război sau pace.

Îndatorirea românilor către turci sta într-un uşure tribut anual de 3 000 bani roşii.

În Moldova, Alexandru cel Mare, ce domnea în această vreme nesupărat încă de turci, apără viteješte independinţa ţării sale de către poloni şi le răpeşte Pocuţia, care mai un secol rămîne întrupată cu Moldova.

Cu aceşti mari domni, Mircea şi Alexandru, se încheie această epocă. Ei completară instituţiile ţării lor.

Să aruncăm o privire asupra acestora, căci organizaţia dinlăuntru a soţietăţii singură ne poate esplica evoluţiile istorice prin care naţia română trecu.

VI

Domnul, ales în Ţara Românească, moştenitor în Moldova, cîrmuia ţara împreună cu un sfat de 12 boieri, întocmit în Ţara Românească de Negru-Vv. Orice act însemnat al cîrmuirei, precum şi orice danie, trebuia să fie făcut cu învoirea sfatului şi suscris de dînsul. Puterea d-a face legi, d-a scoate dăjdii sta în *Adunarea* sau *Soborul a toată ţara*. Originea acestor adunări izvorăşte din municipalităţile romane şi din soboarele goţilor, care, în lunga petrecere a lor în Dacia, lăsară multe urme şi obiceiuri între romani. Aceste adunări se convocau de domn pentru facerea legilor, pentru orînduirea dăjdiilor, pentru a hotărî război sau pace. Cînd tronul era vacant, atunci mitropolitul le convoca pentru alegerea domnului. Ele judeca asemenea în pricinile de vini mari politice, ca Camerile Lorzilor şi a Pairilor în Englitera şi Francia. Aceste adunări se compunea :

1. Clirosul, adecă mitropolitul ca prezident, episcopii şi egumenii monastirilor ;

2. De boieri, atît cei din slujbă cît şi cei dinafară ;

3. De deputaţii breslelor.

Clirosul, ca și monastirile, n-avea privelegiuri deosibite la început și era cu totul supt juridicția statului.

Boierii era slujbașii țării, adecă capii puterii armatei, fiind țara organizată ostășește, nu era o clasă nobiliară, ca în Europa. Ei n-avea nobilimea feodală, [de] concuistă, de origină, nici dreptul d-a fi singuri proprietari de pămînt, d-a moșteni titluri și slujbe, d-a fi deosibiți de legea comună pentru toți. Aceste principe, care singure constituiază casta nobiliară, n-au fost niciodată recunoscute în țările noastre. Totdauna, tot românu a avut dreptul a se face proprietar de pămînt și a ocupa slujbele statului ; titlurile n-au fost decît pe viață, fără a lăsa drept la urmași. Titluri nu era la început, căci nu se da deosibit, ci reprezenta numai numirea funcțiilor. Boierii, ca toți orășanii, se numea *jupani*, adecă cetățeni. Legea politică, civilă, ca și criminală a fost aceeași pentru toți. O singură deosibire se ivi mai tîrziu în legislația criminală. Se hotărî ca boierul căzut în vină să se spînzure mai sus cu un cot decît săracul. În urmă se suprimă această osîndă de tot pentru boieri.

Breslele se alcătuia de oarecare slujbași mai mici ai țării și de deosibitele categorii a burgeosiei, locuitorilor din orașe și a moșnenilor și oamenilor liberi.

Orașăle ce își dobîndiră și își păstrară libertatea lor, constituindu-să pe principul comunal, se ocîrmuia de o magistratură aleasă pe fiecare an și compusă de un județ și 12 pîrgari.

Țara ia o organizație ostășească și o centralizație puternică. Județele se dau supt comanda unui căpitan, care unește în mîna lui puterea administrativă, judecătorească și ostășească. Organizarea armatei permanente, a miliției și a Landsturmului face din tot românul un soldat la nevoie, și singură păstrează independința amenințată de streini.

Daca vom trece la organizația economică a țării, găsim pe cei mai mulți locuitori moșneni sau rezemași, adecă liberi și cu proprietățile lor. Dar lîngă dînșii proprietăți mari, pe care se află locuitori serfi, robi ai pămîntului, căci în urma năvălirei barbarilor, robii romani se transformară pretutindinea în robi ai pămîntului. Întocmai dupe [cum] în Europa se obișnuise a se da acestor serfi

numirea de romani, aşa şi la noi servagiul fu numit *rumânie* şi *vecinătate*, căci proprietarii din Ţara de Jos, unde mai cu seamă era proprietăţile mari, îşi adusese colonii din Ţara de Sus şi din românii din ţările vecine. Robia completă a acestora veni foarte tîrziu, căci la început stăpînul pămîntului făcuse 3 părţi din pămîntul său, din care două le împărţi în părţi mici pe la colonişti şi cealaltă fu cultivată de aceştia în folosul stăpînului, prin mijlocul *clăcii*, adecă a unui număr de zile de lucru. Robia completă a lor veni însă foarte tîrziu, căci pînă în secolul al XVII[lea] ei putea a se muta de la o moşie la alta, plătind *găleata de ieşire*.

Dăjdiile era aşezate pe toţi deopotrivă.

Acestea sunt liniile principale ale constituţiei ţării pe la începutul secolului al XIV[-lea]. Idealul ce românii goniră în organizaţia lor era *egalitatea* în drepturi şi în stare. Dar în această organizare era viţiuri, viţiuri izvorîte din ideile feodale ale timpului şi care fu pricina zdrobirii acestii constituţii. În această republică războinică se afla, deşi slabe la început, elemente soţiale, monarhic, aristocratic şi democratic. Puterea publică nu era delegată vremelniceşte de popor unor aleşi ai săi, dar se afla din drept în mîna capilor războinici ai ţării. Era fireşte ca aceşti capi, care concentra în mîna lor puterea politică şi militară a ţării, să ia o preponderinţă deosibită asupra claselor de rînd. Lipsa de comerciu nedînd o dezvoltare stării de mijloc, ea, ca şi poporul, se afla slabă în privinţa boierilor şi, după organizaţia militară a ţării, în dependinţa de un soldat către şeful său. Atît boierii în slujbe, cît şi cei dinafară de slujbe, mazîlii, fiind din drept membri ai adunărilor, acestea ajungînd prea numeroase...*

Boierii dar, împreună cu cleru, căutară mereu a se constitua într-o castă, dobîndindu-şi privelege. şi a concentra toate drepturile în mîna lor. Asemenea şi prin proprietăţile lor mari, a absorbi proprietăţile mici.

Domnii, ce reprezenta principul monarhic, favorizaţi prin centralizarea statului, căutară mereu a-şi întemeia

* Sfîrşitul frazei tăiat în original: „oamenii din stările de jos nu fură priimiţi în mare număr" (n. ed.).

puterea lor despotică asupra boierilor rezemaţi pe elementul popular şi a se face independinţi de dînşii, constituindu-se ereditari.

Lupta dar trebuia să înceapă între aceste trei elemente opozite şi vrăjmaşe. Începută încă din al XIV[-lea secol], ea continuă în al XV[-lea] şi al XVI[-lea]. Doborînd întîi elementul monarhic, aristocraţia dobori în urmă şi elementul popular şi, după aceste două ruine, ostenită, căzu şi ea zdrobită supt o burgeosie streină, supt fanarioţi.

VII

Istoria noastră n-a fost, sau a fost rău scrisă pînă acum. În luptele şi revoluţiile dinlăuntru, care au umplut secolul al XV[-lea] şi [al] XVI-[lea], istoricii noştri n-au văzut decît nişte lupte de pretendenţi la tron, iar n-au văzut principul şi interesele ce fiecare pretendent reprezenta. Într-un stat organizat ca al nostru, unde nici o familie n-avea dreptul de stăpînire, chestia dinastică nu putea avea loc dupe cum s-a presupus de istorici.

Îndată după moartea lui Mircea I, partidele în care ţara era împărţită începură lupta între dînsele, fiecare puindu-să supt unul din fiii săi. Turcii şi ungurii găsiră prilej a se amesteca între deosebitele partide, susţinînd cînd pe una, cînd pe alta, şi a călca libertatea naţiei. Puterea domnilor însă, ajutată de elementul democratic, ieşi biruitoare din aceste lupte între duşmanii dinlăuntru şi cei dinafară. Vlad Dracula-Vv. ţinu sus şi puternic frînele guvernului, dobîndind o glorie nemuritoare în luptele cu turcii şi zdrobind aristocraţia. Ţepeş urmează înainte şi mai puternic pe calea sa ; c-o asprime tiranică, dar dreaptă, el nimicniceşte facţiile dinlăuntru şi respinge nenumăratele oarde turceşti ce Mahomet II conducea asupra românilor. Silit mai tîrziu de nevoi, el încheie un tractat cu turcii la 1460, care păstrează stipulaţiile celui de la 1393, urcînd tributul la 10 mii galbeni şi recunoscînd suzeranitatea sau supremaţia nominală. Acest tractat încă şi astăzi

formează dreptul public al țării sau, cum se numește acum, capitulațiile ei cu Poarta. Aristocrația se aruncă în brațele turcilor și izbuti a goni din țară pe energicul domn, și partida domnilor în brațele ungurilor. Poporul mai adesea rămînea indiferint într-aceste lupte, pînă cînd vedea libertatea amenințată de vrăjmașii dinafară ; atunci alerga la apărarea țării supt steagul domnului. Adesea ocrotit de domni, el însă era slab către celelalte partide, căci toți capii ce ieșea din popor intra, firește, și să identifica cu una din partidele dominante.

Lupta, cu deosibite alternative între ambele principe, continuă pînă la Radul cel Mare [1495—1508], care se încercă de o politică de conciliație, fără a izbuti. El cercă atunci a balansa puterea boierilor, dînd putere clerului, dar, revoluționînd organizația democratică a clerului și făcîndu-l un corp privelegiat, îi creă interese conforme cu ale boierilor și îi dete un auxiliar. Radu cel Mare [fu] dar un sprijin puternic al aristocrației.

Cu acest domn să încheie această epocă.

În Moldova, asemenea, după moartea lui Alexandru cel Mare, boierii caută a doborî puterea domnilor, constituată acolo și mai tare pe principul ereditar. Polonii se amestecă în ambele partide, cu scop d-a domina și d-a supune țara. Din mijlocul acestor sfîșieri care amerința peire, iese un om puternic, care întoarce spiritul nestatornic al partidelor către dușmanii dinafară. Acesta fu Ștefan cel Mare. 40 ani de-a pururea calare pe cîmpul bătăliei, el apără voinicește țara și creștinătatea. Moldavia e atunci în culmea sa și trage mirarea lumei. Papa numește pe Ștefan soldatul lui Hristos... etc. *

Ștefan ia proiectul lui Mircea și caută a uni țările, dar spiritul individual al românilor zdrobește întreprinderea lui. Într-adevăr, boierii țării... etc... pierderea mării...

În aceste timpuri frații noștri din Transilvania, deși Huniad și fiiul său cîrmuiră soarta Ungariei, pierd drepturile lor etc...

---

* Ceea ce urmează de aici pînă la sfîrșitul introducerii nu este o redactare definitivă a lui Bălcescu, pe alocuri avem de-a face numai cu enunțarea ideilor ce trebuiau dezvoltate. Asemenea situații mai întîlnim și pe parcursul lucrării (n. ed.).

Daca acest secol fu pentru români un secol în care începură luptele dinlăuntru, daca rezulta lui fu stingerea democrației, dar fu însă secolul cel mai glorios, secolul prin care se nemuriră și să luptară puternic pentru libertate. Cei [mai] mari bărbați care produse acest secol în omenire fu români. Dracula Vv., Vlad Țepeș, Ioan Huniad și fiul său Matiaș și, în sfîrșit, Ștefan cel Mare plană asupra acestui secol glorios... etc...

Boierii țării, recrutîndu-să tot mereu din elementul popular, desfășură, pe lîngă dorința d-a constitua libertatea lor asupra tronului, o vitejie rară împotriva vrăjmașilor dinafară... etc...

Dar, izolîndu-se de popor încet cu încet, fac pe acesta apatic. Țara slăbește și turcii îndrăznesc mai mult și, în secolul [următor], cade cu totul supt domnirea lor.

VIII

După moartea lui Ștefan Vv., în Moldova, Bogdan, fiul său, și Pătru Rareș calcă pe pasurile lui, țin cu strășnicie liniștea înlăuntru și apără și întind hotarăle țării de dușmanii dinafară. Dar, presurați de dînșii, ei caută de se învoiesc de bunăvoie cu cel mai puternic, cu turcii, cu condiții încă mai favorabile decît muntenii. Dar boierii caută a zdrobi puterea domnilor ; ca să izbutească, nu se apără nici de asasinat, nici de trădare, să aliază cu turcii și izbutesc a lua preponderanța totală în țară și a face tronul electiv și cu totul în dispoziția lor. Țara cade în grozave sfîșieri și abuzuri. Lăpușneanu răzbună crud țara asupra boierilor.

În aceste sfîșieri, niște vînturatici streini, favorizați de popor în ură asupra boierilor, iau puterea. Despot voiește a civiliza... etc.

Unul din aceștia, Ion-Vodă, caută a se rezema în contra boierilor și a turcilor, declarînd război acestora. Trădat, el cade glorios în luptă. Țara cade atunci cu totul supt puterea turcilor și în prada lor, care răpește pînă și dreptul d-a-și alege domni și aceștia ajung mai puțin de un pașă.

În Țara Românească, după Radul cel Mare, [Mihnea] ia cu putere, înțelepciune și patriotism cîrma țării ; dar boierii nu-l pot suferi și, avînd în capul lor pe Basarabești sau Pîrvulești, numiți astfel după banul Pîrvu, izbutesc, prin ajutorul turcilor, a-l depărta, ba încă a-l și ucide în Ardeal, unde să trăsese. Pîrvuleștii numesc pe Vlăducu domn, dar văzînd pe acesta că voiește a se libera de epitropia lor, îl ucid și dau puterea unuia dintr-înșii, Neagoe Basarab. Bun, blînd, acest domn face pe popol a ierta triumful boierilor, dar el dezvoltă și mai mult privelegiurile boierilor și clerului. El robește o mare parte a țării monăstirilor și o mare parte a monăstirilor la metoașele streine grecești. După moartea lui, partidele se răscoală ; fiecare își numește un domn și turcii intervin cu multă îndemînare, pun mîna pe țară și o declară pașalîc. Această izbire deșteptă pe români, primejdia îi uni și, supt Radu de la Afumați, se luptă pentru drepturile naționale și triumfară.

De la moartea acestui domn, 1552—1592, lupta aceasta continuă cu deosibite alternative. Poarta începu a numi singură domni. Tributul se mări nemăsurat ; dăjdiile asemenea ; țara ajunsese într-o ticăloșie și mergea cu pași [repezi] spre o ruinare totală, cînd brațul de fier al lui Mihai o opri la marginea prăpastiii. Spiritul și individualitatea nației se întrupă într-însul... etc. Lupta pentru independință reîncepu cu glorie. După ce asta se asigură, Mihai întreprinde unirea românilor. Mai norocit decît Ștefan, el izbutește, dar cade în aceasta, întîmpinînd vrăjmășia Austriei, care scoală pe unguri împotriva românilor. Aceste nații generoase, cărora atîte interese le opune îndatorința d-a trăi frățește împreună, se zdrobește una pe alta în folosul Austriei.

Mihai cade ucis hoțește de austriaci și cu dînsul cade și puterea românilor și speranțele ce creștinătatea și toate națiile Occentului pusese în români, care îl numea steaua lor de la răsărit.

În toate aceste două seculi, românii se arătă vrednici de dînșii și de misia lor. Clasa boierilor mai cu seamă, întinerită tot mereu prin elementul energic ce ieșea din popor și se absorbea într-însa, făcu țării și omenirei slujbe mari.

2

Vitează, roditoare în fapte eroice, în exemple sublime de jertfire, ea reprezentă simtimentul războinic al naţiei şi udă cu sîngele său laurile patriei. Naţia în care simtimentu prevalează, daca nu slujeşte omenirei prin dezvoltarea minţii, ca francezii, englezii şi nemţii, dar prin lucrare, prin jărtfire îi egalează şi îi întrec şi le dă repaosul d-a lucra. Astfel Dumnezeu împarte funcţiile între naţii şi, prin lucrare comună, omenirea se desăvîrşeşte.

De la începutul secolului al XV[-lea], lupta începuse între principul libertăţii, care voia a mărgini puterea prinţilor, şi principul autorităţii, care voia a o întări.

Ajutaţi adesea de principul popular ce ei reprezenta, libertatea birui pe la capătul acestui secol, dar boierii biruitori făcură din această libertate un privilegiu al lor. Ei căutară a se forma în castă priveleghiată, a-şi întemeia puterea şi fericirea lor pe robirea gloatelor. Izvorîtă din popor, iar nu din principul concuistei, ea nu putea a se constitua pe bazăle aristocraţiei feodale europene ; ea nu putu în drept viola egalitatea ; ea îşi mărgini dar acţia sa în rînduiala economică. A înghiţi proprietăţile cele mici, concentrîndu-le în proprietăţi mari, a răpi deodată cu proprietatea şi libertatea individuală a ţăranilor, prefăcîndu-i în serfi, a dobîndi dreptul de a se scuti de cele mai multe dăjdii, asta fu ţinta ei. Astfel, prin reformarea legilor economice ale ţării, o ţară întreagă ajunsesă roabă unor particulari.

În Europa această luptă fu cîştigată şi despotismul regilor fu un mare principiu de unitate şi de conservaţie, în vreme ce la noi izbînda aristocraţiei aduse slăbiciunea statului cu slăbiciunea puterii. Două chipuri sunt d-a avea un guvern puternic. Trebuie sau ca principul, autoritatea ce el reprezintă să-şi aibă izvorul de sus, sau de gios, din popor ; într-un cuvînt, nu este decît două guverne puternice : despotismul şi democraţia. Orice principiu intermediar este un principiu de slăbiciune. Despotismul totdauna a fost şi este peste putinţă între români, nu numai căci respectul către cel mare [precumpăneşte], ci căci sunt o naţie foarte nobilă, care nu putu suferi alt guvern decît cel întemeiat pe caracterul naţional, cel care organizează egalitatea, adecă democraţia.

La sfîrşitul acestui secol robia ajunse completă, Mihai Vv., silit de aristocraţi, făcu acel aşezămînt ca fiecare ţăran, p-a cui moşie să va fi aflînd, să rămîie rob veşnic. De atunci robia fu completă... etc. (ca în art. din *[Magazin istoric pentru Dacia]*). Clasa războinicilor se întemeiază dasupra muncitorilor. Această fărădelege a boierilor fu espiată cu pierderea ţării. Osînda o urmă de aproape. Soţietatea întreagă să alcătuieşte pe un şir de privelegiuri şi clase, fiecare clasă are privelegiuri deosibite ; fiecare individ are privelegiu : întins eşafodagiu de tiranii superposate una asupra alteia şi toate apăsînd popolul, pe ţăranul muncitor...

Cine va veni să zdrobească această clasă apostată care, ieşind din sînul poporului, robi pe fraţii şi părinţii lor şi care ocăra omenirea ? Iată-i că sosesc ; sunt şi ei nişte robi şi, pentru ca pedeapsa şi ruşinea să fie şi mai mare, sunt nişte robi streini.

IX

Ce sunt aceşti streini care vin să revoluţioneze şi [să] schimbe soarta unei naţii întregi ? Cum nişte streini pot ei doborî o soţietate puternic întemeiată ? Ce principiu, ce interes vital al soţietăţii reprezentează ? Prin ce lupte, prin ce mijloace ajung la putere şi la a domni asupra românilor ?

După căderea imperiului Orientului întreg supt puterea turcilor, mulţi greci din Constantinopol şi Rumelia îşi căutară o scăpare în principate, care se bucura de libertate. Săraci, ei se apucară de negoţiul mărunt şi de industrie.[2] Ei ajung a lua astfel în mînă toată industria şi comerciul ţării şi a alcătui o burgeoizie bogată. Îmbogăţindu-se, se însor cu pămîntence, dobîndesc astfel drepturi şi încap în boierii. Ei se înalţă la putere, dupe cum s-a înălţat burgherii în Europa. Se fac apărătorii popolului[3] împotriva apăsării aristocraţilor şi caută a le doborî privelegiurile.

Astfel își fac partidă puternică în țară și încep lupta în contra boierilor pămînteni. Răi, intriganți etc. (tablou de dînșii) ; ei n-au decît o țintă fiscală. Vor să doboare toate privelegiurile, să puie mîna pe stat, să emancipeze pe țărani de boieri, ca să-i poată despuia ei în numele statului. Dar popolul nu-i cunoaște ; vede că ei sunt vrăjmașii boierilor ce îi tiraniza și îi reazămă.

Încă din vremea lui Mihai Vv., grecii se făcuseră nesuferiți pămîntenilor. Aceea ce ni se dovedește... etc... (după *Magazin*)... În Moldova...

Domnia lui Brîncoveanu mai pre larg... el reprezentează spiritul boierilor... Aristocrația nu mai reprezenta nimic, pierduse virtuțile militare, să corupsese. Despuierile poporului cu birurile ; stricarea armatei spre a face clăcași etc.

Cază dar această aristocrație infamă ! Vie fanarioții, care să răzbune suferințele poporului. Și oricît de rău ar aduce ei țării, cînd poporul va vedea că misia lor de zdrobire s-a sfîrșit, va ști a-i mătura din țară și naționalitatea va ieși biruitoare, mai frumoasă și mai puternică !

Dupe moartea lui Mihai, Radu Șerban răzbună vitejaște pe români asupra ungurilor și moldovenii, supt Tomșa, pedepsésc pe poloni, care, protecționînd pe Movilești, se încearcă a-și redobîndi influința asupra Moldaviei. Aceste lupte slăbesc puterea și a românilor și a ungurilor și a polonilor, și le pregătește comuna nenorocire.

Radu Mihnea al X[-lea] se urcă pe tron la 1611. El fu cel dintîi domn care veni în scaun însoțit de o mulțime de greci. Boierii pămînteni se tulbură l-această vedere și la neorînduielile grecilor și formează comploturi împotriva lor și a domnului. Stolnicul Bercan de la Mărăcineni se pune în capul acestor comploturi, dar capul [lui] și cu al soților săi cad supt securea gîdei și o luptă înverșunată, care ținu două secole, începu atunci între greci și boieri. Cinci ani dup-aceea, vestitul paharnicu Lupul și căpitanul Buzdugan pradă și măcelărește pe toți grecii din țară. Dar supt domniile următoare, de la 1618—1631, grecii, favorizați iarăși, să înmulțiră și căutară a-și răzbuna. Boierimea atunci, în desperanță, se revoltă. În zadar Leon-Vv., la 1631, izgonește pe toți grecii din țară, căci era prea tîrziu.

Boierii izbutesc a alege domn pe Matei Basarab, capul partidei boierilor. Tot atunci în Moldova, boierii, ajutorați de popor, gonesc pe greci și [pe] Alexandru-Vv. Iliaș și Vasile Lupul se numește domn. Dorința de unire a țărilor aprinde din nenorocire un rezbel crud între ambele țări surori și pregătește slăbiciunea lor. Supt impresia uneltirilor grecilor d-a deznaționaliza pe români, Matei și Vasile caută a întemeia puternic naționalitatea ; limba românească se introduce în școli, biserici și administrații ; școli se ridică, tipografii se întemeiază și țările se dotează de o condică de legi. Din nenorocire, interesul egoist al boierilor îi făcu să uite interesul național. În loc d-a ușura pe popor, ei îl împovărară cu dăjdii și condica nouă întărește și mai mult robia. Poporul suferă și strigă ; armata se revoltă și țara cade în cea mai groaznică anarhie militară. Costandin Basarab izbutește prin agiutorul strein a stinge anarhia, desfăcînd armata și slăbind țara.

Un grec, Mihnea-Vv., se urcă atunci pe tron, la 1658, și răzbună cumplit purtarea cea neomenoasă a boierilor către popol. În domnia acestuia, a lui George și Grigore Ghica și a lui Radu Leon, grecii se înmulțesc iarăși în țară și cu dînșii și suferințele ei. La 1669, boierii, ajutorați de popol, se ridică din nou asupra grecilor și izbutesc a-i goni din țară și a dobîndi un domn ales de dînșii, dar pentru scurt timp, căci la 1672, cu Grigore Ghica și în urmă cu Duca-Vv., grecii iarăși se reîntoarseră.

În Moldova, în acest an, boierii, supt comanda Hînceștilor, caută a goni pe greci din țară împreună cu Duca-Vv., dar sunt biruiți de dînșii, cu agiutorul turcilor. Acest patronagiu ce le dă turcii aruncă privirea lor către nemți și poloni.

Însă puterea lor nu ținu mult. Ajutați de turci, boierii izbutesc a numi domn pe Șerban Cantacuzino. Supt domnia acestuia și a lui Brîncoveanu în Țara Românească și a Cantimireștilor în Moldova, intrigile grecilor se precurmară și boierii stăpîniră țara în pace de dînșii, în vreme mai mult de treizeci ani. Din nenorocire, boierii nu știură a se folosi de acest timp. În loc d-a se uni între dînșii spre a se apropria de popor, d-a căuta a-l ridica pînă la dînșii, ei se izolară de dînsul. Corupți și degradați, ei perdură pînă

și virtuțile militare cu care se fălea odinioară și nu mai reprezenta nici unul din simtimentele poporului. Puterea armată a țării, în domnia Brîncoveanului, se dezorganizează ca să-i facă clăcași pe la moșii. În loc d-a căuta putere în popol, împotriva turcilor, ce din ce în ce se făcea mai asupritori, călcînd legămintele țării, mărind tributul și globind-o în toate chipurile, ei alergară după falsa protecție cînd a nemților, cînd a rușilor. Afară de aceasta, caracterul lor mobil și nestatornic băgă discordia pînă și între dînșii. Odioși țării, bănuiți turcilor, ei sunt lesne săpați de fanarioți, din care unii, precum Mavrocordații, acum luaseră o mare influență pe lîngă Poartă, și astfel capetele celor mai însemnate familii a țării cad sub securea turcilor sau sunt silite a scăpa la ruși (unde împreună cu Cantemir merg să concure puternic la civilizarea acestii colosale împărății, care era ursită a atîrna atît de puternic în viitorul nostru) și la nemți, și fanarioții dobîndiră pe seamă-le domnirea statornică a ambelor țări.

Ei muriră încai cu demnitate și curagiu, și istoria, la acest spectacol trist, aruncă un văl asupra greșalelor, crimelor lor, spre a putea da o lacrămă compătimitoare cumplitelor lor nenorociri.

Acei ce rămîn în țară încearcă a se mai lupta și pier. Îndată grecii îi doboară, sărăcindu-i prin contribuții și confiscări și prin omoruri. Cei mai mulți se trag la țară și, ruinați, întră în popor, de unde ieșiseră, și ajung în stare de clăcași.

X *

* Urmarea nescrisă (n. ed.).

CARTEA I

LIBERTATEA NAŢIONALĂ

(1593—1595 aprilie)

I

Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagine din viaţa eroică a părinţilor lor. Voi arăta acele lupte urieşe pentru libertatea şi unitatea naţionale, cu care românii, supt povaţa celui mai vestit şi mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI[lea]. Povestirea mea va coprinde numai opt ani (1593—1601), dar anii istoriei românilor cei mai avuţi în fapte vitejeşti, în pilde minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere-aminte glorioasă! timpuri de credinţă şi de jertfire! cînd părinţii noştri, credincioşi sublimi, îngenucheau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeul armatelor laurile biruinţei sau cununa martirilor, şi astfel îmbărbătaţi, ei năvăleau, unul împotrivă a zece, prin mijlocul vrăjmaşilor; şi Dumnezeu le da biruinţă, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare, şi cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moştenitori a drepturilor pentru păstrarea cărora părinţii noştri au luptat atîta în veacurile trecute, fie ca aducerea-aminte a acelor timpuri eroice să deştepte în noi simtimentul datorinţei ce avem d-a păstra şi d-a mări pentru viitorime această preţioasă moştenire.

Aron-Vodă domnea în Țara Moldovei și Alexandru Bogdan în Țara Românească. Robi tremurînd în mijlocul desfătărilor, pe un tron cumpărat cu bani, stau ocrotiți, împotriva dreptei răzbunări a poporului, de paznici streini, turci și unguri, prăda și chinuia și îngrozea o țară ce nu știau iubi. Mulțime de ianiceri și arendași turci, de la care ei luaseră bani în camătă pentru cumpărarea domniei, îi însoți în țară. Spre a se despăgubi de banii lor, unii din turci luară în arendă dajdiile publice, alții umbla cu dăbilarii domnești pentru strîngerea dăjdiilor, alții ținea drumurile și prăda pe neguțători, și toți, răzlețindu-se prin toate unghiurile țării, jăcuia și chinuia pe bieții țărani, despuindu-i de tot ce avea, rușinîndu-le muierile și fetele de față cu dînșii și răpindu-le [al] zecelea din feciori, spre a-i pregăti a recruta ienicerimea. [1] Însuși boierii și giupînesele lor nu era scutiți de omor și siluire.

Veni o zi cînd aceste lăcuste sălbatice nu mai găsiră ce prăda ; atunci căzură toți în sarcina domnilor. Aron-Voievod, spre a se putea plăti de datornici, izvodi ca de tot omul din țară să se dea cîte un bou, și orîndui turci spre a strînge această nouă dajdie, care, luînd toate vitele de la cei [ce] avea, spre a împlini pentru acei ce nu avea, sleiră țara și de vite, aceste soațe a muncii țăranului, de rămaseră oamenii fără a avea cu ce se hrăni. [2] Mult mai mare, de se poate, era asuprirea în Țara Românească, unde domnul, silit fiind a plăti o dobîndă grea la creditorii turci, ce nu mai avea ce jăcui, urcă datoriile unei țări sleită cu totul la suma peste măsură de mare de 10 povoare de aur. [3] Toți boierii Țării Românești care scăpaseră de moarte și pribegie și a căror inimă ofta după libertate, sîngera pentru suferințele țării, începură a se aduna, a se sfătui. După revolta nenorocită din Moldova a orheienilor și a sorocenilor împotriva lui Aron, neîndrăznind a se bizui singur numai în sine în stare[a] de slăbiciune în care se afla țara, cugetară la ajutoare și protecțiuni streine. Spre aceasta se adresară la republica Veneției, cerînd protecția și suzeranitatea ei, ca să să mîntuie de turci. Dar egoista republică,

calculînd foloasele cum şi pagubile ce i-ar putea veni priimind această propunere, găsi cu cale că interesul n-o sloboade a priimi a mîntui o naţie chinuită, de la care puţin cîştig poate avea. [4]

După înjosirea acestui act fără izbîndă, românii văzură că ce le mai rămîne a face este a căuta însuşi a se mîntui şi că ţara lor a ajuns într-unul din acele minute mari, cînd o naţie trebuie să piară, sau, luînd inimă din suferinţa şi desperarea sa chiar, printr-o silinţă mare şi puternică, însuşi să se mîntuiască. Împregiurări favoritoare dinafară nu lipsiră la dorinţa oamenilor, nici oamenii nu lipsiră împregiurărilor.

III

În acel timp de chin şi de jale, strălucea peste Olt, în Craiova, un bărbat ales şi vestit şi lăudat prin frumuseţea trupului său, prin virtuţile lui alese şi feliurite, prin credinţa către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduiala către cei asemenea, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toţi deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia şi dărnicia ce împodobea mult lăudatul său caracter. [5] Acesta era Mihai, banul Craiovii, fiu al lui Pătraşcu-Vv., care, pentru blîndeţea cu care cîrmui ţara de la 15[54 pînă la 1557], se numeşte *cel Bun*.

Strălucirea naşterii lui Mihai, sfatul lui cel drept şi priceput, cuvîntul lui blînd şi îmbielşugat, iar mai cu seamă faptele cunoscute ale lui îi cîştigă inima poporului şi trîmbiţă nume[le] lui în toate părţile ţării. El administra de cîtăva vreme banatul Craiova şi aduse cu încetul această bănie în starea ei cea veche de neatîrnare administrativă şi judecătorească şi ostăşească, fără altă legătură cu domnia ţării decît plata de un tribut. Astfel, în minutul cînd armata ţării era dezorganizată de domnul ce se temea de dînsa, el îşi organiză un trup de oştire, prin care ţinea în frîu împilările turcilor şi ocrotea pe supuşii săi.

Soarta cea blîndă supt care se afla locuitorii banatului era pizmuită de locuitorii de dincoace de Olt şi slujea a glorifica numele lui Mihai înaintea popolului. El ajunse a fi nădejdea tutulor, răzbunătorul atît de mult dorit şi aşteptat.

IV

Crudul Alexandru-Vodă nu întîrzie a se înspăimînta de acel mare nume al banului Mihai. Vru să-l piarză cu orice chip şi, neîndrăznind a-l prigoni de faţă, trimise ucigaşi spre a-l prinde şi a-l aduce la Bucureşti, sau a-l ucide prin taină. Dar banul descoperi din vreme cursa ce i se găteşte şi, cu toată dragostea ce avea pentru dînsul poporul, necrezîndu-se sigur în Craiova, fugi spre Constantinopol, unde îl chemase socrul său, vistierul Ion, ce era capichihaia al ţării. [6] Însă prins fiind în cale de oamenii lui Alexandru, ce îl pîndea, el fu adus în Bucureşti, unde domnul, cătrănit de mînie, îl învinovăţi de trădător şi rebel şi îl închise în puşcărie, spre a fi pus la caznă şi apoi ucis.

Temîndu-să ca poporul să nu se ridice înfuriat şi să scape pe prinsul său, Alexandru-Vodă hotărî a-i grăbi moartea. Într-o zi îl scoaseră din puşcărie legat şi îl porniră la locul osîndei. Mulţimea poporului urmărea pe osîndit, tristă, jalnică şi tăcută, văzînd că cea din urmă nădejde de mîntuire i se va curma cu capul acelui june bărbat eroic. În cale, trecînd pre lîngă Biserica Albă, pe vremea liturghiei, spun că îl lăsară a intra în biserică şi, rugîndu-se, se făgădui lui sfîntu Nicolae, fiind hramul, că de-l va mîntui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum a şi făcut, de se numeşte acea biserică acum Mihai-Vodă. [7]

Sosind în locul unde trebuia a priimi moartea, gîdea, cu satîrul în mînă, cu inima crudă, cu ochii sîngeroşi, se apropie de osîndit. Dar cînd aţinteşte ochii asupra jertfei sale, cînd vede acel trup măreţ, acea căutătură sălbatică şi îngrozitoare, un tremur groaznic îl apucă, ridică satîrul, voieşte a izbi, dar mîna îi cade, puterile îi slăbesc, groaza

îl stăpîneşte şi, trîntind la pămînt satîrul, fuge printre mulţimea adunată împrejur, strigînd în gura mare că el nu îndrăzneşte a ucide pe acest om. Astfel, în acele mari timpuri bătrîne, un cimbru barbar se înfioră de vederea măreaţă a lui Marius şi nu îndrăzni a ucide pe acel ce zdrobise tot neamul lui.

În zadar oamenii ce prezida osînda vrură a împlini porunca domnească ; nimeni nu se mai găsi care să vrea a lua locul gîdei.

Această întîmplare minunată înfioră mulţimea ca o mişcare electrică. Văzu într-însa un semn ceresc, prin care Dumnezeu voia păstrarea acestui om, şi un glas detunător de milă şi iertare scăpă din peptul acelii gloate. Boieri şi popor luară pe osîndit în mijlocul lor şi, ducîndu-se la palat, înaintea voievodului, cerură iertare. Vrînd, nevrînd, domnul fu silit a se îmblînzi şi a-i dărui viaţa. Peste puţin, prin mijlocirea vistierului Ion, Mihai, împăcîndu-se de tot cu domnul, priimi iarăşi cinstea şi dregătoria sa.

V

Nu trecu mult dup-aceea şi bănuitorul tiran Alexandru începu iar a-l vîna cu moarte şi curse şi îl sili a fugi în Ardeal, unde zăbovi două săptămîni la curtea lui Sigismund Bathori, domnul Ţării Ardealului. Acolo, prin mijlocirea lui Baltazar Bathori, vărul domnului stăpînitor, dobîndi de la acesta, ce avea mare trecere la Poarta turcească, o scrisoare de recomandaţie către vestitul vizir Sinan-Paşa, prin care se recomanda de a fi ales de domn în Ţara Românească, cum şi alta către Eduard Barton, solul Elisabetei, regina Engliterei, la Constantinopol, ce avea mare credit pe lîngă Poartă.

Împuternicit cu aceste recomandaţii, Mihai se porni de a doua oară la Constantinopol, unde la sosirea sa fu bine priimit de vistierul Ioan. Acolo sosi atunci şi doi deputaţi boieri, jăluindu-să de asupririle lui Alexandru-Vodă ; [ei] se uniră cu Mihai şi îl cerură la sultanul pe dînsul de domn,

arătînd că ţara toată îl vrea. Spre a izbuti mai sigur în cererile lor, trebuiră a astîmpăra nesaţiul şi lăcomia de bani a turcilor. De aceea nevoia sili pe Mihai a lua, pe credetul vistierului Ion, 400 mii florinţi de la turci, greci şi ovrei, cu cămătă grea. Din această sumă dete numai lui Sinan vizirul 20 mii galbeni ; ceailaltă o împărţi în daruri la sultanul şi ceilalţi miniştri şi astfel deschise calea cererilor sale. [8] Sultanul, în sfîrşit, priimi această cerere a ţării şi dete semnele domniei (steagul şi sabia) lui Mihai, iar oştirea ce boierii cerea a-i da spre a-l însoţi o refuză supt pretext că, de vreme ce ţara îl cere, nu poate avea nevoie de oaste spre a goni pre Alexandru, [9] şi ca partida sa să-l puie pe tron.

Mihai pleacă îndată, la 1592, către ţară, de unde Alexandru Bogdan, aflînd de mazilia lui, ieşi ca să se întoarcă la Constantinopol. El abia domnise un an şi trei luni, dar această vreme îi fu de agiuns ca să tragă ura şi blestemul poporului. Fărădelegile domniei lui se răsplătiră cu moartea lui. La 1597, în duminecа Floriilor, prin intrigile domnului Moldovei, Ieremia, al cărui tron căuta a coprinde, fu, din porunca sultanului, luat din casa sa şi, învestit în haine de paradă domneşti, azvîrlit în mare. [10]

VI

Într-acest chip Mihai-Vv. se urcă pe tronul Ţării Româneşti, la 1593, fiind atunci în vîrstă de 35 ani. Înălţarea lui fu priimită cu cea mai vie bucurie de toţi locuitorii ţării, mulţumiţi că au scăpat de tiraniile lui Alexandru ; [ei] arătară acea bucurie zgomotoasă, acele nădejdi fără margini, făcîndu-şi iluziile nedespărţite în inima poporului român de orice domnie nouă, pentru care întotdauna istoria ni-l arată că gata a stătut. Mihai avea încă în ochii mulţimei meritul d-a fi fost un candidat popular, în care mai de mult ea nădăjduia. Dar cu toată statornicia, energia şi bunavoinţa sa, noul domn se văzu cu totul în neputinţă

d-a pune un capăt și orînduială la nevoile și anarhia în care se afla țara. Țara se afla împovărată de datorii grele și împilată de mari nevoi și trebuințe. Turcii, în contra tractatelor vechi, acum uitate, începuseră a se așeza în țară, zidindu-și case și geamii (meceturi).[11]

Pe lîngă datornicii turci ce era în țară supt Alexandru, se mai adăogaseră și alții, și numărul lor se urca la 4 mii ianiceri și alți ofițeri de cavalerie.[12] Turcii dupe margine făcea, ca și cei din țară, mereu și fără temere, năvăliri și jafuri prin ținuturi ; în toată luna cete de turci și tătari venea în țară și, ca să poată hălădui lumea în pace, era silit domnul a le ține taberile iarna și vara, a le da cele de hrană și îmbrăcăminte de la țară. Astfel încît, nu numai că nu se putea plăti datoriile cele vechi, dar nici a birui și a ușura daunele de față. Slujbașii Porții, în loc d-a da ascultare plîngerilor domnului, căuta prilejiul d-a stoarce bani de la dînsul sau de la dușmanii lui ce îl prigonea. O seamă de boieri, după vechiul obicei, săpă pe domnul lîngă sultanul.[13] Alții se însoțiseră cu turcii din țară și îi ajuta în prădarea și chinuirea poporului.[14] Armata țării era dezorganizată și mijloc nu era de a o înființa ; energia poporului se tocise de atîta chinuire și asuprire și despera de o mîntuire. Mihai nu putea a se înțelege cu creditorii, lipsindu-i mijloace de a-i plăti. Vru a pune stavilă la răpirile lor, dar nu izbuti decît a-i întărîta mai mult și a-i revolta asupră-i. Încît, spre a scăpa de a fi ucis, fu silit a se închide în palatul său și a sta mereu în stare de apărare, unde însă de mai multe ori turcii, năvălind, îl ocăra, arunca cu pietre în ferestrele palatului, răpea tot ce putea din mobilele sale, bătea și rănea de moarte pe toți boierii săi ce le pica în mînă.[15]

În aceste minute dureroase, care ar fi desperat pe oricine, Mihai singur nu despereazā și văzînd că nu e nici un mijloc pacinic de mîntuire, hotărăște a deștepta țara, a o scula și a ridica sabia răzbunătoare în contra barbarilor tirani. Evenimintele ce începuseră în megieșie încuragiă și înlesni vrednica sa hotărîre.

Să dăm o ochire acestor eveniminte.

VII

Împărăţia turcească începuse a apune din culmea mărirei la care ajunsese supt Soliman.

Murad II, care domnea de la 1575, era un duh slab şi superstiţios ; dulce la trai, iar iute la mînie şi adesea atunci şi cu cruzime, era dat cu totul la misticism, la poezie şi la voluptate ; amator de danţ şi muzică, de vorbe cu duh, ba încă şi de mucalitlîcuri, el iubea mecanica, ceasornicăria şi actele de reprezintaţie ; el trăia încungiurat de tălmăcitori de vise, astrologi, şeici, poeţi şi femei, dănţuitori, de pitici şi nebuni, lăsînd domnia în mîna femeilor saraiului. Supt o mînă aşa slabă, corupţia intră în toate ramurile administraţiei împărăţiei [16] ; acel duh de revoltă a oştirilor, care era menit a zdrobi împărăţia, începu atunci nu numai între ianiceri, dar şi între spahii. Spre a da o altă cale (detourner) acest[ui] duh de insubordinaţie, era nevoie a trimite oştile împotriva vrăjmaşului peste hotare. După isprăvirea cu noroc a războiului Persiei, Divanul se chipzui mult daca trebuie a porni războiul în contra Fezului, Maltei, Persiei, Spaniei, Veniţiei, Neapolului sau Ungariei. [17]

Împărăţia turcească, afară de ţinuturile cele întinse ce stăpînea în Asia şi Africa, care era împărţite în 32 gubernii, coprindea încă 8 gubernii în Europa şi se întindea pînă la Raab, coprinzînd astfel partea cea mai mare din Ungaria, afară de cele 4 ţări tributare : Transilvania, Valahia, Moldova şi Republica Raguza. Nu numai atît, dar chiar şi împărăţia Austriei şi rigatul Poloniei erau de mai multă vreme supuse la un tribut anual.

Un vezir vestit în războaie, crud şi duşman fieros al creştinătăţii, Sinan-Paşa, concherantul Tunisului şi al Iemenului, a cărui singură gîndire era războiul în Ungaria, împinse prin toate mijloacele pe sultanul spre război către împăratul Germaniei, sau regele Vienei, cum îl numea turcii.

Fără declaraţie de război, pacea se călcă la 1592 de guvernorul Bosniei, izbind nişte casteluri din Ungaria (Chrastovitz, Gora, Bihaci) ; dar fu oprit înaintea Sisseku-

lui, pe care nu-l putu lua și pentru care își răzbună crud în contra creștinilor ce îi picară în mîini [18] (oct. 1592). Trei sute din acei nenorociți prizonieri fură duși în triumf înaintea lăcuinței ambasadorului împ[ărătesc] ; înaintea lor, niște muzicanți care făcea să se audă sunetele cele mai barbare, apoi o trupă cu armele cîștigate ; pe urmă venea carăle încărcate cu pradă și, în sfîrșit, nenorocitele jertfe ale robiei ; oameni, femei, copii, bătrîni era împinși înainte cu izbiri tare de bice sau de toiege, ca niște turme de vite proaste, în mijlocul chiotelor de bucurie sălbatică a turcilor, spre a fi vînduți în tîrg (oct. 1592). [19]

VIII

Crînceniile, fărădelegile (les outrages) și amerințările turcilor mișcară toată creștinătatea. [20] Scriitori însemnați din toată Europa începură, prin tipar, a mișca opinia publică și a deștepta zelul cruciatelor religioase împotriva barbariei păgînilor.

Pe scaunul cezarilor Germaniei ședea în acea vreme Rodolf II. Cu un caracter și cu virtuți ce ar fi fost de lăudat într-o poziție mai puțin înaltă, acest prinț era un domnitor nevrednic. El lăsa doparte trebele statului spre a se ocupa de științele naturale și de antichități, pentru care își sleise finanțele, iar mai cu seamă de scrieri astrologice, care umplură duhul său, din natură posomorît și sfiicios, de o mulțime de superstiții de rîs și funeste. Preocupat de aceste lucrări nedemne de poziția lui și nencetat spăimîntat de proorocii absurde, el se făcu cu totul neapropiat supușilor săi. [21] Încungiurat de minerale, de fosile, de medalii, de ochiene, de vase și de instrumente de chimie, el sta închis în laboratoriul său, în vreme ce zavistia și revolta înlăuntru și războiul dinafară amerința zdrobirea împărăției lui. Crescut în Spania, în acea țară clasică a papismului, el fu toată viața lui jucăria viclenelor uneltiri a iezuiților și a sfaturilor pasionate a curții Spaniei.

Ţipetele jertfelor turcilor pătrunse pînă în cabinetul lui Rodolf II şi deşteptă indolenţa lui. El porunci să sune tocsinul în toată Sfînta Împărăţie Romană şi în Ungaria, ca să invite pe credincioşi, dimineaţa, la amiazi şi seara, a invoca ajutorul ceriului în contra turcilor.[22] Într-aceeaşi vreme, solii săi alerga la Roma, la papa, şi convocă pe toţi principii Germaniei la o adunare generală în Ratisbona, spre a lua măsuri pentru interesul comun al creştinătăţii.

Clement al VIII[-lea], ce şădea atunci pe scaunul sfîntului Petru, priimi în audienţă, într-un consistoriu public, pe solii împărăteşti şi, ascultînd cu multă bunăvoinţă elocuentul cuvînt a lui Rodolf Lorentio, cel mai însemnat din soli, hotărî, cu obştească învoire a senatului, să ia toată partea l-această faptă de bine public şi de cinste pentru Dumnezeu.

O congreaţie de cardinali fu convocată din porunca pontifului, spre a se chipzui pentru treburile acestui război şi, nemulţumindu-se a aduce numai ajutorul său, hotărî a invita în numele lui Hristos şi pe alţi prinţi, pentru care şi porni îndată nuncii săi în Spania şi Italia. Posomorîtul şi crudul Filip II, ce domnea în Spania, priimi bucuros şi făgădui agiutorul său ; iar în Italia, zelul religios fu mai puţin fierbinte, şi numai duca de Toscana, Ferdinand, şi duca de Mantova, Vicenzo, priimiră a da agiutor. Duca de Ferrara se folosi de ocazie şi, pentru oarecare agiutor de bani dat, dobîndi trei oraşe de la împărat.[23]

Tot atunci papa însărcină pe canonicul de Adrianopol (Udriu), Comelius Denona, să meargă la marele principe de Moscovia, spre a-l îndemna a lua parte la rezbelul creştinătăţii, însărcinîndu-l ca, la întoarcere, să treacă pe la Sigismund Bathori, prinţul Transilvaniei, şi pe la Aron, domnul Moldovei, ca să-i tragă şi pe dînşii în legătura domnilor republicei creştine împotriva duşmanului comun, sculînd cu dînşii toate popoarele de la Nistru şi Dunăre şi din vecina Polonie. Iar la Mihai i se porunci ca să nu se ducă, din pricina poziţiei critice în care acest domn să afla, fiind [ne]siguri de scopurile lui, numai prin prinţul Transilvaniei să-l îndemne a se înţelege cît mai în grabă cu boierii şi poporul său şi a se lega serios ca să se poată mîntui.[24]

Era acum a paisprezecea oară de la originea împărăţiei otomane că puterile creştine se unea împreună împotriva duşmanului moştenitor a legei lui Hristos, într-o cruciadă care, ca acea mai din urmă de la 1571, care se nemuri prin bătaia navală de la Lepante, se numi Liga sfîntă.

IX

În vremea aceasta, prinţii Germaniei adunaţi la Ratisbona în aprilie anul 1594,[25] adunare convocată şi deschisă de împăratul în persoană, văzînd tristele întîmplări ale războiului, porunci a se ridica din Germania o oştire de 20 mii pedestraşi şi 5 mii călăreţi.[26] Se hotărî încă că mărirea sa împărătească să scrie şi să trimiţă soli la prinţii streini, spre a le cere agiutor ; ca ea să soliciteze asemenea nobilimea, care nu atîrna d-a dreptul şi absolut de împărăţie, şi oraşele maritime ca să-l ajute. Se vorbi încă de chipul d-a impune şi a strînge dăjdiile şi să porunci ca în toate provinţele, în toate oraşele, în toate tîrgurile şi în toate satele Germaniei să se puie un trunchi (tronc) la uşa bisericilor şi ca preoţii şi predicatorii să aţîţe zelul poporului, spre a-l îndemna a contribui la cheltuielile războiului în contra păgînilor ; se recomandă încă la preoţi şi predicatori d-a propovedui pocăinţa popoarelor şi ca în toate zilele să se adune la sunetul clopotului, spre o rugăciune publică, pentru a cere o fericită izbîndă.[27]

Şi trimiseră apoi soli, atît din partea împăratului cît şi de la electorii Brandenburgului şi Saxoniei, la adunarea staturilor polone din Cracovia, spre a îi îndemna ca să se ridice în agiutorul creştinătăţii.

În Polonia, după moartea lui Ştefan Bathori, trebuind a se face o nouă alegere de rege, mulţi stăpînitori, prin solii lor, concuraseră spre a fi aleşi ; între aceştia, voturile polonilor se împărţiră între Sigismund, fiul lui Ion, regele Sveţiei, şi Maximilian, arhiduca de Austria. Şi unul şi altul fură aleşi, dar partida cea mai mare, avînd de cap pe vestitul Zamoisky, cavalerul cel mare, ţinea cu suedezul. Maxi-

milian, văzînd că nu poate dobîndi tronul decît cu puterea, luă oaste de la frate-său, împăratul Rodolf II, şi intră deodată armat în Polonia. Zamoisky, priimind în agiutor călărimea din Transilvania, de la Sigismund Bathori, p-a cărui soră avea de soţie, dete nemţilor bătaie cu mare norocire, că le înfrînse cu totul armata şi însuşi Maximilian fu prins. Astfel Sigismund dobîndi coroana Poloniei. Maximilian, lepădîndu-se apoi de pretenţiile sale, fu slobozit, şi o nepoată a împăratului, arhiducesa Ana, fata arhiduce[lui] Carol, unchiul împăratului, fu luată de soţie de Sigismund. Maximilian arhiduca, văzîndu-să slobod, pretinse că un act făcut în prinsoare nu poate avea temei şi începu a se întitula din nou rege al Poloniei. Tocmai în acest an cînd se porni deputaţii germani la Cracovia, Maximilian, după îndemnul papei, declară că renunţă l-acest titlu.

Cezarul izbuti mai mult în Moscovia, unde trimisese pe un june silezian, anume Varkusky, lîngă marele duca Theodor sau Fedor I. Acest trimis fu bine priimit şi i se făgădui o mare sumă de bani, ce se va plăti pe tot anul, cu condiţie d-a nu face nici pace, nici treve cu turcul. Aci Varkusky întîlni un ambasador al Persiei, care venise să propuie o ligă în contra turcilor, cu care negoţie o alianţă, jurîndu-i în numele craiului că, daca împăratul se va ţine de război, craiul Persiei nu va face pace cu turcii. [28]

X

Silinţile împăratului fură mai norocite în Transilvania. Sigismund Bathori de Şomlyo ţinea domnia acestii ţări. El era fecior lui Christofor Bathori şi nepot de frate vestitului Ştefan Bathori, ce a fost mai întîi prinţ şi apoi a strălucit pe tronul Poloniei. El fusese ales la 1581 a urma pe tron dupe moartea tatălui său, fiind în vîrstă numai de 9 ani. Numele strălucit şi iubit ţării, ce purta, singur numai îi dobîndi alegerea la tron, de la care nişte prevestiri sinistre se părea a-l depărta. Se zicea, într-adevăr,

că la naşterea lui, la 1572, turnul de la Oradea Mare se povîrnise şi că el se născuse cu mîna plină de sînge.[29] Imaginaţia poporului augurase d-aci că acest prunc va fi peirea ţării lui, augur (présage, prophétie) care pînă în urmă s-a şi împlinit. În timpul istoriei de faţă, pe la începutul anului 1594, Sigismund, în vîrstă de 22 ani, slobod de orice epitropie, începu a-şi dezvălui caracterul său.

Semeţ, viteaz şi războinic, calităţi înnăscute naţiei lui, dar fără talente ostăşeşti şi fără a şti a concepe şi a stărui, îl vom vedea în cursul acestii istorii, unde va juca o rolă mare şi însemnată, om crud, fără măsură, necumpătat, nestatornic şi neastîmpărat la minte.[30] Era tributar turcilor şi avu cîtăva vreme mare credit la Poartă, încît un minut nădăjduise că, prin protecţia ei, va dobîndi tronul Poloniei la moartea unchi-său, pentru care şi făgăduise 50 000 galbeni la vezir ; dar nădejdile sale se înşălară, căci Poarta nu numai recunoscu pe noul crai ales de poloni, dar încă nu voi a-l îngădui a lua de soţie pe fata marelui ducă de Toscana (octobre 1592).[31] Trimişii lui la Poartă era George Ravazdi şi Ioan Bòldog, care trata cu Sinan prin mijlocul renegatului Grigore Veresmarti, acum ceauşul Mohamed, şi sangiacul Lipei, vestitul Pavel Markhazy.[32] De faţă cu Sennyei, ce îi trimisese în urmă Bathori, Sinan se întinse asupra coprinderilor sale de la Tunis, de la Guletta, din Arabia, Persia, Africa şi Georgia, adăogînd că, în iarna viitoare, va merge să dărîme Viena şi Praga.

În sfîrşit, ceauşul Mustafa aduse scrisori de la sultanul, de la marele vizir şi de la paşa de la Timişoara la staturile Transilvaniei şi la Bathori ; acesta din urmă răspunse după obicei cu protestaţii de credinţă către sultanul.[33] Dar Sinan nu întîrzie a schimba tonul şi, prin înjurături şi amerinţări, a ingrozi pe Sigismund. Cînd se înfăţişă înaintea acestui vizir George Ravazdi şi îl rugă, în numele prinţului, a nu mai îngreuna provinţia, urcînd tributul peste ceea ce se da pe timpul lui Ioan Sigismund, el, cu o nesuferită trufie şi cu o obraznică îngîmfare, ocărîndu-l cu numirea de cîine, îi zise să tacă, adăogînd că Ion Sigismund era socotit ca un fiu al lui Soliman, în vreme ce acel ce cîrmuieşte acum Transilvania este sluga şi supusul împăratului ; că aceasta stă în mînă-i a o dovedi. Temerea lui

Sigismund se mai adăogă încă prin porunca ce priimi ca să se gătească cu o oaste de 50 mii lănceri și cu toate materialurile de război, spre a merge la Belgrad să se unească cu oștirea turcească în contra împăratului. Aceste amerințări periculoase umplu de spaimă inima junelui prinț.[34] Aceste temeri știu bine a le esploata partizanii împăratului și a îndupleca pe Sigismund a se ridica asupra turcilor. Sigismund avea lîngă dînsul, ca duhovnic, un iezuit, părintele Alfons Carilie, espaniol, născut în provinția Alcala.[35] Acesta îndemna mereu pe Sigismund a intra în alianță cu împăratul, și cînd Teuffenbach, prefectul Casoviei, trimisul împăratului, sosi în Transilvania, găsi pe acesta cu totul dispus în favor[ul] creștinătății.[36] Sigismund începu a nu vorbi decît de libertate, de greutatea jugului turcesc și a plînge soarta creștinilor supuși lor ; într-un cuvînt, toate vorbele (discours) și toate faptele lui învedera hotărîrea lui d-a rupe legătura cu turcii.[37] Dar planurile lui Sigismund întîmpina o mare opoziție în nobilii cei mai însemnați, care, învechiți în aplecarea lor către turci, nu voia nicidecum să se lepede de unirea lor cu turcii, temîndu-se de a se arunca în șansele unui viitor nesigur și să nu ajungă supt un jug mai rău.[38] Sigismund zicea : „La ce a slujit pîn-aci pacea cu turcul ? A obicinui pe nesimțite popoarele noastre nenorocite a se îngreuia cu un jug nesuferit." Mai bine dar să-l scuture și a se uni cu împăratul și ceilalți prinți creștini, și a se lepăda de alianța cu turcii, pe atît rușinoasă, pe cît e primejdioasă pentru mîntuire, și că Dumnezeu le va fi priincios la un proiect așa drept. Aceasta zicea Sigismund în public și particular, și iezuviții o insinuia la urechile tutulor celor ce spoveduiau. Nobilimea cea jună și săracă întrară lesne în aceste planuri, se flattant que la guerre pourrait rendre leur fortune meilleure. Dar cei bătrîni și bogați se împotrivea, zicînd : că nu trebuie a părăsi maximele străbune, care era d-a nu lăsa niciodată alianța cu turcul ; că de o sută de ori ei au auzit aceasta din gura înțeleptului Ștefan Bathori, și cînd era prinț al Transilvaniei, și chiar după ce se urcă pe tronul Poloniei ; că mai bine este a urma acestor sfaturi decît a pleca urechea la zadarnicile făgăduieli a unor venetici (nouveaux venus). „Transilvanii, adăoga ei, sunt oare destul de pu-

ternici spre a se împotrivi singuri la toată puterea turcilor ? De nu sunt, cine chezășuiește de acele ajutoare ce se făgăduiește ? Începuturile războiului adesea sunt plăcute, dar sfîrșitul totdauna este *funeste*. Cînd un dușman atît de îngrozitor își va împlînta odată corturile sale în mijlocul țării noastre, cît este de temut că aceste ajutoare depărtate, ce ni se laudă, să nu sosească prea tîrziu spre a ne mîntui." [39] L-aceasta se adăoga și ura și neîncrederea în nemți.

Aceștia, văzînd că rugămintele lor sunt neputincioase, în contra sfaturilor iezuviților și cererilor (les avis) papei, hotărîră a-l detrona și a pune în locu-i pe altul plăcut lui Amurat. Se zicea că ei se înțeleseseră într-aceasta cu miniștrii Porții și că, în vreme ce tătarii era să treacă din Podolia în Transilvania, li se dedese o poruncă secretă d-a pune mîna pe Sigismund. Dar acesta se dete în lături din vreme și tătarii pustiiră Valahia și Transilvania, fără a fi împiedicați de generalul oștilor, Bornemissa, supt pretext ca să nu strice alianța între Transilvania cu turcii, în care sta mîntuirea țării. [40]

Sigismund convocă o adunare de popor armată la Turda. Aci, opoziția, în capul căreia sta vărul său Baltazar Bathori, se arătă așa de tare și înverșunată, încît Sigismund, speriindu-se, abdică, lăsînd puterea în mîna lui Baltazar Bathori, și fugi spre Chiioara, declarînd pricina abdicării sale și acuzînd pe opozanți că vor să trade țara turcilor. Adunarea se mută atunci la Clujiu, unde Baltazar Bathori fu aclamat de prinț. Scrisorile lui Sigismund citindu-se în adunare, opiniile unora se schimbară. Săcuii însă și saxonii și vro cîțiva din unguri declară opozanților că ei nu voiesc a cunoaște alt prinț, care neputînd a le sta împotrivă, fu silită adunarea [a] se uni cu toții a chema prin o deputație pe Sigismund înapoi ; și în 28 avgust 1594, adunarea priimi [a se trimite] oștirea în contra turcilor. A doua zi se arestuiră toți capii opoziției, în număr de 19 [41] : Baltazar Bathori și fiastrul lui, Ion Ilfiu, Lupu Covaci, canceler, Alexandru Kendi, prezident al senatului, Gabriel și Francisc Kendi, unchii lui, Grigorie Literatul, prefect de la Agria, Ion Forro, Grigorie Diacu, Ion Gerundie, Albert Lunai, George Salanciu, Baltazar Silvașiu și, după trei zile de închisoare, Sigismund porunci a se omorî, după sfatul

lui Gestio, Proşcaio şi Iojica. Lui Alexandru şi Gabriel Kendi, cu Ion Ilfiu, Grigorie Diacu şi Ion Forro li s-a tăiat capul la Cluj. Pe cînd îi ducea la locul osîndei, Alexandru văzu pe Sigismund, care, stînd în picioare la o fereastră, îi privea, şi îi strigă : „Nici o lege dumnezeiască sau omenească nu sufere osîndirea unui om fără a-l asculta." Aceasta însă nu mişcă întru nimic pe voievod, obicinuit fiind din copilărie a vedea vărsîndu-se sînge, fiind martor la toate osîndele criminalilor. [El] stătu de faţă şi privi cu răceală această tragedie. [42]

Un ţigan, gîdele obicinuit al locului, veni cu o sabie şi tăie capul lui Alexandru Kendi. Ilfiu se urcă dupe dînsul pe eşafod, apoi Gabriil Kendi, apoi Ion Forro, care în zadar mai ceru o altă sabie, căci a gîdei nu mai tăia, şi, în sfîrşit, Grigorie Literatu. Poporul, nepăsător de certele celor mari, privi în mărmurire această scenă. Dar cînd văzu deodată o ploaie repede căzînd şi spălînd sîngele morţilor, strigă că nevinovaţi au fost ! Lupul Covaci şi cu Baltazar Bathori fură duşi la Uioara, unde, dupe cîteva zile, pe ascuns, după obiceiul turcesc, fură sugrumaţi. [43] Cînd gîdea veni în închisoarea lui Baltazar Bathori cu laţul în mînă, acesta îl întrebă cine este ? — „Cel din urmă om cu care ai să vorbeşti în lume", răspunse gîdea. Baltazar, blestemînd amar pe Sigismund, după o lungă luptă cu gîdea, fu sugrumat. [44] Astfel peri, împreună cu Kendi, şi Ion Bornemissa, vestit căpitan, care, cînd i se vesti că i-a sosit ceasul, începu a cînta un cîntec de jale şi apoi întinse grumazul gîdei. [45] Ceilalţi 4 prizonieri fură iertaţi prin mijlocirea prietenilor lor ; numai bunurile li se confiscară. [46] Asemenea, lui Andrei şi Ştefan Bathori, fraţii lui Baltazar, care apucaseră de a fugire în Polonia, li se confiscară bunurile, declarîndu-se de trădători şi izgoniţi pentru totdauna din patria lor.

Dup-aceea, Sigismund, adunînd o armată de 40 mii oameni de tot felul, trimise oştirea spre Timişoara, de unde dezlipi o parte din armata lui, ca să pustiască în preajma Oradiei şi să împiedece ca să nu meargă de acolo convoiuri la armia otomană. El scrise apoi lui Teuffenbach, ca să-l roage să se apropie de hotarele Transilvaniei, spre a-şi uni puterile şi a izbi împreună pe vrăjmaş. [47]

În vreme ce prin aceste tratații papa și împăratul se cerca a trage toate stăpînire[le] Europei într-o legătură împotriva turcilor și dintr-altă parte scriitorii și oratorii cei mai însemnați lucra asupra opiniei publice și întărîta popoarele pentru o nouă cruciadă în contra barbarilor, războiul își urma furiile sale. În 15 iunie 1593 se dete o bătălie sîngeroasă între oștirea împărătească și [armata Turciei], strînsă în unghiul unde Kulpa se unește cu Ordra, lîngă Sissek, unde peri cu totul armata turcească cu cei mai însemnați capi ai ei, Asan-Pașa și junele Mahomet, nepotul sultanului. Anul în care se văzu o așa mare învingere se cheamă în istoria otomană anul ruinei (peirei,prăpădeniei).[48] Doi frați ai împăratului, arhiduca Maximilian comanda armia din Croația, de 16 mii ped[eștri] și 4 mii călăreți, și arhiduca Matei pe cea din Ungaria, de 20 mii ped[eștri], 2 mii călăreți și 2 mii dragoni.[49]

Matei lovi Novigradul și asedie în zadar Granul, de unde se trase ; iar Maximilian fu mai norocit în Croația și coprinse Petrina, castelul Chrastovitz și în sfîrșit Sissekul, cînd sosi Sinan cu armata lui în Ungaria și arhiducii își uniră oștile, din porunca împăratului.[50]

Cînd se află aceasta la Constantinopol, poporul exasperat ceru răzbunare ; ambasadorul austriac fu închis cu toată suita lui ; marele vizir, fierosul Sinan, luă comanda unei oștiri numeroase de 100 [mii] turci și 40 mii tătari[51], astfel cum nu se mai văzuse alta din vremea lui Soliman, și porni în Ungaria,[52] în vreme ce Cicala, amiralul turcesc, cu o flotă numeroasă, pustia coastele Siciliei și răspîndea groaza în toată Italia.[53]

Această armie îngrozitoare, pe lîngă care se uni hanul tătarilor, Gazi-Gherei, cu 40 mii tătari (17 iulie 1594), înainta în Ungaria lăsînd în cale-i urme de furia sa și, dupe mai multe izbînzi parțiale (Vesprin, cetățuia Palota), coprinse, în sfîrșit (august 1594), vestita cetate Raab, prin trădarea comandantului ei, contele Hardek. Cetatea Papa fu coprinsă și ea, și vezirul se oști împotriva Comornului, cu nădejde sigură d-a înainta în curînd spre Viena. Dar

aceste izbînzi strălucite, care mări trufia lui Sinan și îngrozi creștinătatea, apuseră îndată prin ridicarea unui nou campion al creștinătății, care își aruncă sabia puternică în cumpăna războiului și, izbind în flancuri și înapoi acea armată îngrozitoare, schimbă fața războiului și chemă biruința supt steagurile creștinătății. Acest campion glorios fu nația română, care găsi acum un căpitan mare ca Mircea, Dracu, Huniad și Ștefan, spre a-i comanda. E vreme acum să ne întoarcem în Țara Românească.

XII

Închis în palatul său de nevoia turcilor, țipetele de jale ale poporului gonea somnul de la Mihai. Posomorît și tăcut, el se depărta de toți cei ce era pe lîngă dînsul, spre a se gîndi zi și noapte la mijloacele de a mîntui nația sa. El asculta cu băgare de seamă veștile războiului din Ungaria. Se bucura cu inima la izbînzile creștinilor, se întrista la pierderile lor. [54]

Pe lîngă relele ce făcea turcii în țară, ea avea a suferi și trecerea gloatelor armiei tătărești, care, pe la capătul anului 1593, călcînd-o, trecu în Ungaria. Tot pe atunci, priimind porunca d-a trimite cară pentru artileria armatei turcești în Ungaria, el trimise ca la 300 pentru campania și asediarea Pesperinei. Nu trecu însă mult și iată sosesc alți noi trimiși ai vizirului, ce se afla atunci la Belgrad, cerînd alte cară și tributul. Cu toată silința ce puse domnul, carăle nu putură sosi la vreme, pîn-a nu pleca vezirul de la Belgrad, și îl ajunseră tocmai la Ianik. Oamenii lui Mihai, ce adusese 400 cară, tributul și oarecare daruri, se înfățișară înaintea lui Sinan. Dar crudul turc, furios de întîrzierea lor, porunci să-i ducă spre a le tăia capul în priveala tutulor. Dar Mehemet-Pașa, feciorul vizirului, ce se afla de față, rugă mult pe tată-său și le scăpă viața. Sinan însă refuză darurile și trimise răspuns lui Mihai, din partea sultanului, că îndată ce va sfîrși campania, va purta războiul în Țara Românească, că era un

lucru nevrednic d-a da această provinţie în cîrmuire necredincioşilor ce nu o merită. El ţinu pe oamenii domnului prizonieri şi nu le dete drumul decît cînd se întoarse la Belgrad.[55]

Această vestire sili pe Mihai a nu pierde vremea, cu atît mai mult că poporul din ambele ţări era atît de întărîtat, că s-ar fi revoltat asupra domnilor daca aceştia nu se revolta asupra turcilor.[56] Cruzimile turcilor trecuseră preste măsură, în vreme ce covîrşirea strîmbătăţilor suferite sleiseră răbdarea împilaţilor şi cereau o răzbunare strălucitoare. Poporul român se cutremura de turbare ca un leu rănit greu şi această cutremurare parcă era larma înceată prevestitoare de o vijelie mare.

Avaniile turcilor sleise răbdarea poporului şi a lui Mihai, [care] se hotărî a lucra şi, unindu-se cu creştinătatea, să ridice cu bărbăţie sabia asupra turcului, ca să ridice acel jug greu al robiei dasupra ţării.[57] El strînse atunci o adunare de toţi boierii mari şi mici din toată ţara şi se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu ţara din mîinile turcilor. Mihai espuse adunării tirania turcilor, cruzimile ce făcea în ţară, ticăloşia* poporului, şi încheie arătînd că alt mijloc de mîntuire nu este decît d-a alerga la arme.[58]

Propunerea lui fu priimită într-un glas de toţi şi hotărîră ca să intre în confederaţie cu principii creştini şi să scuture nesuferitul jug al tiraniei.[59] Şi boierii începură a se găti de război. Mihai, potrivit cu hotărîrea ţării, atunci se gîndi de a dobîndi agiutor şi din alte părţi şi trimise pre clucerul Radul Buzescu sol la Sigismund Bathori, ca să se înţeleagă cu dînsul şi să-i dea oaste de agiutor. Asemenea trimise şi la Aron-Vv. în Moldova pe stolnicul Stroe Buzescu. Trimişii lui Mihai găsiră pe aceşti domni bine dispuşi şi bucuroşi a se oşti împreună.[60] Sigismund trimise la Mihai pe Ştefan Iojica şi pe Pangratie Sennyei,[61] şi Aron-Vodă pe un boier al său.[62] În 5 noiemvrie 1594, un tractat formal de alianţă ofensivă şi defensivă se iscăli în Bucureşti între Mihai şi plenipotenţierii domnilor Transilvaniei şi Moldaviei.[63] Dup-acest tractat, două mii ostaşi transilvani, supt comanda lui Mihai Horvat şi Ştefan Bekeş,

* Aici în sensul vechi : năpăstuire, oprimare (n. ed.).

trebuia a sta pe ascuns la hotarul Țării Românești, gata a intra la chemarea lui Mihai.[64] Spre a pune dreptatea și moderația în partea lor, prinții aliați trimiseră sultanului o lungă listă de plîngerile lor (griefs), cerînd îndreptare și chezășuire temeinică de schimbarea sistemii pentru viitor. Nu numai aceste reprezentații rămaseră fără răspuns, dar încă o ceată de 3 mii ianiceri intră în țară și începu a pune contribuții pe țărani și a face tot feliul de rele (outrages).[65]

Dup-aceste fapte nu mai era de întîrziat.

XIII

Un complot, întins atît în Țara Românească cît și în Moldova, hotărîse ziua de 13 noiemvrie în care să se dea semnalul insurecției, ucigînd pe turci în toate părțile țării unde s-or afla. Mihai trimise porunci la oștile transilvane de la hotare ca să intre în țară, pe cînd și o ceată de moldoveni, supt comanda hatmanului lui Aron, îi venea într-agiutor.[66] Turcii din București, în nepăsarea și netemerea lor, nu bănuia nimic de aceea ce li se pregătea, și urma cu turburările lor. Nici o trădare din partea românilor nu veni a-i deștepta. Într-o zi, cînd năvăliră din nou asupra palatului prințului, acesta le ieși înainte și, vorbindu-le cu multă dulceață și blîndețe, le zise : „De mă-ți omorî, aveți a perde toată datoria ce aveți a lua ; dar ascultați și faceți ce vă zic. Mergeți în cutare loc și luați de acolo toată avuția ce veți găsi și plătiți-vă din ea". Fu mare vrajbă și neunire atunci între datornicii turci. În sfîrșit, după multă ceartă, vro 500 se despărțiră de ceilalți și merseră unde voievodul le arătase. Ei se întoarseră peste cîteva zile, dar avuția ce găsiseră nu era de ajuns pentru a plăti pe deplin datoria. Fiind nevoie d-a face împărțeala în proporție cu ce avea să ia fiecare, avură trebuință de cineva care să facă reducția. Se adresară spre aceasta la cadiul de la Giurgiu, care era însărcinat a hotărî pricinile de judecată între turci și creștinii din Țara Românească.[67] Dar acesta fiind bolnav, Ali-Gian veni la

Bucureşti, în locul lui. Se făcură atunci mari sfăzi între creditori şi datornici, pentru preţuirea mărfurilor date şi priimite. Astfel merseră pînă în ziua de 13 noiemvrie. În acea zi de dimineaţă, Ali-Gian, sfîrşind împărţeala şi ducîndu-se la conacul său, fu oprit în cale de un român, prieten al său, care îi zise : — Ali-Gian-Hogea, cîţi ani sunt de cînd mănînc sarea şi pîinea ta ? — Sunt douăzeci de ani, răspunse turcul. — Daca e aşa, zise românul, spre recunoştinţă de pîinea şi sarea ta ce am mîncat, voi să-ţi spui un cuvînt, de-i voi să mă asculţi. — Spune, îi zise Ali. — Nu sta aci, adaogă el, pînă la 3 sau 4 ceasuri după amiazi ; nu te opri nici la Giurgiu ; sileşte-te să treci la Rusciuc cît vei putea mai curînd. — Dar pentru ce ? îi răspunsese turcul. El însă, fără a-i spune mai mult, se depărtă. Întorcîndu-şi însă capul şi văzînd pe Ali stînd în cumpănă de ce trebuia să facă, îi zise : — Ia seamă la ce-am zis ! Turcul, preumblîndu-se prin oraş, băgă de seamă că e mai multă lume decît altă dată şi, îndoindu-se de ceva rău, fără a spune la nimeni nimic, se urcă în căruţa sa şi luă în grabă calea Giurgiului. [68]

Aceasta fu singura indiscreţie, cinstită şi măsurată, ce se făcu despre tragica scenă ce se pregătea.

XIV

Poruncă domnească ieşise ca toţi turcii ce se aflau în Bucureşti să se adune la casa vistierului Dan, spre a li se căuta şi răfui datoriile. Îndată ce turcii se grămădiră în acea curte, Mihai cu boierii, cu ostaşii şi cu tot poporul setos de răzbunare ridicară steagul libertăţii şi, încungiurînd curtea, puse de patru părţi de dete foc casei unde era turcii adunaţi şi îi puşcară cu tunurile cu care îngrijise mai dinainte a împresura curtea şi casa. Izbirea aceasta neaşteptată, vîlvoarea focului ce îi încingea, bubuitul şi pustiirele tunurilor şi strigătile de răzbunare ale poporului ameţiră şi înspăimîntară pe turci, care, deşi armaţi, pre obiceiul lor, neputînd a-şi face cale de ieşire, fură siliţi a priimi moartea

fără a o putea da. La două mii turci se omorîră ; din români puţini căzură. Stolnicul Stroe Buzescu se răni la mîna stîngă. Pe lîngă turci, vreo cîţiva ovrei fură măcelăriţi.[69] Aceasta nu izvorî dintr-o netoleranţă, dar căci ovreii, atunci în mare favor pe lîngă turci şi sultan,[70] împreună cu turcii prăda ţara şi făcea stricăciuni.

Acesta fu cel dintîi act al războiului : ucidere făcută cu înşelăciune, în adevăr, dar dreaptă [şi] meritată pentru toate suferinţele ce turcii aduseseţării.[71] Această măcelărire din Bucureşti fu semnalul care puse toată ţara în picioare, şi în toate părţile poporul, năvălind asupra turcilor răspîndiţi, îi măcelări şi îi goni pînă îi scoase afară din ţară.[72]

A treia zi după această ucidere, la 15 noiemvrie, Mihai porni în grabă, cu oştile sale şi cu transilvănenii ce sosiseră, la Giurgiu şi, năvălind cu iuţeală asupra oraşului, fără a întîmpina vreo împotrivire, îi deteră foc şi trecură tot ce le ieşi înainte supt sabie. Trei mii suflete aproape, bărbaţi şi femei, fură ucişi sau prinşi. Din toţi turcii din oraş, numai doi putură scăpa, trecînd înot Dunărea. Unul din ei era Ali-Gian-Hogea, ce îl văzurăm scăpînd iarăşi cu noroc din Bucureşti. El d-abia sosise la Giurgiu şi se afla povestind cadiului ceea ce i se întîmplase în Bucureşti, cînd fără veste năpădiră românii. Neavînd alt chip de mîntuire, ştiind să înoate, se dezbrăcă şi se aruncă în apă şi trecu de ceailaltă parte. Celălalt turc urmă pilda lui.[73]

După arderea şi prădarea oraşului, Mihai ocoli cetatea şi începu a o bate cu tunurile, dar, văzînd că n-o poate dobîndi, căci îi venea ajutoriu arme şi bucate de la Rusciuc, şi silit de greutatea iernii, o năpusti deocamdată şi se întoarse în scaun în Bucureşti.[74] Printr-aceasta, zic cronicarii noştri, se făcu numai începătură de vrajbă.

XV

Abia se întorsese Mihai de la Giurgiu, abia îşi aşăzase trupele în tabără aproape de Bucureşti, în bună poziţie, cînd fără veste intră în ţară şi veni la Bucureşti un ca-

diascher sau emir cu 2 000 turci oștire aleasă și 50 paznici ai trupului, ceauși și spahii. Emirii se privea de turci ca următori ai lui Mahomet, din fiica sa Fatima, și era numai trei în toată împărăția, avînd putere vizirească și, pe lîngă autoritatea mirenească, împreună și pe cea bisericească. Sarcina lor întîi era a fi sfetnici ai împ[ăratului], pe urmă tîlcuitorii cei mai întîi a tot dreptului. Cadiascherii sunt judecătorii armiei. Sunt numai doi : unul pentru Europa, care e șeful, și altul pentru Asia.[75] Emirul, al cărui gînd era să caute a prinde pe Mihai, se fățărnici ca cum n-ar ști nimic din cele urmate puțin înainte. El intrase în țară cu mare liniște, neaducînd nici o supărare locuitorilor, și zicea că voiește a ierna în țară. Intrînd în București, el ocupă casele cele mai bune din oraș și luă cvartir într-o nouă monastire supt oraș, zidită pe rîul Dîmbovița, aproape de palatul domnesc. Trimise un om din parte-i la domn, ca să-i arate că, viind să ierneze în țară, cere să i se dea 10 mii florinți și bucate pentru oștirea lui. Apoi plecă însoțit de o mie de pedeștri la palatul domnului, ca să-i facă vizită de cinste, iar în adevăr ca să-l poată prinde. Mihai, care simțise cugetele viclene ale emirului, se sili a-l birui în fățărnicie și a-l arunca în cursele ce i le întindea el. El lăsase pe emir a intra nesupărat în oraș, dar vizita lui nu o așteptă și fugi în tabără. Emirul, negăsind pe Mihai, trimise în tabără de-l întrebă pentru ce în timp de pace ține în arme atîția unguri ? Domnul răspunse pentru ca să prinză pe Petru, fiul fostului domn Alexandru, care umbla a-l răsturna din scaun, și că, pînă îl va prinde și îl va trimite la Constantinopol, el va căuta din banii publici să plătească și să dea drumul oștilor.

Emirul se prefăcu că crede și înștiință pe domn că în dimineața viitoare îi va trimite un butoi (tonneau) de aur, spre a plăti oștile și a le slobozi îndată, fiind împovărătoare țării. Mihai se arătă că priimește cu multă bucurie această propunere, dar hotărî a nu mai aștepta ziua de a doua-zi și a pune capăt acestui joc de înșălăciune cu turcul. În puterea nopții aceleia, își găti oștile și, însoțit de ostașii curții ce îi așezase pe ascuns în vale, se apropie de oraș și, pe cînd turcii dormea, din cinci părți, cu foc și sabie îi în-

cinge. Turcii, la lumina flăcărilor care ardea conacele lor şi la strigătele răzbunătoare ale românilor, se deşteaptă îngroziţi şi, pe jumătate îmbrăcaţi, alerg şi să adună la palatul emirului, cu hotărîre de a se apăra pînă la moarte. Dar aci întîmpinară pe Mihai, [care] cu o parte din oştire impresurase palatul şi îl împroşca cu două tunuri. În zadar se ispitiră turcii a-şi deschide drum printre ostaşii români, spre a intra în palat. Românii îi împing înapoi şi îi ucid pe toţi. Două ziduri din palat să prăvălesc de izbirile artileriei. Emirul, în desperarea sa, părăsit de orice ajutor, începu a arunca pe ferestri aur[ul] şi giuvaerile sale, socotind că, în vreme ce ostaşii români s-or apuca de pradă, el va găsi mijloc de a fugi. Dar Mihai opreşte pe soldaţi de la pradă şi îi întărîtă spre năvală asupra palatului. Emirul strigă şi se roagă cu făgăduieli mari să-l lase a se trage cu rămăşiţa gvardiei sale. Dar toate în zadar. Românii năvălesc în palat şi fără milă ucid pe toţi turcii ce scăpaseră din foc. Prada acestii biruinţi fu mare pentru soldaţi ; doi cazaci găsiră două trăisti pline de aur, pe care domnul îl împărţi între soldaţi. Dup-această biruinţă, curăţindu-să tot oraşul de turci, Mihai dete mulţemită lui Dumnezeu şi apoi lăsă oştile a se odihni.[76]

XVI

Mihai-Vodă, avînd oarecare împutăciune cu capii trupelor ajutoare din Transilvania, Mihai Horvat şi Bekeş Ştefan, care era foarte neuniţi între sine, îi trimise înapoi prinţului Transilvaniei, oprind oştile, peste care trimise Sigismund căpetenie pe Albert Kiraly[77], bărbat viteaz, născut în provinţia Gemeri din Ungaria de sus, şi prea vestit pentru multe fapte de război săvîrşite în războiul făcut de către Ştefan Bathori, regele Poloniei, în contra muscalilor.[78] Mihai cu Kiraly se gătiră îndată de oaste. Şi mai întîi Kiraly, din porunca domnului, asedie Oraşul de Floci, [ce era] neîntărit[79] şi îl rase din temelie (10 dechem.

1594), după ce ucise pe toți cei ce se închina în numele turcilor și care nu apucaseră a fugi[80]. Dup-aceea, Mihai porni pe Dunărea înghețată și se apropiară de Hîrșova, oraș bogat și întărit, cale de o zi de Brăila,[81] pe care Carol și Ludovic, regii Panoniei, îl împresurase cu ziduri.[82] Aci le ieși înainte o oaste de 7000 turci, alcătuită de garnizoana cetății și de alți turci din Bulgaria. Pe gheața Dunării se dete o bătaie sîngeroasă de ambe părțile, în care turcii, în sfîrșit, fură sparți și împrăștiați.[83] Românii biruitori, puind scări, la 1 ghenarie 1595 săriră în cetatea Hîrșova, o arseră și o prădară.[84] Prada făcută în acest oraș fu așa de mare încît românii trebuiră să treacă Dunărea spre a-și duce avuțiile ce îi împovăra, în țară.[85] După ce își mai întăriră puterile slăbite de frig, Mihai, cu ostașii săi, la 6 ianuarie, trece iarăși Dunărea și se îndreaptă spre Silistra, oraș mare și frumos și cu negutători bogați, care era fără grijă, bizuindu-se în puterea cetățuiei.[86] După un asalt groaznic, în care asediații nu stătură mai puțin vitejește ca asediatorii, românii o coprinseră și o dete în foc și pradă. Cetățuia însă n-o putu lua, lipsindu-le artilerie.[87] Românii găsesc atîta pradă în acest oraș, încît își dobîndesc vesminte pentru vecie, zice un contimpuran.[88]

XVII

Aceste izbînzi ale românilor, pustiirea orașelor de pe lîngă Dunăre înspăimîntase într-atît pe turcii din partea locului, încît fugiseră mai toți în Munții Balcani. Cîrmuitorul de la Rusciuc înștiință îndată Porții răscoala lui Mihai și izbînzile lui, cerînd ajutor, care întîrzie cîtva din nevoia iernii.[89] Îndrăzneala lui Mihai miră și supără pe sultanul, fără a-i da mari prepusuri, crezînd că lesne va putea potoli răscoala unui dușman așa de slab. Trebuia însă a se grăbi, spre a nu zăticni operațiile războiului din Ungaria. Într-adevăr, Turcia, spre a putea purta acest război, avea nevoie de Țara Românească și Moldova, cari era nu numai

grînarul proviziilor armatei lor şi chiar a capitalei (de vreme ce în toţi anii se încărca din cele două ţări 150 corăbii cu făină, unt şi carne pentru Constantinopol[90]), dar încă slujea de linii de comunicaţii pentru trecerea oştilor şi a proviziilor în Ungaria.[91] Valahia, numai, plătea atunci la Poartă o tonă de aur, [92] sau, după alţii, 100 mii scuzi,[93] sau 70 mii galbeni,[94] afară de daruri pe la paşi şi miniştri, pentru orînduirea domnilor, aceea ce se urca de multe ori pînă la 300 mii galbeni pe an,[95] afară de 20 mii miei, 10 mii chile de grîu, alte atîtea de orz, 2 mii cai, unt şi miere cu îmbielşugare.[96] Moldavia plătea Porţii 62 mii scuzi, şi hanului tătarilor pe tot anul 20 cară cu 4 boi, şi 50 iepe şi miere îndestulă.[97] Prinţul Transilvaniei plătea 15 mii sechini.[98] Pierderea acestor folcase [costă mult pe Poartă], mai cu seamă într-o vreme cînd împărăţia se afla în nevoie de bani şi bucate, şi preţul aurul[ui] crescuse foarte mult de la războiul Persiei, încît se îndoise preţul unui scud în Constantinopol, aceea ce pricinui turburări din partea ianicerilor.[99] Afară de aceasta, Valahia şi Moldova era cămară plină de toate cele trebuincioase Constantinopolului. Dintr-însele acest oraş se îndestula de cărnuri proaspete şi sărate, de unt, miere, grîne, d-alte lucruri ce [cuvînt indescifrabil] se ducea acolo ; chiar saraiul sultanului din aceste ţări se îndestula nu numai de cele trebuincioase vieţii, dar încă de cele spre lux şi desfătare.[100]

Sultanul hotărî dar a potoli cît mai în grabă această răscoală, pîn-a nu se întinde şi a lua mai multă putere. Poarta numi atunci domn în Ţara Românească pe un Bogdan-Beizdade,[101] fiu al Iancului-Vodă Sasul, care zăcu neruşinat trei ani şi 7 luni pe tronul Moldovei (1570—1574), batjocorind-o şi, după mazilia sa, i se tăie capul în oraşul Liov din Polonia, din porunca regelui Ştefan Bathori.[102] Acest june Bogdan se dusese în Constantinopol cu familia sa, unde intră în casa lui Ferhad-Paşa şi, crescînd în casa lui, ajunsese a purta slujba de hasnadar. El avusese de gînd a se turci, cînd crezu că favorul patronului său şi revolta domnilor îi deschid cale de a dobîndi un tron.[103]

Mustafa-Paşa, [104] căruia i se luase paşalîcul Maraş, [105] cu o seamă de oşti, între care două mii ianiceri cu vreo

cîţiva din agalele cele mai însemnate,[106] şi pe lîngă care oştire se mai adăogă 14 mii turci ridicaţi din Bulgaria, fu poruncit să treacă Dunărea pe la Rusciuc şi să ducă pe noul domn în ţară.[107] Într-aceeaşi vreme, Gherei, hanul tătarilor perecopi, care cu 30 mii tătari se întorcea din Ungaria, priimi poruncă ca să treacă Dunărea pe la Vidin, şi astfel, din două părţi, să încungiure şi să izbească pe Mihai.[108]

XVIII

Vestindu-să lui Mihai primejdia ce îl ameninţa, îşi strînse în grabă oastea pe lîngă dînsul[109] şi împrăştie călăreţi în grabă în toate unghiurile ţării, strigînd că intră sabie de turci şi tătari în ţară şi să saie toţi cu totul împotriva duşmanului, încredinţîndu-se în ajutorul dumnezeiesc.[110] Apoi purcese asupra Dunării sîmbătă în 8 ghenarie (s.n.) şi a doua zi se opri la sat la Pietri, gătindu-se să treacă Dunărea, să se lovească cu Mustafa-Paşa pîn-a nu apuca acesta să calce ţara.[111] Acolo îi veni veste că hanul cu tătarii, trecînd Dunărea pe gheaţă, au şi intrat în ţară, robind şi prădînd.[112] Această veste îngrijă tare pe Mihai şi numaidecît se învîrteji îndărăt cu toate oştile şi puse tabără la sat la Hulubeşti, de unde trimise streji asupra tătarilor pre Radul Buzescul cu fraţii lui, Preda Postelnicul şi Stroe Stolnicul, şi Radul Calomfirescul cu o seamă de oşti alese.[113] Hanul, înaintînd spre Giurgiu ca să se împreune cu Mustafa, jăfuind şi pustiind tot înaintea sa, îşi aşăză tabăra la o milă de Giurgiu, la satul Scărpăteşti,[114] puse streji în toate părţile şi trimise cîteva mii la prădat, ca să aducă hrană.[115] Avangarda română, supt comanda Buzeştilor, înaintă pînă la sat la Putinei, unde întîmpinînd pre avangarda tătărească, o izbi cu vitejie şi o înfrînse (14 ghenarie), perind tătari mulţi, şi vii prinzind încă mulţi.[116] Îndată ce află hanul această tristă veste,

trimise pre un nepot al lui cu mulţime de tătari şi veniră pînă la sat la Stăneşti,[117] o milă d-alături de Giurgiu.[118] Buzeştii, mai căpătînd ajutor [de] oaste de la Mihai, le ieşiră întru întîmpinare şi se loviră de faţă la ghenarie în 16 (duminecă, s.n.) şi, dînd vitejeşte într-înşii, îi biruiră, pe mulţi aşternînd la pămînt, pe alţii îi prind sau se predau înşii ; o parte numai scăpă cu fuga spre hanul.[119] Însuşi nepotul hanului peri în acea bătaie.[120] Dup-aceea, Buzeştii izbesc mai multe cete ce umbla răspîndite dupe hrană şi cu cruzime le fugăreşte şi ucide. 7 mii prinşi creştini fură mîntuiţi atunci din mîinile tătarilor.[121] Hanul se afla tot la Scărpăteşti, unde sosise şi Mustafa-Paşa cu Bogdan-Vodă şi se împreunase ambele oştiri, tătărească şi turcească.[122] Mihai, care sta rînduit de bătaie la Hulubeşti,[123] prevăzînd toate şi luînd toate măsurile cerute de împregiurări ca un ducă viezător, cum prinse acea veste,[124] socoti a nu mai întîrzia şi purcese în contra ambilor vrăjmaşi cu toată armata şi gloatele lui. În calea sa, ucide şi fugăreşte mai multe cete de tătari, care rupte din tabără de vro patru zile, se trăgea acum spre ordia cea mare. Dup-aceea, duminecă (23 ghenarie) în murgu serii, năpădeşte peste avangarda vrăjmaşului, ce se afla patru mile de tabără, compusă de 6 mii turci, între care 300 ianiceri şi o mulţime de tătari, invocînd cu încredere puternică, dupe obicei, cu glas mare, numele lui Hristos. Tătarii, sumeţindu-se în numărul lor, nu băgară de seamă l-această strigare, iar turcii o înţeleseră şi, încălecînd, caută a scăpa cu fuga, favorizaţi de întunerecimea nopţii. Ai noştri izbesc cu semeţie pe turci şi tătari şi îi ia în goană.[125] Avangarda noastră, supt comanda banului Manta, îi duce, gonindu-i, pînă în ordia cea mare de la Scărpăteşti.[126] Spaima intră în tabăra vrăjmaşă, crezînd că Mihai însuşi a venit a-i izbi. Hanul, turbat de frică şi neîncrezîndu-să în puterile sale, chiar în noaptea aceea[127] se despărţi de Mustafa-Paşa şi de Bogdan[128] şi luă calea pustiilor sale. Aceştia, cu turcii lor, fugiră încă spre Rusciuc, goniţi şi tăiaţi fiind de Manta pînă îi trecu Dunărea.[129]

Mihai sosi a doua zi, luni de cu noapte (24 ghenarie) şi îşi înfipse tabăra în locul părăsit de duşman la Scărpăteşti, şi în ziua următoare, marţi des-de-dimineaţă, în 25 ghenarie, porneşte spre Rusciuc, unde, dupe cum aflase, Mustafa-Paşa, nedescurageat încă de atîtea înfingeri, mai strîngea oşti şi voia a-şi mai cerca norocul.[130] Fără a lăsa lui Mustafa vreme de gătire, domnul se grăbeşte şi trece Dunărea pe gheaţă pe la Marotin[131] şi îşi înşiră oştile mai supt porţile Rusciucului. El avea cu dînsul numai 10 mii ostaşi, atît munteni, cît şi moldoveni,[132] în vreme ce Mustafa Paşa avea 4 mii oaste aleasă şi 10 mii turci adunătură din Bulgaria.[133] El îşi îndeamnă oştile a se lupta vitejaşte pentru gloria lui Hristos şi mîntuirea patriei,[134] şi cu frunte de leu şi bărbăteşte, mai repede decît ai gîndi, năvăleşte asupra turcilor, care d-abia apucaseră a ieşi din cetate cînd lupta se încăieră.[135] Bătaia ţinu cîtva şi fu sîngeroasă de ambe părţi pînă în noapte, cînd turcii, cu toate că mai numeroşi, trebuiră a se pleca furiei românilor.[136] De la vro 7 pînă la 8 mii căzură morţi ;[137] ceilalţi îşi căutară mîntuirea în fugă, dar ai noştri, urmărindu-i în întunerecimea nopţii fără seamă, îi ucid sau îi prind mai pe toţi.[138] Mustafa-Paşa, pierzînd calul, o luă pe gios la fugă ; o slugă îi dete apoi un cal prost, pe care în zadar se sili a scăpa ;[139] el fu ucis de ai noştri nu departe de locul bătăliei.[140] Domnişorul Bogdan fu mai norocit ; reschirîndu-se de toţi ai săi şi însoţit de 20 de oameni,[141] iar, dupe cum zic unii, numai de 6,[142] el fugi la Constantinopol, cu maică-sa şi două surori. Acolo, acest june pretendent fu, la 1597, prin intrigile lui Ieremia, domnul de atunci al Moldovei, din porunca turcilor, azvîrlit în mare. El măritase pe o soră a lui dupe un nobil veneţian, anume Ioan Zane. Analistul italian N. Doglioni spune că ar fi văzut la acest Bogdan, în anul 1597, o sabie îngropată de mai mulţi ani, care se găsise în Moldova şi se prepunea că ar fi sabia ce Atila, vestitul rege al hunilor, biciul lui Dumnezeu, purta în războaiele sale. Tăiuşul sabiei, foarte bine lucrat, era de şapte palme în lungime şi patru în lăţime.

După această strălucită biruinţă, Mihai puse de arse şi dete în pradă oraşul Rusciucului. Un martor de faţă descrie astfel răzbunarea românilor asupra bieţilor locuitori ai Rusciucului : „Multă jale se făcu în ziua aceea şi plîngerile se înălţau pînă la ceruri. Toţi s-au încărcat cu avere din destul, robi şi roabe şi-au luat cu prisos ; nimica n-a scăpat din mîna lor. Gingaşele turcoaice mult răsfăţate, ce stau în veci închise, să le fi văzut atunci goale, desculţe, tăvălindu-se în zăpadă, unile tîrîte de păr, altile de mînă ; nu era ostaş care să nu ducă vro turcoaică." [143]

Cetatea însă nu putu fi luată, căci domnul era silit a se întoarce în Bucureşti,[144] chemat fiind de trebile ţării.[145] El lăsă pe unguri, cazaci şi o seamă din românii lui Albert Kiraly, poruncindu-i a urma pustiirea oraşelor turceşti din Bulgaria, [146] şi, însoţit de ostaşii săi, se întoarse, intră în Bucureşti, unde fu priimit în strigări de bucurie şi binecuvîntare a poporului pentru izbînzile sale. Dobînda care ostaşii aduseră cu dînşii fu foarte mare ; din zece mii ostaşi ce îl însoţise, nu era nici unul care să nu se fi întors cu haine de mătase şi alte lucruri preţioase. [147]

Îndată după ce răsuflară puţin oştile, Mihai porni pe banul Mihalcea spre Silistra, pe care o arse şi o pustii din nou, [148] şi pe spătarul Preda şi comisul Radu asupra Hîrşovii. Turcii din acest oraş, aflînd de sosirea românilor, se grăbiră a trece Dunărea şi a le ieşi în întîmpinare, dar românii îi bat şi îi trec Dunărea în goană, tăindu-i foarte rău pînă la Hîrşova, pe care o dau pradă focului. Mihalcea apoi se întoarse de asedie Brăila, după ce prădă şi arse foburgul. Asediaţii găsiră mijloc d-a scri lui Musa, ceauş din Dobrogea, cerîndu-i agiutor. Musa strînse vro 4 mii oameni şi, trecînd Dunărea pe gheaţă, izbi tabăra românească şi, omorîndu-le, după mărturia îndoitoare a turcilor, o mie oameni, îi sili a ridica împresurarea. Mihalcea se întoarse lîngă Mihai. [149]

În vremea aceasta, viteazul şi strălucitul Albert Kiraly, cu o iuţime neauzită, cu foc şi cu fer, prădînd şi pustiind, îşi roteşte armele, fulgerînd prin toată Bulgaria. Şistovul,

XXI

Tot în acea lună (ianuarie), o ceată de români aflară prin spioni că Sinan se întoarce de la Belgrad la Constantinopol cu multe bogății, [cuvînt indescifrabil] din Ungaria. Românii trec în Bulgaria, îi pîndesc calea în munții Emului și năvălesc fără veste asupră-i. Sinan își lăsă bogățiile în pradă, și românii, lacomi după dînsele, lăsară pe Sinan de scăpă. Gesty Ferentz sosi cu o ceată de transilveni și, uniți împreună, coprind mai multe castele din părțile locului, trec munții în Rumelia (Tracia), împrăștiind groaza în toate părțile și își împing pustiirile lor pînă la porțile Constantinopolului. [153]

Daca toată armia ar fi sprijinit cette heureuse pointe, sultanul ar fi avut mult a se teme de scaunul său împărătesc. [154] La întoarcerea sa în Țara Românească, Ferentz întîlni un trup de 12 mii tătari, pe care îi împrăștie și îl sfarmă.[155] Toate aceste lupte din luna lui ianuarie numai umplură 15 cară de capete de turci, numai din cei mai însemnați, ce se aduseră în tabăra românească. [156] Aceste strălucite izbînzi ale românilor aprinse nădejdile popoarelor mult chinuite din Turcia și începură a le deștepta din amorțeala în care de veacuri zăceau. Bulgarii fură cei mai întîi a se forma în cete și a lua armele. Un trup de 2 mii țărani bulgari coprinde Sofia, capitala Bulgariei, în lipsa pașei d-acolo, și îi dau foc și pradă ; dar neavînd destulă putere spre a o ține, o las și se trag. [157] Prada făcută se împărți între dînșii și fiecărui îi veni în parte aproape

300 scuzi.[158] Apoi, mai unindu-se alții cu dînșii, se pun de pustiesc țara în toate părțile și ajung trei zile departe de Constantinopol. Ei întîmpină apoi un convoi de un mare număr de cară, cămile și mai mult de 40 mii dobitoace, ce se ducea la oștirea turcească ; ei izbesc oastea ce îl ducea, o biruie și omoară două mii turcii, luînd toată acea pradă.[159]

XXII

Izbîndele nu fu deocamdată, în Moldavia, așa de repezi și strălucite ca în Țara Românească. Aron-Vodă, îndată ce se declară în contra Porții, începu a-și găti oștile și vru să atace cetățile moldovenești ocupate de turci din Basarabia. Dar pe cînd făcea acea gătire, în dechemvrie 1594, fără veste 14 mii de cazaci, întru care două mii pușcași aleși, supt trei steaguri, unul cu vulturul negru și cu mînuchiul de argint, altul cu vulturul alb cu mînuchiul iar de argint și al treilea, dupe obiceiul lor, supt o căpetenie, anume Lobodă, năvălesc în Moldova, prădînd și pustiind prin foc și sabie.

Aron d-abia scăpă din Iași cu doi boieri ai săi, și cazacii coprind Iașul, pun mîna pe vistieria domnului și pun orașul în flacări și în sînge. Mai tot orașul fu mistuit de foc. Cazacii luară din Moldova 26 000 cai, 600 fete tinere. Ei găsiră 70 tunuri în capitală, din care parte le luară, parte le încuiară. Nemaiavînd ce mai jefui în Moldova, trecură să facă asemenea în Polonia.[160]

Văzîndu-se scăpat din nevoia aceea a cazacilor, Aron începu iarăși a se pregăti de oaste împotriva turcilor. El priimi și de la Bathori o seamă de oști ajutoriu, supt comanda lui Bercea Andreiași,[161] și se duse să izbească Benderul, dar fu respins de beiul orașului, Mir-Ahmet.[162] El însă se reîntoarse iarăși și începu a bate cetatea și era gata a o lua, daca cazacii n-ar fi sosit etc.[163] Aron se întoarse apoi spre cetățile Chilia și Cetatea Albă și asedie pe aceasta din urmă, începînd a o bate puternic cu tunurile. Garnizoana, nemaiputînd sta mult împotrivă, ceru ajutor de la

Gazi-Ghirai, hanul tătarilor. Acesta sculă un număr mare de tătari şi puindu-le cap pe Adil-Ghirai, zburară în ajutorul cetăţii.[164] Tătarii sosiră pe cînd garnizoana cetăţii era gata să se dea (aux abois).[165] Aron, văzînd sosirea tătarilor, pricepu că e peste putinţă a urma asedierea în faţa unei asemenea oştiri şi se ridică d-acolo, trăgîndu-să spre ţară.

Tătarii, în cele dintăi zile ale lunei fevruarie, intrară în Moldova, urmărind pe Aron şi făcînd jafuri şi pustiiri, dupe obicei,[166] pînă cînd căzură în cursa ce îi aştepta. Aron, care aflase de sosirea tătarilor mai nainte, nu perduse vremea ; el îşi strînsese toate trupele, ridicase poporul în arme, făgăduindu-i prada duşmanului, şi tot poporul era în picioare ; chemase în leafă o seamă de cazaci, carii, inimaţi de pilda românilor, apucară armele în contra turcilor şi deputară la prinţul Transilvaniei, cerîndu-i leafă numai pe două luni, făgăduind că apoi se vor ţine cu prăzile lor şi că vor sluji cauza creştinătăţii cu credinţă şi stăruinţă (diligence),[167] aceea ce Sigismund priimi cu plăcere. Dintr-altă parte, Mihai, înştiinţat de Aron, se grăbi a alerga într-agiutor. El plecă din Bucureşti, luînd cu sine soţia şi copilul său, şi se duse spre hotarul Moldovei cu oştirea sa. Ambii voievozi meditară o stratagemă şi întinseră o cursă în care lesne căzură tătarii. Mihai, care se afla în faţa tătarilor, se făcu ca cum s-ar fi înspăimîntat de furia vrăjmaşului şi începu a se trage înapoi ; tătarii se iau fără socotinţă dupe dînsul pînă cînd cad între oştile muntene ale lui Mihai şi oştirea moldovană a lui Aron, care sta ascunsă în păduri şi în spatele dealurilor. Atunci, deodată, românii iau ofensiva, muntenii izbind pe tătari în faţă şi moldovenii de dinapoi şi din coaste. De trei ori tătarii, văzînd primejdia în care se află, se raliază (sanghers) şi, în desperarea lor, ca nişte mistreţi izbiţi şi împresuraţi din toate părţile, îşi caută a-şi deschide [drum]. Dar românii se îmbărbătează mai presus de natura omenească şi să sileşte a nu le scăpa din mînă această pradă căzută în cursă. În sfîrşit, dupe o luptă înverşunată, armata tătărască se zdrobeşte şi se reschiră. 12 mii tătari zac morţi în locul bătăliei, afară de copii şi neveste ;[168] mulţi încă sunt ră-

niţi ; mai toată călărimea lor prăpădită, fiul hanului însuşi rănit de moarte ; 1500 cai ungureşti, multe cară încărcate cu puşti, multe steaguri şi 1 000 creştini mîntuiţi din robie fură trofeele acestii biruinţe. Rămăşiţa tătarilor luă în fuga mare calea pustiei lor.[169] Aceste învingeri ce suferiră tătarii în Valahia şi Moldova în aceste două luni, rigoarea iernii făcu ca din armata lor de 80 000, ce năvăliseră în principate, d-abia se întorsese 8 mii. Îndată, pe lîngă aceste pierderi, o foamete grozavă îi mai pustii în iarna aceea, încît ajunseră de lipsă că îşi frigea în frigare muierile copiii de-i mînca.[170]

După învingerea strălucită asupra tătarilor, ambii voievozi înştiinţară de toate cele cu noroc săvîrşite pe prinţul Transilvaniei, arătîndu-i că, de le va sosi în ajutor, dupe cum li se făgăduise, armata transilvană pînă la 29 ale acelii luni fevruarie,[171] ei vor stăpîni toată Dunărea [şi] se vor pune în cale spre Constantinopol,[172] fiindcă toate popoarele creştine din Turcia s-au sculat sau sunt gata a se scula împotriva turcilor.[173]

XXIII

Bathori, care sta în acea iarnă în nelucrare, ocrotit de izbînzile românilor, nu se prileji a răspunde cererei şi dorinţei domnilor români, căci ocupaţia viitoarei * sale nunţi ocupa atunci cu totul duhul său atît de uşuratic. Părintele Alfons Carillo, pe care îl trimisese la Viena, dupe cum am văzut, îi adusese făgăduieli mărețe de la împăratul şi îngăduinţa căsătoriei lui atît de mult dorită cu Maria-Christina de Austria, fiica arhiducii Carol, unchiul împăratului, soră cu Ana, atunci crăiasă în Polonia, cu toate că fusese destinată înainte pentru regele Spaniei.[174] Aceasta făcu pe duşmanii lui Bathori să zică că casa Austriei i-a dat o femeie spre a-l răsplăti căci a călcat credinţa şi alianţa turcilor, şi drept zestre nevoia d-a purta război cu dînşii.[175]

* În manuscris : „viitoarelor" (n. ed.).

Dup-aceea, Sigismund trimise o ambasadă la împăratul, în capul căreia puse pe unchiul său Bocskai,[176] care ajunse în 14 dechemvrie (1594) la Viena și la 12 ianuarie (1595) la Praga, unde fu foarte bine priimită.[177] Aci se încheie între împuterniciții lui Sigișmund și ai împăratului un tractat de alianță pe aceste temeiuri : că nu vor depune armele și face pace cu turcii decît printr-o învoire reciprocă ; că în tractatul cu turcii se va coprinde Transilvania, Valahia și Moldova, că toată Transilvania și partea regatului Ungariei, ocupate de Bathori de Șomlvo, vor rămînea vecinic acestui prinț și copiilor săi, parte bărbătească, cu dreptul celui mai întîi născut între dînșii și tot în chipul cu care se bucurase de aceasta prinții Ioan, Ștefan și Christofor, dar cu condiție că vor recunoaște pe Rodolf și următorii regi ai Ungariei ca suzerani ai Transilvaniei ; că daca Bathori va muri fără copii de parte bărbătească (mâlcs), Transilvania și țările ce se țin de dînsa (ses dépendances) vor rămînea pe seama împăratului și a următorilor săi și că Bathori și staturile (les ordres) provinției vor făgădui printr-un giurămînt solénel îndeplinirea acestui articol ; că în cazul cînd Transilvania se va reîntoarce regilor Ungariei, împăratul și urmașii săi vor jura d-a păstra obiceiurile, privelegiurile, drepturile și libertățile și d-a nu da cîrmuirea țării decît la un domn (seigneur) din această provință ; că împăratul va recunoaște pe Bathori ca prinț suveran, că îi va da titlu de strălucit ; că va mijloci a i se da în căsătorie una din fetele arhiducii Carol, mort de curînd, și că va angajea (pofti) pe regele Spaniei a-i da colanul mielului de aur (toison d'or) ; că îi va da toate ajutoarele trebuincioase în oameni, bani și muniții de război ; că va angajea pe papa a lua supt protecția sa pe prințul și pe staturile sale ; că Bathori și copiii săi se vor crea prinți ai sfintei împărății, dar fără a avea drept de șădere (assistance) și vot (souffrage) în diete ; că orașele, cetățile și castelurile ce se vor lua de armata împărătească în război vor fi ale împăratului și că cetățile ce prea strălucitul prinț al Transilvaniei va coprinde (stăpîni) cu oștile și cheltuiala sa vor rămînea lui, de care se va bucura supt titru de feud al împărăției (sans préjudice des droits de fief dûs à Sa Majesté Impériale) ; dar că daca aceste cetăți vor

fi din ale vechiului regat al Ungariei, acest prinţ va fi îndatorit a le da înapoi, cu o dreaptă despăgubire plătită de împărat; că împăratul va plăti sumele trebuincioase pentru întărirea cetăţilor Transilvaniei şi că Bathori, din partea sa, nu va cruţa nici cheltuieli, nici îngrijiri, spre a le apăra în contra duşmanului comun.

Se mai adăogă la acest tractat un articol ce se păru de un semn rău (de mauvais augure); el zicea că la întîmplarea cînd acest război nu va izbuti, dupe cum se nădăjduia, şi că Bathori va fi gonit din Transilvania, împăratul se îndatorează d-a-l priimi în staturile sale şi a-i da venituri de ajuns spre a ţine dignitatea ca şi mărimea casei lui; că, în sfîrşit, domnii (nobilii) ce acest război are să-i puie în aceleaşi primejdii ca pe prinţul lor vor putea a se retrage cu dînsul în Germania. [178]

Acest tractat, prin care împăratul semăna a se fi arătat foarte generos şi a nu fi oprit pentru dînsul decît dreptul onorific de suzeranitate şi eventualitatea, puţin probabilă la un prinţ aşa tînăr, de a dobîndi Transilvania în lipsă de moştenitori, era într-adevăr cîştigarea Transilvaniei pe sigur de împăratul, căci [era] un secret ce puţin în urmă se dete pe faţă, iar care era cunoscut atunci de toţi cei ce apropria pe Sigismund şi prin urmare şi de iezuviţii ce îl vindea curţii austriace. Aceasta era neputinţa, constatată de doctori, a lui Sigismund d-a împlini datoriile căsătoriei. [179] Se zicea că el fusese legat prin farmecile unei babe fermecătoare, numită Ioana, care era a lui Ioan Koacoc. [180] Alţii prepuseră mai în urmă că muma lui Ştefan Bocskai, dorind ca Sigismund să ia în căsătorie pe o fată a ei şi neizbutind, căci Sigismund, în vanitatea lui, preferă pe nemţoaică, prin farmeci îl legă. [181] Sigismund, care îşi cunoştea starea, sau că credea că prin ştiinţă doctoricească va putea vindeca neputinţa, sau numai de vanitatea d-a se vedea aliat cu familia împărătească, dori această căsătorie, care fu fatală ţării sale.

După încheierea tractatului, ambasadorii Transilvaniei priimiră daruri măreţe şi, dîndu-le audienţă de ziua bună (congé), împăratul le făgădui că va trimite peste puţin pe princesa Maria-Christina, logodnica lui Bathori; dar curtea împărătească tot amînă aceasta supt deosibite pri-

cinuiri. Bathori se plînse de mai multe ori, şi staturile ţării, care se temea că această alianţă cu casa Austriei să nu le fie fatală, zicea în gura mare că şi-au bătut nemţii jioc de prinţul lor. Spre a astupa aceste zgomote, Ştefan Bocskai, care rămăsese la Praga, se duse în începutul lui martie la Gratz, capitala Stiriei, unde se căsători (însură) ca procurator* al stăpînului său, Bathori, cu Maria-Christina, faţă fiind arhiduca Maximilian, fratele împăratului, şi Ferdinand, fratele princesii. Bocskai, printr-o ceremonie obicinuită în căsătoriile prinţilor, se puse în patul de nuntă. Nemţii însă tot nu trimise deocamdată pe mireasă la soţul ei, pînă în vară. [182]

XXIV

Domnii români nu pierd vremea aşteptînd armata lui Sigismund, ce nu veni, şi cautä a se folosi de izbînzile lor şi de spaima ce ele au adus vrăjmaşului, în vreme ce oştile lui Aron coprinde Măcinul şi alte cetăţi şi răscoală toată Dobrogea — unde două escadroane de moldoveni bate în două rînduri două cete însemnate de turci şi le ia două stindarde [183] — ai cării locuitori, urînd tirania turcilor, se ridicară cu toţii şi curăţiră ţara lor de dînşii. Apoi se învîrtejaşte şi ia cu sila Chilia, Benderul. unde taie în bucăţi pe beiul cu 600 turci, luînd multe turme de dobitoace, [184] şi în urmă merge de asediază de a doua oară Cetatea Albă, arzîndu-i foburgurile, după ce au resipit oştirea beiului acelii cetăţi, atît încît d-abia a scăpat teafăr, el al optălea, lăsînd în puterea moldovenilor steagurile, tobele, trompetele şi cele mai multe avuţii ale sale. [185]

Mihai, omorînd mai mult de o mie turci, [186] coprinde Ismailul, unde găsi 70 tunuri de baterie, două din care era însemnate cu armele împăratului Ferdinand şi două cu ale lui Huniad Ioan. Aceste 4 tunuri Mihai le trimise în dar la prinţul Transilvaniei. [187] Şi după ce lăsă în Ismail o garnizoană de 2 mii români, [188] trecu apoi iarăşi Dunărea,

* În manuscris : „procuror" (n. ed.).

pustiind orașele turcești ce mai rămăsese în Bulgaria. La întoarcerea sa în Țara Românească, cu toate că curgea de trei palme apa pe gheața Dunării, viteazul domn („l'intrépide Valaque" — De Thou) mepriză o primejdie așa de învederată și trecu cu toată prada sa de ceailaltă parte a rîului, [189] în vreme ce tătarii năvălea în Moldova, Poarta numind de domn în Țara Românească pe unul numit Ștefan, însărcinînd pe capigi-pașa și pe pașa Silistrei, cu multă putere de turci, tătari și ianiceri să-l ducă în scaun. Mihai, aflînd aceasta, trimise pe Albert Kiraly, care, întîmpinînd pe dușman la 16 martie, [190] îl sparge și îl fugărește, și cetățuia Silistra, cruțată pîn-atunci, o asemănă cu pămîntul ; apoi, nemaiîntîrziind, se învîrtejaste la orașul neîntărit Turtucaia, cale de o zi de Rusciuc, îl aprinde, ucigînd mulți din locuitori, și se întoarce în grabă, pîn-a nu dezgheța de tot Dunărea, la București, unde se afla Mihai. Acesta îl porni îndată la Brăila, în ajutorul lui Mihalcea.

Mihai trimise de vro cîteva zile pe Mihalcea din nou ca să ia Brăila și să-și răzbune rușinea ce a priimit, fiind silit, la cea dintîi asediere, a se depărta. Cetățuia Brăilei era întinsă și cu un zid gros, întărit cu palisade de pari. [191] Armata toată ce o împresura, români și unguri, dupe mărturia de îndoit a cronicarilor turci, se urca la 20 mii, cu multă artilerie. [192] Garnizoana cetății era de trei mii turci, [193] și nu le mai putea veni alt agiutor, căci Dunărea dezghețase. [194] La apropierea creștinilor, garnizoana ieși din cetate și începu a-i hărțui, dar fu îndată silită a se închide în cetate și d-a se apăra cu tunurile și puștile. Asediatorii deschiseră și duseră șanțurile (tranchée) prin trei locuri și grăbiră mult asedierea, în 16 zile. În capătul acestui timp, la 30 martie, asediații, nemaiputînd a se împotrivi, se sfătuiră a se preda *à composition,* la care fură siliți a se supune. Dar Mihalcea, ce era născut din Brăila, nu vrea a le da altă capitulație decît voia d-a ieși numai cu femeile și copiii lor, fără a lua nimic din avuția lor. După rugămintele însă ale lui Kara-Ceauș, Mehemet-Beg și Mustafa-Ceauș, deputații garnizoanei, căpitanii unguri jurară pe credința lor că nu li se va face nici un rău (tort) și că pot lua cu dînșii orice or vrea. Așa, pîn-a nu trece

dincolo Dunărea, ei îmbarcară pe corăbii aproape o mie cîntare de scule ale lor şi începură a ieşi din cetate, spre malul Dunării, plîngînd şi ţipînd tare.[195] Dar ai noştri, zărind că cu straiele lor duc şi bani şi încă şi în pîini ascunseseră aur topit,[196] orbiţi de dragostea jafului, la care foarte mult se deprinseseră, cu paguba disciplinei, călcară credinţa dată şi capitulaţia şi se aruncară asupra sărmanilor turci, începînd a despuia pe unii, pe alţii mai însemnaţi a lua robi şi pe vro cîţiva a ucide. Kara-Ceauş, văzînd această călcare a capitulaţiei, le striga : „Mincinoşilor ! este oare vro religie care să ierte ce faceţi ?" Atunci Albert Kiraly cu celelalte capete ale armatei puseră săbiile în mînă spre a opri pe creştini d-a maltrata pe turci, uciseră vro cîţiva din cei mai îndărătnici şi ocrotiră trecerea acestor nenorociţi pe celălalt mal al Dunărei.[197]

XXV

În vreme ce Mihai se străduia cu atîta vîrtute împotriva duşmanului dinafară, zavistia boierilor semăna sămînţa împericherilor dinlăuntru. O seamă de boieri, văzînd energia şi calităţile deosibite ce desfăşura Mihai, se temură ca acest om eroic să nu curme puterea şi supremaţia lor în stat, ce cu atîta nevoie izbutiseră a întemeia asupra puterei domneşti. Începură a vedea într-însul un urmaş din acei domni ca Mircea, Dracula, Ţepeş, care într-o vreme zdrobea pe duşmanul dinafară şi apăsa puternic, dimpreună cu facţiile, anarhia şi partidele dinlăuntru şi libertatea publică. Alţii, din descuragiare, socoteau că războiul început nu va putea fi aşa norocos pînă la sfîrşit ; alţii încă [erau] mînaţi ca totdeauna din patimi, ambiţii şi uri individuale. Toate aceste facţii, în capul cărora era banul Manta, se uniră şi complotară ca să doboare pe Mihai şi să cheme pe turci. Complotiştii băgară fără de veste în Craiova un trup de 5 000 sîrbi, strînşi în leafă de dînşii, şi se sculară de faţă în contra domnului. Acesta trimite îndată un trup de oştire la Craiova, care năpădeşte

în oraş zdrobindu-l tare şi goneşte pe duşmani pînă îi trece înot Dunărea. Mihai se purtă cu multă mărinimie către boieri, duşmanii lui. Îi iertă pe toţi împreună cu capul lor, banul Manta, care, dupe cum spune Walther, trăia încă la 1598.[198] Apoi acea oştire merse supt Albert Kiraly (Farkaş) de triumfă prin flacări de oraşul Nicopoli. După atîtea isprăvi mărețe şi strălucite, românii încercară şi o pierzare. Farkaş, avînd cu sine un trup de 3 mii români, sîrbi şi unguri, fu înşălat de doi custozi români, cumpăraţi de turci cu 2 mii aspri, care îi asigurară că vro sută de turci pradă pe locuitori în preajma Vidinului şi că-l rog acei locuitori să alerge în agiutorul lor. Farkaş, încrezător, se duce şi cade în mijlocul unei armii de 30 mii turci, supt un agă. Cei mai mulţi din ostaşii săi, împresuraţi de vrăjmaşi, periră.[199] El numai cu puţini putu scăpa.

XXVI

Coprinderea Brăilei încheie glorioasa campanie de iarnă de la 1595, fără asemănare în istoria lumei. Niciodată simtimentul libertăţii în inima unui popor mai puternic nu îmbărbătă. În patru luni, nesocotind rigoarea iernei, numărul cel mare al duşmanului, pururea în cîmpul bătăliei, mereu ca nişte uriaşi s-au războit. Într-o vreme aşa de scurtă, românii din ambele ţări se luptară în 10 bătălii însemnate cu duşmanii, le împrăştiară mai multe armate, coprinseră şi prădaseră la 25 oraşe mari şi cetăţi puternice[200] şi mai multe mii de sate pustiiră, şi Constantinopolul însuşi îi văzu pustiind prin fer şi flăcări pînă la porţile sale.

CĂLUGĂRENII

(aprilie 1595-dechemvrie 1595)

I

Încă de la cele dintăi triumfuri ale românilor din această iarnă, spaima şi groaza ce coprinsese tabăra şi ţinuturile de margine, ale împărăţiei turceşti intrară şi în Constantinopol şi pătrunseră pînă şi în seraiul unde trăia trai desfătat şi fără grijă desfrînatul sultan Murad III. Vaietele şi cîrtirile poporului, demoralizarea ostaşilor, a ianicerilor chiar, carii nu mai vroiau a merge la război supt pricinuire că nu li să plătesc lefile, îl înfioră de frică şi îl sili a se gîndi şi la trebile împărăţiei sale. Vistieria fiind sleită cu totul, el fu silit a lua din casa sa bani spre a mulţămi oştile ce cîrteau cu obrăznicie, făcînd adesea şi răscoale. Spre a îmbărbăta duhurile spăimîntate ale ostaşilor dupe margine, le trimise steagul cel sfînt ce se zicea a fi fost al proorocului Mahomet şi care, luat de mai nainte de la Eghipet, fusese pînă în acea iarnă cu sfinţenie păstrat la Damasc. Dar fiinţa de faţă a steagului proorocului chiar nu putu încuraja pe ostaşi, carii acum, cu totul demoralizaţi, nu mai îndrăzneau a da faţă cu duşmanul. Sultanul porunci atunci a se face rugăciuni publice în piaţa cailor (at-meidan, hippodrome), în dosul arsenalului ; vezirii, şeicii, legiştii şi prezidenţii cancelerii stătură acolo de faţă din porunca lui.[1] Veştile ce mai veniră de la Dunăre adăogară amarul inimei sale şi îi pricinuiră moartea[2] pe care el o presimţi mai dinainte şi o grăbi printr-o temere superstiţioasă. Saatgi-Haşan (Haşan ceasornicarul), comisul său favorit, visă un vis în care giuca o rolă cu

sultanul Suleiman, șeicul Emir-Eștilei și sultanul Murad. Visul acesta era așa de ciudat, încît el nu să putu opri a-l descri stăpînului său. Duhul superstițios al lui Murad III se impresionă foarte de acest vis, și trei zile dup-aceea, apucîndu-l cîrcei la stomah, crezu că i s-a apropiat ceasul morții. El porunci atunci comisului său să jertfească cincizeci și două oi, din care patru negre, opt pestrițe și patruzeci albe, după cum spusese moșul său Soliman în visul lui Hasan; și spre a-și împrăștia posomorîta-i melancolie, se duse în grădinele seraiului și se odihni în chioschiul zidit de curînd de Sinan-Pașa pe malul Bosforului, de unde din două părți se vedea sosind corăbiile în port. Acolo, peste obiceiul său, porunci muzicanților odăii sale să zică un cîntec de jale ce începea prin aceste cuvinte: „Sunt împovărat de sarcina relelor mele. O, moarte! fii într-această noapte mereu alături cu mine!" Îndată două galere eghiptene înaintară spre port; tunurile lor, salutînd, curmară aceste cîntări jalnice, făcînd să plesnească geamurile chioschiului și să cază în bucăți. Această împregiurare foarte naturală fu privită de Murad ca un semn rău. „Odinioară — zise el — tunurile flotei întregi n-au făcut nici o sminteală acestor ferestre și acum tot să zdrobește la zgomotul artileriei acestor galere; văz că s-a sfîrșit cu viața mea, ca și cu chioschiu!" Și lacrămi inundară obrajii și barba sa.

Sculîndu-se apoi d-acolo, el întră în odaia sa, unde se azvîrli pe o sofa, cu inima apăsată de temere și mîhnire. Chiar în noaptea aceea își dete sufletul (16 ianuarie 1595).[3] Moartea lui fu ținută secretă pînă sosi fiul său Mahomet de la Magnesia (28 ian. 1595), care fusese la vreme înștiințat de mumă-sa, venețianca Baffa. Îndată ce dezbărcă la chioschiul lui Baiazid, tunurile seraiului și pristavii în piețe vestiră moartea lui Murad III și înălțarea lui Mohamed III. Toți slujbașii alergară spre a-i aduce închinațiune.[4] Noul sultan era un prinț crud, afemeiat și înmuiat de tot prin plăceri, care îl făcură de perdu înfocarea ce avea mai întîi spre război. După ce săvîrși îngropăciunea tatălui său cu multă pompă, Mahomed III porunci să-i aducă înainte pe toți frații săi, în număr de nouăsprezece. Acești feciori și douăzeci și șapte fete rămăseseră

numai din o sută doi copii ce avusese Murad III cu deosibite neveste. Mahomed, cu o fățarnică milă, mîngîie temerile fraților săi și față cu dînșii dete porunci pentru ceremonia tăierii lor împregiur; dar ducîndu-i apoi în camere despărțite, pentru ca vaietele lor să rămîie tăinuite, trimise muți cu fatalul laț de-i sugrumă pe toți.[5] Din aceste nenorocite jertfe ale unui obicei barbar, patru luaseră oarecare grad de dezvoltare, fiind crescuți cu multă îngrijire. Acela ce da mai multe nădejdi era sultan Mustafa, împodobit cu cunoștinți literale, care, aflînd moartea tatălui său, esprimă presimțirea soartei sale într-un distic elegiac.[6] Dup-aceea, sultanul porunci să arunce în mare șaptesprezece roabe însărcinate ale tatălui său. A doua zi el puse de aduse înainte-i trupurile fraților săi omorîți, le închise în sicrie de chiparos,[7] le împodobi cu turbanuri și pene de erodiu și cu alai mare le duse de le îngropă lîngă tatăl său.[8]

II

Această nouă stăpînire, care începea printr-un așa de sîngeros ospăț de frați, fu priimită de osmanlii cu o tristă presimțire. Niciodată pîn-atunci împărăția otomană nu se aflase în așa cumpănă de peire. Oștirile din Constantinopol, nemulțămite că sultanul fără știrea lor s-a urcat pe tron, îl priimiră cu o răscoală înfricoșată, prădară orașul, vrură a izbi și saraiul și, d-abia cu vărsări mari de bani ce li se făcu, se liniștiră.[9] Dinafară, împărăția era pustiită de români, bulgari, sîrbi, unguri răsculați, a căror pildă toate celelalte popoare creștine din Turcia sta gata a urma. Armatele musulmane, demoralizate cu totul, fugeau de bătaie, în vreme ce stau semețe și adesea se răsculau asupra căpiteniilor lor. Pe lîngă acestea, o foamete cumplită coprinsese atît taberile de margine, cît și Constantinopolul;[10] și, ca cum paharul relelor nu era destul de plin, îngrozitoarea ciumă își împreunase pustiirile sale.[11] Atunci, în acele grele și amari minute, turcii, acești crunți și trufași concheranți a șaptezeci de popoară, stau înmăr-

muriți și cu durere întorceau ochii către pustiile Asiei, de unde au venit și unde cred că sunt meniți a se întoarce. Proorocii ce de mult circula pintre mahometani făceau pe acest popor, fatalist, mistic și crezător în minuni, a crede că acel ceas atît de temut acum a sosit. Se zicea într-adevăr că proorocul Mahomet, murind, fu întrebat cîtă vreme va ținea statul și religia sa și că el, nerăspunzînd nimic, ridică numai mîinile sale în sus arătînd cele zece degite, aceea ce sectatorii Coranului tîlmăciră că va să zică zece, o sută sau o mie de ani. Apoi celelalte două soroace trecînd, rămăsese sorocul fatal de o mie de ani, care tocmai atunci să împlinise.[12] Se credea și se zicea încă că precum orașul Constantinopolului și-a tras mărimea de la un Constantin și apoi a fost luat și zdrobit supt un alt Constantin, și precum împărăția romană a început a înflori mai cu seamă supt un August și se perdu supt un alt August, asemenea și orașul Constantinopolului și împărăția grecească, coprinse de un Mahomet, are să se zdrobească și să se prăpădească supt un alt Mahomet. Și toți bănuia că acest nou sultan cu numele Mahomet va fi cel preursit pentru căderea împărăției. Se mai zicea încă că la anul 1453, cînd s-a luat Constantinopolul de sultan Mahomed II, se ivise o proorocie care spunea că acest oraș va intra iarăși în stăpînirea creștinilor după 12 ani-luni — socoteală arabică după care într-un an-lună vine 12 ani d-ai noștri — adecă după 12 ori 12 ani sau după 144 ani. Acești ani adăogîndu-se la 1453 dau anul 1597, ce era preursit pentru căderea împărăției turcești.[13] Mult mai multe și mai curioaze era proorociile ce circulau printre creștini și înflăcărau de nădejde imaginațiile lor. Era niște proorocii vechi ale lui Metodie, episcopul de la Patras, ale lui Leon împăratul, filosoful cu tablourile profetice ce i se atribuia și care vestea surparea împărăției turcești de către un om de viță veche : „Iată păstorul, zicea această din urmă proorocie, care va ucide pe lupul ce dorea să mănînce oaia ; păstorul îl va ucide și îl va găsi om. Astfel va pierde cel ce a stăpînit prin silă."[14] Apoi venea proorociile lui Merlin, care zicea că unul încoronat cu trei coroane va zdrobi împărăția turcească și că înainte de această dărîmare va cădea

asupra-i o boală urîtă și groaznică (precum era ciuma de atunci).[15] În sfîrșit, cea mai răspîndită proorocie era a astrologului Antonie Torquat de la Ferrara, care trăise pe la 1480, pe timpul lui Matei Corvin, craiul Ungariei. El pretindea că împărăția otomană va cădea cînd va ajunge la al 13[-lea] sau al 14[-lea] sultan și nu va trece mai mult de anul 1596 ; căci atunci i se va întîmpla un ce groaznic și de moarte, din pricină că murind sultanul domnitor, se vor ivi atîtea certuri și lupte între cei mai mari ai statului, încît se vor sfîșia unii pe alții și asemenea vor păți și de către streini. Atunci creștinii vor lua înapoi Ungaria și vor face multe năvăliri în împărăția turcească, care va fi încă necăjită și de o mare ciumă și de o foamete crudă. Apoi creștinii, îmbărbătați și îndrăzneți, cu atîta înfocare, grabă și puteri vor trece marea, încît toată creștinătatea se va vedea deodată în arme la răsărit, unde parcă mai mult ar fi zburat decît trecut. Atunci turcii se vor creștina, și ambele biserici și ambele împărății se vor face una supt un singur împărat creștin.[16] Apoi pe lîngă aceea că Mahomed III se întîmplase a fi al 13-lea sultan după Osman cel dintîi, ciuma, foametea, războiul, moartea sultanului Murad, răscoala oștirilor, sfîșierile celor mari, între partidele dușmane ale vizirilor Sinan și Ferhad, toate să împreunase spre a da temei acestii proorocii. Dar cea mai bună proorocie, observează foarte bine un analist contimpuran, ar fi fost sabia și unirea creștinilor ;[17] nenorocire numai că această din urmă, ca întotdauna cînd se făcu asemenea legături în contra turcilor, lipsi, și astfel toate proorociile rămaseră zadarnice și ieșiră de minciună.

III

Cîteva zile după întronarea noului sultan, Sinan-Pașa fu scos din vizirat și surghiunit la Malgara, iar în locu-i se numi rivalul său Ferhat-Pașa (16 fevruarie 1595), care totdeodată priimi și comanda mai presus a armatei, cu poruncă d-a porni asupra Țării Românești.[18] Se zicea că

Ferhat ar fi izbutit a surpa pe Sinan-Paşa încredinţînd pe sultanul cum că Mihai-Vodă şi Sigismund Bathori s-au revoltat numai din ura ce aveau către Sinan, iar nu din ura lor către turci.[19] Ferhat-Paşa, poreclit *Characlan* (şerpele negru),[20] era de origină arnăut.[21] El fusese crescut în sarai şi, deosibindu-se în toată vremea prin vitejia şi înţelepciunea sa, ajunse iute în cele mai mari slujbe ale împărăţiei, şi acum pentru a doua oară fu investit cu puterea viziriască.[22] Noul mare vizir adună îndată la divan pe toţi vizirii, pe muftiul, pe cadiascheri, [pe] nisangiul, pe cei patru deftedari, precum şi pe agii ienicerilor şi ai bulucilor, spre a se sfătui daca trebuie să se îndrepteze spre Buda, sau spre Ţara Românească. Divanul se învoi l-această din urmă părere,[23] Vizirul porunci la toţi paşii vecini a-şi concentra oştirile la Rusciuc, unde să se adune şi materialurile cu lucrătorii trebuincioşi spre a face pod pe Dunăre ; paza acestui post pînă la sosirea sa fu încredinţată lui Lala-Muhamed-Paşa, beiler-bei de Anatolia, care şi porni îndată spre Dunăre. Beiler-beiul Rumeliei, Hassan-Paşa, care se numise în locul lui Muhamed-Paşa, feciorul lui Sinan-Paşa, şi care tot într-o vreme comanda cetatea Vidinul, a priimit poruncă să pregătească această trecere.[24] Pe cînd marele vizir se ocupa cu multă activitate în Constantinopol cu pregătirile îngrozitoarei sale espediţii în contra Ţării Româneşti, o răscoală a spahiilor, aprinsă prin zizaniile vrăjmaşilor săi Sinan-Paşa şi Cicală-Paşa, turbură liniştea capitalei şi era p-aci a-l răsturna din vizirat şi a-i răpune şi viaţa ; dar prin vărsări de bani şi sprijinul ce avu de la ieniceri, putu lesne a o risipi (21 aprilie 1595). După domolirea acestii răscoale marele vizir ieşise cu alai din Constantinopol joi în 26 aprilie şi tăbărî la Daud-Paşa, ducînd cu sine zece mii ianiceri, supt Zagargi-Paşa, şi toată călărimea cu leafă ce rămăsese la Poartă şi călărimea streină atît din aripa dreaptă, cît şi din aripa stîngă. Corturile armatei se scoseseră cu cîteva zile mai nainte ; şi să armase zece galere pe care, încărcîndu-le cu tunuri şi alte muniţii, le porniră la Varna, de unde pe Dunăre să se urce pînă la Rusciuc.[25] Al doilea vizir, Ibraim-Paşa, fu numit caimacam în lipsa lui Ferhat

şi rămase în Constantinopol împreună cu aga ianicerilor pentru paza oraşului şi cîrmuirea trebilor împărăţiei. Caimacamul era duşman tainic al vizirului şi, deşi în public se arăta că se ocupă cu pregătirea şi adunarea oştilor şi a armelor spre a le trimite lui Ferhad, în faptă însă să silea cît putea de risipea toate pregătirile făcute. [26] Văzînd Ibraim-Paşa că vizirul trimitea din cale curier dupe curier, scriind sultanului că să apropie de hotarele Ţării Româneşti cu o mînă de soldaţi rău armaţi şi că îl roagă a-i trimite îndată oştile ajutătoare, [27] se puse de arătă sultanului că pricina pentru care oştile se adună încet şi merg cu greu către hotar nu este, dupe cum se zice, căci lor l-e teamă a merge împotriva românilor, dar căci ele urăsc pe Ferhat-Paşa şi nu vor a se bate supt dînsul cu duşmanul. Spre adeverirea ziselor lui, el scoase de martori, înaintea sultanului, pe muftiul Bostan-Zadeh, pe cadiascherul Baki, pe vezirii Gerrah-Paşa, Hassan-Paşa şi pe feciorul lui Cicală-Paşa, toţi partizani ai lui Sinan, cumpăraţi de dînsul cu vreo cîteva pungi de sechini, şi care toţi adeveriră arătarea lui Ibraim. Acesta începu a face impresie asupra duhului sultanului. [28]

În vreme ce aceste intrigi în Constantinopol urzeau peirea lui Ferhat-Paşa, el înainta în calea sa. Plecînd de la Daut-Paşa în 30 aprilie, ajunse la Ciurli, unde porunci de a forma un trup de o mie de oameni puşcaşi şi dete lui Husein-Bei comanda spahiilor. Acei o mie puşcaşi se lua din tot locul unde tăbăra armia, şi cei ce se înrolau salutau în toate zilele pe marele vizir înaintea cortului său, pe la trei sau patru ceasuri după-amiazi. În cele dintîi zile ale lunei lui mai, ajunse vizirul la Adrianopol şi dete poruncă că va zăbovi acolo zece zile. În 13 mai, pîn-a nu pleca din Adrianopol, vezirul, potrivit vechei şi statornicii dorinţi a Porţii, şterse drepturile ce principatele Moldova şi Ţara Românească îşi păstraseră prin capitulaţiile lor şi le declară provinţii ale împărăţiei turceşti (ijaleti). El numi de paşă în Moldova pe Giafer-Paşa, fostul beiler-bei al Servanului, şi în Ţara Românească pe Satîrgi-Mehemet-Paşa ; [29] şi luînd în privire nădejdea viitoarelor lor venituri, li se puse condiţie ca să aibă a ţinea fiecare

cîte o mie soldaţi cu cheltuiala lor. [30] Fiindcă acum ambele principate era reduse în starea celorlalte provinţii ale împărăţiei, vezirul dete slujba de deftedar în ambele ţări lui Mehmet-Bei de la Ieni-Şeher şi într-aceeaşi vreme hotărî douăsprezece mii oameni în leafă drept garnizoană acolo. [31]

IV

Pe cînd acest nor amerinţător de groaznică vijelie se apropia de ţara lor, românii aflară că un convoi foarte bogat în bani şi bucate trecea din Constantinopol în Ungaria. „Mirosul acestii prăzi scoate pe aceşti lei din vizuinile lor şi îi împinge a face tot spre a o dobîndi." [32] Oştile române întîmpinară pe apele Dunării pe turcii ce provăţuiau acel convoi. Lupta ţinu multă vreme cu noroc schimbat, pînă cînd curagiul izbuti şi ai noştri luară trei corăbii încărcate. Vestea că să apropie armata lui Ferhat-Paşa nu-i putu face a se lăsa de acea dobîndă. [33] Cîtva dup-aceasta, în Ardeal, Sigismund Bathori trimise pe cel mai vestit general al său, George Borbeli, în Banat, la Caransebeş şi Lugoş. Cu toate că avea cu sine puţini ostaşi, Borbeli coprinse prin silă două casteluri turceşti, anume Bokcsa şi Varsocs ; dar garnizoanele turceşti de la Lipova, Giula, Csanadul şi Ieneu, aflînd prin spioni că oraşul Iofö să afla fără garnizoană, vrură a se folosi de lipsa oştirilor lui Borbeli din Ardeal şi cu puteri unite năvălesc în această ţară, coprind Iofö cu şapte sate dimprejur, unde trec tot prin foc şi sabie şi duc pe locuitori în robie.

Aflînd Bathori aceasta, spre a-şi răzbuna, porneşte din Alba-Iulia o ceată de oştire aleasă de coprinde Totvaragia, măcelărind garnizoana. Această ceată se uni apoi cu Borbeli, care bătea Făgetul, şi, după ce îl luară, plecară asupra paşii de la Timişoara, care, unindu-se cu beii de la Lipova, Giula, Csanad şi Ieneu, cu mari puteri alergau asupra-i. În bătălia însemnată ce urmă, creştinii rămaseră

biruitori. Paşa Timişoarei abia scăpă cu fuga, iar beii Giulei şi Csanadului fură prinşi. Viaţa lor numai fu cruţată ; toţi ceilalţi prinşi fură ucişi în faţa armiei creştine. În urma acestora, Borbeli merse să bată cetatea Lipova.[34]

V

În această iarnă, puterea războiului fiind în Ţara Românească şi Moldova, Ungaria răsuflă puţin de mişcările armelor. Sinan-Paşa, de la Bălgrad, de unde ierna, află prin fugarii creştini silinţele şi umbletele prinţilor creştini pentru o mare legătură împotriva turcilor. Spre a domoli focul cu care creştinii se pregătea la război, meşteşugitul vizir crezu că ar fi bine a face a străluci înaintea ochilor lor o mincinoasă licoare de pace. Spre acest sfîrşit, făcu împăratului o propunere de pace, dar puind condiţii grele, care era încredinţat că nu vor fi priimite. Unile din aceste condiţii era : d-a plăti tributul anilor trecuţi şi a îngriji pentru trimiterea lui regulată în toţi anii de aci înainte şi a nu da nici un agiutor ardelenilor, muntenilor şi moldovenilor, revoltaţi asupra Porţii, nici a le lua partea în viitor. De unde nu, amerinţa Sinan că în primăvara viitoare va merge să bată Viena. El trată încă, în propunerea sa, pe toată naţia nemţească cu mare dispreţ, zicînd că nemţii sunt nişte laşi ce nu pot suferi nici căldura, nici foamea, şi că sunt buni numai d-a bea şi a mînca. L-aceste condiţii aspre şi cuvinte ocărîtoare, împăratul răspunse cu vrednicie, arătînd că o cercare rea va dovedi îndată lui Sinan că nemţii ştiu a se bate cu ferul ; că zadarnicile sale amerinţări nu-i sunt de nici un folos, de vreme ce are a face cu bărbaţi, iar nu cu copii care se sparie de cel mai mic zgomot. Apoi, lepădînd condiţiile turceşti, propuse altele cu totul împotrivitoare, între care el cerea ca Sinan să dea înapoi toate castelurile coprinse şi toţi prinşii, şi ca Poarta să se lepede de nedreptele sale pretenţii asupra

Moldovei și Țării Românești, țări vechi feudatare ale coroanei Ungariei. Într-acest chip se zădărniciră aceste vorbiri de pace.[35]

Sinan-Pașa fu apoi chemat la Constantinopol și depărtat din vizirat, dupe cum am văzut înapoi, și în locu-i veni Hașan-Pașa cu beiler-beiul Greciei, feciorul lui Sinan-Pașa, și cu niște domni și boieri pribegi din Țara Românească și Moldova, carii, din ambiție, călcînd legea și datoria lor, supt steagurile turcești se lupta împotriva creștinilor.[36]

Împăratul începu atunci a se găti cu toată silința spre a urma războiul în primăvara viitoare. El chemă pentru 8 fevruarie (1595) adunarea staturilor Ungariei la Presburg și ale Boemiei la Praga, pe ziua de 9 fevruarie. Arhiduca Matei deschise adunarea staturilor Ungariei, cerîndu-le mijloace spre a urma războiul de primăvară cu izbîndă.[37] Cererea i se împlini, hotărîndu-se de adunare o dajdie de obște pentru toți, fie de orice rang și orice priveleghiu ar avea.[38]

Dieta de la Praga o deschise însuși împăratul ; și, mulțemind staturilor pentru zelul lor și puternicile ajutoare în bani și oameni ce dedeseră spre susținerea gloriei numelui de creștin, el le descrise starea lucrurilor războiului.[39] El le spuse că rugase pe papa, pe craiul Spaniei și p-al Poloniei și Sveției, pe marele duca al muscalilor și pe mulți alți prinți streini, cum și pe prinții Germaniei la dieta de la Ratisbona, și că nădăjduia că toți își vor uni puterile cu ale lui împotriva dușmanului ; el le vorbi apoi de legătura ofensivă și defensivă a prinților Ardealului, Moldovei și a Țării Românești, de trofeele și biruințele lor și încheie cerînd staturilor ajutoare de oameni și bani.[40] Staturile îi deteră pentru Boemia, Moravia, Silezia și Luzacia șase mii călăreți și zece mii pedestrași, care de la începutul lui mai pînă la sfîrșitul lui noiemvrie trebuia să slujească cu cheltuiala lor în armata împărătească.[41] Împăratul numi mai mare peste oștile sale în Ungaria pe comitele Mansfeld, căpitan vestit în războaie pre acele vremi, și îl cinsti cu titru de principe.

În vreme ce ambele împărății se gătea cu atîta silință spre a purta cu putere războiul, unirea voievozilor Moldovei, Ardealului și a Țării Românești, care, după cum văzurăm, fusese de mare folos cauzei creștinătății, fu în primejdie de a fi zdrobită, și aceste țări, acum așa amerințate de turci, în nevoie de a deschide război între dînsele. Înțelepciunea lui Mihai-Vodă se grăbi a opri o asemenea nenorocire, dar sămînța de vrajbă ce se aruncă atunci rodi mult mai apoi și zădărnici tot sîngele ce se vărsă pentru cauza creștinătății, azvîrli aceste trei țări în valuri și în nenorociri cumplite și mîntui împărăția turcească de peirea ce o amerințase. Sigismund Bathori, nestatornic și zădarnic, se trufi și se înălță cu mintea de cînd trată și se rudi prin căsătorie cu împăratul nemțesc și începu deodată, prin uzurpare, a se întitula prinț al Țării Românești și al Moldovei [42], arătînd prin aceasta dorința sa d-a schimba tractatul de alianță ce făcuse cu domnii români într-un tractat de suzeranitate a lui asupră-le. Evenimintele timpurilor păstraseră aceste trei principate, Ardealul, Țara Românească și Moldova, singure izolate, între împărăția turcească, împărăția nemțească și crăia Poloniei. Era oarecum firesc lucru ca orice stăpînitor din aceste trei țări, [ce] se simțea în putere, să caute a le uni într-un singur stat și a reîntrupa astfel vechea crăie a Daciei. Mai mulți prinți români și unguri o ispitiră. Dar aceea ce împingea pe români către aceasta era dorința d-a-și constitua unitatea lor națională, d-a se uni între sine frații de aceeași limbă și sînge, în vreme ce ungurii nu era împinși decît de vechea și statornica lor dorință d-a-și întemeia supremația lor asupra întregei nații românești și, călcînd-o în picioare, a da împărăției lor țărmurile Mării Negre. Lupta între aceste tendințe împotrivitoare ale românilor și ale ungurilor zădărnici toate întreprinderile de a reîntemeia crăia Daciei și această rivalitate națională aduse robirea comună.

Tocmai în minutul cînd mai cu seamă se cerea încrederea reciprocă și unirea, nesocotitul Bathori, mai mult din zădărnicie, aprinse torța acum stinsă a vechilor uri

naționale. Proiectele lui ambițioase găsiră partizani nu numai în Ardeal, dar încă și în Moldova și Țara Românească. Cu tot meritul ce Aron-Vodă își dobîndise prin răscularea lui asupra turcilor, moldovenii tot nu puteau uita tirăniile lui de mai nainte. În înțelegere cu Sigismund Bathori, se urzi asupra lui Aron-Vodă un complot între boierii moldoveni, în capul cărora sta aga Răzvan, ce comanda gvardia de unguri a acestui domn. Supt pricinuire că s-ar fi prins niște scrisori scrise de mîna lui Aron care dovedeau că el se afla în înțelegere cu turcii și cu cardinalul Andrei Bathori din Polonia, vărul prințului Sigismund [43], un trup de oștire din Ardeal, supt comanda lui Gaspar Corniș și Francisc Daczo, intră fără veste în Iași și împreună cu Răzvan rădicară pe Aron cu soția și feciorul lui, [44] la 23 aprilie (1595), și îi duseră supt pază în Ardeal, supt pretest ca să se apere și să se dezvinovățească către Sigismund. Dar acesta îl închise în castelul Vințului, [45] orășel pe Murăș, puțin departe de Alba-Iulia, vestit printr-o fărădelege a curții Austriei : uciderea cardinalului Martinuție (1551) de generalul împărătesc, spaniolul Castaldo. Nu să știe daca Aron-Vodă a fost vinovat într-adevăr de trădarea ce a motivat arestarea lui, sau de a căzut jertfă a ambiției lui Răzvan și Bathori. Nimeni n-a văzut acele scrisori de trădare ale lui. Noi ne plecăm a crede cu mai mulți analiști contimpurani că fără dreptate a fost el azvîrlit dupe tron în temniță. Dar cumplita lui domnire îi meritase o asemenea cădere. El își sfîrși viața în 19 mai 1597 în aceeași temniță. Toată avuția lui cea mare, strînsă prin stoarceri nelegiuite, fu confiscată de Bathori, spre a sluji pentru cheltuiala războiului. [46] Mai mulți din boieri, partizani ai lui Aron-Vodă, se turburară foarte l-această silnică și fără dreptate faptă ; de aceea mulți din ei fură închiși, unii pedepsiți cu moarte. [47] Aceste fapte nedrepte răciră cu totul duhurile moldovenilor de către Bathori și Răzvan și le întoarse către Polonia, unde mulți boieri se afla în pribegie. Aceea ce dete polonilor îndrăzneală de a căuta să intre în Moldova. Astfel dreptatea dumnezeiască scoate răsplata unei fapte rele dintr-însa chiar, și Răzvan, precum și Bathori, traseră dintr-aceasta mult rău și stingere asupra capetelor lor. Aga Răzvan fu numit de Sigismund Bathori domn în Moldova supt suze-

ranitatea lui şi îşi luă nume de domnie Ştefan-vodă.[48] Acest Răzvan era născut în Moldova, dintr-un tată ţigan şi o mumă moldovancă.[49] El intrase de tînăr în slujbă în armia polonă şi, deosibindu-se printr-o vitejie neobicinuită în războiul polonilor cu muscalii, fu din simplu soldat ridicat la cele mai înalte trepte ostăşeşti de craiul Poloniei, Ştefan Bathori.[50] În urmă, întorcîndu-se în Moldova, intră în slujba lui Aron-Vodă, care îi dete rangul de aga şi îl trimise, la mai 1593, sol la Sigismund Bathori.[51] Apoi, Răzvan priimi de la Aron comanda gvardiei sale de unguri. El trase la sine dragostea acestor ostaşi[52] şi izbuti, dupe cum văzurăm, cu agiutorul lui Bathori, a răsturna pe domnul său şi a se urca astfel în locu-i, pe un tron de care se făcuse vrednic prin vitejia lui.

Sigismund Bathori, temîndu-să ca nu cumva boierii moldoveni, ce erau pribegi în Polonia, împreună cu polonii să facă vreo năvălire în Moldova, spre a turbura starea lucrurilor întocmite după plăcerea lui, trimise pe Gaspar Cornis la Zamoisky, marele hatman al coroanei Poloniei, care îi era cumnat, ţiind în căsătorie pe soră-sa Griselda, spre a-i vesti că el s-a făcut acum stăpîn al Moldovei şi îl pofteşte ca să nu umble a intra în acea ţară şi a-i aduce vreo pagubă. Zamoisky îi dete răspuns în scris că această treabă priveşte pe crai şi pe staturi şi că ar fi fost mai bine daca Bathori nu întreprindea o asemenea faptă pîn-a nu cerceta mai întîi părerea craiului Poloniei.[53] Într-acest chip, ambiţia lui Bathori deşteptă în inima polonilor vechea lor dorinţă d-a stăpîni Moldova şi aduse mari nenorociri.

VII

Tocmai să gătea Mihai-Vodă de a se apăra împotriva năvălirei cu care îl amenința vezirul Ferhat-Paşa, cînd prinse veste de întîmplările din Moldova şi de cugetele

ambițioase ale lui Bathori asupra țării și domniei sale. Dintru-întăi el nesocoti acele proiecte ale unui aliat trădător și călcător de giurămînt și declară că își va apăra cu puterea drepturile, de se va atinge cineva de dînsele. Dar stolul oștirilor turcești acum să pornise spre țară și, în acea primejdie, Mihai simți nu numai că nu putea intra în luptă cu Sigismund Bathori, dar încă că avea trebuință de agiutorul lui. El avea apoi și a se teme ca mișelul său aliat să nu-l jărtfească turcilor. Într-adevăr, tocmai atunci, pe la începutul lui mai, sosise în Ardeal ceaușul Ibraim, aducînd lui Bathori caftane și scrisori atît de la sultanul, cît și de la aga curții din Constantinopol și Amat-Pașa de la Timișoara,[54] prin care i se făgăduia că sultanul îl va recunoaște stăpînitor peste cîtetrele principatele cu titru de crai și cu plata unui tribut anual de 5 mii, în loc de 15 mii sechini ce plătea Ardealul mai nainte, numai să se tragă din legătura creștină. Era învederat că aceste făgăduieli erau prea mari ca să poată fi ținute.[55] Mihai însă putea să se teamă ori de ce de la un om așa de nestatornic la minte și la giurămintele sale. Împăratul însuși avea teamă de slăbiciunea lui Sigismund, și încă din 7 martie îi scrisese să se ferească de ispita turcilor, care să silesc „din mîini și din picioare, prin amerințări și făgăduieli", ca să-l tragă pe el și pe voievozii români din alianța creștină.[56] În această cumpănă grea în care se află, Mihai găsi în inima sa curagiul rar și foarte de lăudat d-a jertfi mărimea și neatîrnarea sa, dragostea sa de sine, drepturile sale și chiar ale patriei, pentru un mare interes al omenirei și al civilizației creștine. Adunînd țara spre a se chipzui, își aleseră cu toții sfat de folos acestii nevoi, ca domnul să se închine lui Sigismund, păstrîndu-și însă fără scădere drepturile suveranității și veniturile țării.[57] Cu asemenea instrucții, porni în Ardeal o deputație compusă de Eftimie, mitropolitul Tîrgoviștei, Teofil, episcopul Rîmnicului, Luca, episcopul Buzăului, Mitrea, vornic mare, vornicul Hristea, logofeții Dimitrie, Preda și Borca, vistierii Dan și Teodosie, postelnicii Radu Buzescul și Stamate, clucerii Radu și Vintilă.[58] În 2/12 mai sosi această deputa-

ție la Alba-Iulia și îndată fu priimită în audiență de Bathori.[59] El orîndui din parte-i spre a trata cu deputația pe Ștefan Iojica, sfetnicul și cancelerul său cel mare, și pe George Ravazdi, sfetnicul său și căpitan al cetății Szamos-Ujvar.[60] Dar „dintr-acești boieri ce-i trimisesă Mihai-Vodă pentru tocmeală — zice cronica — învrăjbitorul diavolul umblă în mijlocul lor, de se apucară unii cu alții mai mult să facă vrajbă decît pace, cum să scază pe Mihai-Vodă din țară, iar ceilalți boieri ce se nevoia să slujească domnului lor în dreptate, de neprieteni fură biruiți".[61] Într-acest chip, prin vrăjmășia unor boieri, se făcu că tractatul ce se încheie între plenipotenții români și unguri la Alba-Iulia, în 20 mai (1595), nu fu, dupe cum vroise Mihai, numai un simplu tractat de închinare, ci, dimpotrivă, legiui o supunere desăvîrșită și o întrupare desăvîrșită a Țării Românești cu Ardealul.

Coprinderea acestui tractat era : că episcopii, boierii, împreună cu Mihai-Vodă și cu toată țara își aleg de domn stăpînitor pe Sigismund Bathori și pe următorii săi, căruia depun jurămîntul de credință.

Acest prinț, neputînd sta necurmat în Țara Românească, o va cîrmui printr-un vice-voievod ales de țară, care să știe limba și obiceiurile ei și căruia prințul să-i trimită steag, buzdugan și sabie, semnele dregătoriei.

Vice-voievodul își va alege un sfat de 12 boieri mai bătrîni, între care să nu intre nici un grec și cu care va cîrmui țara. Veniturile lui vor fi hotărîte de prințul, și el nu se va mai întitula cu cuvintele : „din mila lui Dumnezeu", nici va numi orașele țării ale sale. Într-un cuvînt, el va fi numai un slujbaș al prințului.

Acesta singur va avea drept de viață și de moarte asupra boierilor, drept de a face dănii la pămînteni, dreptul de a trata cu puterile streine pentru țară.

La dietile Ardealului să se trimiță deputați și din Țara Românească, care să aibă drept de a vorbi și a vota ca și toți ceilalți deputați.

Libertatea și veniturile clerului și a călugărilor se asigură, și juridicția mitropolitului Tîrgoviștei se întinde peste

toate bisericile româneşti din ţările ce se află supt stăpînirea prinţului.

Pentru toate acestea, Bathori se lega că el şi următorii săi vor apăra cu toate mijloacele lor ţara de vrăjmaşi. [62]

Acest tractat fu un act de răzbunare a aristocraţiei împotriva lui Mihai, pe care în zadar se ispitise a răsturna. Boierii şi călugării, spre a-şi asigura şi a-şi întinde priveleghiurile lor, spre a umili pe Mihai, scăzîndu-l din treapta de domn suveran la aceea de un slujbaş unguresc, trădară drepturile naţiei şi o aruncară supt supremaţia şi stăpînirea naţiei ungureşti, duşmana ei cea de demult. Acest tractat îngiositor pentru el şi naţia sa, ieşit al trădării dinlăuntru şi dinafară, fatalitatea împregiurărilor puse pe Mihai în nevoie de a-l priimi ; dar de atunci trufaşa lui inimă îşi făgădui o răzbunare puternică ; şi ura ce el hrăni familiei Bathoreştilor şi pe care ştiu a o împărtăşi poporului român fu atît de înfocată, încît arse cu totul această familie şi stinse cu sunet pomenirea ei.

Cu întoarcerea deputaţilor din Ardeal, Sigismund trimise pe George Palaticiu ca să aducă lui Mihai-Vodă buzduganul şi steagul ostăşesc, semnele voievodatului, şi să priimească jurămîntul lui şi al boierilor. Mihai făcu acest jurămînt, dar în inima sa hotărî a scăpa de dînsul la cea mai dintîi ocazie. Într-aceeaşi vreme, la 1 iunie, sosiră în Alba-Iulia deputaţii Moldovei, care încheiară un tractat cu aceleaşi condiţii ca cel cu Ţara Românească. [63] De atunci Sigismund Bathori începu a purta titlul de *Princip al Crăiilor Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti şi a Sfintei împărăţii romane* (Regnorum Transylvaniae, Moldavie, Valachie transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps etc.) şi în Europa începu a fi privit şi numit *crai al Daciei ;* şi locuitorilor acestor trei principate, români, unguri şi saşi, a li se da numirea comună de *daci.* [64] Dar această nesocotită ambiţie a lui Bathori nu sluji la altceva decît de a deschide ochii românilor şi a le aduce aminte de vechea crăie a Daciei, moştenirea lor părintească. Astfel, ungurii înşuşi lucrară şi făcură pe lume a crede într-o viitoare crăie a Daciei : fantomă îngrozitoare ce astăzi îngheaţă inimile lor de spaimă. [65]

În vremea acestor tratații, vizirul Ferhat se apropia cu încetul de hotarăle noastre și tătarii, ce priimiseră poruncă d-a ajuta operațiile armatei turcești, năvăliră către începutul lui iunie c-o puternică oștire asupra Moldovei și a Țării Românești. Mihai-Vodă, cu un trup de oaste alcătuit de români, ardeleni și cazaci, pripi de le ieși înainte la hotarul Țării Românești, le dă o sabie, îi împrăștie și îi silește a se întoarce înapoi, cum inima lor n-a vrut. [66] Îndată dup-aceea, Mihai-Vodă ia cu sine o ceată de călăreți și pedestrași români, împreună cu 60 călăreți ardeleni din trupul lui Albert Kiraly, supt comanda lui Gaspar Földössi, și, pornind din București, strînse pe lîngă dînsul pe toți ostașii români și bulgari ce întîmpină în cale și pe o seamă de paznici din volontiri, și în ziua mare, lîngă Nicopol, trecu Dunărea pe vase, în vederea și în fața oștirilor turcești, [67] adunate acolo spre ocrotirea construcției vaselor pentru podul ce se pregătea a se face pe Dunăre. Cum trecură ai noștri rîul, dau îndată năvală asupra turcilor, îi bat, îi sparg, îi pun în goană și îi silesc a căuta scăpare după șanțuri, închizîndu-se în tabără. [68] Această tabără era așăzată lîngă rîul Osma, ce curge din Balcani și se varsă în Dunăre aproape de Nicopol ; și lîngă dînsa era grămădite la un loc ca la o mie luntri, cu toate cele trebuincioase pentru facerea podului. [69] Numărul românilor spun că să urca la 5 mii oameni, în vreme ce turcii trecea peste 12 mii. [70] Bătălia aceasta urmă în 10 iunie ; [71] românii coprinseră tabăra cu asalt, prinseră și trecură pe mulți turci supt ascuțitul săbiei. Ca la 500, [72] iar, dupe alții, la 1 600 turci [73] căzură morți. Despre pașă nu să știa de a scăpat sau de a rămas mort. Toate luntrile fură mistuite prin foc, [74] afară de vro zece ce era așezate mai departe și de care nu se putură apropia. [75] Ele slujiră în urmă la ai noștri spre a trece dincolo de rîu bucatele găsite acolo. [76] Un turc ales ce purta grija acestor lucrări a podului, văzînd arderea luntrilor, zise către Földössi : „Daca oastea voastră ar fi luat astăzi la prea puternicul padișah patru cetăți, n-ar fi

fost nenorocire mai mare la el decît paguba ce-i face arderea acestor luntri". Românii luară în această izbîndă şase steaguri şi două fa'conete ce turcii cîştigaseră în anul trecut supt cetatea Raab de la oştile împărăteşti ; Mihai-Vodă le trimise lui Bathori, împreună cu 16 tunuri şi multe limitire, angeruri şi alte arme bogat împodobite ce dobîndiră acolo ostaşii săi. [77] Ei găsiră încă mult praf, muniţii şi multe instrumente de fer ; dar pe aceste, neputîndu-le duce cu dînsii, le aruncară în apă. [78] Învingătorii români petrecură noaptea în acel loc, şi ziua următoare, [79] 11 iunie, [80] apropiindu-se de oraşul Nicópolului, scot pe duşman dintr-însul, îi coprind, îl strică şi îl dau pradă flăcărilor. [81] Nemulţămindu-se cu atîta izbîndă şi înflăcăraţi de norocul ce îi favoriza, ei se aruncă chiar asupra cetăţii şi izbutesc a face o spărtură lîngă poarta cea mică, cît să poată trece doi oameni. Dar cei dinlăuntru cetăţii începură a vărsa din tunurile şi puştile lor descărcături omorîtoare, şi ai noştri, văzînd că perduseră vro 50 sau 60 oameni, lăsară cetatea şi, trecînd Dunărea, se întoarseră în ţară, veseli de norocita lor espediţie. [82]

IX

Această espediţie a românilor la Nicopol se mări foarte mult de unii din analiştii contimpurani, carii o transformară într-o bătălie generală cu toată oastea lui Ferhat-Paşa, în care acesta rămase învins c-o perdere foarte mare. [83] Chiar turcii, duşmanii lui Ferhat-Paşa, răspîndiră această veste neadevărată, ca să-l poată perde mai cu înlesnire. Noi însă deterăm mai mult crezămînt raportului lui Albert Kiraly către stăpînul său, ce se potriveşte cu arătarea unor analişti ai timpului. Pierderile turcilor încă nu fură aşa de nenorocite precum credea creştinii şi turcii chiar, căci în puţine zile luntrile se făcură şi se adunară la loc. Se vede că Mihai vru încă a face cu aceste ceea ce făcuse cu celelalte ; el trecu vro mie de oameni lîngă

Nicopol ca să puie mîna pe acele vase ce se pogorau pe Dunăre spre schela Raveh, unde Hassan-Paşa, beiler-beiul Rumeliei, însărcinat cu construcţia podului, le aduna. Românii se daseră ascuns şi le pîndea trecerea ; dar a doua zi dimineaţa, oştile Rumeliei şi Segban-Başi, generalul ianicerilor, care păzeau acele luntri, plecară spre dînşii şi aflînd în cale de la un prins starea şi aşezarea lor, se ascunseră toată ziua aceea într-un loc priincios ; şi a doua zi, cînd se crăpa de ziuă, izbiră fără veste turcii pe ai noştri cu atîta noroc, încît îi învinseră şi îi puseră în fugă. [84]

În sfîrşit, după şapte săptămîni de la plecarea sa din Constantinopol, Ferhat-Paşa sosise acum în Rusciuc, pe la jumătatea lui iunie, [85] unde găsi lemnele pentru facerea podului gata. [86] Pricina zăbovirei lui în cale fu, dupe cum ştim, întîrzierea adunării soldaţilor şi greutatea ce întîmpina întru strîngerea muniţiilor şi a bucatelor din partea duşmanilor săi rămaşi în Constantinopol. [87] Îndată ce sosiră vasele de la Nicopol, în 6 iulie, se apucară de lucru podului. Un român ce pică atunci în mîinile turcilor şi care se vede a fi fost trimis într-adins de Mihai-Vodă le spuse că acesta priimise ajutoare din Ardeal şi Ungaria şi că se afla în Bucureşti în capul a şaptezeci mii ostaşi. Segban-Başi fu însărcinat a trage linia podului cu vro cîţiva bei de Rumelia, care trebuia să meargă înainte. Marele vizir sta la capul podului supt un chioşc susţinut de opt stîlpi, de unde putea să vază şi silinţa ce se punea la lucrarea podului, şi tot ce să petrecea în tabără. În locul unde să făcea podul, era în mijlocul rîului un ostrov lat, sădit tot de sălcii, unde podul ajunse în cinci sau şase zile. Ostrovul fu ocupat mai întîi şi se aşezară acolo corturi. Celălalt canal al rîului, ce se întindea pînă la cetăţuia Sîn-Georgiu, era foarte larg, încît trebuia cel puţin cinci sute vase spre a face podul. Era lîngă cetăţuie locul cam rădicat, şi nişte sangiaci-bei fură orînduiţi spre a-l tăia, ca să poată prinde capul podului.

În 8 iulie, beiler-beiul Rumeliei, Hassan-Paşa, intră cu pompă în tabără, ducînd ca la 500 robi şi aproape patru mii capete de creştini din Transilvania şi Ungaria. [88] Sa-

tîrgi-Mehemet-Paşa, ce fusese numit beiler-bei al Ţării Româneşti, fiind chemat, sosi şi el peste puţine zile în tabără.[89]

X

Într-aceea, pe cînd Ferhat-Paşa se ocupa cu construcţia podului, măgulindu-se cu nădejdea că va supune îndată Ţara Românească şi apoi prin Ardeal îşi va deschide cale spre Belgrad, ca să înceapă operaţiile războiului în Ungaria, vrăjmaşii săi din Constantinopol nu sta în nelucrare. Sinan-Paşa cîştigase pe tainicii haremului, care începură a băga multe hule asupra lui Ferhat în capul despotului.[90] Îl învinovăţiră că în fundul inimei sale e ghiaur şi că are relaţii secrete cu Mihai-Vodă, silind împreună spre a prăpădi cu totul armia mahometană ;[91] că perduse o mare bătălie la Nicopol ; că ostaşii nu vor a se mai bate supt dînsul ; că opreşte pe seamă-i banii cu care trebuie a plăti oştile ; şi că, de i se va lăsa încă comanda armiei, e de temut ca ambiţia şi scumpetea lui să nu pricinuiască nenorociri şi mai mari.[92] Prin aceste pîri neadevărate, Ibraim-Paşa şi ceilalţi priefeni ai lui Sinan izbutiră a răsturna pe Ferhat şi, în 6 iulie, Sinan-Paşa fu numit în locu-i mare vizir pentru a patra oară. A doua zi (7 iulie), noul vizir porni pe chihaiaoa capigiilor, Ahmet-Aga, cu un ferman, ca să ia pecetea împărătească din mîna lui Ferhat şi să-l şi omoare de va avea ocazie priincioasă.[93] Dar cu două zile înainte de a sosi chihaiaoa în tabăra de la Rusciuc, Ferhat-Paşa, înştiinţat fiind de nişte credincioşi ai săi din Constantinopol despre ceea ce i se pregătea, chemă la sine pe Satîrgi-Mehemet-Paşa, îi dete pecetea împărătească în mîini, spunîndu-i că el e mazîl, şi cu tot bagajul său, însoţit de trei mii voinici călăreţi, luă drumul Constantinopolului. În cale, întîlni trupele Siriei, pe care Sinan le pornise după dînsul, zicîndu-le : „Mie capul, vouă avuţiile !“ Ferhat scăpă din mîna acestora, lăsîndu-le în jaf averea sa, ce era încărcată toată pe cămile legate cîte şase unile

de altele. Dintr-un deal vecin, el privi această pradă a vistieriilor sale și apoi se depărtă în munți și d-acolo se duse la Constantinopol, unde în zadar căută a-și mîntui viața. Moartea lui e povestită cu întristare de toți istoricii turci, care laudă slujbele ce el a făcut împărăției și hulesc pe ambițiosul și barbarul său dușman. [94] Sinan-Pașa, care se numise totdeodată serascher și mare vizir, fără a perde vreme începu a se găti spre a porni la oaste. [95] Pîn-a nu ieși însă din Constantinopol, vrînd să dea turcilor și sultanului o priveliște plăcută, trimise de scoase din închisori 112 creștini robiți în Ungaria, afară de femei și copii, pe care, după ce îi sili a face o sută leghe zi și noapte pe drum, legați și chinuiți de foame și de sete, încît mulți, nu numai copii, dar și bărbați, muriră în cale, îi aduse în oraș, unde el însuși îi priimi la porțile cetății și îi plimbă prin tîrg în vederea sultanului și a locuitorilor. Într-acești robi era mulți oameni însemnați și de cinste, din care unii fură osîndiți la galere, alții trași în țeapă. Între dînșii se descoperi o femeie în haine bărbătești. Era o jună fată numită Maria Putoiana. Istoricii nu spun nimic despre naționalitatea ei ; numele însă o dovedește a fi română. Împinsă, după spusa unora, de dorința d-a-și răzbuna familia măcelărită de turci, iar după a altora, de mărimea curagiului său și de sfînta dorință d-a se lupta cu dușmanul legii, ea să bătuse multă vreme ca soldat. Turcii o întrebară daca n-a luat haina bărbătească ca să ascunză vro dragoste cu vreunul din ostași. L-aceasta ea răspunse cu o minunată neînspăimîntare că ea își schimbase portul ca să poată a-i vătăma în război, iar că pîn-atunci nici un om nu-i bănuise sexul. Aceasta o mărturisiră și toți soții ei, adăogînd că în toate întîlnirile cu turcii ea dedese foarte frumoase probe de curagiu.

Aflînd sultanul de această eroină, trimise de o aduse înainte-i și o întrebă de a ucis vreun turc, la care întrebare ea răspunse cu semeție că s-a purtat cît a putut mai cu curagiu, necruțînd nici un dușman și ucigînd vro 10 cu mîna ei. Sultanul mirîndu-se mult de virtutea acestii fete generoase, puse de o plimbă în triumf pe ulițele Constantinopolului, arătînd-o poporului ca o minune, apoi o dete sultanei spre slujba ei în harem. [96]

Sinan-Pașa era atunci în vîrstă de 83 ani. El era de neamul lui arnăut,[97] născut în satul Tapoiano, în sangiacatul Prevezei.[98] Fiind numai în vîrstă de 16 ani, el ieșise din sarai în zilele sultanului Soleiman și intrase în rîndurile ianicerilor, luînd parte la multe bătălii, însemnate dupe atunci, iar mai cu seamă la asedierea Vienei de la 1528, și deosibindu-se totdauna printr-o ură fieroasă asupra creștinilor.[99] În puțină vreme el ajunse beiler-bei de Alep și de Eghipet ; pe urmă fu trimes de liniști turburările Arabiei și luă parte, supt Mustafa-Pașa, la războiul Chiprului,[100] unde își arătă cruzimea sa asupra creștinilor, povățuind călcarea capitulației și jupuirea de viu a viteazului și nenorocitului Bragadini, comandantul cetății Guleti.[101] Dup-aceea ajunse de trei ori mare vizir, vestindu-să mai presus de toți căpitanii turci în toate războaiele ce purtă cu noroc în cîtetrele părți ale lumei și care îi dobîndise numele de nebiruit și de Marius al osmanliilor. Turcii îl numeau Cogia-Sinan-Pașa sau Sinan-Pașa cel Bătrîn, spre a-l deosibi de Cecale-Zade-Sinan-Pașa,[102] cunoscut de creștini supt numirea de Cicală-Pașa, care era născut la Messina, dintr-un tată genovez și dintr-o mumă turcoaică.[103] Îndată ce își văzu împlinită înfocata sa dorință de a se mai oști împotriva creștinilor, bătrînul vizir, îngîmfat de reputația sa ostășească și de atîtea războaie cu noroc săvîrșite la Tunis, Arabia, Persia, Georgia și Ungaria, se duse înaintea sultanului de giură și chezășui pe capul său că va supune pe revoltații români, va robi și va pustii țara lor,[104] iar pe Mihai-Vodă îl va prinde și i-l va aduce viu.[105] Dup-aceea își adună în grabă oștile și toată gătirea trebuincioasă la război, luă cu sine steagul cel sfînt cu care musulmanii se credea nebiruiți cînd îl avea în tabăra lor, și, ieșind cu ceremonie mare din Constantinopol, merse de tăbărî la Daut Pașa.[106] D-aci, în 17 iulie, porni spre Rusciuc. Într-aceeași vreme, poruncise tutulor pașilor vecini să-i iasă în cale cu oștile lor,[107] și hanului să dea năvală cu tătarii săi prin Moldova în Țara Românească. Amiralul Cicală asemenea fu poruncit ca să strîngă din oștirile Asiei o armie mai pe atît de numeroasă cît a lui Si-

nan şi să stea gata ca la orice cerere să se unească în grabă cu dînsul. [108] La Adrianopol, ajunse pe vizir oştile Siriei şi de acolo porni la Carinabad, unde fu întîmpinat, la 28 iulie, de chihaiaoa capigiilor, care îi dete în mîini pecetea împărătească, spuindu-i şi de fuga lui Ferhat-Paşa spre Constantinopol. Sinan scrise d-acolo sultanului, cerîndu-i ca să omoare îndată pe Ferhat-Paşa, şi apoi îşi urmă calea, trecu Balcanii prin strîmtoarea de la Cialicavac şi ajunse la Şumla şi d-acolo la Hozargrad sau Rasgrad, [109] făcînd 15 tabere din Constantinopol pînă în cîmpiile Dobrogei. [110] Îndată purcezînd înainte, sosi în 5 august (s.n.) în tabăra de la Rusciuc. Aci oştile îl priimiră stînd înarmate şi îl însoţiră pînă la cortul lui, unde îi prezentară cîţiva robi şi cîteva capete de români, care veniseră de izbiseră pe Hassan-Paşa şi fusese prinşi şi omorîţi de dînsul. [111] De la 1462, de cînd concherantul Constantinopolului, Mahomet II, în capul unei armii de 250 mii oameni, năvăli în ţara noastră, nici o altă oştire mai mare, nici cumpănă de peire mai grea ca cea de acum nu o amerinţase. Într-adevăr, armia ce Sinan-Paşa adunase la Rusciuc spre a o trece în Ţara Românească era de 180 mii ostaşi şi o mie lucrători. [112] Cei mai vestiţi paşi ai împărăţiei, veterani a mai multor războaie, comanda după Sinan această armie. Era Hassan-Paşa, beiler-beiul Rumeliei, născut în Hertzegovina, fiul vestitului Mahomet-Socoliul, ce stătuse vizir supt trei sultani. El dobîndise o mare glorie în războaiele din Persia şi din Ungaria şi să privea de toţi ca cel mai bun căpitan al Turciei şi era foarte iubit ostaşilor pentru natura lui cea veselă. [113] [Era] Mahomet-Satîrgi, arnăut, ce fusese paşă de Caramania şi ceadîr-meeter-paşa (şătrar mare). El era foarte viteaz şi se povestea despre dînsul că, fiind de pază lîngă sultanul, îl apără într-o bătaie, tăind mai mulţi duşmani numai cu un satîr, de unde căpătă numele de Satîrgi. Alţii zicea că acest nume îi vine pentru că a fost măcelar. [114] [Era] Giafer-Paşa, eunuc, ungur de neam, ce fusese paşă de Tauris şi se deosibise în războaiele Persiei. [115] [Era] Haidar-Paşa, beiler-beiul Capadochiei, vestit prin isprăvile sale din Moldova la 1589, cînd îndatoră pe poloni a plăti tribut turcilor, [116] Apoi venea Mustafa-Paşa, feciorul lui Aias-Paşă, Husein-Paşa, beiul Nicopolului, Caraiman-Paşa şi alţi mai mulţi paşi şi bei, toţi ostaşi învechiţi şi meşteri

în războaie. Între ei toți se deosibea un român, un trădător de țară și lepădat de lege. Fecior al lui Alexandru Vodă II, Mihnea II sau Mihai urmă tatălui său în domnie și cîrmui Țara Românească de la 1577 pînă la 1583. Domnirea lui nu fu decît un șir de tiranii și stoarceri de bani, pînă cînd strigările poporului făcu pe sultanul a-l mazîli și a-l surghiuni la Tripolis. Peste un an însă, Mihnea II pentru a doua oară se întoarse domn în Țara Românească, chinuind-o și mai cumplit aproape de cinci ani (1586—1591), cînd fu iarăși depărtat cu urgie și adus în Constantinopol. Aci, în minutul d-a porni în esil, temîndu-se ca turcii să nu-l omoare spre a-i lua avuția, ceru să se turcească, zicînd că de mai multe ori i s-a arătat în somn proorocul Mahomet îndemnîndu-l. Turcii se îngîmfară de aceasta, privind-o ca o minune a religiei lor. Sultanul aduse pe noul musulman înainte-i, se dezbrăcă de haina sa spre a-l acoperi, îl încinse cu încingătoarea sa împodobită cu pietre scumpe [117] și îl numi pașă al Nicopolului și curînd dup-aceea al Vadului. [118] Acum lepădatul Mihnea povățuia armia otomană care venise să înjunghie patria sa.

XII

În vremea în care Sinan sosise la Rusciuc și se pregătea a trece Dunărea, Sigismund Bathori sărbătorea nunta sa cu arhiducesa Maria-Christina, care, în sfîrșit, după atîta așteptare și amînări, venise în Ardeal pe la capătul lui iulie. Bathori pofti și pe Mihai-Vodă să vie la nunta sa, ce hotărîse a se săvîrși la 7 avgust. Dar Mihai-Vodă, care de o lună de zile se străduia a stînjeni clădirea podului dupe Dunăre de turci, amerințat acum și mai mult de Sinan-Pașa, nu-i putu împlini cererea. El trimise în locu-i pe boierii săi Stroe Buzescu și Radu Calofirescul [119] cu daruri scumpe de nuntă, însărcinîndu-i să roage pe Bathori ca să grăbească a-i veni într-agiutor, căci dușmanul comun s-a apropiat și a pus gînd, după ce va robi și va pustii Țara Românească, să treacă prin Ardeal în Ungaria. [120] Vestea aceasta turbură veselia nunții. Bathori trimise pe mireasa

sa la Samos-Ujvar [121] şi grăbi a porni o seamă de oşti, ce avea gata, în Ţara Românească. Dintr-altă parte, pe cînd el chema în tabără pe toţi ostaşii, şi solii săi alerga cu grabă la împăratul ca să-i vestească primejdia în care se află şi să-l roage a trimite cît mai iute agiutor, [122] după vechiul obicei al Ardealului, o lance şi o sabie încruntate în sînge era purtate din loc în loc de un călăreţ ce le ţinea în sus, în vreme ce alt om mergea alături pe jos strigînd : „Iată, vine duşmanul ţării ; fiece casă să-şi dea omul spre a ne scăpa de această primejdie obştească.“ [123]

Mihai-Vodă asemenea se grijise pe cît putuse de oaste şi de apărare. Pornindu-şi familia cu tot ce avea mai scump la Sibiiu în Ardeal, el ieşi din Bucureşti cu opt mii ostaşi şi merse de înfipse tabără în drumul Giurgiului, la satul Măgureni, două mile departe de Bucureşti. Acolo el adună lîngă sine pe capetele armatei şi împreună cercară sfat cum să apere mai bine ţara. [124] Lucru era cu greu, fiind peste putinţă a opri intrarea turcilor în ţară, din anevoinţa d-a strejui toate hotarăle ei cele deschise atît despre Dunăre, cît şi despre Moldova. Într-adevăr, pe cînd Sinan umbla să treacă Dunărea pe la Rusciuc, alte cete turceşti se ispitea a o trece printr-alte vaduri, iar mai cu seamă pe la Nicopol, unde se afla un trup însemnat de turci, care din porunca vizirului rezidiseră cetatea cam sfărîmată de români, cheltuind pentru aceasta mai mult de 70 mii ioachimi. [125] Dintr-altă parte, se zicea de sigur că hanul tătarilor are să năvălească prin Moldova în Ţara Românească. În această nevoie, sfatul ostăşesc chipzui că, spre a închide duşmanului calea d-a intra în ţară, sau spre a-l putea stăvili îndată ce va apuca să intre, să să împartă armata în cîteva trupuri, care să se aşeze în locurile cele mai importante d-a lungul hotarelor, dar fiind aproape şi stînd gata a se uni cu domnul, care, cu cei opt mii ostaşi ce avea pe lîngă el, să se aşeze în centru operaţiilor, într-un loc comod, de unde să poată da agiutor ori şi în ce parte va cere trebuinţa şi să nu poată fi cu înlesnire izbit şi respins de duşman. [126]

Îndată după ce sosi la Rusciuc, Sinan-Paşa se puse cu multă silinţă şi înfocare de a sfîrşi podul, a cărui clădire ţinu 60 mii talere. [127] Cu toate că într-acest loc Dunărea este lată de o jumătate de leugă, [128] dar insula cea mică din

partea stîngă a rîului, unde turcii ajunseră lesne prin mijlocul flotilei lor și unde reîntăriseră cetățuia cam zdrobită de români, îi ajută foarte mult.[129] Sinan însuși merse de vizită și cercetă acea cetățuie.[130] Cu o activitate rară la vîrsta sa, bătrînul vizir prezida la facerea podului, al cărui cap era ocrotit, ca de o palancă, de cetățuia din insulă, și laturile prin galere.[131] Mihai, dupe malul stîng al rîului, se silea cît putea de împedeca clădirea podului ; dar la sfîrșit se văzu amerințat pe la spate de o ceată de turci ce izbutiseră a trece rîul două mile mai departe, în vreme ce alții îl trecură pe corăbii chiar în fața Giurgiului, deși cu multă greutate. Ocolit astfel de vrăjmași și în neputință d-a mai stînjini trecerea lor, el lăsă malul Dunării cu gînd ca, tîrîndu-i dupe sine, să se folosească de cea mai bună ocazie spre a se lupta cu dînșii. Atunci Sinan, nemaifiind supărat de nimeni, se grăbi a sfîrși podul,[132] și în 9/19 avgust, trecînd Dunărea cu toată armata sa, călcă și coprinse țărmul românesc.[133]

XIII

Drumul care merge de la Giurgiu spre București trece printr-o cîmpie șeasă și deschisă, afară numai dintr-un loc, două poștii departe de această capitală, unde el se află strîns și închis între niște dealuri păduroase. Între aceste dealuri este o vale largă numai de un pătrar de milă, acoperită de crîng, pe care gîrla Neajlovul ce o îneacă și pîraiele ce se scurg din dealuri o prefac într-o baltă plină de nămol și mocirlă. Drumul acolo trece în lungul acelii văi, parte pre o șosea de pămînt, parte pre un pod de lemn, care amîndouă sunt așa ce strîmte, încît d-abia poate coprinde un car în lărgimea lor.[134] Această strîmtoare, ce locuitorii numesc *Vadul Călugărenilor*,[135] fu aleasă de Mihai-Vodă spre a sluji de Termopile românilor. Astăzi această vale se află tocmai dupe cum ne-o descrie analiștii acelor timpuri. Nici un monument nu ne arată că acolo fu lupta cea crîncenă pentru libertate ![136] Atît suntem de nesimțitori la gloria națională ! Românul acum trece cu

nepăsare printr-aceste locuri sfinte, fără ca nimic să-i aducă aminte că pămîntul ce calcă e frămîntat cu sîngele părinţilor săi şi acopere oasele vitejilor !

Vai ! Scriam aceste rînduri în anul 1847. Cine îmi vrea fi zis atunci că abia un an va trece, şi inima-mi va fi şi mai crud de durere ispitită. Era în vremea unei frumoase deşteptări naţionale, atunci cînd un popor întreg jurase că va muri pentru patrie şi libertate. Turcul, vecinicul duşman, se pornise tot de la Giurgiu spre a ne răpi aceste bunuri scumpe. Mă aflam într-o adunare populară, cînd sosi vestea că păgînul a tăbărît la Călugăreni, călcînd cu picior batgiocoritor sfînta ţărînă a părinţilor noştri, glorioşii martiri ai libertăţii naţionale. O, amar mare ! Atîta fu uitarea religiei suvenirilor ; atîta fu încrederea tutulor în vorbele necredincioşilor sau atîta fu mişelia lor, încît această veste îi lăsă reci şi în nepăsare ! În zadar glasu-mi unit cu al unui mic număr strigă „război şi răzbunare !" Nici un echo puternic nu-i răspunse în mulţime. Îmi ascunsei atunci ochii cu mîinile mele ca să nu mai vază această umilitoare privelişte şi din inima-mi zdrobită scăpă aceste cuvinte : „Dumnezeul părinţilor noştri ne-a părăsit ! Părinţii noştri ne-au blestemat !" [137]

Mihai-Vodă vru a se folosi de poziţia şi strîmtorarea Vadului Călugărenilor, în care nu se putea destinde în front mai mult de 12 mii oameni, ca să facă mulţimea turcilor nefolositoare şi ca să se poată astfel lupta cu dînşii cu puteri deopotrivă. Pentru aceea el tăbărî acolo cu oştile sale, puind cete de streajă în deosibite părţi, ca să vază de nu vor umbla turcii a trece printr-alt loc.[138]

Dar Sinan, vrînd a înainta spre Bucureşti, era nevoit a trece pe la Călugăreni, [139] fiind acesta drumul cel mai scurt şi temîndu-să ca, dînd printr-altă parte, să nu lase în urma sa un vrăjmaş aşa de întreprinzător şi îndrăzneţ ca Mihai. Îngîmfarea sa şi mulţimea oştilor sale îl făcea a crede că va birui lesne. Într-adevăr, armata lui era, cum ştim, de 180 mii ostaşi, mai mult decît de zece ori mai mare ca a lui Mihai-Vodă, care, cu toate ajutoarele ce priimi din Moldova şi Ardeal, d-abia se urca la 16 mii oameni şi 12 tunuri. [140] Sinan nu bănuia poate că numărul creştinilor ar fi aşa de mic, dar tot ştia că armata lui e mult mai mare decît a lor.

Deşi puţini, ostaşii creştini erau însă plini de foc şi de dorinţă de a se măsura cu duşmanul. Exaltaţia şi înfurierea soldaţilor crescu atît, încît — înţelegînd că unii din căpitanii lor, cătînd la mulţimea, puterea şi rînduiala păgînilor, erau de părere a se trage înapoi spre a nu primejdui în norocul unei zile slava şi reputaţia cu greu dobîndită — începură a face multă larmă în tabără, strigînd că în orice chip ei vor să încerce o bătaie, ca să scape, cum zicea ei, odată, prin prăpădirea oştirei duşmane ce se afla acum adunată toată la un loc, de acest război şi să zdrobească de tot jugul nesuferitei tiranii turceşti.[141] Vrînd-nevrînd, trebuiră şi capii oştilor cu toţii a se învoi de a aştepta acolo sosirea duşmanului.

XIV

După ce trecu Dunărea, marele vizir dete comanda avangardei armiei lui Satîrgi-Mehemet-Paşa şi la ariergardă orîndui pe Hassan-Paşa, beiler-beiul Rumeliei;[142] iar pe beii Salonicului şi Nicopo[lu]lui îi însărcină cu paza şi apărarea podului.[143] Cele zece galere ce se urcaseră pe Dunăre pînă la Rusciuc fură descărcate de tot feliul de arme şi muniţii[144] şi priimiră poruncă d-a rămînea pe loc spre a păzi podul.[145] Apoi, în 11/21 avgust, Sinan porni cu armata sa spre Bucureşti. În cea dintăi noapte, turcii conăciră într-un sat ruinat în dreptul Camuri şi a doua zi (12/22 avgust) sosiră în capul Vadului Călugărenilor,[146] trecînd rîul Salcia pe trei poduri.[147] Călărimea uşoară, care manevra la avanposturi, înaintă pînă la intrarea strîmtorei şi sta acolo odihnindu-şi şi păscîndu-şi caii, cînd un nor mare de pulbere îi vădi apropierea românilor.[148] Ea fu îndată izbită cu putere şi fugi înspăimîntată pînă în tabără.[149] Spahiii înaintară spre a sprijini năvălirea călărimei române, pînă cînd să apuce vizirul a-şi pune armata în rînduială.[150] Sinan se uita plin de mirare la puţinul număr al creştinilor, care cuteza a aştepta şi încă a izbi o armată aşa de numeroasă.[151] Cu toate

aceste, nedespreţuind pe vrăjmaşii săi şi temîndu-să de vreo cursă, el îngriji de tot ce i-ar putea fi spre folos. Pentru aceea, porunci beiler-beiului Rumeliei a înainta spre stînga cu oştile sale şi cu şapte tunuri, şi a merge drept către ai noştri, în vreme ce el însuşi, în capul spahiilor, urmînd după artilerie, puse, în lipsă de pod, de aruncă scînduri pe mocirla de lîngă pădure ce avea înaintea sa, spre a o putea trece.[152] Dintr-altă parte, Segban-Başi, cu douăsprezece mii ianiceri, se aşeză în pădure coprinzînd posturile cele mai importante şi. urcînd 12 tunuri mari într-un deal înalt, le îndreptă spre armia noastră şi începu a tuna asupră-i. [153]

Într-această întocmire puternică şi îngrozitoare înaintînd turcii, ai noştri începură a se trage înapoi mai la strîmtoare, dar cu multă rînduială, luptîndu-se nencetat. Pedestrimea însă, strînsă în urmă şi prea de aproape de turci, fu respinsă în pădure şi dete înapoi în lungul strîmtorei mai iute şi cu oarecare nerînduială, dar fără a încerca vro pierdere simţitoare. Era atunci de la 3 la 4 ceasuri după-amiazi şi turcii, mulţămiţi că au împins înapoi năvălirea creştinilor, nu îndrăzniră a înainta mai mult în acea strîmtoare necunoscută, unde îi putea aştepta vro cursă. Vizirul îşi aşăză corturile într-o poziţie foarte bună, pe o înălţime la intrarea strîmtorei, ţinînd oştile înarmate şi avînd toată noaptea masalale aprinse la cîte patru colţuri ale taberii. [154] Mihai-Vodă luase poziţie dincolo de rîu, [155] pe o înălţime, două mile de tabăra turcească, [156] ocupînd strîmtoarea despre Bucureşti. [157] Astfel armatele protivnice se aflau aşezate pe două înălţimi faţă în faţă, fiind despărţite numai de pădurea din vale, ce nu le oprea a se vedea. [158] Românii aveau înaintea lor o turmă de bivoli cu steaguri, [159] şi toată tabăra lor era plină de focuri mari, în mijlocul cărora petrecură toată noaptea aceea, viermuind şi mişcîndu-să necurmat, cîntînd, chiuind şi hăulind, dupe natura lor veselă în mijlocul nevoilor, şi supărînd şi hărţuind pe turci cu numeroase avanposturi. [160] Ambele armate aşteptară astfel ziua cu nerăbdare şi cu acea neodihnă ce simt oştile în ajunul unei mari bătălii. Turcii, îngîmfaţi de mica izbîndă ce dobîndiseră, cătau în rîs la români şi aveau de sigur că a doua zi se va vedea

În sfîrșit, soarele veni să lumineze această mare zi de miercuri 13/23 avgust, menită a fi briliantul cel mai strălucit al cununei gloriei române. Înaintea zorilor încă, Mihai-Vodă trimise o seamă de pedestrime cu puști de se așăză la intrarea pădurei și își puse tunurile într-o bună poziție, pe o înălțime.[162] În vremea aceea, turcii își lua poziție în preajma podului, de ceea parte.[163] Sfîrșindu-și pregătirile, Mihai înălță împreună cu ostașii săi rugăciuni către Dumnezeu. Apoi, îndreptîndu-să către dînșii, le zise : să-și aducă aminte de vechea lor vitejie, căci ocazia de acum este frumoasă și de o vor perde, anevoie o vor mai căpăta. Turcii, le zicea el, sunt uimiți de atîtea perderi, cetățile lor din toate părțile sunt coprinse ; din cîte capete au avut armatele lor, numai unul a rămas care mai îndrăznește a ține frunte creștinilor, că cu dînsul au a se lupta și gloria d-a-l birui va fi foarte mare. Mulțimea vrăjmașilor nu trebuie să-i sperie, de vreme ce Sinan a lăsat cele mai bune oști ale sale în garnizoane prin cetăți și a adus cu dînsul numai oameni carii vor face mai mult zgomot decît vătămare. Pe lîngă aceasta, locul de bătaie nu putea fi mai bine ales, de vreme ce mulțimea lor aci le va fi nefolositoare. El le zise încă să-și aducă aminte de cruzimea vrăjmașilor, care nu iartă niciodată pre cei biruiți, cu atît mai mult pre cei ce s-au revoltat ; că nu este destul că au scuturat jugul robiei, că au înnoit vechile legături cu împăratul și că s-au pus supt ocrotirea Ardealului, daca, printr-o faptă strălucită, ei nu vor căuta a întemeia această

vrednică hotărîre; că a venit vremea de a se lupta puternic pentru libertate, iar mai cu seamă pentru cinstea legei, ca să dovedească turcilor că, de le-au călcat ei înainte patria, a fost numai din pricina neunirei lor; dar că acum, cînd toate popoarele vecine stau în bună înțelegere împreună, trebuie a dobîndi prin unire aceea ce au perdut prin zavistie și împerecheri și a goni pe acești cruzi tirani dincolo de strîmtoarea lor (Dardanele); că toți vecinii și-au făcut datoria lor, cînd bătîndu-i, cînd gonindu-i din cele mai bune cetăți ale lor, astfel încît ei prăpădiră cea mai bună parte din acea mare armie ce Sinan dusese în Ungaria. În sfîrșit, încheie zicînd că acum pot și românii dobîndi o asemenea glorie, căci toate dovedesc că vor avea aceeași norocire.[164]

Apoi domnul se îndreptă către oastea ungurească și o îndemnă a se lupta cu inimă, aducîndu-i aminte că ea e depozitara vechei vitejii ungurești.[165]

XVI

Astfel vorbi Mihai, nenspăimîntatul voievod; și ostașii, inimați foarte împotriva turcilor, învăpăiați și de aceste cuvinte, dar jaluzi încă mai mult d-a eclipsa printr-o biruință strălucită toate glorioasele biruinți ale vecinilor, răspund învîrtind în mîini paloșele și lăncile și prin strigări mari de o războinică veselie, cer de la domnul lor ca să-i ducă îndată către dușman.[166] Atunci Mihai, plin de încredere în energia armatei sale, trece podul în capul a opt mii ostași și se lasă cu furie asupra osmanliilor,[167] în vreme ce focul iute și bine ținut al pușcașilor din pădure și al tunurilor pustiește * armata turcească, oborîndu-i la pămînt lume multă.[168] Cîteva cete de turci se încearcă a sprijini năvălirea românilor, dar în zadar,[169] căci aceștia, inimîndu-să între sine unii pe alții,[170] îi izbesc cu atîta furie, încît, cu toată minunata poziție a turcilor, prăvălindu-i, ei ajunseră pînă la cele dintăi corturi ale taberii lor.[171] Vrăj-

* În manuscris: „pustiesc" (n. ed.).

mașii, ajutați de poziție, de numărul lor și de mașinele de război, își vin curînd în sine și încep a se lupta cu tărie.[172] Patru pași, Satîrgi-Muhamed, Haider, Husein și Mustafa, cu o armată însemnată compusă de oștile Siriei și de ieniceri, aleargă în agiutorul cetelor ce se luptau, sprijin cu putere năvălirea românilor, trec podul[173] și lupta cea mai înverșunată începe atunci în toate punctele.[174]

Astfel, întinsă peste toată fruntea armatelor, ținu bătaia mai multe ceasuri, pînă cînd Sinan, desperat de puținul spor ce a dobîndit pîn-atunci, își îngloti oștile, strînse pe lîngă sine pe toți pașii și căpeteniile, îi inimează și, în capul unei coloane îngrozitoare, făcu o năvală mare și izbuti a împinge pe ai noștri cu un pătrar de mil înapoi,[175] și chiar pînă în tabăra lor,[176] luîndu-le și toată artileria.[177] Mihai, fără a pierde inima din această neizbîndă, își culege puterile și din nou dă năvală asupra turcilor, tăind și oborînd într-înșii. Îndărătnicul voinic Albert Kiraly izbutește a lua înapoi două tunuri.[178] Dar vrăjmașul se bate cu inimă, își împroaspătă adesea oștile, aceea ce nu pot face ai noștri, și îi reîmping îndărăt. De trei ori românii împinseră și prăvăliră pe turci și de trei ori fură respinși înapoi.[179]

Astfel urmă lupta cu noroc schimbător, de la răsăritul soarelui pînă către două ceasuri înaintea apusului,[180] biruitorii rămîind adesea biruiți și biruiții biruitori.[181] „Turcii — spun analiștii contimpurani — se luptau ajutorați de mulțime și de număr, românii de tărie și îndrăzneală."[182] În sfîrșit, furia îmbărbătînd deopotrivă pe unii ca și pe alții, biruința sta să rămîie numărului, și mica oștire românească, împovărată de mulțimea vrăjmașilor, trăsnită de numeroasa lor artilerie, este nevoită a da îndărăt. Retragerea ei însă este frumoasă și metodică. Spre a nu se lăsa a fi ocolită de turci, spartă și răsipită, ea se întocmește în figura unui colț (cuneum) și, slobozind astfel de toate laturile focuri asupra vrăjmașului, se trage înapoi cu încetul, luptîndu-se nencetat. Această retragere este o minune de vitejie, de sînge rece și de eroism. Stolurile nenumărate ale călăreților turci în zadar se aruncă cu furie asupra laturilor acestui triunghi, căutînd a-l sparge; silin-

țele lor, fără a-l vătăma întru nimic, se zdrobesc de dînsul ca de o stană de piatră. Strîmtorarea locului de bătaie, pădurile și dealurile favoriza înapoierea românilor și zăticnea mișcările turcilor și silințele lor d-a-i încungiura din toate părțile. Dar era de temut ca vrăjmașii să nu izbutească a scoate pe ai noștri din strîmtoare și să-i împingă în cîmpie, unde i-ar fi zdrobit cu numărul lor. [183]

Soarele acum căta spre sfințit ; românii se luptaseră cu eroism, dar, osteniți de o luptă lungă și nepotrivită, ei se plecară numărului celui prea covîrșitor al dușmanului ; bătălia să putea acum privi ca perdută de dînșii, daca vro împregiurare nu-i va ajuta și vro soartă mai blîndă nu le va străluci. Mihai însă, ca totdauna, liniștit și trufaș în primejdie, mai are încă o nădejde. El trimisească de dimineață să cheme lîngă dînsul o ceată de pedestrime ce se afla departe de tabără... Sosi-va ea oare la vreme ?... De la dînsa spînzură soarta bătăliei.

XVII

Sta să apuie soarele dupe orizon, cînd vestea că ajutorul așteptat a sosit vărsă nădejdea izbîndirei și un curagiu nou în inima acelii mînă de voinici români, care ca niște zmei se luptau, trăgîndu-să în fața nenumăratelor gloate a unui dușman învingător. Acest agiutor însă, ce ai noștri și-l închipuia tare, nu era decît o ceată de trei sute pedestrași cu puști din Ardeal. [184] Mihai, fără a perde vreme, căută a se folosi de acest nensemnat agiutor și de reîmbărbătarea oștilor sale, ca să smulgă biruința de la vrăjmaș. El își preumblă privirea pe cîmpul bătăliei, vede mișcările turcilor și după dînsele își pregătește pe ale sale. Sinan-Pașa, văzînd retragerea românilor, luase inimă și vrea a-i desface și a-i reschira de tot. Spre acest sfîrșit, în capul rezervei sale, el umbla a trece podul spre a izbi pe ai noștri în frunte, în vreme ce Hassan-Pașa cu Mihnea-Vodă, din porunca lui, alerga prin pădure să-i lovească pe la spate. Mihai atunci se așază cu ceata de curînd sosită la capul podului, spre a întîmpina pre Sinan, trimite pre că-

pitanul Cocea cu două sute unguri și alți atîția cazaci pedeștri ca să ia pe vrăjmaș pe la spate, și Albert Kiraly așeză cele două tunuri, ce redobîndise de la turci, într-o bună poziție și stă gata a trăsni pe dușman de ar îndrăzni a trece podul.

Sfîrșind aceste pregătiri, Mihai cugetă întru inima sa că împregiurarea cere neapărat vreo faptă eroică, spre a descuragia pe turci și a îmbărbăta pe ai săi. El hotărăște atunci a se jertfi ca altă dată și a cumpăra biruința cu primejdia vieții sale. Rădicînd ochii către cer, mărinimosul domn cheamă în ajutoru-i protecția mîntuitoare a dumnezeului armatelor, smulge o secure ostășească de la un soldat, se aruncă în coloana vrăjmașă ce-l amerință mai de aproape, doboară pe toți cei ce se încearcă a-i sta împotrivă, ajunge pe Caraiman-Pașa, îi zboară capul, izbește și pe alte capete din vrăjmași și, făcînd minuni de vitejie, se întoarce la ai săi plin de trofee și fără a fi rănit. [185] Această faptă eroică înfioară pe turci de spaimă, iar pe creștini îi însuflețește și îi aprinde de acel eroic entuziasm, izvor bogat de fapte minunate. Și cum n-ar fi crezut ei că pot face minuni cu un astfel de general și cu asemenea pilde ce le da ! Sinan, văzînd aceasta, spre a da curagiu la ai săi, ia ofensiva și trece podul. Dar deodată se vede oprit în față de Mihai ca de un zid de piatră tare, în dos izbit cu o furie înfocată de căpitanul Cocea, și în coastă trăsnit de tunurile așezate pe deal de Albert Kiraly, care, bătînd în mulțimea îndesită a turcilor, le găurește rîndurile și le pustiește toată aripa dreaptă. [186] Îndărătnicul vizir, fără a-și pierde cumpătul, izbutește a-și întocmi oștile în rînduială, cînd o izbire nouă a lui Mihai în fruntea armiei, pustiirile furioase ale înferbîntatului Cocea de dinapoi, iutele și ucigătorul foc al tunurilor lui Kiraly zdrobesc iarăși această rînduială, [187] și turcii, minunați de îndrăzneala cu care românii, ce îi privea ei ca biruiți, îi izbesc acum, încep a fugi răzlețiți. [188] Satîrgi-Mahomet-Pașa, trăgîndu-se înapoi, fu rănit, [189] și îndată, schimbînd retragerea în fugă, dete cel dintăi semnalul nerînduielii, și toată armia musulmană se întoarse în resipă spre baltă, lăsîndu-și coastele și spatele espuse loviturilor noastre. [190] În zadar ienicerii se țin semeți împotriva alor noștri și caută a le răspunde cu focurile lor, căci celelalte cete, spăimîntate de

aceste izbiri împreunate la care nu se aştepta, reschirîndu-se, îi tîrăsc şi pe dînşii înapoi. [191] În zadar Sinan mustra pe ostaşii ce fugea, acum cu cuvinte ocărîtoare, acum bătîndu-i cu măciuca sa înfierată (massa fierata), silind în tot chipul a-i pune în rînduială şi a-i întoarce la bătaie. [192] Glasul şi autoritatea lui sunt nesocotite şi nici o putere omenească nu mai poate opri în loc valurile zgomotoase ale fugarilor, care se prăvăleau cu furie şi repede spre pod, căutîndu-şi mîntuire în trecerea lui.

La capul acestui pod sta îmbulzite în neorînduială artileria, cavaleria, pedestrimea, împingîndu-se spre a trece care de care mai nainte ; dar, văzînd că toţi nu pot încăpea pe dînsul, mulţi din turci sunt siliţi a se arunca în baltă, unde îşi aflară moartea. Între aceştia era şi paşii Heider, begler-beiul de Sivas (Capadochia), Hussein, beiul Nicopolului, şi Mustafa, feciorul lui Aias-Paşa. Ei se cufundară în mocirlă, unde fură ucişi, [193] şi priimiră, zice un analist turc, cununa martirilor de la ghiauri. [194] Bătrînul Sinan însuşi, tîrît de ai săi şi în graba fugei sale, fu călcat în picioarele cailor şi apoi, împins de suliţa unui ostaş român, căzu călare dupe pod în baltă cu atîta repeziciune, încît, izbindu-se de pod, îşi perdu chiulaful şi feregeaua şi doi dinţi ce singuri se mai afla în gura lui. [195] El era p-aci să piară sau să cază în mîinile românilor, daca, din norocirea lui, un voinic soldat din oştile Rumeliei, anume Hassan, nu s-ar fi aruncat dupe dînsul ca să-l scape şi, lăsîndu-i calul înnomolit în lut, pe umeri îl scoase de acolo şi îl duse în tabără. [196] De atunci, acest soldat se numi *Deli-Hassan-Batakgi* şi ajunse căpitan al deliilor lui Cogia-Murad-Paşa. [197]

Vestea morţii vizirului se împrăştie între turci, şi cei ce se mai împotriveau deteră şi ei dosul. [198] Românii, cu furia lor obicinuită şi electrizaţi încă prin izbîndă, îi gonesc dinaintea lor ca pe nişte turme de vite, pînă îi vîră în tabăra lor. [199] Hassan-Paşa şi Mihnea-Vodă, ce venea să încungiure pe ai noştri, aflînd că Sinan a perit şi că oastea lui e biruită, se trag îndărăt spre tabără. Într-acel minut, Mihai, precum odinioară semizeii cîntaţi de nemuritorul Omir, alerga într-o parte şi într-alta prin tabăra turcească, căutînd pe Sinan, cînd, văzînd de departe pe Hassan-Paşa, se luă dupe dînsul strigîndu-i să stea de e

viteaz, să se lupte cu dînsul piept la piept, și cînd de cînd era să-l și ajungă cu paloșul. Dar Hassan-Pașa fugea înspăimîntat și nu se putea ține pe picioare de groază. [200] El merse de-și ascunse rușinea într-un crîng spinos, de unde d-abia a doua zi îndrăzni să iasă la ai săi. [201]

Noaptea opri măcelărirea armatei musulmane și o păzi d-a fi cu totul zdrobită și resipită. Românii se întoarseră triumfători în tabăra lor, încărcați cu prăzi bogate. [202] Pe lîngă tunurile lor ce și le redobîndiră, alte patru tunuri mari d-ale dușmanului, cai mulți și mai multe steaguri, între care steagul cel verde și sfînt al proorocului, fură trofeele acestii strălucite zile. [203] Trei mii turci [204] zăceau în cîmpul bătaii. [205] Pierderea românilor era încă simțitoare, căci turcii se apăraseră cu curagiu. [206] Apele Neajlovului se roșiseră de sîngele vărsat în acea zi. [207]

Spre a odihni sufletul cetitorului de aceste scene sîngeroase, istoriograful contimpuran Walther ne povestește aci o anecdotă interesantă. El zice că în toată această espediție a românilor împotriva turcilor, doi cerbi dumestici însoțiră pe Mihai-Vodă, și chiar în vremea bătăliei de la Călugăreni, supt focul și vuietul tunurilor și a bombelor, ei șădea neclintit lîngă cortul lui, însă omorîndu-se unul dintr-înșii, celălalt de durere merse de se ascunse în pădure.

Astfel fu acea vrednică de o neștearsă aducere-aminte zi de bătaie de la Călugăreni, în care românii scriseră cu sabie și cu sînge paginea cea mai strălucită din analele lor. De zece ori mai puțin numeroși decît dușmanii, ei cîștigară asupră-le o biruință strălucită și avură gloria d-a învinge un general pînă-atunci încă neînvins. [208] Munteni, moldoveni și ardeleni, soldați și căpetenii se luptară toți ca niște eroi. Dar cinstea cea mai mare a biruinței se cuvine cu tot dreptul viteazului domn. Prin întocmirile sale cele ingenioase, prin sîngele rece și nespăimîntarea sa și prin primejdia în care își puse viața, el asigură biruința. În această bătălie, ca în multe altele, nu știm de ce a ne minuna mai mult în acest mare bărbat, de geniul său de general, ori de vitejia lui de soldat. Într-adevăr, toate operațiile acestii bătălii dovedesc din partea lui Mihai și a românilor o artă militară înaintată, care cu tot dreptul

poate minuna pe toţi cîţi cunosc starea de pruncie în care se afla, în acel timp, această artă în toată Europa.

Daca cu această biruinţă nu se sfîrşi atunci campania, ea contribui însă mult, în urmă, la săvîrşirea ei, căci demoraliză într-atîta pe turci, încît, cînd creştinii luară mai tîrziu iarăşi ofensiva, turcii nu mai îndrăzniră a se mai măsura cu dînşii şi nu se crezură în siguranţă decît puind cît mai în grab Dunărea între dînşii şi îngrozitorii lor vrăjmaşi.

XVIII

Noaptea ajută turcilor a se dezmetici din groaza ce îi coprinsese şi a se întocmi în rînduială. Ei îşi luaseră din nou poziţia cea dintăi [209] şi Sinan porunci în grabă ca să se adune lîngă dînsul o seamă de oşti ce rămăsese în urmă peste Dunăre, nădăjduind ca după sosirea lor să-şi răzbune învingerea. [210] El mai nădăjduia încă în isprava intrigilor ce Mihnea-Vodă, din tabăra turcească, prin înţelegere cu unii din boierii lui Mihai, urzea între ostaşii creştini. [211] O împregiurare însă turbură în acea noapte răpaosul turcilor. Un ianicer avînd fitilul aprins la puşca sa, focul prinse în tigaie şi, cum se afla lîngă ierbăriile ianicerilor, o scînteie căzu deasupra şi deodată acele ierbării săltară în aer. [212] La huietul cel mare al acestii izbucniri neaşteptate şi la groaznicul nor de fum ce ascunse ceriul, toţi turcii răspunseră împreună printr-un ţipăt îngrozitor de spaimă [213] şi, crezînd că ai noştri îi izbesc, o luară din nou la fugă, rezlăţindu-se în toate părţile. [214] Tîrziu şi cu greu putură ei a-şi veni în sine şi a se întocmi în tabără.

O scenă cu totul alta se petrecea atunci în tabăra românească. Mihai-Vodă se trăsese îndărăt o a patra parte de mil şi tăbărîse în direcţia locului bătăliei. El puse de salută sosirea nopţii cu mai multe salve de artilerie şi, după ce orîndui streji în toate părţile cu multă îngrijire, chemă capetele armatei la un sfat de război. Pe cînd el se afla în sfat, strejile îi aduseră înainte un turc ce prinseseră

7*

atunci și care nu-i era necunoscut. Domnul îl întrebă despre numărul vrăjmașului și planurile lui. Prinsul, după ce răspunse l-aceste întrebări, aflînd și el adevăratul număr al creștinilor, zise către sfat : „A ! de ar fi știut turcii astăzi aceasta, v-ar fi zdrobit numai cu caii lor". Mihai, după ce porni pe turc supt pază bună spre Ardeal, începu a se chipzui cu căpitanii săi despre ceea ce trebuia a face în împregiurările de față.[215] El era de părere că să înceapă a doua zi din nou lupta, dar o seamă de boieri și capetele oastei unguresti îi stătură împotrivă. Aceasta dete prepus unora a bănui și a zice cum că Albert Kiraly, ca și unii din boieri, ar fi fost cîștigați de trădătorul Dan Vistierul, care priimise 50 mii galbeni de la Sinan, prin Mihnea-Vodă, ca să-i împarță între dînșii.[216] Purtarea lui Kiraly dup-aceea dă de neadevărată această bănuială. Afară de aceasta, oștirea moldovană era nevoită a se întoarce în țara ei, unde se aștepta năvălirea polonilor și a tătarilor.[217] Văzîndu-se astfel trădat de unii din boierii săi, părăsit de oștile ajutătoare, neputînd a se rezema decît în ostașii săi români, Mihai, cătînd la numărul și obosirea oștilor sale, se temu d-a nu perde folosul moral dobîndit prin bătălia cîștigată, d-a nu cădea în vreo cursă a vrăjmașului sau a fi zdrobit de puterile lui cele numeroase de va rămînea la cîmpie, și gîndi că înțelepciunea îi poruncește a se trage spre munți, ca supt ocrotirea lor să aștepte sosirea prințului Ardealului.[218] Drept aceea, el porni îndată un olăcariu la Bathori, înștiințîndu-l de cele întîmplate, arătîndu-i primejdia în care se află Ardealul ca și Țara Românească și rugîndu-l să grăbească a-i veni într-agiutor, ca să nu lase țara a fi înecată de numeroasele oarde vrăjmășești.[219] Într-acea noapte, armata noastră, cu toată osteneala bătăliei, nu se odihni de loc. La miezul nopții, ea invocă de trei ori cu glas tare sfîntul nume al lui Isus și într-același minut, două sute mii de glasuri din tabăra turcească răspunseră cu o trufașă cutezare prin strigarea : „*Alah ! Alah ! hu !*"[220] Aerul vibră d-aceste strigăte, pădurile clocotiră pînă în fundul lor și văile răsunară și repetară numele lui *Isus !* și *Alah !* dumnezei neînblînziți în dușmănia lor, pe care mii de mii de ecatombe omenești, ce în zilele atîtor veacuri li se jertfiră, nu i-au putut încă împăca !

Cînd începu a se face ziuă, Mihai-Vodă rădică tabăra și se trase spre rîul Argeșul, în depărtare de două mile, unde, puind streji în toate părțile, căută a da puțină odihnă, atît lui, cît și la ostașii săi. [221] A doua zi, vineri în 15/25 avgust, ziua de Sfînta Maria, Mihai, plecînd de la Argeș, se opri la Văcărești, nevrînd să intre în București, și se zăbovi aci cîteva ceasuri. În această vreme, fără știrea lui, ungurii împreună cu alți ostași streini năvăliră în București și îl jăfuiră, supt pretext că mai bine să ia ei acea pradă, decît să cază în mîinile turcilor. În 16/26 avgust, Mihai, aflînd că vrăjmașul s-a luat dupe dînsul, pornește de la Văcărești după-amiazi, merge pînă la miezul nopții cale de cinci mile, se odihnește puțin pînă la revărsatul ziorilor într-un loc priincios, înaintează d-acolo încă vro cinci mile și duminică în 17/27 ajunge la orașul Tîrgoviște, pe rîul Ialomița. Acolo, supt ocrotirea munților, își întocmi tabăra, așezînd streji ca să privighieze în toate părțile, și șezu pe loc cîteva zile. În urmă plecă și d-acolea și, întinzînd tot mai la munte, urmînd țărmurile Dîmboviței, se adăpostește într-un loc anevoie de apropiat, la cetatea lui Negru-Vodă, [222] ale cării întăriri, zdrobite de puțină vreme de turci, se vedeau încă. [223] Astăzi chiar tot se mai văd dărîmături de cetățuie într-acest loc minunat de frumos și plin de legende și suvenire despre Negru-Vodă, domnul cel mai popular între țăranii noștri. Acest loc e încă vestit printr-o bătălie strălucită ce cîștigă la 1342 Dragomir, comandantul puterilor lui Ladislau-Vodă, domnul Țării Românești, asupra armiei lui Ludovic I, craiul Ungariei, care supt comanda lui Nicolae Garan și Simeon Megheșel năvălise în țara noastră. Ungurii fură trași de români în aceste locuri grele și înfrînți cu totul, căzînd în bătaie și cei doi generali ai lor. [224]

Locuitorii Bucureștilor și ai Tîrgoviștei, părăsindu-și casele, să ridicaseră cu tot bunul lor și însoțiseră armata în retragerea ei spre munți. În sfîrșit, Mihai-Vodă lăsă și cetatea Negru-Vodă și se trase tot mai în munți, pre apa Dîmboviței în sus, la sat la Stoenești. [225] În această retragere mai mulți ostași români dezertară și oștile moldo-

vene se întoarseră în țara lor, unde erau chemate,[226] rămîind astfel cu Mihai numai ca la 8 mii ostași, dar toți aleși și viteji.[227] El își așăză la Stoenești tabăra, o șănțui bine și îi făcu tăbii,[228] avînd statornică hotărîre de a aștepta într-acest loc sosirea lui Bathori, d-a închide pînatunci calea Ardealului lui Sinan-Pașa și d-a urma apărînd prin lupte mărunte patria sa nenorocită, pe care acum n-o mai putea apăra prin bătălii mari.

XX

A doua zi dupe bătălia de la Călugăreni, turcii, văzînd că creștinii nu fac nici o mișcare, îndrăzniră vreo cîțiva din ei a înainta pînă în locul unde fusese tabăra românească și unde găsiră puțin bagaj greu și cîteva tunuri părăsite. L-această veste se porni gonaci în toate părțile, de prinseră cîțiva țărani de la care aflară drumul ce a luat oștirea românească. Hassan-Pașa trecu atunci strîmtoarea cu o despărțire din armie și tăbărî dincolo în cîmpie. Într-aceeași vreme, el porni o patrulă spre București, de aduse din preajma acestui oraș robi, bucate și vite.[229] Sinan-Pașa, însă, cu armata sa, nu îndrăzni a se lua îndată după Mihai, ei șăzu două zile pe loc, pînă să-și întrămeze oștirea din spaima și amețeala în care căzuse după înfrîngerea sa[230] și pînă să-i sosească, după spusa unora, puținele oști rămase în urmă.[231]

Spre a fi sigur d-a nu fi izbit în spate de români, el trimise un trup de oaste de coprinse cetatea Brăilei,[232] și el însuși, în 15/25 avgust, cu toată armata cea mare, trecu strîmtoarea Călugărenilor și merse de tăbărî în cîmpie la satul Copăceni, dincoace de rîul Argeș,[233] și în 17/27 înaintă pînă la București, unde tăbărî supt oraș. Îndată ce sosi, Sinan porunci de luară după turnurile bisericilor crucele și bulele aurite, pe care le sfărîmară în bucăți, precum și pe icoane, și puseră pe turnuri, în locul crucelor, semiluna.[234] În mitropolie puseră, în locul altarului, un mirab (altar mahometan) și un mimber (estradă spre a pune un tron), și astfel, prefăcînd-o în geamie, în 20/30 ale acelii

luni, făcură acolo slujbă și rugăciunea turcească. Această rugăciune se săvîrşi de Hassan-Efendi, şeicul din schitul Mustafa-Paşa, care însoţise pe Sinan într-această campanie. Acela care luă crucea dupe turnuri era un topciu (tunar) numit Ibraim-Paşa, pe care marele vizir, spre răsplătire, îl făcu căpitan în gvardia sa. [235]

După săvîrşirea rugăciunei, vizirul adună supt cortul său pe cei mai însemnaţi ofiţeri ai săi și le zise că lăsarea Moldovei şi a Ţării Româneşti în stăpînirea ghiaurilor e o pricină necurmată de turburări și împerecheri pentru răscoalele ce ei fac ; că spre a curma toate aceste în viitor, el propune ca aceste două ţări să se prefacă în provinţii ale statului (ijaleti) şi, spre a ţine într-însele rînduiala şi pe popor în supunere, să se zidească două cetăţi, una la Bucureşti şi alta la Tîrgovişte. [236] Toţi ofiţerii găsiră de bună această părere. Vezirul înştiinţă îndată Porţii hotărîrea sfatului şi numi pe Satîrgi-Mahomet Paşa l-acest nou paşalîc din Ţara Românească. [237] Aşa, pentru a doua oară, turcii izbutiră în statornica lor dorinţă d-a preface ţara în paşalîc. Dar acum, ca și întîiași dată, la 1522, ei întîmpinară în Mihai un alt Radul-Vodă de la Afumaţi și nu putură apăra cu armele fapta lor nelegiuită. Astfel totdauna, în timpuri grele şi nenorocite, roditorul pămînt al patriei noastre și-a născut izbînditori !

Ieşind din adunare, vezirul cu toţi ofiţerii săi se preumblă prin mahalalele oraşului şi aleseră monastirea lui Alexandru-Vodă spre a face dintr-însa cetate. [238] Această monastire mare, hramul Sfintei Troiţe, fu zidită din jos de Bucureşti de Alexandru-Vodă II, feciorul Mircii-Vodă III, la 1573 ; stricîndu-se apoi de turci, cum vom vedea mai la vale, ea se rezidi din nou, întocmai cum se află astăzi, de Radul-Vodă, feciorul Mihnei-Vodă Turcitul și nepotul lui Alexandru-Vodă II, şi de atunci ea se cheamă monastirea lui Radul-Vodă. [239] Vrînd Sinan să facă această cetăţuie mai mare, puse de lărgi locul împrejmuirei de două ori pe cît era, [240] coprinzînd înlăuntru cetăţuiei biserica şi zidirile dimpregiur [241] şi ocolindu-le cu bastioane şi fortificaţii. [242] În vreme ce meşterii măsura şi trăgea liniile, begler-bei, spahii şi ianiceri fură trimişi după lemnele trebuincioase pentru construcţia bulevardurilor, [243] şi ceauşii alerga în toate părţile spre a aduna lucrători ; şi,

fiindcă lumea în țară era fugită la munți și nu se putea aduna mulți. fură siliți a trimite de mai aduseră și din Bulgaria.[244] Clădirea cetății începu în 21/31 avgust, și cu atîta silință lucrară la dînsa, încît în 12 zile fu sfîrșită.[245] Cum se săvîrși întărirea palisadelor cetățuii. Sinan-Pașa puse într-însa două tunuri mari de ghiulele de paisprezece oca și iarbă. muniții și bucate îndestul.[246] Apoi lăsă în București pe Satîrgi-Mehemet-Pașa cu o mie ianiceri și o mie culogli drept garnizoană, poroncindu-i să săvîrșească zidul de lemn ce pusese să facă împregiurul orașului și care se și sfîrși într-o lună de zile :[247] și el, rădicîndu-și tabăra în 3/13 septemvrie, porni spre Tîrgoviște.[248]

XXI

De două sute de ani. din zilele lui Mircea-Vodă cel Bătrîn, Tîrgoviștea era mereu scaunul țării. De puțină vreme numai creșterea Bucureștilor și importența lui comercială făcuse pe domni a lua obicei a petrece o parte din iarnă în acest oraş. Era atunci Tîrgoviștea oraș foarte mare, împodobit și populat ; și se întindea frumos pe malul drept al Ialomiții, ocolit de mulțime de grădini, vii și livezi de pomi roditori.[249] Scriitorii contimpurani de feliurite nații să minunează de frumusețea acestui oraș, declarîndu-l că e vrednic d-a fi capitala unei țări și locuința unui domn mare.[250] Acel oraș populat astăzi d-abia e un orășel. Ale lui mărețí zidiri vremea le-a ruinat și le-a asemănat cu pămîntul. Un singur turn, rămășiță din vestita Curte domnească, se înalță trist și singuratec pe dasupra acelor grămezi de ruine, întocmai ca acele mari cruci de piatră înfipte în vîrful pleșuvelor movili, mormîntul vitejilor căzuți în bătaie. Acest turn, ce mușchiul numai, cu verdeața sa, împodobește. e scump românilor ca un monument care le vorbește de timpii lor de glorie și de mărire. El a fost martor l-atîtea triumfuri ! El a văzut, unul după altul. pe Mircea cel Bătrîn, Dracula-Vodă, Vlad Țepeș. Radul cel Mare, Radul de la Afumați, Mihai Viteazul și Matei Basarab. toți voievozii noștri cei mari și vestiți

în pace și în război. Umbrele acestor eroici războinici parcă le vezi involtîndu-se singuratice și tăcute împregiur acestii ruine ; adierea vîntului ce suflă din Carpați, șuierînd în pustiul turn, ne pomenește numele lor, și undele mărețe ale Ialomiței pare a cînta necontenit un cîntec de mărire la gloria lor. Astfel i să năluceşte oricărui român cu inimă simțitoare cînd cată l-această mult elocventă ruină ; și el nu să poate opri d-a simți durere amară și d-a ofta după vremea trecută. Dar nimeni n-a simțit aceasta mai puternic și n-a esprimat în cuvinte mai frumoase simțirea sa, ca tine. Cîrlovo, floare a poeziei, june cu inimă de foc. Ca o cometă trecătoare tu strălucişi un minut peste România uimită și încîntată de lucirea ta. O moarte crudă te răpi fără vreme, dar apucași a ne lăsa o lacrămă fierbinte pentru gloria trecută [251] și o scînteie dătătoare de viață pentru viitor. [252] Cîntarea ta sublimă asupra ruinelor Tîrgoviștei puse pecetea veciniciei asupră-le și ni le va păstra chiar cînd pustiirile anilor le va șterge cu totul dupre pămînt.

XXII

Turcii găsiră Tîrgoviștea părăsită de locuitori și pustie. [253] Sinan porunci îndată să se apuce de întărirea orașului ca la Bucureşti. El prefăcu o monastire, ce era aproape de Curtea domnească, în cetățuie. [254] Curtea domnească era atunci zidită în formă de un mare castel, de putea încăpea într-însa de la 4 la 5 mii ostași și era încinsă cu un zid și cu turnuri. [255] Sinan mai întări zidul cel gros dimpregiurul acestui palat din amîndouă părțile cu pămînt și cu un val de palisade de copaci amestecați cu pămînt. [256] Apoi încungiură orașul cu un zid de pietre și grinzi lipite cu humă și pămînt cleios, pe care îl rezemă cu un val de pămînt de 12 picioare de lat [257] și îl ocoli cu un șanț foarte adînc, [258] de 12 picioare de larg, [259] lăsînd cetății numai o poartă în față și alta mai mică în dos, ambe legate cu fer, și făcînd înlăuntru, din apa rîului, trei fîntîni. [260] Aceste

lucrări urmară zi şi noapte supt priveghierea de aproape a lui Sinan [261] şi se sfîrşiră în treizeci de zile. [262]

Dar Sinan, cînd văzu lucru aproape de sfîrşit, hotărî să nu-şi mai piarză vremea în nelucrare. El lăsă în Tîrgovişte două tunuri mari, patru culevrine şi alte tunuri de cîmpie cu muniţiile şi proviziile trebuincioase pentru hrană. dînd comanda cetăţii lui Ali-Bei, fiul lui Haidar-Paşa, bei de Ciourin, pe care îl declară beiler-bei de Trapezunt (Trepizonda), alăturîndu-i pe Kotzi-Bei d'Amasia [263] şi lăsîndu-le şi 1500 oameni cu însărcinare d-a săvîrşi lucrul întăririlor cetăţii ; iar el porni cu toată oastea către munţi, în urma lui Mihai-Vodă. [264] Planul lui era ca, ajungînd oştirea românească, s-o înfrîngă şi, călcînd-o în picioare, să pătrunză în Ardeal, ca să combineze operaţiile sale cu ale armiei ce fiul său, Muhamed-Paşa, comanda în Ungaria. [265] Dar Mihai-Vodă, aflîndu-să în tabăra de la Stoeneşti, întărită atît prin natură, cît şi prin artă, nu era lesne de înfrînt. Cu totul dimpotrivă încă se întîmplă. Sinan venise de tăbărî nu departe de strîmtoarea în care sta Mihai şi în faţa taberii lui, pe un loc înalt, de unde putea vedea ambele taberi. El sta şi se mira de îndrăzneala alor noştri, care, în aşa mic număr, se încumăta încă a-l aştepta fără frică. [266] Mihai însă se feri d-a se apuca în bătălie generală cu duşmanul, dar fu neobosit a-i hărţui armata şi a-i coprinde liniile de comunicaţie şi proviziile. Uneori întărîta o ceată de turci, o trăgea dupe sine în locuri grele şi ei necunoscute, unde o sfărîma cu înlesnire ; alteori cuteza a izbi pe turci chiar în tabăra lor. [267] Mai adesea, prin gonacii lui cu cai uşori, punea mîna pe mulţi duşmani şi dobîndea de la dînşii pradă multă, cai nenumăraţi şi peste o sută de cămile. [268] „Astfel acest eroic războinic — zice Walther — nici de dosirea nestatornicilor ostaşi ce îl părăsise, nici de mulţimea vrăjmaşilor nepierzîndu-şi inima", [269] printr-un război parţial osteneşte pe duşman şi îi închide calea Ardealului, dînd timp lui Bathori d-a-şi aduna oastea şi d-a-i veni într-agiutor.

Dar chiar de nu i-ar veni acesta într-agiutor, Mihai acum putea fi sigur că ţara lui e mîntuită de turci, căci aceştia, neputînd a-l scoate din poziţia de la Stoeneşti, fiind şi demoralizaţi prin învingerile ce încercaseră, nu vor mai putea nici trece în Ardeal, nici sta mult în ţară,

mai cu seamă că şi iarna se apropia, cetăţile făcute la Tîrgovişte şi Bucureşti nefiind o ocrotire temeinică, după cum vom vedea. Aşijderea în acele trei îngrozitoare espediţii ce făcuseră mai dinainte turcii în Ţara Românească, povăţuiţi chiar de sultanii lor, Baiazid I (1397), Mahomed I (1416) şi Mahomed II (1462), învingători sau învinşi, ei nu putură sta mult în ţară, căci românii să trăgea în poziţiile lor din munţi, unde duşmanul nu-i putea ajunge şi de unde ei îi da harţă neîncetat, îi răpea proviziile şi îl ostenea prin lupte mărunte, încît [îl] silea a lăsa cîmpia pustiită şi a deşărta ţara.

XXIII

În mijlocul vremilor acestor, Sigismund Bathori, după atîta întîrziere, era acum viitor spre hotarăle Ţării Româneşti, cu oşti grele. Amerinţarea unei primejdii obşteşti sculase în picioare şi unise împreună pe toate popoarele războinice ce locuiesc Ardealul. Duminecă în 17/27 avgust,[270] el ieşise din Alba-Iulia însoţit numai de gvardia sa ce se alcătuia de două mii oameni pedestrime, alţi atîţia călărime şi cu multe bagaje de război,[271] şi a doua zi ajunse la Sas-Sebeş (Miercurea). Chiar în aceeaşi zi (18/28 avgust) priimi olăcariul trimes, cum ştim, de Mihai-Vodă din tabăra de la Călugăreni în 13/23 seara, spre a-i vesti strălucita izbîndă şi a-l ruga a grăbi a-i veni într-agiutor. Această glorioasă veste o scrise Sigismund îndată împăratului.[272] A doua zi el priimi încă altă veste de bucurie: luarea cetăţii Lipova.[273] După o robire de 44 ani supt turci, această cetate căzuse, în 23 avgust, tot într-o zi cu bătaia de la Călugăreni, în mîinile lui Borbely, care, după cum ştim, de cîtăva vreme o ocolise şi o bătea. Dar aceea ce îl mulţămi şi mai mult pe Bathori fu ştirea ce-i veni că tătarii, care era să vie să năvălească prin Moldavia în Ardeal, sosind pînă la Nipru, fuseră siliţi a se întoarce înapoi, căci aflară cum că cazacii şi cu muscalii au dat năvală în ţara lor, şi că avangarda tătărească ce pătrunse în Moldova fusese astfel înfrîntă de moldoveni şi de mun-

teni, încît făcu pe ceilalţi a pierde pofta de a le mai veni într-agiutor.

Aşa, Bathori putea acum fi sigur că nu va fi supărat printr-alte năvăliri în operaţiile sale împotriva lui Sinan. [274] El fu silit a zăbovi la Sas-Sebeş o lună de zile, ca să dea timp oştilor, chemate din toate părţile, a se aduna. [275] El trimise înainte pe comiţii Baltazar Bogaţi, Benedict Minconti şi Lupul Corniş la cele opt scaune săcuieşti, ca să cheme pe vitejii săcui la arme. Dar acest popor răspunse că nu se va duce la război pînă nu i se va da mai întîi înapoi libertatea ce i se răpise pentru o revoltă ce făcuse cîtva timp înainte. [276] Aceşti săcui fiind cei mai mulţi ţărani, libertatea ce vroiau era d-a nu mai fi iobagi la nobilii locului. Cererea lor puse în mare cumpănă şi ameţeală pe Bathori, căci el era fireşte mai plecat către nobili, care îl slujiseră cu credinţă şi să ridicaseră cu toţii în oaste; şi nu vroia a recunoaşte atîtea jertfe ale lor făcîndu-i să piarză veniturile ce trăgea de la iobagi şi ruinîndu-i. Se temea încă de pilda urîtă ce va da în ţară dînd săcuilor libertatea, aceea ce văzînd ceilalţi iobagi, se vor îndemna şi ei a o cere pentru dînşii, revoltîndu-se împotriva nobililor. Dar interesul patriei şi amerinţarea vrăjmaşului vorbi mai puternic decît interesele aristocratice, le birui, şi săcuii dobîndiră libertatea cerută. [277]

De la Sas-Sebeş, Bathori porni către locul hotărît pentru concentrarea oştilor în cîmpiile Bîrsei, la Dealul Negru (Feketehalom), în preajma Braşovului, unde ajunse în 4 octomvrie (s.n.), în şase tabere. [278] Aci sosind 14 755 săcui armaţi, [279] li să proclamară în tabără libertatea lor, întărind-o cu mare credinţă şi giurămînt. [280] Pentru această libertate ce li se dete, săcuii se îndatorară ca să dea la trebuinţă de război pînă la 40 mii oameni cu cheltuiala lor, ca să plătească în toţi anii prinţului, de fiece casă, un ioachim, o măsură de grîu şi alta de ovăz ; şi, de se va naşte lui Sigismund un fecior, fiecare să-i aducă un bou îngrăşat în curte. [281] Îndulcindu-să atunci săcuii de libertatea dobîndită, trimiseră de mai adunară şi alţi ostaşi, şi astfel numărul lor în tabără se urcă la 24 mii oameni, din care 9 200 puşcaşi, iar ceilalţi lănceri şi săgetari. [282] 16 mii săcui,

ce rămînea din numărul de 40 mii ce se învoiseră a da, trebui să rămîie în Ardeal spre a apăra ţara de vro năvălire ce ar putea amerinţa din partea polonilor ce se afla în Moldova.[283] Apoi veniră în tabără nobilii Ardealului, care puseseră în picioare 13 mii oameni : prusianul Ioan Veiher, fiul lui Ernest, cu 1 600 cavaleri teotoni,[284] armaţi c-o puşcă şi un pistol, pe lîngă care avea şi arc şi săgeţi.[285] şi 80 cazaci din Polonia ;[286] 300 cazaci încă ai lui Bathori, armaţi asemenea cu o puşcă şi un pistol ;[287] Ştefan Bocskay cu 800 lănceri de la Oradea Mare şi 1 200 arcobuzieri pedeştri : 4 000 pedestraşi cu puşti, rădicaţi cu cheltuiala saşilor, din care 1 000 învestiţi în negru, şi pentru aceea numiţi *negrii*, cu cheltuiala sibienilor, 1 000 învestiţi în albastru, cu cheltuiala braşovenilor. 1 000 în verde, cu cheltuiala mediaşenilor, şi 1 000 în roşu, cu cheltuiala bistritenilor.[288] Adunîndu-se toate aceste oştiri, Bathori porni cu dînsele de veni lîngă vama Branului, la Türzburger-Pass, castel zidit de Ludovic, craiul Ungariei, şi apoi mai adăogat cu întărituri de Hunyad, şi care în acea vreme se afla supt paza braşovenilor.[289] Aci sosi Ştefan Răzvan, domnul Moldovei, cu 2 300 pedestraşi, 800 călăreţi şi 22 tunuri mari pe care. El nu putuse veni d-a dreptul pe la săcui, de temerea tătarilor, şi fu silit a face încungiur. În drumu-i, el se întîlnise cu o ceată de poloni ce năvălise în ţară şi ţinlea a-l zăbovi în drum, pe care foarte rău tăindu-i şi spărgîndu-i, luîndu-le şi multă pradă, îşi urmă calea, trecu munţii şi pătrunse în Ardeal.[290] Îndată sosi veste în tabără că hatmanul Poloniei, Zamoisky, aflînd că Răzvan-Vodă a plecat în Ardeal, a intrat în Moldova fără ştirea craiului său şi a pus domn pe un Ieremia Movilă. Această veste turbură foarte pe Bathori şi pe Ştefan-Vodă, dar se văzură siliţi a o suferi deocamdată[291] şi a-şi urma calea luată, căci Sinan-Paşa amerinţa şi săcuii era neodihniţi şi cîrtitori pentru că nu li să dedese încă diploma întăritoare a drepturilor de curînd dobîndite.[292] Această diplomă, scrisă pe pergament, li să dete în sfîrşit în mînă şi îndată o seamă dintr-înşii porniră înainte în Ţara Românească.[293] Cum sosi acest agiutor la Stoeneşti, Mihai, deşi mult mai slab decît duşmanul, dar plin de nădejde în Dumnezeu şi de încredere în voinicii săi, puse gînd să-şi cerce norocul şi să dea o bătălie

generală cu turcii. Însă Bathori poruncise săcuilor săi ca să nu se încumete fără înţelepciune în noroc şi să nu întreprinză nimic pînă va sosi el însuşi. Drept aceea, silit fu Mihai a aştepta sosirea lui Bathori.[294]

XXIV

În 7 octomvrie (s.n.), Sigismund Bathori, împărţindu-şi oştile în 9 trupuri,[295] îşi clăti tabăra cu multă greutate din pricina drumurilor noroioase şi, trecînd înălţimile Carpaţilor, ajunse în povîrnişul acelor munţi, la satul Rucăr, în coprinsul hotarelor Ţării Româneşti, unde, în strîmtoare de munte, îşi puse tabăra.[296] Pe cînd ostaşii îşi întocmea acolo tabăra şi îşi întindea corturile şi paviloanele, un vultur negru şi foarte mare, luîndu-şi zborul dupe muntele vecin numit *Piatra Craiului,* pluti cîtva în aer pe deasupra taberii şi apoi se aruncă cu multă iuţeală şi repegiune asupra cortului prinţului Ardealului. Greutatea trupului său neiertîndu-l a să scula lesne ca să zboare, ostaşii ce se afla aproape, văzîndu-l, alergară iute, îl prinseră şi îl duseră la pretoriul prinţului. Înlesnirea cu care prinseră această pasere, dumesnicia şi nespăimîntarea ei de sunetul armelor şi de strigările taberii, făcu ca ostaşii să privească această întîmplare ca o minune şi ca un auguriu. Unii ziceau că vulturul arată pe Sinan-Paşa, care are să cază în mîinile creştinilor. Alţii mai fricoşi bănuiau că acest auguriu vesteşte că creştinii vor fi învinşi, de vreme ce vulturul este pajora împărăţiei nemţeşti.[297] Iezuviţii ce însoţea pe Bathori se încercară a esploata această întîmplare în folosul propagandei lor. Iezuvitul Alfons Carilie scria atunci de la Rucăr în Ardeal că mulţi, văzînd această minune dumnezeiască, au venit la credinţa papistăşească.[298]

Bathori fu silit a zăbovi la Rucăr o săptămînă, pînă trecură căile cele grele şi înguste ale acelor munţi numeroasele cară cu praful, muniţiile şi bagajele armatei ;[299] căci această trecere de la Türzburg este una din cele mai grele ale Ţării Româneşti : muntele este rîpos şi repede şi căile înguste,

de fură nevoiți a slobozi carăle cu funiile la vale.[300] Aci sosi și ajutoarele împărătești ce se așteptau de atîta vreme : silezianul Albert Rajbici, unul din cei mai vestiți căpitani de călărime, trimis de arhiduca Maximilian de la Casovia cu 1 600 cuirasieri nemți, ce se chema *Reiteri* în acel timp, și cu 150 cazaci din ținuturile Polonici, frumos echipați.[301] și Silvio Piccolomini cu 75 cavaleri florentini, trimiși de marele duca de Toscana cu poruncă ca să ierneze în Ardeal.[302] Bathori trimisese întru întîmpinarea lor pe Francisc Theke, ca să le îngrijească de conace și să-i călăuzească pînă în tabără.[303]

Pîn-a nu pleca din Rucăr, prințul Ardealului făcu căutare armatei sale, care se urca la 32 mii pedestrași, 22 mii călăreți și 54 tunuri ;[304] apoi, clătindu-și tabăra, merse șase mile mai nainte și trecînd Dîmbovița, ajunse la sat la Stoenești, unde cu mare dorință fu întîmpinat de Mihai-Vodă, ce îl aștepta, cum știm, acolo, avînd cu sine oaste a sa 8 mii oameni și tunuri 22.[305] Numărul oștilor împreunate se urcă atunci la 62 mii ostași și 76 tunuri. Bathori tăbărî la Stoenești, spre a lăsa oștile sale a se odihni și întrăma puțin.[306]

XXV

Armiele protivnice se afla acum aproape una de alta. Ostașii lui Bathori, care erau mai mult adunătură, neobicinuiți cu războiul și speriați de numărul și de vitejia turcilor, avuseseră vreme a se deprinde cu încetul a-i vedea mai fără frică și a lua curagiu. De la sosirea săcuilor în tabăra de la Stoenești, după care urmară curînd și alte cete, unele după altele, ei începură a întîlni pe turci cînd mergea după furagiu. Lupte mărunte se înhățea între unii și alții, și în aceste lupte mai adesea creștinii biruia. Emulația întră atunci între aceștia ; cetele ce mergeau după furagiu se mai măriră și din zi în zi luptele se făcură mai dese. Aceste bătăi mărunte îi îmbărbătă pînă în urmă întratît, încît ei aștepta acum cu nerăbdare ocazia unei bătălii generale cu turcii. Dimprotivă, aceștia, demoralizați de învingerea de la Călugăreni, de puțina izbîndă ce dobîndi-

seră pîn-atunci în toată acea campanie, acum, cînd văzură pe creştini cu puteri aşa de însemnate, pierdură de tot inima şi dorinţa de a se mai bate [307] Aceasta fu pricina care făcu pe Sinan, cum văzu înglotirea oştilor la Stoeneşti, de plecă de acolo şi-şi mută tabăra lîngă Tîrgovişte. Scopul lui era să caute a prelungi cît va putea mai mult războiul, fiind sigur că, în vreme ce armia lui e întru toate îndestulată din ţară, armia creştină, avînd lipsă de bucate şi de bani, nu va putea mult sta adunată şi va fi nevoită a se risipi. [308] Generalii creştini, înţelegînd acest plan al lui Sinan, hotărîră a grăbi cît mai mult operaţiile războiului şi spre aceasta a porni îndată după turci spre a-i sili să priimească o bătălie.

În 15 octomvrie de dimineaţă, un semn ceresc veni a mai îmbărbăta pe creştini şi a mări nădejdile lor de biruinţă. Pe un cer senin şi cu toate că soarele răsărise, ei văzură în vreme de un ceas, dasupra taberii lor, o cometă strălucitoare. Această stea fu privită de dînşii ca un înger vestitor de biruinţă. [309] Armia creştină, ce fusese cale de şase ceasuri numai de Tîrgovişte, se clăti de acolo şi în aceeaşi zi de 15 octomvrie merse de tăbărî într-o cîmpie mare, cu un mil departe de Tîrgovişte [310] şi cu un sfert de leugă de tabăra lui Sinan, [311] cu hotărîre d-a-i da bătălie în ziua următoare, de va voi s-o priimească. [312]

Abia armia creştină sosi într-acel loc, abia călăreţii începuseră a descăleca şi pedestraşii a pune armele jos, cînd o mare turburare ameţi toată tabăra. Nişte streajări ce se aflaseră puşi la pază într-o pădure în noaptea trecută, auzind de departe un zgomot făcut de alţi ostaşi creştini care tăiau lemne, îşi închipuiră că acolo trebuie să fie toată armia turcească, care vine drept către dînşii ; şi frica făcîndu-i să vază aceea ce nu era, ei o luară la fugă spre tabără. Ostaşii ce-i văzură sosind speriaţi, întrebîndu-i pricina, aflară de la dînşii cum că au văzut armia vrăjmaşă viind să-i lovească. Vestea aceasta se răspîndi iute în toată tabăra ; semnalul de bătaie să dete îndată şi toţi ostaşii, alergînd la arme, umblau învălmăşiţi, făcînd larmă mare, fără a se putea întocmi la rîndul lor şi a-şi găsi steagul şi căpitănia lor. În acea neorînduială, spaima făcîndu-i să auză bubuituri de tun vrăjmăşesc, fiecare începu a se gîndi numai la mijloace de scăpare. În sfîrşit, avangarda, alcătuită de români şi ostaşii nemţi, izbutiră a se aşeza mai întîi în

rînduială și sta gata a priimi pe turci, cînd se desluși lui Bathori pricina acelii turburări. El trimise atunci de spuse în toate părţile că să se însenineze și să se liniștească duhurile turburate şi spăimîntate ; dar neputîndu-să stîmpăra larma, fu silit a pune să strige prin trîmbiţe ca fiecare să tacă supt pedeapsă de moarte. Numai printr-această strașnică poruncă ostaşii se liniștiră. [313]

Era între ambele taberi vrăjmașe și într-o depărtare numai de o alergătură de cal şi de una și de alta un deal mare tăiat prin mijloc, în poalele căruia curgea Dîmboviţa. P-acest deal spun să se fi urcat Sinan ca să privească bine armia creștină. Văzînd-o mult mai numeroasă decît socotea și bine rînduită, auzind și vestea răspîndită că să așteaptă și arhiduca Maximilian cu o mulţime de soldaţi italieni, cătînd și la demoralizarea armiei sale, temerea îi coprinse inima și nu se mai gîndi la altceva decît la fugă. Adunînd un sfat de război, el umblă a-și ascunde gîndul d-a fugi supt ideea unui plan ce-ar fi făcut. El zise că socotește să nu priimească bătălia și s-o amîne pe altă dată ; că acum se va trage puţin îndărăt, lăsînd pe Ali-Pașa spre a apăra Tîrgoviștea ; că apoi, cînd va vedea pe creștini ocupaţi cu asedierea cetăţii, el va năvăli într-o noapte asupră-le și lesne îi va birui. [314] În urma acestora, înzestră cetatea Tîrgoviștei cu 40 tunuri și cu muniţie îndestulă, puse o garnizoană de 3 500 la 4 000 ostaşi, parte pedestrime, parte călărime, supt comanda lui Ali-Paşa de Trapezunt, pe lîngă care lăsă pe Mihnea-Vodă și vreo cîţiva bei, iar dînsul, în zori de ziuă (6/16 octomvrie), cu toată ceailaltă oaste, părăsindu-și tabara, fără a-și mai da timp a-i strica întăririle, o întinse cu grabă spre București. [315]

XXVI

În aceeași zi (6/16 octomvrie), la răsăritul soarelui, Bathori, neștiind că Sinan se trage acum spre București și așteptîndu-să la o bătălie generală, puse să zică din trîmbiţe ca fiecare ostaş să se rînduiască supt steagul său. Apoi, împărţindu-și armata în șapte trupuri, care toate se urca la

numărul de 26 mii călăreţi şi 35 mii la 40 mii pedestraşi, numi după dînsul general mai mare peste toată oastea pe Ştefan Bocskai, nu atît pentru virtuţile lui militare, cît pentru că-i era unchi după mumă şi unul din cei mai însemnaţi şi mai avuţi nobili ai Ardealului.[316] Cercînd apoi sfaturile domnilor români şi ale lui Bocskai, el întocmi rîndul bătăliei astfel : la avangardă se puse Mihai-Vodă, avînd cu sine 4 mii călăreţi ai săi cu lănci, bine învăţaţi, la care se adăogă cohortele lui Albert Kiraly şi scadroanele lui Ştefan Ciaki. La aripa dreaptă se aşăză două turme de cei mai buni călăreţi de 5 mii lănceri. La stînga tot acelaşi număr de lănceri şi în acelaşi rînd. La centru era pedestrimea, atît cea pretoriană, cît şi a secuilor, cu coase şi suliţi, avînd lîngă sine toată artileria. În urma acestora, venea călărimea germană în a doua linie. În a treia linie venea un corp de 12 mii călăreţi lănceri, care duceau steagurile aurite, şi apoi altă ceată, care apăra persoana lui Bathori, în urma cărora venea rămăşiţa armatei cu carăle şi bagajele, fiind astfel întru tot şapte pînze de oşti.[317]

·După-aceea, Bathori puse de sluji înaintea tutulor o liturghie solenelă, se cuminecă cu sfînta grijanie şi o trecu din mînă în mînă cu multă evlavie la mulţi din capii oştirei şi soldaţi, de făcură asemenea.[318] Toate aceste pregătiri luară cîtăva vreme, pînă după-amiazi, cînd doi creştini, carii să ziceau scăpaţi din mîinile turcilor din cetatea Tîrgoviştei, sosiră în tabără. Ei vestiră cum că Sinan-Paşa s-a tras cu grabă, lăsînd pe Ali-Paşa cu Mihnea-Vodă în Tîrgovişte ; că de două zile garnizoana cetăţii e foarte spăimîntată şi că ianicerii însuşi chibzuia a se trage, daca un paşă nu i-ar fi ţinut cu sila,[319] dar că, cu toate aceste, două sute din ei tot scăpaseră şi se împrăştiaseră. Capii armiei nu se încrezură în această arătare şi, temîndu-să de vreun vicleşug din partea lui Sinan, spre a-i trage în vro cursă, poruncră ostaşilor să se ţie toată noaptea aceea în întocmire de bătaie, fără a-şi strica rîndurile şi a pune armele jos, şi trimiseră gonaci şi iscoade în toate părţile ca să afle adevărul şi ce s-a făcut Sinan. Armia creştină petrecu veghind înarmată toată noaptea aceea şi a doua zi (17 octom.) pînă spre amiazi. Atunci sosiră cîţiva alergători, aducînd veste că turcii erau puţin departe. arătîndu-să că vor a se bate. Ai

noștri se pregăteau cu inimă a le sta în frunte, cînd sosiră alții cu veste mai sigură că Sinan se trage spre București, iar că acele oști turcești ce se văd era ariergarda de patru mii călăreți supt Hassan-Pașa, care mergea trăgîndu-se încet și cu bună rînduială, îngrijind d-a nu priimi în coadă vro sminteală din partea noastră.[320] Această spăimîntare și fugă a lui Sinan miră foarte pe ai noștri, socotind cu cît armia lui era mai numeroasă decît a lor și cum această grabnică retragere va demoraliza de tot pe turci.[321] Alte iscoade veniră atunci de arătară lui Bathori că vro patru mii români, bărbați și femei, de deosibită vîrstă, robiți, îi duc o ceată de turci spre Dunăre. Prințul porunci îndată la 500 ardeleni pedeștri să alerge să taie calea acelor turci și să mîntuie pe acei sărmani robi.[322] Îndată armia creștină merse, chiar în acea zi (7/17 octomvrie), de ocupă, fără nici o împotrivire, tabăra părăsită a lui Sinan,[323] unde găsiră numai vro 5 sau 6 turci, care, ieșiți fiind de mai nainte din tabără, d-abia se întorseseră acum, cînd picară în mîinile creștinilor și fură îndată înjunghiați.[324] Creștinii găsiră tabăra turcească ticsită de multe mobile, corturi, praf, ghiulele, tunuri, bucate, dobitoace, cămile, catîri și alte lucruri,[325] și fură foarte mîhniți că această pradă bogată nu fu prețul vitejiei lor.[326] Aceasta dovedea graba cu care turcii fugiseră și greșala ce făcuseră creștinii d-a nu înainta mai iute spre a-i lovi pîn-a nu se depărta.

XXVII

Bathori chemă atunci la sfat pre cei mai de frunte căpitani ai armatei și pe nunciul monsinior Alfons Visconti,[327] pe care îl trimisese papa cu o sumă însemnată de bani pentru trebuințele războiului.[328] Aci să propuse că, de vreme ce armia turcească, plină de frică, s-a tras spre București, ce sfat ar fi mai bun: a urma fără întîrziere pe dușman, silind în acea spaimă a lui a-l ajunge și a-l birui undeva, sau a lua mai întîi cetatea Tîrgoviștea, unde lăsase el garnizoană și gătire, din care să înțelegea că voiește a se apăra acolo multă vreme. Unii din generalii ardeleni,

8*

plini de încredere în curagiul lor și în noroc, crezînd că singura nefericire ce li să poate întîmpla e d-a lăsa timp lui Sinan să scape, erau de părere d-a nu se mai opri nici o zi la această cetate, a cării dobîndire nu o prețuia întru nimic, și a să lua îndată după Sinan, siguri fiind că, îndată ce-l vor birui, cetatea va cădea negreșit fără nici o osteneală a lor, unde dimpotrivă, consumîndu-și puterile lor împregiurul acestii șandramale (bicoque), armata lui Sinan își va lua puteri, va tăbărî în loc tare și, avînd vreme de agiuns, își va îndrepta trebile sau cel puțin se va trage în siguranță și, crescîndu-și apoi puterile cu nouă ajutoare sau găsind mijloc d-a se uni cu tătarii, va da creștinilor mult mai mult de lucru și va aprinde din nou flacările cele acum mai stinse ale războiului.[329]

Mihai și Albert Kiraly stătură împotrivă l-această părere. Ei ziseră că ar fi cu primejdie a înainta, căci s-ar espune între garnizoana cetății, care ar putea a le tăia liniile de comunicații și proviziile, și armata lui Sinan.[330]Silvïo Piccolomini rezemă și el această părere prin cuvintele următoare : „Dușmanul — zise el — sau s-a tras de temerea taberii noastre, sau spre a găsi loc mai bun de bătaie ; dar și într-unul și în celălalt çaz, el a apucat înainte cu o zi și o noapte și a putut a-și pregăti lucrurile sale, încît nu-l vom găsi nepregătit, nici în loc d-a nu se putea mult folosi de graba noastră. Dintr-altă parte, ne vom afla în mijlocul a doi vrăjmași, de vom lăsa înapoi cetatea, de unde vom fi necurmat supărați, mai cu seamă despre munitii ce se așteaptă din Ardeal. Apoi a se pune într-o asemenea primejdie este împotrivă a oricărui temei de război și a oricărui obicei al unui înțelept căpitan. Se adaogă încă și această privire importantă, că noi suntem cît se poate osteniți și slăbiți de drum și, urmînd cu grabă pe dușman, îl vom găsi acum odihnit și în rînduială și ne vom afla în primejdie d-a fi cu toții înfrînți. Dar daca el, din întîmplare, s-a tras cu gînd d-a fi mai departe de hotarăle Ardealului și prin urmare într-un loc unde noi vom avea mai puțină înlesnire de hrană și alte trebuincioase, în vreme ce el, învecinîndu-să cu Dunărea, va putea, prin mijlocul acestui rîu, a se îngriji mai bine, apucîndu-ne noi a bate cetatea, îl vom sili, ca să nu-și piarză reputația, a veni într-agiutorul alor săi, și atunci vom găsi

foloasele noastre a ne înhăța la luptă. De se va hotărî însă el a aștepta în București, ce folos mare vom avea oară de vom merge să-l lovim mîine, și nu după două sau trei zile? Încît spre a se uni Sinan cu tătarii, e lucru cu neputință, aflîndu-ne noi între dînșii, afară de aceea că tătarii nu sunt în loc de unde să poată trece cu atîta iuțeală în această parte." Piccolomini încheie zicînd că, deși nu e de părere d-a se lua cu atîta nerînduială după dușman și a sta, cum vor unii, în arme toată noaptea aceea, dar crede că ar fi bine ca o bandă din cavaleria noastră să meargă să supere ariergarda dușmanului, fiindcă afară de neodihna ce-i va pricinui, vom putea să avem limbă de mișcările lui și să știm mai bine ce să facem.[331]

Sigismund Bathori și toți ceilalți capi se priimiră bucuroși la una ca aceasta și tot sfatul hotărî bătaia Tîrgoviștei.[332] Fără îndoială — și urma va dovedi — că aceasta n-a fost cea mai bună părere, căci întîrzierea creștinilor prileji mîntuirea lui Sinan.

Se luase hotărîrea a tăbărî în oarecare post, aproape de Tîrgoviște, văzut de Piccolomini mai dinainte, și, spre aceasta, trimiseră un număr de călăreți ca să ție rînduiala, spre a merge oștile fără amestec a-și lua locurile de așezare.[333] Îndată dup-aceea, pre obiceiul războiului, cerură ca cetatea să se predea.[334] Pașa comandant al cetății, cătînd la fuga lui Sinan, la numărul armatei ce-l ocolise, la lipsa de nădejde d-a fi agiutat, sta în chipzuire să închine cetatea spre a se mîntui el și toți ai săi, dar ianicerii ce erau în cetate în număr de două mii se împotriviră, fiind mai bucuroși a se apăra, dupe cum cereau cinstea lor și făgăduiala dată lui Sinan.[335] Într-aceea, creștinii, tăbărînd comod chiar în acea seară (7/17 octomvrie), se duse Piccolomini să vază cetatea și apoi puntară tunurile spre dînsa.[336]

XXVIII

În noaptea aceea, soldații făcură băștii, pre obiceiul lor.[337] În dimineața următoare (8/18 octomvrie),[338] după ce, prin meterezuri, șanțuri acoperite și tăbii de lemne

amestecate cu pămînt, se apropiară ai noştri de ziduri [339] şi aşezară baterii de tunuri, cu multă înverşunare, de trei părţi deodată, începură a bate cetatea. [340] Strălucitul Răzvan-Vodă, avînd cu sine moldovenii săi şi cu legioanele săcuilor, se aşezase despre răsărit, pe drumul Bucureştilor, şi bătea partea de sus a cetăţii cu 10 tunuri. [341] Dintr-altă parte, neînvinsul Mihai-Vodă cu inimosul Bathori, care acum pentru întîiaşi dată vedea războiul, şi cu eroicul Kiraly, se aşeză despre munţi şi rîul Ialomiţa, la o monastire[342] care fu atunci stricată şi mai apoi dreasă, [343] departe de cetate de o bătaie de săgeată. [344] Ei ridicară acolo două movili în formă de turn, [345] şi cu două baterii de cîte zece tunuri fiecare, din aceste două părţi, încep, prin sloboziri neîntrerupte, a pocni puternic zidurile. [346] Mergînd apoi într-alt templu mult mai aproape de cetate, fără întrerupere grăbesc lucrările asedierei. [347] Era cu greu însă de a se apropia de cetate, căci, afară de întăririle şi şanţul ce o încungiura, avea încă şi nişte bălţi împregiur. [348] Apoi turcii dinlăuntru se apăra cu cele mai de pre urmă puteri ale inimei lor. De mai multe ori, prin tunurile lor, ei împinseră înapoi pe asediatori, ce umbla să treacă şanţurile cu luntri ; răsturnară cu puştile lor pre cei ce, izbutind a trece şanţul, cerca acum a pune scări pe ziduri sau aduceau foc la tălpile zidului de lemn spre a-l aprinde ; şi nu uita nimic de ce trebuia spre apărarea cetăţii. [349]

Văzînd ai noştri că nu izbutesc astfel, se mărginiră a urma cu tunărirea înfricoşătoare de bombe şi ghiulele, cătînd a sparge laturile zidurilor (battre en brèche les murs). Fumul acestor dese slobozituri de arme ale asediatorilor şi asediaţilor ajunse de întunecă aerul şi ascunse şi la unii şi la alţii vederea duşmanilor lor. [350] Săcuii căutară a se folosi de această negură. Ei aduseră lemne uscate, catran, răşină, buşteanuri aprinse, torţe şi alte materii aprinzătoare, şi, aţîţînd bine focul, începură a-l arunca pre streşinile caselor cetăţii şi căutară a aprinde întăririle ei. [351] Dar fiindcă bîrnele de care erau făcute acele întăriri erau încă verzi şi prin urmare umede, şi huma dupe dînsele nu se uscase, nu se puteau lesne aprinde de focul ce li se punea pe dedesupt. [352] Pe lîngă aceasta, prin desele puşcăriri ale artile-

riei creştine, sfărămăturile caselor cetăţii începură a cădea pe capul celor ce se afla supt zid, căutînd a-l aprinde, şi astfel îi sili a se trage îndărăt. Apoi duşmanii, luptîndu-se vitejaşte, nu-i mai lăsară a se apropia de ziduri, încît izbînda rămase cu totul în îndoială. [353]

XXIX

Văzînd Bathori şi cu ceilalţi capi descuragiarea oştilor de atîtea silinţe zadarnice ce făcuseră, se duseră de îndemnară pe săcui a da dovadă că-şi aduc aminte de libertatea de curînd dobîndită, a nu se descuragia de anevoinţi şi primejdii şi a se arăta că sunt bărbaţi cu inimă şi vrednici de libertate. [354] Săcuii se formară atunci în cohortă şi începură a duce o mai mare mulţime de lemne uscate, spre a da foc zidului. Mulţi din ei căzură supt loviturile duşmanilor, dar, despreţuind orice primejdie, vitejii săcui izbutiră în sfîrşit a aprinde zidul. La vederea flacării ce se întindea în toate părţile, ei strigară toţi într-una : *„Iesus! Maria !“*, şi care cu scări, [355] cei mai mulţi fără scări, deteră năvală spre a sări zidurile, [356] în vreme ce o parte dintr-înşii purta focul într-alte laturi ale cetăţii. [357] Artileria, din locul ei, aruncînd ghiulele arse de cele inventate de craiul Ştefan Bathori, aprinde acoperişurile caselor, şi dărămăturile lor, prin mijlocul flacărilor, cad pre capul asediaţilor. [358] Acum zidul peste tot luase foc şi turcii, încinşi de flacările cele groaznice de mari, ce mereu creşteau, sunt nevoiţi, o parte dintr-înşii, a lăsa apărarea zidurilor spre a încerca a stinge focul. [359] Ai noştri se folosesc de acest minut şi dau voiniceşte asalt, şi, în vecinătatea serii, din toate părţile izbucnesc în cetate. [360] Turcii, lipsiţi de sfat, [361] ameţiţi de flacări şi de vrăjmaşii ce îi împresurase, nemaiavînd vreme a capitula, [362] spre a se mîntui de primejdie şi de o prăpădenie desăvîrşită, [363] ies cu toţi pe portiţa despre deal, necunoscută la ai noştri, căutînd scăpare. [364] Dar călărimea creştină, care, pre obiceiul războiului, sta gata pentru orice

întîmplare a luptei și aștepta călare ieșitul izbirei, îi vede, îi ia cu caii în goană, le taie calea, pe unii ucid, pe ceilalți prind; puțini numai, favorizați de noapte, prin păduri putură scăpa.[365] și aceștia încă, pînă mai apoi fură găsiți și uciși;[366] și din toată garnizoana, numai trei turci, fiind bine călăriți, ajutați și de întunecrecimea nopții, avură noroc să scape și se îndreptară spre București, ca să ducă lui Sinan vestea acestii nenorociri.[367]

Săcuii, intrînd în cetate, făcură mare vărsare de sînge. Dărămînd și scotocind în cele mai ascunse locuri ale cetății după pradă — lucru la care foarte sunt deprinși, spun analiștii timpului — ei găsiră într-un loc tainic ascunși pe Ali-Pașa, comendantul cetății, și pe Mehmet-Bei. Zic unii că acești turci nu ieșiseră din cetate, mai bucuros vroind o moarte glorioasă decît a fugi;[368] alții spun că erau răniți și de aceea rămăseseră pe loc.[369] Săcuii îi duseră la Bathori. Între prinși se mai afla doi alți bei: Turan, beiul de București, și Sussim, bei de Tîrgoviște; la toți li să iertă viața. Lepădatul Mihnea-Vodă întîmpină în cetate o moarte norocită, ce i s-ar fi căzut a-i veni prin gîde, de cădea în mîinile creștinilor; trupul lui se găsi între cei morți;[370] asemenea și al cadiului de Avlona.[371] Prada ce săcuii, mai cu seamă, făcură în oraș, și care toată li să lăsă, fu cu deosibire mare.[372] Se găsi în cetate două tunuri mari, care arunca ghiulele de 56 livre,[373] și alte 42 mai mici, bani mulți și multe scule de aur și argint, cu muniții și provizii de hrană pentru trei ani, căci Sinan acolo își așezase magaziile.[374] În această asediere, din turci, ca la o mie fură trecuți supt sabie.[375] Din ai noștri periră numai 60 ostași, dar mult mai mulți se răniră.[376]

XXX

Bucuria ce simțiră creștinii pentru luarea Tîrgoviștei se mai adăogă cu vestirea unei alte izbînzi asupra vrăjmașilor. Ceata ce cu două zile înainte Bathori pornise ca să

taie calea turcilor, carii duceau patru mii robi și turme mari de vite spre podul de la Giurgiu, călăuzită fiind de oameni de țară, care cunoșteau bine căile munților și a pădurilor, trecuse înaintea turcilor și, coprinzînd strîmtorile pîn-a nu sosi ei, îi izbi cu putere, îi sparse rău, ucise mai pre toți, dobîndi înapoi toată prada lor și mîntui robii [377]

A doua zi după luarea Tîrgoviștei (9/19 octomvrie), [378] generalii creștini se adunară la sfat de război și poruncirá a le aduce înainte pe Ali-Pașa, pe care îl siliră prin făgăduieli și amerințări a arăta ceea ce știe despre planurile și numărul ostașilor lui Sinan, întrebîndu-l încă cum a îndrăznit el a se împotrivi în cetate cu așa puțină oștire la o armată atît de numeroasă. L-aceste întrebări Ali răspunse cu respectul cuviincios, dar cu multă netemere și fără a-și schimba fața, că „Sinan n-avea cu dînsul fără numai de la douăzeci și opt la treizeci mii ostași, fiindcă și-a risipit oastea prin orașele și cetățile țării și îi e peste putință ca s-o poată aduna în puțină vreme: [379] că daca hanul cu tătarii ce se așteaptă din zi în zi nu-i va veni într-agiutor, el crede că Sinan, aflînd luarea Tîrgoviștei, va părăsi Bucureștii și se va trage spre Giurgiu ca să treacă Dunărea îndărăt; în sfîrșit, că de vor creștinii a pune mîna pe dînsul, trebuie să se grăbească a coprinde și a sfărîma acel pod dupe Dunăre. Sinan — urmă Ali — plecînd, îmi lăsă numai puține oști pentru apărarea Tîrgoviștei, dar mă făcu să nădăjduiesc că Ieremia, domnul Moldovei, va băga în cetate un agiutor de cinci mii ostași, afară din zece mii ce îmi făgăduia el însuși, zicînd că are să vie mai apoi să gonească pe creștini de lîngă cetate. El mă asigură încă că armia creștină nu este numeroasă; că cei mai mulți ostași sunt săcui, pe care azi-mîine e sigur să-i întoarcă în partea sa. Blestematul! m-a înșelat și m-a espus la o moarte mai de tot sigură. O vrăjmășie veche e pricina ce l-a făcut a se purta astfel cu mine. Sinan a fost vrăjmaș de moarte tatălui meu, care s-a arătat cu slujbe mari împărăției; dar fiindcă tatăl meu n-avea nici o temere de dînsul și el nu-i putea face nimic, trădătoriul s-a folosit de această ocazie ca să verse asupra nenorocitului fiu ura ce purta tatălui." [380]

Nu se ştie daca Ali era sincer sau vorbea astfel numai ca să-şi tragă compătimirea lui Bathori. [381] Era însă de necrezut ca Sinan să aibă cu dînsul numai atîtea oştiri cîte arăta el, de vreme ce, cînd a plecat de la Tîrgovişte, armia lui întrecea mult în număr pe a creştinilor, după cum mărturisesc toţi analiştii contimpurani. Văzînd Ali-Paşa puţinul efect ce fac plîngerile sale, propuse să se răscumpere cu o sută mii talere de aur ; [382] dar Piccolomini să împotrivi de a i se da libertatea. El avea interes a ţine prins un om aşa de însemnat, ca, întîmplîndu-i-se nenorocirea să cază în mîinile turcilor, să-l poată schimba cu dînsul. Şi fiindcă acest şiret italian se făcuse stăpîn pe duhul lui Bathori, îl hotărî lesne a nu priimi propunerea turcului. [383] Prinţul, după ce răspunse cu puţine vorbe lui Ali-Paşa, îl trimise supt pază pînă la garda sa [384] şi dupe aceea, împreună cu alţi ofiţeri turci, îl porni pe la Braşov la Cluj, în Ardeal. [385]

În urma acestora, capii armiei ascultară şi raportul iscoadelor ce trimiseseră ca să ia limbă despre turci şi, văzînd oarecare potrivire cu arătarea celor prinşi, hotărîră a porni îndată după armata turcească. [386] Din nenorocire trebuiră a mai şădea pe loc încă o zi, parte spre a împuternici oastea muncită de drum şi de bătaie, parte spre a aştepta muniţiile şi bucatele ce se aducea din Ardeal în tabără.[387]

Aceste întîrzieri fatale mîntuiră pe Sinan-Paşa, cu toate greşalele lui. În ziua aceea (9/19 octomvrie) către seară, vro patru mii turci, care, după încredinţarea dată de Sinan că va zăbovi lîngă Tîrgovişte încă două săptămîni, lăsaseră de vro cîteva zile tabăra şi să duseseră departe de acolo după hrană, furagiu şi pradă, se întoarseră aducînd cu dînşii 60 mii boi, ce răpiseră din munţii şi mănoasele cîmpii ale Ţării Româneşti. Întra turcii în tabără, mînînd înaintea lor convoiul de vite, fără a bănui de fuga ruşinoasă a lui Sinan ; şi nu fură dezamăgiţi decît cînd din acele corturi ce ei credeau pline de ieniceri, văzură azvîrlindu-să românii şi săcuii, care năvăliră asupră-le şi îi tăiară rău şi fără milă. Această întîmplare neprevăzută răspîndi bielşugarea în tabăra creştină, încît un bou ajunse a se vinde pentru un preţ de nimic. [388]

Sinan-Pașa, dupe cum știm, își părăsise tabăra de lîngă Tîrgoviște în dimineața de 6/16 octomvrie și luase cu graba calea Bucureștilor. Hassan-Pașa, care rămăsese în urmă cu patru mii călăreți drept ariergardă, îndată ce văzu din înălțimea munților pogorîndu-se steagurile creștine spre Tîrgoviște, grăbi cît putu la drum spre a agiunge tabăra.[389] După o cale de o zi, vezirul tăbărîse, cînd începu a se auzi urletele tunurilor creștinești dinaintea Tîrgoviștei. „Tunul lui Mikali-ogli!“[390] striga turcii prin tabără, înghețați de spaimă.[391] Sosiră atunci niște trimiși din partea garnizoanei Tîrgoviștei, chemînd pe vizirul într-agiutorul cetății; dar acesta, cătînd la spăimîntarea oștilor, sta în îndoială.[392] Într-aceea, o ceată de vreo 300 creștini ce se arătară la intrarea unei păduri vecine de tabăra lui îl sili a lua o hotărîre. Oștile Rumeliei, din porunca lui, merseră asupră-le; dar creștinii le bătură, le răriră rîndurile foarte și le puseră în goană; din cei ce se întoarseră, nu era unul care să nu fie rănit.[393] Un delir de spaimă coprinse atunci toată tabăra.[394] Mulți din soldați începură a dezerta și a se răspîndi cete-cete; capii umbla învălmășiți fără să știe ce să facă; unii sfătuia a se întoarce la Tîrgoviște, lucru ce era cu neputință din pricina demoralizării armiei.[395] Sinan scrise îndată lui Ali-Pașa la Tîrgoviște să apere cît va putea cetatea; iar văzîndu-să în cea mai de apoi primejdie, să se tragă cu oastea sa spre podul de la Dunăre. Aceste scrisori n-ajunseră pînă la Ali, fiind prinse de către ai noștri.[396] Vezirul apoi își urmă retragerea spre București, unde ajunse în două zile.[397] În acea demoralizare a armiei sale, Sinan, în loc să se grăbească a o trece cît mai curînd peste Dunăre, spre a o mîntui, nădăjduind o apărare mai îndelungată din partea Tîrgoviștei, se încumetă a se mai zăbovi la București. El obști că va șădea armia acolo 15 zile și porunci ca nici o oștire, nici un negustor n-are să treacă podul Giurgiului pînă la acel soroc; și pentru aceasta orîndui o gvardie la pod cu poruncă strașnică să nu lase pe nimeni a trece. Pe lîngă aceasta, sa silea în tot chipul spre a liniști duhurile și a le da curagiu.[398] În vremea aceasta, cei trei călăreți scă-

paţi cu mare greu de la luarea Tîrgoviştei sosiră în Bucureşti, vineri dimineaţă în 10/20 octomvrie, aducînd vestea căderii cetăţii în mîinile creştinilor.[399] Mări această ştire peste măsură spaima şi ameţeala (confusion) în tabără.[400] Sinan atunci, văzînd că descuragiarea oştilor creşte mereu în loc d-a scădea, cum află şi de luarea Tîrgoviştei, se sperie şi el atît de mult, încît, cu toate că întărise oraşul Bucureşti şi monastirea lui Alexandru-Vodă mai bine decît Tîrgoviştea, nu se mai încrezu în acea apărare şi nu mai îndrăzni a aştepta acolo pe biruitorul duşman.[401] El porunci să puie în pivniţile acelii monastiri o mare mulţime de praf de puşcă pe care-l acoperi cu paie, aşăzînd un fitil lung care să arză cu încetul, lăsînd şi oameni spre a-i da foc, ca astfel, cînd vor intra creştinii în acel loc, monastirea deodată să fie zvîrlită în aer cu o mare putere şi dînşii să piară ca vai de ei supt acele ruine.[402] În toată ziua aceea (20 octomvrie), cu grabă mare Sinan strînse tunurile şi muniţiile de război şi le încărcă în cară;[403] apoi dete foc fortificaţiilor şi oraşului Bucureştilor; şi la miezul nopţii (20 spre 21),[404] luminat de flacările acestui pîrjol ce prefăcu în cenuşă tot oraşul cu 22 biserici ce avea atunci,[405] împins de desperare, ca cum ar fi avut pe duşman în spatele său, se puse ruşinos pe fugă şi cît mai iute a putut a întins-o spre Giurgiu.[406] Astfel, mai mult fugînd decît făcînd o retragere,[407] merse Sinan 14 ceasuri mereu şi nu răbărî decît după ce trecu strîmtoarea Călugărenilor; dar tunurile şi muniţiile de război nu putură ajunge în acel loc decît în 24 ceasuri.[408] Cînd sosiră toate şi se strînse armia întreagă, plecară cu toţii cu aceeaşi grabă spre Giurgiu,[409] unde, cu toată silinţa ce pusese la drum, din pricina neorînduielii în care se afla oştile, nu putură sosi decît tocmai luni în 13/23 oct., făcînd astfel trei tabere de la Bucureşti pînă la Giurgiu.[410] În acea fugă prăpăstioasă turcii semănară drumul cu armele lor şi cu un număr însemnat de tunuri, cămile şi bagajuri, deosibit de ce năpustiseră în Bucureşti. Spaima lor era aşa de mare, încît, prin strîmtori şi pe poduri, ajunseră a se omorî unii pe alţii ca să treacă care de care mai nainte.[411] În această stare de spaimă şi groază se aflară ei mai cu seamă cînd trecură strîmtoarea de la Călugăreni. În orice copaciu li se părea a vedea un duşman, în orice minut se aştepta să

vază strălucind înaintea ochilor lor sabia fulgerătoare a lui Mihai.

Este de luat în seamă că în toată această campanie, a cării glorie analiştii creştini în mare parte o dau lui Bathori, ca unuia ce comanda toată armia creştină, analiştii turci nici că pomenesc de dînsul. Spaima turcilor, acela ce îi îngrozea, îi gonea şi le amerinţa mereu cu moartea era „afurisitul (le damné) Mikali-ogli". Aducerea-aminte a groazei ce Mihai însufla atunci turcilor pînă azi încă să păstrează în popolul român şi musulman, printr-o mulţime de legende, tradiţii şi cîntece populare. Unul din cei mai buni poeţi ai noştri încadra una din aceste tradiţii în această frumoasă strofă :

Spun că în urma luptei, în Asia bogată.
Daca mahometanii vedeau cîte o dată,
Un armăsar ce în preajmă-i căta el sforăind
Coprinşi d-adîncă spaimă, ziceau cu-nfiorare
Că el a văzut umbra acea îngrozitoare
A lui Mihai Viteazul asupră-le viind [412]

XXXII

Bathori, după ce puse de drese cetatea Tîrgoviştei şi o înzestră cu o garnizoană tare, [413] în 11/12 octomvrie des-de-dimineaţă, se îndreptă cu toată armia în urma lui Sinan, spre Bucureşti. [414] În cale creştinii întîlniră mai multe cete de cîte 3, 4 şi 5 sute turci, care se rezlăţiseră de tabăra lui Sinan sau rămăseseră în urmă, şi toţi fură ucişi, astfel încît cîmpiile şi livezile din drum era semănate cu trupuri moarte de turci. [415] După ce luară o bucată bună de drum, ei întîlniră trei fugari unguri, care le spuseră că Sinan, temîndu-se de sosirea lor, fugise în grabă, lăsînd în Bucureşti multe bagaje, bucate, muniţii, robi, cămile şi cîteva tunuri pe care nu le putu lua, fiind osiile şi roatele sfărîmate ; că în cale el mai lăsase multe alte bagaje ; că groaza armiei întregi era atît de mare încît fără îndoială, cînd va sosi în locuri grele, în strîmtorile înguste şi băltoase de la

Călugăreni, să vor răni între sine ca să poată trece unul altuia înainte. Bathori, neîncrezîndu-să pe arătarea acestor fugari, trimise pe căpitanii Nicolae Sennyei şi George Farcaş cu o sută de călăreţi ca să facă o recunoaştere spre Bucureşti şi să ia limbă.

Aceştia, întorcîndu-se spre seară, întăriră raportul fugarilor.[416] Aceasta hotărî pe generalii creştini a merge d-aci înainte în marş forcé,[417] ca să mărească temerea şi groaza duşmanului în fuga sa.[418] Ei aflară atunci că Sinan, în calea sa de la Bucureşti la Giurgiu, tăia toate podurile dupe rîuri, punea piedece la treceri, strîmtori şi vaduri, ardea şi pustia toate satele, ca astfel lipsa bucatelor şi piedecile drumului să întîrzieze goana ce-i da armia creştină.[419] Generalii se sfătuiră atunci şi hotărîră a schimba drumul şi a lua altul mult mai spre dreapta de Bucureşti.[420] Acest drum, pe lîngă aceea că avea folosul d-a nu fi călcat şi smintit de duşman, scăpă încă pe creştini de cursa ce le întinsese Sinan în monastirea lui Alexandru-Vodă din Bucureşti, care săltă atunci şi se spulberă în aer fără a vătăma pe nimeni ;[421] dar el făcea un încungiur cu deosibire lung şi era plin de mocirlă şi jumătate de crîng şi aşa de greu de umblat, încît se întîrzie foarte mult mersul armiei, iar mai cu seamă al artileriei, care mai toată rămase înapoi.[422] În cale, armia mai întîmpină nişte oşti turceşti rămase în urmă, pe care foarte le snopi şi le zdrobi, încît multe mii de trupuri de om, de cai şi de cămile zăceau în lungul drumului, şi aerul se împuţi de o mare putoare.[423] Dar turcii, în ameţeala fugei lor, uitaseră cîteva poduri netăiate ; astfel creştinii avură noroc a găsi nesfărîmat podul de la Argeş, pe care trecuse turcii, şi putură şi ei înainta fără zăbavă.[424]

Cînd ajunseră la o depărtare de două mile de Giurgiu, priimiră veste că Sinan, aflînd prin oameni de loc de sosirea lor, trecuse cu o zi înainte Dunărea cu cea mai mare parte din oştile sale, că rămăsese încă dincoaci de rîu o mulţime de cară, bagaje, o pradă însemnată de tot feliul, cu un mare număr de robi, spre paza cărora lăsase opt mii turci, care nu trecuseră încă, căci nu îndrăzneau a încerca podul, ce era foarte slab, cu o greutate aşa de mare ca a carelor şi a tunurilor, pînă-a nu trece mai întîi pedestrimea şi călărimea.[425]

Bathori atunci, sfătuindu-să cu toți generalii, își întocmește armata de bătaie. Mihai, ce se aflase mereu la avangardă, porni iute înainte cu românii săi ca să dea harță vrăjmașului și să-l împiedece a trece podul pînă să sosească Bathori cu toată armia. Înaintînd românii către Giurgiu, întîmpină în cale o seamă de turci furagieri ce ducea niște turme de dobitoace, îi împrăștie îndată, ucid pe cei mai mulți, pe ceilalți prind și îi trimit îndărăt lui Bathori, căruia deteră aceleași știri despre Sinan. Acum Bathori grăbi și mai mult la drum, părîndu-i tare rău că o împreunare de împregiurări fatale l-au făcut să piarză mult timp și prileji scăparea lui Sinan. Într-această vreme Mihai-Vodă sosise la Giurgiu și ajunsese pe turci (15/25 octomvrie).[426]

XXXIII

Orașul Giurgiului, afară de un zid slab ce îl încungiura, era ocrotit de castelul Sîn Giorgiu. Acest castel avea o poziție foarte tare. Arta și natura contribuiseră a-l întări. El era așezat pe un ostrovel foarte frumos, numit Slobozia, format de un mic braț al Dunării, care se desparte puțin mai deasupra și, încungiurînd un spațiu de două jugăre, cade iarăși în matca rîului.[427] Astfel castelul, acoperind cu totul mica insulă pînă în mărginele ei, părea a pluti pe deasupra undelor.[428] După temeliile lui, ce astăzi încă se văd, acest castel nu e îndoială că a fost zidit de romani. Dărămat în vremea năvălirilor barbarilor, el fu rezidit pe la anul 1000 dupe Cristos de genovezi, de la care luă și numele de Sîn Giorgiu, patronul acelii neguțătoare republici.[429] Pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea, Negru-Vodă, duca al Făgărașului, întinzîndu-și stăpînirea peste toată Țara Românească pînă la Dunăre, mai întări castelul Sîn Giorgiu. La 1418, cînd Mahomet I năvăli în Țara Românească de pustii o parte dintr-însa, între alte cetăți dupe Dunăre ce coprinse fu și acest castel, pe care îl mai întări.[430] Puțin dup-aceea, românii îl luară înapoi supt ves-

titul domn Dan III Dracula. La 1431, împăratul Sigismund, regele Ungariei, mai întări acest castel cu fortificaţii şi alte zidiri, cînd el trimise pe un vestit general, Ioan Marotius, în agiutorul lui Dracula-Vodă împotriva lui Radu, poreclit Prasnaglava, care intrase în ţară cu agiutorul turcilor. [431] Căzînd după aceea iarăşi în mîinile turcilor, castelul Sîn Giorgiu le fu răpit împreună cu celelalte cetăţi de către Vlad-Vodă Ţepeş. [432] Dar dupe moartea acestui domn de crudă şi vitează aducere-aminte, turcii îl luară înapoi la 1479, fiindu-le dăruit de Vlad VII, pe care ei numiseră domn fără alegerea ţării ; [433] dar îl perdură curînd dupaceea şi românii îl stăpîniră pînă la anul 1544, cînd turcii îl luară iarăşi, împreună cu Brăila şi Turnul. De atunci el fusese mereu în stăpînirea turcilor pînă în acest an 1595; şi apoi, după moartea lui Mihai-Vodă, pică iar în mîinile lor şi fu în stăpînirea lor pînă la tractatul de la Adrianopol (1830), în urma căruia se dărîmă cu totul şi oraşul intră în stăpînirea noastră.

Pe vremea de care povestim, era acest castel foarte tare prin poziţia sa, prin întăririle sale şi prin ocrotirea ce priimea de la cetatea Rusciucului, încît dobîndise reputaţie de a nu putea fi luat. [434] El era atunci fabricat dupe obiceiul vechi, de ziduri tari, dar fără valuri de pămînt şi fără flancuri la ziduri, avînd numai turnurile împregiur, şi înlăuntru cu turn mare (donjon). [435] Mergea atunci podul făcut de Sinan de la capul cel de lîngă oraşul Giurgiului, loc unde se varsă două rîuri în Dunăre, [436] pînă la poalele castelului, unde, trecînd o întindere de pămînt de zece pasuri, se unea cu celălalt braţ al podului, cel mai lung, care ducea la insula cea mare şi d-acolo în malul Rusciucului. [347]

\

XXXIV

Sinan-Paşa, ajungînd la Giurgiu (23 octom.) cu armata în cea mai mare neorînduială, obşti că va şădea acolo trei zile şi astfel mai adăogă încă o greşală la cîte făcu pîn-atunci în această retragere. [438] Pricina acestii nouă zăbăvi ce

puse la trecerea armatei sale peste Dunăre fu o măsură finanțială a administrației turcești. Fiindcă turcii pustiiseră și prădaseră toată țara pînă în hotarăle Ardealului, luînd mai multe mii de robi, o cătățime nenumărată de vite, ce se vînduseră la mezat în tabără, și atîta pradă încît încărcaseră cu dînsa ca la 10 mii cară,[439] vezirul puse la intrarea podului un inspector și un scriitor, însărcinîndu-i a cere de la neguțători, care ducea dobitoacele și celelalte mărfuri și lucruri cumpărate, legiuitul drept de 1 la 5 (pentzik) pe seama sultanului.[440] În vreme ce se urma această nenorocită lucrare, iată ajunge vestea (24 octomvrie) că Mihai se apropie în capul armiei sale și că acum nu e departe.[441] Măsura fiscală fu îndată părăsită ;[442] și mai întîi Sinan-Pașa trecu singur în noaptea aceea (24 spre 25 octomvrie) podul.[443] După dînsul, toată noaptea pînă la crăpatul zilei, trecură mereu pe pod la Rusciuc pavilonul vizirului cu corturile și ianicerimea și cu o parte din tunuri și muniții de război ;[444] dar coloanele cele mai mari rămăseseră încă pe malul românesc ;[445] asemenea rămăsese năpustite multe tunuri și bagajele cele grele, căci în acel grozav amestec și spaima ce stăpînea pe toți, nimeni nu vroia să ajute pe soțul său.[446] Se dedese voie atunci soldaților și neguțătorilor a trece care cum va putea ca să scape ;[447] și soldații stricîndu-și rîndurile, neguțătorii părăsindu-și avuțiile încărcate în cară, să repeziră toți cu totul și în amestec spre pod.[448] O mulțime fără seamă de oameni și de vite se înghesuiseră pe pod în cea mai mare neorînduială. O spaimă panică stăpînise toate duhurile și pretutindeni era cea mai mare dezorganizare,[449] cînd, fără veste, pe la patru ceasuri după-amiazi (25 octomvrie), oastea lui Mihai se arătă și intră în șesul dinaintea Giurgiului (l'esplanade), unde tăbărî.[450] Dar fără a perde vreme, românii, împingînd înaintea lor și deschizîndu-și drum printre mulțimea turmelor de vite mari și mici și printre un mare număr de robi,[451] cad peste tabăra și bagajele turcilor,[452] îi izbesc în spate cu atîta iuțeală, încît pe toți îi reschiră, pe unii taie fără milă, pe alții prind, pe alții pun în goană spre pod și mîntuie vreo 5 mii români, afară de femei și copii, ce fuseseră robiți în Țara Românească și Moldova.[453] Acești români, scăpînd astfel din robie, se

armară cum putură şi deteră mînă de ajutor fraţilor lor împotriva duşmanilor. [454]

O despărţire din oastea lui Mihai înaintă pînă la malul Dunării şi alte patru scadroane cu pedestrime armată cu puşti începură a slobozi asupra podului ; [455] apoi Mihai îşi aşeză tunurile pe un deluşor vecin şi astfel, de o parte cu tunurile, de alta cu muschetăria, făcu să plouă un pîrîu de foc asupra turcilor. [456] În toată lungimea podului se vedea atunci o gloată adîncă, îndesită, amestecată, de ostaşi, neguţători, femei, copii, cai, cămile şi alte dobitoace, tunuri şi cară, împingîndu-să, îmboldindu-să, strivindu-să unii într-alţii, fiecare om îngrijitor de mîntuirea sa căutînd a lua pas înaintea vecinului său, unii călcaţi în picioarele cailor, alţii rănindu-se în armele celorlaţi, apoi primejdia şi temerea crescînd din ce în ce, începînd a se bate şi a se ucide între sine. Din această grozavă îmbulzeală de oameni şi de vite, se auzea uneori o murmurare ce zbîrnîia înecat, alteori o larmă mare amestecată de gemete şi groaznice blesteme. Aceeaşi îmbulzeală şi aceleaşi nevoi se petrecea la capul podului între cei ce, simţind în spate paloşul românesc, se munceau să apuce a intra pe pod. Sinan, din malul Rusciucului, privea această chinuire a armatei sale fără a-i da nici un agiutor. [457] Garnizoana castelului numai, prin tunuri şi puşti, începu a vărsa o ploaie de gloanţe şi ghiulele asupra românilor. [458] Dar aceştia, fără a se spăimînta de această furtună, iuţiră şi mai mult focurile lor, încît neorînduiala şi spaima turcilor ajunseră în culme şi o groaznică desperare îi coprinse. [459] Cei dupe pod, neputînd răzbi înainte şi nemaivăzînd alt mijloc de scăpare, se puseră să arunce artileria şi carăle în Dunăre, ca să-şi facă loc şi ca să nu cază şi ele în mîinile creştinilor ; [460] apoi mulţi din ei se azvîrliră în apă, chemînd în agiutor numele lui *Alah* şi cercînd a scăpa înot. [461] Dar unii din neştiinţa de a înota, alţii din vîrtejurile rîului ce aveau a trece în toată lărgimea lui, periră, înghiţiţi de unde ; [462] ceilalţi fură ucişi, căci îngrozitorul Mihai îmbărbăta pe ai săi şi îi îndemna la bătaie cu graiul, cu mîna şi cu pilda. [463] Prin artileria sa, el izbuti în sfîrşit a rupe podul prin mijloc în două. [464] Un geamăt de groază umplu atunci aerul şi prăpăstiosul adînc al rîului, cu gura căscată, sorbi şi înghiţi într-o dată gloate de vrăjmaşi. [465]

În vreme ce o parte din armata musulmană se zbuciuma şi se lupta astfel împotriva valurilor rîului şi perea sau de unde, sau de gloanţele ce le trimitea creştinii, fără a căpăta de nicăiri agiutor, sosi pe loc şi Bathori cu oştile sale.[466] Turcilor care rămăseseră pe malul românesc, închişi între jumătatea podului sfărîmat şi ai noştri, li se tăiase tot mijlocul de scăpare şi nu mai aveau alt ce face decît a se lupta, a se îneca sau a se preda.[467] Ei încercară un minut a se apăra supt ocrotirea unei baricade de cară legate în mare număr, strîns unul lîngă altul, pe care o făcuse Sinan la capul podului spre a stăvilì năvălirea călărimei creştine.[468] Dar Bathori, îndată ce soşi, orîndui o ceată de pedestrime aleasă de sfărmă această baricadă.[469] Apoi trimise pe cei mai buni din puşcaşii săi, carii căzură cu furie asupra duşmanilor osteniţi de luptă, răniţi şi slăbiţi, măcelărindu-i groaznic.[470] Acei ce putură scăpa cu fuga dinaintea crudului şi neîmblînzitului paloş creştinesc, în desperarea lor, se aruncară în rîu, încercîndu-se în zadar a-l trece înot ; astfel mai mulţi îşi aflară moartea în valurile Dunării.[471] Atunci se prăpădi cu totul acolo vestita ceată a echingiilor, care două veacuri stătuse groaza Ungariei şi a Germaniei ; ei se aflaseră puşi de pază la capul podului pe malul românesc şi nici unul dintr-înşii nu putu scăpa ;[472] asemenea nici un om nu mai rămăsese pe lîngă Haşan-Paşa, la ariergardă.[473]

În izbînda aceasta se deosibi mai cu seamă pedestrimea aleasă a secuilor ce purta numirea de pixidari, suliţaşi, vestită de vitează.[474] Dunărea se umpluse de trupuri moarte de turci şi undele ei se roşiseră de sîngele vărsat.[475] Afară de leşurile turceşti, ce stau aşternute şi grămădite ca nişte movili pe uscat, o mulţime de alte leşuri de oameni, de cai şi de cămili se afla în braţul Dunării ce desparte insula Sîn Giorgiu de malul românesc, grămădite şi încleştate astfel unele de altele, încît în acel loc Dunărea abia putea a-şi urma cursul său ; şi cînd, după bătălie, vroiră creştinii să adape dobitoacele, nu puteau scoate apă de acolo fără a scoate deodată vrun trup de om sau de cal. Mult mai mulţi turci încă se vedea plutind pe unde, în

9*

cursul apei, plini de răni, jumătate morţi, gemînd şi văietîndu-se cu jale.[476] Urîcioasă şi îngrozitoare privelişte de omor![477] Turcii care trecuseră în insula cea mare căutară să ajute pe ticăiţii lor fraţi.[478] Satîrgi-Mehemet-Paşa puse d-acolo de îndreptă tunurile spre tabăra creştinească, dar loviturile n-ajungea,[479] sau din neştiinţa tunarilor, sau din reaua poziţie, şi nu putură vătăma pe ai noştri; în vreme ce aceştia, avînd buni tunari şi favorizaţi şi de poziţie, nu slobozea nici o împlutură în sec. Printr-acest mijloc ei putură coprinde două din cinci corăbii ce aveau turcii atunci acolo pe Dunăre, celelalte trei scăpînd cu fuga.[480]

Martori ce au văzut cu ochii spun că peri într-această bătaie de la trecerea Dunării ca la 18 mii turci.[481] Deosibit de robii ce mîntuiră, creştinii dobîndiră o mare parte din artileria vrăjmaşilor, steagurile lor, bagajurile, o mulţime de dobitoace şi şase mii cară încărcate cu pradă.[482] Analistul turc contimpuran Seadedin încheie descrierea ce face de această bătălie, aşa de nenorocită pentru ai săi, prin aceste cuvinte: „Covîrşirea amestecului şi a spaimei fu aşa de mare, încît putem zice că niciodată nu se văzu o asemenea desăvîrşită înfrîngere (une pareille déroute)“.

XXXVI

După ce creştinii împedecară pe barbari în trecerea lor, sfărîmînd podul ce ducea la insula Sîn Giorgiu şi făcînd atîta peire într-înşii, vrură unii dintr-înşii să coprinză îndată şi al doilea pod, care ducea de la poalele castelului la insula cea mare,[483] şi să stăpînească această insulă, ucigînd şi aruncînd în rîu pe turcii ce se afla acolo. Două steaguri din pedestrimea domnului Moldaviei, cu o înfocată îndrăzneală se repeziră pe acest pod. Turcii din insula cea mare, văzînd aceasta, foarte se îngroziră şi temîndu-se ca toată armata să n-aibă acelaşi gînd, începură a tăia cu securi capul podului din partea lor. Dar ceilalţi ostaşi creştini nu îndrăzniră a însoţi pe inimoşii moldoveni, ca să nu se espuie între armata lui Sinan d-o parte şi focul castelului

de alta.[484] Ei nu știa că acest castel nu-i putea supăra, lipsindu-i praful de pușcă. Sinan încărcase patru cară cu lăzi cu praf ce poruncise a se duce în castel, dar, din învălmășeala în care picară turcii la sosirea creștinilor, aceste cară nu apucaseră să treacă podul în castel. Ele luară apoi, către seară, din întîmplare, foc, prin creștinii ce rătăceau printre rîndurile carălor spre a jefui, și săltară deodată, cu mare zgomot, în coloane de fum în aer ; lucru minunat însă, că nimeni nu fu rănit.[485] Deci acei viteji moldoveni, nevăzîndu-se ajutați de nimeni, fură nevoiți a lăsa îndrăzneața lor întreprindere, care ar fi fost atît de frumoasă și folositoare armiei și ar fi înlesnit mult coprinderea castelului.

Acestea petrecîndu-se astfel pînă înnoptă, armia creștină, nemaiavînd vreme a tăbărî, se hotărî a bivuaca pe loc.[486] Călărimea de sineși arătă vroința de a sta înarmată toată noaptea aceea, temîndu-se ca nu cumva dușmanii, folosindu-se de întunerecimea nopții, să treacă din insulă cu corăbii, ca să vie să-i izbească. Pilda călărimei fu urmată de toate celelalte oști și astfel armia întreagă veghe înarmată toată noaptea, puind în toate părțile streji spre a priveghea mișcările turcilor.[487] Aceștia atunci se aflau, cea mai mare parte, trecuți pe malul Rusciucului ; vro 5 mii dintr-înșii tăbărîseră, din porunca lui Sinan, în insula cea mare ;[488] alții, din spaima ce le dedese creștinii, scăpaseră și să trăseseră supt castel, la intrarea podului ce ducea la această insulă, de unde fu trimisă o altă mînă de soldați spre paza acelui pod și spre a da putere garnizoanei castelului,[489] care se urcă atunci la numărul de 800 ostași.[490]

A doua zi (26 octomvrie), Bathori, încredințîndu-se că nu mai are nimic de temut, purcezînd din locul unde petrecuse noaptea, ceva mai nainte își așăză tabăra ;[491] apoi îndreptară asupra castelului Sîn Giorgiu chiar tunurile luate de la turci la Tîrgoviște.[492] Loviturile cele dese și neîntrerupte ale artileriei, în puține ceasuri, fac o spărtură în ziduri, care socotindu-să îndestul de largă, îndată se alese de tot cortul cîte doi soldați și, formîndu-să astfel o ceată bună, i se porunci a da asalt, trecînd brațul Dunării pe vase, căci podul era sfărîmat.[493] Această ceată era alcă-

tuită nu numai de pedestraşi, dar şi de călăreţi, care, lăsîndu-şi caii, cerură a merge la asalt şi, cu sabia în mînă, se repeziră cu inimă dasupra zidurilor, prin ruine. Dar nenorocita pedestrime ungurească, atît de vitează în multe rînduri, nerăbdătoare d-a intra în castel, se repezi cu multă nebăgare de seamă şi cu curagiu înaintă pînă în vîrful spărturei, unde fu izbită c-o neprevăzută furtună de gloanţe, care trînti morţi pe acele dărămături ca la două sute ; mulţi alţii fură răniţi ; ceilalţi învinşi şi împinşi înapoi. [494] Grnizoana castelului, într-adevăr, ocrotită de tăria zidurilor, se apără cu o îndărătnică bărbăţie, aruncînd asupra creştinilor nu numai cu puştile din care trăgea rar, avînd lipsă de praf, dar din care trăgea de aproape foarte şi drept la ţintă, ci încă cu săgeţi, lănci, suliţe, gereturi, pe care le aruncau cu mîna, şi în sfîrşit cu mari bolovani de piatră. [495] Ea priimi mai apoi praf şi alte ajutoare din insula cea mare, prin mijlocul podului ce lega acea insulă cu castelul. [496] În acea insulă ştim că era o tabără de cinci mii turci, care începură acum a supăra prin tunurile lor rău pe ai noştri [497] şi, atît prin aceasta, cît şi prin ajutorul necurmat ce da castelului, zădărnicea toate silinţele ce făcea creştinii d-a-l coprinde. Afară de aceasta, Sinan, pe lîngă mal, luîndu-se cu corăbiile, veni pînă în dreptul castelului şi d-acolo, cu balimezuri de cele mari, numite doubles faulconeaux, duplices falcones, trăgea nencetat asupra creştinilor cu mare vătămare a tutulor, mai cu seamă a acelor ce bătea cetatea sau se urca la asalt. [498] Se judecă atunci a fi de mare trebuinţă a pune o stavilă între castel şi insula de unde îi venea ajutoare. Pentru aceea se hotărî să se taie partea de lîngă castel a podului ce duce la insulă. [499] Cu toate că acest lucru era cu primejdie, dar Silvio Piccolomini, care priimise comanda a toatei artilerii, se încumătă a-l săvîrşi cu bine. El se puse însuşi în capul unei cete şi merse spre pod, dar, fiind nevoit a trece supt castel, a-şi espune oastea descoperită la focurile lui şi încă a să apuca şi la harţă cu turcii ce sta de pază în acel loc, el perdu mulţi ostaşi ; şi noaptea apucîndu-l cînd d-abia puţin din pod să tăiase, fu silit a să trage. Astfel această întreprindere, făcută cu mai multă vitejie decît înţelepciune, nu izbuti. [500] Se chipzuiră atunci a arde podul prin tunuri şi prin focuri fabricate [501] şi acest mijloc

fu norocit cu izbîndă.[502] Un bun număr de turci, carii veneau atunci pre acel pod în ajutorul asediaților, se înecară.[503] Dup-aceea, creștinii îndreptară toată artileria asupra zidurilor castelului.[504] Această artilerie era puțin numeroasă, căci, din greutatea drumului, cele mai multe și mai mari tunuri rămăseseră în urmă; și cu toate că să așteptau în tot ceasul, încă nu sosiseră.[505] Cele mai mari tunuri ce aveau ei atunci în tabără d-abia purtau ghiulele de 30 livre.[506] Curînd însă înaintarea nopții sili și tunurile să tacă.[507]

XXXVII

La miezul nopții începură din nou tunurile a bubui[508] și tunară cetatea pînă puțin după miezul zilei (27 octomvrie), cînd se făcu o bună spărtură (brèche), ca o crăpătură de patru brațuri de ziduri.[509] Piccolomini judecă că această spărtură e destulă spre a putea intra în castel, cu atît mai mult că descoperea între apărători temerea și confuzia;[510] dar ungurii, speriați de cea dintîi a lor neizbutire, nu vroiră a se urca la asalt supt pricinuire că spărtura nu e destul de largă,[511] cu toate că italienii trebuia să meargă înaintea lor.[512] Piccolomini atunci se întoarse către ai săi și îi îndemnă: „a-i face cinste și a păstra reputația nației și a lor înșiși, cîștigate în multe alte întreprinderi mult mai primejdioase, dar nu într-o cauză nici mai puțin dreaptă, nici despre care mai mult pot nădăjdui ajutorul ceresc, de vreme ce se luptă împotriva vrăjmașilor fățișați ai legei creștine".[513]

Zicînd aceste, împreună cu cavalerii săi îmbărbătați de cuvintele lui, năvălește vitejaște cu sabia în mînă și se urcă peste micile dărămîturi ale acelii spărturi.[514] Ion Veichir, lăsînd caii, aleargă și el cu ai săi, inimos, la asalt.[515] Alți ostași se mai luară după dînșii și, năvălind cu toții cu furie mare, se urcară pe o parte de ziduri și înfig un steag.[516] Dar turcii se apăra cu energia desperării,[517] aruncînd în creștini grenade și pietre.[518] De o jumătate de ceas ținea acum lupta pe ziduri cu o deopotrivă înverșunare

între asediatori și asediați, cînd Piccolomini, văzînd că puținii ostași ce se urcaseră la asalt nu vor putea izbuti de nu vor fi îndată sprijiniți de oștiri proaspete, se întoarse cu iuțeală către unguri [519] și le strigă : „Nu sunt oare acolo italienii puși în primejdie pentru mîntuirea patriei voastre și spre a încerca tot o soartă cu voi, spre nimicnicirea dușmanilor universali, iar ai voștri particulari împilători ? Puteți oare suferi a-i vedea acum sau trăgîndu-se înapoi, părăsiți fiind de voi, sau însemnînd cu sînge locul și întemeindu-l cu moarte, întru vecinică aducere-aminte viitorimei de nobila lor înfocare și de puțina recunoscătoare a voastră moliciune ?" [520] Ungurii făcură atunci de rușine aceea ce temerea îi oprise d-a întreprinde, și cu multă fierozitate alergară a reînnoi asaltul. [521] Comandantul castelului, văzînd această nouă năvălire ce-l amerința și spăimîntarea oamenilor săi, despera de a se mai putea apăra și dete tristul semn că voiește a parlamenta și a se preda. Piccolomini porunci îndată oștilor sale a sta în loc și să gătea să asculte propunerile turcului, cînd deodată ungurii și săcuii, nerăbdători acum a răzbuna pierderea soților lor, se reped furioși în castel, făcînd multă larmă [522] și împingînd înainte pe italieni, carii, aflîndu-să astfel striviți între soții lor și vrăjmași, suferiră foarte, rănindu-se mulți dintr-înșii. [523] După oarecare împotrivire a vrăjmașilor, creștinii coprind castelul către seară și turcii care scăpară de cea dintîi furie a soldatului biruitor se închiseră în turnul dinlăuntru. Dar nici în acest post nu se putură ei mult apăra și, coprinzîndu-l creștinii și pe el cu asalt, mai pe toți turcii cîți se afla acolo îi trecură prin ascuțitul săbiei. [524] În acest loc să răniră cîțiva din ai noștri, cei mai mulți de petre ; iar tunurile și puștile din insula cea mare vătămară pe ungurii ce se aflau despre acea parte și le omorîră ca la patruzeci oameni. [525] Săcuii trecură tot ce întîmpinară, fără milă, supt sabie, necruțînd nici sex, nici vîrstă. [526] Acei din turci ce fugiseră afară din castel fură măcelăriți sau se înecară în Dunăre. [527] Vro sută dintr-înșii, pogorîndu-să dupe ziduri, vrură să fugă într-o galeră ce era acolo la țărm, dar, urmați fiind de aproape de ai noștri, săriră cu toții împreună pe galeră și, ucigînd ai noștri pe turci, rămase acea corabie în stăpînirea noastră. [528] Ea fu

cunoscută a fi una din acele ce în anul trecut luaseră turcii cu dînşii cînd au plecat de la Comorn.[529] Altă galeră ce se afla între insulă şi pod şi pe care era 2 500 turci şi tătari, zdrobită fiind de lovirile artileriei, se afundă mergînd în cursul rîului ; numai vîslaşii (chiourme) putură scăpa.[530] Din opt sute turci ce alcătuiau garnizoana numai unul se mîntui.[531] El se aruncă în Dunăre spre a o trece înot şi, cu toate că fu ochit de ai noştri, care azvîrliră o mulţime de gloanţe dupe dînsul, avu minunat noroc de ajunse neatins, tot înot, pînă în tabăra lui Sinan de la Rusciuc.[532] Din creştini căzură la această luare a castelului 250 oameni şi mulţi se răniră.[533] În castel se găsi 39 tunuri,[534] din care două foarte mari, două culevrine de 38 şi celelalte mai mărunte.[535] Prada ce pică atunci în mîinile ostaşilor fu nepreţuită. O mulţime de bani, arme, scule şi alte lucruri scumpe, o cătăţime nemăsurată de grîu şi un mare număr de capete de vite, cămile, catîri, cai frumoşi ce Sinan luase din Ţara Românească şi n-apucase a-i trimite, cum vroise, la Constantinopol, şi care era atît de numeroşi, încît, după ce luară pre cei mai buni, nefiind destui oameni spre a încăleca pe ceilalţi, îi mînau cu cîrdul amestecaţi cu vitele.[536] În toate părţile se vedea fluturînd steaguri musulmane, stofe de aur, braţare scumpe, paviloane de mătase care contrastau cu hainele cele proaste ale românilor şi ale săcuilor.[537] În acea bucurie generală, italienii numai se arătară foarte mîhniţi, căci ungurii, năvălind în castel tocmai cînd turcii era gata a capitula, le-a răpit gloria acelii coprinderi ; dar prinţul Bathori cu nunciul papei şi internunciul împărătesc îi mîngîie cu cuvinte dulci, cu laude şi cu daruri.[538] Trofeele acestii campanii deosibit de mai multe mii de robi mîntuiţi, fură 27 steaguri,[539] ca la 120 tunuri,[540] din care unile de o mărime nemăsurată, şi, de la 18 octomvrie, luarea Tîrgoviştei, pînă la 27 ale aceliaşi luni, atît la Tîrgovişte, cît şi în goana ce creştinii deteră turcilor pînă la Giurgiu, într-această din urmă bătaie şi la luarea castelului, turcii pierdură peste tot ca la 20 mii oameni.[541]

Acest sfîrşit nenorocit avu acea îngrozitoare espediţie a lui Sinan în Ţara Românească, care amerinţase că va înghiţi pentru totdauna naţia română şi cu dînsa şi creştinătatea, pe care ea mai puternic o ocrotea atunci. Eroilor

de la Călugăreni să cuvine mai ales cinstea izbînzii în această glorioasă campanie. Venirea lui Bathori nu făcu alt decît reschiră şi goni un duşman învins şi demoralizat, şi care şi fără aceasta ar fi fost curînd nevoit a deşerta ţara. Datoria şi gloria lui Bathori era a nu lăsa nici un picior de turc a ieşi din ţară ; şi ar fi putut-o, de nu umbla aşa moale şi cu sfială ; chiar şi zdrobirea turcilor la podul după Dunăre o fură creştinii datori mai mult iuţimei lui Mihai şi a românilor săi. Pentru aceea putea acum aceştia, cu o dreaptă falǎ, să strige lui Sinan, împreună cu un poet al lor popular : „Ce te-ai făcut, mare vizir ? Unde-ţi sunt voinicii, paşo cu trei tuiuri ? Vîntul împotrivirei sfarmă zăbalele armăsarilor tăi ; năvala se trase înapoi spăimîntată de pepturile goale ale vitejilor !"

XXXVIII

Sinan, dupe malul drept al Dunării, privi cu jale trista soartă a armiei sale şi coprinderea castelului Sîn Giorgiu, blestemînd în desperarea sa ceriul şi pe Mahomet.[542] El, Marius al osmanliilor, el, triumfătorul Asiei, Africei şi al Europei, el, Sinan cel nebiruit, care în trufia şi zădărnicia sa despreţuia pe toată lumea şi credea că ea trebuie să robească capriţiilor şi ambiţiei lui,[543] să se vază el acum, la o vîrstă trecută de optzeci ani, după o carieră atît de strălucită, răsturnat din culmea gloriei sale, biruit de nişte domni tineri şi fără barbă, dupe cum arăta el mai ales pe Bathori ![544] Şi armia lui, acea frumoasă şi numeroasă armie, groaza lumei, atît de puternică, atît de bine îngrijită şi înzestrată cu bani, cu arme, tunuri şi muniţie din destul, să o vază acum fără steaguri, fără tunuri, fără bagajuri, fără corturi, cu totul demoralizată şi adusă într-o asemenea stare de nişte oşti adunate în pripă, slabe şi rău armate ![545]

„Sinan — zice Sagredo — ostaş deprins în războaie şi învechit în arme, nu avu atîta putere de suflet spre a suferi nenorocirea sa, şi, obicinuit a birui, el se plînse amar că norocul la bătrîneţe îşi luă înapoi favoarele sale."[546]

Nenorocitul vizir fu silit îndată a-și trage tabăra dupe malul Dunării de la Rusciuc, căci creștinii, cum dobîndiră castelul, îndreptară gurile tunurilor dupe ziduri spre tabăra turcească și începură a tuna asupră-i.[547] La Rusciuc el făcu căutare armatei sale ca să vază ce i-a mai rămas ; alese pe Satirgi-Mehemed-Pașa și pe Segban-bași-Ianin-Aga pentru paza și apărarea Vidinului și îi trimise cu o mie de oameni călărime, supt comanda agăi lor, Guciuk-Osman. Apoi puse garnizoane prin toate cetățile din lungul Dunării[548] și, împărțindu-și oștile în cete puțin numeroase,[549] își rădică tabăra și luă cu grabă calea Rasgradului, cu toți neguțătorii armatei. Acolo lăsă pe Hașan-Pașa, dîndu-i titlu de serascher, cu vro cîțiva sangiaci din oștile Rumeliei, pe Zagargi-bași cu munițiile de război și tunurile, dînd poruncă ofițerilor să ierneze la Șumla. Într-acest loc află prin scrisori din Ungaria, de la fiul său, Mehemed-Pașa, izbînzile creștinilor într-acea țară și luarea vestitei cetăți Granul de armata împărătească.[550] *

Vestea coprinderii acestii cetăți adăogă foarte mîhnirea lui Sinan.[551] El se grăbi a scrie sultanului, spre a se dezvinovăți și spre a micșora perderile sale, zicîndu-i că creștinii n-au stricat decît bagajurile și puținei oameni de cei nedeprinși din ariergardă, dar că nervul oștilor e cu dînsul ; ca daca iarna ce se apropie și asprimea timpului nu mai

* În manuscris urmează aici următorul pasaj șters cu creionul : „În vara aceea, această armată, fiind bine povățuită de vestitul prinț Mansfeld, luase cu izbîndă ofensiva și chemase biruința supt steagurile sale. De o lună de zile ea bătea cetatea Granului, cînd Muhamed-Pașa, feciorul lui Sinan, ieși din Buda și veni de izbi pe asediatori. El fu însă biruit și fugi lăsîndu-și steagurile, bagajele și artileria sa în puterea învingătorilor. Dar moartea lui Mansfeld, ce se întîmplă cîteva zile dup-aceea (14 avgust 1595), îmbărbătă iarăși pe turci și Kara-Ali-bei, guvernorul cetății Granului, ceru o întîlnire cu generalii unguri Wadusdy și Palfi, încercînd a-i face să ridice asedierea. Spre răspuns l-această propunere, Palfi făcu știre turcului de învingerea ce Sinan pățise la Călugăreni, a cării veste glorioasă ajunsese tocmai atunci, și cum turcul nu vroia a crede, Palfi îi zise : «că numai turcii au obicei să mință». Învingerea lui Sinan de la Călugăreni făcu mare impresie asupra turcilor din Ungaria, descurajă pe apărătorii cetății Granului și înrîuri mult în hotărîrea lor d-a capitula. Astfel se țin, strîns legate unile de altele operațiile războiului și sabia romînilor de la Călugăreni răsturnă puternicile ziduri ale cetății Granului din Ungaria de sus !“ (n. ed.).

dă cale izbîndirei, el și-o păstrează pentru primăvara viitoare, cînd sau va muri, sau își va îndrepta învingerea ce din întîmplare i-a venit și își va izbîndi de la inimă prin prăpădirea lui Bathori și a lui Mihai. În această scrisoare, el își vărsa mai cu seamă focul asupra lui Mihai-Vodă. Dar sultanul nu se mulțămi cu aceasta și, chemînd pe muftiul, află de la dînsul mărimea pierderii și purtarea cea neînțeleaptă a lui Sinan. [552] Groaza domni în Constantinopol cînd se auzi de pățirea lui Sinan. Îndată ce el sosi în capitală, sultanul îl scoase din vizirat și îl trimise în locul său obicinuit de exil, la Malgara ; [553] asemenea depărtă din slujbă și pe caimacamul Ibraim-Pașa, învinovățindu-l că n-a trimes la vreme oștiri, bani și bucate, și numi vezir pe Lala-Mohamed-Pașa. [554] Muftiul, spăimîntat atunci de nenorocirea musulmanilor, prezentă sultanului o poemă jalnică compusă de Ali-Celebi asupra tristei stări a marginilor împărăției. Sultanul porunci a se face rugăciuni publice în piața cailor (at-meidan) și predicatorul Sfintei Sofii, șeicul Mohijedin, căuta a întări curagiul poporului și simtimentele lui religioase prin verseturi din Coran și tradițiile profetului. [555]

XXXIX

După glorioasa coprindere a castelului Sîn Giorgiu, se ținu sfat între capii armiei creștine, spre a hotărî de trebuie a trece Dunărea spre a lua în goană în tot locul pe îngrozitul dușman, sau a trece cu armia în Moldavia, spre a izgoni pe poloni și pe domnul pus de dînșii acolo și a trage această țară iarăși în alianța creștină. [556] Cea dintîi părere era fără îndoială minunată, căci, cătînd la demoralizația turcilor, biruitorii creștini ar fi putut acum înainta, fără a întîmpina grele stavili, pînă la Constantinopol. [557] Dar i se aduse împotrivă : lipsa mijloacelor de a trece Dunărea, căci podul nu putea sluji îndată, fiind parte stricat de ai noștri, parte de turci, și alte vase pentru trecere n-aveau decît două galere din cele luate de la turci ; apoi

apropierea iernii şi lipsa de bani spre a plăti mai multă vreme ostaşii, care sileau a pune capăt acelii espediţii; iar mai ales se temeau ca nu cumva polonii din Moldova, ce erau în înţelegere cu turcii şi cu tătarii, să supere Ardealul şi Ţara Românească pe cînd armia ar înainta în Turcia.[558] Aceste temeiuri înrîuriră mult asupra duhului lui Bathori şi îl hotărî a se întoarce în Ardeal, de unde să treacă în Moldova, spre a goni pe poloni şi a restatornici pe Răzvan-Vodă în scaunul său.[559] Mult mai bine ar fi făcut el de alegea din oastea sa cei mai buni ostaşi, făcînd-o astfel să cîştige în calitate aceea ce perdea în număr, şi, încredinţînd-o lui Mihai-Vodă, l-ar fi trecut în Bulgaria, aceea ce nu era cu neputinţă. Mihai, care cunoştea bine această ţară şi era iubit de locuitori, ar fi putut în acea iarnă a curăţi Bulgaria de tot de turci, trecîndu-i Balcanii, lăsînd pe de primăvară spre a porni către Constantinopol. Ce ieşituri minunate n-ar fi putut atunci avea această espediţie, pe care nepriceperea lui Bathori o stîrpi cu totul! Unii din capetele armatei, între care Piccolomini, povăţuiră atunci a drege castelul Sîn Giorgiu şi a pune garnizoană într-însul, spre a închide în viitor turcilor trecerea Dunării printr-acest loc. Dar Bathori, pricinuind că castelul e prea departe de Ardeal şi că dregerea şi ţinerea lui va costa prea mult, porunci să-l dărîme şi să dea foc caselor, şi în cea din urmă zi a acelii luni[560] puse de arse şi partea podului ce mai rămăsese, împreună cu luntrile pe care era făcut.[561] Apoi, lăsîndu-şi armia supt comanda lui Ştefan Bocskai, locotenentul său general,[562] însoţit de o ceată de călărime, avînd cu sine şi pe Piccolomini cu cavalerii săi, luă calea Braşovului.[563] Cu dînsul plecă şi nunciul papei şi internunciul împărătesc, generalul Carol cel Mare, istoriograful împăratului, care descrise toată această campanie şi o trimise stăpînului său la Praga, dupe care descriere spune analistul Guerrin că a copiat pe a sa.[564]

Miercuri, la zi întîi de noiemvrie, Bathori şi cu soţii săi se duseră la Bucureşti, pe care îl aflară deşert de locuitori. Aci găsiră două tunuri mari părăsite de duşman în fuga lui cea grabnică. După ce îşi întremară puterile în vreme de trei zile,[565] îşi urmară calea înainte pînă la oraşul Gherghiţa, care şi el se afla deşert de locuitori.[566] Mihai înso-

ţise pe Bathori pînă într-acest oraş. Înainte de a se despărţi aci unul de altul, prinţul Ardealului, vrînd să-şi arate recunoştinţa sa pentru atîta vitejie şi înţelepciune cu care se deosibise Mihai în această campanie, se învoi a preface tractatul de la 20 mai, ce era atît de nesuferit acestuia, şi a-i da înapoi toate drepturile stăpînirei de sineşi, oprind pe seamă-i titru onorific de suzeranitate. [567]

Fără îndoială că Bathori n-avea alt încotro face, temîndu-să că, şi de nu va jertfi acel tractat, să nu fie silit l-aceasta de Mihai, ce acum era slobod de grija turcilor. Dup-această învoire prietenească, Bathori luă cu voia lui Mihai 50 tunuri din cele dobîndite de la turci şi apoi, luîndu-şi ziua bună de la dînsul, porni spre Braşov. [568] Într-acest oraş el aşteptă cîteva zile pînă îl ajunse şi Ştefan Bocskai şi Răzvan-Vodă împreună cu toată armata. Apoi dete lui Răzvan două mii săcui ajutor ca să intre în Moldova, să gonească pe Ieremia-Vodă şi pe leşi. [569] Aşa Bathori, în relele sale chipzuiri, nu numai că nu trecu în Bulgaria spre a da goană turcilor, dar încă nici în Moldova nu făcu o espediţie serioasă, după cum se făgăduise. Adevăr că el înştiinţă pe Răzvan a nu întreprinde nimic c-o îndrăzneală nesocotită, şi, de va vedea că polonii sunt mai mulţi la număr şi în puteri, să nu dea bătaie, ci să aştepte pînă să-i trimiţă un mai mare agiutor. [570] Dar era lesne de înţeles că Răzvan, odată în apropiere de duşman, nu va fi poate stăpîn a se feri de bătaie, chiar lăsînd doparte natura lui cea prea cutezătoare. Ar fi fost mult mai bine daca Bathori întreprindea însuşi această espediţie, sau de da de atunci lui Răzvan un ajutor mai însemnat. Astfel ar fi ferit pe credinciosul său Răzvan şi oastea lui de trista soartă ce întîmpinară în Moldova.

În urma acestor orînduieli, Bathori, ridicîndu-se de la Braşov, merse în scaunul său în Alba-Iulia, vesel de triumfurile sale. El scrise de aci, în 16 noiemvrie, papei, vestindu-i de biruinţa dobîndită asupra lui Sinan şi trimiţindu-i vro cîteva steaguri mai însemnate luate de la turci, [571] între care şi steagul cel verde al proorocului dobîndit la bătălia de la Călugăreni. [572] Pontiful rămase foarte îndatorat de acest dar, mulţămi lui Bathori, făgăduindu-i ajutoare în bani şi de oameni şi porunci a se face rugăciuni şi *tedeum*

in toate bisericile Romei pentru aceste izbînzi ; iar cu steagurile împodobi templurile sale. [573] El trimise apoi prinţului Ardealului, prin comitele Luigi dell'Anguisciola, camerierul său de cinste, o sabie și o pălărie binecuvîntate. [574] Bathori pornise și la Praga un curier spre a duce vestea biruinţei, care sosi în acea capitală în 4 dechemvrie. Arhiducea Matei, aflînd la Viena această veselitoare ştire, puse de cîntă un *tedeum* în biserica Sfîntului Ştefan și în toate celelalte biserici ale acelui oraş. [575] Europa întreagă se înveseli văzîndu-se mîntuită de primejdia ce o amerinţase şi aflînd smerirea lui Sinan, acel dușman cumplit şi nempăcat ce mult o îngrozise. Numele lui Bathori, care ştiu a trage asupră-şi gloria principală a acestii izbînzi, fu trîmbiţat în toate părţile de scriitorii şi oratorii contimporani şi în furia (frenezia) entuziasmului şi a linguşirei, el fu asemănat cu Alexandru cel Mare și Iulie Cesar, cei mai vestiţi capitani din vremea veche. [576].

XL

După plecarea prinţului Bathori, neobositul Mihai-Vodă, fără perdere de vreme, hotărî a sfîrşi campania, cucerind cetăţile dupe ambele ţărmuri ale Dunării, pe unde se mai afla turci carii ar putea fi vătămători ţării. Drept aceea, el porni spre Brăila, care se coprinsese, cum ştim, de turci, în vreme ce, din porunca lui, spătarul Udrea luă calea Nicopolului și aga Fărcaș se îndreptă spre Vidin. Turcii din Brăila, cum aflară că Mihai să apropie de dînşii, năpustiră cetatea și fugiră peste Dunăre. În acea fugă grabnică, trei sute din ei se înecară în acest rîu. [577] Mihai primi glas atunci de la îndrăzneţul Udrea că, după ce a trecut Dunărea, s-a lovit de faţă cu Afis-Paşa, care îi ieşi intru întîmpinare, şi foarte i-a tăiat şi i-a spart oastea, incît acest paşă d-abia a putut scăpa cu două slugi. Mihai pripi atunci de alergă spre Nicopol [578] şi ajungînd mai întîi la Tur, îl bătu, luă cetatea și apoi, trecînd Dunărea, se impreună cu Udrea, izbeşte Nicopolul și arde, sfarmă, ro-

beşte şi pustieşte toate serhaturile turceşti din Bulgaria pînă la Vidin.[579] Ajungînd aci, el găsi cetatea în puterea îndărătnicului viteaz Farcaş, care îşi izbîndise glorios acum pierderea ce prin înşelăciune încercase într-acest loc cîteva luni mai nainte. Acest general, mai mult voinic decît norocos, fusese mai nainte preot în satul Fărcăşani în judeţul Romanaţi şi se numea Popa Stoica. Aflîndu-se într-acest loc de margine, care era adesea bîntuit de turci, Popa Stoica luase obicei, după săvîrşirea liturghiei, de-şi lăsa patrahirul şi, armîndu-se cu secura, pleca în capul sătenilor de vîna la turci. Vestea voiniciei lui ajunse pînă la Mihai, care puse pe mitropolit de-l despopi şi în loc de rasă îl învesti cu ceapcăn, şi în loc de cruce îl armă cu sabie, crezîndu-l mai vrednic de a sluji patria cu armele decît cu liturghiile. Farcaş adeveri nădejdile domnului, şi vitejia cu care se deosibi în mai multe rînduri îi dobîndi de la dînsul slujba de agă sau general de pedestrime. Astfel acum, ca în multe alte rînduri, vom vedea pe acest domn răsplătind deopotrivă meritul şi slujbele către patrie, fără a căuta privelegiurile naşterii sau ale stării.[580]

Locuitorii din Bulgaria, aflînd de sosirea lui Mihai la Vidin, se adunară toţi din toate părţile de i se închinară.[581] Vitejiile acestui domn aprinsese toate duhurile popoarelor chinuite de turci ; locuitorii din Serbia, Bulgaria, Bosnia, Macedonia, Albania şi mai multe părţi ale Greciei alerga din toate părţile supt steagurile lui şi toate popoarele acestor provinţii îşi întoarseră privirea spre dînsul ca către un înger de mîntuire. De atunci ele începură a-l numi *Steaua lor de la răsărit.*[582]

Aceste din urmă biruinţi de la Nicopol şi Vidin încununară frumos minunata şi nemuritoarea campanie de vară a anului 1595, întru toate vrednică de cea de iarnă. Rădicarea românilor ca un viscol de mînie purtase fierul şi pîrjolul peste toată întinderea împărăţiei turceşti de la Dunăre pînă la Constantinopol, zdrobise şi doborîse la pămînt mai mult de trei sute mii turci şi tătari, carii, în cîteva rînduri şi în deosibite trupuri de armie, în zadar se ispitiseră a-l stăvili. Puterea şi energia ce într-acest an desfăşurară nişte ţări mici şi de multă vreme slăbite ca Ţara Românească, Ardealul şi Moldova, numeroasele şi

minunatele fapte de vitejie ale acestor popoară, văzute astăzi, în starea de apunere în care ele se află, și prin mulțimea grămădită a anilor, ni se par fabuloase și am simți greutate a le da crezămînt, daca istorici vrednici de credință, contimpurani și martori de față, și mai toți protivnicii noștri, nu s-ar învoi întru arătarea și mărturisirea lor și daca n-am ști cîte minuni este în stare să producă patima unui popor întreg răsculat împotriva streinului, pentru altarele patriei și ale credinței sale. Daca vecinii noștri făceau atunci asemenea jertfe ca ale noastre, sau măcar de ne-ar fi sprijinit ceva mai bine, daca nemții nu se arătau așa de molatici în purtarea războiului și așa de nestatornici în făgăduielile lor, daca polonii nu ne puneau mereu stăvili, arătîndu-să cu atîta vrăjmășie către noi, și daca Bathori n-ar fi fost așa de ușure și nestatornic în faptele lui, de atunci turcii, acei cruzi dușmani ai civilizației, a căror barbarie cu veacuri întîrzie luminarea și libertatea lumei, ar fi fost azvîrliți în pustiile lor asiatice și Europa Orientală ar fi avut o altă soartă ! !

SERVAGIU *

(dechemvrie 1595-aprilie 1599)

I

Am văzut că la propunerea ce împăratul Germaniei făcuse regelui Poloniei d-a intra în legătura creştină în contra turcilor, acesta îi răspunse într-un chip rece şi nehotărît, adăogînd că trebuie a consulta dieta şi c-atunci îi va da răspuns. În 7 fevruarie 1595 se deschise dieta Republicei [*sic*] Polonia la Cracovia. Papa trimisese acolo legaţii săi, pe Annibal de Capua, arhiepiscop al Neapolului,[1] care împingea pe rege şi poloni a se alia cu împăratul şi cu toate popoarele creştine în contra duşmanului comun al creştinătăţii. Această treabă importantă se dezbătu cu multă înfocare.[2] Regele era aplecat spre această unire şi acei ce ţineau de Curte sfătuia alianţa cu împăratul, în numele religiei ce o poruncea.[3] Ceilalţi declară că nu e prudent d-a rupe o pace de 70 ani cu turcii[4] şi a pune în primejdie mîntuirea patriei lor, spre a face slujbă streinilor ; că războiul va naşte multe rele, care anevoie se vor putea vindeca ;[5] că, în lipsă de arme şi bani, trebuie mai întăi a aduce ţara într-o stare înfloritoare şi puternică.[6] Partizanii războiului propunea a pune un bir de un scudin de tot capul de ovrei, precum se făcuse la 1578, în războiul cu muscalii.[7] Ion Sarius Zamoisky, cancilerul re-

* Alt titlu, scris de autor în sumarul general : *Robirea ţăranului* (n. ed.).

gatului şi marele hatman al coroanei,[8] care avea mare înrâurire în dietă şi întorcea inima regelui cum voia, ura pe nemţi şi se lupta în contra lor,[9] sprijinind că ar fi cu primejdie a se amesteca în acel război şi adesea repetînd vorbele regelui Ştefan Bathori : că republica polonă, cîtă vreme va fi aliată cu turcii, va păstra toată mărirea sa.[10] Acestea se petrecură înainte de sosirea lui Stanislas Pavlovici, episcopul Olmützului, şi Venceslas Berka, soli din partea împăratului, şi Dimitrie Napradi, prepozitul Aradului, Nicolae Socol şi Mihai Kelemeşi, trimişi din partea dietei Ungariei,[11] pe lîngă care să uniră şi deputaţii lui Bathori, prinţului Transilvaniei, şi ai lui Mihai, domnul Ţării Româneşti,[12] şi ai domnului Moldovei. Dieta se prelungise spre a aştepta sosirea acestor soli. Solii din partea electorului Brandeburgului, Ion Costitz şi Ion Benkendorf de Wardin, şi din partea electorului Saxoniei, Nicolae Reusner şi Christofor Brokendorf, sosiră asemenea în Cracovia pe la sfîrşitul lui martie, spre a îndemna pe poloni a-şi uni puterile lor cu ale împăratului, spre a apăra o cauză aşa de dreaptă.[13] Legatul papei, Malaspina, îşi îndoise obicinuita sa activitate. Îl vedeau alergînd mereu în toate părţile, cînd la rege în audienţă particulară cu solii, cînd la cei mai de căpetenie nobili şi la senatori, ce vizita îndeosebi, împingîndu-i, îndemnîndu-i, amerinţîndu-i, silindu-i pe toţi a nu sta de lături din această cruciadă în contra păginilor.[14] Dar toate aceste căzură înaintea urei ce Zamoisky avea pentru nemţi şi aplecării ce avea pentru pacea cu turcii. Şi cu toate că, spre a nu descuragea pe soli şi a le lăsa nădejdea putinţei unei învoieli, se numise o comisie din senat spre a cerceta condiţiile tractatului propus de împărat[15] dar nu se încheie nimic, trăgînd la vreme, pînă cînd sosirea unui ceauş turc, cu scrisori din partea sultanului către rege şi din partea lui Ferhat-Paşa către senat, cerînd de la poloni păstrarea păcii, priimind un răspuns favoritor,[16] toate nădejdile solilor se curmară şi ei fură siliţi a se întoarce la locul lor fără nici o ispravă.

II

În vreme ce Sinan-Paşa se apropia de Dunăre ca să năvălească peste ţările române şi se vestise că şi tătarii are să năvălească în Moldova în agiutorul turcilor, Răzvan-Vodă, văzîndu-şi ţara slăbită de atîtea nevoi a războaielor, a domnilor tirani şi răsipitori de ţară, ce încercase (toată Ţara de Jos pustiită, locuitorii descurageaţi şi risipiţi fugînd înspăimîntaţi de sila ce le făcea d-a fi războinici şi d-a-şi apăra vetrele, boierii, în capul cărora se afla unul numit Nedelcu, om cu mare autoritate, desperînd de mîntuirea ţării lor, trăgîndu-să de dînsul şi năzuind în agiutoare streine), fu silit a se adresa la poloni, cerînd alianţă şi agiutor împotriva păgînilor. [17] Răspunsul ce dobîndi fu că, de vreme ce nu e în stare a-şi apăra ţara, să se lepede de alianţa cu creştinii şi să se supuie mai bine turcilor. [18] Astfel, strîmtorat din toate părţile, Răzvan-Vodă, pe care Sigismund Bathori îl chemă într-agiutor, văzînd că singur nu îşi va putea apăra ţara, atunci, la nevoie de a veni tătarii, hotărî a se duce în tabăra lui Bathori, în contra lui Sinan. De aceea, luîndu-şi soţia şi încărcîndu-şi avuţiile în cară, cu oastea ce avea luă calea Transilvaniei. [19]

Îndată ce se află în Polonia de plecarea lui Răzvan, marele hatman al Poloniei, Zamoisky, care se afla nu departe de graniţă, [20] hotărî a se folosi de războiu dintre români şi transilveni cu turcii, spre a coprinde ţara Moldovei, rămasă fără stăpîn, a o smulge de supt influenţa prinţului Transilvaniei şi a împăratului Germaniei şi a aşeza în acea ţară vechile pretenţii de supremaţie ale Poloniei. Aceste pretenţii că Moldova ar fi fost vrodată un feud al Poloniei era. Pentru aceea luînd de pretext că, de vreme ce se aude că tătarii au trecut Boristenul şi se apropie de Moldova pe drumul numit Negru, apoi această apropiere a tătarilor putînd aduce vătămare provinţiilor polone mărginaşe, cum Pocuţia, Rutenia şi Podolia, e nevoie ca el să ia poziţie în Moldova, spre asigurarea Poloniei. Avînd puţine oştiri pe lîngă dînsul, el să adresă la cazaci, chemîndu-i în agiutor, dar aceştia, supăraţi căci Zamoisky le refuzase d-a le plăti leafă şi le declarase că, de vor supăra

sau jefui vrun oraş turcesc, îi va privi ca duşmani ai Poloniei, în loc d-a-i veni într-agiutor, năvăliră în Polonia şi deteră în jaf provinţiile Volinia şi Podolia. Trimişii lui Zamoisky către rege, cerîndu-i ce să facă, îi aduseră acest răspuns : „Poartă-te dupe împregiurări!" [21] Hatmanul, fără a aştepta o hotărîre lămurită din partea regelui, îşi urmă planul său. Spre a se descărca oarecum de răspunderea ce putea să cază asupră-i, el convocă un sfat ostăşesc, în care pofti pe toţi senatorii din tabără şi din vecinătate şi îi făcu să priimească hotărîrea lui. [22] Spre a nu pica în vrăjmăşie cu turcii prin această demonstraţie, trimise un sol la Sinan-Paşa cu declaraţie că Polonia, fiind legată de veacuri d-o prietenie strînsă cu Poarta otomană, doreşte a o păstra nesiluită ; că această prietenie nu s-a clătit prin năvălirea de curînd a tătarilor în Polonia ; că intrarea ce fac polonii acum în Moldova ţinteşte numai a pune supt ocrotire hotarele poloneze în contra tătarilor ce se apropie de dînsele ; că organizaţia ce are să ia Moldova nu va fi împotrivitoare drepturilor Porţii, ci, din contră, această ţară va rămînea ca şi mai nainte o mijlocitoare între Turcia şi Polonia, puind astfel distanţă între hotarele lor, depărtînd orice pricină de război şi chezăşuind prieteşugul acestor două naţii. [23]

III

În 27 avgust, la facerea zilei, Zamoisky porunci să zică trîmbiţele şi trecu însuşi, cu armia lui, Dnistru, care era foarte scăzut atunci, prin trei locuri şi înot. [24]

Armata polonă era veselă şi plină de încredere în generalul său. Îndată văzură cu bucurie că sosi şi Zotkiewsky cu rămăşiţa regimentelor Liovului. [25] În Hotin, cetate a Moldovei pe marginea Poloniei, era numai o garnizoană de două sute unguri. [26] Îndată ce locuitorii aflară de plecarea lui Răzvan şi intrarea lui Zamoisky, temîndu-se d-a trage asupră-le răzbunarea polonilor sau a turcilor, prin ... şi amerinţări izbutiră a scoate din această cetate garnizoana şi a-i deschide cale spre a trece în Transilvania.

Zamoisky atunci puse în cetate garnizoană polonă şi comandant pe comitele Beltzan.[27] O deputaţie numeroasă de locuitori cerînd protecţia regelui Poloniei, numai să-i scape să nu cază în mîinile turcilor, boierii ce însoţiseră pe Zamoisky din Polonia îi îndemnă a cere un domn.[28] Între candidaţii ce se arătă era un grec oarecare ce ţinea pe fata unui fost domn, Alexandru Bogdan, şi trăise în Polonia; dar acesta fu depărtat, căci moldovenii ura pe greci şi pe domnii streini.[29] Ceilalţi candidaţi fură Luca Stroici, logofăt mare, şi vornicul Ieremia Movilă, ce se afla în tabăra lui Zamoisky. Ei emigraseră din Moldova cu Petru-Vodă Şchiopul, la 1591, cînd acesta preferă a se lepăda mai bine de domnie decît a mări haraciul ţării, după cum cerea turcii.[30] În vremea petrecerei lor în Polonia, pentru dragostea ce arătară către acea ţară şi slujbele ce făcuseră, ei dobîndiseră titru de nobleţă în Polonia.[31] Ieremia, prin bogăţiile şi moşiile sale şi prin alianţele sale cu cele mai însemnate familii polone, fu mai favorizat, şi Zamoisky de sineşi îl numi domn, cu aceste condiţii: ca el să trimiţă o deputaţie la regele Poloniei ca să-l roage ca să priimească pe Moldova supt ocrotirea şi ca un feud al regatului Poloniei; că el se va bucura de ţara Moldovei socotindu-să cu titru şi rangul de palatin al Poloniei; că, întîmplîndu-să cumva ca creştinii să biruie pe turci, atunci Moldova va rămînea supusă singur numai Poloniei; iar daca pacea cu Poarta se va păstra, Ieremia va cîrmui ţara dupe cum au cîrmuit-o şi cei mai dinainte domni, păstrînd, în orice caz, credinţă regelui Poloniei. Movilă priimi aceste condiţii şi, întărindu-le prin giurămînt, trimise solie regelui.[32]

Familia Movileştilor, care acum pentru peirea Moldovei se urcasă pe scena politică, începu a se face cunoscută din vremea lui Ştefan-Vodă cel Mare. Cînd acest viteaz domn merse de întîmpină la Schee, pe Siret, pe Hrolot, ungurul ce năvălise în ţară, îi căzu calul ucis în bătaie. Atunci un Purice-aprodul dete calul lui domnului său; iar Ştefan-Vodă nu putea încăleca în grabă, fiind om mic, şi îi zise Purice-aprodul: „Doamne, eu mă voi face o moviliţă şi vino de te suie pe mine şi încalecă". Şi suindu-să pe dînsul, Ştefan-Vodă a încălecat pre cal, zicîndu-i: „Sărace

Purice, de-oi scăpa eu şi tu, atunci ţi-i schimba numele din Purice, Movilă !". Şi vrînd Dumnezeu [şi] izbutind în bătaie Ştefan-Vodă, şi scăpînd şi el şi aprodul, îl făcu boier armaş mare şi dintru acest Purice să trase neamul Movileştilor. [33]

În vremea aceea sosi la Hotin Ambrosie Casquida, din partea lui Sigismund, prinţul Transilvaniei, cu scrisori către Zamoisky, prin care îl poftea să lase Moldova, că e a lui, şi îi anunţia că Sinan trecuse Dunărea cu mari oştiri, adăogînd ca să se unească împotriva vrăjmaşilor comuni şi să oprească năvălirea tătarilor. Zamoisky răspunse că moldovenii sunt foarte întărîtaţi asupra lui Răzvan, pentru care aleseseră ei alt domn ; că el nu poate singur a vorbi despre alianţă şi că trebuie a se înţelege într-aceasta cu regele. [34]

Zamoisky, intrînd în grijă de venirea tătarilor, începu a căuta o poziţie bună, în care, la nevoie, să se poată apăra cu oastea sa, ce spun că era numai de zece mii,[35] împotriva norilor de tătari, şi, pogorîndu-se la vale, găsi un loc cum dorea şi îşi aşeză tabăra între rîul Prutului şi rîul Iasa (Jijia), încungiurînd-o, dupe obiceiul polonez, cu o îngrădire de cară. Ambele rîuri nu numai că apăra tabăra, dar încă slujea spre a transporta mai lesne bucatele. [36] După ce sfîrşi de a-şi întocmi tabăra, Zamoisky îşi lepădă vesmintele sale de hatman, se îmbrăcă ca un simplu soldat şi intră pe ascuns în Iaşi, vrînd să vază cu ochii daca castelul acestui oraş poate a se întări în grabă ; dar găsi oraşul stricat şi ars de curînd de cazaci, dupe cum am văzut, şi înfăţişînd o tristă privelişte de grămăzi înnegrite. Castelul numai sta în picioare, zidit fiind de piatră tare, precum şi trei biserici greceşti, una armenească şi alta catolică, toate de piatră, şi zidirea băilor d-o arhitectură orientală minunat de frumoasă. Zamoisky se încredinţă îndată că acest oraş, fiind cu totul sfărîmat, nu se poate întări într-o vreme scurtă şi fără mari cheltuieli. Dar fiindcă Iaşii era capitala ţării, Zamoisky vru să ducă acolo pe noul domn şi să-l puie în scaun cu multă solenitate ; el porunci la trei regimente de gvardie d-a însoţi pe domn la intrarea lui în oraş. Cînd bieţii locuitori văzu pe noul domn în capul unei cavalcade mărețe intrînd în oraş, ieşiră din mijlocul ruinelor şi din găurile unde stau ascunşi pănă atunci şi îl întîm-

pinară, ocolindu-l cu strigări de bucurie și, dupe obiceiul locului, aruncîndu-i roade îmbielșugate, cum spicuri de grîu și struguri. Cînd se apropie domnul de biserica cea mare (mitropolia), care era supt palat, îl întîmpină vlădica în capul clirosului său, purtînd cruci și icoane, și îl duse în altar, unde, sfîrșindu-se ungerea obicinuită, îl urcă pe scaunul domnesc din biserică. După ce se sfîrși rugăciunea, ieșind de acolo, merse la palat, unde Zamoisky, luîndu-l de mînă, îl duse la tron, pe care șăzu ca un prinț suveran ; iar Zamoisky îi adresă aceste cuvinte : „Prințe ! Armele poloneze te-au pus pe acest tron, aceleași arme, pe cît Dumnezeu o va îngădui, te vor ocroti și te vor apăra. Te-ai făcut vasal, nu ca odinioară, a unor tirani barbari, dar a unui rege peste un popol liber și mărinimos. Fii-le dar credincios și recunoscător în toate faptele tale." [37]

IV

Cînd sosi la Varșovia vestea că Zamoisky, de capul lui, fără împuternicirea regelui, întrase în Moldova, se turbură foarte mult duhurile și se scorni multă larmă din partea celor ce îl ura. Mitropolitul L. Kankowski, vechiul primat, fu cel dintăi a cărui mînie izbucni în contra hatmanului. El adună îndată nobilimea marei Polonii și trimise o scrisoare, în numele acestor dietine adunate, arătînd mirarea lor cea mare ca un singur cetățean să îndrăznească a intra în capul unei armii într-o țară streină, și aceasta fără învoirea staturilor generale. Într-aceeași vreme, se afla la curtea Poloniei arhiducesa (Maria ?), muma reginei, care, după ce vizitase pe cealaltă fiică, princesa Transilvaniei, sosise acum la Varșovia. Această arhiducesă, cu totul plecată la interesele împăratului și ale prințului Transilvaniei, se sili, prin fiica sa, ca să facă pe rege ca să cheme înapoi pe Zamoisky. Regele însă, deși turburat despre rezultatul unei așa de îndrăznețe întreprinderi, nu îndrăzni a displăcea lui Zamoisky și partidei lui, cărora era dator

tronul, şi lăsă această treabă în hotărîrea senatului ce era să se adune. [38]

Dar hatmanul însuşi, în tabăra sa, era coprins de temere şi se gîndea cum va ieşi cu cinste din acest pas greu ce făcuse şi unde puse în primejdie armia şi răspunderea sa. El scrisese lui Sinan, precum şi sangiacului de la Tighina, că Polonia nu voieşte a rupe prietenia cu Poarta şi că ea doreşte numai să adăpostească de tătari hotarăle sale din partea Moldovei. [39] El rugă încă pe Sinan d-a nu se împotrivi la înălţarea lui Movilă, făcută în folosul comun al turcilor şi polonilor, ci să-l sprijinească cu creditul său lîngă sultanul, dupe făgăduielile noului voievod d-a plăti un tribut îndoit (50 mii lire, în loc de 25). [40] Dar trufaşul Sinan, ce se afla atunci în Valahia, plin încă de nădejde că va birui pe creştini, răspunse că cugetul stăpînului său nu se învoieşte cu intrarea polonilor în Moldova, fiind destul de puternic spre a apăra ale sale;[41] că sultanul dispozase de Moldova şi că n-are trebuinţă de armia polonă ca să puie în stăpînirea acestei ţări pe cela căria a dat-o. [42] Un răspuns aşa de mîndru băgă în multe griji pe Zamoisky. El se temu încă de ocazia ce da acum vrăjmăşiei duşmanilor săi din Polonia spre a-i face rău. În acest pas greu în care nesocotinţa sa îl aruncase, neavînd cu sine decît 10 mii oameni, [43] el căută a scăpa prin virtutea sa şi hotărî a se împotrivi bărbăteşte la armia nenumărată a tătarilor ce s-apropia [44]

Într-adevăr, Gherei, hanul Crîmului, avu acelaşi gînd ca Zamoisky. El nu se prea grăbise a veni în agiutorul lui Sinan, dupe cum fusese poftit, dar socoti a se folosi de acele turburări spre a coprinde Moldova şi a o împopula cu tătari. Pentru aceea se sculă împreună cu fratele său, Fede-Gherei, şi cu nepotul său şi totdeodată cumnată-său, sangiacul Teghinei, şi plecase spre Moldova [45] cu 70 mii tătari cu copiii şi nevestele lor, şi 2 mii ianiceri. [46] El pretindea că, după făgăduiala şi învoirea Porţii, el trebuie să stăpînească toată Moldova, afară de partea despre hotarul Poloniei, care se va stăpîni de nepotul său de soră, Adil-Gherei, [47] sangiacul Tighinei şi a Chiliei, [48] supt titlu de paşă. [49] Aceasta însă nu era adevăr că i s-ar fi îngăduit

de Poartă, căci solii ce trimise el pentru aceasta la Poartă, dupe intrarea în Moldova, sosind după desăvîrşita învingere a lui Sinan, se întoarseră fără nici un răspuns din partea sultanului.[50]

V

În 9/19 octomvrie,[51] Zamoisky, aşteptînd venirea tătarilor, şi-a mutat tabăra din acel loc şi, trecînd cu armia Prutul, din partea de unde se aştepta tătarii,[52] se aşăză la Ţuţora,[53] în nişte cîmpii întinse udate de două părţi de cotitura apei,[54] şi îşi întări tabăra cu valuri şi şanţuri adînci din părţile cele două deschise, făcînd tăbii de pămînt ca nişte turnuri şi alte întăriri, departe de tabără de o lovitură de tun, unde puse balimezurile, lăsînd taberii patru porţi înzestrate cu tunuri[55]. În 10/20 octomvrie, avanposturile polone întîmpinară pe avangarda tătărească şi, încăierîndu-să puţin la luptă, luară cîţiva prinşi, pe care îi aduseră lui Zamoisky. Chiar în ziua aceea, hanul înştiinţă pe hatmanul că va sosi a doua zi cu oastea lui. Zamoisky chemă îndată pe polcovnicii cei mai deprinşi la război în cortul lui şi le spuse că în ziua dintăi voieşte a se feri d-a izbi pe duşman, ţiindu-se în defensivă şi hărţuind numai pe duşman adesea cu cete mici, pînă să apuce oştile a se obicinui cu acei nori de tătari şi a se îmbărbăta, dupe obicei. A doua zi, în 11/21, hanul, după făgăduială, să apropie de tabăra poloneză şi Vlanicki, în capul brigadei sale, zbură întru întîmpinarea lui. În această luptă, carabinierii poloni trîntiră dupe cal vro cîţiva tătari, iar Turecki, un ofiţer polon, fu prins de duşman. Coloanele tătăreşti începură atunci a urma una dupe alta şi, după obiceiul acelui neam, călăreţii răspîndiţi în cîmpie căuta a se bate îndeosebi. Sangiacul începu a puşcări cu vro 500 ianiceri, cu carabinele lor cele lungi ce duce gloanţele atît de departe, încît uciseră şi calul pe care se afla călare Zamoisky, la poarta taberii. Hanul, văzînd că polonii se

ţin bine şi că răniră mulţi din ai săi, porunceşte fratelui său, Fede-Gherei, să treacă Prutul pe de la vale cu două corpuri de armie din cele mai viteze. Într-aceeaşi vreme, din partea polonilor porniră cîteva regimente întru întîmpinarea sa. Hanul, văzînd aceasta, mai porneşte coloane nouă, care să atace pe poloni în flanc şi să-i arunce în Prut. Zamoisky, văzînd aceste manevre, îşi găteşte armata, porunceşte de deschide porţile taberii şi, scoţînd înainte din toate părţile pe carabinieri,[56] atît poloni cît şi unguri,[57] salută pe barbari cu atîtea gloanţe, încît doboară o mare parte la pămînt şi sileşte pe ceilalţi a se retrage.[58] Fede-Gherei se şi trase în grabă, pierzînd mulţi din ai săi. Atunci sangiacul trimise o trompetă şi ceru a parlamenta ; se numiră spre acest sfîrşit parlamentari din ambele părţi războitoare, dar noaptea opri orice înţelegere şi lucrare. A doua zi, hanul şi sangiacul, sau spre a speria pe poloni arătînd îndrăzneala lor, sau că vrură să-şi schimbe poziţia din lipsa păşunei, puseră de defilă în coaste toate trupele lor înaintea taberii polone. Norii nenumăraţi a acestor oarde ascunsese plăcuta vedere a frumoaselor livezi, verdeaţa nu se mai vedea, ci în toate părţile numai o gloată îndesită de oameni şi de cai ; cei mai vechi dintre războinicii leşi nu-şi aducea aminte să fi văzut vreodată o armie aşa numeroasă.[59] Zamoisky se temu ca tătarii să nu vroiască a trece Prutul şi a merge spre Iaşi ; de aceea, poruncind a puşcări cu tunurile defileaoa duşmanului, totdeodată porneşte o seamă de oşti cu artilerie, ca, în întîmplare cînd tătarii vor apuca spre Iaşi, să arză podul dupe Prut cu ghiulele aprinse.[60] Dar hanul nu vroia a merge spre Ieşi, ci numai * se silea a scoate pe leşi din tabără în cîmpie, unde credea că lesne îi va birui ;[61] căci tătarii, obicinuiţi a se bate în cîmpie şi călare, nu vroiră a se lupta pe gios şi a ataca fortificaţiile.[62] Astfel şi unii şi alţii, neputînd a se vătăma, veniră la nevoia a căuta a se înţelege. Sangiacul ceru din nou a parlamenta. Tunurile tăcură şi se deschise conferinţele între capii poloni şi capii tătarilor.[63]

---

* În manuscris : „şi nu numai" (n. ed.).

Poziţia lui Zamoisky într-adevăr ajunsese foarte primejdioasă ; departe de ţara sa, fără nădejde de agiutor, fără bucate, împresurat de o parte de o gloată de tătari, de dincolo, din partea Ţării Româneşti, avînd temere ca să nu fie izbit de turcii de la Brăila, el să temea încă ca nu cumva tătarii, lăsîndu-l în tabără, să ia calea Poloniei, spre a o pustii în lipsa lui şi pe cînd el nu i-ar putea goni în urmă în acele locuri deschise, cu artileria şi călărimea grea, nişte cete aşa de uşoare şi sprintene ca ale tătarilor. [64]

Ieremia Movilă, văzînd primejdia în care se afla polonii, nu dormise în vremea acestor zile de bătaie, ci veghie spre a-i mîntui pe ei şi pe sine. [65] El trimisese daruri hanului, dîndu-i acele 5 sate ce pînă astăzi se numesc Hăneşti şi legîndu-se a-i da tot anul miere supt numirea de *Baltzî Paşaliki* şi altele, şi astfel se apropiară tătarii de învoire cu polonii, cum am văzut, şi dîndu-şi zăloage din ambe părţi, începură a trata. [66] Condiţiile păcii, dupe cronicarii poloni, fură aceste : 1. Ca sangiacul să depuie dignitatea sa de paşă a Moldovei ; 2. Ieremia Movilă, pe care îl vor locuitorii, să fie păstrat de domn ; 3. Armiile tătărească şi turcească să se întoarcă tot pe unde au venit şi în trei zile să iasă din Moldova, fără a face nici o nedreptate ; 4. Prinşii de război să se întoarcă de la unii la alţii, fără nici o răscumpărare ; 5. Hatmanul să tragă graţia regelui, hanului şi sangiacului pentru cele făcute de dînsu ; 6. Aceştia făgăduiesc şi se îndatorează că sultanul va trimite steagul şi tuiurile de domn cu hatişerif lui Ieremia ; 7. Hanul să trimiţă o ambasadă regelui Poloniei. [67] Acest tractat pe care cronicarii poloni l-au numit glorios (chwalebne przymierz), observează tare bine un învăţat polon, d. Senkowski, nu arată în ce stă această pretinsă glorie. Mai întîi că condiţia dintîi, prin care sangiacul depune demnitatea ce îşi arogase de paşă al Moldovei, este o absurditate şi un joc al tătarilor cu Zamoisky, de vreme ce el cu aceasta nu perdea nimic, n-avea nici un drept asupra Moldovei, căci divanul nu vroise a priimi cererea lui şi lăsă pe trimişii hanului a pleca fără nici un rezultat.

„Priimirea unei asemenea condiţii din partea lui Zamoisky — zice d. Senkowski — dovedeşte numai că în tabăra polonă nu se ştia nimic lămurit şi că toate să făcea pipăind prin întuneric.“ [68] Afară de acestea, cronicarii poloni, pentru gloria lui Zamoisky, nota aceste condiţii : 1. Că Ieremia nu numai că se recunoaşte tributar al turcilor, mărind tributul, dar încă să recunoaşte tributar către hanul şi împarte pămîntul Moldovei, dîndu-i satele de care s-a vorbit ; 2. Că oştirile polone să iasă şi să nu mai intre în Moldova ; şi al 3-lea, că regele Poloniei să trimiţă un sol la împărăţie spre întărirea prieteşugului între ambele puteri ; [69] 4. Că polonezii să-şi unească puterile cu tătarii împotriva cazacilor de la Nistru, ce făcea război turcilor şi tătarilor şi nu mai trimitea acestora darurile obicinuite. [70] Afară d-aceasta, cronicarii poloni mai uită — zice d. Senkowski — „că Zamoisky dedese asigurare deosibită tătarilor că donaţia ce li să făcuse supt regele Ştefan I (1578), ce sta în zeci mii galbeni şi un număr oarecare de blăni de jder şi samur, să li să plătească d-aci înainte pe tot anul. Istoricul Naima-Efendi, vol. I, p. 338, pomeneşte lămurit despre aceasta şi această singură împregiurare e de ajuns spre a tălmăci grabnica bunăvoinţă cu care tătarii încheiară acest tractat. L-această naţie a tătarilor, pricina sultanului era cu totul deosibită d-a lor. În toate războaiele hanii * n-au vînat decît folosul lor şi d-acilea vine că ei era gata a încheia un tractat de pace, îndată ce duşmanul lor le da un cîştig mare“ etc. „Celelalte condiţii ale acestui pretins tractat sunt obicinuite şi asemenea tutulor celor ce s-a făcut în toate tractatele glorioase sau nenorocite cu turcii şi cu oardele Crîmei. Astfel, reducînd acest tractat la dreapta lui valoare, vedem că strălucirea lui şi calificaţia ce îi dau cronicarii de tractat *glorios* piere în faţa nepărtinirei şi a criticei sănătoase.“

După iscălirea condiţiilor tractatului, Zamoisky dărui sangiacului o haină de mătase cusută cu aur şi lui Ahmet-Aga o cupă de aur. Hanul dărui asemenea pe zăloagele poloni ce era la dînsul cu haine de mătase aurită şi a doua zi se trase cu oştirea [71] sa, îndreptîndu-se către Crîm. Zamoisky plecă asemenea spre a se întoarce în Polonia, lă-

* În manuscris : „hanul“ (n. ed.).

sînd în leafă lui Ieremia, după cererea lui, trei mii ostaşi poloni,[72] supt comanda lui Ioan Potocki, starostele Cameniţii, şi lui Stanislas Chanski.[73] Ieremia însuşi se duse de se aşeză în scaun în Suceava.[74] Hanul, pîn-a nu se depărta, scrisese regelui Poloniei, trimiţîndu-i o ambasadă, prin care îi cerea să întărească pacea încheiată cu hatmanul Zamoisky, adăogînd că, de nu vor pedepsi polonii pe cazaci, apoi va rupe negoţiaţiile şi va reîncepe războiu.[75] Trimisul tăt[arului] dărui regelui un cal şi o săgeată din partea hanului. Regele scrise hanului şi, dăruind solului o frumoasă blană de cacom, îl porni înapoi.[76] „Toate acestea — spune un analist contimpuran — nu fu decît o umbră de pace într-un soare ce roşea de războaie."[77]

VII

Sigismund Bathori umpluse Europa de plîngerile sale în contra polonilor, pentru faptele lor în Moldova. El îi acuza cu cuvînt că au intrat într-această ţară fără nici un drept, fără a fi provocaţi, ca s-o smulgă de supt ascultarea sa şi s-o reducă iar supt jugul turcilor, de care se mîntuise cu atîtea jertfe. Împăratul şi papa, la care se plînsese scriindu-le îndeosebi, trimiseră îndată soli şi scriseră în pricina aceasta regelui Poloniei.

Împăratul scrise în 30 octomvrie [şi] rugă pe rege ca să strice tractatul făcut cu păgînii în contra prinţului Transilvaniei şi să lase Moldova în stăpînirea lui Răzvan.[78] Papa scrise la 8 noiemvrie 1595 la regele Poloniei, într-un chip foarte aspru, o scrisoare pe care acesta o priimi în dechemvrie. „Cu condei de durere — începe el — vă scriu că cele făcute în Moldova crud m-au întristat." Îi împută apoi că în loc d-a asculta rugăciunile ce mereu i-a făcut de a se uni cu creştinii în contra turcilor ; [*sic*] că nădăjduia că, cel puţin, daca consideraţii particulare îl oprea d-a se declara pe faţă împotriva turcilor şi a le face război, încai nu va aduce stavili şi opoziţie scopurilor prinţilor federaţi şi nu va turbura cursul fericit a armelor lor, dupe cum

lămurit o făgăduise atît către dînsul, cît și către împărat și Sigismund; că cu fapta lui a întărit pe turci în puterile și nădejdile lor și a slăbit pe creștini. „Toți te învinovățesc zice papa — că te-ai confederat cu turcul și tătarul împotriva prinților federați și mai cu seamă împotriva prea iubitului nostru fiu Sigismund, prințul Transilvaniei, căci, spre a-l vătăma, ai numit alt domn în Moldova, făgăduind a-l apăra cu ajutorul turcilor și tătarilor." Această faptă papa o califică de nevrednică și încheie propuind arbitragiul său pentru diferentul dintre regele Poloniei și cumnatul său, prințul Transilvaniei, „ca să stîrpească dintre dînșii toate rădăcinile amari de prigonire și vrăjbi, să le smulgă și să le arunce în foc". [79]

Mult mai aspră fu scrisoarea ce papa adresă, tot în acea zi, către Zamoisky : „Fapta ta din Moldavia va trage defăimarea și hula tutulor oamenilor cinstiți care trăiesc astăzi și care vor fi în viitorime. Ce prieten al binelui public, ce om înflăcărat de dragostea lui Dumnezeu nu va tîngui că chiar în acel moment cînd se făcea turcilor, acești dușmani vecinici și neîmblînziți a creștinilor, un război sfînt și trebuincios pentru mîntuirea și libertatea poporului creștin și apărarea credinței, atunci cînd, ocrotiți într-un chip minunat de mîna lui Dumnezeu, dobîndiră izbînzi astfel încît nici n-am văzut, nici n-am auzit altele asemenea, nici în anii aceștia, nici în veacurile trecute, cine, zic, nu va tîngui că chiar în acel minut cînd să nădăjduia atîta izbîndă, sa făcu în Moldova tot ce putu ușura și întări pe dușmanii crucei și a lui Hristos și dimpotrivă să opri și se slăbi în cursul biruințelor lor apărătorii credinței, se turbură rezultatul războiului și [se] puse tot în primejdie etc." [80] Îl amerința apoi pentru relele poveți ce da regelui și pentru această „crimă și scandal împotriva creștinătății."[81] Papa scrise asemenea cardinalului Bathori, mustrîndu-l părintește pentru că ațîță pe poloni în contra vărului său, prințul Transilvaniei, și poruncindu-i să vie la Roma. [82] Mihai-Vv. trimise și el atunci o ambasadă la regele Poloniei, care sosi la Cracovia și în 14 noiemvrie 1595 fură priimiți în audiență de rege. [83] Istoricii tac despre misia acestii deputații, dar se dau cu socoteala că ea privea tot în pricina Moldovei.

Viteazul Răzvan nu aşteptă să vază isprava acestor tractaţii, de la care puţin se nădăjduia, şi hotărî cu armele în mînă a-şi redobîndi tronul ce i se răpise. Cu puţinul agiutor ce luase de la Sigismund Bathori, el purcese spre Moldova, la 27 noiemvrie, [84] trecu munţii Oituzului ce despart Ţara Secuiască de Moldova, în 29 noiemvrie 1595, şi, aflînd veşti despre starea duşmanului, văzîndu-se mai slab cu numărul, trimise îndată la Bathori cerînd un adaos de oaste şi mai cu seamă un mai mare număr de călăreţi ; dar pîn-a nu sosi aceştia la hotarăle Moldaviei, Ieremia-Vodă cu polonii se grăbesc a izbi pe Răzvan. [85] Oştirea polonă să afla răspîndită în deosibite staţii în ţară, cînd deodată Chanski, care se afla pus de Potocki cu despărţirea lui în garnizoană la Suceava, înştiinţă pe Potocki că Răzvan se apropie în grabă şi drept spre Suceava în capul unei numeroase oşti. [86] Ieremia îndată adună oştire de ţară cît putu [87] şi porunci lui Potocki de adună în grabă regimentele sale, şi grăbi de se uni cu ceata lui Chanski, d-abia cu două ceasuri înaintea bătăii. [88] Era într-o duminică, 5 dechemvrie, cînd Răzvan sosi aproape de Suceava. [89] Oastea lui se alcătuia de patru mii pedestraşi, cea mai mare parte vechii săi ostaşi, cu puţini ce înrolase de curînd şi apoi săcuii ce îl însoţiseră din porunca prinţului Bathori, şi o mie călăreţi armaţi cu lance, tot d-ai prinţului Transilvaniei. [90] Armia lui Răzvan-Vodă înainta pe dealuri prin nişte locuri mai nalte decît acela unde se afla oastea împrotivnică, astfel încît ea se vedea mai lesne de către aceasta. El îşi întocmi rînduiala bătăliei astfel : la stînga sa, care era apărată prin cară şi tot aparatul de război, era cinci sute călăreţi ; la dreapta, care era apărată de un zid, ce începea de la şanţurile taberii şi se întindea mult departe pînă la tabăra polonă, era asemenea călărime ; în centru, două batalioane pedestrime, după care urma alte zece pe urmă, rămăşiţă de călărime şi pedestrime, ca o rezervă. În toate părţile se vedea steaguri fluturînd ; steagul călărimei era cel mai împodobit ; el purta o frumoasă inscripţie care spunea că Moldova s-a dat lui Răzvan de Transilvania. [91]

Ieremia-Vodă ieșise înainte la satul Areni, unde își așăzase oștile sale, iar pe oștirea polonă o rîndui la Schei, despre cîmpie, și sta ea la pază de supt un mal care e d-alături și aproape de drumul Băii. [92] Rînduiala ei era în coloane treptate astfel : înainte sta ca avangardă, în lipsă de călărime ușoară, 100 moldoveni ; după dînșii venea două batalioane a lui Stanislas Minski și Nicolae Zobrzydowski ; era așezate puțin mai la dreapta, din pricină că poziția era mai bună și spre a fi ferite de vînt, astfel [că] batalioanele lui Tworzanski și Milewski, ce se afla la stînga, era puțin mai nainte decît dînsele, dar mai nainte încă se afla batalionul lui Zavrowski, ce nu se vedea de celelalte, fiind ascuns de fortificații ; la centru era Porycki, cu regimentul său, avînd de reazăm trupele lui Potocki, comandantul Cameniții, a fratelui său Ștefan, și la stînga pe al treilea frate, Iacob ; după dînșii, tot la mijloc, venea apoi o trupă de pușcași a lui Ioan Tomas Drohojewski, și lîngă dînsa pedestrimea, supt comanda lui Albert Vitoslawski și Andrei Klopocki. La stînga, împregiurul zidului de care am pomenit mai sus, se așezase niște tunuri mari și altele de cîmpie, care amenințau dreapta lui Răzvan și ocroteau pedestrimea moldovenească și pe cazaci. [93]

Pîn-a nu se apropia oștile de bătaia puștilor, polonii descărcară de două ori tunurile în oștirea lui Răzvan ; una dintr-însele răsturnă pe Valentin Gheghe, unul din capii pedestrimei lui Răzvan. [94]

IX

Ieremia era la biserică, ascultînd liturghia, cînd avangarda lui Răzvan se apropie de oștile țării; și cînd ieși Ieremia de la biserică, îndată să încăierară moldovenii lui Răzvan cu ai lui Ieremia. Lupta între ambele aceste oști nu ținu mult, căci urînd, se vede, a-și vărsa sîngele frate cu frate, și unile și altele se traseră din luptă. [95]

Polonii atunci, din dealul de unde era despre Schei, se repeziră asupra săcuilor. [96] Zobrzydowski cu trupa sa și a

lui Chanski, căci acesta se afla atunci lîngă Potocki, şi Christofor Broniewski se azvîrlă peste dreapta lui Răzvan ; mais Zobrzydowsky, cu toată bărbăţia ce arătă, rănindu-se la obraz şi la braţ, nu putea sprijini izbirea lui Răzvan şi ar fi pierit cu oastea sa, de nu grăbea Potocki a-i veni într-agiutor. Într-aceeaşi vreme, Porycki, cu infanteria şi cu puşcaşii lui Viersbowski, izbeşte centrul lui Răzvan, în vreme ce batalioanele lui Tworzanski şi Milewski se azvîrlă asupra dreptei, în agiutor lui Zobrzydowski. Toate izbirile împreunate ale acestor cete sfarmă rîndurile săcuilor, care se trag înapoi puţin şi astfel polonii pătrund în tabără.[97] Răzvan-Vodă, care cu toate că să văzuse mai slab mult cu numărul şi cu valoarea oştilor de duşman, nu numai că nu se ferise de bătaie, dar o căutase cu bărbăţie,[98] se afla atunci lîngă infanteria sa ; el se credea apărat de cavalerie, cînd aceasta, deodată, părăsind tunurile, o ia la fugă. În zadar Răzvan omorî cu mîna lui mai mulţi, ca să-i întoarcă înapoi ; silinţele lui fură zadarnice. Polonii coprinseră tunurile.[99] Săcuii, văzînd fuga călărimei, întoarseră şi ei spatele.[100] Răzvan, părăsit de oştire, rămîind numai cu puţini din ai săi, se luptă multă vreme încă cu cel [mai] mare curaj ce putu ;[101] doi cai fură ucişi supt dînsul,[102] el sări pe un al treilea cu multă sprintenie şi izbea de moarte pe toţi cîţi întîmpina paloşul său. „Ce mai viteaz !" striga, minunîndu-să de atîta curagiu, atît ai lui, cît şi duşmanii ce-l vedeau. Dar, în sfîrşit, părăsit de ai săi şi de noroc,[103] văzîndu-şi toată tabăra coprinsă, oştirea rezlăţită fugind în toate părţile, cu inima sfîşiată de durere, el să lăsă a se trage de puţinii credincioşi rămaşi pe lîngă el, care vrea a-l mîntui ; ei o luară cam spre stînga şi se înfundară[104] în păduri.[105] Polonii lăsară regimentele lui Drohojewski în tabără şi toate celelalte se luară a goni pe ostaşii lui Răzvan. Aceştia fugînd răspîndiţi şi rătăcind în voia întîmplării prin munţi şi prin păduri, cei mai mulţi căzură în mîinile duşmanilor.[106] Foarte puţini fură aceia ce putură ajunge a trece munţii în Transilvania.[107] Ei coprinseră o mare pradă, cîteva tunuri de cîmpie, toate stindartele şi toată averea ce Răzvan dobîndise de la Aron-Vodă, şi prada dobîndită de la turci la Tîrgovişte şi Giurgiu.[108]

Sărmanul Răzvan, după ce rătăci multă vreme cu soţii săi, ajunse spre seară într-un sătuleţ, unde se adăposti puţin, schimbîndu-şi şi hainele, şi se depărtă supt ocrotirea nopţii. Îndată sosi în sat nişte poloni, trimişi d-ai lui Ieremia, ce alerga dupe Răzvan ; gazdele acestuia, speriaţi de vecini, care îi mustra că au priimit un duşman în casă, fură siliţi a mărturisi calea încotro a apucat fugarii. Astfel aceşti nenorociţi fură îndată agiunşi în cale şi prinşi, nu fără o luptă bărbătească, în care Răzvan fu rănit şi ungurul Matei Sekiel, ce comanda peste 400 călăreţi, şi Elie Kakoci, vechiul soţ a lui Răzvan în oastea lui Aron-Vodă, căzură morţi împreună cu alţii. Între prinşi se afla fratele lui Răzvan, un boier mare anume Calotă, vistierul şi logofătul domnului, împreună cu alţi boieri şi capete din unguri. Aduşi înaintea lui Ieremia, Răzvan şi cu soţii lui se purtară, în cumplita nenorocire, cu toată vrednicia şi bărbăţia cuvenită. La toate întrebările ce li se făcu, ei toţi păstrară o tăcere mîndră şi despreţuitoare. [109]

Cîteva zile dup-aceea, pe la jumătatea lui dechemvrie, [110] crudul Ieremia, nesocotind şi legile războiului, care sfinţeşte persoana unui prins, şi legile omenirei, osîndi pe toţi prinşii la moarte. Printr-o cruzime înspăimîntătoare, el porunci a pune pe Răzvan la cazna, apoi îi tăie nasul şi buzele, [111] şi dup-aceea puse de-l trase în ţeapă, [112] espuindu-l astfel — priveliişte de jale ! — la armie şi la locuitorii ţării. [113] În minutul în care mult nenorocitul Răzvan-Vodă gemea de dureri pe ţeapă, [cu] o crudă barbarie aduseră pe fratele său înaintea lui de-i tăiară capul. L-această vedere, durerea morţii fratelui său adăogîndu-se la a sa, Răzvan deodată se ridică, ţîşni pe ţeapă, întinse braţele către dragul său frate şi într-această mişcare îşi dete sufletul. [114] Să întoarcem mai bine ochii de la această crudă privelişte care răscoală inima, crimă urîcioasă ce va rămîne o pată vecinică de necinste asupra numelui lui Ieremia Movilă, ce o porunci, şi asupra polonilor, ce o suferiră fără împotrivire, cu atît mai mult că Răzvan era prinsul lor.

În drumul ce merge de la Suceava la Baia şi pînă astăzi se arată şi se pomeneşte movila lui Răzvan-Vodă,[115] loc unde zac, neuitate de popor, oasele viteazului domn.

Astfel de cumplită moarte avu acest bărbat, pe care meritul său şi norocirea îl înălţase din pulbere pe tronul patriei sale. Născut ţigan, dintr-un neam osîndit de veacuri la robie, el fu încă o dovadă puternică că în ochii providenţii nu sunt popoare alese şi popoare osîndite, că ea răspîndeşte deopotrivă îndurările sale peste toţi oamenii, fără osebire de naţie şi clasă, puind pe fruntea fiecărui pecetea dumnezeirei şi declarîndu-l cu drepturi deopotrivă ca toată omenirea, la libertate, la egalitate, la virtute şi la adevăr.

XI

Cumplita moarte a lui Răzvan întristă foarte nu numai pe prinţul Transilvaniei, dar şi pe împăratul şi pe papa Clement.[116] Bathori hotărî să-şi ia satisfacţie cu armele în contra polonilor, şi împăratul, părtaş al mîniei sale, hotărî a-l ajuta şi a lua parte la răzbunarea acestii insulte a polonilor, ce le era comună la amîndoi.[117] Pontiful însă, temîndu-se cu tot dreptul că acest război între creştini va fi vătămător războiului cel cu noroc început în contra turcilor şi va putea încă arunca creştinătatea în vreo primejdie mare fără nici un leac de mîntuire, se puse între părţile prigonitoare, propuind mijlocirea sa părintească, ca prin creditul său să împece aceste certe şi să aducă unirea şi o norocită împăcare.[118] El trimise spre acest sfîrşit în Polonia pe episcopul de Caserta, Alfons Visconti, milanez, la regele Poloniei şi la prinţul Transilvaniei.[119] Sigismund III, regele Poloniei, mişcat de aceste mustrări, trimise la Roma pe Florian Gembicki, secretarul coroanei, ca să arate pontifului că armele polone în Moldova făcuse mare slujbă creştinătăţii, scăpînd această ţară de tătari şi totdeodată oprind pe aceştia d-a năvăli asupra Ungariei şi a staturilor împărăteşti.[120] Zamoisky scrise şi el papei, în 10 ianuarie 1596, arătîndu-i aceleaşi şi îndreptîndu-şi cu multe sofisme

și neadevăruri faptele sale.[121] Spre a îmblînzi mai lesne pe papa, ce era foarte întărîtat în contră-le, și a-l trage în partea lor și a-i dezarma mînia, regele Poloniei și Zamoisky îi trimise, din partea sinodului de legea grecească, doi episcopi ruteni, ca să [i se] închine și să recunoască supremația papei. Într-adevăr, această faptă, ce nu izbuti pînă în urmă, făcu mare plăcere papei,[122] încît se amînă cu totul satisfacția ce aștepta Bathori de la poloni și mîhni pe acesta într-atît încît căzu în greșeli mari, foarte vătămătoare creștinătății.[123] Zamoisky fu atacat cu multă înverșunare în dieta de la Cracovia de dușmanii lui, care îl acuza cu mult drept că a implorat și a cumpărat pacea de la tătari. El se scuză dînd faptelor colora ce vru și foarte neadevărată.[124] Senatorii regatului scriseră atunci, în 24 martie 1596, împăratului Rodolf, arătîndu-i că ei simt că datoria comună este ca să se împedece pe turci a reduce în pașalîc principatele Moldova și Valahia ; că neputînd prințul Transilvaniei a le apăra, e nevoie ca polonii să le ia supt protecția lor ; că pentru această slujbă creștinească ce ei vor să facă cer ca împăratul să le dea o sută mii florinți și să depărteze pe Mihai din Țara Românească, căci nu-l pot apăra fără a rupe de față pacea cu turcii.[125] Această scrisoare sucită și plină de viclenii, vrînd să zică ceva și într-adevăr nezicînd nimic, nu dovedea altceva — zice un contimpuran — decît dorința polonilor d-a pune ei în Țara Românească alt domn în locul lui Mihai.[126] Asta fu cel dintîi semn de ura ucigătoare ce polonii purtară eroului nostru.

XII

Mihai-vodă, după luarea Vidinului, unde îl lăsarăm, se întoarse [la] Tîrgoviște.[127] Întoarcerea sa în țară este un marș triumfal ; toți ostașii sunt încărcați de prăzi ; poporul îl priimește cu cîntece de veselie și vrăjmașii tremură de numele lui.[128] El începu îndată a se ocupa să vindece rănile și ticăloșia ce pustiirile războiului adusese asupra țării. Într-adevăr, starea ei era vrednică de jale. Populația

se micşorase foarte mult prin moarte, prin pribegirea locuitorilor în ţări streine şi robirile turcilor ; numai în această din urmă campanie Sinan robise douăzeci mii locuitori şi apucase a-i trece Dunărea. [129] Oraşăle şi satele era ruinate şi prefăcute în cenuşă ; cîmpurile era părăsite, viile smulse, grînele, călcate de oştirile ce şerpuiseră prin toată ţara, nu putuseră da rod, [130] dobitoacele moarte sau răpite de vrăjmaşi, care apucaseră a trece peste Dunăre mai mult de 60 mii vite. [131] Românii jertfiseră pentru dezrobirea independinţii şi a libertăţii lor, dar aceasta e un bine atît de mare, încît cu nici o jertfă, fie cît de grea, nu e scump cumpărată.

Mihai-Vodă trimise în Transilvania, cu multă cheltuială — fiind şi acolo mare lipsă, căci negoţul încetase cu totul din pricina războiului — de cumpără grîne, făină, vin, sămînţă şi toate cele trebuincioase, de împărţi între popor, care, la glasul domnului său, părăsi pădurile şi vizuniile munţilor unde se trăsese şi începu a rezidi oraşele şi satele pe ruinele celor vechi şi a se apuca de lucrul pămîntului ; şi putu îndată să preţuiască foloasele independinţii ce dobîndise cu atîtea jertfe. [132] Iar ca ostaşii fără de esersiţie să nu se înmoaie şi corupă în lene şi nelucrare, domnul dete voie la vreo cîteva mii să treacă Dunărea şi să necăjească pe vrăjmaş. Aceştia năpădesc peste Pelinul, oraş întins, şi, după ce au ucis mai mulţi locuitori, îl prefăcură în cenuşă şi, robind o femeie cu o fată şi un băiat a unui din cei mai bogaţi şi însemnaţi locuitori, anume Michal-oglu, îi aduse în dar domnului, care, tratîndu-i cu multă omenie, întoarse pe femeie cu copii înapoi la soţul ei pentru o răscumpărare de 50 mii galbeni (aur).

Nenorocirea espediţiei lui Sinan desperă pe sultanul d-a putea învinge făţiş pe Mihai-Vodă. El se încredinţă că spre a-l vătăma trebuie a alerga la intrigi, a lucra mai întîi spre a-l desface de aliaţii săi, împăratul Germaniei şi prinţul Transilvaniei, şi a aţîţa în ţară partide în contra lui. Spre acest sfîrşit, prin begler-beiul de la Pesta, făcu propuneri foarte bune împăratului, numai ca acesta să se tragă de Mihai şi să-l considereze ca un rebel către Poartă ; dar împăratul depărtă cu mînie aceste necinstite condiţii ce i se propunea. [133] Sultanul atunci întrebuinţă alte mijloace

spre a ajunge la scopul său. Trimite mai întâi un agă în Țara Românească, ca să ațîțe pe boierii nemulțămiți și a-i scula în contra lui Mihai și în favorul Porții, și deodată dă poruncă pașilor dupe margine și hanului tătarilor să stea gata a intra în țară spre a ajuta partida ce era a se revolta în favorul turcilor. Tot într-o vreme, sultanul trimise la Sigismund Bathori un ceauș cu făgăduială că-i va lăsa Transilvania fără nici un tribut decît vasele de argint ce era obicei de se da cînd se plătea tributul, îndatorîndu-se încă a-i da și Țara Românească, daca el va priimi a goni pe Mihai și a se trage din confederația cu împăratul Rodolf.[134] Bathori, după ce ținu cîtva pe ceauș la sine, îl trimise înapoi, zicîndu-i să spuie stăpînului său că el, prinț al Transilvaniei, niciodată nu va lăsa partea creștinilor, spre a se uni cu dușmanul lor ;[135] și, prin povața nunciului papei și a lui A. Carilio,[136] plecă la 4 fevruarie cu 11 trăsuri și 20 cai de călătorie la Praga, spre a se întîlni cu împăratul și a dobîndi agiutoare de război.[137]

XIII

Sultanul, ce nu putu izbuti lîngă împărat și Bathori spre a vătăma pe Mihai, fu mai norocit pe lîngă români, de la care dobîndi ceea ce nu putuse avea de la streini. Aga trimis în țară găsi între boieri aceea ce totdauna a fost lesne a găsi : oameni corupți, carii pentru o mîrșavă ambiție și lăcomie de bani sta gata a vinde domnul și țara lor. O conspirație întinsă și groaznică se formă, în capul căreia sta din boierii cei mai de frunte unul anume Dumitru, cel mai bătrîn din sfetnicii domnului, și logofătul Chiesar cu un fiu al său. Șase mii tătari din Dobrogea, cu care se unise și trei mii turci, trebuia a năvăli fără veste în țară, spre a ajuta pe conspiratori, ce se uniseră cu turcii pentru ca să mîntuie țara, cum zicea ei, a perde pe Mihai, dîndu-l în mîinile dușmanului. Dar acesta află printr-un chip minunat din vreme planurile, nemature încă, ce ur-

zeau nelegiuiţii boieri în contra lui şi a ţării. El puse streji lîngă Dunăre, ca să priimească pe duşman, ce era gata a năvăli, şi puse de tăie pe trădătorii Dumitru, Chiesar şi cu fiul său, ca nişte vicleni de domnie şi stricători de ţară. Patru zile după pedeapsa conjuraţilor, cei 9 mii turci şi tătari trec Dunărea ; domnul mai trimite un agiutor de trei mii pedestraşi şi 300 călăreţi oştirei trimisă de mai nainte la graniţă, care, izbind pe duşman într-o luptă norocită, îl biruie, coprinde tunurile şi bagajurile lor şi pe cei mai mulţi îi omoară sau îi prind robi. [138] Tot în acele zile, cu patru mile mai gios de la locul acestii bătălii, alte trei mii turci, tot în înţelegere cu conspiratorii din ţară, trec Dunărea, dar fură îndată întîmpinaţi de către locuitorii ţărani adunaţi şi de către păzitorii mărginilor şi fură învinşi, deşi nu fără puţină pagubă a românilor. [139]

În vremea aceasta (fevruarie 1596), hanul Gherei intrase în Moldova cu 30 mii tătari [140] şi patru mii turci [141] cu tunuri împărăteşti. El avea poruncă a sultanului a intra în Valahia, dar, neîndrăznind, vru a încerca să înşăle pe Mihai-Vodă. El se adresă lui Ieremia-Vodă al Moldovei, care îl priimise cu drag ca pe un prietin şi aliat, şi îi făgădui două mii galbeni de va voi a favoriza planul său de a înşăla pe Mihai, făcîndu-l să priimească a se supune Porţii. Domnul Moldaviei făcu cunoscut lui Mihai-Vodă că hanul are deplină putere de la sultanul d-a încheia pace între români şi turci, puind condiţie ca Mihai să gonească trupele streine luate în leafă de dînsul, care, zicea hanul, nu numai că pustiesc ţara turcească, dar încă sunt o sarcină pentru ţară. Hanul trimise totdeodată lui Mihai-Vodă, spre mai mare încredere, doi din cei mai însemnaţi tătari, ca zăloage, cerînd numai, pentru slujba sa, cîteva mii galbeni. Mihai-Vodă avea trebuinţă de cîtăva vreme de pace după atîtea zdruncinări şi suferinţe de războaiele trecute, cu atît mai mult că Bathori pornise la Praga şi nu putea aştepta agiutor de la dînsul, ba încă vestea să răspîndise că acesta vroia a abdica cîrmuirea staturilor sale şi drepturile dobîndite asupra Ţării Româneşti împăratului Rodolf. Aceste priviri înduplecă pe Mihai a priimi mijlocul ce i se înfăţişa a intra

în împăciuire măcar vremelnică cu turcii. El trimise hanul[ui] solii săi cu un dar către dînsul, ca să trateze despre condiţiile propusei păci ; totdeodată dete drumul trupelor transilvane. Cum află hanul că Mihai căzuse în cursa ce i-o întinsese, îşi luă masca dupe obraz şi năvăli deodată cu toată armata sa în şesul dintre Buzău, Brăila şi Bucureşti, unde tăbărî, trimiţînd cete în toate părţile, care mai mult de opt zile călcară ţara, arzînd oraşele, hrăpind bucatele, robind pe locuitori, pustiind tot şi căutînd în tot chipul a pune mîna pe Mihai. Prăpădiră mai multe oraşe şi sate, tratînd pe locuitori într-un chip grozav şi fără omenire.[142] Două sute de cazaci, care era de pază la graniţă, supt comanda lui Koseza, Kirecki, Siemanowski şi Bilecki, cum văzură apropierea tătarilor, trecură în partea lor în Moldova, după ce jefuiră pe ţăranii şi satele ce era însărcinaţi a apăra ; numai 40 dintr-înşii îşi păstrară datoria şi giurămîntul şi, văzînd că nu e chip de împotrivire la o aşa mulţime de tătari, grăbiră de alergară a vesti domnului această năvălire neaşteptată. Poziţia acestuia era foarte grea. Fără bani, fără oştire, căci oştirea ţării ce rămase era răspîndită în ţară şi în cfartirurile de iarnă, încungiurat de nevoi, nesigur daca duşmanii boieri nu-l vor trăda în mîinile duşmanilor, umbla rătăcit căutînd mijloace de a mîntui pe el şi ţara de această mare primejdie. „În acele nevoi mari — zice Walther — eroicul său suflet scoate cea mai de apoi virtute a lui." Într-un scurt timp el adună 6 mii oameni şi, sprijinindu-să în agiutorul lui Dumnezeu şi în mîngîierea că să luptă pentru buna cauză, porneşte întru întîmpinarea înfioroasei mulţimi a tătarilor, izbeşte, taie şi pune în goană nişte cete mari de tătari ce se rezlăţiseră după pradă şi, gonindu-i, merse la oraşul Gherghiţa, unde găsi greul ordiei tătăreşti. Hanul rămase încremenit la o îndrăzneală aşa de mare din partea lui Mihai şi, cu toate că oştirea sa era mai mult de 6 ori mai mare, nu îndrăzni a priimi bătaia şi se trase ruşinos spre ţara sa.[143] Spun că atît în luptele parţiale, unde îi bătu Mihai, cum şi în goana ce dete hanului, îi omorî ca la opt mii tătari.[144] Mihai coprinse apoi oraşul Brăila, pe care o coprinsese tătarii, făcînd multe

grozăvii. Mihai omorî pe toţi tătarii şi turcii ce găsi vii, afară de cai; pre mulţi turci spînzură afară din oraş. Unii care vruseră să treacă Dunărea, goniţi fiind cu multă iuţeală, se înecară; puţini numai putură scăpa.[145]

XIV

Vicleana cursă ce i-o întinsese tătarul făcu pe Mihai foarte neîncrezător către turci şi a nu mai vroi a trata cu dînşii.[146] De aceea, cînd în aprilie sultanul îi trimise doi ceauşi, vorbindu-i de pace şi rugîndu-l a-l lăsa a trece cu oştirile în Ungaria, el nici nu vroi a-i priimi,[147] ba încă, spre a-şi răzbuna despre ocara făcută de tătarii ce îi călcase ţara, dete drumul la vro cîţiva ostaşi ai săi să treacă Dunărea ca să prade pe turci.[148]

1200 haiduci loviră oraşul Nicopoli şi prinseră pe Buraş, beiul — cu femeia şi copiii săi şi cu multă avuţie a lui — care de curînd sosise de la Adrianopol, numit fiind de împăratul în acest post. Ei pustiiră tot locul numit Plenia şi omorîră tot ce se împotrivea trecerii lor; rămăşiţa fu dată flacărilor. Întorcîndu-se din această espediţie, ianicerii din Nicopol, în număr de 1 800, îi izbiră şi, după o luptă tare, haiducii biruiră. Numărul turcilor ucişi în aceste deosibite locuri se urcă la 3 000. Haiducii se întoarseră cu multă pradă (Türkische und Siebenbürgische Victorien).

Dup-aceea, Mihai-Vodă trimise la mai 6 pe Velicico cu 1 300 haiduci la Baba, în Bulgaria, oraş neînchis, bogat şi mare ca de 20 mii case, cele mai multe de meşteri, o bătură şi o coprinseră şi încărcară 150 cară de avuţie dobîndită, luînd prinşi şi pre mulţi turci însemnaţi, cu muierile şi copiii. Ei şăzură acolo trei zile, apoi, dînd foc oraşului şi sfărîmîndu-l, luară calea înapoi spre Dunăre cu toată dobînda; iar turcii se strînseră din toate părţile în număr de 12 mii supt un paşă şi ajunseră pe Velicico cu oastea lui la un loc ce se cheamă *Comisul*. Haiducii, văzînd aceasta, începură a se hărţui zi şi noapte cu duşma-

nul, pînă cînd, văzînd că le va fi cu anevoie a scăpa, tăiară pe toţi prinşii, prefăcură în cenuşă tot calabalîcul lor şi prada făcută şi, recomîndîndu-se la Dumnezeu, se aruncară cu furie asupra duşmanului şi mai toţi căzură morţi ; dar supt dînşii, în loc, zăcea patru mii turci.[149]

Mihai-Vodă foarte se întristă[150] şi înştiinţă pe prinţul Transilvaniei 14 zile dup-aceea.[151] Acesta atunci se întorsese de la Praga. El sosise în acest oraş în 4 fevruarie şi fu foarte bine priimit de toţi domnii curţii. Îndată dup-aceea căzu bolnav greu de lîngoare, fiindu-i viaţa în primejdie. Cînd începu a se însănătoşi, îl duseră la catedrală ca să asculte liturghia. Aci se făcu un cuvînt plin de laude pentru dînsul. Bathori răspunse foarte frumos în limba latinească, asigurînd că el va stărui cu statornicie în partida ce luase şi că niciodată nu se va dezlipi de casa Austriei şi de împărăţie, dar că nădăjduia că şi împăratul şi împărăţia nu-l vor părăsi ; că e încredinţat că, de i se vor da ajutoarele făgăduite, va dobîndi cu sprijinul lui Dumnezeu mai mari biruinţi asupra duşmanului numelui creştinesc decît cele dobîndite pîn-acum. Împăratul, dîndu-i apoi o audienţă particulară, îi dete slobozenie a se întoarce, după ce îl încărcară de daruri şi făgăduieli. I se făgădui trei mii pedestraşi şi două mii călăreţi, pe care împăratul să-i ţie trei luni cu cîte 24 mii scuzi pe lună, de care să dispozeze dupe plac. Papa îi făgădui 40 mii galbeni pe lună şi însărcină pe Francisco Murio del Monte să strîngă pentru dînsul ostaşi în Italia.

După ce îşi luă ziua bună de la împăratul, Sigismund se duse la Viena. În toate părţile fu priimit cu aceeaşi fală şi, spre a-l îndatori şi mai mult la urmarea războiului, iezuviţii colegiului Vienei îi făcură un cuvînt în public şi vorbiră de dînsul ca de un al doilea Iosua. Cugeta Bathori să treacă de acolo la Gratz, spre a vizita pe soacră-sa, arhiducesa Maria de Bavaria, cînd află că în Transilvania săcuii, supăraţi căci în dieta din urmă li se luase drepturile ce li se dedese cînd se porniră împotriva lui Sinan şi întărîtaţi de cardinalul Andrei şi Ştefan Bathoreşti ce se afla proscrişi şi fugari în Polonia, se revoltaseră. Această împregiurare îl făcu a-şi schimba hotărîrea şi a porni spre Transilvania. Pîn-a nu ajunge el în

această țară,[152] unchiul său, Ștefan Bocskai, potolise răscoala, înecînd-o în sînge și pedepsind pe șefi cu mare cruzime, căznind pe unii, la alții tăind capul, pe alții spînzurînd și la alții tăindu-le nasul și urechile.[153]

Cum sosi în Transilvania, Sigismund își adună oastea și plecă să bată Temișoara (9 iunie) ; după ce luă două mici cetăți, Fillack și Czenad, cu o mare perdere de turci, la 10 ale lunei iunie izbi Temeșvarul prin trei părți.[154] Înaintea acestui oraș sosi și Mihai-Vodă, chemat de Bathori, cu 4 mii luptători și o mulțime de boieri.[155] Dup-o asediere de zece zile, la sfîrșitul lunii, fu izbit de turci și de tătari, în număr de vro 40 mii, care venise prin Bulgaria în Banat. Dupe o luptă sîngeroasă de amîndouă părțile, Sigismund fu silit a ridica asedierea, căci nu numai ajutoarele făgăduite de împărat nu sosea,[156] ba încă însuși trebuia a merge cu douăzeci mii ostași spre a se uni cu arhiduca Maximilian, ca să întîmpine puternica oștire turcească ce însuși sultanul povățuia în Ungaria,[157] iar Mihai se întoarse spre a-și apăra țara.

XV

Lala-Mahomet, ce se numise vezir, surghiunîndu-se Sinan, murise trei zile dup-aceea și această întîmplare păru turcilor un semn ceresc ce poruncea d-a numi din nou pe Sinan în locul său.

Astfel acest nempăcat dușman al creștinilor fu scos din esil și din nou, pentru a cincea oară, fu învestit cu slujba vezirească. Toată grija lui atunci fu să-și răzbune rușinea ce îi făcu creștinii. El avu curagiul și energia să însufle sultanului hotărîrea d-a merge însuși la război, urmînd pilda lui Suleiman cel Mare. Armia, poporul, șeicii în predicații și provințiile de margine în jelbile lor cerea încă aceasta ca singurul mijloc d-a mîntui împărăția. Hotărîrea sultanului d-a merge la oaste în primăvară se obștise și pregătirile de război se făcură cu grabă mare în toată iarna. Sinan întîmpină însă acum un rival în

ambiţia lui, pe vechiul său prieten, cumnatul sultanului, Ibraim, fostul caimacam, care, dorind viziratul, spunea de faţă că bătrîneţele fac pe Sinan nevrednic. L-aceste vorbe, furiosul Sinan striga faţă cu sultanul însuşi: „Spune că sunt bătrîn şi slăbit; daca zice aşa Ibraim, iasă cu mine în curte, să ne luptăm în suliţi şi în sabie împreună!" şi zicînd acestea, apuca pe Ibraim de brîu de-l tîra afară din sală. [158]

La începutul primăverii, în minutul cînd să măgulea cu nădejdea de a-şi răzbuna asupra creştinilor şi d-a se încorona cu lauri noi, crudul arnăut muri într-o mercuri (3 aprilie 1596), zi rea în ochii moslimilor. Acest ministru, de un caracter aspru şi lacom, lăsă avuţii foarte mari, adunate în campaniile sale în Ungaria, Valahia, Georgia şi Iemenul. [159]

Ibraim se numi atunci vizir şi serascher al armiei Ungariei. Trei zile după numirea lui sosiră la Constantinopol cărţile şi solii [trimişi] de Mihai şi boierii Ţării Româneşti, cerînd a face împăciuire. Aceasta era învoirea ce făcuse cu hanul, pe care o trimisese spre întărire la Constantinopol, pîn-a nu-şi da tătarul pe faţă viclenia sa. Hogea Seadedin, istoricul ce ne-a fost atît de folos în această scriere, citi aceste corespondinţe în divan în locul lui Reis-Effendi, şi o dispută înfocată se aprinse între muftiul şi hogea. Acesta era de părere ca să priimească pacea, daca Mihai va da pe fiul său drept zălog (otage), şi muftiul Bostansade era împotrivitor, zicînd că nu se poate a trata cu Mihai. Fiindcă muftiul se sculă îndată şi ieşi afară, Seadedin se supără, dar îşi luă seama şi, folosindu-să de lipsa protivnicului lui, înduplecă pe Reis-Effendi să facă un răspuns lui Mihai şi boierilor ţării într-un înţeles favoritor, după cum vrea. [160]

Dar aceasta nu sluji de nimic, căci Mihai, cum ştim, neîncrezător acum, după înşălăciunea hanului, refuză d-a mai trata cu turcii. Aceştia însă nu îndrăzniră a-l mai izbi atunci, speriaţi de atîtea învingeri, şi hotărîră a purta războiul în Ungaria, unde însuşi sultanul să meargă. Depărtarea sultanului la oaste era foarte neplăcută mumei lui, veneţianca Baffa, care era sufletul cîrmuirei şi făcea pe fiul său să facă toate dupe placul ei. Hotărînd să facă

orice numai ca să oprească această depărtare, care putea să slăbească influența ei, ea rupse toate legăturile cu credința părinților ei și propuse o măcelărire generală a tutulor creștinilor. Aceste comploturi din norocire nu izbutiră. Sultanul se mulțămi a goni din Constantinopol cu ferman pe toți grecii nensurați, puindu-le un soroc de trei zile.[161] Sultana mumă (valideaua), văzînd că a perdut stăpînirea pe inima fiului său, căută a se folosi de farmecul celii mai frumoase roabe din serai, spre a-l redobîndi. Mahomet se părea la început că căzuse în cursă; el răspunse la dezmierdările roabei cu amorul cel mai înfocat; dar cînd ea deschise gura ca să-l roage să rămîie în Constantinopol, Mahomet, chiar în pat, centru al plăcerilor sale, puse mîna pe cuțit și ucise fără milă acea jertfă nevinovată a ambiției mumă-si,[162] faptă ce dovedește mai mult o inimă fieroasă, decît curajoasă. El puse apoi de mai înecă cîteva femei, supt pretext că n-au ținut postul;[163] apoi, în 21 iunie (1596), se puse în cale spre Ungaria, însoțit de un alai măreț și cu toată oastea, ducînd cu dînsul dervișî, femei, icioglani, eunuci, cîini de vînătoare și șoimi.[164] Ambasadorii Franciii și Engliterii priimiră poruncă a însoți pe sultan în această espediție în contra creștinilor.[165]

XVI

Îndată după luarea Graanului, în anul trecut, feldmarșalul împărătese din Ungaria, Mansfeld, muri (14 avgust 1595), și cu dînsul și disciplina din armia nemțească. Țăranii din Austria, împovărați de despoierile și jafurile nobililor de o parte și a trupelor de alta, se adunară între Claus și rîul Ens și se revoltară. Această revoltă crescu și se mări foarte și fu cumplită nu numai nobililor, dar și împărăției. Oștirile ce se trimise în contra lor, nemulțumite căci nu li se plătise simbria, se revoltară și ele și începură a prăda orașele și satele ce scăpaseră neprădate de țărani. Aceste întîmplări opriră cursul fericit al izbîn-

zilor în contra turcilor şi cîtăva vreme puse Austria într-o anarhie grozavă, de care d-abia scăpă, ajutată de neunirile şi lipsa de disciplină a revoltanţilor.[166]

Îndată ce împăratul înţelese de pregătirile ce turcii fac împotriva Ungariei, trimise solii săi la papa şi la prinţii Europei, rugînd să caute a-l ajuta în această primejdie comună a creştinătăţii.[167] Papa se sili din nou a reînsufleţi zelul pentru război, cu totul slăbit, al prinţilor italieni, căută în zadar a face pe espanioli şi francezi a înceta războiul între dînşii şi a întoarce armele către turci, şi, cunoscînd ca toată lumea de ce mare folos ar fi Polonia cînd ar priimi a intra în legătura creştină, hotărî a mai face o încercare şi trimise pe cardinalul Henric Caetan în calitate de legat în Polonia, ca să silească, cînd se va adùna dieta, ca să îndatoreze pe rege şi pe cei mari ai crăiei a-şi uni puterile cu ale împărăţiei.[168] Papa scrise îndeosebi şi crăiesii Poloniei şi puse şi pe arhiducesa Maria di Grazzo, muma ei, şi pe soră-sa, prinţesa Transilvaniei, să-i scrie ca să îndemne pe regele într-această faptă, spre slujba lui Dumnezeu şi în obştescul interes al creştinătăţii.[169] Legatul papei ajunse în Varşovia cu episcopul de Breslaw, ambasador al împăratului, şi, dobîndind audienţă de la dietă, îi espuse într-un frumos cuvînt, ce s-a tipărit atunci, misia lui, arătînd jertfele ce papa a făcut pentru creştinătate şi datoria polonilor d-a ajuta pe creştini, căci fără dînşii puterile împărăţiei Germaniei întregi nu sunt în stare a sta împotriva puterei celii peste măsură mare a păgînilor.[170] Episcopul ce prezida dieta răspunse că această propunere cere o mare şi coaptă dezbatere. „Polonezii — zice un analist contimpuran — vroia pace cu duşmanul păcii şi nici o price cu pricinuitorul gîlcevelor.“[171] Ura veche şi naturală a polonilor şi mai cu seamă a lui Zamoisky către casa Austriei izbuti şi legatul papei plecă fără a dobîndi nimic.[172]

Intrigile Engliterii nu puţin slujiră spre a împiedeca această unire a polonilor cu împăratul în contra turcilor. Ambasadorul englez, ce sosise în iarna aceea în Constantinopol, răspîndise vestea că misia lui este d-a uni pe turci şi poloni în contra voievozilor Ţării Româneşti şi Transil-

vaniei.[173] Simpatii însă şi agiutoare dintr-altă parte veni a încuragea pe creştini în războiul greu ce purta. Ţarul muscalilor, Fedor I, şi şahul perşilor trimiseră ambasadori la Praga de încheiară alianţă cu împăratul în contra turcilor, şi vro cîteva cete de ecosezi vin pe la Dantzig în Transilvania, spre a lua parte la război ;[174] şi deputaţi din partea popoarelor din Herţegovina şi alte locuri supuse turcilor reclamă în zadar agiutoare de la împăratul spre a se revolta.[175]

XVII

În vremea aceasta, sultanul, cu două sute mii oameni şi 300 tunuri mari şi mici, sosise la Belgrad şi d-acolo merse la Buda, unde ajunse în 2 sept.[176] Înapoia lui, Mihai izbea ariergarda şi răpea proviziile oştirei. El coprinsese (avgust) pe Dunăre 6 corăbii mari încărcate de muniţii, ce [se] ducea la Belgrad, omorîse 1 200 turci ce le însoţea, luase tot ce era în corăbii şi pe dînsele le dete afund.[177] Cu puţine zile mai înainte, la 16/26 iulie, trimisese Mihai-Vodă o seamă de oşti alese ca să ia Vidinul, puindu-le cap pre aga Farcaşiu. Românii trecură Dunărea pre la Sdegla. Turcii însă le prinse de veste şi, adunîndu-să în mare număr, nu ieşiră să se lovească de faţă, ci se ascunseră de făcură meşteşug. Aşa, mergînd oştile lui Mihai-Vodă fără teamă, turcii le lovi de faţă şi fără veste şi, dupe un război tare ce ţinu multă vreme, biruiră turcii pe ai noştri şi cîţi fură călări printr-înşii scăpară cîte ceva, însă puţinei, iar pedestraşii periră cu totul.[178] Această pierdere scîrbi tare pe Mihai-Vodă şi, văzîndu-să în lipsă de soldaţi, ţara fiind foarte despopulată, trimise prin ţări streine să strîngă în leafă voinici viteji şi aduse o seamă de leşi şi cazaci şi altfel de oameni care îi era de folos.[179]

Iar sultanul, de la Buda, merse de tăbărî înaintea cetăţii Erlau, la 21 sept., a cării izbire se hotărîse într-un sfat de război. După ce sultanul, potrivit unei porunci

(précepte) a Coranului, somă garnizoana d-a îmbrăţişa islamismul şi d-a preda cetatea, începu asedia şi, după şapte zile, capitulă ; cetăţuia nu întîrzie a urma această pildă.

Puţină vreme după această importantă coprindere, Geafer-Paşa întîlni în cîmpia Keresztes armia creştină, comandată de arhiduca Maximilian şi prinţul Sigismund al Transilvaniei ; sosiţi prea tîrziu spre a scăpa Erlau[l], ei vrură încai să-şi răzbune printr-o biruinţă de perderea acestui oraş. Trei lupte aproape una de alta se făcură şi, în cea din urmă, otomanii, cu toată îndărătnica lor împotrivire, fură respinşi şi perdură vro mie oameni şi 40 tunuri. Această neizbîndă mai crescu dorinţa ce de mai multă vreme arăta sultanul Mahomed d-a se întoarce la Constantinopol. În sfatul ce se ţinu pentru aceasta, se hotărî, după părerea lui Hogea Seadedîn, că fiinţa de faţă a padişahului era trebuincioasă spre a îmbărbăta pe ostaşi. În 26 oct., nemţii şi ungurii izbesc trupul de armată unde se afla sultanul, care se trase supt cortul lui Ionis-Bei, capul mutefericalilor, aşezat în dosul bagajelor. Bătălia era acum perdută pentru otomani, artileria lor era în puterea duşmanului, corturile sultanului era în jaf şi oamenii casei sale nu stăvilea lăcomia biruitorilor, fără numai cu o nefolositoare împotrivire, cînd o izbire făcută la timp de vizirul Djigala, care era pus la pîndă, puse neorînduială (embuscade) între creştini şi le smulse biruinţa : cincizeci mii oameni supt paloşul musulmanilor sau în mocirlă. Djigala, căruia sultanul îi era dator izbînda, fu numit mare vizir în locul lui Ibrahim-Paşa. [180] *

* Într-o primă redactare, neînlăturată de autor, pasajul arată astfel : „Maximilian, arhiduca care era numit generalism al împărăţiei, şi prinţul Transilvaniei, ce se unise cu dînsul, sosiră prea tîrziu în ajutorul Erlaului.

Ambele armate protivnice se întîlniră atunci în preajma acestei cetăţi, în cîmpia numită Keresztes, unde rîul Cincia se varsă în bălţi, pîn-a nu se uni cu Tisa ; după o luptă înverşunată de trei zile (23, 24 şi 25 oct. 1596), oastea creştină cîştigă bătălia, în ziua de 26 oct. ; 109 tunuri căzură în mîinile lor ; turcii era scoşi din tabăra lor şi puşi în fugă. Izbînda era acum a creştinilor, dar, din nenorocire, nu ştiură a se cumpăta şi, călcînd porunca lui Maximilian d-a nu jefui, se aruncară pe corturile sultanului în neorîndu-

Spun că mai mult de 50 mii creştini periră în baltă sau de sabia tătarilor, iar turci numai 20 mii. Zece mii galbeni în aur şi 97 tunuri fură prada biruitorilor în această bătălie, ce analiştii lor aseamănă cu cea de la Mohaci şi de la Cialdiran. „Astfel fu — zice Sacy — această bătălie de la Keresztes, pe care creştinii o cîştigară prin curagiul lor şi o pierdură prin lăcomia lor ; pildă îngrozitoare, care arată generalilor că vitejia poate izbîndi a dobîndi foloase, dar că numai disciplina le poate păstra.“ [181]

Dup-această învingere strălucită, sultanul se întoarse la Constantinopol. [182]

XVIII

Cînd turcii dupe margine văzură trecerea sultanului cu atîta oştire asupra Ungariei, începură a se semeţi şi a ieşi în Ţara Românească pe marginea Dunării, şi prinseră a prăda şi robi. [183] Mihai-Vodă îşi strînse atunci oştile şi, dupe sărbătoarea Sf. Mihail, purcese cu 2 mii oameni asupra turcilor. [184] Mergînd prin ţară, domnul întîlni o seamă de turci pre apa Teleormanului, robind şi stricînd ţara ; el îi izbi şi îi prinse pre toţi vii, apoi merse de ocoli cetatea Turnul, o bătu şi o arse. [185] Dup-aceea trecu Dunărea şi izbi cetatea Nicopolul, în 12 noiemvrie, ucise pe toţi turcii ce îi stătură împotrivă, coprinse un bulevard, cel mai însemnat, pe care îl asemănă cu pămîntul, şi pe însăşi cetăţuie era să coprinză, cînd află vestea nenorocitei bătălii de la Keresztes, [186] care îl întristă foarte. Sangiacul Nicopolului, ce era închis în cetate, trimise atunci domnului stofe ţesute cu aur şi argint, samururi frumoase, zece cai cu harşale de argint,

ială, strigînd biruinţă. Atunci paşa Cicală, care era la ariergardă, văzînd netocmeala creştinilor, îi izbi cu călărimea sa, în minutul cînd nemţii şi ungurii înfigea steagul crucei şi dănţuia în triumf împregiurul acelii bogate prade. În mai puţin de o giumătate de ceas el împinse în baltă călărimea creştină, care trecu peste pedestrime şi fu şi ea nimicnicită. O groază panică coprinse armata creştină ; ea se împrăştie în toate părţile, fiecare ostaş fugind încotro vedea cu ochii, fără să ştie unde. Maximilian fugi spre Casovia, Sigismund Bathori spre hotarul ţării sale“ (n. ed.).

argint, samururi frumoase, zece cai cu harşale de argint, rugîndu-l să lase de a mai bate cetatea şi a nu mai întărîta mînia sultanului, care, acum biruitor, se întoarce din Ungaria şi se aşteaptă la Sofia. Paşa încă se făgăduia că va mijloci ca Mihai să-şi aibă pacea de la turci şi ca sultanul să-l recunoască pe el şi fiul său de domn moştenitor al Ţării Româneşti. Domnul căta mult mai puţin la aceste făgăduieli frumoase, cît la puterea zidurilor cetăţii şi la vestea întoarcerii sultanului, care putea năvăli asupră-i. Se prefăcu dar că e înduplecat de sfaturile sangiacului, priimi cererea sa şi, ridicîndu-se de acolo, unde zăbovise 5 zile, trecu Dunărea. [187] Domnul trecuse rîul în ţară într-o dimineaţă, la răsăritul soarelui, şi, însoţit numai de 6 inşi din căpetenii, apucase fără grijă înainte, urmat într-o lungă depărtare de 50 călăreţi şi, în sfîrşit, mai departe încă, venea toată oastea după rînduiala ei. Astfel mergînd în cale, domnul şi cu soţii lui întîlniră doi turci pe care îi prinseră şi aflară de la dînşii că fac parte dintr-o bandă de 500 turci, care bîntuie satele acelui judeţ, arzînd şi jăfuind, şi că această ceată nu e departe. Cum află aceasta, viteazul domn se repede iute cu cei 6 soţi ai săi către acei cinci sute turci, îi ajunge şi îi izbeşte furios. Spun că omorî paisprezece inşi cu mîna lui, pînă cînd apucă de îi veni agiutor din oaste, de-i prinse pe toţi cîţi scăpară de moarte. După această faptă de o semeaţă şi de o nesocotită vitejie, eroul se duse la Tîrgovişte, spre a se odihni şi a se bucura în pace de triumfurile sale. [188]

XIX

Dar intrigile şi vicleniile ticăloşilor boieri ai ţării nu-l lăsă în repaus multe zile şi a îngriji de treburile ţării. În cele dintîi zile ale lui dechemvrie, potrivit făgăduielilor şi învoielei făcute cu sangiacul Nicopolului, sultanul se grăbi a trimite lui Mihai o deputaţie de 20 inşi, cu steag roşu, spre semn de pace. [189] Boierii, duşmani ai domnului, se folosiră îndată d-aceasta, spre a învinovăţi pe Mihai Vodă către prinţul Transilvaniei, cum că ar fi hotărît a

se trage din legătura cu dînsul și cu creștinii, spre a se lega cu turcii. Bathori, slab de minte și bănuitor, adună îndată sfetnicii săi spre a se chipzui despre ceea ce trebuie a face în aceste împregiurări, cu atît mai grele că el nu era în stare a ataca de față pe Mihai. Acesta află bănuielile ce boierii băgaseră în capul lui Bathori și toată intriga țesută spre pierzarea lui, și îndată înștiință pe acesta că, întărit prin nevinovăția sa, el a hotărît să meargă în capitala lui să-l întîlnească numai cu o mică suită și nădăjduiește că va da de minciună pe cei ce l-au pîrît și îi va arăta că e credincios giurămintelor sale. Această hotărîre îndrăzneață a lui Mihai înmărmuri pe dușmanii lui și ridică dupe inima lui Bathori toată bănuiala. [190]

Mihai lăsă supt îngrijire și pază pe deputația sultanului pînă la întoarcerea sa. [191] Apoi, luînd cu dînsul pre Mihalcea banul, Radul Buzescul și puțini alți boieri, porni în Transilvania [192] și ajunse la Belgrad în 30 ale lui dechemvrie. Bathori îi trimisese înainte pe secretarul său de stat, Pangratie Sennyei, cu 40 trăsuri de paradă și o mulțime de nobili ; [193] el însuși îi ieși înainte cu un sfert de leugă din oraș, lingușindu-l cît putu cu dragostea. [194] Astfel, cu cea mai mare pompă fu priimit Mihai-Vodă în capitala prinților Transilvaniei. A doua zi, în cea din urmă zi a lui dechemvrie, Bathori trimise o seamă de călăreți lui Mihai-Vodă, ca să-l însoțească la curtea sa. Acolo, de față cu cei mai de căpetenie domni ai țării Ardealului și cu nunciul papei, ambii domni vorbiră ca la două ceasuri ; pe urmă Mihai-Vodă fu dus cu multă cinste la casa sa, gătindu-se Bathori a-l ospăta a doua zi cu toată fala cuvenită unui asemenea domn. În ziua cea dintîi a anului nou, Mihai-Vodă se duse cu multă solenitate la biserică, pe urmă merse la prințul Transilvaniei, care îl ospătă măreț, și la patru ceasuri se întoarse la cvartirul său. În 2 ianuarie, voievodul fu ospătat la casa cancelerului Iojica, unde banchetul ținu pînă la 7 ceasuri seara.

În 3 ianuarie, ofițerii și pajii prințului Transilvaniei aduseră la Mihai-Vodă, din partea lui Bathori, șase pahare mari de aur smălțuite, un ibric și un lighean de argint. Oamenii domnului fură asemenea tratați după obrazul fiecăruia. Mihai-Vodă trimise și el prințului Bathori daruri frumoase, ce sta în vreo cîteva blăni de mult preț și haine

bogate, o blană de samur și haine țesute cu aur, [195] ce fură priimite cu aceeași bunăvoință cu care fură trimise.

În 5 ianuarie, Mihai-Vodă merse de își luă ziua bună de la Bathori, spre a se întoarce în țară. [196] Atunci Bathori făcu cunoscut lui Mihai-Vodă : că inima lui e foarte amărîtă, căci autoritatea papei și făgăduielile ce a dat împăratului îi leagă mîinile și nu-l lasă a-și lua satisfacția și răzbunarea ce i se cuvine despre poloni ; că Polonia nu numai că e hotărîtă a ține supt protecția ei pe Moldavia, dar încă voiește a o întinde și asupra Valahiei ; că împăratul nu-i dă agiutoarele făgăduite în bani și oameni și astfel el se află în nevoia sau de a se ruina cu totul, sau de a face pace cu turcii ; că într-o asemenea poziție și ostenit de atîtea griji ale puterii, a hotărît a abdica și a-și lăsa țara în stăpînirea Austriei, după tractatul încheiat cu această putere la... ianuarie 1595 ; că spre acest sfîrșit pleacă la Praga spre a negoția. [197] Mihai, care vru să ia parte la acele deliberații și negoțiații, arată lui Sigismund că dorește și el a trimite un sol la Praga. Spre acest sfîrșit, lăsă lîngă Bathori pe banul Mihalcea, ca să-l însoțească la Praga. [198] El zise lui Sigismund și însărcină și pe solul său d-a spune împăratului Rodolf II că el va sta mijlocitor, de va voi să facă pace cu Poarta, îl va ajuta, de va voi război. Dar că în acest din urmă caz arată împăratului ca nu cumva să-l mai înceapă pînă nu va uni puterile tutulor prinților creștini ; că atunci trebuie a izbi deodată și cu toții împreună și că astfel e sigur de biruință. [199]

Dup-aceea Mihai-Vodă se întoarse în Țara Românească, și Bathori, însoțit de banul Mihalcea, plecă spre Praga cu 40 trăsuri, unde ajunse în 17 fevruarie (1597), fiind priimit și tratat cu mare falā și cinste în toată călătoria sa prin staturile Austriei.

XX

Îndată ce Mihai-Vodă se întoarse în capitala țării, asemănat cu înțelegerea ce avusese cu Bathori, chemă pe ceaușul turcesc ce îl aștepta, priimi de față steagul de pace

ce îi adusese din partea sultanului și îi dete un răspuns mulțămitor, așezînd astfel pace cu turcii. Această pace fu cu atît mai mult în nevoie a o priimi atunci, că aflase că o armie puternică să aduna la Sofia, gata a năvăli în Țara Românească și că acum Transilvania, ca și împărăția, nu se îndemîna a-i sta în agiutor.[200] Această pace nu era alt decît o încetare a vrăjmășii (ostilități) și n-avea nici un caracter definitiv. Astfel, supt umbra acestii păci, Mihai căută a se pregăti pentru război. El să înțelesese cu Bathori ca acesta să dobîndească agiutoare de la împărat și cu pregătirile ce va face și el, să năvălească împreună în Turcia, siguri că multe popoară creștine se vor rădica la vederea stindardelor lor. Într-adevăr, Mihai, prin agenții săi, și mai cu seamă prin vestea vitejiei și a triumfurilor sale, pregătise popoarele supuse turcilor spre a scutura greul și rușinatul jug ce le apăsa. Un complot întins în toată Turcia, al cărui cap era episcopul de la Tîrnova, se formase. Sîrbii și bulgarii să făgădui lui Mihai că, îndată ce va trece Dunărea, se vor rădica cu toții din toate părțile, vor tăia toate garnizoanele turcești, îi vor da Sofia în mînă și îl vor trece Balcanul.[201] Mihai începu cu multă activitate a se găti de oaste ; el începu a strînge oameni de țară la oaste și începu a chema în leafă oștiri streine, după obiceiul de atunci.[202] Din nenorocire, Ieremia-Vodă din Moldova, dușman al creștinilor și partizan al turcilor, nu numai că deschise calea tătarilor prin țara sa, dar încă se opuse la trecerea a 6 mii cazaci ce venea în slujba lui Mihai.[203] Dintr-altă parte, Sigismund Bathori cîștigă numai făgăduieli mari, dar nici bani, nici oștiri de la împărat.[204] Astfel creștinii nu putură fi gata la vreme[205] și turcii, care nu se amăgea asupra gîndurilor ostile ale lui Mihai,[206] descoperiră complotul bulgarilor, și episcopul de la Tîrnova, împreună cu mulți alții, fură prinși, chinuiți groaznic și tăiați în bucăți.[207] Zece mii sîrbi atunci, desperați, vor să se scoale ; în iunie trimit soli lui Mihai-Vodă, numindu-l cap al lor și făgăduindu-i că vor coprinde cetatea Vasița și Cladova și că nu vor cruța nici sîngele, nici viața lor pentru dînsul și pentru a scutura acel trist jug al barbarilor împilători. Mihai-Vodă le răspunse să mai aștepte cîtva, pînă să vie

o ocazie mai priincioasă, care să înlesnească mai mult izbutirea unei aşa de primejdioase întreprinderi. Deşi acest plan de izbire asupra turcilor se nimicnici deocamdată, Mihai îşi urmă pregătirile sale. La începutul lui iulie (1597) el făcu căutare armiei sale, care era de 15 mii oameni, şi dete de fiecare ostaş cîte 5 talere. El mai aştepta încă 6 mii ostaşi silezieni, trimişi în agiutor de împărat. Tot în acea lună, Henric Lesota, un ofiţer al împăratului, sosi în Tîrgovişte ca să plătească, în numele stăpînului său, leafă pe toată luna la patru mii aleşi călăreţi d-ai lui Mihai-Vodă.[208]

XXI

Văzînd greutăţile ce întîmpina din partea aliaţilor săi ca să facă o espediţie puternică şi serioasă în contra turcilor, Mihai-Vodă se încredinţă că nu va izbuti nimic în contra turcilor cîtă vreme nu va fi destul de tare spre a se lupta singur cu dînşii, fără a mai năzui la agiutor strein, care cînd nu vine, cînd trebuie a-l cumpăra cu jertfe scumpe, dupe cum i se întîmplase cu Bathori. El se încredinţă că o naţie, spre a cîştiga şi a-şi păstra independinţa, trebuie s-o puie supt ocrotirea puterii sale, iar nu a streinului, oricît de blînd şi dulce s-ar arăta. El căută dar care sunt elementele de putere ale patriei lui şi nu-i fu cu anevoie a le găsi.

Potopul de naţii barbare şi furtunele veacurilor ce trecuseră peste pămîntul vechei Dacii, de la descălecarea lui de romani, nu-l putură deşărta de aceşti locuitori, care prinsese rădăcină puternică şi adînc înfiptă aci. Românii se păstrară dar în toată întinderea Daciei, cu limba, cu obiceiurile străbune, cu caracterul lor naţional, fără a se împestriţa cu alte neamuri streine ; [în] Valahia şi Moldova se păstrară locuitorii în cea mai mare omogenitate ; în Transilvania însă, pe alocurea, se aşezară, în puţin număr, săcui, saşi şi unguri, precum şi sîrbi în Banat, dar în toate locu-

rile majoritatea era români. Timpul viforos al veacului de mijloc împărţise pămîntul românesc în trei ţări : Transilvania cu Banatul, Moldova şi Ţara Românească ; dar în inimile tutulor românilor rămase neştearsă tradiţia unui trai comun şi dorinţa de a-l înfiinţa din nou. În acele timpuri grele a năvălirei barbarilor, în două rînduri Moldova şi Ţara Românească se pustiiră, locuitorii trăgîndu-se la munte şi în Ardeal, de unde, cînd barbarii deşertară locurile, ei se reîntoarseră supt domnii lor la vechile lor vetre. Dar multă vreme încă, pînă la 1467, domnii Ţării Româneşti păstrară stăpînire peste ducaturile Omlaşului, Făgăraşului şi Rodna în Transilvania, precum şi domnul Moldovei stăpîni mai multă vreme ducatul Maramureşului. Întîmplările păstraseră aceste ţări, Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, singure, izolate, slobode, între Împărăţia Turcească, Ungaria şi Polonia, care toate ameninţa cotropirea lor. Era dar firesc lucru ca orice voievod din aceste trei ţări [ce] se simţea în putere să caute a le uni într-un stat şi astfel a reîntemeia vechiul regat al Daciei. Daca vedem această idee intrînd adesea în capul domnilor ungureşti din Ardeal, cu atît mai mult ea trebui să intre în capul acelor mari voievozi români care se inspirară de simtimentul naţional şi personificară individualitatea naţională a românilor. Naţionalitatea, deşi nu avea atunci acel caracter mintos şi ideal ce a dobîndit în zilele noastre, dar era mult mai întinsă şi mai puternică ca simtiment. Toţi istoricii Veacului de mijloc se miră de puterea cu care românii îşi păstrează obiceiele romane şi simtimentele lor naţionale, trăind în mijlocul barbarilor, fără a se amesteca cu dînşii. „Ţin ei — zice Tomasi, autor contimpuran al lui Mihai-Vodă — de ocară numirea de valah, nevrînd a fi chemaţi altfel decît români, glorificîndu-se (lăudîndu-se) că să trag din romani.“ [209]

Mircea cel Bătrîn fu cel dintîi domn român care se luptă pentru unitatea naţională. Vru să coprinză Transilvania şi aţîţă un război cu Sigismund, regele Ungariei, ce dete pas turcilor a intra în mijloc şi sili pe Mircea, la 1393, de a se declara vasal al lu Baiazid. Apoi Mircea îşi întoarse armele asupra acestuia şi, după ce coprinde Moldova şi o

răpeşte de la Iuga-Vodă, reclamă moştenirea împărăţiei româno-bulgare de la turci şi îşi întinde stăpînirea pînă în Balcani.[210] Dar isprava acestor silinţi ale marelui Mircea fu pînă la urmă întemeierea suzeranităţii turceşti asupra ţării.

Ştefan cel Mare al Moldovii calcă pe pasurile lui, coprinde Ţara Românească, pe care n-o poate ţinea, şi trage prin aceasta asupra-i furia turcilor. Apoi dobîndeşte de la învinsul său de la Baia *, vestitul rege român al Ungariei, Matei Corvin, în proprietate Cetatea de Baltă şi Ciceiul din Transilvania. Acest dar mai tîrziu sileşte pe un urmaş din osul lui, pe Petru Rareş, a se amesteca în treburile Transilvaniei şi a vroi a coprinde această ţară, şi cade şi el jertfă acestii ambiţii naţionale. Dar cu cît această idee dobîndea martiri mai mari, cu cît costisea mai mult pe români, cu atîta, după caracterul lor stăruitor, ţinea ei la dînsa. În zilele lui Despot-Vodă (1572) în Moldova, acest zvînturatic de geniu, trei îngeri, se zicea în popor, s-a arătat domnului în vis în dimineaţa Crăciunului, cu coroane de aur, proorocind că el va stăpîni curînd peste Moldova, Ţara Românească şi Transilvania.[211] Marea idee a unităţii naţionale era dar pe acele vremi un simtiment popular. În ochii poporului, ea era aceea ce e astăzi un drept şi o datorie, singurul mijloc d-a se mîntui de supt stăpînirea streinilor, d-a intra în întregimea drepturilor sale naţionale şi d-a le păstra nevătămate de bîntuirea duşmanilor. Spre a o realiza, ce trebuia oare ? O sabie românească puternică. Românii acum găsise aceasta. În capul Ţării Româneşti sta un domn român tînăr, îndrăzneţ, ambiţios, cu minte înaltă, cu inima aprinsă spre fapte vitejeşti, vestit şi meşter în războaie. El se inspiră de simtimentul naţiei, se aprinse de această idee a regeneraţiei naţionale şi, cu puternica lui voinţă, hotărî a nu pregeta pînă la moarte întru îndeplinirea ei. Împregiurările politice îi fură favoritoare şi deschidea un cîmp întins la îndrăzneţele sale proiecte.**

---

* În manuscris : „Piatra“ (n. ed.).

** Într-o primă redactare, la care autorul nu a renunţat : „ambiţiei lui celii mari“ (n. ed.).

Machinațiile și intrigele de atîta vreme pregătite de curtea Austriei aduseră isprava lor. Sigismund Bathori, povățuit de duhovnicul său, iezuvitul Carilio, și de Silvio Piccolomini, amîndoi vînduți Curții Austriei, fu tîrît spre Praga, cum știm, unde ajunse în 17 fevruarie.[212] Acolo, după o priimire strălucită, care era pregătită, împăratul, în numele craiului Spaniei, îi dete ordinul Mielul de aur, ce atîta îl dorise ; zădărnicia acestui prinț ușure la minte fu foarte măgulită și fu plecat a asculta aceea ce îi însufla partizanii Austriei. În conferințele ce se deschise, Bathori propuse ca, de vreme ce neputința lui fizică nu-l iartă a avea moștenitori, voiește a se lepăda de acum de stăpînirea Transilvaniei și a o da Austriei. Împăratul, învățat de ai săi a fi viclean, se prefăcu mai întîi a să mira de această propunere și a n-o priimi ; dar se îmblînzi îndată și se încheie cu Bathori aceste condiții : ca împăratul să-i dea, pe viață, în schimb pentru Transilvania, ducatele Oppeln și Ratibor din Silezia ; ca să-i dea încă pe tot anul o pensie de 50 mii scuzi de aur, plătiți la Veneția, la Roma sau la Genua ; că, fiindcă are de gînd a se călugări, să urmeze despărțire între el și soția lui, care va păstra titru de princesă a Transilvaniei ; că de va intra în ordinile bisericești, să i se dea un venit în vro monăstire și să mijlocească la papa spre a-l face cardinal ; că, în orice vreme și caz, împăratul să-i dea titru de *prea-strălucit*.[213] Depărtîndu-se de Praga, Bathori hotărî cu împăratul ziua în care acesta să trimiță ambasadori la dietă, ca să priimească stăpînirea Transilvaniei, după care faptă apoi, arhiduca Maximilian, fratele împăratului, să fie trimis spre a cîrmui țara.[214] După încheierea acestor capete, care se hotărîse a fi ținute secrete,[215] Sigismund Bathori se întoarse în Transilvania și îndată convocă staturile la Alba-Iulia pentru 17 aprilie, unde ceru cheltuieli pentru război, care i se și decretă. Dar vorba se răspîndise de oarecare învoieli făcute între Sigismund și împăratul ; și, deși staturile nu știa desigur feliul acelor învoieli, dar le bănuia și începură a se plînge cu oțerime că de două ori Sigismund, fără învoirea țării, se dusese la împăratul. Toți se aduna și își împărtășea în taină temerile

lor, căci nu îndrăznea a se aduna și a vorbi de față, spăimîntați fiind de pățirea nobililor din anul 1594. Își aducea aminte suferirile ce țara pățise de la nemți în zilele lui Ferdinand și nu se îndoia că, de va cădea iar supt jugul [lor], va păți acum și mai rău. Sigismund însă, nesocotind și dieta și drepturile țării, se purta în toate dupe placul lui,[216] sau mai bine dupe cum îi șoptea iezuviții vînduți Austriei, ce îl încungiura. După sfatul lui Carilio[217] și a parțizanilor Austriei, trimise în 27 sept. pe Ștefan Iojica să asedieze Temișoara, dar, din pricina ploilor, fu silit a lăsa cetatea, în 17 noiemvrie, și a se întoarce în Ardeal[218]

XXIII

Cătînd însă la caracterul ușure și nestatornic a lui Sigismund, nimeni nu era sigur despre ceea ce va face pînă la urmă. Aci se arăta că să căiește de cele încheiate cu împăratul și declara că, de nu se vor împlini făgăduielile de agiutor ce i se făcuse, va strica toate îndatoririle sale[219] și va face pace cu turcii, aceea ce sperie atît pe curtea Austriei, încît îi trimise o solie nouă, pe episcopul de Agriea, baronul Adangelo Popel-Brun, împreună cu contele Sigismund della Torre, spre a-l liniști și a-l păstra în aplecarea către Austria.[220] Aci se lăsa cu totul de urma dupe sfaturile vătămătoare ale iezuviților. Apoi, temîndu-să că unirea celor mai însemnați ai țării să nu fie o stavilă neînvinsă planului lui d-a închina țara Austriei, căuta în mintea lui, în veci turburată, mijloacele d-a împiedeca acea unire. Spre acest sfîrșit scrise într-o zi lui Gaspar Corniș : „Iată vointa mea : cînd voi ieși din Transilvania, tu să nu lași domnia la nimeni altul, ci s-o iei pe seama ta ; pentru aceea te-am făcut cap peste armiile țării“. Într-altă zi luă deoparte pe unchiu-său Ștefan Bocskai și îi zise : „Te sfătuiesc, de îți trebuie domnia Ardealului, să nu lași să ți-o ia oarecare român“ (dînd a înțelege pe Iojica). Apoi propune domnia lui Iojica chiar.

Ștefan Iojica, cancelerul Transilvaniei, era român. Meritul său singur îl ridicase din pulbere în cea mai însem-

nată slujbă a țării. D-abia intrat în vîrstă bărbătească, Iojica avea minte sănătoasă, împodobită cu multă învățătură înaltă, iscusită, vioaie, ambițioasă de mărime (putere) și de fapte mari și lăudate. El dobîndise atîta influință asupra tînărului și fără de esperiință prinț, încît să putea zice într-adevăr că el era adevăratul stăpîn al țării. Învățătura și limbuția lui îl făcea de unea favorul și dragostea tutulor. El ajunse într-o poziție înaltă, încît cei mai mari domni ai Transilvaniei privea ca o mare fericire d-a merita, cu multă închinăciune și jertfire, favorul și creditul său.[221] Astfel Sigismund puse în rivalitate pe cîtetrei acești bărbați puternici și aruncă între dînșii semințele dihoniei și a vrăjmășiei. Obicinuit de demult a semăna vrajbă între curtezanii săi, în acest minut, încă mai mult, el nu să credea în siguranță decît văzînd pe toți ceilalți a nu se încrede unii într-alții. Dar Iojica priveghea cu luare-aminte la toate gîndurile prințului. Il încuragia în hotărîrea d-a părăsi tronul, dar îi zicea a nu-l * lăsa pe mîna nemților, dar a i-l da lui. El îndrăzni în public a se arăta ca candidat la tron și a căuta a dobîndi voturile poporului. El zicea sau punea pe prietenii săi să zică că curagiul și cinstea lui îl făcuse a merita acest post înalt la întîmplarea abdicației lui Sigismund. Îndrăzneala și influința ce avea în țară nimicnicise nădejdile tutulor competitorilor săi. Bathori, într-un moment de căință, încheie cu dînsul o învoială asemenea celia ce încheiase, la 1594, cu Baltazar Bathori.

El pornește la Poartă un trimis secret ca să ceară să se trimiță, după obicei, lui Iojica, întărirea domniei Transilvaniei prin steag și buzdugan. Dup-aceea, ca lucru mai sigur să izbîndească, Iojica, prin înțelegere cu Sigismund, scrise la vice-craiul de la Casovia, ca nici el, nici cezarul să nu se grăbească d-a intra sau d-a trimite comisari în Transilvania, căci nu s-a hotărît pîn-acum nimic despre ieșirea prințului Sigismund din Transilvania și staturile țării nu vor ca Transilvania să cază în mîini streine. Aceste scrisori, trimise la Iojica, vice-craiul le espediază îndată la împăratul, care se hotărî atunci a trimite fără pierdere de vreme în Transilvania pe arhiduca Maximilian ; și pînă a se găti acesta de drum, numi trei comisari ai săi ca să

* În original : „n-o" (n. ed.).

meargă înainte să îndatoreze pe Sigismund a se ţine de învoiala făcută şi a le preda în mînă guvernul ţării.[222] Comisarii numiţi era Ştefan Zuchaia, episcop de Vacia, Francisc Nadazdi şi Bartolomeu Petz, consilier de război; dar fiindcă Nadazdi îşi ceru iertăciune a nu priimi, fiind bolnav, se numi în locu-i Nicolae Istvanfi, vice-palatin al Ungariei,[223] autor mai pe urmă a mult lăudatei istorii a acelor timpuri, care ne fuse mult de folos şi lui îi cîştigă măgulitoarea numire de Tite-Live al Ungariei.[224]

XXIV

În vremea aceasta Mihai-Vodă — văzînd că Sigismund, de temerea turcilor, umblă să-şi dea ţara împăratului[225] şi că caută a se împăca cu turcii;[226] că împăratul însuşi, desperat de o nouă şi mai îngrozitoare revoltă a ţăranilor, umbla a se împăciui cu turcii, speriaţi şi ei de revolta ianicerilor, şi, puţin dup-aceea, deschidea conferinţe de pace la Weizen[227] — gîndi şi el a căuta a încheia o pace hotărîtoare cu turcii, pace ce îl va lăsa slobod a lucra la planul ce îşi închipuise în mintea lui. El priimi bine pe Hali-Massar-Ceauş, ce veni la dînsul în vara acelui an, 1597, din partea sultanului, ce se spăimîntase de pregătirile ce auzise că face Mihai-Vodă. Pricinile care silea pe sultan a face pace [erau] două: revolta ostaşilor, lipsa şi foametea.[228] Desele răscoale ale ianicerilor la Constantinopol opri pe turci d-a întreprinde ceva însemnat în acest an (1597).[229] Solul aduse domnului din partea sultanului scrisori şi feliuri de făgăduieli măgulitoare, unde, cu vorbe dulci, i se arăta că sultanul nu a vrut a-i porunci, ci l-a rugat şi îl roagă d-a se face prieten al său, că îi făgăduieşte că tătarii nu vor mai încerca a trece prin Ţara Românească, numai Mihai să se unească cu turcii împotriva creştinilor, sigur fiind că, de vor fi comandaţi de un general viteaz ca dînsul, turcii vor fi nebiruiţi. Mihai-Vodă răspunse că priimeşte pace şi prieteşug cu turcii, dar că niciodată nu va lupta cu dînşii împotriva creştinilor, că tot ce poate făgădui este d-a sta neutru.[230] Sultanul fu foarte vesel şi de această

ispravă, la care nu se așteptase, și îndată, după povața lui Ibraim-Pașa Vezirul,[231] se grăbi a trimite o ambasadă mai strălucită decît toate cele trecute. Țăranii din Austria — călcați (foulés) prin trecerea necurmată a oștilor și aruncați în desperație de garnizoane, care, supt pricinuire că nu li se plătește (li se mănîncă lefele de capi), jăfuia în toate părțile — care se rădicaseră în celălalt an, se revoltară cu totul în acest an (1597), puind în capul lor pe unul dintr-înșii numit George Bruner. Ei să plîngea între altele că, fiind împovărați de biruri și reduși în robie de nobleță, nu mai era în stare a suferi aceste jefuiri și că ei nu puteau nici să muncească, nici să semene pămînturile, de vreme ce îi lua mereu de la munca lor ; că după ce da stăpînilor a treia parte din toate productele, apoi era și espuși la prada soldaților. Ei adăoga că nu stau împotrivă a plăti dăjdiile pentru războiul cu turcii, la care gata sunt să meargă însuși, însoțind pe stăpînii lor.

Aceste plîngeri nefiind ascultate, revolta se destinse cu furia răzbunării multă vreme înăbușită. Oștirea împăratului fu silită a lăsa pe turci doparte, spre a îneca cu greu și c-o luptă lungă dreapta sculare a bieților țărani.[232]

În 13 avgust (1597),[233] sosiră în București doi ceauși, solii sultanului, aducînd pentru Mihai-Vodă și fiul său Pătrașcu, atunci în vîrstă de 13 ani, un firman de domnie pe viață — necerînd decît jumătate tributul ce plătea domnii mai nainte — o lance și un buzdugan, semnele puterei,[234] și alte multe daruri de mare preț, scoase din hasnaua împărătească : douăzeci caftane țesute cu fir de aur, sabie cu teacă de aur împodobite cu pietre scumpe, un surguci lucrat cu mare măiestrie, împodobit cu briliante, rubine și mărgăritare, o coroană de diamante, cai împărătești cu harșale și frîne aurite și altele.

Mihai primi pe soli cu mare cinste, ieșind întru întîmpinarea lor cu multă falā și pompă domnească, căci „mult îl prindea domnia", zice un contimpuran. Solii i se închinară și îl salutară cu vorbe dulci și cu hainele de aur împărătești l-au înveșmîntat, cu sabia strălucită l-au încins și coroană încă i-au dat să poarte. Domnul făcu asemenea mare cinste solilor, îi puse a ședea lîngă dînsul, porunci d-aduse caftane de-i înveșmîntă, precum și alte daruri

multe le făcu ; apoi, ospătîndu-i frumos şi dăruindu-i, îi trimise înapoi.[235]

Cu încheierea acestii păci cu turcul, încheie şi Walther interesanta biografie ce ne-a lăsat despre Mihai-Vodă şi pleacă la Constantinopol. El petrecuse cîtăva vreme în Ţara Românească, chemat fiind a îngriji de învăţătura lui Pătraşcu, feciorul cel mare al lui Mihai. În ziua de Sf. Petre anul 1597, acest învăţat bărbat dete şcolerului său un compliment în versuri cu această coprindere :

ELEGIA IN GENEROSAE INDOLIS DN. DN. PETRI PALATINIDIS MOLDAWIAE TRANSALPIANE NATALEM IPSO DIVORUM PETRI AC PAULI FESTO TARGOWISTAE ANNO MDXCVII SCRIPTA ET EXHIBITA

Annuus assvetum quando Natalis honorem
Posceret, et promptas ad pia festa manus :
Flore caput viridi veteres ornare solebant,
Et dare thuricremis annua liba focis.
Suavisonis tenues mulcebant cantibus auras,
Fundebantque suas ore favente preces :
Coepta juvarentur felicibus omnia fatis :
Et superum firma protegerentur ope.
Vana celebrabant devotae. Numina gentes.
Dum fuit a vero mens aliena Deo.
Quo magis, ut solitum renoves gaudebis, honorem
Annua festa, dies dum genialis agit.
Qua prodire tibi sub coeli contigit auram,
Inque salutiferis sumere nomen aquis.
Qua sacer expansis famulus te fovit in ulnis,
Fatidico miscens vota precesque sono.
Salve parve puer, felicibus edite stellis :
Egregia pollens indole cresce puer.
Nomine Petrus eris, constanti pectore Petrus :
Robore petra animi, robore petra manus.
At velut ad petram valido fundamine nixam
Saeva procellosi volvitur unda maris :
Sic animum, quamquam divino Numine fultum
Fata fatigabunt inferiora, scias.
Ferrea, dante Deo, rumpuntur vincula Petro :
Aspera tu vinces fata, juvante Deo.

Ergo dies dum grata redit, quam laeta Diones
Stellula purpureis reddidit orta comis :
Non bove mactato Christum, non thure merove
Sed pietate colas, sed sine labe fide.
Bos mortale notat corpus : thus ardua cordis
Vota : sed in ipsa, gaudia, mente merum.
Ara tibi tenero sub pectore sacra paretur :
Qua tua solemnis munera flamma cremet.
Ac ubi thura feres pingues facientia flammas :
Inque pio fusum fulserit igne merum :
Poplite perge Deum curvato, animoque fideli
Ad pia sublata dona rogare manu.
Tutelaeque tuae vitae sortisque parentum
Larga recordatus munera, gratus ades.
Ac inopes releva potuque ciboque : Redemtor
Facta SIBI, viva, talia voce refert.
Faustior utque dies Natalis saepe recurrat :
Funde verecundo pectore et ore preces.
Ut patria augescas felix virtute, gerendis
Rebus, ut et haeres Martia signa regas.
Hoc generose tibi Waltheri Musa precatur
Petre, det omnipotens, qui regit astra Deus.] *

---

* Textul lui Walter lipsind din manuscris, îl reproducem din A. Papiu-Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice pentru Romania*, I, 1862, pp. 50—51, unde aflăm și traducerea :

„Elegia la aniversarea nașterei domnului D. Petru, fiiul [voievodului Țării Românești și al Moldovei], scrisă și prezintată chiar în ziua dumnezeieștilor Petru și Paul, în Tîrgoviște, anul 1597.

Cei vechi, cînd celebrau aniversarea nașterei, cu onoarea uzitată și cu festivități religioase, ornau capul cu flori și cu verdeață și ardeau sacrificiile lor în profumul altarelor, făcînd să răsune eterul de cîntece suave, recitînd urări și rugînd zeii să le vină într-ajutor și să conducă toate cele începute la bun rezultat. Vane divinități adorau pietoșii gentili, mintea lor necunoscînd încă pre adevăratul Dumnezeu. Cu cît mai mult ai a te bucura Tu, reînnoind sărbătoarea zilei în care, născîndu-te, văzuși lumina Cerului, și afundat în mîntuitoarele ape priimiși numele de la servitoriul lui Dumnezeu, care ținîndu-te pre brațe, între rugăciuni-ți făcu urările de bine. Te salut, prunc fraged, născut sub o stea favoritoare ; crești mare, că ești dotat cu indole rară. Numele-ți e Petru, de la peatră, auguriu de constanță, de inimă tare și de braț robust. Vei ști însă că, precum asupra pietrei se răstoarnă furioasele unde ale mării turburate, așa și inima ta, deși tare prin speranța pusă în Dumnezeu, va fi zguduită de valurile acestei lumi. Dar, precum, voind Domnul, se

În prefața scrierii sale, ce o tipări la Görlitz în anul 1599, încă trăind Mihai-Vodă, Walther spune că ea fu tradusă de dînsul în latinește dupe un original românesc, scris de un logofăt al domnului, în luna lui iulie 1597 și aprobat de dînsul chiar. Acest original românesc încă nu s-a putut găsi.

XXV

Sigur acum că nu va fi supărat de turci, Mihai se dete cu totul întru înființarea planului său. În vreme ce în Transilvania, prin înțelegere cu Iojica, lucra spre a opri pe nemți a apuca acea țară și a o lua el în stăpînire sau prietenul său Iojica, agenții săi în Moldova pregătea duhurile în favorul lui. El vru încă atunci, mai nainte de toate, a coprinde Moldova și a-și răzbuna asupra lui Ieremia Movilă și asupra polonilor. Într-adevăr, polonii de mai de mult nu mai ascundea vrăjmășia lor către Mihai-Vodă ; ei mereu lucra a-l strica cînd cu împăratul, cînd cu sultanul. Ei propuseseră în mai multe rînduri papei și împăratului că să vor învoi a da agiutor împotriva turcilor, de-i vor lăsa a goni pe Mihai și a lua stăpînirea acestor două țări române ; și, văzînd că propunerile lor nu sunt priimite, ei

---

frînseră fearăle lui Petru, așa vei învinge și tu, cu ajutoriul lui, și cele mai mari fatalități. Deci, cînd luceafărul dimineții, în razele-i purpurie, ți-anunță dorita aniversare, vei adora pe Crist cu pietate și în credință curată, iară nu arzînd boi, profumuri și vin. Boul însemnă corpul muritor, profumul dorințele inimei asuprite, vinul bucuria. Sub tînăru-ți piept, vei prepara altariul pre care să ardă solemnele tale daruri, și cînd vei oferi miresme ce îngrașă flacăra și vinul turnat va scăpăra în sacrul foc, atunci cu genunchiul plecat, cu inima devotă și cu mîinile tinse în sus, roagă-te lui Dumnezeu, cerînd apărămîntul său ție și părinților, de la carii ai priimit atîtea binefaceri. Nu uita a adăpa pre cei setoși, a nutri pre cei flămînzi. Crist zice că LUI însuși se fac toate acestea. Roagă-te în toată modestia ca aniversarea naşterei să-ți revină de nenumărate ori tot mai fericită. Odată pre tronul părintesc, să porți cu onoare semnele lui Marte, adăugîndu-ți patria și făcînd-o tare și ferice prin virtuți. Acestea, generoase Petre, urează Musa lui Walther, să-ți dea atotputintele ce dirige toate" (n. ed.).

se adresară cu asemenea propuneri la Poartă (sept. 1597), făgăduind că vor da tributul obicinuit al acestor țări și agiutor în contra creștinilor.[236] Ieremia-Vodă, creatură a polonilor, își dezvălise vrăjmășia către Mihai, cum am văzut, în mai multe rînduri și domnia lui era o primejdie mare pentru Țara Românească. Moldovenii, care învățaseră a cunoaște pe Movilă și ura domnia lui asupritoare și jugul totdauna greu pentru Moldova al influinței polonilor, se înveseliră cu inimă cînd le veni vești și făgăduieli de mîntuire de la Mihai-Vodă, pe care îl slăvea ca pe un viteaz și îl cinstea ca pe un erou român și de la care aștepta mîntuirea nației întregi și supt steagurile căruia mulți dintr-înșii alerga spre a se lupta. Ei priimiră bucuros a-și uni țara cu Țara Românească, supt cîrmuirea unui așa mare domn, care le aducea aminte pe Sf. Ștefan-Vodă, a cărui pomenire neștearsă era din inima lor. Mihai-Vodă, asigurîndu-se de aceste bune aplecări ale moldovenilor, începu a se pregăti în acea iarnă pentru a intra în Moldova în primăvară (1598) și înștiință pe prințul Transilvaniei că moldovenii îl doresc de stăpînitor și ca să-i stea și el într-agiutor, spre a goni pe Ieremia Movilă și a-și izbîndi asupra polonilor.[237]

XXVI

Dar Sigismund Bathori acum căzuse iarăși supt influința nemțească și, uitînd făgăduielile și legăturile de curînd făcute cu Iojica, se hotărî a se ține mai bine de cele încheiate cu împăratul ; și aflînd de sosirea comisarilor împăratului, convocă, la începutul lui aprilie, dieta la Alba-Iulia ; și, ascunzîndu-i cu mare îngrijire planurile lui, se prefăcu a-i cere bani pentru urmarea războiului cu turcii.

Era atunci în Transilvania, lîngă prințul Bathori, un nunciu al papei, episcop de Cervice. Acesta prinsese cu cancelerul Iojica un mare prieteșug și astfel aflase toate planurile sale. Dar, ambițios și prieten mincinos, călugărul, care nu-și îndrepta căile decît spre mijloacele cele mai sigure d-a dobîndi favorul papei, socoti că pentru

această va ajunge mai lesne scopului său prin împărat, decît prin Iojica. Se hotărî dar a trăda prieteşugul şi încrederea lui Iojica şi, ieşind la Turda înaintea comisarilor împărăteşti, le spuse că Iojica umblă prin toate mijloacele a dobîndi tronul şi a nu lăsa pe nemţi a stăpîni ţara ; că el, prin influinţă şi făgăduieli, a tras în parte mulţi din deputaţii dietei şi că, prin îndemnurile lui, dieta nu voieşte a recunoaşte de bune învoielile făcute între Sigismund şi cezarul, fără ştirea ei. Deputaţii, auzind acestea, îşi urmară drumul către Alba-Iulia, unde Sigismund îi priimi cu cinste şi le dete bună făgăduială că îşi va ţine cuvîntul către împărat. În conferinţa ce avu Sigismund cu deputaţii, faţă fiind şi Bocskai, se chipzuiră despre mijloacele d-a sili pe deputaţii îndărătnici a priimi învoirea făcută ; hotărîră a dobîndi de la dînşii prin spaimă aceea ce nu credeau că pot dobîndi cu voie. Se învoiră dar a izbi o lovitură puternică, jertfind vreunul din cei mai puternici magnaţi, spre a îngrozi pe ceilalţi. Jertfa aleasă chiar de Sigismund fu sărmanul Iojica. Inima duşmană de ungur să dete pe faţă prin această alegere. Sigismund luă cuvîntul şi arătă că Iojica merită pedeapsa etc. (după Istvanfi).

Inima lui Iojica se umplu de grijă cînd văzu sosirea neaşteptată a comisarilor împăratului, de la care nici un bine nu putea aştepta. A doua zi des-de-dimineaţă, plin de acel neastîmpăr, presimţire a unei nenorociri ce ne ameninţă, Iojica, sau spre a se linişti şi a se gîndi de scăparea sa, sau spre a se chipzui despre trebile ce era să se trateze în dietă, încălecă pe un cal ce îi dăruise de curînd Sigismund şi vru să iasă din oraş, însoţit numai de vro cîteva din slugile sale. Pe cînd trecea pe poarta Sf. George, calul său, împiedecîndu-se de pod, ce era stricat, căzu astfel încît p-aci era să sfarme capul lui Iojica. Dar acesta, nespăimîntîndu-se, se urcă îndată pe cal şi înaintă cîtva în cîmpie ; apoi acelaşi neastîmpăr îl întoarse în oraş.

Dar pîn-a nu sosi el, Sigismund, în vreme ce staturile, după obicei, merse în biserica cea mare spre a ţine seanţa lor, le trimise poruncă d-a se aduna la palat. Deputaţii ascultară de porunca prinţului şi, fără a bănui nimic, intră în palat. În vremea aceasta Iojica sosind, intră şi el cu dînşii. Dar îndată văzură că ieşirea li să închide de pretorieni. Îndată intră în sală comisarii împăratului, care, arătînd

adunării cărţile de împuternicire ce avea de la împărat, espuseră prin grai misia lor, zicînd că au venit ca să puie în lucrare tractatul încheiat între Sigismund cu împăratul şi că acum rămîne ca staturile să întărească prin jurămînt această învoire. Sigismund intră şi el atunci în sala adunării şi mărturisi că a făcut cu împăratul schimbul Transilvaniei pentru ducaturile Ratibor şi Oppeln. Pentru aceea porunceşte staturilor ca să asculte, căci de nu, are la poartă lictori ca să pedepsească neascultarea lor.

XXVII

Îndată ce prinţul sfîrşi cuvîntul său, comisarii împărăteşti scoaseră scrisorile trimise de Iojica la vice-craiul de la Casovia, de care am pomenit înapoi, şi le arătă adunării, zicînd că e de tînguit că între magnaţii Transilvaniei se află unul care să îndrăznească, prin machinaţiile sale turburătoare, a ruina alianţa şi învoielile încheiate de atîta vreme între cezarul şi Sigismund şi a băga vrăjmăşia între dînşii.

Auzind acestea, Bathori vru să depărteze dasupra-i bănuiala de nestatornicia sa şi, cu o mîrşavă viclenie, descărcă toată vina pe Iojica, zicînd că aceste scrisori nu sunt prin ştirea lui, că Iojica este autor acestor machinaţii şi acestii conspiraţii ascunse, duşman al cezarului şi al republicei, că are comunicaţii secrete cu Mihai-Vodă şi că el nu poate suferi ca o asemenea crimă să rămîie nepedepsită.[238] Apoi porunci lui Ştefan Bocskai de arestui chiar în adunare pe bietul Iojica, ce rămăsese înmărmurit văzînd şi auzind o asemenea neruşinoasă trădare. El fu dat în paza lui Ştefan Lazăr, cel întîi căpitan al pedestraşilor palatului, care îl puse în fiare[239] şi îl duse în temniţă.[240] Căderea unui aşa însemnat om, favoritul pîn-atunci al prinţului, şi fără martori şi judecată, produse efectul care se aştepta de uneltitori. Spaima intră în inimile tuturor, încît priviră înmărmuriţi şi în tăcere această privelişte.[241] Spre a însufla şi mai mare groază în inimile deputaţilor, Sigismund

puse de arestui pe un ostaş ce [se] deosibise foarte mult atît în război cît şi în pace, anume Toma, supt pricinuire că i s-a spus de nişte pîrîtori cum că el ar fi vorbit oarece despre împilarea libertăţii ; apoi, spre noapte, fără judecată, puse de-l spînzură în vileag. [242]

„Toate aceste fărădelegi — zice un istoric ungur — insuflă tutulor o mare durere şi se văitau încet, zicînd că nişte oameni liberi, care, după vechiul decret al strămoşilor lor şi după legile patriei, nu se putea nimeni atinge de persoana lor, nu să cădea a fi pedepsiţi astfel dupe capriţul unui om, cu spînzurătoare şi cu tăiere de cap, fără pricină şi fără să li se lase un minut ca să cunoască învinovăţirea ce li se aducea ; că, daca e un lucru groaznic şi criminal d-a omorî pentru orice pricină un om care n-a fost cercetat, nici învinovăţit, nici osîndit, era tot asemenea nedrept a-l arunca în temniţă. Dar aceste plîngeri zadarnice erau ; nimeni nu îndrăznea a vorbi în public pentru legile patriei, ştiind foarte bine că, îndată ce o vorbă liberă va ieşi din gura lui, vor trimite laţuri, securi, lictori şi calăi, ca să-l omoare." [243]

XXVIII

Sigismund publică atunci un decret prin care îndatoră pe tot proprietarul de un domen dăruit de stăpînire sau cumpărat, cum şi pe tot proprietarul de un oficiu municipal, a jura credinţă lui Rodolf, împăratul, craiul Ungariei, adăogînd că cel ce nu va priimi aceasta se va privi ca unul ce a băgat sabie şi foc în ţara sa şi va fi pedepsit cu moarte şi confiscaţie. [244] Acest ameninţător decret fu priimit de toţi într-o adîncă şi tristă tăcere ; nimeni nu murmură, nimeni nu arătă că se învoieşte.

În sfîrşit, deputaţii îndrăzniră a face o încercare fricoasă. Ei trimiseră la Sigismund pe Francisc Theke, unul din cei [mai] însemnaţi nobili, spre a-l ruga în numele tutulor d-a nu părăsi ţara într-un asemenea minut, d-a cumpăni cu minte coaptă hotărîrea ce va lua, d-a nu se lăsa în asemenea însemnate lucruri a fi povăţuit de capriciu, dar.

de judecată; că, dacă în orice lucru semeţia şi graba sunt rele, ele sunt mai primejdioase decît oricît cînd se amestecă cu primejdia patriei; că, de i s-a urît atîta cu naţia şi poporul, încît voieşte, fără ca nimeni să i-o ceară, să-şi lase dregătoria sa, cel puţin să lase nevătămată şi curată libertatea de care totdauna ţara s-a bucurat, d-a-şi alege prinţi, şi să păstreze neclintit drepturile ţării de la Sf. Andrei, regele Ungariei, pe care a jurat el cu toţi ceilalţi prinţi şi nobili a le păzi. Bathori răspunde necăjit la această solie: „că el nu vrea a umbla după placul altora, ci dupe al său". Ducînd Francisc Theke acest răspuns la deputaţi, aceştia, desperaţi şi îngroziţi de ceea ce păţise Iojica, nu mai îndrăzniră a sta împotrivă şi, plecîndu-se împregiurărilor, se hotărîră a asculta nedreapta poruncă a prinţului şi a consuma astfel, prin învoirea lor, mişeleasca trădare de ţară a lui Bathori. Senatorii mai întîi, apoi cei mari şi ceilalţi deputaţi ai staturilor făcură jurămînt lui Rodolf, mai mult din gură decît din inimă.

Dup-aceea comisarii împăratului, în numele lui, jurară paza drepturilor Transilvaniei. Esemplare ale jurămintelor deputaţilor şi copia învoirei între Sigismund şi cezarul s-au pus în păstrare la Sibiiu şi un esemplar de jurămîntul transilvănenilor să trimise împăratului.[245] Într-acest chip Transilvania fu trădată Austriei.

XXIX

Magnaţii şi nobilii căută atunci să capete o răsplată a laşetăţii lor. Ei trimiseră la Sigismund pe Francisc Theke şi pe Albert Lüveg, jude din Sibiiu, ca să-l roage să scoaţă din temniţă pe Iojica, un om aşa de însemnat şi care să rudea cu cele mai dintîi familii, chiar şi cu a prinţului; că de a făcut vro crimă, să fie judecat în calea legii, şi că Sigismund nu se cade să risipească aşa, de pe faţă, libertatea nobililor, şi adăogînd că ei stau gata a chezăşui pentru Iojica. La aceste Sigismund răspunse că Iojica acum e în puterea comisarilor împărăteşti, cărora el a dat ţara şi puterea d-a face dreptate.[246]

Chiar în noaptea aceea, tîrziu, Cristofor Kereszturi porunci să scoață pe Iojica din casa unde era arestuit. Acesta, urcîndu-se în trăsură, față cu Eustatie Guylasi, zise : *„Iată prețul prieteniei crailor !"* Atunci Kereszturi îl dete în mîna lui Bartholomeu Petz, care se întorcea la împăratul. Acesta îl duse în închisoare la Szathmar. Toată averea lui Iojica fu confiscată. Se găsi la dînsul nişte cupe de argint, pe care Iojica pusese de săpase aceste cuvinte, presimțire a soartei ce îl aştepta : „Tu nu m-ai înălțat atîta, Dumnezeul meu, decît ca să mă faci să cad de mai sus".

XXX

Predarea Ardealului de Sigismund în mîna Austriei fu peste voia [nu] numai a locuitorilor din țară, ci încă şi a acelor ce se afla espatriați. Ştim că între aceştia era şi cardinalul Andrei Bathori, care petrecea în Polonia. El se credea fireşte chemat a moşteni tronul dupe Sigismund şi află cu părere de rău că acesta, după ce l-a prigonit, l-a izgonit din țară şi i-a răpit averea, acum îi răpeşte şi nădejdea ce avea d-a se urca într-o zi pe tronul Ardealului. El scrise o scrisoare lui Sigismund care, fireşte, avu puțin efect ; apoi îndrăzni să intre să facă vreo mişcare, dar, găsind pe nemți întemeiați, se văzu silit a ieşi îndată ; [247] alergă în grabă lîngă regele Poloniei şi, ştiind că împăratul nemțesc era să dea Ardealul în stăpînirea arhiducii Maximilian, ce păstra încă titru de rege al Poloniei, se sili cu aceasta cît putu spre a întărîta pe craiul Poloniei asupra împăratului şi a frăține-său. „Nu e destul — îi zise el — pentru casa Austriei, care crede că tot îi este iertat, d-a călca toate tractatele şi d-a vrea să uzurpeze toate coroanele ; ea întrebuințează astăzi nu puterea, ci şiritenia şi înşălătoria cea mai meşteşugită, spre a despuia pe nişte prinți vecini, aliații Poloniei. Ambiția ei e pricina că astăzi toată Ungaria geme supt jugul păgînilor ; aştfel va ajunge şi Transilvania, de nu se vor grăbi a lua armele spre a înfrîna dorințele ambițioase ale unei familii a cării lăcomie n-are margini."

Nunciul papei, ce se afla atunci la curtea Vienei, aflînd de proiectele cardinalului, povăţui pe curtea Austriei ca arhiduca Maximilian să lepede titru ce încă purta de crai al Poloniei, ca prin această satisfacţie dată polonilor să-i îndatoreze a nu lăsa pe cardinalul Báthori a face turburări în Ungaria. [248] Dar craiul Poloniei nu sta atunci a sprijini pretenţiile cardinalului Andrei. El să gătea pentru nesocotita şi nenorocita espediţie ce făcu în anul acela în Sveţia. E ştiut că, moştenind după moartea tatălui său crăia Sveţia, el nemulţămise poporul acestii ţări, vrînd, după sfaturile cele rele ale iezuviţilor, să silească pe acest popor protestant a priimi legea catolică. Ţara atunci se răsculă, puind în capul guvernului pe Carol, duca de Sudermania, unchiul craiului Sigismund.

XXXI

Pîn-a nu se depărta din Transilvania, Sigismund Bathori trimise c-o ambasadă solenelă pe Sarmasagi la Mihai-Vodă în Ţara Românească, despre care aflase că s-a turburat foarte priimind vestea abdicării sale în favorul împăratului. El îi trimise scrisori în care îi scria că ar fi vrut a-i trimite pe Bocskai, dar, fiindcă comisarii cezarului sunt acolea, el are trebuinţă de dînsul şi pentru aceea îi trimise în loc pe Sarmasagi, ca pe cel mai credincios al casei sale pe care ar fi putut trimite, şi că doreşte ca Mihai să aibă toată încrederea într-însul. Afară din aceste scrisori, prin zisul deputat făcu cunoscut lui Mihai-Vodă că el nu voieşte a lăsa Transilvania fără nădejde de a se mai întoarce, dar că crede că prezenţa sa poate aţîţa pe prinţii creştini a lua armele în contra turcilor toţi împreună şi deodată ; că crede că, fiind de faţă, mult mai bine va putea înlesni toate pregătirile de bani şi armii şi cîte trebuie la război, decît lucrînd prin deputaţi ; iar daca nu va izbuti a aţîţa (a împinge), a arma pe creştini asupra turcilor, cum doreşte, va lucra atunci a aşăza o pace generală între toţi creştinii şi barbarii, pace care, după asigurarea lui, va coprinde şi pe Ţara Românească. Tot atunci răspunse la cererea ce

Mihai-Vodă îi făcuse mai nainte d-a-l ajuta spre a coprinde Moldova, că îl povăţuieşte să stea liniştit, căci atît papa, cît şi împăratul sunt hotărîţi a opri orice război între munteni, moldoveni şi poloni, intrînd în mijloc spre a-i împăciui la nevoie.

Iluziile de care să hrănea sau le arătă numai Bathori era cu totul copilăreşti. Depărtat de tron, putea el oare avea mai multă influinţă în Europa decît cînd era pe tron, strălucind de slava biruinţelor sale ? Stavila care oprea legătura creştină d-a izbuti era temerea tutulor stăpînirilor Europei despre ambiţia şi mărimea casei Austriei. Popoarele Europei nu voia a-şi vărsa sîngele, banii şi sudoarea lor pentru un război al cărui cîştig era să fie pentru Austria. De atunci esistinţa Turciei se privea ca necesarie echilibrului european, ca o stavilă naturală ambiţiei Austriei, precum aceasta era o stavilă ambiţiei Turciei. Iată pricina pentru care Polonia, Francia şi Englitera nu numai că nu voiră a intra în legătură în contra turcilor, ba încă ajutară pe aceştia, căutînd a le dobîndi pacea cînd îi văzu căzuţi în grea nevoie. Chipul cu care Austria luă în mînă Transilvania şi abdicarea prin înşălare a lui Bathori mai măriî în Europa dreptele temeri despre nesăţioasa ambiţie a curţii Austriei.

XXXII

Într-aceea, Sigismund se găti a pleca spre Silezia. El nu luă pe soţia lui cu dînsul, de care hotărîse a se despărţi, ci o lăsă ca să cîrmuiască tronul împreună cu comisarii împăratului. În 17 mai, el ajunse la Zaurin, care, din neîngrijirea turcilor, de curînd căzuse prin apucare fără de veste în mîna oastei împăratului. Arhiduca Matei veni acolo a doua zi să-l întîlnească pe Bathori cu un cortegiu pompos. După o şădere de trei zile, în care nemţii se siliră cît putură să facă pe Bathori a-şi petrece prin turnire (tournois) şi alte petreceri, se duseră ambii la Viena şi apoi la Breslau, şi în toate locurile fură priimiţi cu cea mai mare cinste,

după poruncile într-adins ale împăratului.[249] Pe la sfîrşitul lui iunie, Sigismund se duse la Oppeln şi Ratibor, unde ambasadorii împăratului îl instalară în noul său stătuleţ.[250] Petrecerea lui Bathori în Austria produse un entuziasm pregătit şi aţîţat de curte, care ţintea a-şi acoperi maşinaţiile cu care îl despuiase de tron. Austriacii urcară pînă în slava cerului această lepădare mărinimoasă a lui Sigismund de un tron întărit prin atîtea izbînzi slăvite. Triumful lui Bathori asupra lui însuşi, zicea ei, este mai presus de biruinţele ce pîn-atunci strălucise viaţa sa. Toate artele se întrecură spre a consfinţi memoria acestui eveniment. Vestitul Sadeler, zugrav împărătesc, din porunca lui Rodolf, făcu portretul prinţului şi îl împodobi cu figuri alegorice privitoare la abdicarea lui. Se vedea o ancoră de care să ţinea trei coroane cu această deviză :

Scio cui credidi *

Aceste coroane arăta Transilvania, Moldova şi Valahia, pe care Bathori le dase împăratului, p-aceste două numai cu numele ; dedesuptul portretului se săpă aceste versuri :

[Magnus es, ingenti cum Marte tot agmina fundis
Barbara, et aequata est, tunc, tua fama Coelo ;
At maior dum te superas, tuaque omnia tecum,
Sacrati subdis Caesaris Imperio ;
Maximus, et vere surges virtutibus clim,
Et tua perpetuus facta loquetur Honor.] **

În ţările streine mai întîi nimeni nu vroi a crede lepădarea lui Sigismund de tron. Oamenii ambiţioşi se mira cum să-şi lepede el astfel ţara şi tronul. Toţi oamenii cu

---

* Ştiu în cine m-am încrezut (n. ed.).

** Bălcescu indicase doar : „Vezi în textul notelor". Completarea ne aparţine, versurile redîndu-se după o gravură de Aegidius Sadeler, aflată în Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei. Iată şi traducerea versurilor :
„Mare eşti cînd în crîncenă luptă împrăştii atîtea armate
Barbare, şi atunci faima ta se ridică pînă la cer ;
Dar şi mai mare cînd te întreci pe tine însuţi şi împreună cu tine pe toate ale tale
Le supui stăpînirii sfinţitului împărat ;
Şi foarte mare cu-adevărat te vei înălţa prin vitejia ta
Şi o glorie veşnică va preaslăvi faptele tale." n. ed.).

minte nu să puteau domiri cum el, domn stăpînitor, să rîvnească după o pălărie de cardinal. Abdicarea lui îi să părea un amestec de mărime și slăbiciune, mai mult un caprițiu decît o faptă cumpănită și serioasă. [251] Din aceasta să putea lesne bănui că; mîine poate, acest om ușure, ascultător la alt caprițiu sau la alte inspirații contrarii, se va căi și va lucra cu totul în contra faptei de acum.

XXXIII

Vestea prefacerilor din Transilvania și ambasada lui Sarmasagi turbură foarte pe Mihai-Vodă. Singur, izolat, țintă a vrăjmășiei turcilor, polonilor, care tocmai atunci înnoiră pacea cu turcii, a tătarilor și a lui Ieremia Movilă, lipsit de bani și mijloace d-a ține o oștire mare în picioare spre a se apăra în contra atîtor dușmani puternici, pîn-aci el își răzimase spatele și armele de Transilvania. Prin aceea numa că această țară pică supt stăpînirea Austriei, Mihai-Vodă cu țara trebui totdeodată să cază supt influința acestii împărății ; chiar și daca Sigismund nu ar fi tratat pentru Valahia, lăsînd drepturile protectuitoare dobîndite de dînsul Austriei, Mihai putea tare lesne a nesocoti această dare, ce n-avea nimic serios, de vreme ce vitejiile lui Mihai rupsese tractatul de la mai 1595. Dar putea el oare, aflîndu-să încungiurat de atîți dușmani, sigur că turcii caută prilej a reîncepe războiul, a se strica acum cu Austria ? El văzu că proiectul său asupra Transilvaniei se nimicnici, că nădejdea sa cea iubită de a coprinde Moldova trebuie amînată deocamdată. Începu să creadă că, alăturîndu-se pe lîngă împărăția Austriei, va putea izbuti a face pe aceasta a înțelege importanța d-a organiza și d-a întemeia un stat român mare și puternic supt protectoratul ei și care să fie sabia și bulevardul ei și a creștinătății în contra Orientului. Credea însă mai mult într-însul. El nu părăsi proiectele lui, ci amînă numai îndeplinirea lor.

Spre a arăta bunăvoința sa către împărat, se grăbi a trimite către comisarii împărătești în Ardeal doi soli, pe Elie Cacucin, săcui, și pe Petre Oermeny, ca să le zică că, după plecarea lui Sigismund, el nu știe ce să facă și în cine să se razeme, neavînd bani de ajuns spre a plăti oștirea trebuincioasă spre război ; că neștiind ce au de gînd cezarul și comisarii, trimise să-i întrebe de-i pot trimite bani acum, sau de se îndatorează a plăti mai pe urmă banii ce el va lua împrumut, zălogind averea lui ; că, spre a se înțelege de toate aceste, s-ar fi dus însuși la dînșii, dar că n-a putut, fiindcă își scrîntise un umăr la vînătoare, căzînd dupe cal.

Comisarii gîndiră că cu orice preț trebuie a ține în partea Austriei pe acest îndrăzneț și întreprinzător războinic și a nu-l supăra și a-l sili să treacă la dușman, și îi răspunse să aibă puțină răbdare și să fie sigur că toate se vor încheia după dorințele sale ; că despre toate aceste ei se vor înțelege prin oameni aleși sau însuși vor veni la dînsul ; că îndată ce prințul Maximilian, ce se așteaptă, va să vie, nu va uita nimic din cele de trebuință spre a-l apăra și întări în puteri, ci încă îi va trimite cinstiri (demnități) mari, care vor crește și înălța slava lui. Mihai-Vodă așteptă cîtava vreme, dar văzînd că arhiduca Maximilian nu mai sosește, trimise o nouă solie, pe spătarul Radu și logofătul Miriște, ca să arate comisarilor că el nu mai poate aștepta și cere un răspuns hotărît. Ambii comisari împărătești, episcopul de Veitzen și Istvanfi, ținînd sfat cu unii din cei mai însemnați ai Transilvaniei și lăsînd oameni aleși spre a purta trebile Transilvaniei în lipsa lor, plecară însuși spre a veni la Mihai-Vodă în Țara Românească, luînd cu sine pe Gaspar Corniș și Pangratie Sennyei, cunoscuți bine ai lui Mihai din deosibite ambasade ce avură la dînsul. Luînd pe la Sibiiu și Brașov, ei trecură munții pe la Rucăr și ajunseră la Tîrgoviște peste șase zile după plecarea lor din Alba-Iulia. Mihai-Vodă, aflîndu-să tot bolnav, trimise înaintea lor pe fiul său Pătrașcu cu mai mult de trei mii soldați și îi aduse cu mare cinste în Tîrgoviște. După ce conferințele se prelungiră trei zile, se încheie un tractat cu coprinderea următoare : [252]

„Mihai, voievodul Țării Românești și sfetnicul maiestății sale împărătești și crăiești etc., dinpreună cu Eftimie, mitropolitul Tîrgoviștei, vornicul Dumitru, banul Mihalcea, clucerul Radu, logofătul Teodor, vistierul Andronachi, spătarul Negru, logofătul Miriște, banul Calotă, sfetnicii lui și reprezentanți ai Țării Românești, sunt hotărîți să-și unească țara lor cu coroana Ungariei. Spre acest sfîrșit, înțelegîndu-se cu vrednicul de cinste Ștefan Szuhay, episcop de Veitzen, prefect al camerei ungurești de la Presburg, și [cu] prea strălucitul Nicolae Istvanfi de Kisasaszonfalva, propalatinul regatului Ungariei și căpitan al cetății Oedenburgul, legați plenipotențieri și comisari împărătești în Transilvania și Țara Românească, au încheiat cele următoare :

1. Împăratul să îndatorează a da leafă la 5 mii soldați d-ai lui Mihai ; cît pentru alți 5 mii oameni, călărime și pedestrime, ce cere Mihai, comisarii să se silească a face ca împăratul sau a-i trimite oaste, sau a le da leafă pentru ținerea și armarea lor, însă vara leafa întreagă, iar iarna pe jumătate. Afară d-aceasta, avînd Mihai nevoie absolută de un mai mare agiutor, împăratul, sau, în numele lui, arhiduca Maximilian, se îndatorează a-i veni în agiutor cu oștile Ardealului și din alte părți. Asemenea și Mihai se îndatorează d-a se sili d-a împinge mereu pe turci din partea locului și a merge în agiutorul Transilvaniei și a părților vecine ale Ungariei, cînd nevoia o va porunci.

2. Mihai și fiul său Pătrașcu și toți următorii lor în linie bărbătească să stăpînească Țara Românească cu toate veniturile, drepturile și hotarele ei, ca vasali ai împăratului, fără a plăti vreun alt tribut decît să dea în tot anul la împărăție un dar de cinste, după voia și alegerea sa.

Moșiile cumpărate de Mihai și fiul său cu banii lor să fie ale lor și să aibă voie d-a face cu dînsele ce le va plăcea.

3. Întîmplîndu-se ca Mihai și Pătrașcu să moară fără moștenitori, măria sa împăratul să aibă a întări pe domnul ce se va alege prin învoirea obștească a boierilor, staturilor și rîndurilor țării.

Măria sa va da domnului, oricare va fi, în Ungaria sau în Transilvania, o cetate cu venituri îndestule spre ținerea lui.

4. Făcătorii de rele și dezertorii ce din Țara Românească trec în Transilvania și Ungaria să se poată prinde și aduce înapoi.

5. Neguțătorii din Țara Românească vor avea slobod comerciu cu Transilvania, fără însă a vătăma privelegiurile cetăților slobode din această țară. În Țara Românească negoțul va fi slobod, plătind taxa hotărîtă.

6. Religia și biserica română să fie slobode, ocrotite și neatinse de nimeni.

7. Nuncii și ambasadorii ce domnul țării va trimite la împăratul sau la arhiduca Maximilian să aibă îndată audiință și să fie tratați dupe cum cere cuviința.

Acest tractat să încheie în 9 iunie 1598, în biserica Sf. Nicolae din Tîrgoviște." [253]

XXXV

În aceeași zi (9 iunie), înainte de încheierea tractatului, Mihai-Vodă, în aceeași biserică a Sfîntului Nicolae, depuse jurămîntul de credință lui Rodolf al II[-lea] și urmașilor lui și dupe dînsul jură mitropolitul Eftimie și toți boierii.

Pîn-a nu pleca din Țara Românească, comisarii deteră domnului prețul de 17 500 florinți de Ungaria pentru pregătirile de război ; zece mii florinți îi plătiră în monedă, și pentru ceilalți șapte mii Mihai-Vodă priimi un inel cu un mare diamant și alte treizeci ,și șase diamante mai mici. [254]

Acest tractat a fost mult lăudat de unii din istorici. Țara Românească singură, zis-au ei, nu putea a-și păstra neatîrnarea ei ; cum putea dar face mai bine decît a se închina Austriei, cu asemenea favoritoare condiții ? Alăturîndu-se de Austria, românii din Țara Românească se alătura deodată și de atîția români, frați ai lor din Transilvania, Banat și părțile orientale ale Ungariei. Moldo-

venii încă n-ar fi întîrziat a se lipi de Austria cu aceleaşi condiţii ca muntenii. Prin lipirea cu Austria, românii înceta d-a face parte din Orientul barbar şi se unea cu Apusul luminat şi astfel sporea iute şi ei în calea civilizaţiei. Încet cu încet, împregiurările ajutînd, românii, supt ocrotirea Austriei, se întărea şi, dobîndind unitatea naţională, dobîndea putinţa d-a cîştiga cu vremea neatîrnarea lor şi intra în toate drepturile naturale ale naţiilor.

Toate aceste consideraţii sunt frumoase şi ar fi fost adevărate, daca din norocire * sinceritatea s-ar putea afla vrodată în învoirile făcute între o parte slabă şi alta mai puternică, totdauna plecată a abuza de puterea şi protecţia ei ; daca firea împărăţiilor, care sunt nişte adunături de staturi şi naţii fără nici o asemănare şi legătura între [ele], strînse şi ţinute laolaltă într-un stat numai prin silă, s-ar putea învoi cu ideea naţionalităţii şi a independinţii naţiilor. Austria dar ar fi abuzat de protecţia ei, aceea ce ar fi silit pe români a se arunca din nou în braţele turcilor spre a scăpa de nemţi, după cum făcuseră în vremea lui Mircea, spre a scăpa de unguri. Apoi, chinuiţi şi de turci, ar fi agiuns fireşte acolo unde au agiuns, a se arunca în braţele muscalilor, spre a scăpa de turci, pentru ca un veac după aceea să se arunce în braţele turcilor spre a scăpa de protectoratul împilător al muscalilor. Oscilaţii nenorocite, dar neapărate cînd un mic stat se află între altele mai mari şi smîţit de dînsele. Asta este soarta nenorocită a naţiilor care se bizuiesc în streini, iar nu în ele însăşi ; astfel a fost şi va fi soarta ţărilor române, cîtă vreme nu se vor împuternici prin unitatea naţională. (Că streinul e totdauna vătămător unei naţii şi că facerile lui de bine chiar sunt rele mari.)

În acest tractat vedem că Mihai-Vodă ţinti încă a face tronul ereditar şi a întemeia o dinastie. Mulţi din voievozii noştri cei mari, înainte şi în urma lui Mihai-Vodă, visară ereditate şi, printr-o fatalitate minunată, acest vis făcu să se stingă cu sunet moştenirea lor. Mircea cel Bătrîn visă ereditate şi, pîn-a nu muri, avu durere să vază pe numeroşii săi fii legiuiţi şi bastarzi a sfîşia ţara prin

* În manuscris : „nenorocirile" (n. ed.).

pretențiile lor la tronul de [la] care tatăl lor* îi gonea. Neagoe Basarab visă ereditate și pretenția fiului său d-a domni răsculă țara și o aruncă în niște războaie civile și o anarhie grozavă, care dete prilej turcilor a face țara pașalîc ; și ar fi perit, daca din norocire țara nu își alegea domn pe Radul de la Afumați, care o mîntui, iar fiul lui Neagoe-Vodă muri pribeag și în ticăloșie la Constantinopol. Mihai-Vodă visă ereditate și fiul său muri pribeag în pămînt strein, fără a-și mai vedea țara după moartea tătîne-său. Șerban Cantacuzino visă ereditate și bău otrava vărsată de chiar rudele sale de aproape, iar fiul său rătăci izgonit în țară streină. Brîncoveanu-Vodă visă ereditate și, pîn-a nu muri, văzu capetele a cîtepatru fii ai săi rostogolindu-se la picioarele sale, tăiate de sabie turcească. Pretenție nebună, într-adevăr, d-a întemeia stabilitatea unei dinastii într-un pămînt ce se mișcă și se cufundă în mijlocul furtunelor dese ce de dinafară îl cutreieră, în mijlocul unor oameni ce lesne se prefac și se schimbă. Moldovenii începură statul lor prin ereditatea domniei, dar îndată caracterul nestatornic al poporului îl aduse a face domnia alegătoare. La un popor de un caracter schimbător și nestatornic trebuie instituții în analogie cu caracterul său, care să reguleze această nestatornicie, fără a pretinde a o înăbuși. Un asemenea popor are trebuință de instituții libere, alegătoare, republicane.

XXXVI

Coprinderea Transilvaniei de austriaci și tractatul lui Mihai cu dînșii supără foarte pe turci și îi hotărî a nu suferi aceasta și a să oști din nou asupra Transilvaniei și a Țării Românești, pînă se afla încă în amețeala acelor prefaceri de stăpînire. Satîrgi-Mehemet-Pașa, al doilea vizir, ce se afla în Ungaria, priimi poruncă a intra în Transilvania, și pașii după marginea Dunării trebuiră a-și împreuna puterile spre a năvăli în Țara Românească. Mihai, împu-

* În manuscris : „tatăl său" (n. ed.).

ternicit prin agiutorul ce luase de la comisarii împăratului, se pregătea acum a face o nouă campanie cu turcii, cînd o întîmplare neprevăzută de nimeni curmă proiectele sale, aruncă Ungaria, Transilvania şi Valahia în valuri noi şi în sfîrşit deschise calea dorinţei inimei sale.

În palatul din Ratibor, în Silezia, Bathori, în loc de acea linişte filosofică de care îşi făcuse o icoană aşa de încîntătoare, găsi neplăcuta uniformitate a unei vieţi fără lucru şi urîtul stăpîni inima sa.

Ca toţi domnitorii care de bunăvoie se pogorîse dupe tron, el se hotărîse a o face stăpînit fiind de ambiţia de a minuna lumea prin dispreţul măririlor omeneşti şi printr-o faptă neobicinuită. Dar, deodată ce ast minut trecu, începu a dori dupe tronul pierdut. În mijlocul plăcerilor din Ratibor, trăind o viaţă molatică, fără trebi dinlăuntru, fără griji dinafară, i se făcu dor de larma taberilor şi de acel cort deschis în care aerul bătea în toate părţile. Fiindcă din puterea şi gloria militară nu preţuise decît vanitatea lor, trufia lui suferea, căci n-are cui da destule porunci şi inima lui ofta dupe războaie, care hrăneau dragostea d-a auzi pe toţi slăvind numele lui.[255] El începu a blestema, acum în zadar şi tîrziu, pe acei ce îl sfătuiră l-această lepădare dupe tron, ruşinoasă şi pricinuitoare de atîtea nenorociri. Şi, cu aceeaşi uşurinţă cu care veni în Ratibor, gîndi să se întoarcă în Ardeal.[256] Însă mai întîi ispiti daca duhurile în Transilvania îi sunt spre favor şi adresă o scrisoare unchiului său, Ştefan Bocskai, printr-un trimis într-adins, espuindu-i ca un copil urîtul ce îl coprinsese şi rugîndu-l, prin jurăminte, ca să lucreze pentru dînsul, să poată scăpa din acel grozav esiliu.[257] În Transilvania, cîrmuirea comisarilor împăratului şi oarecare prefaceri ce ei încercară a face nemulţumise pe acei aspri magnaţi unguri, care de atîta vreme învăţase a urî pe nemţi. Ei era atunci foarte îngrijaţi de amerinţările turcilor din Banat de a năvăli fără veste asupră-le, fără a fi gata de împotrivire. De vreme ce Maximilian arhiduca era hotărît a lua stăpînirea Transilvaniei, magnaţii trimiseră la dînsul să-l roage a veni cît mai în grabă cu oaste, ca să ia guvernul ţării şi s-o apere de duşman. Dar Maximilian, încurcat în războiul cu Ungaria, da zi de zi şi nici el nu ve-

nea, nici oaste nu trimitea. Locuitorii transilvăneni, îngrijați, începuseră a cîrti asupra împăratului, zicînd că nu-și împlinește făgăduielile făcute cînd i s-a închinat Transilvania. Bocskai cîrtea mai mult decît toți, părîndu-i rău că, [prin] abdicarea nepotului său, Bathori, perduse toată importența și puterea ce avea în țară.[258] Cînd priimi scrisoarea lui Sigismund, el o comunică lui Demetrie Naprasdi, episcop de Transilvania, opozant al guvernului împărătesc și care avea de prieteni pe Gaspar Corniș și Lupu Corniș, unii din cei mai însemnați săcui, și, în înțelegere cu dînsul, răspunse lui Sigismund ca să fie plin de nădejde, că lucrează pentru dînsul și să se grăbească a veni în Transilvania.[259]

XXXVII

Cum priimi Bathori această scrisoare, fără a mai întîrzia, începu a se pregăti de plecare. Temîndu-să ca duhovnicul său, părintele Carilio, al cărui zel pentru Austria îi era acum cunoscut — aducîndu-și aminte cu cîtă înfocare îl povățuise a se lepăda de tron — să nu-i aducă vro împiedecare, se gîndi a-l trimite la împărat, ca să-i arate că sorocul cînd trebuia a i se plăti pensia hotărîtă a trecut și încă n-a priimit nimic, și să-l roage ca să i se adaoge în stăpînire Lactemișiu, moșie a doamnei Maria Marica, fosta soție a [lui] Vratislau Prenestein, vicar de Boemia, care avea un frumos și mare palat, ce se zice că semăna cu vestitul palatul Pitti din Florența, sau alt loc frumos de locuit, plîngîndu-se că în statul lui nu are casă care să-i placă de locuit. Părintele Carilio plecă și în puține zile se întoarse, dobîndind ambele cereri de la împărat. Dar Sigismund nu așteptase întoarcerea lui și, puține zile după plecarea-i,[260] însoțit numai de doi inși și îmbrăcat, după cum zic unii, călugărește, plecă pe ascuns din Ratibor și, lăsînd drumul mare, spre a nu cădea în cursele lui Maximilian, se îndreptă pe altă cale mai lungă, pe lîngă hotarul Poloniei și, în timp de noapte, ajunse fără veste la Cluj, în Transilvania,[261] în 20 ale lunei lui avgust.[262]

Îndată ce sosi se îndreptă către Mihai Katonai, ce era prefect al oraşului, care îi spuse că şi soţia lui se află sosită cu o zi înainte în oraş, spre a aştepta venirea arhiducei, care acum era în Casovia, şi trimisese o mie de călăreţi spre a o însoţi în Germania.[263] El îi porunci să meargă la dînsa să-i spună că a sosit şi s-o saluteze în numele [lui]. Princesa se afla la biserică, făcîndu-şi rugăciunea, cînd i se aduse această veste neaşteptată ce o miră şi o turbură foarte. Ea răspunse că îndată ce se va săvîrşi slujba bisericei, şi că nu leapădă o convorbire faţă cu martori. Sigismund, îndată ce se întîlni cu soţia lui, simţind cît îi va fi de trebuinţă în acele împregiurări, trase spre sineşi cu mîngîieri prefăcute şi făgăduieli pe această sărmană femeie, lipsită de sfat şi agiutor, pe care atît o nesocotise şi o urgisise mai nainte. Dup-aceea, fără întîrziere, porni pe Benedict Macedius şi pe Ştefan Lazarius, cap al soldaţilor palatului, care avea cheile cetăţii, la Alba-Iulia, unde intrară fără a afla comisarii împăratului şi duseră lui Bocskai scrisoarea lui Bathori. Acesta, chiar în noaptea aceea, luînd cu sine o trupă de soldaţi, se duse la cortul lui Gaspar Corniş, ce se afla tăbărît lîngă Sebeş, cu oastea ţării adunată pentru apărarea despre turci, şi îi vesteşte sosirea lui Sigismund la Cluj, cu soţia lui, şi îl îndeamnă cu cuvinte scurte şi aspre a-l recunoaşte de prinţ. Corniş, după oarecare îndoire şi amerinţări ale lui Bocskai, se învoi. Moise Săcuiu trase îndată pe săcui, ce alcătuia cea mai mare [parte] din oştire, în conspiraţie, făgăduindu-le libertatea. Pilda săcuilor trase şi pe celelalte oşti, care recunoscură de cap pe Bocskai. Comisarii împărăteşti, părăsiţi de oşti şi de Corniş, trimiseră cărţi cetăţilor săseşti şi la clujeni spre a le aduce [aminte] jurămîntul făcut împăratului. Ei trimiseră şi lui Maximilian trei plicuri de scrisori tot într-un fel, ca să-i zică să grăbească a veni pînă n-a apuca duşmanul a se întări. Dar aceste scrisori n-avură noroc a merge la adresa lor. Un plic ce se dedese lui Gheorghe Palatici fu dat de acesta lui Bocskai, ca să-i tragă favorul. Altul se luă de la Nicolae Honol pe cînd acest curier îşi schimba calul la Torda, cu mare primejdie a vieţii sale. Iar al treilea, Ioan Marcul, raguzanul ce-l ducea, trădat de soţii săi italieni, fu silit a-l înghiţi cînd, în vremea nopţii,

aprozii, bănuind ce avea, încungiurară casa sa şi umbla a sparge uşile spre a intra.

A doua zi des-de-dimineaţă, Bocskai ieşi din tabără cu Corniş şi se duse la deputaţii împăratului, de le arătă scrisorile lui Sigismund, ce îi cheamă la dînsul. Aceştia răspunseră că vremea îi va sfătui. Bocskai atunci puse pază la palatul unde se afla comisarii şi, întorcîndu-se în tabără, chemă o adunare, unde se plînse de nemţi că sunt grei şi scumpi, că nu trimiseseră pîn-atunci nici oştiri, nici bani, nici ajutoare ; că Maximilian nu îndrăzneşte a veni în provinţie ; că pînă în acea zi ei fusese purtaţi de deputaţi cu nădejdi zădarnice ; că nu trebuie a mai aştepta nimic de la dînşii ; că duşmanii sunt în arme, primejdia de faţă, nevoia e neapărată d-a-şi întoarce dorinţele asupra acelui prinţ ce mila dumnezeiască aduse înapoi şi că trebuie a-i da înapoi sceptrul. Toţi aclamară aceste cuvinte şi urară ani mulţi şi fericiţi prinţului şi trimiseră deputaţi la Cluj, spre a-l fericita. Deputaţii cezarului fură aspru păziţi. [264]

XXXVIII

Sigismund, după ce priimi jurămîntul locuitorilor Clujului, trimise în toate părţile în Transilvania, spre a înştiinţa pe popor de sosirea lui. Toţi se supuseră. Saxonii numai stătură în cumpănă cîtva. Ei zicea că nu pot a-i face jurămînt, din pricină că tot el le poruncise d-a jura împăratului şi că înainte trebuie a-i dezlega de acest jurămînt. [265] Cetatea Oradea Mare, ce era comendată de Georgie Kiraly, singură rămase de nu vroi a se supune lui Sigismund şi a călca jurămîntul făcut împăratului. [266]

În 22 avgust, Sigismund scrise arhiducelui Maximilian, ce era în cale ca să vie în Transilvania, că, văzînd însuşi cu ochii că principatele Oppeln şi Ratibor, ce i se dedese spre compensaţie pentru Transilvania şi Valahia, era de o valoare mult mai neînsemnată decît ceea ce i se arătase, găsise de cuviinţă, pentru aceste drepte şi puter-

nice cuvinte, a se întoarce în țara sa ; că acum e stăpîn pe Cluj, capitala Transilvaniei, că e hotărît a se sili cît va putea ca să păstreze ce e al lui, împotriva oricărui ce ar năvăli asupra-i. De aceea roagă pe Maximilian d-a nu-și mai urma înainte călătoria, ca să nu-l puie în reaua nevoie d-a se apăra și d-a supăra pe cei ce caută a îndatora ; că, în orice chip, el e hotărît a cruța totdauna și caută, după cum se cade, cinstea și protecția împăratului și a casei Austriei, d-a respecta sf. împărăție, dupe cum totdauna a făcut, și d-a sprijini interesele lor pe cît îi va sta în putință. [267]

Dup-aceea Sigismund se duse la Torda cu soția lui, unde convocă dieta și trimise cărți poruncitoare, iscălite de dînsul și de soția lui, la comisarii cezarului, amerințîndu-i că-i va aduce cu sila de nu vor voi a veni de voie. Pentru aceea comisarii, însoțiți de o trupă de călăreți, fură aduși la Torda și, după cinci zile de la sosirea lor, Sigismund îi aduse înainte-i și, depărtînd orice martor afară de soția lui, le zise cu vorbe prefăcute că este tare mîhnit că a supărat pe cezarul prin întoarcerea sa din Silezia, dar că a fost silit fără voie a o face, căci locul acolo nu era plăcut de locuit ; că păstrează încă cezarului vechea sa credință, numai acesta să nu-i facă război și Maximilian să nu caute a-l goni din țară ; că crede că n-are a se teme de una ca aceasta de la niște prinți așa de buni și înțelepți. Dar că, daca din întîmplare va vedea că pregătesc împotrivă-i vro vrăjmășie, va aduna puterile și ale altor prinți și se va pregăti de apărare. Apoi făgădui comisarilor că îi va slobozi îndată ce supușii săi i-o vor ierta. [268]

Într-aceea Maximilian, ce sosise la Casovia, prinse cîteva cară ale prințului Transilvaniei, ce venea din Silezia încărcate cu mult aur în bani și bucăți și alte lucruri prețioase și pe care era mulți oameni din suita prințului. Maximilian duse aceste care în orașul cel mai apropiat. Cum află aceasta, Sigismund declară că nu va da drumul comisarilor pînă nu i se vor întoarce carăle. Din aceasta începură vorbe mai aspre între dînsul și curtea Austriei. El striga tare împotrivă-i, acuzînd-o că a întrebuințat rău credința sa cea lesne și încrederea lui. L-aceste cuvinte, casa Austriei răspunse tare că Sigismund adaogă obrăznicia la viclenia sa. [269]

Reurcarea pe tron a lui Bathorî, ca şi abdicaţia lui, trebui să fie fatală unui om ce îl slujise cu atîta credinţă şi fu jertfit de dînsul cu o cruzime atît de vicleană. Iojica, cum ştim, zăcea în închisoare la Szathmar, cînd împăratul, turbat de mînie că Sigismund-ii răpi Transilvania, vru să-şi răzbune asupra cuiva şi să înfricoşeze cu aceasta pe împrotivnicii transilvăneni. El trimise îndată la Szathmar pe Ioan Marin, dalmat de la Raguza, că să omoare pe Ştefan Iojica. Acesta, ce fusese rudit cu Iojica, temîndu-se a nu fi acuzat că s-a purtat nelegiuit cu un aşa mare om, chemă vro cîţiva inşi spre a-l judeca, pîrîndu-l că a pretins la domnia Transilvaniei şi că e vinovat de lèse-majestate, căci a aţîţat pe cei mari şi poporul şi a vrut a dobîndi o ţară ce împăratul o hotărîse pentru Maximilian. Iojica suferi cu multă mărime nedreptatea soartei. Sigur despre soarta lui, el despreţui orice apărare, nu priimi nici avocat şi nici nu vroi a răsturna multe cuvinte mincinoase şi nedrepte ale pîrei ; şi nu vroi a cere nici de la judecători, nici de la împărat revizia procesului. El fu osîndit la moarte.[270] Singură femeia lui numai, ce era şi ea romancă, fostă doamnă în Ţara Românească, făcu oarecare rugăciuni şi ispitiri zadarnice a mîntui pe soţul său.[271] Osînditul fu mai întîi pus la caznă, apoi îl duseră la poarta cetăţii, unde, după ce rosti cîteva cuvinte spre apărarea sa şi ceru după obicei iertăciune la mulţimea de oameni adunată, fu izbit cu securea de un turc robit şi capu-i se rostogoli la pămînt. S-a băgat de seamă că Iojica fu omorît în aceeaşi lună şi zi cînd, patru ani înainte, prin inspiraţia lui, a lui Gesti şi Bocskai, se sugrumară Baltazar Bathori şi Wolfgang Kovatzius. El fu înmormîntat fără nici o cinste într-o biserică din cetăţuie şi d-abia acoperit de pămînt, aceea ce văzînd-o un prieten a lui Iojica, ceru voie căpitanului din Szathmar ca să-l îngroape mai bine. Voia i să dete şi el puse de-l înmormîntă după cuviinţă.[272] Astfel fu sfîrşitul acestui bărbat, unul din cei mai mari ai românilor din Ardeal. Daca norocirea ar fi ajutat meritul şi ambiţia lui, el ar fi ajuns să domnească în patria

lui şi soarta fraţilor săi români ar fi fost cu totul alta. Vina lui fu că dori independinţa patriei sale. El peri nevinovat şi ucis fără de lege de Austria, căci ea n-avea drept asupră-i, nefiind supusul ei, vina ce i se imputa fiind săvîrşită înainte de a ocupa Austria Ardealul. Averea sa fu confiscată de împărăţie. Lăsară numai soţiei sale şi junelui său fiu cîmpul Gerend, spre a putea suferi amărăciunea stării de faţă şi a îndulci dorul stării trecute. Vremea însă întoarse o parte mare din moşiile lui Iojica la fiul său. [273] Urmaşii drepţi ai lui Iojica şi pînă azi se ţin în bunăstare şi treaptă ; dar, cu totul deosibiţi de străbunul lor, ei trădară naţionalitatea română pentru a îmbrăţişa pe cea maghiară, şi trădară şi pe aceasta, dîndu-să cu totul în partida casei Austriei, duşmana Ungariei şi ucigaşa străbunului lor.

XL

Se auzi atunci că al doilea vizir Mehemet-Satîrgi-Paşa se apropie de hotarăle Transilvaniei, că împresurase Cenadul şi îl luase, după ce bătuse pe comandantul cetăţii, Francisc Lugaci, şi oştile sale ; că într-o alergătură coprinsese Aradul şi Naglaciul, care fusese părăsite de oştile împărăteşti, şi că acum se îndrepta spre Oradea. Sigismund trimise la Satîrgi pe Matei Borbeli, cerînd să-i trimiţă patru deputaţi la Lipova, ca să trateze de o alianţă. El făgădui încă că, de vor voi turcii, le va da în mînă pe deputaţii împăratului, numai să facă pace. Dar Satîrgi îi răspunse d-a se adresa la Constantinopol de voieşte a contracta alianţă. Acest răspuns spăimîntă pe Sigismund şi, văzînd că alt chip decît a căuta a se împăca cu împăratul [nu este], începu a trata mai cu omenire pe deputaţi şi porni la Casovia, la Maximilian, pe Gavril Helleriu şi Luca Trausneriu, cetăţeni din Cluj, spre a pipăi gîndurile arhiducei. Deputaţii îi aduseră cuvinte blînde de la Maximilian şi făgăduiala d-a-i întoarce carăle şi oamenii prinşi, de va da drumul deputaţilor pînă în 9 zile. Si-

gismund, vesel de acest răspuns neaşteptat, se grăbi de trimise pe deputaţi la Casovia, lîngă Maximilian, pe care îl găsiră greu bolnav.[274]

Era învederat că Austria, în acel minut cînd turcii c-o nouă furie se pornise spre război, nu îndrăznea a deschide război cu transilvanenii şi va prefera mijloace pacinice de învoire. Această încredinţare încurajă pe Sigismund de porni la Praga pe episcopul Albei, Naprasdi, şi pe Ştefan Bocskai, împreună şi cu contele Sigismund della Tore, care fu însărcinat de la Praga d-a trece la papa Clement la Roma. Deputaţii era însărcinaţi a cere reînnoirea alianţei de la 1594.[275]

Sigismund trimise într-aceeaşi vreme pe Ştefan Bodoni la Mihai-Vodă, de care simţea cît are trebuinţă Transilvania, ca să-l roage a încheia un tractat de alianţă şi totdeodată să-i ceară şi un agiutor de oaste împotriva gloatei turceşti ce se înainta spre a pustii Transilvania. Mihai-Vodă se temu că, nepriimind alianţa lui Sigismund şi de nu i-ar sta în agiutor, l-ar putea sili pe acesta a se arunca în braţele turcilor, aceea ce ar fi o mare primejdie pentru Ţara Românească, căci turcii o ar putea izbi şi din partea Dunării şi din partea munţilor. Pentru Ţara Românească, lupta cu o armie ce vine despre Dunăre e peste putinţă de nu va putea a se rezema în siguranţă pe munţi. Alianţa Transilvaniei, în acest caz, îi este dar neapărată. Mihai ştia încă că împăratul caută împăciuire cu Sigismund ; de aceea nu se îndoi a priimi alianţă, puind condiţie cu giurămînt că, cîtă vreme Sigismund va sta pe tron, nu va lăsa pe turci a intra în acea ţară. Această condiţie priimindu-se, Mihai-Vodă spuse lui Sigismund că nu va putea a priimi rugăciunea ce îi face ca să vie însuşi într-agiutor, din pricină că însuşi e amerinţat de turci din partea Dunării, dar la trebuinţă îi va trimite oricît agiutor va putea.[276] Fără multă întîrziere, Mihai-Vodă trimise lui Sigismund trei mii voinici archebuzieri pedeştri, învestiţi ungureşte, toţi într-o formă, şi cinci sute călăreţi cazaci cu paloş, arc şi archebuză,[277] puindu-le cap pe aga Leca.[278] Ei sosiră în Cluj, unde era adunată armata lui Sigismund, ce priveghea mişcările turcilor ce bătea Oradea.[279]

Hafiz-Ahmet-Paşa, fostul begler-bei în Bosnia, [ce] se afla de curînd numit paşă la Vidin cu însărcinare d-a apăra şi a strejui ţermurile Dunării, priimise poruncă să se unească cu Mehemet-Paşa de la Silistra, ca să năvălească în Ţara Românească. Mihai-Vodă, aflînd aceste gătiri ale turcilor, îşi strînse oştile şi le porni spre Nicopol, unde se puseră a pîndi pe Hafiz-Paşa, care împreună cu Ramazan-Zadeh, bei de Adana, şi cu alţi bei ce i se dedese în agiutor, ieşi din Vidin şi luă calea Rusciucului şi Silistrei, spre a se uni cu Mehmet-Paşa. Cînd ajunse Hafiz-Paşa în cîmpia Senaudin, lîngă Nicopol, la satul Chiseleşti, [280] vornicul Dimu sau Dumitru, capul oştirei române, se prefăcu că e însărcinat de Mihai spre a trata de pace şi, supt pretext că aduce carăle cu tributul, el apropie de tabăra turcească tunurile sale acoperite cu postav roşu ; douăzeci mii români deteră deodată şi fără veste năvală asupra turcilor, ce era d-abia trei mii, care foarte puţin stînd împotrivă, deteră dosul şi scăpară în Tîrnoviţa. [281] Vornicul Dimu se întoarse la Mihai, în Caracal, cu două tuiuri ce luase din acea izbîndă.

Mihai trecu atunci cu toată oastea sa Dunărea, mai presus de Nicopol, şi întîmpină pe Hafiz-Paşa, care, cu oşti ce căpătase din Dobrogea şi Zagre,[282] în număr de 13 mii, venea să-şi răzbune învingerea. Mihai-Vodă izbeşte de faţă pe turci, îi biruie, pe mulţi ucide, pe alţii îi împrăştie, le coprinde tunurile şi toată tabăra. [283] Spun că în această învingere Hafiz-Ahmet-Paşa pierdu tot, încă şi hainele sale şi turbanul, şi că Mihai, vrînd să-şi rîdă de dînsul, îmbrăcă o babă bătrînă cu hainele şi turbanul paşii şi o arătă armiei sale, zicînd : „Iată serdarul ; l-am prins. Cel puţin nu e deosibire de la unul pînă la altul" ; şi rîdea zicînd acestea. [284]

Mihai-Vodă se apucă apoi a bate cu tunurile cetatea Nicopolei şi sîmbătă, în 10 septemvrie, dete un asalt mare, dar nu putu intra în cetate, căci turcii zidea noaptea aceea ce spărgea românii ziua. După ce mai şezu Mihai-Vodă acolo trei zile, arseră oraşul şi plenui ţara împregiur, [apoi] purcese cu toată oastea în sus, spre Vidin. Sangia-

cel ce rămăsese acolo trimise degrab de strînse toţi turcii din ţinutul Vidinului, trimise şi la beiul de la Baia de veni cu oşti într-agiutor şi ieşi întru întîmpinarea lui Mihai-Vodă în şesul Vidinului. Războiul ţinu tare şi multă vreme ; în cea de apoi, fură biruiţi turcii, cu multă peire a lor ; puţini scăpară în cetate, ceilalţi fură tăiaţi, goniţi, risipiţi.

În goana ce dete turcilor, Mihai, ce după obicei se afla în fruntea oştilor căutînd a se bate singur ca un soldat, precum făcea eroii vechimei, învăpăiat de bărbăţia sa, fără să simţă se văzu singur, rezlăţit de oamenii săi. O ceată de turci, văzîndu-l, se întoarseră cu mare furie asupra-i ; Mihai se apără vitejeşte, ucide vro cîţiva din duşmani, cînd un turc cu suliţa o împonţişă asupra lui Mihai şi i-o înfipse puţin în pîntece. Dar domnul, văzînd primejdia, se grăbi a apuca suliţa cu amîndouă mîinile de fer şi căută în toate părţile ca să-i vie cineva din boieri în agiutor, să-l izbăvească de peire. Alţi boieri mai aproape nu se aflară, fără numai Preda Buzescul şi frate-său, Stroe stolnicul, care grăbiră de tăiară capul turcului şi pre celelalte soţii ale lui şi izbăviră pre domnul lor, care le fu totdauna recunoscător pentru bărbăţia ce arătară atunci. [285]

După această bătălie, şezu Mihai-Vodă supt cetate 10 zile deplin, arzînd împregiur toată marginea ţării turceşti, apoi, cu toate oştile şi cu toată dobînda, plecă spre a trece Dunărea, pe la Ruşava, în ţară. Însă cînd fu oştile jumătate trecute, să lăsă un vînt cu vifor pe Dunăre, încît fu silită ceilaltă jumătate din armie a aştepta zece zile pînă se potoli vîntul, în care vreme oştirea a tot pleuuit şi a ars ţara turcească împregiur. Dup-aceea trecu şi ea şi se adunară în 5 noiemvrie, iar domnul, cu toţi boierii, se întoarse în scaun în Tîrgovişte. [286] El aduse în ţară 16 mii creştini de ambele sexe din Bulgaria, cu averea lor, pe care îi aşăză în ţară, dîndu-le pămînturi, spre a umplea locurile pustiite de turci. [287] Apoi, cum ajunse în capitală, trimise în dar lui Bathori, din dobînda lui, pe fratele paşii de Anatolia, ce prinsese în bătaie, un steag mare aurit cu o coroană de argint poliit şi un hanger turcesc într-o teacă de aur. [288]

Aceste strălucite izbînzi ale lui Mihai-Vodă spăimîntă pe turcii ce se lupta în Ungaria şi încurajă pe creştini. Satîrgi-Mehemet-Paşa — care, dupe cum ştim, bătea Oradea Marea de şapte săptămîni prin mine şi dese asalturi, ce era viteje apărată de locuitori — cum află vestea că trei casteluri mici în Ungaria picară în mîna nemţilor, că Buda e asediată şi în sfîrşit că Mihai-Vodă a bătut pe Hafiz-Paşa, se ridică cu oştirea şi se trase spre Solnoc. [289] Sigismund Bathori se întoarse la Cluj, unde licenţie o tirea şi plecă cu principesa în preumblare prin ţară. [290] Răsuflînd atunci de temerea ce avusese de turci, începu a fi frică ca nu cumva împăratul, folosindu-se de învingerea turcilor, mai sigur şi slobod în mişcările sale, să nu voiască a-i impune aspre condiţii. Începu a se căi din nou că s-a urcat pe tron şi scrise deputaţilor săi la Praga ca să caute cel puţin a dobîndi ca să i se adaoge, pe lîngă principatele Oppeln şi Ratibor, ţinutul Kremmer în Moravia, cu o pensie de 50 mii scuzi de aur şi amnistia despre revoluţia aceasta a Transilvaniei. [291] În vreme ce ambasadorii săi lucra cu inimă la Praga şi izbutiră pînă în sfîrşit a dobîndi condiţii foarte favorabile de la împărat şi astfel cum nu se aştepta a dobîndi, partida contrarie Austriei, care acum era foarte mare în Transilvania, lucră mai cu grabă. Folosindu-se de orice zgomot, ea făcea pe Sigismund a-şi schimba părerea, arătîndu-i neincetat că tractatul lui cu împăratul este o mare ocară pentru dînsul şi va fi o pată vecinică pentru familia lui ; că din prinţ suveran a ajuns rob al Austriei ; că de va pune în îndeplinire un asemenea tractat nedrept, trebuie să se teamă de viaţa lui şi că, în sfîrşit, Transilvania are să fie în primejdie d-a fi năpădită de turci, care nu vor suferi niciodată ca Casa Austriei să stăpînească această ţară. [292] Ei zicea că ţara e ostenită de război şi că singura mîntuire pentru dînsa e alianţa cu turcii. Dar, fiindcă Sigismund are legături prin giurămînt cu Mihai-Vodă d-a nu se dezlipi de împărat şi d-a nu încheia alianţă cu turcul, e bine ca Sigismund să abdice în favorul vărului său, cardinalul Bathori, pe care să-l cheme din exiliu. [293] Şi încheia făcîndu-i un tablou îngro-

zitor de primejdia la care să espune însuşi, de nenorocirile care vor împovăra patria sa, jurîndu-l să priimească mai bine dragostea rudelor sale decît jugul nesuferit al Casei Austriei.

Aceste poveţi auzea adesea Sigismund de la cei ce-l încungiura,[294] acestea i le scria şi hatmanul Zamoisky, cumnatul său din Polonia.[295] Un iezuit, anume Kaboşi, izbuti în sfîrşit a îndupleca pe Sigismund ca să cheme din Polonia pe vărul său, cardinalul Andrei Bathori.[296] Acesta, cum i se vesti că poate a se întoarce în Transilvania, unde îl aşteaptă un tron, merse la Cracovia de luă sfatul regelui Poloniei şi [al] lui Zamoisky şi apoi, supt hainele de negustor, ajunse în Transilvania în luna lui fevruarie 1599[297] şi merse la Sibiu, unde se afla sosit Sigismund cu soţia din preumblarea prin ţară şi unde, fiind la hotarul Ţării Româneşti, Mihai-Vodă trimisese boieri de-l complimentă.[298]

XLIII

Sigismund priimi foarte bine pe cardinalul şi îi arătă multă dragoste. El vărsă multe lacrămi îmbrăţişîndu-l, crezînd cu aceasta să şteargă aducerea-aminte a trecutului. Se umili fără demnitate înaintea duşmanului său, îl rugă să-i ierte nebunia ce făcuse, împins de sfaturi rele şi oarbă patimă ce îl pornise a face atîta rău familiei sale, îl jură în numele lui Dumnezeu să priimească, ca o ştergere a acelii ocări, această deschisă destăinuire ce face şi d-a nu păstra despre aceea nici o mînie.[299] Cardinalul, stăpînit de dorinţa de a se urca pe tron, închise în inima lui pentru un minut toată duşmănia sa împotriva făţarnicului său văr şi răspunse la făţărnicia lui cu o asemenea făţărnicie şi semne de dragoste.[300] Ei plecară împreună la Alba-Iulia, unde Sigismund, spre a trage mai mult prieteşugul şi încrederea vărului său, îl opri să şadă în casă-i. Se minuna toţi oamenii văzîndu-i în toate zilele primblîndu-se împreună într-aceeaşi trăsură şi arătîndu-şi atîta

dragoste, cum aceşti duşmani de atîţia ani începură îndată a se iubi atît de mult. [301]

Sigismund se învoi cu cardinalul ca să-i plătească în tot anul 24 mii scuzi de aur, să-i dea în stăpînire cetatea Bistriţa, cu pămîntul său şi a zecea parte din venit, şi alte cetăţi mai mici şi venituri. [302] Apoi ambii plecară la adunarea dietei, ce se convocase la Mediaş în luna lui martie. Acilea mai întîi se revocă osînda împotriva izgoniţilor din ţară. Cardinalul şi cu partizanii săi căpătară cu cinste iarăşi rangul şi avuţia lor, făcîndu-să întru aceasta un edict, prin care să poruncea ca toţi care au vrun esemplar din actul de osîndă făcut înainte exilaţilor să-l aducă guvernului spre a fi arse, cu pedeapsă de o gloabă de două sute scuzi de aur pentru acel ce va călca această poruncă. [303] Se propuse apoi la dietă să se aleagă cardinalul de prinţ al Transilvaniei, şi toată nobilimea ungurească grăbea cît putea această alegere. Sigismund ţinu, în treaba aceasta, un lung cuvînt în limba ungurească. El vorbi mult despre slujbele ce cardinalul a făcut creştinătăţii şi faptele cele mari ce tatăl său (?) Ştefan făcuse în vreme de pace şi de război. Vorbi încă şi mai mult de tot ce el însuşi făcuse pentru binele statului şi, după ce a arătat primejdiile în care era Transilvania, zise că, vrînd a o feri de toate acele calamităţi, nu vede alt mijloc mai bun şi mai lesne decît să puie pe cardinal în locul lui, dîndu-i sarcina cîrmuirei, ce el nu se mai simte în stare d-a purta.

„Cunoaşteţi — adăogă el — şi primejdiile în care m-am aflat m-au învăţat, că noi avem deopotrivă a ne teme de puterea ambilor împăraţi, vecinii noştri, în contra cărora am avut a ţine atîtea războaie. Este peste putinţă să ne bucurăm de pace de nu vom găsi mijloacele a-i cruţa (iconomisi) într-aceeaşi vreme p-amîndoi aceşti stăpînitori. Unchiul meu, politic iscusit ca şi căpitan viteaz, de multe ori mi-a zis-o, cînd eram copil ; dar daca n-am urmat acele sfaturi înţelepte, voi încai a drege toate relele ce nesocotinţa mea a făcut şi a lăsa locu-mi vărului meu, care, singur numai, poate priveghea la păstrarea acestii provinţii şi să-i aducă pacea. El are curagiu şi statornicie şi se bucură de o sănătate desăvîrşită. Slujbele cele mari ce a făcut la ambele împărăţii îl fac a fi cinstit de dînsele şi el are încă de prieten de aproape pe craiul Poloniei;

acest puternic vecin, încît, oricum s-or întoarce trebile, domnia acestui prinţ va fi fericită. Transilvania, sleită şi ostenită de atîtea perderi, are trebuinţă de pace şi numai cardinalul o poate iconomisi cu ambele puteri vecine. Polonia şi Moldavia, care au mare credit la Poartă, fiind în interesele noastre, va fi lesne d-a ţine pacea cu turcul. Şi nici despre partea împăratului nu e mai greu ; acest prinţ n-are nimic a se plînge de cardinalul, care apoi are protecţia papei, şi cînd curtea Romei va priimi alegerea sa, împăratul nu va mai îndrăzni nici a mişca.

Cît pentru mine — adăogă el — sunt bolnăvicios. Părul meu cel alb, cu toate că sunt într-o vîrstă puţin înaintată, şi boalele ce simt în trupul meu mă silesc a lăsa cîrmuirea statului. Însufleţit d-un adevărat zel pentru patria mea, dau de bunăvoie sceptrul la un om care are puterile trebuincioase ale duhului şi ale trupului spre a purta această sarcină. Abdicarea mea nu e nepilduită. Carol al V[-lea] şi vro cîţiva alţi regi, a căror aducere-aminte totdauna va fi vrednică de cinste, după ce multă vreme şi după legi au cîrmuit pe popoarele lor, au preferat mîntuirea patriei lor la interesele lor particulare şi o depărtare de bunăvoie de grijile cîrmuirei."

După aceea, el acordă o amnistie generală despre trecut şi puse pe toţi deputaţii, oameni obicinuiţi din cele trecute a priimi toate poruncile cu supunere şi răbdare, de jurară credinţă cardinalului. Acesta, după ce făcu şi el giurămînt deputaţilor,[304] mulţumind lui Bathori şi la toţi deputaţii ţării, trimise îndată unul din ofiţerii săi la Poartă. ca să capete o trecere slobodă la ambasadorii săi care să trateze cu sultanul.

Acest trimes căpătă de la turci o vestă de mătase ţesută cu aur, după cum se obicinuieşte, şi fu însărcinat a spune stăpînului său că poate, pînă în cele patru următoare luni, să trimiţă pe miniştrii şi darurile lui.[305] .

Această revoluţie din Transilvania fu privită de români ca un complot pentru peirea lor şi a domnului lor.[306] Cronicele româneşti acuză cu acrime viclenia făcută de Sigismund, abdicînd în favorul cardinalului, numai ca să poată face pace cu turcii, de la care el era oprit de giură-

mîntul făcut lui Mihai, şi prin aceasta să-l înşele. Cea dintîi abdicare a lui Sigismund silise pe Mihai-Vodă a se închina nemţilor şi întărîtă pe turci asupră-i, şi cînd, primejduindu-să a supăra pe nemţi, Mihai-Vodă priimeşte alianţă cu Sigismund, acesta, prin a doua abdicaţie, dă cîrma ţării în mîna prietenului turcilor, polonilor şi lui Ieremia-Vodă, coaliţie duşmană de moarte a lui Mihai-Vodă, [care] punea în primejdie mare ţara şi tronul său

Drept aceea, cum aflã Mihai-Vodă de noua revoluţie a Transilvaniei, puse mîna pe sabie.

UNITATEA NAȚIONALĂ

(aprilie 1599—iulie 1600)

I

Pe culmea cea mai naltă a munților Carpați se întinde o țară mîndră și binecuvîntată între toate țările semănate de Domnul pre pămînt. Ea seamănă a fi un măreț și întins palat, cap d-operă de arhitectură, unde sunt adunate și așezate cu măiestrie toate frumusețile naturale ce împodobesc celelalte ținuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brîu de munți ocolesc, precum zidul o cetate, toată această țară, și dintr-însul, ici-colea, se disface, întinzîndu-se pînă în centrul ei, ca niște valuri proptitoare, mai multe șiruri de dealuri nalte și frumoase, mărețe pedestaluri înverzite, care varsă urnele lor de zăpadă peste văi și peste lunci. Mai presus de acel brîu muntos, se înalță două piramide mari de munți, cu creștetele încununate de o vecinică diademă de ninsoare, care, ca doi uriași, stau la ambele capete ale țării, cătînd unul în fața altuia. Păduri stufoase, în care ursul se plimbă în voie, ca un domn stăpînitor, umbresc culmea acelor munți. Și nu departe de aceste locuri, care îți aduc aminte natura țărilor de miazănoapte, dai, ca la porțile Romei, peste cîmpii arse și văruite, unde bivolul dormitează alene. Astfel, miazănoapte și miazăzi trăiesc într-acest ținut alături una de alta și armonizînd împreună. Aci stejarii, brazii și fagii trufași înalță capul lor spre cer ; alături te afunzi într-o mare de grîu și porumb, din care nu se mai vede calul și călărețul. Oriîncotro te-i uita, vezi colori feliurite ca un întins curcubeu, și

tabloul cel mai încîntător farmecă vederea. Stînci prăpăstioase, munţi uriaşi, a căror vîrfuri mîngîie norii, păduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase, gîrle a căror limpede apă lin curge pîntre cîmpiile înflorite, păraie repezi, care mugind groaznic să prăvălesc în cataracte pintre acele amerinţătoare stînci de piatră, care plac vederii şi o spăimîntează totdeodată. Apoi, în tot locul, dai de rîuri mari, cu nume armonioase, a căror unde port aurul. În pîntecele acestor munţi zac comorile minerale cele mai bogate şi mai felurite din Europa : sarea, ferul, argintul, arama, plumbul, mercurul, zincul, antimoniul, arsenicul, cobaltul, tuteaua, telurul şi, în sfîrşit, metalul cel mai îmbelşugat decît toate, aurul, pe care îl vezi strălucind pînă şi prin noroiul drumurilor. [1]

Astfel estè ţara Ardealului.

Dar nu numai artistul şi naturalistul, ci încă strategicul, politicul şi arheologul au de multe a se minuna într-acest împodobit ţinut. Cel dintîi va privi şi va cerceta cu mirare această puternică şi întinsă cetate naturală, scăparea neamurilor în epocile grele ale istoriei lumei. De oriunde vei veni, ai să urci mult spre a ajunge la dînsa şi nu poţi intra fără numai prin şapte porţi întărite de natură, lesne de apărat, foarte anevoie de coprins. Politicul va admira feliurimea naţiilor şi a religiilor adunate din toate colţurile lumei pe acest pămînt, unde Dumnezeu însuşi pare a le fi chemat, întinzînd înaintea lor o masă aşa de îmbelşugată, cum şi minunatele instituţii democratice ce au ocrotit aceşti munţi, pe cînd despotismul le mătura din toată Europa. În sfîrşit, istoricul-arheolog va cerceta cu interes suvenirile şi rămăşiţele dacilor, a acestui viteaz şi nenorocit popor, cea din urmă odraslă din acel neam minunat al pelasgilor, care se arătă la leagănul civilizaţiei tutulor popoarelor şi formă vîrsta eroică a omenirei. El va întîlni încă la tot pasul urmele de uriaş ale poporului crai aici, romanii, domnii lumei, căci Ardealul e cea mai frumoasă parte a Daciei ferice (felix Dacia), draga ţară a cezarilor.

Aci era Apulum, Salinae, Napoca, Patavium, Pretoria, Augusta, Aquae, Auraria, frumoase şi însemnate colonii romane, din care patru cu drept italic, şi cea mai vestită

decît toate, Sarmiseghetusa Regia, capitala lui Decebal, numită apoi Ulpia Traiana, de a cării ruine plină e şi astăzi valea Haţegului.[2] Rămăşiţele templurilor, bazilicelor, apeductelor, băilor dau şi astăzi puternică dovadă de cultura cea mare în care ajunsese Dacia supt romani.

II

Dar nu ţinu nici două veacuri înflorirea Daciei, şi împăratul Aurelian, la 272, îşi retrage legiunile dintr-însa şi o lasă în mîinile goţilor. D-aci înainte cumplite nevoi, în vreme de mai multe veacuri, copleşiră Dacia. Aflîndu-se în calea barbarilor, peste dînsa se vărsă mai întîi acel îngrozitor potop de neamuri care înecă toată Europa. După goţi, hunii cei groaznici, gepizii, avarii, bulgarii, pacinaţii, comanii etc. trecură asupră-i, pînă către sfîrşitul veacului al IX[-lea], dar fără a o putea însă îneca, fără a putea sili pe locuitori a-şi părăsi patria. În acele vremi grele, Ardealul mai cu seamă fu scutitorul naţiei române. În munţii lui scăpă locuitorii Ţării Româneşti şi ai Moldovei cînd se văzură năpădiţi de barbari. De unde, cînd se mai limpezea locul de duşmani, ei se cobora la şesuri, către căminele lor. Era atunci, în veacul IX de la căderea avarilor, Dacia liberă, şi în vreme ce în Dacia Inferioară se întemeia banatul Craiovii, în Dacia Superioară se întemeia mai multe staturi române libere.

Pe la începutul veacului al X-lea domnea peste Ardeal, Banat şi Bihor ducii români Gelu, Menomorut şi Gladiu, cînd un nou neam barbar din Asia, ungurii, năvăliră asupră-le. Românii stătură puternic împotriva acestui nou potop. După două lungi războaie, ducele ungurilor, Arpad, încă nu putu coprinde Bihorul, ţara lui Menomorut, şi tocmai după moartea acestuia intră în stăpînirea ei cu drept de moştenire, fiindcă fiul său, Zolta, luase în căsătorie pe fiica ducelui Menomorut. Gelu, domnul românilor din Ardeal, încă se împotrivi eroiceşte ungurului Tuhutum şi muri în bătaie de o moarte glorioasă

pentru patria sa (904). „Atunci românii, văzînd moartea domnului lor, deteră mîna cu ungurii de bunăvoia lor și își aleseră domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca."

Așa românii, nu învinși și coprinși fiind, dar printr-o unire politică, priimiră pe unguri în țara lor. Într-acest chip, dupe un război sîngeros, întrară ungurii și în Banat, unde domnea Gladiu.

La începutul domnirei ungurilor, soarta românilor fu mai blîndă. Ei își păstraseră constituțiile lor provințiale cu ducii lor proprii. Românii era atunci soți ai ungurilor, iar nu supușii lor. Tot Ardealul nu încăpuse încă în stăpînirea ungurilor și pe lîngă hotarele de miazăzi se afla ducaturi cu totul libere, precum era cele ale Făgărașului, Omlașului și Maramureșului. În celelalte părți ale Ardealului, supuse ungurilor, aceștia era foarte puțini; mai mult o armată decît o populație. Afară de dînșii, se mai afla atunci în Ardeal niște oarde din același neam, ce locuia munții de către răsărit. Aceștia era săcuii, ce se cred a fi rămășițe din oștile lui Atila. Ei era împărțiți în scaune și avea o organizație cu totul democratică.

Mai tîrziu, pe la anul 1143, o colonie germană veni în Ardeal, chemată fiind de craiul Gheiza II și așezată de dînsul pe pămîntul numit crăiesc. Cu toți ungurii, săcuii și sașii, românii, cu toate că mulți din ei trecuseră în vecinele principate, rămaseră însă tot în mai mare număr în Ardeal și își păstraseră, pînă în al XIII-lea veac, împreună cu simtimentul dreptului lor de moșteni ai țării, încă multe drepturi și pămînturile lor.[3] Dar jaluzia națiilor ce vecuiau cu dînșii într-aceeași țară, iar mai cu seamă de cînd ducii ungurilor se urcară la vrednicia de crai și introduseră iobăgia, începură a trata pe români ca o nație coprinsă și, după dreptul coprinderilor de atunci, a-i despoia de pămînturile lor, spre a și le împărți între sine și a reduce pe moștenii țării în starea de iobagi.

Românii nu suferiră în tăcere tirania și reducerea lor din stare de nație liberă la starea iobăgiei; dar norocul nu-i ajută și toată răscoala nefericită îngreuie mai mult jugul lor. Astfel, încă din vremea lui Ștefan, craiul Ungariei, în Banat, Optum, nepotul ducelui Glad, văzînd ten-

dinţele tiranice ale ungurilor, chemă poporul la arme şi după un înfricoşat război, numai prin trădarea ginerelu său, Cinad, fu învins. Apoi, mai tîrziu, cînd jugul ajunses şi mai greu, românii, reduşi acum toţi în stare ţărănească se sculară în mai multe rînduri în veacul al XII[-lea], a XIII-lea şi al XIV-lea. Istoria Ardealului şi a Ungarie dupe acele timpuri e plină de aşa-numitele *răscoale ţă·răneşti* (tumultus rusticorum). Aceste răscoale nu erau numai rădicarea iobagului către stăpînul său, dar ma mult răscoala simtimentului naţional al unui popor chinuit de alt popor. De atunci ura neamurilor luă proporţi mari şi, în vreme ce această deosibire a sîngelui slujea impilătorilor de pretext la tirania lor, în inima impilaţilor ea hrănea vecinica dorinţă a neatîrnării.

III

Jugul românilor din Ardeal se îngreuia mai mult pre an ce trecea nu numai din partea nobililor unguri, ci încă şi din partea popilor catolici. Era o întreită tiranie : religioasă, politică şi soţială. La 1366, Ludovic I, regele Ungariei, dedese voie nobililor să stîrpească de tot naţia română. [4] Această cruntă prigonire ajunse atît de nesuferită, încît, la 1437, românii apucară cu toţii armele împotriva tiranilor. Ei îşi aleseră povăţuitor pe Antonie Magnu. Ungurii chemară într-agiutor pe secui şi pe saşi, se conjurară împreună şi făcură legătură spre apărarea comună şi stîrpirea românilor, întărind cu jurămînt a lor legătură în 17 sept. 1437. Această legătură o mai întăriră încă în 2 fevruarie 1438 şi fu temelia constituţiei ce a domnit în Ardeal pînă în anul 1848. Dar ţăranii români, ajutaţi şi de puţinii nobili din neamul lor ce se mai păstrase, ţinură războiul mai bine de doi ani şi tocmai la 1439, căzînd asupră-le toată puterea Ungariei, ei se liniştiră, după ce însă craiul Albert le dete libertatea de a se strămuta în verice loc şi vericînd le va plăcea. Înălţarea românului Ioan Huniade la guvernul Ungariei şi aceea a lui fiul său Matei

la demnitatea de crai opri furia ungurilor d-asupra românilor. Matei pedepsi încă cu crîncenie pe cerbicoşii nobili unguri din Ardeal, rebelaţi în contră-i, supt pricinuire că nu vor a se supune la un crai român. Vrînd să dea satisfacţie cererilor poporului român de la 1437, el îl scăpă de dijmele ce plătea la popii catolici şi îl apără de asupririle nobililor. Craiul Matei, ca şi tatăl său, Ioan Huniad, spre a rădica naţia lor apăsată, nu ştiu face altceva decît a înmulţi numărul nobililor români. Această măsură fu slabă în adevăr, căci aceşti nobili sau era săraci şi neputincioşi a ţine frunte numeroşilor nobili, sau, de era bogaţi, dobîndea interese protivnice mulţimei şi se îneca în aristocraţia maghiară, pierzîndu-şi naţonalitatea. Adevăr e că Corvinii, înălţaţi în mărimea lor prin unguri, care îi priveghea de aproape, ştiindu-i de sînge român, nu putea face mai mult. Ei nu putea şi de ar fi avut acele idei şi ar fi vrut să desfiinţeze regimul feodal sau să gonească pe unguri din pămîntul românilor şi să despartă acestora, din crăie, ţară deosibită. Cu totul împotrivă, ţintirile lor era să îngloteze pe toţi românii în acelaşi stat cu ungurii ; pentru aceea ispitirile lor nenorocite de a coprinde Ţara Românească şi Moldova.

Dar cu craiul Matei muri şi dreptatea, dupe spusa şi de astăzi a poporului în Ungaria şi Ardeal, şi asuprirea ţăranilor români crescu din zi în zi. La anul 1514 izbucni acea revoluţie a ţăranilor din Ungaria supt Doja, îngrozitoare prin crîncenia faptelor ei şi a pedepselor ce trase asupră-i. Românii din Banat, precum şi chiar nobilii români din Maramureş, luară parte l-această revoluţie. Ţăranii români din Ardeal, ce nu se mişcaseră, împărtăşiră pedeapsa celorlalţi şi perdură dreptul a se muta dupe o moşie pe alta. Apoi se introduse şi cartea de legi a lui Verböczy, care legiuia : că ţăranul n-are nimic afară de simbria pentru munca sa (rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet).

Pedeapsa dumnezeiască nu întîrzie a izbi pe aristocraţii unguri.

Cînd puternicul sultan Soliman năvăli asupra Ungariei, ţăranii nu vroiră a se scula spre a apăra o patrie unde nu li s-a lăsat nici un drept ; şi Ungaria căzu pentru tot-

dauna, împreună cu craiul său, în bătălia memorabilă de la Mohaci (29 avgust 1526). Banatul de atunci căzu cu totul în stăpînirea turcilor şi Ardealul rămase supt prinţi unguri, aleşi şi vasali ai Porţii. Această nouă epocă în care intră Ardealul fu şi mai fatală românilor. Atunci se iviră acele legi batjocoritoare pentru români prin care veneticii unguri şi soţii lor ocăresc numele şi neamul lor, şi religia lor numai o suferă vremelniceşte, şi pe dînşii îi declară de hoţi, tîlhari şi vagabonzi în ţara lor, moştenită de la părinţi ; legi care cu totul [îi] depărtează de slujbe civile ; nu le iartă a umbla cu sabie, paloş şi altă armă, pedepsind cu tăiere de mîna dreaptă pe acela la care se va găsi o puşcă ; legi prin care nu le este iertat a purta haine de postav, nici pantaloni, nici cizme, nici pălărie de un fiorin, nici cămaşe subţire ; apoi alte nenumărate legi despre iobăgie vecinică etc.

Ura naţională a românilor în contra tiranilor unguri se întrupă atunci în oarecare individualităţi puternice, care, fără a simţi poate, se făcură organul ei. Astfel Ştefan Mailat, român din ţinutul Făgăraşului (1537—1541), şi mai apoi Gaspar Bekeş de la Caransebeş (1573—1575) şi Pavel Macikaşi (1586) clătiră torţa discordiei peste capetele ungurilor şi îi vătămă greu prin răscoalele şi războaiele ce aţîţară. Astfel viteazul domn al Moldovei Petru Rareş de zece ori năvăli în Ardeal (1528—1544), pustiind cînd pe saşi, cînd pe săcui, cînd pe unguri, şi reclamînd moşie părintească în acea ţară. Îndată după aceea, Alexandru-Vodă al Moldovei şi Petru-Vodă al Ţării Româneşti intrară de mai multe ori (1550, 1552, 1553, 1556 şi 1557), mijlocind între deosibitele partide şi totdauna pedepsind cînd pre unii, cînd pre alţii din asupritorii românilor. Aceste întîmplări făcură ca, în acest veac, românii dintr-o parte şi dintr-alta a Carpaţilor se frecară unii cu alţii, îşi vărsă durerile şi îşi aduseră aminte tradiţiile unui trai comun şi doriră înfiinţarea lui. De atunci, de cîte ori un steag românesc se iveşte * fîlfîind în vîrful Carpaţilor, Ardealul întreg se înfioară : românii de nădejde, tiranii lor de spaimă.

---

* În manuscris : „se ivea" (n. ed.)

Am văzut în cartea din urmă cum, schimbîndu-să lucrurile şi vremile, ajunse Ardealul în stăpînirea cardinalului Andrei Bathori, prietenul polonilor, al turcilor şi a lui Ieremia-Vodă Movilă din Moldova, toţi duşmani înverşunaţi ai lui Mihai-Vodă. Cea dintîi grijă a noului stăpînitor fu d-a trimite un sol la Poartă, spre a încheia pacea, şi Poarta, după ce întoarse pe sol cu răspuns favoritor, nu întîrzie a trimite în Ardeal un ceauş spre a trata de pace. Cardinalul se arătă dintru-ntîi că voieşte a sta neutru şi a fi totdeodată prieten şi cu turcii şi cu nemţii, [5] cumpănindu-se astfel între ambele aceste părţi războitoare pînă să vază care îi va da mai mari foloase. Pentru aceasta hotărî a trimite o solie la împăratul. Acesta priimise bine pe solii trimişi de Sigismund şi îi pornise înapoi cu condiţii moderate. [6] Abia ieşiseră ei din Praga, cînd împăratul află de revoluţia din Transilvania. Mîniat foarte, văzîndu-să înşălat astfel de uşurinţa sau viclenia ungurilor, el porni îndată pe doctorul Petzen cu poruncă să arestuiască pe soli, oriunde îi va găsi. [7] Aceştia ajungînd la Thorn, aflară că Sigismund, cu „obicinuita sa uşurinţă de minte“, [8] lăsase Ardealul cardinalului, şi hotărîră să nu meargă mai departe, pînă să afle voinţa cezarului. [9] Acolo îi ajunse Bartolomeu Petz şi îi puse să facă giurămînt de credinţă împăratului, şi ei nu se întoarseră în Ardeal decît mai tîrziu, dupe moartea cardinalului. [10]

Dar în Ardeal, acesta revocase pe soli din însărcinarea lor şi trimise în locul lor la împăratul pe Kamuthie, care fu arestat de Petzen la Viena, iar cărţile lui i se luară şi se trimiseră împăratului. [11]

Petz, sosind în Ardeal, găsi interesele stăpînului mult mai rău decît bănuia. Nobilii şi popoarele era foarte întărîtate împotriva Austriei şi erau cu toţii încredinţaţi că era mult mai bine pentru dînşii d-a se bucura de dulceţile păcii supt un prinţ pămîntean, care avea învoirea şi ocrotirea turcului, decît a avea de stăpîn un strein, care să-i arunce fără îndoire într-un război sîngeros. [12] Cu toate

aceste, cardinalul, căutînd a cîştiga vreme, scrise lui George Basta, generalul împărătesc, ce se afla cu oastea sa la Casovia, şi îl rugă d-a nu-l supăra şi lovi nici într-un chip, căci el voieşte a întări toate cele încheiate cu solii lui Sigismund de împăratul; că el n-avea alte ţintiri decît păstrarea păcii şi a bunei rînduieli în Ardeal; că astfel umbletele lui nu vor fi neplăcute şi nu va fi nevoie a întrebuinţa sila către un prinţ aliat al împărăţiei. [13] Basta ascultă bucuros această rugăciune şi dete poruncă la ai săi d-a nu supăra nimeni hotarăle Ardealului. [14] Petzen se întoarse la Praga pe la sfîrşitul lui aprilie. Cardinalul îi dedese o scrisoare către împăratul, prin care ruga pe m. s. a crede că el e gata la orice slujbă, mai cu seamă în ce priveşte interesul comun al creştinităţii; că spre a sfîrşi în pace pricea ce s-a ivit, el va trimite îndată soli cu deplină împuternicire. [15]

El propunea încă ca, spre a strînge şi mai mult legătura sa cu împăratul, să i se dea în căsătorie princesa Maria-Cristina, care acum se învoise a se despărţi de Sigismund Bathori. [16] Această jună şi frumoasă princesă, jertfită prin o politică perfidă ca să fie soţia lui Bathori, după patru ani de suferinţe, acum, prin învoire cu soţul său, iscălise acturile prin care cerea papei a strica unirea lor. Pricinuirea fu neîmplinirea căsătoriei. Aceste acturi se atestară de cardinalul Andrei şi de alţi trei martori din partea prinţului şi patru din a princesii, între care era duhovnicul amînduror şi două dame din casa sa, de cele mai aproape de persoana sa. [17] Atunci se ivise în public multe fabule spre a tălmăci neputinţa fizică a lui Bathori. Unii ziceau că el fusese legat prin farmecile unei babe fermecătoare, numită Ioana, care era a lui Ioan Koacock. [18] Alţii prepuseră că muma lui Ştefan Bocskai, dorind ca Sigismund să ia în căsătorie pe o fiică a ei şi neizbutind, căci vanitatea lui îl făcu a prefera pe nemţoaică, prin farmeci îl legă. [19] Cardinalul porni atunci la Roma pe secretarul său Tomasi, mai pre urmă autorul a două scrieri despre acele timpuri, ca să vestească papei înălţarea sa pe tronul Ardealului, şi să-l roage a-i da iertare spre a se putea cununa cu Maria-Cristina. Papa, priimind actele de des-

părţenle, strică căsătoria în 14 iulie (1599), într-un consistoriu ; [20] dar Maria-Cristina era dezgustată de lume şi sătulă de suferinţe şi, nepriimind propunerile cardinalului, lăsă Ardealul şi se întoarse la Gratz, lîngă părinţii săi. De acolo se trase fără întîrziere în monastirea Santa Maria d'Halla la Insbruck, unde se călugări. Ea avea d-abia 25 ani. Era o femeie frumoasă, cuminte, împodobită cu învăţături, iubeaţă, dar avu nenorocirea a fi născută arhiducesă şi osîndită din naştere a sluji de instrument orb politicei familiei sale. Ea fusese mai întîi hotărîtă a se căsători cu posomorîtul bătrîn, tiranul Filip II, craiul Spaniei ; apoi i se schimbă nenorocirea, dîndu-o în căsătorie după Bathori. Astfel, în acea monăstire, periră îngropate supt văl atîtea daruri strălucite ce împodobi acea nenorocită femeie, lăudată şi căită de toţi cîţi au cunoscut-o. [21]

V

Împăratul nu răspunse la scrisoarea ce îi trimisese cardinalul Bathori prin Petzen şi porunci generalului Basta să se grijească de oaste, spre a intra în Ardeal. [22] Asemenea, priimind scrisori de la Mihai-Vodă, cum că el să teme de o trădare din partea lui Andrei şi că ar dori să se oştească în contra lui, îi trimise printr-un raguzean o bună sumă de bani. [23] Cardinalul, văzîndu-se ameninţat din toate părţile cu mai multă grabă decît prevăzuse el şi îngrijat de primejdia în care se afla, ceru un [bilet de liberă trecere] (saufconduit) şi trimise pe Gaspar Corniş la Basta, spre a cîştiga vreme. Acest trimes arătă că : daca împăratul nu priimeşte o învoire pe care stăpînul său totdauna a dorit, acest prinţ va fi nevoit, pentru apărarea sa, a-şi căuta un puternic protector ; că el roagă pe m.s. împăratul să declareze curat de voieşte a trata pe cardinal ca un aliat sau ca un duşman ; că un ceauş al Porţii, ce era lîngă dînsul, îi făgăduia ajutorul şi prietenia sultanului, fără a cere mai mult de 10 mii galbeni tribut anual,

în loc de 15 mii ce era mai nainte, şi că, neputînd sta fără protecţie, să va declara pentru Poartă ; dar că cardinalul, gîndind mai mult la ceea ce cereau de la dînsul rangul şi calitatea sa, dorea mai bine să se unească cu împăratul împotriva duşmanului comun a numelui de creştin, decît a se arăta că jărtfeşte intereselor sale particulare cauza religiei şi mîntuirea şi libertatea patriei sale ; că multe era mijloacele de împăciuire şi că trebuia a mai strînge nodurile printr-o nouă căsătorie cu casa Bathorilor, asupra căreia casa Austriei a vărsat atîtea faceri de bine ; că cardinalul, văr primar cu Sigismund, se va sili d-a merita această alianţă prin jertfirea şi credinţa sa ; şi că el dorea ca împăratul să binevoiască a-i da în căsătorie pe princesa Maria-Cristina ; că atunci acest prinţ, rezemîndu-se pe această augustă căsătorie, va privi de aci înainte ca duşman nu numai pe turc, acest crud bici al creştinilor, dar încă pe toţi cîţi vor izbi casa Austriei.

Basta fu puţin atins la inimă de aceste cuvinte şi, încredinţat fiind că cardinalul nu lucra cu bună-credinţă, răspunse trimisului cu aceeaşi prefacere : că stăpînul său trebuie a nădăjdui mult de la buna voinţă a împăratului ; că el va face îndată cunoscut m. s. aplecările în care se afla cardinalul, şi că crede că va asculta bucuros propunerile acestui prinţ ; că, afară de aceasta, el le va rezema cu tot creditul său. [24]

Cardinalul, într-adevăr, nu era de bună-credinţă. Prieten al Poloniei, căreia era mult îndatorat, el nu putea să voiască serios alianţa cu împăratul. El ştia acum că căsătoria ce cerea era peste putinţă. El credea mai mult în turci, care îi mulţumea dorinţele şi îi făgăduia şi Ţara Românească. [25] Lui îi trebuia însă oarecîtăva vreme spre a se înţelege bine cu turcii, polonii şi Movilă şi a se întemeia în ţară, a se îngriji de oaste şi a dobîndi ajutoare de la aliaţi. El trimise spre acest sfîrşit în Polonia pe Gavriil Banfi, unul din senatori, şi pe Ştefan Cacasiu de la Cluj, şi în Moldova pe Ioan, cu numele Nagy (Mare) din oraşul Köröbanya. Acesta era însărcinat d-a negoţia o căsătorie între unica fată a lui Ieremia-Vodă cu Ioan Iffiu, fratele său din mumă [26]

Acum cardinalul, crezînd că a înşelat şi a adormit pe împăratul, vru să adoarmă şi să înşale şi pe Mihai-Vodă, de care simţise că nu e iubit, precum nici el nu-l iubea. Mihai-Vodă, într-adevăr, înţelese bine cît de primejdioasă e pentru dînsul urcarea cardinalului la domnia Ardealului. El desperase cu totul de a se mai putea acum împăciui cu turcul,[27] şi a se bate cu dînsul, avînd Ardealul duşman, îi era foarte cu greu. El începu a priveghea cu luare-aminte toate mişcările cardinalului şi află acurat : că acesta făcuse alianţă cu polonii, turcii şi Ieremia, şi că, înainte de toate, aliaţii asupra Ţării Româneşti şi asupra capului lui vor năpădi, că turcii se învoiseră a lăsa lui Andrei Transilvania şi Ţara Românească, scăzînd şi tributul cu 5 mii galbeni, şi că, după povaţa şi sfaturile cardinalului, Poarta urzea acum curse private spre a-l perde. Mihai înştiinţă de toate aceste pe împăratul, făgăduind că va goni pe cardinalul din Ardeal.[28] Afară de primejdia cu care îl amerinţa cardinalul, lui Mihai îi era ciudă mare, cum un popă (cum îi zicea el) să domnească peste o ţară aşa de frumoasă, de care el se credea mult mai vrednic şi pe care o iubea foarte.[29]

Cardinalul trimise la Mihai-Vodă pe Gaspar Corniş, pe care îl numise general mai mare peste toată oastea sa. Acesta fusese unul din sfetnicii lui Sigismund la anul 1594, cînd se ucise nobilii. El ura pe cardinalul Bathori şi partida turcească şi se temea de răzbunarea lui. Cu puţine zile înainte, el priimise o înfruntare grea de la junele Iffiu, fratele vitreg al cardinalului şi al cărui tată perise în acea ucidere de la 1594. Corniş avea drept a se teme că amnistia şi uitarea făgăduită de cardinalul nu va fi ţinută în seamă. Astfel inspirat, Corniş, spun că întîlnindu-să cu Mihai-Vodă, îl mai întărîtă încă asupra cardinalului, încredinţîndu-l de gîndurile vrăjmăşeşti ale acestuia, şi îl întemeie mai mult în proiectul său d-a intra în Ardeal. Întorcîndu-se lîngă cardinalul, Corniş îl asigură că Mihai-Vodă nu hrăneşte nici un cuget de duşmănie asupră-i şi nu bănuieşte nimic.[30] Nu mult după aceea, cardi-

nalul trimise la Mihai-Vodă alţi doi soli, pe bătrînul George Ravazdi, unul din senatori, şi pe Nicolae Viteaz, bărbat însemnat şi care cunoştea limba românească, „spre a-i făgădui prietenie şi raport de bună vecinătate, cerînd şi de la dînsul asemenea". [31] Mihai, necunoscînd încă deplin cugetile împăratului şi crezînd în sinceritatea cardinalului, să înduplecă a încheia cu acesta un tractat, puind în condiţie : ca cardinalul să nu să dezbine de împăratul, nici să să alieze cu turcii, ci, unindu-şi armele împreună, să poarte război împotriva lor. Acest tractat încheiat la 14 aprilie 1599 să iscăli de Mihai şi de zece boieri ai săi şi prin giurămînt pe Evanghelie să întări. Apoi solii ardeleni, după o zăbovire de două luni în Ţara Românească, să întoarsără acasă. [32]

Dar nu trecu vreme multă şi Mihai-Vodă să încredinţă de viclenia cardinalului către dînsul. El prinse un trimis al cardinalului ce mergea la turci şi, din cărţile ce să găsi la dînsul, să dovedi cum că cardinalul încheiase pace şi alianţă cu turcii şi cu Irimia-Vodă şi voia să-l răstoarne din tron, să-l prinză, pentru care sfîrşit chipzuiau fiecare a-şi aduna oştile în tabără. [33] Mihai, văzînd că este astfel înşălat, să hotărî d-a le apuca înaintea vrăjmaşilor lui, a izbi pănă a nu fi ei în stare să-l izbească. Deci începu a aduna şi a scrie soldaţi numeroşi, parte mare din poloni, cazaci, sîrbi. [34] El scrise împăratului toate faptele cardinalului, arătînd că va să-l răzbune despre dînsul şi să coprinză Ardealul, cerînd pentru aceasta de la maiestatea sa să contribuiască cu 30 mii talere pentru plata oştilor şi 10 mii puşti. În vremea aceasta, spre a nu însufla bănuieli cardinalului, răspîndi vorbă că aceste gătiri de oaste le face împotriva turcilor. [35]

VII

Cu toate aceste, faima, adesea prevestitoare adevărată a nenorocirilor ce amerinţă, începu a să lăţi, aţîţînd toate vorbirile, spăimîntînd toate feţele, vestind că acele pregătiri de război ale lui Mihai-Vodă nu să fac împotriva tur-

cilor, ci împotriva Adealului.[36] Atunci prinţul Andrei porni un sol la Casovia, spre a întreba pe generalul Basta dacă e adevăr că Mihai-Vodă pregăteşte o revoluţie şi fierbe în duhul său proiectul d-a-l goni şi d-a stăpîni Ardealul. Basta, ascultînd vorbele acestui trimis, răspunse foarte simplu că gîndurile lui Mihai îi sunt necunoscute şi că cardinalul îl poate întreba pe el însuşi de ceea ce pregăteşte.[37] Cardinalul se hotărî atunci a trimite la Mihai-Vodă pe senatorul Pancratie Sennyei, spre a iscodi gîndurile lui. Mihai priimi pe sol cu multă bunăvoinţă şi cinstiri, în palatul său de la Tîrgovişte, încungiurat fiind de soldaţii săi. Sennyei ceru de la dînsul : d-a nu lăsa pe prinţul Andrei în cumpănă între temere şi nădejde ; d-a împrăştia printr-o declaraţie cu inimă curată zgomotul rău ce alerga nu numai în Ardeal, dar încă în toate părţile dinafară. Mihai, văzînd proiectele sale descoperite, să simţi în nevoie d-a înşăla pe duşmanul său, spre a nu fi însuşi înşelat şi perdut de dînsul. El protestă cu multă înfocare, înaintea lui Sennyei, împotriva nedreptelor bănuieli ce cardinalul are asupră-i ; el aduse aminte de giurămîntul ce a făcut că va păzi pace şi prieteşug cu Ardealul şi că aceasta i-o povăţuieşte şi interesul său ; el adăogă protestaţii şi jurăminte că astfel va urma şi în viitor, declarînd în sfîrşit că el stă gata a trimite în Ardeal pe soţia şi pe fiul său, Pătraşcu, ca zăloage ale credinţei sale, numai cardinalul să trimiţă pe frate-său, Ştefan Bathori, la Turnu Roşu, lîngă hotarul Ţării Româneşti, spre a-i priimi, şi să să îndatoreze că va pune pe fiul său să înveţe limba latinească şi că va purta grijă pentru siguranţa şi buna petrecere a familiei sale, după cum o cere datoria şi prieteşugul.[38] Istoricul Bethlen, în cuvîntul ce pune în gura lui Mihai în această împrejurare, pretinde că el ar fi zis că, de va intra în Ardeal, să-l ducă Dumnezeu a mînca trupul femeii sale şi a bea sîngele fiului său. Nouă ne vine cu greu a crede la acest jurămînt, cînd ştim cît de mare era credinţa sa şi cît de puternic inima sa, ca toate inimile de leu, îşi iubea familia. Credem mai mult sau că aceste cuvinte sunt nişte esageraţii ale analiştilor unguri contimpurani, sau că Sennyei chiar, care şi el era tainic duşman al cardinalului, a adaos de la sine aceste cuvinte, spre a însufla călugărului

o încredere oarbă în Mihai-Vodă. Gaspar Corniş încă declara că el îşi pune capul că Mihai-Vodă n-are nici un gînd de vrăjmăşie. Astfel crezuţii prinţului Andrei slujiră mai mult a-l înşăla decît chiar duşmanul său Mihai-Vodă. [39]

Într-acest chip Andrei Bathori să înşălă ; şi, încredinţat acum că Mihai-Vodă nu cugetă rău asupră-i, îi dete voia cerută de acesta d-a cumpăra în oraşele săseşti arme, praf, trîmbiţe, steaguri şi tot ce-i trebuia pentru război şi de a le trece în Ţara Românească. [40] Asemenea el îngădui la vro cîţiva unguri, precum George Mako şi frate-său Grigore, Francisc Lugaciu, războinici viteji şi cercaţi, şi la mulţi alţii, a intra în slujba lui Mihai-Vodă, dorind ei a se bate supt dînsul. [41] Dar această încredere ce avea în Mihai nu opri pe cardinalul d-a lucra cu şi mai multă înfocare cu aliaţii săi întru înfiinţarea planurilor comune. El să învoi pentru încheierea păcii şi alianţei cu turcii prin Mustafa, solul turcesc, şi ceauşul Uşaim, care de cîtăva vreme să afla în bună cinste petrecînd la curtea lui ; dintr-altă parte să înţelese cu Ieremia-Vodă şi cu polonii ca fiecare, strîngîndu-şi oştile în taberi, să stea gata a-i veni într-agiutor. [42] El însuşi îşi adună oştile, puind tabără la Sas-Sebeş, şi aştepta numai sosirea aliaţilor săi, spre a să porni împotriva lui Mihai.

În vreme ce cardinalul, fără grijă, pînă să-i vie aliaţii, îşi petrecea timpul plimbîndu-să prin munţi, vînînd la păstrăvi şi desfătîndu-să prin mîncări şi băuturi, armia lui, ce sta în nelucrare la Sas-Sebeş, începu a cîrti şi a să plînge, mai cu seamă nobilimea. Fiecare după caracterul său striga şi zicea că-şi pierdeau vremea într-o nelucrare nefolositoare şi ruşinoasă ; că să ruinau acolo nefăcînd nimic ; caii slăbeau şi ei nu puteau merge să îngrijească de trebile casnice ale lor ; că e necuviincios lucru, în vreme ce erau în siguranţă, fără duşman de nicăiri, de a-şi petrece vara închişi în tabără, topindu-să în moliciune. Cei mai limbuţi nu respecta nici pe prinţul, nici pe sfetnicii săi ; ei striga că cardinalul era fricos, nesocotit, nehotărît şi leneş, şi că, obişnuit fiind la trîndăvie călugărească şi la o viaţă delicată şi singuratică, el nu ştia ce trebuie unei armii şi ceea ce cerea interesul statului ; că el a luat domnia fără să ştie ce ar putea mîntui republica şi cum şi cu ce să face răz-

boiul. Cardinalul, cum auzi aceste cîrtiri ale ostaşilor, se ingriji foarte, şi îndată, lăsînd în tabără numai pe pretorieni şi trupele mercenare, dete la toate celelalte oşti voie de a să întoarce pe la casele lor.[43] Astfel, nu oarba încredere în Mihai-Vodă, ci temerea sa de cîrtirile oştenilor săi făcu pe cardinal a strica lagărul şi a se dezarma deocamdată.

VIII

In vremea aceea, sosi în Ardeal la Alba-Iulia (20 aug. 1599) germanu Malaspina, episcopul de Caserta, ca nunţiu apostolic pe lîngă cardinalul.[44] Acesta fusese, cum ştim, în aceeaşi calitate în Polonia, unde, din reauacredinţă a lui cu care se purtă, îşi trase hula tutulor, şi polonezii făcură un joc pe numele lui, ce însemna spin rău, zicînd : „Niciodată nu poate fi spin bun, măcar de şi ar fi trimis de la Roma".[45] El era într-adevăr un ambiţios şi intrigant mare, căutînd prin toate chipurile a dobîndi pălăria de cardinal, ce foarte mult o dorea. După o şedere de cîţiva ani în Polonia, desperînd de a-şi vedea dorinţa împlinită, trecu în Ardeal, pe care teatru atunci se petrecea multe intrigi. El dorea în tot chipu să cîştige favoru împăratului, ca printr-însul să dobîndească cardinalatu.[46] El se sili a face pe Andrei Bathori să înţeleagă cît este de urît şi ocărîtor pentru dînsul, fiind creştin şi cardinal încă, să se alieze cu turcii împotriva creştinilor şi a papei ; că el trebuie a se teme de mînia papei şi a sfîntului colegiu şi de răzbunarea împăratului şi a tutulor creştinilor. El îi făgăduia încă că va mijloci la papa ca să-i dea voie a se căsători, ca să nu se stingă astfel familia Bathoreştilor.

Un analist ungur dupe atunci, anume Szamosközy, pretinde că prinţul Andrei se lăsă a se convinge de aceste cuvinte ale lui Malaspina şi se făgădui că va strica alianţa cu turcul, cu atît mai mult că aceştia pretindea ca să le dea înapoi cetăţile de margine Lipova, Ieneu şi alte treceri vecine. Zicea numai că, temîndu-să de împotrivirea lăcuitorilor, voia ca să ţie aceasta secret pînă la epoca adunării

dietei ;[47] iar pentru încheierea acestei alianțe, porni îndată pe Ștefan Cacasiu la împăratu ;[48] și că apoi, chemînd la sine pe solii turci, le declară că voiește război cu Poarta. Istoricul Bethlen face bine de a se îndoi, observînd că ceilalți analiști tac despre aceasta și că solii săi lîngă sultanul. Nicolae Gavay și Francisc Budai, nu se întoarseră de la Poartă decît după intrarea lui Mihai-Vodă în Ardeal.

Urma însă ne va arăta că Andrei Bathori nu era deloc sincer în făgăduielile sale. O dovadă despre aceasta încă este că, în vreme ce el protesta de hotărîrea lui d-a se alia cu împăratul, el scria lui Ioan Zamoisky, cerînd poveți și protestînd de voința lui de a ține cu Polonia. Zamoisky îi răspunse, în 23 septemvrie (1599), ca să să grăbească a trimite o ambasadă la staturile Poloniei, cerînd protecția lor pentru dînsul și pentru provinția sa.[49] Este adevăr că toți actorii acestii scene umbla căutînd a se înșăla între sine unii pe alții ; Andrei Bathori înșăla pe împăratul, pe Mihai, pe Basta și pe Malaspina ; împăratul înșăla pe cardinalul, pe al căruia trimis, Cacasiu, îl priimi foarte bine la Piisna, unde se dusese, și-i dete nădejdi că va încheia în curînd tractatul cerut, și într-aceeași vreme trimitea instrucții tainice la Mihai-Vodă și la generalul Basta, ca să se înțeleagă împreună spre a intra cît mai în grab în Ardeal și a goni d-acolo pe cardinalu. El încă înșăla și pe Mihai-Vodă, lăsîndu-l a nădăjdui mult, dar bine hotărît a se sluji de dînsu ca de un instrument și a nu-l lăsa a să întemeia în stăpînirea Ardealului. Mihai-Vodă căuta a înșăla pe cardinalul și într-aceeași vreme voia a înșăla pe Basta, intrînd în Ardeal înaintea lui, cum și pe împăratu, fiind hotărît a păstra această țară supt cîrmuirea lui. Basta asemena voia să silească în toate chipurile spre a dobîndi el, iar nu Mihai, cîrmuirea Ardealului ; în sfîrșit, Malaspina umbla să înșăle pe toată lumea, vînînd în toate părțile mult dorita pălărie de cardinal. Acest chip viclean de a lucra — deși în ziua de astăzi, cînd ideele morale sunt mult mai dezvoltate, este oarecum iertat, decorîndu-să cu numirea de diplomație și înșălăciune de război — datoria istorici, această conștiință a neamului omenesc, este de a-l osîndi. Mihai-Vodă, din toți, este mai lesne de iertat

el era amenințat cu viclenie în cîrmuirea și patria sa și era nevoit a să apăra cu aceleași arme cu care era izbit; ambiția lui încă avea un scop mult mai nobil și mai înalt decît a celorlalți: el țintea a regenera nația sa.

XI

Mihai-Vodă, aflînd de tabăra cardinalului de la Sas-Sebeș, trimise în Ardeal pe banu Mihalcea, sfetnicul său de-aproape, și pe George Raț, sîrb cu neamul și cu numele, spre a cerceta puterile și gîndurile lui Andrei. Sosind lîngă acest prinț, ei îi declară că Mihai-Vodă voiește să năvălească în Bulgaria în vreme ce Ibraim-Pașa războia în Ungaria, după cum făcuse cu izbîndă în anul trecut, și că ar dori pentru aceasta să nu i se întîmple în lipsă vro primejdie din partea Ardealului. Cardinalul încredință pe trimiși că Mihai-Vodă poate fi sigur că nu i se va aduce nici o stînjenire la întreprinderile sale; pe lîngă acest răspuns, trimișii raportuiră lui Mihai că în tabăra de lîngă orașul Sas-Sebeș Andrei avea numai niște pretorieni și oarecare oști mercenare, iar oastea țării [se licențiase] * din pricina sărbătorilor și fiind fără grijă de vrăjmași.

În acele zile, Mihai-Vodă trimisese lîngă Rodolf cezarul unul din boierii săi, anume Stoica, boier ales, înțelept și de cinste al țării, ca să dea poruncă lui George Basta cu oștile sale ca să se unească la Casovia cu garnizoanele germane și, cu Ștefan Bocskai, împreună cu oștile Varadinului, să cază cu toții asupra Ardealului, în care el, Mihai, va năvăli într-aceeași vreme, și astfel Andrei, silit fiind a-și împărți oștile, să nu poată respinge și pe unul și pe celălalt dușman. Cezarul, trimițînd pe Stoica la Szathmar, îi răspunse că va afla voința sa de la vice-craiul de la Casovia. Cu toate aceste, trimise cărți lui Moise Szekeli, căpitanul Szathmarii, poruncindu-i d-a da la vreme tot ce va fi trebuincios. 50 Generalul său George Raț aduse încă lui Mihai o sumă de bani din partea împăratului și el să

* Loc gol în manuscris (n. ed.).

puse atunci a-şi aduna oastea şi a-şi pregăti expediţia ce avea în gînd, răspîndind mereu vorba că să găteşte împotriva turcilor. [51]

Autorii contimpurani vorbesc astfel de armata lui în această epocă : „Slujesc de soldaţi acestui voievod, afară de români, a căror vitejie o cunosc bine turcii din vremea viteazului lor căpitan Dracola, mulţi unguri, ardeleni, cîţiva arnăuţi, greci, bulgari şi sîrbi. Are puţini puşcaşi, de care se află în lipsă şi ardelenii, căci aceste popoare şi mai cu seamă ungurii se bat mai voios cu săbiile şi călări cu suliţile, şi cu mare îndrăzneală arăt faţa la vrăjmaşi." [52]

Mihai îşi iubea ostaşii şi cea dintîi a lui îngrijire era pentru dînşii. Totdauna în mijlocul lor, făcîndu-le necurmat căutare, cercetînd trebuinţele lor, cînd arătîndu-le familiaritatea unui camarad, cînd vorbindu-le cu puterea şi mărimea unui domn, cînd cu dragostea unui părinte, el fermeca şi răpea mintea şi inimile ostaşilor. Vitejii din toate părţile şi din toate naţiile alerga cu entuziasm supt steagul unui erou care le făgăduia biruinţi slăvite, căci ei ştia bine că el îşi ţine făgăduiala, şi înfocarea lor era aşa de mare cît şi încrederea lor. Cu un asemenea căpitan ei erau gata a întreprinde tot, siguri că vor izbuti. Ei era mîndri de dînsul şi mîndri de ei înşişi, gîndind că fac parte dintr-o armie nebiruită. Românii, precum şi moldovenii, îl urma îmboldiţi mai mult din datorie şi dragoste către patrie, pe care el o făcuse atît de glorioasă şi făgăduia de a o face pe atît de mare. Sîrbii, bulgarii, grecii, arnăuţii alerga la dînsul ca către un înger de libertate şi de mîntuire pentru neamul lor. Cazacii, polonezii, ungurii să întocmea supt steagul lui, unii povăţuiţi prin admirarea lor pentru un mare erou, alţii împinşi prin dragostea războiului şi a foloaselor ce aducea ostaşilor, alţii, ca mai toţi vitejii, căci inima lor era aprinsă de acea nobilă dragoste a gloriei, care împinge pe om la moarte ca să dobîndească nemurire. [53]

Într-acea, în cursu lui septemvrie, Mihai-Vodă trimise alţi doi boieri, anume unul vistierul Damian şi celălalt Preda, ca să ceară, în numele lui, o trecere sigură prin mijlocul Ardealului în Ungaria, unde îl cheamă împăratul în ajutor împotriva puternicului Ibraim-Paşa, făgă-

duînd a trece prin Ardeal fără a vătăma pe nimeni. Dar cardinalu răspunse că nu crede că vro primejdie aşa mare amerinţă creştinătatea, încît să aibă trebuinţă de ajutorul lui Mihai, îndemnîndu-l în orice caz a trece mai bine cu armia sa Dunărea, în Bulgaria, după cum îi era gîndul, şi va face prin aceasta o diversie mult mai folositoare creştinilor. [54]

D-abia să întoarseră aceşti boieri lîngă Mihai-Vodă şi el trimise din nou cardinalului pe Mihalcea, banul Craiovii, şi pe George Raţ, căpitanul gvardiilor sale, spre a-i vesti că, după povaţa ce i-a dat el, este gata să treacă Dunărea spre a pustii Bulgaria. [55] Dar cu toate acestea, Andrei nu să încrezu şi porni la Mihai pe George Palatici, om foarte dibaci, ca să-l încredinţeze că pacea încheiată cu turcii şi cu tătarii este numai o prefacere, pînă să-i vie bine a să declara duşmanul lor, aceea ce nădăjduieşte a o putea face curînd ; şi că el voieşte a cultiva cu dînsul sfintele drepturi a unei bune vecinătăţi şi a unui prieteşug nesiluit. Mihai, care ştia acum ce temei au cuvintele lui Andrei, răspunse că şi el voieşte să trăiască în bună unire cu prinţu Andrei. Mihai lucră cu atîta taină, încît, împărţindu-şi armia în deosebite locuri, nu lăsă lui Palatici să vază fără numai trei sute pedestraşi din gvardiştii săi. [56] Întorcîndu-să lîngă cardinalul, Palatici îi raportă răspunsul lui Mihai, adăogînd că n-a văzut la dînsul nici o pregătire de război. [57]

Cardinalul, sigur acum că Mihai va sta în linişte şi că a cîştigat astfel timpul trebuincios pentru înfiinţarea proiectelor sale, crezu că va putea acum a-şi căuta şi a se desface de împrotivnicii săi dinlăuntru şi a răzbuna uciderea fratelui său Baltazar. Cu toate că la alegerea sa de prinţ el jurase, pentru dînsul şi pentru fratele său Ştefan, uitare desăvîrşită şi că nu va căuta nici răzbunare, acum umbla a prigoni supt alte pricini pe acei ce-i credea ca sfătuitori ai acestii ucideri ; astfel era Ştefan Bocskai, Gaspar Corniş, George Ravazdi şi alţii. Puind pricină că Bocskai nu a intrat în Ardeal cînd a fost chemat, cardinalul ocupase cetăţile Deva şi Gorghiu, ce era în stăpînirea lui Bocskai. Asemenea Ştefan Bathori trăgea la judecată pe cei însemnaţii sfătuitori ai osîndei lui Baltazar, cerînd ca să-i întoarcă starea acestuia, ce Sigismund Bathori o

împărţise între dînşii. Drept aceea cardinalul convocă dieta pentru 18 oct. (s.n.), ziua Sf. Luca, la Alba-Iulia, spre a hotărî despre aceste pretenţii ale lui şi ale fratelui său.[58] În vremea aceasta, Sigismund Bathori, după o petrecere d-abia de cîteva luni în Polonia, scrise cardinalului că i s-a urît cu traiul în ţară streină şi doreşte a intra în Ardeal, spre a trăi o viaţă liniştită. Cardinalul, temîndu-să cu tot dreptul de un om atît de neastîmpărat, îi răspunse printr-un catren (în patru versuri), povăţuindu-l a sta liniştit, şi î refuză cererea.[59]

X

Intr-aceea Ieremia-Vodă din Moldova făcu ştire cardinalului că Mihai-Vodă voieşte a intra în Ardeal cu oşti grele. Şi tot într-o vreme, Ioan Maro, sîrb de neam, dar născut şi crescut în Ardeal, care, cunoscînd bine limba românească şi latinească, se afla în slujba lui Mihai-Vodă ca secretar şi cunoştea proiectele lui, scrise cardinalului că să nu crează încredinţările lui Mihai, căci el are de gînd a năvăli în Ardeal şi a coprinde această ţară, pentru care sfîrşit îşi adună toate oştile.[60] Andrei Bathori porni îndată la Mihai-Vodă în solie pe Tomas Csomortany, om ager la minte, ca să caute prin toate chipurile a descoperi proiectele lui Mihai.[61] Csomortany sosi la Bucureşti sîmbătă spre seară, 11 octomvrie, şi îndată avu audienţă de la Mihai-Vodă, şi după cîtăva vreme de vorbă, luînd cuvîntul domnului, se întoarse a doua zi, duminecă, către cardinal cu un răspuns pacinic.[62] Despre această solie analiştii contimpurani se deosibesc între sine. Cronica română şi unii din analiştii unguri pretind că cardinalul însărcină pe Csomortany a spune lui Mihai a-şi lăsa ţara şi scaunul, căci apoi de nu, va fi izgonit de dînsul şi de turci şi va încăpea în mîna acestora.[63] Se vede că cardinalul îşi dete astfel pe faţă gîndirea sa, sau pentru că credea că peste puţin va fi în stare a o pune în lucrare, fiindcă îi şi sosise acum nişte cete de polonezi şi moldoveni într-agiutor,[64] sau că a vrut a

speria pe Mihai şi a mai dobîndi un repaos de cîtva timp. Aceiaşi analişti unguri spun că Mihai-Vodă, auzind vorbele lui Csomortany, se înfurie şi era cît p-aci a da morţii pe aducătorul acestii obraznice solii, dar că, stăpînindu-şi mînia, el gîndi că e mai bine a respecta dreptul gintelor şi a căuta a răzbuna acest afront asupra lui Andrei, de la care i a venit, decît asupra solului. Pentru aceea răspunse acestuia cu vorbe dulci şi bune, făgădui a fi îngăduitor întru toate şi nu-l lăsă a descoperi pe fizionomia lui nici un semn care să-i arate cugetul. Astfel, acest minunat bărbat ştia, cînd vroia, a să stăpîni pe sineşi şi a-şi învăli astfel proiectele, încît nimeni să nu le poată pătrunde.[65]

Dar un alt analist, Ambrosie Simigianus, pretinde : că Andrei propuse lui Mihai a-i da azil în Ardeal daca turcii vor voi a-l goni din Ţara Românească, şi pînă să-şi facă pace cu dînşii ; că Gaspar Corniş, duşman cardinalului, răstălmăci altfel vorbele acestuia — în înţelegere fiind cu Csomortany, care şi el era tainic partizan al lui Mihai, în slujba căruia comandase nişte oştiri — puse pe acesta a spune lui Mihai că i se porunceşte d-a ieşi îndată din Ţara Românească, altmintrelea va fi prins de turci, fiind el o stavilă între alianţa cardinalului cu turcii.

Simigianus ca şi Szamosközy bănuiesc că Gaspar Corniş cu Pancratie Sennyei, unul din senatori, şi cu mulţi alţi din cei mari ai Ardealului, mai cu seamă din cei compromişi cu Sigismund Bathori în uciderea nobililor la 1594, temîndu-să d-a cădea jertfă lui Andrei şi Ştefan Bathoreşti, chemară pe Mihai-Vodă a intra în Ardeal. Cel din urmă analist pretinde că adesea mulţi au auzit pe Gaspar Corniş zicînd : „Cînd tai un cap din Bathoreşti, îndată se iveşte altul în loc, dar voi face astfel de bine că m-oi mîntui pentru totdauna de această peire“.[66] Aceste învinovăţiri, precum şi altele ce vom vedea mai la vale, nouă, după cum şi altor istorici unguri şi streini, nu ni se par destul de temeinice ca să putem încheia şi acuza pe Corniş şi pe soţii lui de trădare către neamul lor. Fără îndoială că aceştia nu iubea pe cardinalul, de care avea a se teme, dar mai toţi ungurii simţea ca dînşii ; şi de la simtimentul de ură pînă la trădare e încă mult.

Mihai-Vodă, iarăşi, nu avea trebuinţă de ajutorul unor trădători dintre nobili, cînd avea în parte-i pe toate popoarele Ardealului. Românii, poporul cel mai numeros dintr-această ţară, de mult aţintise ochii spre dînsul cu credinţa nădejdii şi îl aştepta ca pe un mîntuitor, spre a-i scăpa de tirania aristocraţilor unguri. Într-adevăr, printr-o fatalitate a lucrurilor, asuprirea ungurilor ardeleni asupra iobagilor lor români se adăoga într-o progresie crescătoare de ce se mai apropria ceasul ursit spre pedeapsa ei. Într-o cronică săsească dupe acele timpuri, citim, la anul 1592, acestea : „Foarte adevărat este ceea ce zice Livie (în cartea IV, decada 4), îmbuibarea şi zgîrcenia sunt ciumele care răstoarnă toate împărăţiile cele mari. În ambele acestea se deprindeau nobilii foarte tare, mai ales Chendeştii atîţia bani storceau de la iobagi, încît nimărui nu îi era iertat a lua bani împrumut sau alte soiuri de hrană decît numai de la ei. Apoi vinurile ce le da iobagilor era foarte acre, fără gust şi nici de o treabă ; asemenea şi grîul era muced şi tărîţos, şi totuşi cu preţ mare ; carnea de bou, de oaie, sau era de vită bolnavă, sau de mortăciune, pe care iobagii, măcar că nu le putea nici gusta, era siliţi a le plăti cu preţ destul de mare ; nu căuta nime la milă, nu la sărăcia plebei cei mai ticăloase, nu la Dumnezeu, ci făcea fiecine ce voia. Fiecare era crai sau principe etc.

Chendeştii, spre a-şi asigura lucrurile sale, trimitea scrisori în toate părţile, ca principii, pe aceştia îi urma alţii, astfel încît şi cei mai trenţuroşi nobili deprindeau tiranie şi răutate asupra sărmanilor ţărani ş.c.l., ş.c.l. Te uiţi, Doamne, şi rabzi ! Faimos au fost şi Francisc Alardi, ce locuia la Murăş lîngă Sîn-Paul, şi bătrînul Bogatie, cămătari şi sfărnari foarte avuţi, carii au întreprins cea mai mare tiranie cu ticăloasa plebe." [67]

Aceste se urma la 1592, înaintea războiului. De 7 ani de cînd urma nencetat războiul, chinurile şi nevoile românilor crescuseră peste măsură, încît inima lor acum fierbea de dorinţa d-a-şi vărsa focul răzbunării peste capetele tiranilor lor, domnii Ardealului.

Deosibit de români, pe care, în lipsă de alte pricini, legătura sîngelui i-ar fi silit a sta mai bine cu fraţii lor din ţară decît cu neam strein, chiar saşii şi săcuii erau cu totul în favorul lui Mihai-Vodă. Oraşele săseşti, ostenite şi nemulţumite de domnia ungurească, aplecate din natură către împăratul Germaniei, spăimîntate încă de cîtăva vreme de ura cea mare ce le hrănea cardinalul şi de ţintirile lui d-a-i reduce cu sila la legea papistăşească — dupe făgăduiala ce dedese papei, nădăjduind a intra astfel în favorul acestuia — sau a-i stîrpi cu totul, se pleca bucuroşi către Mihai-Vodă, care zicea că coprinde ţara pentru împăratul. Ei aflaseră că la Alba să şi ridicase în piaţă 7 ţepi, în care Andrei vroi să tragă pe cei 7 judecători saxoni înainte de 18 octomvrie, ziua hotărîtă pentru deschiderea dietei, la care aceştia trebuia să se afle. Albert Hull, comitele saşilor şi unul din cei mai mari din bărbaţii lor, descoperind acest groaznic proiect, hotărî a-şi mîntui compatrioţii de tirania unui popă crud şi fanatic. El se grăbi a scri lui Mihai, rugîndu-l a grăbi a veni în agiutor, făgăduind a răscula toată naţia în favoru-i. [68]

Mihai, spre a le da dovadă de încrederea sa într-înşii, alesese pe Christofor Herzely, cetăţean de la Braşov, frate cu judele acelui oraş, pe care îl trimisese la Praga la împăratul cu cărţi în care se trata gonirea cardinalului din Ardeal. Se zice că Herzely făcu această călătorie supt pretext de comerciu şi că Mihai dete lui Herzely pentru drum 100 galbeni de aur, şi împăratul, după ce l-a răsplătit cumsecade, îl trimise înapoi la Mihai. [69]

Săcuii asemenea, dupe cum ştim, avea o ură fieroasă împotriva nobililor şi mai ales asupra familiei Bathoreştilor. Purtarea cea înşelătoare a acestora, dîndu-le libertatea cînd avea nevoie de dînşii şi răpindu-le-o îndată ce trecea primejdia, chipul cumplit prin care cea din urmă răscoală a lor (1596) fusese pedepsită îi făcuse nerăbdători de a scutura jugul, stînd a da mînă de ajutor oricărui duşman al casei Bathoreştilor.

Aşa, toate popoarele Ardealului ura pe cardinal, aştepta cu nerăbdare şi sta gata a ajuta pe Mihai spre a răpi din mînă-i ţara Ardealului. Mihai, dar, în Ardeal, era nădejdea şi sprijinul intereselor popoarelor împotriva aristocraţiei şi

a domnirei ungureşti. Vai ! pentru ce necunoscu el această frumoasă misie şi trase asupră-i pedeapsa meritată acelor ce calcă menirea cu care providenţa i-a însărcinat !

Dar afară de popoare, ştim că o mare parte din cei mai mari nobili ai Ardealului, nemulţămiţi de Bathoreşti, chema în dorinţa inimei lor pe Mihai ; deşi, în lipsă de dovezi temeinice, nu credem că această dorinţă a mers pînă la trădare şi că ei ar fi înlesnit cu ceva la triumful lui Mihai.

Astfel, cursoarea ce tîra pe Mihai şi îl împingea în Ardeal era puternică, nebiruită, providenţială.

XII

A doua zi după pornirea lui Csomortany spre Ardeal, luni în 13 octomvrie 1599, Mihai-Vodă adună la Ploieşti o parte mare din oştile sale. Toată gloata ostaşilor români şi sîrbi erau aşăzaţi în piaţă şi pe uliţi, iar călăreţii gvardiei sale, numiţi *curteni*, şi o ceată de cazaci şi de polonezi îi răspîndi împrejurul oraşului. Generalului Baba-Novac, care avea supt comanda lui 5 000 oameni pedestrime precum şi pe haiducii din Ungaria, îi dete poruncă de a-şi întocmi ostaşii săi armaţi în cinci rînduri, din piaţă pînă la curtea palatului domnesc. Astfel fiind posturile aşăzate, aduseră înaintea lui Mihai mai întîi pe viteazul George Mako cu ceilalţi căpitani de oaste, Ştefan Tascuni, Ion Tamasfalvi, Grigore Kiş şi pe toţi ofiţerii unguri ce slujea în armata sa. Domnul le luă mîinile lor în ale sale şi-i puse să jure că-l vor urma oriunde îi va povăţui, mai ales în espediţia ce el pregătea, că vor asculta şi vor îndeplini toate poruncile sale şi că nu vor trăda steagul său nici de faţă, nici într-ascuns. După ce dete astfel drumul lui Mako şi oştilor sale, aduse asemenea de la satul Floreşti 500 călăreţi unguri comandaţi de Dimitrie, ce-i zicea cel Mare, şi de locotenenţii săi Georgie Horvath, Ioan Kiş, Petru Kidel, Ioan Sindi şi cîţiva alţii. El aduse încă şi pe beşlii, de care avea două sute în oastea lui. Această ceată de călăreţi, supt această numire turcească, era întocmită de

Mihai-Vodă. Ei avea o plată deosebită şi ajunseră fruntaşii vitejilor. Capul lor era Ştefan Petnahazi. Mihai-Vodă îi aduse pe unul după altul spre a face jurămîntul. Fură unii care se îndoiră puţin a face un jurămînt orb şi cam nehotărît. Către care întorcîndu-să Mihai, le zise cu oarecare asprime : „Faceţi, căci datoria soldaţilor este a urma pe general, iar [nu] a generalului a urma pe soldaţi ; mie să cade a porunci, vouă a asculta !"

Mihai, căutînd mereu a ţine cît mai ascuns proiectul său, răspîndise vorbe, ca mai nainte, că această gătire de război să face asupra turcilor. Dar o seamă de boieri pătrunseseră proiectele sale. Era mulţi din boierii săi cei mai iubiţi, cărora nu prea plăcea ţintirile *ambilor Mihai*, cum se zicea atunci, adecă ale domnului şi ale banului Mihalcea, care mereu aţîţa ambiţia şi pofta de domniri şi de coprinderi a domnului. Aceşti boieri iubea ţara şi pe domn, dar voia să vază pacea şi se împotrivea espediţiei în Ardeal, ca una care poate avea pînă în urmă sfîrşit rău, aţîţînd mulţi duşmani asupra ţării şi zădărnicind nădejdea de a o vedea împăciuită şi culegînd rodul de atîta sînge vărsat. Intre aceşti boieri era şi Theodosie Logofătul, boier bătrîn, ales, de cinste şi priceput la sfat. Folosindu-să de lipsa banului Mihalcea, ce se afla încă în Ardeal, lîngă cardinalul, acest boier vru să facă o silinţă spre a întoarce pe Mihai-Vodă din hotărîrea sa d-a intra în Ardeal. [El] trase în gîndul [său] pe soţia lui Mihai, doamna Stanca*. Era o femeie aleasă această doamnă, ale cării calităţi chiar duşmanii soţului ei nu se putură opri a le încununa cu laude entuziaste. Bună, blîndă, supusă, înger de mumă şi de soţie, ea adesea domolea iuţimea şi asprimea caracterului soţului său, şi într-aceeaşi vreme, inimă eroică, ea împărtăşea de multe ori primejdiile bărbatului său, însoţindu-l în războaie şi pînă pe cîmpul bătăliilor stînd în coasta lui. Ca logofătul Tudosie, ea nu iubea pe banul Mihalcea, pe care îl învinovăţea că sfătuieşte rău pe domn. Fie un presentiment de nenorocirile ce coprinderea Ardealului va trage asupra familiei sale, fie numai nişte scrupuluri nobile şi poruncite

---

* În manuscris : „doamna Florica". Confuzie cu numele fiicei lui Mihai Viteazul (n. ed.).

oricărui e în poziție d-a asculta numai glasul inimei sale, fără a avea alte datorinți mai înalte a împlini, ei i să părea că e nedrept lucru a purta războiul în Ardeal. Cu inima stăpînită de aceste simțiri, ea se duse lîngă soțul său, silind prin rugăciuni și lacrămi a-l întoarce din hotărîrea sa. Ea îi aduse aminte azilul ce le dedese Ardealul atunci cînd erau amîndoi pribegi, prigoniți de tiranul Alexandru, ajutorul ce îi dedese prințul Sigismund spre a se face domn și mai pre urmă spre a mîntui țara de năvălirea lui Sinan-Pașa ; și îl jura pe Dumnezeu, pe sf. Mihai și pe sf. Nicolae, patronii casei lor, d-a nu purta războiul într-o țară de la care priimise numai bine, spre a nu trage asupră-i osînda nemulțămitorilor. [70] Înfocatele și elocuentele cuvinte, precum și lacrămile ei fură zădarnice ; ele nu putură clăti hotărîrea soțului său. Și oare s-ar fi căzut ca el să lase tocmai acum, în minutul d-a o îndeplini, o idee care de multă vreme frămînta în inima sa ? În ce oare se arăta el nemulțămitor ? Daca Sigismund Bathori l-a ajutat oarece prin creditul său spre a căpăta domnia, el nu i-a răsplătit însutit această mică facere de bine prin cîte foloase biruințele sale a adus Ardealului și care sporiră gloria lui Sigismund ? Trebuie oare a uita la cîte umilințe supuse Sigismund pe Mihai și patria lui ? Trebuie a uita că pata rușinosului tractat de la 1595 nu era încă ștearsă ? Daca Sigismund a venit a-l ajuta împotriva lui Sinan, nu era oare spre a se ajuta pe sineși și Ardealul, ce era deopotrivă amerințate ? Atîta numai că, în loc să aștepte pe turci în Ardeal, veni să-i întîmpine în Țara Românească și feri prin aceasta Ardealul de pustiirile războiului. Apoi, chiar de ar fi avut Mihai și românii datorie de a fi recunoscători lui Sigismund, acesta mai cîrmuia acum Ardealul ? Nu-l lăsase, pentru peirea lui Mihai, în mîinile cardinalului ? Acesta apoi nu era vădit de dușman al nostru ? Trebuia oare a-i lăsa timp a ne izbi și a ne pune în stare d-a nu-i putea sta împotrivă ? Și chiar de ar fi fost altfel purtarea cardinalului, chiar de ar fi avut Mihai datoria a se arăta recunoscător către dînsul, recunoștința personală a unui domn poate oare stinge dreptul și datoria unei nații ? Putea el dezerta cauza națională pe care se făgăduise a ajuta ? Ardealul, a cării gloată a populației sunt români, nu este el o țară românească ? Trebuia oare a mai lăsa în stăpînirea ungu-

rilor toată această țară, care, după dreptul naturei și dreptul oamenilor, este a românilor? Mai ales cînd chiar și populațiile de alt sînge îl chema?

Ce, fiindcă ne tragem din acel glorios popor, stăpîn al lumei, care întemeie cea mai minunată și mai colosală unitate cunoscută în cartea istoriei omenirei, fi-vom noi osîndiți a trăi alături frate cu frate în veci strein unul de altul? Suntem noi osîndiți a ispăși mărimea strămoșilor noștri și jugul supt care ei osîndiră lumea, trăind vecinic izolați unul de altul, supt un deosibit jug barbar? Dumnezeu nu ne-a dat și nouă oară un același drept ca celor-lalte nații și o aceeași datorie, o misie a împlini în omenire? Dar întreprinderea de a crea unitatea națională e grea; ea va ațîța mulți dușmani asupră-ne și curînd sau mai tîrziu ne va fi fatală, precum fu lui Mircea, Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Ce, pentru că o datorie, o datorie națională, o datorie de viață și de moarte e anevoie, suntem oare în drept a ne apăra de dînsa? Se poate oare naște ceva în lume fără jertfe și dureri? Eroul va cădea într-adevăr supt această grea sarcină. El va adăoga un nume glorios mai mult la șirul martirilor unității naționale; dar silințile lui, sîngele său vărsat, pînă și greșalele lui vor lumina calea generațiilor viitoare, și o zi va veni, cît de tîrziu, cînd ursitele glorioase ce el a visat pentru nație se vor împlini.

XIII

Pîn-a nu intra în Ardeal, Mihai se chipzui a feri, în lipsă-i, Țara Românească de năvălirile turcilor. Spre acest sfîrșit, după spusa lui Bethlen, le trimise soli vestindu-le că povățuiește o armie împotriva cardinalului, care a încheiat pace cu împăratul, și că să va sili în tot chipul a-l aduce la ascultare și a-l face credincios sultanului. Spre a da mai mult credit acestii fabule în ochii turcilor, el lăsă în Tîrgoviște un ceauș însărcinat a priimi în lipsa lui un tribut pentru sultanul.[71] Adesea turcul ca și Mihai au

căutat a se înşăla unul pe altul prin asemenea fabule groase, la care nimeni nu putea crede. Şi fără îndoială că şi acum, daca turcii nu năvăliră în ţară, era mai mult din neputinţă decît de încrederea în vorbele lui Mihai. Slujindu-se cu asemenea vorbe, acesta nu vătăma decît caracterul său şi îşi trăgea asupră-şi, din partea duşmanilor săi, cu oarecare temei, învinovăţirea de a fi om viclean (rusé), prefăcut şi fără credinţă.

Înainte de a ieşi din ţară, Mihai aşeză pe bătrîna sa mumă, Teodora, pentru care era plin de dragoste şi de îngrijire, ca într-un loc de siguranţă, la monastirea Cozia. clădită în poalele Carpaţilor, ca să şază cîtă vreme va ţine războiul. Această bătrînă doamnă, care văzu şi presimţi cu inima nestatornica norocire a fiului său, fericirea şi restriştea lui, pînă şi tristul său sfîrşit, muri în aceeaşi monastire, cinci ani după această espediţie (1603).

Doamna Stanca *, neizbutind a întoarce pe soţul său de a întreprinde espediţia hotărîtă, vru a-l însoţi în Ardeal, şi împreună cu fiul său, Petraşcu, ce avea atunci 15 ani, a împărtăşi primejdiile soţului ei. [72]

XIV

Mihai-Vodă nu se mulţămi, ca un general harnic, a învălui espediţia sa de cel mai mare secret, dar încă adoptă un plan de operaţii a cărui idei strategice cu drept poate minuna. În înţelegere fiind cu saşii, sigur d-a trage pe săcui în parte-i, el hotărî a intra cu oastea principală pe la Văleni şi pasul Boza în Ardeal, a se aşeza între saşi şi săcui, a ţine pe aceia în supunere, a trage pe aceştia în partea lui şi a închide calea prin care ajutoarele de poloni şi de moldoveni putea sosi cardinalului. [73] Tot într-o vreme el trimise peste Olt, la Radu Buzescul şi la banul Udrea. ca să saie şi ei cu toate oştile Craiovei, ale Jiului şi cu ale Mehedinţilor, să-i iasă înainte către luncile Sibiiului şi,

* În manuscris : „Florica" (n. ed.).

ocupînd acest oraş aliat, să ţie calea deschisă către Alba-Iulia, capitala Ardealului şi punctul obiectiv al operaţiilor războiului.[74]

Astfel toate întocmind şi prevăzînd, trei zile după depunerea jurămîntului oştilor, la 16 oct., Mihai-Vodă porunci ungurilor săi să meargă a tăbărî la poalele Carpaţilor ce despart Ţara Românească de Ardeal. Acolo chemă în grabă toată mulţimea ostaşilor, ce era împrăştiaţi prin pregiur în batalioane, puse prin glasul erolzilor de proclamă : ca toate trăsurile să rămîie în urmă ; fiecare să-şi poarte bagajul ; lucrurile cele mai grele să se încarce pre cai de cărăuşi, puţine trăsuri rămase pentru femeile şi avuturile boierilor ; ca să încarce lucrurile taberii pe cai uşori de munte, lăsînd tot ce e greu de purtat ; că prinţul Andrei a făcut pace şi alianţă cu turcul ; că oastea va trece prin Ardeal, căci cezarul i-a dat loc de întîlnire în Ungaria ; că el voieşte ca în această cale căpetenii şi soldaţi să fie unul lîngă altul, soţi de drum. Astfel poruncind, el se pune cu toată oastea a trece munţii, îndreptîndu-să către pasul Boza. Înainte trimise o ceată aleasă spre a ocupa trecătoarele şi a stăpîni strîmtorile, ca să nu lase pe duşman să răstoarne pe drum copaci, lucru ce lesne se face într-acele locuri, şi astfel să-i taie drumul sau să-i întinză curse în strîmtorile de dincoace ; şi că, de se va găsi, să le strice, ca să înlesnească trecerea armiei. El se luă pe urma acestii cete cu atîta iuţeală, încît într-o zi şi o noapte trecuse Alpii * mai cu toate oştile sale, pîn-a nu merge încă vestea în Ardeal că el a pornit din Ţara Românească.[75] Această estraordinară iuţeală dovedeşte lămurit că acest mare războinic fu poate cel dintîi în Europa care simţi zisa, comună acum, „că secretul tacticei stă în picioare".

Timpul uscat şi arzător al verii trecute, şi acela al toamnei din acest an favoriza întreprinderea lui Mihai, căci nici cerul nu fu ploios, după cum adesea se întîmplă în această lună, de face pămîntul noroios, nici zăpada, nici frigul şi nici o altă turburare a aerului nu întîrzie această espediţie.[76] „Un geniu favoritor lui Mihai, împotrivitor ungurilor — zice Bethlen — îi făcuse tot lesne de îndeplinit.

* Aici şi în continuare, denumind Munţii Carpaţi (n. ed.).

Drumurile nu era închise prin copaci răsturnați, nici apărate prin oștire ; el nu întîlni nici o oaste care să-l oprească în cale și trecu Alpii cu mai mare iuțeală decît odinioară Anibal." [77].

XV

După ce a trecut munții, găsind un loc priincios pentru hrana și odihna oștilor la trecerea din Țara Românească în Ardeal, numită Boza, Mihai-Vodă tăbărî acolo în acea zi, care era o sîmbătă [78] (18 octomvrie). [79]. Îndată porni pe George Mako, Ioan Tamasfalvi, Ștefan Haraly și un alt Ștefan Dömös, toți săcui de neam, ca să îndemne pe săcui la revoltă. Ajungînd lîngă concetățenii lor, aceștia să siliră cît putură ca să-i aducă cu gloata în tabăra lui Mihai. Ei le făgăduiră mari răsplătiri și mai ales o libertate temeinică, pentru care d-atîtea ori ei să sculaseră și trăseseră asupră-le cumplite pedepsi de la prinții Bathorieni și cei mai dinaintea lor ; ei îi povățuiră d-a scutura acum acest jug nu numai rușinos, dar și nesuferit ; să nu gîndească că vor fi la siguranță de nu vor îmbrățișa nici o parte, nici pe alta ; să să socotească că lîngă Mihai vor fi îndată răsplătiți prin redobîndirea libertății și că n-au nimic a nădăjdui de la prințul Andrei, un Bathori și un popă ; că mai bine este a scutura odată o nevrednică robire, decît a să lăsă a trăi vecinic supt împilare, ei și neamul lor. Auzind aceste vorbe și altele, secuii care locuia Csikul și Gherghiul răspunseră că ei nu vor lua armele și nu să vor duce la Mihai pînă cînd cetățuia Varhegy, zidită dasupra capetilor lor de Ioan Sigismund, ce fusese ales crai al Ungariei, nu va fi dărîmată ; că daca Mihai, ieșind biruitor, voiește a priimi această condiție și să le dea libertatea, făgăduiesc d-a alerga îndată lîngă dînsul și d-a urma steagul său. Înștiințîndu-să Mihai d-aceasta, priimi cererile lor, și săcuii, cum aflară răspunsul domnului, să adunară

în mare număr lîngă cetățuia Varhegy și o deteră pradă flacărilor ; apoi vro mie dintr-înșii alergară la arme.

În vreme ce aceștia să gătesc a să duce lîngă Mihai-Vodă, sfărîmînd și arzînd palaturile nobililor, ceilalți săcui, în pilda lor, năvăliră cu atîta furie asupra palaturilor celor mari, încît mai nici unul nu scăpă de omor.[80] Între aceste palate fură arse și palatul și posesiile lui Ion Böldi din săcuime, pe care cu greșală spun unii că se arseră de Mihai-Vodă.[81]

Într-acea, ridicîndu-și tabăra de la Boza, Mihai o așăză duminică (19 octomvrie) lîngă Prasmar, oraș din Țara Bîrsei sau ținutul Brașovului.[82] Mihai-Vodă, nevrînd a lăsa în urmă-i un oraș așa de important ca Brașovul, care ar fi putut a-l izbi în spate, a ridica oștiri sau a-i tăia linia de comunicație și proviziile,[83] chemă îndată în cortul său pre cei mai de căpetenie ai orașului, între care judele Valentin Kersely, om ales prin calitățile și prin avuțiile sale, și le zise ca să-i dea orașul și să-i jure credință, fiind mai bine pentru dînșii a-l sprijini decît a-l mînia.[84] Judele se consultă cu magistratul orașului și, nu atît pentru orășeni, cît pentru Țara Bîrsei, ce le era supusă, hotărîră și să învoiră cu toții ca să facă pe voia lui Mihai, supt condiție ducă va coprinde țara. Așadar, în 20 octomvrie, ieșiră deputați din partea orașului Chirilă Greissing, senator și bătrîn respectat prin părul său cel alb și prin înțelepciunea sa,[85] împreună cu Luca Hirscher. oratorul comunității, și cu alți doi cetățeni jurați, însoțiți și de cîțiva soldați. Apropiindu-să ei de tabără, le ieșiră întru întîmpinare cîțiva cazaci carii îi duseră la cortul domnului.[86] Ei îi prezentară un car cu cojoace, trebuincioase soldaților spre a se feri de frig, și bucate multe, și îl rugară să tracteze orașul Brașovului cu milostivire, căci populația, fiind puțin războinică și cu totul dedată la industrie, nu-l poate întru nimic vătăma.[87] Mihai le răspunse că ei, prin înscris întărit cu pecetea cetății, să se îndatoreze cu credință împăratului nemțesc, căci de nu, el va da în pradă cetatea cu tot ținutul ei. L-aceste cuvinte, deputații, văzînd primejdia, își cerură trei zile spre a se chipzui.[88]

În noaptea acei zile, luni spre marți (20 spre 21 oct.). după miezul nopții, pe o ploaie și o grindină grozavă, Mihai dete semnalul d-a rădica tabăra de la Prasmar [89] și merse de tăbărî la Codlea (Zsunyog-szeg ?).[90]

În ziua următoare (21 oct.), sosiră în tabără solii brașovenilor, anume Pavel Kertz, doctorul cetății, Mathei Fronius și Ion Hirscher, jurați, cu cîțiva din sutași, spuind că comunitatea n-a mai vrut a aștepta pînă în sorocul de trei zile ca să aducă răspuns și că i-a însărcinat ca să roage pe Mihai-Vodă a să mulțămi cu făgăduiala că-i vor fi credincioși, de-l va ajuta Dumnezeu a izbuti asupra lui Andrei ; că de vreme ce le voiește binele, dupe cum zice, să se îndure asupră-le și să nu-i puie în primejdie de a peri prin răzbunarea lui Andrei ; [91] cu toate acestea, ei făgăduia de acum a nu unelti nimic împotrivă-i, nici de față, nici pe ascuns, și [a] sta în liniște desăvîrșită, numai și domnul să fie binevoitor locuitorilor tîrgului și locului din împregiur. [92] Mihai îi ascultă cu luare-aminte și le răspunse astfel : „Văd că voi vă temeți și de mine și de prințipele vostru, și nu fără cuvînt. Deci eu sunt mulțemit cu făgăduințele voastre, numai să rămîneți statornici.“ [93]

În 22 oct., Mihai trece cu toată oastea sa peste măgura Codlei, și încă în aceeași zi ajunse la Șărcaia, o moșie de ale Brașovului. [94] Trecînd armia prin pădurea numită Dracon, care se întinde la 16 mii de pasuri, niște veliți poloni din avangardă, întîlnind niște negustori ce veneau cu marfă, îi prădară și îi uciseră. [95] Alți soldați în cale aprinseră cîteva sate, între care Feldioara și Măghiurușul, [96] prădară cîțiva preoți și rădicară mai ales toți caii și bucatele ce găsiră prin sate. Asemenea rele, care făcură pe analiștii și istoricii unguri a urla și a se văita de fărădelegile oștirei lui Mihai, chiar și astăzi, cînd armiile sunt bine disciplinate și administrația proviziilor organizată, sunt foarte comune la o oștire care năvălește în pămînt strein și este nevoită a se hrăni cum și unde va putea. Apoi în-

dărătnicia locuitorilor de a-și ascunde bucatele mînia pe ostași. Mihai se silea cît putea a ține în frîul disciplinei pe ostași, dar strășnicia lui nu putea vedea și pedepsi tot. Așa, cînd plecă oastea din Prasmar, niște ostași puseră foc tîrgului. Mihai, cum află, sări și puse oamenii săi să stingă focul, „jurîndu-să — spune o cronică vrăjmașă lui — cum că cu voia lui nu se fac acestea, însă el nu e în stare a ține în frîu o astfel de mulțime de ostași furioși“.[97] El află mai apoi că niște ostași izbiseră castelul de la Heltii și era p-aci să-l coprinză și îndată trimise poruncă strașnică de-i opri de la această întreprindere.[98] Aceste sunt destule spre a nimicnici nerușinatele hule ale istoricilor unguri, care învinovățesc pe Mihai nu numai că n-a făcut nimic spre a înfrîna ostășimea, ci încă a îndemnat-o „la hoție, tîlhărie, pustiire, aprinderi și omor“.[99] Era cu greu, într-adevăr, a nu se întîmpla oarecare eccesuri și a păstra o strașnică disciplină într-o armie numeroasă, compusă în mare parte de ostași mercenari de feliurite nații. Spre a-și închipui cineva ce fel era armiile atunci, trebuie să-și aducă aminte cum era ele cîțiva ani mai în urmă, în războiul de 30 ani. Armia lui Mihai trebuia să semene cu aceea împărătească a vestitului Wallenstein.

În 23 oct., Mihai scoase afară o proclamație, vestind că el a venit ca să ție pe locuitorii Ardealului în credința și supunerea ce ei juraseră mai nainte împăratului și a scoate din scaun pe Andrei Bathori, care, lăsînd partida creștinească, va să predea Ardealul turcilor. Dup-aceea el porni de la Șărcaia spre Făgăraș, „nevătămînd pre nime — zice aceeași cronică citată mai sus — nici prădînd satele, pentru că de bunăvoie îi dete cele trebuincioase spre hrană“, și chiar într-aceeași zi ajunse la Cherțișoara.[100] În cale, în toate părțile Mihai revoluționa popoarele și îi silea, mai ales pe sași (pe care nu voia a-i lăsa în urma sa în stare de a se arma), a se uni cu armia sa.[101]

Mihai făcea toate cu o grabă mare, încredințat fiind că Andrei se află cu totul fără putere, încît el credea că, silind la drum, îl va putea ajunge pîn-a nu apuca el a-și strînge armia și că lesne îl va putea nimicnici.[102]

XVII

La Alba-Iulia, dieta se adunase chiar în aceeaşi zi în care Mihai-Vodă tăbărîse în strîmtorile Alpilor. Ea se apucase îndată, după cererea prinţului, de a face proces lui Bocskai, care nu vroise a se înfăţişa în persoană înainte-i, după cum fusese citat. După două zile, iată soseşte un curier trimes de Valentin Herschely de la Braşov cu cărţi către cardinalul, pe care, deschizîndu-le sfetnicul său Gaspar Corniş, văzu că se vesteşte că deocamdată tot e liniştit şi sigur, afară numai că s-au văzut rătăcind într-o trecere în vecinătatea Bozii nişte companii de veliţi polonezi, dar că ei nu făcuseră nici un rău nici oamenilor, nici vitelor, şi că de se va întîmpla ceva mai însemnat o vor face îndată cunoscută. Dar curierul care adusese scrisorile, cînd ieşise din Braşov, văzuse avangarda lui Mihai întinsă de bătaie în preajma oraşului. Ajungînd la Alba-Iulia încă galben de frică şi socotind că în cărţile sale se pomeneşte de năvălirea lui Mihai, nu spuse nimic lui Gaspar Corniş, dar răspîndi această veste printre orăşeni, încît tot oraşul se umplu şi ferbea pe uliţi vorbind de aceasta, cînd cei mari nu ştia încă nimic. Un căpitan de călăreţi pretoriani, anume Gaspar Libek, ducîndu-să la Corniş, îi făcu cunoscut zgomotul răspîndit în oraş de curier. „Ajută-ne, Doamne !" strigă Corniş tremurînd l-această groaznică ştire, şi îndată, aducînd înainte-i pe curier, se asigură de adevăr şi, după ce îl mustră rău, alergă la prinţul Andrei spre a-i spune primejdia ce îl amerinţă. Cine ar fi văzut turburarea şi spaima lui Corniş atunci s-ar fi încredinţat că acest om nu putea fi trădător, dupe cum l-au bănuit unii din analişti. [103]

Spun că Andrei Bathori dintru-ntîi nu vru să crează, tratînd această veste de fabulă şi glumă, mai ales că solii lui Mihai, banul Mihalcea şi George Raţ, se afla la Alba, lîngă dînsul, şi îl încredinţau a nu se îngriji, căci toate or ieşi cu bine. [104] Cu toate acestea, ţiind după obicei îndată sfat cu cei mai mari, porunci să trimiţă fără întîrziere în toate părţile, spre a chema pe lăcuitori la arme. Într-acea, nobilimea săcuilor, mai aproape fiind de rău şi credincioasă prinţului Andrei, trimitea curier peste curier, spre a-i vesti că Mihai-Vodă a trecut Alpii şi a sosit cu o armie

însemnată la Prasmar : că a aprins nu numai castelul lui Ion Beldi, ce se afla atunci la dietă, dar încă a purtat flacăra și sabia prin toate satele și orașele ce a întîmpinat pînă la Földvar. Spune Ambrosius Simigianus că mulți din nobilii voitori de rău ai prințului Andrei prindea scrisorile ce-i era adresate și oprea pe curieri d-a se înfățișa înaintea lui ; pe lîngă aceasta, vorbile despre sosirea dușmanului să împotrivea una altia și el să silea prin multe cuvîntări a-l încredința că n-are a să teme de nimic. Cu toate acestea, zice Bethlen, precum valul gonește valul, d-asemenea o vorbă despre sosirea lui Mihai mărea și întemeia pe ceilaltă vorbă și umplea urechile tutulor. A doua noapte după sosirea curierului de la Brașov, să duce Ștefan Bathori, Gaspar Corniș, Pancratie Sennyei și Ștefan Bodoni lîngă prințul Andrei, pe care îl găsiră meditînd și cîntînd dintr-un instrument de muzică, pe cînd țara era în foc. Ei îl deșteptară din meditația sa, descoperindu-i adevărata stare a lucrurilor. Andrei, fără a să prea grăbi și fără a-și perde cumpătul, [105] dă drumul dietei și, numind pe Gaspar Corniș locotenent al său peste toată armia, [106] trimise îndată porunci strașnice în toate părțile crăiei, [107] spre a se purta, pre obicei, în tot locul o sabie cruntată în sînge [108] și a vesti ca, fără zăbavă și cu cea mai mare iuțeală, toată nobilimea, toată breasla ostășească să se adune în grabă înarmată la Sas-Sebeș, căci o primejdie obștească amerință și nu sufere nici o întîrziere ; că toți aceia ce nu să vor grăbi a veni vor fi priviți ca niște trădători și dezertori și se vor pedepsi cu moartea cea mai cruntă. [109] El scrise asemenea și la săcui, care era scutiți de slujbă ostășească de cînd fuseseră despuiați de libertatea lor, ca, într-o primejdie atît de grea, să-și unească și ei puterile spre a goni din patrie pe dușmanul comun, făgăduind a da libertate la toți aceia ce-i vor sta într-ajutor ; că era mult mai bine și mai sigur pentru săcui d-a-și dobîndi libertatea de la un prinț ales de dînșii, care are aceeași nație, limbă și obiceiuri ca și ei, decît a lua armele în favorul unui strein, împotriva aceluia ce este os din osul lor și sînge din sîngele lor. Și pentru ca să-i facă să se lupte cu dînsul și fără voia lor, Andrei luă măsuri aspre în țara săcuilor dintre rîurile Mureș și Crișul (odinioară Rîul Aurit). Una din aceste măsuri era punerea în lucrare

a unui obicei vechi, întrebuințat de schiți și apoi și în Ungaria pe la începutul acestei crăii. Acest obicei era ca la o primejdie mare cu care amerința vrun dușman streir țara, acel locuitor ce nu să scula îndată după poruncă, spre a lua armele împotriva dușmanului, era legat cu funii prin mijlocul trupului și cu multă rușine pedepsit.[110] Dar ura săcuilor asupra lui Andrei era atît de mare, încît nici amerințările, nici făgăduielile lui nu-i putură îndupleca a lua armele în favorul lui.[111]

În urma acestora, cardinalul merse de întîlni pe Malaspina, ce se afla bolnav, îi espuse primejdia în care se află și dobîndi de la acesta făgăduiala că va sta mijlocitor spre a-l împăciui cu Mihai-Vodă. Ei se chipzuiră de a trimite mai nainte pe un nobil, Isac Csejtie, la Mihai, spre a afla cererile lui și a căuta a-l aduce la simtimente pacinice. Dar Mihai, fără a da nici un răspuns, opri la sine pe Isac Csejtie pînă după bătaie. Fără a mai perde vreme, cardinalul, urcîndu-să într-o trăsură, ieși din capitala sa, ce nu mai era s-o vază, ursit a fi o privelişte ticăloasă a lunecoaselor lucruri omenești. El lăsă în locul său în Alba-Iulia pe fratele său, Ștefan Bathori, și pe Ladislas Gyulasi, și se duse la Sas-Sebeș, unde se făcea adunarea oștilor.[112] Aci aflînd Andrei că Mihai înaintează repede spre Alba, fără a aștepta toate oștile, ce soseau încet, își rădică tabăra de acolo. El porunci ca cei ce vor sosi să-l urmeze și, lăsînd doparte Făgărașul, unde avea garnizoană, se îndreptă cu mare grabă spre Sibiiu,[113] unde ajunse a treia zi,[114] în 24 oct.[115] Locuitorii Sibiiului, care, împreună cu căpetenia lor, Albert Süveg, era aliați cu Mihai, îl priimiră reci, fără a-i da datoriile de credință cuvenite.[116]

XVIII

Într-aceea, Mihai înainta cu grabă spre Sibiu, socotind să ajungă acolo înaintea lui Andrei. În 25 octomvrie el ajunse lîngă tîrgul Tălmaciului * cu oastea, soția și familia

* În manuscris: „Sălmaciului" (n. ed.).

na. Ținta lui era a înlesni unirea cu armia sa a șase mii ostași olteni, ce-i aducea pe la Turnul Roșu Radul Buzescu și Banul Udrea, pe care îi aștepta în tot minutu și care sosiră tocma a doua zi, în 26. Armia lui Mihai se mai adăogase în cale cu o seamă de săcui, sași și alți partizanî ai săi din Ardeal, mai ales români ce-i venise într-ajutor.[117] Astfel împreunîndu-și oastea, Mihai-Vodă, mai naintînd spre Sibiu, își așază tabăra la sat la Vestem,[118] ținându-și astfel armia între cotiturile munților, pînă va socoti c-a venit vremea ca s-o scoață la cîmpie.[119]

Între strîmtorile munților era un spațiu săț îndestul de mare, unde Mihai putea tăbărî și a-și întocmi oștile. Acolo el ascunse ceata femeilor, tot ce după vîrstă și după sex nu era în stare d-a se lupta, împreună cu bagajele și o mare mulțime de cară.[120] Miercuri în 17/27 oct., strejile ambelor armate protivnice se arătară și se văzură unele cu altele. Dar, atît pentru că tunurile noastre rămăseseră în urmă cale d-o zi, cît și pentru că în acea zi era sărbătoarea evanghelistului Luca, pe care românii îl cinstea foarte mult, Mihai hotărî a-și ține oștile în strîmtorile munților și d-a nu da bătaie în acea zi.[121]

Cardinalul, văzînd apropierea armiei lui Mihai, intră în grijă mare, căci, nesosindu-i încă ajutoarele de la Lipova, Ieneu, Caransebeș și ale săcuilor din scaunile Ariaмos și Mureș, el se socotea mai slab în puteri nu numai cu numărul, dar și cu calitatea oștilor. „Într-adevăr — zice Bethlen — românii, care de mai mulți ani se afla în războì necontenit cu turcii, obicinuiți cu munca și cu primejdiile, era priviți de toți ca mult mai buni ostași decît ungurii."[122] Între aceste oști românești, mai deprinse la izbîndă și mai vestite, era cetele ce se chema *Buzeștii* și *Rățeștii*, pre numele căpitanilor săi, frații Buzești și George Raț.[123]

Cu toate că, în adevăr, oștile lui Mihai era mai bune decît ale lui Andrei, în care să afla mulți țărani rău armați și nedeprinși cu războiul,[124] dar cu numărul nu se deosibea mult între dînșile.[125] Fiecare armie număra ca la 25 mii luptători ;[126] artileria lui Andrei era mai bună și mai numeroasă decît a lui Mihai ; el număra mai mult de 40 tunuri, în vreme ce Mihai avea numai 18 bucăți, mari și mici.[127] Cardinalul, în tabăra sa, adună pe lîngă sine se-

natul și alți oameni încercați, spre a să sfătui cum să poarte mai bine războiul. Părerile fură împotrivite ; unii sfătuia d-a prelungi războiul și a nu lăsa să hotărască soarta și norocu unei singure bătălii. Ei zicea că această prelungire va dezorganiza armata lui Mihai prin foamete, ostenelile războiului, lipsa banilor și nedisciplina ostașilor ; că, cu cît vor întîrzia mai mult, cu atîta armia lor va crește în număr, în vreme ce a lui Mihai va slăbi. Alții zicea că trebuie a rezema toată tabăra de zidurile Sibiului şi s-o întărească prin metereze făcute cu cară legate împreună ; că astfel, unind tabăra cu orașul, or putea avea îndestulare despre hrană și respinge pe dușman prin lovituri de tun, de s-ar ispiti el să-i lovească ; că trebuie a potoli focul dușmanilor, prelungind războiul prin amînări, făgăduieli, înșălăciuni și solii ; că astfel puterile dușmanului să vor moleși și se vor slăbi prin așteptare și prin izbiri parțiale, mai ales cu un om ca Mihai, iute, îndrăzneț și nerăbdător ; astfel, încheia ei, Fabius birui pe Anibal și craiul Matei triumfă lîngă Vratislav de silințele a doi puternici crai, al Poloniii și al Boemiii. Emeric Sziczsai, unu din credincioșii prințului Andrei, îl rugă îndeosebi d-a-și căuta un azil înaintea luptei, spre a se feri de primejdiile războiului, aducîndu-i aminte nenorocirile de la Varna și Mohaci. La acestea Andrei răspunse : „D-aș fi în locul tău, și eu aș face-o ; dar știindu-mă cap al acestii armii, nu voi să fiu fugar și să dezertez p-ai mei“.

Dar alții, pe care bănuitorii cronicari îi numără între dușmanii lui Andrei, povățuiau a nu se trage înapoi și a nu lăsa a trece ocazia d-a stăvili năvălirea dușmanului ș-a opri răul d-a să întinde mai mult ; că cu cît mai mult vor întîrzia, armia lui Mihai va crește prin unirea săcuilor ce îi mai așteaptă să vie ș-a altor partizani ai săi ; că dușmanu va fi mult mai de îngrozit atunci cînd își va uni toate puterile. Pentru aceea nu este vreme de perdut ; trebuie a lua armele pentru patrie și pentru libertatea copiilor săi și a cerca norocu războiului. [128] Acest sfat era și cel mai bun, căci orice prelungire a războiului ar fi fost în paguba lui Andrei și în folosul lui Mihai, de vreme ce popoarele Ardealului ținea cu acest din urmă. La acest sfat se uni și Andrei și hotărî a-și cerca norocul. [129] Mai

nainte însă el vru să sleiască toate mijloacele de împăciuire. „O ! nepricepută minte omenească ! zice unul din cronicarii noștri ; cîtă vreme fu de a tocmi țara și a face pace, și nu vru ; ci vru să tocmească cînd nu fu de nici un folos.“ [130]

XIX

Mihai-Vodă, precum am văzut în urmă, și din pricinile arătate, nevrînd a da bătaie în acea zi de miercuri 17/27 oct., spre a îndatora pe dușman a nu-l izbi, se socoti a-l ocupa în acea zi cu negoțiații. Trimise dar soli la Andrei, cerîndu-i ca să-i deschiză cale pentru el și armia sa, spre a merge să se unească cu nemții împotriva turcilor, căci de nu, apoi ș-o va deschide el cu sabia ; că el n-a intrat cu gînduri vrăjmășești în Ardeal ; că de s-a făcut vro pustiire prin sate și orașe, a fost fără porunca lui. Andrei, doritor de pace, ascultînd solii, îi trimise înapoi la Mihai, împreună cu doi ai săi, cu acest răspuns : că Mihai-Vodă trebuie să se tragă în Țara Românească tot pe drumul pe unde a venit și să despăgubească toate relile ce au făcut ostașii săi și apoi să facă o nouă legătură de pace și alianță temeinică împreună.

Mihai, ascultînd propunerile deputaților, se arătă a le priimi în de bine și, spre a însufla mai multă nădejde de pace lui Andrei, el încheie cu aceiași deputați o încetare de arme pentru acea zi, și pentru care ceru zăloage, făgăduind de a trimite și din parte-i. Andrei se grăbi a trimite pe Moise Săcuiul și pe Melhior Bogathie. [131] cel dintîi căpitan vestit, cu cinste, cunoscut de Mihai pentru campaniile sale în Ardeal, celălalt june. ales prin nașterea și calitățile sale. Mihai îi trimise doi boieri străluciți, postelnicii Preda și George, cu care Andrei vorbi și se plînse cu viiciune de purtarea lui Mihai către dînsul. [132]

Într-această vreme sosi, în tabăra lui Andrei, Malaspina, legatul papii, pe care îndată prințul îl porni lîngă Mihai-Vodă, ca să să silească în tot chipu spre a-l aduce a face pace. [133] Nunțiul, înfățișîndu-să înaintea lui Mihai,

nu se temu d-a necinsti caracterul său de episcop și de sol, pogorîndu-să pînă a minți într-un chip nerușinat. Prefăcîndu-să că vine de la curtea împăratului și slujindu-să cu numele m.s.i., de la care spunea că are carte la mînă, el porunci lui Mihai să iasă îndată din Ardeal, fără a face nici o vrăjmășie. Cerînd Mihai să i să arate porunca împăratului, nunțiul răspunse că ea se află în mîinile prințului Andrei, căruia a lăsat-o, dar că peste puțin poate să i-o aducă. Malaspina fu nenorocit în înșălăciunea sa, căci Mihai îl dete de minciună, scoțînd o carte a împăratului cu totu dimpotrivă, prin care i se poruncea să izbească pe cardinal fără întîrziere, declarînd că la această poruncă voia să asculte. Nunciul îl conjură atunci în numele lui Dumnezeu că să nu facă nici o mișcare în ziua aceea, pînă ce va vorbi cardinalului ca să-l aducă la alte sentimente. Mihai nu mai răspunse nimic nunțiului [134] și acesta se întoarse chiar în acea zi la Andrei. [135] Din partea lor, Moise Săcuiu și Melhior Bogathie să siliră prin multe cuvinte a aduce pe Mihai la sentimente pacinice și binevoitoare către Andrei, zicîndu-i cu înșălăciune că un tractat de pace s-a și încheiat între acesta și împăratul și rugîndu-l ca, privind nestatornicia lucrurilor omenești, să să mulțumească pe poziția sa de acum și să n-o jertfească la ambiția sa și la un viitor nesigur. [136]

La acestea iată care fu răspunsul lui Mihai : „Am jurat lui Hristos pe turci să nu slujesc, și voi pe ei iubiți ; cum oare să mă încred vouă ? De aceea hotărît-am a vă coprinde țara, a muri ca un creștin sau peste voi a domni.“ [137] El adăogă că alianța ce spun ei c-au încheiat cu împăratul este o pricinuire deșartă, spre a ocoli greutățile de față și mai mult spre a rupe pacea decît a o face ; că e mai bine a hotărî prin arme decît a mai face tractat de pace. „Încît pentru nestatornicia norocului, știu — zise el — că sunt om, dar știu încă că Dumnezeu ajută războaiele drepte, c-am luat armele pentru lege ; că el va întări pe cei ce se luptă pentru dînsul, va prigoni pe cei ce-l vînd.“ [138]

Joi în 18 29 oct., zi consfințită după carindarul nou la apostolii Simon și Iuda, [139] des-de-dimineață, Mihai-Vodă trimise înapoi lui Andrei pe Moise Săcuiu și pe Melhior Bogathie, cu următorul ultimatum : „Andrei Bathori, ca un partizan al turcilor și vînzător al pricinei

creştinătăţii, să se lepede de stăpînirea Transilvaniei, să îmbrace haina popească, să se ducă în Polonia şi să lase prinţipatul pe seama lui Sigismund Bathori, sau să hotărască puterea armelor;[140] că atunci el, domn al Ţării Româneşti, să leagă că îl va face a dobîndi milostivirea împăratului". Cardinalul înţelese atunci că trebuie a să găti de război şi trimise înapoi zăloagele lui Mihai. El să gîndi însă să mai trimită o dată pe Malaspina lîngă Mihai, spre a mai face o cercare de pace. Urcîndu-să într-o trăsură şi însoţit de o mică escortă, Malaspina intră în tabăra lui Mihai, dar acesta nu vru să-l priimească, şi, fiindcă Malaspina se apucă in tabără a vorbi ofiţerilor şi ostaşilor, îndemnîndu-i să lase armele ca să nu verse sînge creştin. Mihai, văzîndu-l călcînd astfel de a doua oară datoriile sale de sol şi încă că nu-i adusese porunca împăratului făgăduită, îl chemă înainte-i, îl mustră puţin pentru înşălăciunea lui şi, fără a vătăma întru nimic respectul cuvenit obrazului său, îl trimise, pînă la a doua poruncă, la arest în coada taberii, puindu-l supt paza fiului său Pătraşcu, ca să nu i să întîmple nici un rău.[141]

Fără cuvînt au bănuit unii unguri că şi Malaspina, vrînd să cîştige favoru împăratului şi a dobîndi prin mijlocirea lui dignitatea de cardinal, lucra în secret în favorul lui Mihai şi că de bunăvoie el rămăsese în tabăra lui.[142] Polonezii mai ales, urînd pe Malaspina, umplură Europa de învinovăţirile lor, zicînd că el a fost un spion al împăratului şi a înşălat şi perdut pe cardinal.[143] Această bănuială a venit căci, în urma bătăliei, Malaspina se arătă plin de zel pentru Mihai şi împăratul. Dar este de crezut că el se arătă astfel căci se comprometase foarte mult în ochii lor prin focul cu care apărase pe Andrei înaintea bătăliei. Aceea ce silise pe Malaspina a sta in favorul cardinalului era căci acesta, cîtva înainte, făgăduise în secret papei a-i închina Ardealul, nădăjduind astfel a-l avea, la nevoie, sprijin împotriva împăratului şi a putea păstra această ţară ca un feud atîrnător de sf. scaun.[144]

În vreme ce Andrei şi ungurii sta în cumpănă între temere şi nădejde şi aştepta întoarcerea lui Malaspina, ca să vază de le aduce pace sau război, Mihai îşi ia toate măsurile pentru bătaie. El îşi întocmeşte armia, îşi aşază tunurile, pune tot lucru la locul său[145] şi, înaintînd spre

Sibiu, trimite un erold cardinalului ca să-i spuie că el voieşte să cruţe sîngele creştinilor, că el nu vine ca să-l verse, dar ca, în numele împăratului, să-i asigureze învoirile ce i să dedese şi i să jurase de Sigismund, cum şi să-l facă a intra în stăpînirea acestii ţări ; că cardinalul ţinea un prinţipat ce nu era al lui ; îi declara în sfîrşit că, de nu va lăsa mai curînd armele spre a se supune la m.s., el îl va goni dupe urmă cu foc şi cu sînge pînă îl va scoate afară din ţară.[146]

XX

La această vestire trufaşă, prinţul Andrei, pierzînd nădejdea de împăciuire cu care în zadar se măgulise, mîniat peste măsură, trimise înapoi pe erold,[147] încălecă calul şi porunci lui Gaspar Corniş, general-en-şef, d-a forma rîndurile şi d-a întocmi armia de bătaie. Locul unde armia fu întocmită era o cîmpie nu prea bună, aşăzată între oraşul Sibiu şi tîrgul Şelimberg ; această cîmpie este din natură aşa de nepotrivită, încît pămîntu să pleacă din partea Şelimbergului şi dimpotrivă să ridică din partea oraşului Sibiului ; întinderea ei este d-aproape 4 000 paşi. Mihai era spre răsărit, urmînd rîul Cibin * ; Andrei era de ceilaltă parte a rîului, spre apus. Armia lui Andrei fu întocmită astfel că ea ocupa partea cea mai de jos a cîmpiei, închisă de ambele părţi între oraş şi rîul Cibin. Mihai, din contră, răspîndise ostaşii parte în şes, cea mai mare parte pe înălţimile care, din sus de Sibiu şi de Şelimberg, să ţin de munţi. Astfel încît, după împrejurări, voievodul putea alege, sau după natură, sau după voinţă, un loc mai priincios, în vreme ce prinţul Andrei n-ar fi putut lua decît unul mai rău.

Întocmirea armiei lui Andrei era astfel : la centru o mie călăreţi, al cărora cap era viteazul Moise Săcuiul, avînd de locotenenţi pe Francisc Sevri şi cei doi Toma, numit unul Csomortany, celălalt Becz, ambii săcui şi vestiţi în

* În manuscris : „Sibiu" (n. ed.).

război ; pe lîngă dinșii era trei sute polonezi armați cu arcuri, puști și săbii, comandați de un nobil și voinic polon. La dreapta era așăzați pedestrașii luați din garnizoane și o mie sași ; această aripă o comanda Ștefan Lazăr, războinic harnic, care se slăvise în războaiele cu muscalii din vremile lui Ștefan, craiul Poloniei ; acestuia se dete George Aradi, ungur, căpitan al pedestrașilor Brașovului, ce se afla pe lîngă Andrei dinaintea năvălirei lui Mihai. La stînga venea întîi 600 pedestrași pretorieni, ziși *albaștri*, dupe uniforma lor ; capul acestii cete alese era Matei Pereseth, voinic îndărătnic, avînd de locotenent pe Francisc Turi. După dînșii venea o armie ajutătoare, povățuită de Petru Huszar și Ștefan Tahi, ambii unguri din Ungaria, care fuseseră pentru vestea vitejiei lor chemați de prințul Sigismund în Ardeal. Huszar priimise de la Andrei comanda întregei aripe stînge. Alături cu oastea lui Huszar, tot la stînga, venea cei mai de căpetenie magnați și nobili, Melhior Bogathie, Nicolae Zalasdi și mai mulți alții, iar la stînga lor era Andrei Barcsai, banul Lugoșului, cu o călărime voinică, Gaspar Sibrik, căpitan al călărimei pretoriene, și junii nobili ce slujeau la palat, al căror regiment se urca la 400 oameni, adăogat încă cu mai atîți pedestrași aleși, veniți, cum se zicea, de la porțile comitaturilor. În a doua linie, venea falanga sau corpul armiei de rezervă, formată de oamenii comitaturilor și nobilime. Capii era : Ion Iffiu, numit Junele, după vîrstă-i, ce era frate vitreg prințului Andrei, Ștefan Toldi, George Ravazdi, Ștefan Bodoni, dintre senatori, Baltazar Cornis, asemenea senator și fiu al lui Gaspar Cornis, și mulți alții. Capul tutulor era Gaspar Cornis, dar fiindcă, ca general-en-chef, el comanda toată armia, Pancratie Sennyei comanda în locu-i această trupă. La spatele ei venea ca la 600 călăreți, a căror capi era Benedict Menzenti, Mihai Szemere, Wolfgang Petki și Ștefan Besenie.

Astfel întocmindu-să armia, Andrei se apropie de capi și le ținu un cuvînt lung, plin de patimă, fără demnitate și cuviință, în care se vădește semeția și obrăznicia ce mai totdauna a întrebuințat ungurul către român. El nu se mulțumește numai a imputa lui Mihai mustrările obicinuite atunci de unguri, adecă că s-a arătat ingrat către unguri,

care l-a ajutat a se face domn și l-a mîntuit de Sinan, dar încă aruncă înjurături groase și nevrednice asupra lui și a nației române. „Mihai — zicea Andrei — e un șarpe pe care l-a hrănit în sînul său și al cărui venin umblă să-l otrăvească. Frații lui pasc și astăzi porcii și caprele în pădurile Țării Românești. El seamănă mai mult unui dobitoc fioros, decît unui om. El s-a unit cu tîlharii și cu țăranii, semenii lui din toate țările, spre peirea noastră". „Nu vă temeți — adaogă el — de această nație proastă și defăimată, de veacuri dajnică Ungariei, nație de robi, pe care se cuvine a-i bate mai bine cu nuiele și bețe decît cu ferul.[148] Apoi, spre a aprinde și mai mult mînia ostașilor săi către Mihai și să le dovedească reaua lui credință, el puse de ceti tractatul de alianță ce acesta încheiase cu Ravazdi și Viteazul și îl întărise prin jurămîntul lui și al boierilor. Andrei uită numai a spune că el a fost cel dintîi care călcă și rupse acest tractat, prin comploturile sale împotriva lui Mihai și prin pacea ce încheiase cu turcii. Dup-aceea cardinalul se așază la dreapta falangei sale, pe un loc rădicat, spre a priveghea la toate întîmplările războiului, și, pentru ca locul său să poată fi văzut de către ai săi, el puse înainte-i un steag mic pe care era țesut cu aur litera A. El purta platoșă ostășească și încăleca un cal negru și generos, ce îl avea în dar de la Sigismund Bathori ; lîngă dînsul sta Ștefan Csaki, din magnați, George Palatici și vro cîțiva alți nobili dintre săcui.[149]

XXI

Mihai cătă la întocmirea oastei lui Andrei și după dînsa își întocmi pe a sa. El văzu că Andrei întărise mai bine cu oști aripa stîngă, apoi centru, iar aripa dreaptă era cea mai slabă ; deci el hotărî a-și concentra silințele și izbirea asupra acestii din urmă aripe a dușmanului, și a centrului, refuzînd a înhăța bătaie între dreapta lui și stînga dușmanului. Pentru aceea el întări bine stînga sa, față cu dreapta lui Andrei, puind acolo pe Baba-Novac, vestit general pre acele vremi,[150] cu catanele sale și haiducii ;[151] la dreapta

era călărimea sîrbească,[152] o ceată de cazaci și alta de moldoveni.[153] La centru era ungurii, avînd cap mai mare pe George Mako ; iar capii cohortelor era Francisc Lugași, Dimitrie, numit cel Mare, George Horvath, Mihai Gyulai, Lupul Noak și alții, care comanda batalioane sau companii. În dosul lor era polonezii și o seamă de cazaci și numeroasa călărime românească. În sfîrșit, venea Mihai cu falanga sa, o trupă de o mie săcui, împreună cu boierii și milițiile lor.[154] Trei cruci mari întregi de aur era inaintea lui Mihai, și îndată după cruci venea eroica lui soție, doamna Stanca.*[155]

Pîn-a nu se înhăța oștile la luptă, Mihai protestă, prin un erold ce trimise în tabăra lui Andrei, pentru sîngele ce are să se verse : că împotriva voinței sale cardinalul îl silește a se bate. Apoi declară că el dă iertare tutulor celor ce vor voi a recunoaște pe împăratul de stăpîn.[156] El propuse încă de a se cruța viața celor ce vor voi a fugi dintr-o tabără într-alta, sau căci nădăjduia că un mare număr din soldații lui Andrei vor trece la dînsul, precum să și întîmplă, sau că voia a da ardelenilor un semn de bunăvoința lui către dînșii.[157]

Mihai, trecînd în fruntea oștilor, le vorbi puțin, cu cuvinte scurte și energice, astfel cum trebuia unor ostași doritori de a se bate.[158] Purtînd în dreapta și în stînga trupul, ochii și brațele sale, domnul, mai mult prin gesturi espresive decît prin cuvinte, îndemna pe ai săi, zicîndu-le : „Aicea (și arăta tabăra sa), aicea este dreptatea, aicea pricina cea bună, tocmelile, legăturile și giurămintele de pace, împăratul și Dumnezeu. Grăbiți dar, căci cu biruința vă așteaptă o slavă mare și bogată pradă. Iar dușmanul (întorcîndu-și mîna către dînsul), ce are oară pe seamă-i, fără numai credința călcată în picioare și giurămîntul batgiocorit, lipsa de orice bărbăție, vicleniile, cursele, sfaturile otărîtoare cu turcii și nelegiuirea unor legături vinovate ? Supt un cap chemat la cele sfinte, soldatul e pîngărit : supt o purpură sfîntă e un piept nevrednic și răzvrătit către cer. De la unii ca aceștia ce mai e de așteptat ? fără numai aceea ce ei ne arată : inimi îndoite, tremurul trupului lor,

* În manuscris : „Florica" (n. ed.).

blesteme femeiești și prin urmare fuga mai nainte de a se bate."[159]

Astfel scurt cuvîntă Mihai, și grăind, chipu-i fulgerează, ochii-i scînteiază și focul inimei sale aprinde în inimile ostașilor săi un eroic entuziasm. Ei sunt siguri acum că vor birui.[160] Domnul porunci îndată a se invoca în toată tabăra de trei ori sf. nume al lui Isus.[161] O strigare mare se înălță deodată la ceriuri; semnul de bătaie să dete și trîmbițile începură a suna din ambele taberi.[162]

XXII

Era zece ceasuri de dimineața (18/28 octomvrie) cînd începu bătălia prin o furioasă tunărire din ambele părți.[163] Sunetele trîmbiților, urletele tunurilor, înfiorătoarea șuierare a ghiulelelor ce se încrucișa în aer, clincăitul paloșelor, strigările luptătorilor, fumul prafului înzgomota aerul, întuneca ceriul, răspîndea în toate părțile spaima morții și curma vieți fără număr.[164] Tunurile lui Mihai-Vodă era așezate pe un loc mai bun decît al ungurilor și ar fi făcut mult rău acestora de ar fi avut tunari mai meșteri, căci ghiulelele, aruncate prea sus, trecea peste capetile ungurilor, lovea numai vîrful lancelor și făcea mai multă spaimă decît vătămare.[165]

D-abia să începuse bătaia, cînd un nobil român din oastea lui Andrei, anume Daniil Zalasdi, își lăsă postul ce i se încredințase și, dînd pinteni calului, trecu în tabăra noastră. Talentele sale și favoarea prinților Bathoreștilor rădicase pe Zalasdi dintr-o treaptă de jos la aceea de nobil. El făcuse Bathoreștilor multe slujbe, care strălucise numele lui. Cinstea și slujbele făcute și priimite l-ar fi îndatorat a rămînea credincios lui Andrei, dar glasul sîngelui îl împinse, cu marea mirare și întristare a ungurilor, în tabăra lui Mihai. Spun că el făcu cunoscut lui Mihai poziția armiei vrăjmașe. Un an dup-aceea, vom vedea cum ungurii răsplătiră cu moarte cumplită lui Zalasdi pentru această faptă.[166]

Cea dintîi izbire o făcu Baba-Novac cu recea-i vitejie, în capul călăreților săi, asupra lui Ștefan Lazăr, pe care îl avea în față ; dar cu toate silințele ce puse, el fu respins înapoi de voinicii pedestrași ai acestuia. Îndată Mihai îi trimise în ajutor o trupă voinică de călăreți armați cu lance ; era călăreții unguri și săcui, comandați de George Mako. Aceștia, ajungînd în mijlocul ostașilor lui Baba, uimiți de neizbînda lor, îi îmbărbătează din nou și împreună, împingînd înainte caii lor, cad peste oștile lui Lazăr și ale lui Andrei ; apoi, despărțindu-să în două trupuri, unul se lasă asupra pedestrașilor care siliseră pe Baba a da înapoi, îi măcelărește groaznic, călcînd pe unii în picioarele cailor lor, lovind pe alții cu lăncile. Acolo peri Ștefan Lazăr, ce comanda această aripă. El să jertfi din bună voie morții, azvîrlindu-să în mijlocul măcelului soldaților săi și strigînd: „Voi să mor, ca să nu mai slujesc un popă nemulțămitor, care mi-a răpit cinstea și vredniciile mele".

Celălalt trup căzu peste oastea lui Moisi, ce era în față. Aci se făcu o mare ucidere, căci fiind puntul principal al bătăii, și o parte și alta se purta cu bărbăție și se vătămară greu. „Ungurul — zice Bethlen — era în luptă cu ungurul : unul să bătea spre a apăra patria, celălalt spre a o robi." În sfîrșit, după ce să luptară cîtva cu puteri dopotrivă, trimițînd Mihai încă un ajutor la ai săi, Moise Săcuiu fu împins înapoi de Mako și perdu multă lume în retragerea sa. Un steag învestit cu semnele Bathoreștilor fu răpit de la oastea sa ; stegarii Toma, numit Grecul, Ștefan Szeplaki și Tudor Colbaz fură omorîți.

Petre Huszar, din aripa stîngă, văzînd oastea lui Moise c-a dat înapoi și că bătălia este mai perdută, grăbi a alerga într-ajutorul lui Moise cu voinica trupă de lăncieri ce comanda și, dînd asupra sîrbilor și ungurilor lui Mihai, osteniți de o lungă luptă, îi respinse înapoi. Văzînd aceasta, Mihai, cu rămășița călărimii sale ungurească și românească, și cea mai mare parte din rezerva sa, aleargă însuși asupra lui Petre Huszar, dă ajutor ungurilor și sîrbilor săi și, după o multă vărsare de sînge, respinge înapoi toate trupele lui Huszar, încremenite de atîta voinicie. [167] Mihai însuși alerga ca un leu prin mijlocul vrăjmașilor, ținînd în mînă sabia sa mare, groaznică și amerințătoare, cu care dobora în dreapta

și în stînga pe cîți întîmpina.[168] El nu se mulțumi însă a inima pe ai săi prin pilda ce le da, ci încă prin cuvinte îi îndemna, îi împingea, îi îmbărbăta spre a să folosi d-acest minut priincios, ca să spargă de tot armia dușmană.[169]

XXIII

Ungurii acum perduseră bătaia ; armia lor în risipă fugea în toate părțile ; rezerva numai singură mai ținea. Această trupă numeroasă și curajoasă, care încă nu dedese în bătaie, stătu în ajutor la celelalte oști, le opri din fuga lor și le sili a să întoarce spre armia împrotivnică. Andrei Barcsai, Moise Săcuiu, Ștefan Tahi, Petre Huszar și ceilalți capi, temîndu-să ca izbînda lui Mihai să nu se prelungească și spre a pune stavilă furioaselor sale izbiri, să îndeamnă și se îmbărbătează unii pe alții, își pun în orînduială batalioanele a căror orînduială era stricată și, cu energia desperării, cu o numeroasă călărime de lăncieri și cu toată pedestrimea gvardiei, furios se aruncă asupra lui Mihai, mîndru și sigur acum de izbînda sa. Lupta reîncepe atunci cu mare înverșunare din amîndouă părțile și ajunge îngrozitoare, desperată. Românii și ungurii se sfîșie unii pe alții ca niște tigri flămînzi, știind bine că prețul biruinței e frumoasa și mănoasa țară a Ardealului. Unii se luptă ca s-o ție, ceilalți ca să ia înapoi moștenirea părintească. Biruința multă vreme stătu nehotărîtă, pînă cînd silințele desperate ale ungurilor și împrospătarea oștilor lor sparseră oastea ostenită a lui Mihai și o siliră a da dosu. Cea mai spăimîntătoare nerînduială intră atunci în rîndurile acelor ostași care cîtva timp înainte era biruitori. Fuga lor fu atît de repede, încît cu mare greu Mihai izbuti a-i opri în loc. Călare pe un cal spumegător, plin de foc, acoperit de sudoare și de praf, el alerga într-o parte și într-alta, întrebuințînd cînd îndemnările, cînd amerințările, cînd loviturile, spre a întoarce pe ostași la bătaie. El izbuti mai întîi, prin autoritatea persoanei sale, a opri steagurile ; apoi, pe lîngă dînsele, se nevoi a opri pe fugari, strigîndu-le : „Ce va să zică această mișelie ? Ce va să zică această spăimîntare neo-

bicinuită care vă face să lăsaţi să vă scape din mîini o biruinţă cîştigată? Voi vă trageţi dintr-o luptă cu noroc începută: voi daţi pas unui duşman îngrozit şi pus în risipă a-şi aduna puterile. Unde sunteţi voi, vitejii mei soldaţi, care odinioară aţi pustiit Bulgaria, care aţi zdrobit armiile lui Caraiman şi ale lui Ahmet, care aţi îmbogăţit Ţara Românească de jafurile barbarilor ? Pentru ce puterile voastre sunt acum topite, mîinile voastre slăbite şi inimile voastre fără bărbăţie ? Şi — aceea ce este ruşinos de spus, nevrednic de făcut — pentru ce mîinile voastre armate cheamă în ajutoru lor picioarele voastre nearmate? Astfel oare o să biruiţi şi să luaţi voi Ardealul ? Astfel o să umpleţi casele voastre de dobîndă ? Pentru ce dar nu vă opriţi ? Nu vreţi oară mai bine a dobîndi astăzi slava decît o vecinică necinste ?" Prin asemenea cuvinte îi apostrofa Mihai. Dar spaima era mai puternică decît ruşinea. Ea biruia nu numai cuvintele, ci încă rănile şi loviturile. În dosul taberii românilor era un deal nălţişor, încunjurat cu şanţuri, lîngă satul Heltau.[170] D-abia în acel loc, numit tufişul Cisnădiei,[171] Mihai izbuti a opri fuga ostaşilor, a-i întocmi în orînduială şi a-i întoarce cu faţa către duşman.[172]

XXIV

Ungurii făcuseră un pas mare spre biruinţă şi ar fi putut izbuti a sparge cu totul şi a răzleţi oastea noastră spăimîntată şi pusă în goană şi a împedeca pe Mihai-Vodă a o întocmi din nou, daca acei ce comanda rezerva ar fi dus-o în ajutorul lui Barcsai şi Moise, care izbutiseră a înfrînge armia română ; dar Corniş şi Pancratie Sennyei ţinură în nemişcare rezerva ce era supt comanda lor. În vremea aceea, Mihai îşi clăti oştile din nou asupra vrăjmaşului. El porni înainte două cete de polonezi ce nu dedeseră încă [lupta] în acea zi, care năvăliră cu furie asupra oştilor lui Barcsai şi Moise, ucigînd şi răsturnînd tot înaintea lor. Moise şi Barcsai sprijiniră cîtva această furtunoasă izbire; dar văzînd că nimeni nu le vine într-agiutor, că flancul lor descoperit e ameninţat de Mihai, se trag cu grabă spre rezervă.

Atunci o ceată de poloni, ce slujeau în armia lui Andrei, văzînd fuga ungurilor și crezînd că bătaia e perdută de dînșii, trec lîngă compatrioții lor, în armia noastră.[173] În vreme ce se petreceau aceste, Gaspar Corniș, generalul-en-chef al dușmanului, vrînd să facă o recunoaștere spre dreapta, ca să vază ce e de făcut în starea de atunci a luptei, fu fără veste ocolit de scadroanele moldovene ce slujeau în armia noastră, prins și adus înaintea lui Mihai, care, cunoscîndu-l de mult din soliile lui și respectînd virtutea și vrednicia ce împodobea pe acest lăudat războinic, îl trată bine și îl puse în loc sigur, ca să nu i se întîmple nimic.[174] „Au fost unii — zice Bethlen — vrăjmași ai cinstei și ai reputației lui, care au zis că Corniș de bună voie și într-adins s-a lăsat a fi prins și dus la Mihai, fiind de partida împăratului."[175] Analiștii streini stau însă în îndoială despre aceasta.[176] Prinsoarea fără veste a generalului-en-chef, dezertarea polonilor, spargerea oștilor lui Moise și a lui Barcsai încremeniră de spaimă pe Andrei și pe ostașii săi, încît ei nu mai îndrăzniră a ține lupta cu Mihai,[177] în vreme ce acesta, reîmbărbătînd pe ai săi, se aruncă puternic înainte, taie, turbură și pune în nerînduială cetele ungurești.[178]

Era acum trei ceasuri după-amiazi. Andrei, care de la 7 ceasuri dimineața stătuse în acel loc, văzînd acum, după o bătaie de 5 ceasuri, armia sa în risipă, fără nădejde a mai îndrepta bătaia, gîndi la sine spre a se mîntui prin fugă, după povața unora ; și, înainte de scăpătatul soarelui, el își părăsi postul[179] și armata, luînd fuga, însoțit fiind de o sută de călăreți,[180] între care era frate-său Ioan Iffiu, Ion Gerendi, George Palatici, Ioan Beldi cu fiii săi Pavel și Clement, Toma Csomortany, Nicolae Mico și mulți alții.[181] Oastea lui Andrei, părăsită astfel de prințul său și lipsită de generalul său robit, căută a mai ține pînă la sosirea nopții, ce nu era departe, ca să se poată trage în siguranță. Obosirea armiei noastre o ajută întru aceasta.

Noaptea acum sosise și bătaia tot mai ținea. Pancratie Sennyei, Moise Săcuiu, Ștefan Toldi, Petre Huszar mai sprijină încă mai multe izbiri ale lui Grigorie Mako, cînd, pe la 8 ceasuri, Mihai, înțelegînd de fuga lui Andrei și văzînd că bătălia nu mai e nehotărîtă și că rămîne numai a o sfîrși, împinge înainte cîteva cete din oastea sa, zicîndu-le : „Feții

mei, mai opintiți încă o dată ; biruința e a noastră ; vitejia voastră mi-o chezășuiește". Năvala acestor cete sparge cu totul rămășița ostașilor lui Andrei și le pune pe fugă. „Ei se trag în tăcere — zice Bethlen — cu pași grabnici și fără rînduială, părăsind românilor tabăra, biruința și patria." [182] Ai noștri se aruncară îndată în tabăra ungurească, unde găsiră și prădară mult aur, argint, haine, cai, corturi, multe steaguri și 45 tunuri. [183] Ostașii noștri petrecură noaptea aceea prădînd tabăra ungurească și sărbătorind biruința lor prin mese, cîntece și chiote de veselie. [184]

Armia lui Andrei lăsase pe cîmpul bătăliei 2 027 morți și aproape la 1 000 răniți și prinși. [185] Între acești din urmă, afară de generalul Corniș, căzuse și George Ravazdi, pe care săcuii, urîndu-l de moarte pentru tirania cu care pedepsise revolta lor, îl omorîră a doua zi de bătălie. Asemenea păți de către români și socinianul Wolfgang Corniș. Toți ceilalți prinși cu mărinimie de Mihai fură liberați. Perderea noastră a trebuit încă să fie însemnată, deși mai mică decît a ungurilor. [186] Dintre ai noștri încă rămaseră morți mai mult ostași de rînd, în vreme ce din unguri pică mulți nobili, între care, afară de cei mai sus însemnați, fură Francisc Tholdalasi, Ioan Lascovius, Mihai Culpenius, ce purta steagul gvardiei, Ioan Berendei, Daniil Bako și alți. [187]

„Multe muieri unguroaice — zice Stavrinos — rămaseră văduve în ziua aceea ; turburatu-s-a soarele și ziua s-a întunecat : praful în aer să înălța și pămîntul tot s-a roșit de sîngele vărsat... Să fi văzut acolo trupuri moarte și tineri viteji cum zăceau în țărînă, goi, fără suflare." Leșurile ce stau mormane în cîmpie fură adunate de locuitorii Sibiiului și îngropate toate laolaltă. Astfel acei ce cu puțin înainte erau dușmani înverșunați, mijlocind natura, se lăsară fără împotrivire a fi împreunați într-același mormînt. Fiindcă groapa făcută nu putea coprinde atîția morți, grămădiră trupurile unul peste altul, puind între fiecare din ele o mînă de iarbă, astfel încît se făcu o movilă mare, ce se întindea la un mil de oraș, și „care va fi — zice dureros Bethlen — pentru veacurile viitoare, un monument vecinic de peirea Ardealului." [188]

Astfel fu bătălia de la Sibiiu, una dintre cele mai vestite în analele gloriei române. Ea fu mult mai mare prin rezultatele ei, căci ne făcu îndată stăpîni ai Ardealului.

XXV

A doua zi, vineri 29 oct., la răsăritul soarelui, Mihai porni în deosibite direcții numeroase cete, spre a lua în goană pe dușman. El le porunci ca să fie cu mare îngrijire, ca nu cumva dușmanul să umble a se aduna undeva și a întinde vro cursă. Spre a studia bine starea lucrurilor, el trimise spioni în toate părțile, mai ales spre Alba-Iulia, poruncindu-le d-a-i raportui îndată. [189] Într-adevăr, ieșise vorbă că spre Alba și Cluj prințul Andrei făcea pregătiri de război și că și rădicase un mare număr de soldați. Mihai însă află îndată că nicăieri nu se află oști care să îndrăzească a sta sau de față, sau pe ascuns împotriva lui, biruitor, și hotărî a-și duce armia drept spre Alba-Iulia, spre a stăpîni această capitală a Ardealului și, împreună cu dînsa, și toată țară. [190]

Într-aceeași vreme, făcu deobște cunoscut prin proclamații și prin erolzi : că în orice parte să va arăta Andrei Bathori, să-l prinză și să i-l aducă la Alba, viu sau mort, făgăduind o bună răsplătire pentru o asemenea slujbă și declarînd că va pedepsi strașnic pe aceia ce îi vor da lăcaș sau îl vor scăpa. [191] El porunci încă a se închide toate trecerile și porni 1 200 oameni din oaste de împănară toate drumurile, căutînd pe Andrei. [192]

La Alba-Iulia, Ștefan Bathori și Ladislau Gyulasi, pe care Andrei ii însărcinase cu administrația țării, cum aflară de bătălia nefericită pentru dînșii de la Sibiiu, luară ce avea mai scump și, cu o mică suită, fugiră, Gyulasi la Cseh, [193] Ștefan Bathori mai întîi la Cluj, apoi la cetatea Hosta, pe hotarul Poloniei. Acolo așteptă cîtva, dar pierzînd nădejdea d-a căpăta ajutoare de la poloni, el să duse la Somlyo, loc de unde să trage casa Bathoreștilor. [194]

Cum se văzură slobozi prin fuga lui Ștefan Bathori, albanii se grăbiră a porni înaintea lui Mihai trei deputați, oameni înțelepți și elocuenți, anume Martin Turi, Ștefan, ce-i zicea Sartorius, și George Nagilabu. Aceștia găsiră pe Mihai tăbărît nu departe de Sibiiu și, înfățișîndu-i niște cupe de aur și alte daruri scumpe, îl rugară „ca să fie mai mult cu îndurare decît cu asprime, d-a nu pustii un oraș biruit, care se predă fără împotrivire, și d-a nu da în jaf o

capitală unde el are să locuiască ; că ei stau gata, pentru protecţia ce le va da, a se jertfi, ei şi tot ce au, pentru dînsul". L-aceasta răspunse Mihai „că el n-a întreprins acest război spre a strica acea ţară şi că iubeşte mult mai bine a o vedea semănată şi plină de avuturi şi bucate decît de a o pustii şi ruina cu cruzime ; că el a vrut numai să aducă pe locuitori la credinţa către împăratul, ce ei îi jurase şi apoi şi-au călcat jurămîntul nesocotind legile dumnezeieşti şi omeneşti ; că gîndul lui, coprinzînd ţara, n-a fost altul fără numai d-a înfrînge pe rebeli, a da pacea şi liniştea popoarelor ; pentru aceea, el nu va face nici o sminteală nici locuitorilor Albei, nici la toţi cei ce vor recunoaşte autoritatea sa, ba încă el îi va însoţi cu toată bunătatea sa cîtă vreme îi vor fi credincioşi." [195]

XXVI

Intr-aceea, Mihai-Vodă, ridicîndu-şi tabăra de la Sibiiu, înaintă cu încetul spre Alba-Iulia. [196] Prin toate oraşele pe unde trecu în cale, locuitorii alerga înainte-i cu daruri, slobozind puşti în semn de veselie şi priimindu-l cu mare dragoste şi entuziasm. [197] Apropiindu-să de Alba, locuitorii oraşului şi ai judeţului îl întîmpinară cale de o leugă înainte cu multă cinste şi daruri. [198] În capul lor era episcopul catolic Dimitrie Naprasdi, încungiurat de tot clerul său. El ferícită în numele poporului pe domn de sosirea sa, urîndu-i tot feliul de fericiri, o domnie vecinică asupra ţării Ardealului, ce el dobîndise cu sabia, o viaţă îndelungată şi izbînzi multe, care să se adaoge unile peste altile.

În aceeaşi zi, luni 1 noiemvrie (s.n.), Mihai-Vodă intră cu mare pompă în capitala Ardealului. Dorinţa ce adesea avea d-a face întipărire popoarelor printr-o strălucită privelişte, adăogîndu-se la vesela îmbătare a unei izbînzi de atîta vreme dorită, făcu pe Mihai de puse în această intrare triomfală o podoabă neauzită în părţile noastre. Intrarea s-a făcut prin poarta Sf. George. De la această poartă pînă la palatul domnesc, sta înşiraţi ostaşii de ambe părţile uliţei în mai multe rînduri, în dosul cărora se grămădise

mii de mii de popor. Înainte venea episcopul și clerul său, isnafurile (corporațiile) orașului, apoi o bandă de muzică ce se compunea de opt trîmbițe, care cu multă armonie modula sonurile lor, de atîtea tobe de oțel pre obiceiul turcesc, de un bun număr de flaute și flașinete. În urma acestei orchestre, venea Mihai, călare pe un măreț cal alb. Opt paji învestiți cu mare eleganță încungiura calul domnului. Înaintea lui opt seizi duceau de frîu opt cai acoperiți cu șele prețioase, lucrate cu aur și argint, și împodobiți cu pene mari.

Mihai purta pe cap un calpac unguresc împodobit cu o egretă neagră de pene de erodiu legate cu o [copcă] de aur; o manta lungă albă de mătase țesută cu fir, avînd pe de lături țesuți vulturi de fir; tunică albă de aceeași materie; lungi ciorapi de mătase albi, garnisiți cu petre scumpe și botine de saftian galben; de brîu atîrna o pală de Taban împodobită cu aur și rubine.

O ceată de zece lăutari țigani urma îndată după domn, cîntînd imnuri naționale. Apoi venea o mulțime de boieri și ofițeri străluciți, toți călări, și o număroasă trupă de soldați. Lîngă domn se ducea steagurile lui Andrei Bathori luate în bătălie. Ele era desfăcute și plecate spre pămînt, spre semn că Ardealul e supus.

Astfel, în mijlocul concertului trîmbiților, tobelor și altor instrumente, la sunetul clopotelor și vuietul tunurilor, la care se unea strigările de bucurie ale poporului, intră Mihai în capitala Ardealului și trase la palatul domnesc. În cale, pîn-a nu ajunge l-acest palat, Mihai spun că să îndreptă către un nobil ungur, Ștefan Bodoni, ce căzuse prins în bătaia de la Sibiu, și îl întrebă unde-ar fi mai bine să tragă. „Fără îndoială — zise Bodoni — în palatul prințului Andrei". La care vorbe Mihai răspunse: „Ce, nu sunt încă biruitor?"[199] Toată ostășimea se împărți în liniște și cu orînduială prin birturi și case publice, fără a face nici o pagubă sau vătămare locuitorilor. Nimeni n-ar fi îndrăznit a face vrun rău, știind pe strașnicul domn acolea.[200]

Pilda albanilor fu urmată de locuitorii tutulor orașelor țării, care se grăbiră a trimite deputați la Mihai, spre a-i aduce supunerea și credința lor și a cere mila și ocrotirea lui.[201] Cetatea Clujului, la cea dintîi somație ce i se făcu, se

închină în 4 noiembrie și primi în garnizoană 1 000 soldați supt comanda banului Mihalcea. Mihai porni 3 000 soldați spre a aduce la supunere toată țara de jos [202] și într-aceeași vreme scoase un decret deosibit, prin care făgăduia mila și iertarea sa la toți deopotrivă, de orice treaptă ar fi, carii vor depune armele și vor asculta de dînsul și de slujbașii săi. El obști acest decret în toate părțile prin obicinuiții curieri. [203] Astfel, toată țara Ardealului, pînă la Solnocul din acest ținut, era acum supusă lui Mihai, deosibit numai de cetățile Husta și Uioara. [204] Mihai începu a purta titlul următor : „Mihai, voivodul Țării Românești, al sfinției maiestății cezaro-crăiești consilier și locoțiitor asupra Ardealului, și a oastei maiestăței dincoace de Ardeal și de părțile lui supuse căpitan etc." [205] *

* Bălcescu adaugă în manuscris : „A urma citind capitolul XVI din Bisselius sau parte din el". Întrucît n-a mai făcut-o, reproducem cap. XVI din traducerea cronicii lui Bisselius, publicată de A. Papiu-Ilarianu în *Tesaur de monumente istorice pentru Romania*, I, 1862, pp. 136—137 : „După care Mihai, învingînd și supuind tot Ardealul, pre cînd se părea că, afară de *constanță*, nimic altă nu mai lipsea gloriei sale, trimise împăratului și *Cheile Dacielor*, în semn de deplină supunere. Iată împăratul, considerînd mulțimea și mărimea evenimentelor petrecute cu succes atît de ferice, într-un răstimp atît de scurt, a tresăltat de bucurie și prin epistole și cărți împărătești a celebrat într-un mod magnific faptele ducelui român către septemvirii și mai-marii imperiului roman. Numele ducelui cîștigă prin aceasta o mărime și o celebritate neînchipuită, care-l răspîndi preste toată fața pămîntului, încît toată lumea era plină de acest nume, nemaiîndoindu-se de mărimea lui nici turcii, nici tătarii, carii toți tremurau de puterea armelor lui. Dar, din cauze mai de aproape, Mihai era în mare stimă la popoarele creștine, care cu plăcere și aplauze comentau faptele și virtuțile lui. Ce să mai zicem ? După ce stinsese pe rebelii din Dacia și împăcase turburările și nelinistea popoarelor ei, prefăcuse în cenușă coloniile turcilor și devastase satele și orașele lor, după ce, în fine, culcă la pămînt, și zdrobi atîta mulțime de barbari, *românul*, prin numele său, deșteptă în inimele muritorilor numele și memoria *arhanghelului Mihail*, ducelui oștilor cerești, care trîntise și alungase cîndva din ceriuri pre *bălaurul*, luceafărul diavolilor, împreună cu toți demonii, soții rebeliunei lui. Pentru aceea, în mintea popoarelor creștine se formă cu încetul părerea că, cu prea puțină schimbare de cuvinte, s-ar putea aplica foarte bine la Mihai-Vodă vechea cîntare de biruință a bisericei, și mai ales acea parte în care preoții și sacrul cor cîntau : *Lăudați și preamăriți pre toți ostașii în genere, iară mai presus de toți pre M i h a i, ducele oastei învingătoare, care sfărîmă Bosforul prin puterea și virtuțile sale*" (n. ed.).

Oare ce s-o fi făcut nenorocitul Andrei Bathori ? Din ziua în care, cu desperarea în inimă, el fugi din cîmpul bătăii de la Sibiiu, i s-a perdut urma. Nimeni nu putea spune unde se află. Rămas-a încă în țară, oprit de vro nădejde, sau că, pierzînd tronul, își părăsi și patria, silind numai a-și mîntui viața ? Izbutit-a încă într-aceasta ? Început-a oare în țară streină tristul și descoloratul trai al pribegiei, acea suferință crudă care usucă pe om fără a-l omorî ? Astfel se întreba toți în Ardeal, biruitori și biruiți. Vai ! În vreme ce trufașul său biruitor intra cu o pompă măreață în capitala sa, sărmanul Andrei, în colțul împotrivitor al țării, răsplătea printr-o moarte cruntă nenorocirea de a domni.

El să trăsese, cum am văzut, din cimpul bătăii, însoțit d-o sută inși călări, trecu pe lîngă Sibiiu și luă direcția Sighișoarei (Seghesvar), vrînd să se îndrepteze prin Moldova în Polonia, unde să aștepte vro ocazie priincioasă spre a-și dobîndi tronul perdut. El ajunse într-o fugă la Oltzina. Acolo calul său căzu în noroi și el trebui să-l lase, împreună cu multă avuție ce era pe dînsul, ca să scape cît mai iute în cetatea Odorhei,[206] in săcuime, unde soții săi îl povățuiră a merge : aci el cercetă pe unde e mai bine a trece în Moldova.[207] El dete aci porunci spre a ține în datoria supunerii pe săcui, de nu s-a revoltat încă, făgăduindu-le uitarea revoltei lor și că le va da vechea libertate. Dar toate era zadarnice. Poporul săcui îl ura de moarte ;[208] nobilii săcui, numai, care fusese la bătaie și aceia ce îi găsi pe la casele lor priimiră bucuros a-l însoți și a ocroti fuga sa. Ei se temea a rămînea în țară de Mihai, iar mai cu seamă de ura înverșunată ce avea asupră-le compatrioții lor ; ruinați prin libertatea ce Mihai-Vodă dedese țăranilor săcui, ei dorea încai să-și poată scăpa viața fugind în țară streină.

Pregătirile ce nobilimea trebui să facă pentru fuga sa sili pe prințul Andrei a aștepta pe loc trei zile, și această

zăbavă fu peirea capului său. Văzînd el această întîrziere şi gîndind că mulţimea soţilor săi să nu vădească mai mult duşmanului fuga sa, el hotărî a se despărţi de dînşii. El lăsă în cetăţuia Odorhei pe George Palatici, apoi, alegînd un număr oarecare din nobili spre a-l însoţi, dete drumul celorlalţi, mulţămindu-le de credinţa ce i-a arătat şi povăţuindu-i să meargă a se închina biruitorului Mihai, de la care crede că vor priimi iertare, şi să aştepte în linişte vremea care Dumnezeu, ce ţine în mîna sa ursitele împărăţiilor, va însemna pentru mîntuirea Ardealului din puterea acestor biruitori streini. [209] De acolo Andrei, lăsîndu-şi bogatele sale vestminte de purpură spre a pune haine ţărăneşti, [210] să îndreptă spre Moldova, depărtîndu-se mult de drumul cel mare, luînd potecile şi făcînd ocoluri, spre a-şi ascunde şi mai bine fuga. După cîtăva cale, ajunse într-o vale unde găsi un izvor cu apa dulce şi îmbelşugată ; vederea locului plăcîndu-i cu deosebire, el să opri acolo, apoi, deschizînd sacul unuia din soldaţii săi, luă puţin vin şi pîine, spre a potoli oarecum foamea şi setea sa şi a stîmpăra amarul inimei sale. Făcînd acest mic ospăţ, el să adresă către acei ce-l încunjura şi le zise : „Precum mîntuitorul Hristos, înainte d-a să da jertfă morţii, făcu cina cea din urmă cu ucenicii săi şi fu vîndut de Iuda, unul dintr-înşii, care îi întinsese cursă, asemenea şi eu, căzut în nenorocire prin trădători, poate fac astăzi cea din urmă cină cu voi, pe care o consfinţesc morţii mele". Această presimţire a morţii ce îl aştepta şi pe care o şi întîmpină în ziua următoare mişcă foarte inima sa ca şi a tutulor celor ce îl asculta. Plecînd din acest loc, ei ajunseră a doua zi în vederea munţilor celor mari ce ţin pînă la hotarele Moldovei, în capătul ţinutului oraşului săcuiesc numit Csik, şi sosesc la un loc pe care locuitorii îl numesc Sf. Thomas, după o biserică ce îi e consfinţită. Acolo, în a şasea zi după nenorocita bătălie, se opri Andrei, gîndind că în aceste locuri va fi mai în siguranţă împotriva curselor săcuilor. Aceste locuri, ca toate cele ce încunjur Ardealul, sunt aspre, muntoase, păduroase. [211]

Era între săcui un nobil din neamu lor, anume Blasie Ördög, care, prin facerile de bine ale cardinalului, ajunsese din stare săracă la o avuție însemnată. El nu vrusese să meargă la bătaie, luînd de pricinuire starea cea rea a sănătății sale ; dar îndată ce auzi despre învingerea și fuga lui Andrei, el puse să tragă clopotile, spre a aduna, după cum este obiceiu la țară, rudele sale, clăcașii și compatrioții săi și începu a-i ațîța spre a lua vrăjmășește în goană pe Andrei. El zicea cu o mare furie, la o nație acum destul de înfuriată, „că ei trebuie să arestuiască pe Andrei, uneltitorul atîtor rele, ca să merite binevoința lui Mihai ; că numele Bathori vecinic a hrănit nenorocirile publice și private și că este bine a-l stîrpi din țară ; că trebuie a ucide p-acest popă nevrednic în pace și în război, ca să nu mai rămîie nimeni din această afurisită familie, spre a chinui țara prin tirania sa". Nici că făcea trebuință de multe îndemnări, săcuii fiind insuflați de o ură omorîtoare asupra numelui Bathoreștilor, căci mai întîi Ștefan Bathori și Sigismund Bathori în anii trecuți le răpise nu numai orice libertate, ci însă îi pedepsise foarte aspru pentru revolta lor și apoi îi supusese nobilimii ca niște robi vînduți. Ei căuta toate mijloacele spre a scăpa de această robire ; pentru aceea ei mutase asupra lui Andrei toată ura ce hrănise către cei mai dinainte Bathorești și își făgăduia prin moartea sa d-a-și redobîndi libertatea și a să mîntui de o robire ocărîtoare. Pentru aceea ei vroiră mai bine să piarză pe prințul Andrei și nobilimea săcuie, decît să piară ei însuși și să fie vecinic robi. Ei alergară toți din toate părțile, bătrîni și juni, care cu arme, care fără arme, unii împinși de furie și de îndrăzneală, alții de nădejdea jafului, închipuindu-și că Andrei cu nobilii ce-l însoțeau trebuie să aibă multe avuții cu dînșii. Întru aceasta nădejdea lor nu era cu totul înșălată. Prințul Andrei și suita sa aflaseră că sunt goniți de o ceată de săcui, dar nu o credea îndestul de mare

spre a-i putea vătăma. Cu toate acestea, Andrei, nevrînd a fi întîrziată suita sa de bagajele cele multe, vrea să le părăsească, dintr-altă parte, strîmtorile mocirloase nu-i lăsa a să prea grăbi.

Numeroasa ceată a săcuilor izbi pe fugari în poalele muntelui Sf. Thomas. Cînd să apropie prinţul Andrei cu soţii săi d-acest loc, pe aproape de scăpătatu soarelui, dete peste nişte strîmtori, şanţuri, găsiră drumul acoperit de copaci şi vro sută de săcui stînd în loc şi aşteptîndu-i. Ei întărise aşa de bine aceă strîmtoare, încît era siguri că nimeni nu va putea răzbi printr-însa. La stînga acelui loc era un munte foarte înalt, ale cărui povîrnişuri era pline de păduri şi de mărăcini. Cînd suita lui Andrei apucă de intră în acele strîmtori, cătînd mai mult la fugă decît la bătaie, săcuii o izbiră cu strigări mari deodată în faţă şi în dos. Fugarii să opresc atunci bărbăteşte şi să întocmesc spre bătaie. Săcuii, văzînd micul număr al protivnicilor lor, năvălesc cu mai mare foc asupră-le, descarcă în ei puştile ce aveau, apoi încep a zvirli într-înşii cu săgeţi, suliţi, durde şi lănci ; alţii, ca duşmanul să nu-i poată lovi, fiind el călare şi ei pe jos, răstoarnă caii, tîrînd plopi pe pămînt, dezrădăcinînd alţi copaci şi silindu-să în tot chipul spre a face lupta deopotrivă. Nu cu mai puţină înfocare nobilimea îşi apără viaţa şi pe prinţul său şi răspinge cît poate izbirile ţăranilor ; mulţi căzură din ambele părţi, dar mult mai mulţi din partea lui Andrei. Într-adevăr, căzînd fără veste în cursă, încurcaţi de bagajele lor, ei nu putea a se sluji cu folos de caii lor şi nu le venea lesne a-şi întrebuinţa armele împotriva duşmanului. Deosebit de aceasta, ei era foarte puţini şi săcuii mai mult de opt sute. Pentru aceea, Andrei şi nobilii, răzbiţi de mulţime, încep a să trage înapoi răzleţiţi ; unii, perzîndu-şi caii, să aruncă pe jos, pîntre stejari şi crînguri şi fug încotro pot. Ţăranii săcui, mai ageri la picior şi cunoscînd locurile, se urcă mai cu înlesnire prin strîmtorile şi asprimile munţilor, caută, găsesc şi ucid pe nobilii ce nu cunoşteau căile şi sîngerează pînă în departe toate acele locuri de uciderile lor.[212]

Prinţul Andrei, rugat fiind de ai săi ca să fugă, să scape pînă cînd ei mai ţinea frunte duşmanului, se şi trăsese cu un mic număr, lăsînd drumul mare şi luînd-o prin cotiturile muntelui. După ce a făcut ca vro două mii de paşi, el fu silit, din pricina prăpăstiilor ş-a greutăţilor drumului, a-şi lăsa călăria, cu atît mai mult că ea nu mai putea umbla, fiind cu totul obosită. Deci el începu pe jos a să urca pe munte, ajunge cum poate în locuri anevoie de apropiat şi îşi îndreptează fuga spre părţi nelăcuite. Lepădînd tot ce ar fi putut întîrzia fuga sa, cu patru soţi ce din întîmplare găsise, el pătrunse pînă în adîncul munţilor. Prin aceşti munţi, Ştefan, numit Negrul, era foarte trebuincios prinţului, cunoscînd bine căile, dar fiindcă sîngele ce curgea din rana ce priimise îi luă puterea şi simţirile, Andrei şi soţii săi, temîndu-se ca duşmanii ce îi gonea să nu-l găsească şi să-i răpească puţina viaţă ce-i rămăsese, îl culcară mai mort într-un loc umbrit şi-l acoperiră cu frunze uscate. Vindecîndu-să dup-aceea şi prin multe primejdii întorcîndu-să la casa sa, el povesti această barbară măcelărie.

După acest fel de îngropare a lui Negru, Andrei mai înaintă cîtva, doborît de sete, de căldură şi de drum ; în sfîrşit, făcîndu-să din ce în ce mai mult noapte, el şi singuru soţ ce-i mai rămăsese, un nobil credincios, anume Nicolae Mico, zăriră lucind în depărtare un foc. Ei se îndreptară spre acest loc numit Nascalat, care să străluci de atunci prin crunta dramă al căria fu teatru. Sosind lîngă acest foc care ardea în coliba unui păstor, Andrei, obosit de osteneala drumului, nu mai putea face un pas şi, murind de sete, ceru de la ţăranul ce găsi într-acel bordei să-i dea de băut. Ţăranul, neavînd altceva, îi dete puţin zer. Prinţul Andrei luă cupa şi mai întîi o întinse lui Nicolae Micu ca să guste, zicîndu-i : „Să bem aceste amărîciuni cu care vicleniı şi trădătorii ne-au adăpat îndestul". [213] El înghiţi puţin, apoi trimise îndată pe ţăran să-i caute puţină apă, dîndu-i un galben de aur unguresc, numai să vie mai curînd. [214] Ieşind atunci din colibă, Andrei să duse de

să întinse pe iarbă supt un copaci vecin, își rezemă capul de un trunchi pe jumătate putred și însărcină pe Micul să stea de pază, în vreme ce el să va odihni puțin, ca să poată apoi a-și urma drumul, făgăduind că va sta și el la rîndul său de streajă pînă cînd Micul va odihni.[215] Zăcînd astfel pe pămîntul gol, Andrei luă breviarul în mînă, se puse a ceti la lumina lunii ceasurile canonice și îndată, osteneala biruindu-l, somnul pe nesimțite îl coprinse.[216]

În vremea aceasta, trupa săcuilor, urmînd deosebitele cotituri și locuri grele pe unde Micul și Andrei fugiseră, sosesc cu o iuțime minunată și cad asupra țăranului, strigînd : „Ce procleți de nobili ai priimit în gazdă ? De nu ni-i vei da îndată, te vom ucide, după ce te vom face mai întîi a suferi mii de chinuri, călăule." Spăimîntat foarte și neștiind ce vrea ei să facă, țăranul le spuse : „că doi inși intrase la dînsul, șăzuse puțin ș-apoi ieșise : că el nu știe deloc cine era ei și că gîndește că sunt ascunși p-acolo aproape". Micu, auzind zgomotul acelor ce sosea și întrebările ce făcea țăranului, se duse spăimîntat de sculă pe prințul Andrei și îi vesti că dușmanii i-au călcat, rugîndu-l să caute a scăpa cum va putea. Dar luna, ca cum s-ar fi temut a lumina fărădelegea, să ascunsese supt negrii nori, și în acel întunerec, Andrei, care nu cunoștea locurile, n-avea chip de scăpare.[217] El trimise pe Micu înaintea vrăjmașilor, spre a căuta a-i îmblînzi prin vorbe și făgăduieli.[218] Dar gloata săcuilor, furioasă, în loc d-a asculta rugăciunile lui Micu, întorc către dînsul armele lor ; după ce să ocroti un minut cu sabia sa, Micu, plin de răni, fu prins viu. Se povestește că, doritor d-a scăpa mai curînd de viață și simțind pe gîtu-i tăișul ruginit al paloșului unui țăran, el îi întinse sabia sa, care era mai ascuțită, zicîndu-i : „Slujește-te cu aceasta, prietene, și nu mă mai sfîșia rănindu-mă cu arma ta fără tăiș." Și zicînd aceste, el îi întinse gîtleju, ca să nu se zică că un viteaz a avut, ca un om fără inimă, capul tăiat pe dinapoi.

În vreme ce Micu era astfel prins și ucis, Blasie Ördög, de care am pomenit mai sus, împreună cu alți trei soți, izbește pe Andrei. Împins mai mult de nevoie decît de vitejie, Andrei trase sabia cea lată ce purta la coastă și începu a să apăra cu o mînă slabă,[219] silind să nu moară

fără răzbunare.[220] El izbutise a răni pe unii din vrajmași, cînd Blasie, mai îndămînatic în luptă, îi dete o lovitură de săcure în frunte, făcîndu-i o rană mare dasupra ochiului stîng,[221] de unde începu sîngele pîrîu a curge de-i acoperi vederea.[222] În această stare, nenorocitul Andrei încercă să fugă, dar, urmat de aproape de ucigași, el priimi cu o asemenea armă o altă rană în partea din dos a capului, dasupra grumazului,[223] și, perzînd simțirile, căzu la pămînt, bătîndu-să în sîngele său.[224] N-apucase încă să-și dea sufletu, cînd ucigașii, urîndu-li-să de vremea ce perdeau ca să-i smulgă un inel frumos de diamant, ce purta în degetul cel mic, îi tăiară degetul ca să poată lua inelul;[225] apoi, apropiindu-se de dînsul, Blasie Ördög îi tăie capul,[226] pe care, punîndu-l într-o suliță,[227] îl luă cu dînsul, iar trupul îl lăsară în acel loc, despuiat de orice vesmînt și în prada fiarălor sălbatice.[228] Această tragedie se petrecu lîngă satul Szent Domokos (Sf. Dominic). Astăzi încă, într-acel loc, țăranii îți arăt locul unde fu omorît sărmanul Andrei și credinciosul său Mico.[229]

XXX

Astfel fu sfîrșitul lui Andrei Bathori, prinț, cardinal și episcop de Varmia în Prusia. El era de vîrsta de 28 de ani[230] numai; nalt la stat, barba și părul capului galben, pe care, după ritul religiei, el avea obicei a le purta rase. Era d-un caracter dulce și blînd și mai bun pentru biserică decît pentru război. Din copilăria lui avusese plecare către călugărie. Din nenorocire, calitățile lui private chiar făcu dintr-însul un rău stăpînitor; ambiția de a domni îl perdu; el cumpără printr-o crudă moarte o domnire de opt luni asupra Ardealului și fu numai o jalnică pildă a ticăloșiii ursitelor omenești.[231]

După arătarea unor analiști, nenorocirea în care pică Andrei și ungurii din Ardeal fură prevestite prin niște semne cerești. În luna lui iunie se ridică deodată despre

apus o furtună grozavă, care îngrozi pe toți și pricinui multă stricăciune într-o parte mare a Ardealului. De dimineață norii se rostogolea unii asupra altora. Cerul întreg se întunecase ; tunetul urla neîncetat ; trăsnetul ce cădea, fulgerile ce strălucea prin întuneric, o ploaie deasă și repede și mai ales o vijălie grozavă spăimîntase pe toți. Parte din acoperișurile caselor din Alba-Iulia fură ardicate, înălțimele zidurilor doborîte, precum și grajdurile din curtea prințului, care era foarte puternic zidite ; păstorii pe drumuri fură răsturnați sau tîrîți cu iuțeală încotro nu vroia ; mulți cai ce păștea pe la cîmp fură azvîrliți în Murăș, unde se înecară ; o mulțime de stejari mari și pomi roditori fură smulși din rădăcină. Această furtună ținu ceva mai puțin d-un ceas și fu privită de toți ca prevestirea nenorocirilor ce sosiră cu cîteva luni în urmă. Într-aceeași vreme globuri de foc se arătară în deosebite locuri, răspîndind groaza. O mulțime de lupi se pogorîră cete-cete din munții numiți Meszes și se răspîndiră în șăsurile Ardealului și prin sate, asemenea și multe alte fiară sălbatice. Cinci zile înaintea bătăliii de la Sibii, toată noaptea se văzu flacări pe cer, astfel încît armata lui Andrei merse la drum luminată d-această minunată flacără. Cînd Andrei tăbărî la orașul Szeredahely din pămînt săsesc, el văzu trecînd pe dinainte-i un arap negru, purtînd în mînă o coasă grozavă. El întrebă cine are o slugă cu un chip așa de neplăcut și toți magnații, după ce cercetară și căutară, îi răspunseră că un asemenea om nu se află în armie. Cu puține zile pînă a nu se întîlni Andrei cu Mihai-Vodă, el visă că picase în niște turme de țapi furioși și că d-abia scăpă, cînd niște porci îi sfîșiară mantela și coiful. Încredințat că acest vis este un semn de rău, el îl povesti îndată la Alba-Iulia lui Ștefan Bathori și la alți. În vreme ce Andrei se scobora pe scara palatului său din Alba-Iulia, ca să meargă la tabăra de la Sas-Sebeș, unul din pintenii săi de aur se sfărîmă, și cînd ieșea pe poartă își sfărîmă asemenea și încheitoarea mantelii sale. În sfîrșit, duhul de superstiție și de misticism al ungurilor merse pînă a crede că și schimbarea portului ce ei făcuse de vreo cîțiva ani fuse un semn rău, care arăta că ei trebuie să sufere într-o zi jugul unei nații streine. [232]

După uciderea lui Andrei, secuii se apucară a căuta prin păduri și prin strîmtori pe nobilii care umbla rătăcind prin întuneric. După ce îi ucise mai pe toți, se întoarse în locul luptei spre a culege jaful. Dar cu cît pusese mai multă grabă spre a cîștiga această pradă, cu atîta perdură din vreme spre a o împărți, certîndu-se, înjurîndu-se între dînșii, încît p-aci era să se înhațe la bătaie cu armele. Fură omorîți atunci, parte cu Andrei, parte în fuga lor, Ioan Beldi cu junele său fiu Pavel, Nicolae Mico, frații Tomas și Emeric Besz, Francisc Romany, comis a lui Andrei, căruia scăpă viața în luptă omorînd un săcui ce-l amerința cu moartea, Emeric Lazar, Francisc, numit cel Mare, Mihai Caraczoni, meșter căpitan d-artilerie, și mulți alți, vestiți prin meritul și avuțiile lor. „Săcuii îi ucidea fără milă, încredințați că nimic nu putea fi mai folositor republicii săcuiești decît moartea a tutulor acestor oameni care îi ținuse într-o robie aspră, ca pe niște robi cumpărați cu bani. Ei credea că numai acest mijloc au spre a-și redobîndi starea lor cea dintîi și a-și asigura libertatea pe care o dorea cu înfocare." [233] Numai un singur nobil, Csomortany, bărbat vestit în războaie, scăpă în Moldova. Acesta este același care, după cum s-a văzut înapoi, fusese trimis sol de Andrei la Mihai-Vodă și care, cu toate că credința lui era bănuită lui Andrei, îl însoți în fuga sa. Dovadă puternică cîtă ușurință pun oamenii în bănuielile lor! [234]

Fu atunci o dispută între săcui, din care unii voia să păstreze în viață vro cîțiva din nobilii prinși, iar alții cerea ca să se omoare îndată „acești oameni nesuferiți și vrednici de ură"; se învioră apoi a amîna pentru cîtăva vreme moartea unora dintr-înșii. Aceștia era Ioan Iffiu, fratele lui Andrei, Ștefan Kabosi, Gaspar Palosi, Nicolae Bartacuti, Francisc Gereb și Wolfgang Lazar. Săcuii le leagă mîinile la spate și tot înjurîndu-i mereu îi pornesc ca să-i ducă spre Alba-Iulia, la Mihai-Vodă. [235] Înaintea lor, Blasie Ördög ducea, înfipt într-o suliță, sîngeratul cap a lui Andrei Bathori [236] învălit într-o pînză. [237] Pînă a nu ajunge însă la Alba-Iulia, săcuii în cale uciseră pe prinșii lor; tru-

purile lor le aruncară într-un șanț lîngă Alba, iar capetele lor sîngerate și vinete le azvîrliră neîngropate în oraș. Blasie Ordög păstră numai pe Ioan Iffiu, pe un fiu al lui Nicolae Micu, anume Mihai, în vîrstă numai de 12 ani, și capul lui Andrei, pe care îl înfățișă lui Mihai-Vodă în 11 ale lui noiemv. [238]

Puseseră capul pe o masă și Mihai cătă puțin la dînsul în tăcere, pînă cînd, văzînd pe doamna Stanca *, ce era lîngă dînsul, înecîndu-să în lacrămi, o întrebă pentru ce plînge ? — *„Pentru că* — răspunse această miloasă și simțitoare femeie — ***aceea ce i s-a întîmplat lui se poate întîmpla și ție sau acestuia***“, arătînd pe fiu-său Pătrașcu. Această vorbă pătrunse inima oțelită a aspruiui domn și-i aduse aminte nestatornicia lucrurilor omenești. Cuprins de milă, el plecă capul cu întristare, lacrămile deodată îmbrobodiră fulgerarea ochilor lui și din inimă strigă : *„O, săracul popă ! săracul popă !“* Astfel plînse marele Cesar cînd văzu nainte-i capul dușmanului său Pompei. [239]

După aceasta, Mihai trimise acest cap, pus supt un disc, lui Malaspina. Acesta puse un zugrav de scoase un portret după dînsul, pe care îl trimise împăratului. [240] Mihai trimise pe Ioan Iffiu în închisoare, la cetatea Deva și, după povața ce îi dete logofătul Teodosie, porni oameni să caute trupul lui Andrei, pe care îl găsiră gol, dar nevătămat de păsări și dobitoace, nelipsind de la dînsul decît degetul cel mic, care fusese tăiat de ucigători, după cum am spus. Trupul mortului fu pus într-un car și, ca să nu fie într-o asemenea stare expus privirilor, cînd băgară carul în oraș îl acoperiră cu foi de copaci verzi. Astfel îl aduseră în Alba-Iulia, nouă zile după moartea sa. Îndată, cu mare îngrijire, din porunca lui Mihai, trupul fu învestit cu haine mărețe, întins pe o piatră de marmură și acoperit cu o manta de purpură. Apoi îl duseră în templu cel mic, ca să stea pînă la ziua înmormîntării. Cîteva zile după aceea, după ce se adună acolo și deputații țării, convocați pentru deschiderea dietei, Mihai trimise de aduse și trupul lui Balthazar Bathori, pe care prințul Sigismund pusese de-l îngropase fără nici o cinste în cetățuia de la Szamosujvar, și apoi se făcu înmormîntarea lui Andrei cu o pompă de tot

* In manuscris : „Florica“ (n. ed.).

crăiască.[241] Cusciugul era purtat de doi juni nobili[242] și încungiurat de toți boierii rumâni. Armăsarul lui, frumos împodobit cu toate armele sale, urma după cusciug.[243] Apoi venea Mihai însuși cu fața întristată, cu o mulțime de nobili, ofițeri și popor.[244] Înainte și înapoi pîșeau cu toată cuviința oștile înarmate și în bună rînduială. Apoi preoții, cîntăreții și faclele nu mai avea număr.[245] Astfel duseră trupul lui Andrei în biserica cea mare și îl puseră în acel monument ce el, în viață fiind, zidise pentru frate-său Balthazar. Acolo trupul ambilor frați fură împreunate.[246] În același templu zăcea de mai multă vreme îngropați doi alți călugări, bărbați mari și puternici, care periră cu aceeași moarte ca Andrei : cardinalul George Martinuție, ucis din porunca împăratului Ferdinand, moșul lui Rodolf II, și episcopul Oradiei, ucis de Griti.[247] Blasie Ördög, ucigașul lui Andrei, în loc de răsplata ce aștepta de la Mihai, fu osîndit a i să tăia capul pentru fărădelegea ce făcuse.[248] Toată prada ce săcuii luaseră de la Andrei și soții [lui], în aur și argint, din porunca lui Mihai fu vărsată în visticria țării.[249]

XXXII

Mila, îndurarea și generozitatea ce arătă Mihai-Vodă către cainicul său dușman mări favorul popoarelor pentru dînsul, trase inimile nobilimei Ardealului și lauda tutulor națiilor streine. Nobilii Ardealului simțiră mai ales atunci că, urîți fiind de moarte de popoare, singura lor scăpare e Mihai acum. Ei gîndiră că, de au perdut cîrmuirea țării și au căzut supt un stăpînitor de alt sînge, încai să caute a-și păstra starea și viața. Aceste într-adevăr era atunci foarte amerințate. Am văzut înapoi ce fel ura și trata săcuii pe nobili. Ostașii mercenari, unguri, poloni, sîrbi, cazaci și alții, răspîndindu-să prin țară, nefiind supt ochiul strașnic al domnului, necăjea încă pe locuitori, iar mai ales pe nobili, făcîndu-i să simță toate relele războiului. Apoi chinuita nație a românilor din Ardeal, cum află de învingerea de la Sibiiu, se ridică în picioare groaznică, în-

verşunată, amerinţătoare.[250] Cu cît fuseseră ei mai cumplit împilaţi de nobilii unguri, cu cît mai mult înecaseră în inima lor suferinţile lor şi ura ce avea către dînşii, cu atît izbucnirea acestii uri fu puternică şi pustietoare. Românii ardeleni cuvînta astfel şi într-un chip simplu către unguri : „Sunteţi nişte venitici care aţi venit prin silă de ne-aţi călcat ţara, ne-aţi răpit pămînturile, drepturile, viaţa, ne-aţi chinuit şi ne-aţi aruncat în cea mai cumplită robire. Între noi şi între voi n-a domnit dreptatea sau simtimentul omenirei, ci numai sila ; acum, că ne-am deşteptat, că ne simţim puternici, vrem să intrăm în drepturile şi pămînturile noastre, ce ne-aţi răpit odinioară ; vom lua, dar, pe seamă-ne moşiile şi casele voastre, iar pe voi vă vom ucide sau vă vom goni, ca să curăţăm ţara de voi." Aceste idei şi simtimente povăţuiră toate revoluţiile făcute sau încercate de români de la năvălirea ungurilor pînă astăzi. Astfel revoluţiile veacului de mijloc, acea de la 1437, răscoala de la 1599 pînă la insurecţia lui Horia de la 1784 şi revoluţia de la 1848 fură mai mult inspirate de setea răzbunării decît de dragostea libertăţii, şi pentru aceea românii nu-şi putură asigura libertatea ; căci libertatea triumfează fără a-şi răzbuna ; altmintrelea ea nu mai e libertate, ci numai răzbunare. Niciodată şi nici într-un loc libertatea nu s-a putut întemeia prin călcarea dreptăţii şi prin cîrmuirea groazei. Libertatea nu să ţine şi nu se întemeiază prin tiranie, ci numai prin libertate.

Românii, crezînd a-şi asigura libertatea şi a stinge aristocraţia, se punea de ucidea la aristocraţi şi pustia acareturile lor ; şi fiindcă mai adesea nobilii apucau de fugea, ei îşi vărsa furia mai mult asupra bieţilor burgheri unguri duprin oraşe ; şi cum trecea furtuna, aristocraţia era iarăşi în păr şi românul iar cădea în gheara ei. De asemenea mai mulţi domni români din principate, duşmani ai aristocraţiei, printr-un guvern de teroare, credea că fac ceva ucigînd la boieri, în loc de a ucide boieria ; toată schimbarea era de persoane, dar duhul de castă şi instituţia se păstra, ba încă să mai întărea prin interesul ce însufla oamenilor cei prigoniţi şi împilaţi.

Revoluţia de la 1848 din Ţara Românească singură pricepu că, spre a asigura libertatea, trebuie a lăsa pe

boieri a putrezi în pace și a ucide boieria prin proclamarea dreptului comun.

Românii ardeleni n-au priceput aceasta nici la 1848, cu atît mai mult ei n-o pricepu la 1599. Ei nu gîndea că nu e nici drept, nici folositor, nici cu putință de a curăți țara Ardealului de toate populațiile streine, care fac mai de a treia parte din totalul populației ; ei uitară că o posesie îndelungată aduce drepturi pozitive și netăgăduite, că o naționalitate, oricît de mică va fi, trebuie respectată, căci sfînt e dreptul ce are ea de a trăi în pămîntul ce ocupă ; că acest drept natural e pe dasupra oricărui drept istoric, de vreme [ce] pămîntul este al oamenilor, iar nu oamenii ai pămîntului. Problemul de dezlegat în Ardeal era și este nu cum vor face românii, ungurii, sașii și săcuii ca să rămîie numai ei singuri într-acea țară și să gonească pe celelalte popoare, ci, proclamînd dreptul comun sau egalitatea pentru individe și naționalități, să caute mijlocul de a armoniza împreună, alcătuind un stat federativ. Fără îndoială că numărul românilor in Ardeal le asigura în orice caz o preponderență naturală și dreaptă în trebile țării și prefăcea oarecum Ardealul într-o țară românească.

Astfel românii și ungurii la 1848, luptîndu-să unii împotriva celorlalți, pleca de la acelcași principii greșite și căzură supt același jug.

XXXIII

Așa și la 1599, românii ardeleni, ridicîndu-să, nu se purtară ca un popor mator, însuflat de dragostea libertății, prin care purtare ei ar fi impus și lui Mihai și asupritorilor lor și ar [fi] silit și pe unul și pe ceilalți a-i întregi în drepturile lor naturale și soțiale, ci, setoși de răzbunare, se apucară să plimbe torța și paloșul prin palaturile nobililor. Mulți nobili periră atunci. Cei mai mulți scăpară, unii afară din țară, alții supt protecția lui Mihai. Acesta nu putea să sufere asemenea neorînduieli, care se

descărca asupră-i. Bănuit încă pînă a nu intra în Ardeal, de unguri, că lucrează prin preoţii români a scula pe ţăranii împotriva nobilimii ungureşti, el dorea să dovedească neadevărul acelor bănuieli, cu toate că, după intrarea sa în Ardeal, el fu îndemnat spre uciderea nobilimii ungureşti nu numai de către românii ardeleni şi o seamă de boieri, dar încă şi de un număr însemnat din cei mari ai Ardealului, în capul cărora era episcopul catolic Dimitrie Naprazdi. O politică fără inimă ar fi îndemnat poate pe Mihai a-şi asigura stăpînirea Ardealului prin nimicnicirea acestii aristocraţii puternice, care totdauna era să-i stea improtivă ; dar inima sa, dorinţa d-a-şi da un nume mare şi bun în Europa, care îşi aţintise ochii acum asupră-i, îl depărtă de la o asemenea faptă, preferînd a încerca cu binele a-şi trage inimile nobililor unguri. Din nenorocire, el nu se mulţumi numai a-i tolera şi protecta, ci se încungiură de dînşii, le încredinţă posturile cele mai însemnate în armie şi administraţie şi împărţi iarăşi între dînşii averea confiscată de la cei ucişi în bătaie sau care pribegiseră.[251] Umilinţa ce arăta către dînsul aceşti aspri şi trufaşi nobili şi setea cu care vîna favoarea lui înşălă pe Mihai. El crezu că ei nu vor mai ridica niciodată capul lor, după ce l-au plecat atît de gios. El socoti că va găsi un reazăm şi o putere într-înşii şi că prin ei va trage inima întregei naţii ungureşti şi va deschide un cîmp mare la întinsele şi ambiţioasele sale proiecte. Aceasta îl orbi şi îl făcu de împinse pînă la nesocotinţă generozitatea sa către dînşii ; şi cu cît ei stăruia în învînovăţirile şi bănuielile lor, cu cît ei complota şi umbla mai rău să-l surpe, cu atîta el se arăta mai îndurător către dînşii, încît generozitatea lui ajunse o slăbiciune care îl perdu.

Aceasta îl făcu că el, după ce domoli setea de răzbunare a ţăranilor români, nu le dete libertatea, spre a nu vătăma interesurile nobililor. Adevăr că el nu putea lucra în Ardeal împotriva de ce făcuse în Ţara Românească. Nenorocitul *aşezămînt de rumânie* ca un butuc îl ţinea în lanţ şi-l tîra spre perzare. El dedese libertatea săcuilor nevoit fiind şi fiindcă aceştia numai de puţină vreme o perduseră şi o dorea cu înfocare. Dar românii de mai multe veacuri îşi perduse libertatea şi fiind şi mai nume-

roși, paguba ce ar fi simțit nobilii unguri ar fi fost mult mai simțitoare. Apoi săcuii era o populație foarte războinică, în vreme ce românii, supt împilare, uitaseră pînă și întrebuințarea armelor ce stăpînii lor nu le lăsa să aibă. Apoi Mihai, ca toți războinicii, credea mai mult în soldat decît în popol ; duhul lui era mai mult de concherant decît de naționalist. Nobilii, în ochii lui, era reprezentanții popolului, nația armată, și pe arme voia a se întemeia.

Mihai socoti să urmeze în Ardeal, în privința românilor, politica Corvinilor, adecă a ușura oarece sarcinile țăranilor, a-i ocroti în contra abuzurilor nobililor și a înălța mai mulți dintr-înșii în treapta de nobili, ca astfel nația să fie reprezentată în dietele țării. Dar am văzut mai înapoi că această sistemă nu adusese mari foloase românilor, căci nobilii lor, dobîndind interese împotrivitoare gloatei poporului, se alia cu ceilalți nobili unguri și se lepădau și de naționalitatea lor. Datoria lui Mihai ar fi fost de a da românilor libertatea din obăgie și proprietate de pămînt spre chezășuirea acelii libertăți și a da nației o reprezentare deosibită în dieta celor trei nații. Astfel el ar fi dat stăpînirii sale în Ardeal o temelie neclintită. Niciodată ocazie mai bună pentru aceasta nu se înfățișă ca acum, îndată după bătălia de la Sibiu, cînd ungurii, îngroziți, amorțiți cu totul, se mulțumea de li s-ar fi lăsat măcar viața. Mai tîrziu Mihai în zadar vru ; anevoințele crescuseră prea mult : ocazia trecuse. Și nu trebuie a crede că noi aci judecăm pe Mihai după ideile de democrație ale veacului nostru, iar nu dup-acele a veacului său ; căci urma ne va dovedi că aceste idei era bine simțite atunci și chiar de Mihai.

De asemenea idei inspirat, Mihai-Vodă deschise la 20 noiemv., în Alba-Iulia, adunarea generală, în care el făgădui că va păstra constituția țării și toate privelegele, libertățile și daniile nobililor, afară de cele făcute de Sigismund. Reprezentanții depuseră jurămîntu de credință și, spre răspuns la cererile domnului d-a i să da provizii și bani pentru ținerea oștilor, s-a orînduit ca de fiecare casă sau poartă (cum să zice în Ardeal) să se dea cîte opt măsuri de făină și opt măsuri de ovăz sau orz și de la

10 case cîte o vită de tăiat, și, fiind omul sărac, în lipsă de vită, să dea trei oi. Asemenea se hotărî ca, de vreme ce s-a dat libertatea săcuilor, aceștia să aibă a da, după vechiul lor obicei, cînd se schimbă domnul sau cînd să însoară, din șase boi unul pe seama domnului. Această dare se numea de secui *friptura de bou*. Încît pentru bani spre purtarea războiului, se hotărî ca să să dea de fiecare casă, fără a fi nimeni scutit, nici domnu, nici boierii, cîte șase florini ; trei florini să se dea pînă în 25 zile, socotindu-să din ziua publicării decretului, iar ceilalți trei, cu 25 de zile mai tîrziu. Toate celelalte articole [ce] se încheiară atunci și fură coprinse în actul general al dietii, ce se întări de Mihai-Vodă și se publică.[252] privesc numai interesurile nobililor : dă voie unora dintr-înșii a se întoarce în țară, asigură libertatea săcuilor, iar pe români, fără nici o ușurare, îi lasă în starea de obagi ai nobililor. Astfel Mihai trădă misia sa în Ardeal și merită d-a cădea.

XXXIV

În vremea aceasta se răspîndi faima în Ardeal cum că o oștire turcească ar fi intrat în Țara Românească pe la începutul lui dechemvrie, și mulți se îngrijiră ; dar aceasta peri îndată, lămurindu-să cum că turcii, ce într-adevăr intraseră în țară, cu toate că bine armați, după obiceiu lor, era însă puțini și veniseră numai ca să cumpere miere și unt, aceea ce făcînd, ieșiră din țară fără a vătăma pe nimeni. Cu toate acestea, Mihai, îngrijindu-să, porni o mie de călăreți în Țara Românească, care să împiedice astfel de veniri ale turcilor și să apere țara.[253] Scurt după aceea, Mihai porni și pe fiu-său Pătrașcu în Țara Românească, cu o seamă de oaste, spre a cîrmui țara în locul lui, și-i dete de curator pe Pancratie Sennyei, pe care, însă, după o lună îl rechemă înapoi, nu se știe din ce pricină.[254] Mihai poruncise la o seamă de nobili din Ardeal ca să însoțească pe Pătrașcu în Țara Românească. Dar ei începură a tremura toți, gîndind că merg la peirea

lor de se vor duce în Țara Românească și rugară pe Mihai d-a amîna deocamdată pornirea lor, la care el se învoi.[255]

La sîrșitu dietii, Mihai puse de aduse la Alba-Iulia vistieria prințului Sigismund, ce el pusese în cetățuia Vecs, supt paza lui Ștefan Bodoni. Era un număr însemnat de vase de argint : cupe, talere, discuri, vasuri și, între altele, niște cupe de argint așa de mari, încît doi oameni abia putea duce una goală * ; pe lîngă aceste mai era podoabe de cai, platoșe, șeli garnisite cu pietre scumpe și diamanturi, săbii, pumnaluri, paloșe, hangeruri, săcuri și alte lucruri asemenea : apoi mai multe veșminte scumpe, prețuite 32 mii florinți, din care unul împodobit ** cu diamanturi era prețuit 15 mii florinți, pe urmă un mare număr de monete de aur numite de Portugalia, din care una *** făcea 10 galbeni de aur. Cînd intră Mihai ca să vază această avuție în casa unde era așăzată, răpit de mirare strigă : „Ce de bani am să fac d-aci ca să-mi plătesc ostașii și oamenii mei". Prețul se ridica într-adevăr la mai multe sute mii de florinți.[256]

Mihai își așăză apoi oștirea în deosibite comitaturi pentru iernat, împărțind-o mai ales prin cetăți : dar oarecare eccesuri ce făcură ostașii, iar mai ales ungurii, sîrbii și cazacii, ridicară plîngeri din partea lăcuitorilor, iar mai cu seamă din partea nobililor, care alerga la Mihai văitîndu-să. La aceste plîngeri, Mihai răspundea adesea cu bunătate, zicînd că aceste se fac fără știrea lui, făgăduind că va pedepsi strașnic pe cei vinovați : că de vreme ce, din mila lui Dumnezeu, Ardealul este acum al lui, el se va sili spre a face să domnească într-însul pacea și liniștea și ca nimeni să nu încerce vro pagubă.[257]

În vremea aceasta, coprins de mînie asupra lui Ioan Maro, puse să-l caute și să-l gonească prin toată țara pînă îl vor prinde. Este știut că acest sicritar al lui Mihai dezvălise mai întîi prințului Andrei proiectul stăpînului său d-a năvăli în Ardeal. Mihai îi iertă cu generozitate această vină ; dar, în ajunul bătăliei de la Sibiu, nemulțumitorul Maro trecuse din tabăra lui Mihai în acea a lui Andrei,

---

* În manuscris : „unul gol" (n. ed.).
** În manuscris : „una împodobită" (n. ed.).
*** În manuscris : „unul" (n. ed.).

nădăjduind că acesta va izbîndi. Mihai, care iertase întîi pe Maro, intră într-o mînie furioasă la această nouă a lui trădare. Maro. care aflase mînia domnului asupră-i, rătăcea pe ascuns într-o parte și într-alta, în sate și orașe, pe la deosebiții nobili, căutînd vro ocazie spre a fugi în Ungaria. Astfel umblînd, el să duse din intîmplare sau într-adins la Ștefan Tholdi, nobil ungur, rugîndu-l a-i da un azil ca să scape de goana ce-i dă Mihai. Tholdi îl priimi și îi făgădui că va fi in siguranță în casa lui : dar temîndu-se de Mihai și dorind a dobîndi favorul său, îi descoperi îndată că Maro este ascuns la dînsul. Tîrît la Alba-Iulia, Maro fu dus înaintea lui Mihai, care, după ce îl mustră pentru fărădelegea lui, il detr pe mina călăilor, harnici a chinui pe vinovați. Aceștia il legară strîns de picioare și de mîini la un stîlp, care se afla intr-una din mahalalile Albei : apoi îi ciontiră mai intîi picioarele, pe urmă genunchii unul după altul și în sfîrșit brațele pînă la coate. Trupul lui, sfîșiat și despuiat de toate vesmintele, rămase două zile în privirea tutulor, acoperit de noroi și de sînge.

Dar să întoarcem mai bine ochii de la această uricioasă priveliște, tînguind barbaria acelor timpuri. [258]

XXXV

Mihai-Vodă trimisese o deputație de două persoane, între care și Petru Ormeni, [259] ca să meargă la Praga să vestească împăratului norocita biruință asupra lui Andrei și coprinderea Ardealului. Ajungînd deputația la Viena și dînd lui arhiduca Matei această invesilitoare știre, el puse îndată a să cînta în toate bisericile *Te Deum laudamus* și, poruncind să ducă toate tunurile pe bulevarduri, slobozîră mai multe salve de artilerie spre semn de bucurie. Arhiduca Matei dărui căpeteniii deputației un lanț de aur și la soții săi cîte un pahar de argint suflat cu aur : apoi deputația porni și se duse la Pilsen, unde găsi pe împăratul. [260] Ea raportui împăratului de izbînda dobîndită. Această ambasada fu vesel priimită de mărirea sa și, fiind bine dăruită, priimi poruncă a să întoarce înapoi.

Împăratul scrise îndată papii, vestindu-i norocita coprindere a Ardealului și (necunoscînd încă moartea cardinalului) plîngîndu-să foarte de purtarea cardinalului, învinovățindu-l că este în înțelegere cu turcu, și rugînd pe sfînția sa d-a-l afurisi și a-i lua înapoi pălăria de cardinal. Într-aceeași vreme, sosi la Roma și scrisorile episcopului Malaspina, care vestea moartea cardinalului. Tot atunci solul craiului Poloniii făcu cunoscut că învingerea și moartea cardinalului adusese mari neplăceri la toată curtea craiului Poloniei și că toți strigă împotriva Malaspinii. Cu ocazia acestor deosebite scrisori, papa convocă la 12 ianuarie 1600 o congregație de 19 cardinali, ca să chipzuiască de trebuie a cere vro satisfacție și a huli omorîrea cardinalului. Papa mai întîi și apoi cei mai mulți din cardinali fură de părere „că nu trebuie deocamdată a proceda nici cu cenzura, nici a cere vro satisfacție despre moartea cardinalului, cu atît mai mult că el fusese ucis în război, purtînd arme și într-o haină și meserie deosebită de acea de cardinal ; că nu se știe cine l-a ucis și daca accia știa sau nu că ucid un cardinal, nici daca sunt ei catolici sau schismatici și afară de juridicția sfîntului scaun ; că, înainte d-a proceda la afurisanie, trebuie a face vro formă de judecată pe care, în acea nehotărîre, nu știe de unde s-o înceapă ; c-apoi cu aceasta papa ar supăra pe împăratul și pe prințul Țării Românești, pentru pizma acestora asupra cardinalului, a cărui memorie ei se vor sili a o înnegri cît vor putea ; că în acel caz ei ar putea privi ca făcute indirect împotriva lor acele proceduri și cenzuri și vor face a se compune cărți împotriva cardinalului, în care nici colegiul cardinalilor, nici sfîntul scaun nu vor fi cruțați ; că mai bine este să aștepte sosirea nunțiului Malaspina, care acum lăsase Ardealul și se afla în cale spre a se întoarce la Roma, și de la care vor afla mai multe și mai deslușit și vor ști ce este de făcut. [261]

Se vede că mai tîrziu papa se hotărî a pedepsi uciderea cardinalului, osîndind, după cum spune analistu Timon, pe toată nația săcuie la un post strașnic de o sută de ani. [262] Malaspina întorcîndu-să la Roma, papa îl făcu [să] simță că aflase purtarea lui, căci îi porunci să se tragă în episcopatul său, unde muri de mîhnire, ducînd dorul pălăriei de cardinal. [263]

Ci dar în mijlocul acestor vremi, la 2 noiemv., generalul Basta, pe care arhiduca Maximilian, depărtîndu-să la Viena, îl lăsase locotenent în locu-i la Casovia și în Ungaria de Sus, însoțit de Mihai Sekeli, Pavel Nias și David Ungnad, se duse cu oștile lor la Oradea Mare, purtînd cu dînșii și o mare sumă de bani ce împăratul trimisese la Casovia pentru plata armiei. Ei vroia să vie în Ardeal spre a da ajutor lui Mihai întru coprinderea acestei țări, cînd aflară că Mihai a și izbutit a coprinde această țară fără a mai aștepta ajutorul lor.[264] Cu toate acestea, Basta hotărî a intra cu armia sa în Ardeal, cu pretenție d-a cîrmui țara în numele împăratului. David Ungnad, sfetnic însemnat al împăratului, strălucit prin multe solii la Constantinopol și într-alte părți, apucă înaintea lui Basta și, însoțit de Petre Lasli, sosi în 12 noiemv. la Alba-Iulia, spre a curteni pe Mihai-Vodă despre norocita sa biruință. Acesta le dete audiență a doua zi, în 13, la 8 ceasuri de dimineață, priimindu-i foarte bine. După aceea le trimise acasă capul lui Andrei Bathori, pe care îl bălsămise. Ungnad puse îndată de scoase un portret după cap, foarte asemănat. În 17 noiemvrie, cînd Ungnad voi să plece, Mihai, care priimise în dar de la dînsul un ban de aur mare, pe care era 10 portrete ale împăratului, îi trimise și el, printr-unul din cei mai mari ai săi ofițeri, o harșa frumoasă, rugîndu-l s-o priimească cu bunăvoință. Ungnad priimi acest dar arătînd o mare mulțumire și apoi porni din Ardeal.[265]

Mihai-Vodă, aflînd de venirea lui Basta, trimise îndată vro mie de oameni către cetatea Husta dupe Mureș, care e cheia drumului ce din Polonia, Ungaria și Moldova duce în Ardeal. În această cetate era o garnizoană de 19 companii de trabanți, cărora se poruncise d-a să ține bine acolo pînă la cel din urmă om ; dar ei, văzînd cetatea ocolită și izbită, perdură curagiul și se închinară, cu condiție că li să va cruța viața. Întrînd valonii lui Mihai în cetate, puseră mîna pe avuții neprețuite, căci acolo Bathori și mulți nobili își lăsase averile lor. Spun că aceste avuții se urca la 10 milioane.[266] Tot atunci Mihai coprinse și Lipova și alte orașe din Banat.[267]

Basta, intrînd în Ardeal, prinse la Somlyo pe Ştefan Bathori, care fugise acolo de la cetatea Husta. El îi făgădui că îi va dobîndi iertare de la împăratul daca va mijloci predarea cetăţii Uioara, cea mai puternică a Ardealului, şi unde era atunci în garnizoană 2 000 de trabanţi cu multe arme. Ştefan Bathori priimi a-şi cumpăra libertatea prin predarea Uioarei. Mihai se grăbi a trimite o garnizoană în acea cetate. Astfel acum, prin predarea acestii din urmă cetăţi, Ardealul întreg căzu supt stăpînirea lui Mihai. [268]

Atunci pentru întiaşi dată se întîlni în faţă Mihai cu Basta, a cărui nume era menit a fi înscris cu sîngele său în istoria vieţii sale. Ei nu se plăcură ; după ce îşi arătară antipatia lor în public prin vorbe amari şi împungătoare ce unul zicea asupra altuia şi muşcîndu-se prin satire, împrejurările îi aduse îndată a şi-o arăta prin fapte. [269]

Să ne oprim puţin asupra acestui geniu fatal al eroului român.

George Basta era de neamul lui arnăut, dar născut într-un sat numit La Rocca, lîngă Tarent, la anul 1547. Tatăl său, Dimitrie, nobil din Albania, îşi părăsise ţara împreună cu alte familii, spre a scăpa de tirania otomană, şi trecuse în Puglia, supt umbrirea craiului Spaniei, care îi făcuse o pensie anuală şi îi dedese comanda unei companii de lăncieri, tot arnăuţi, cu care îl trimise la Milan. El luă de soţie o damă din Alexandria şi avu doi feciori, din care cel mai mare, Nicolae, ajunse locotenent-general de cavalerie în armia craiului Spaniei. Cel de-al doilea, George Basta, intră la 14 ani ca soldat în compania tatălui său, apoi. după moartea lui, trecu ca stegar în compania fratelui său. El ajunse curînd locotenent în acea companie, pe urmă căpitan de archibuzieri călări, căpitan de lăncieri, sfetnic de război. El comanda un regiment de călărime de arnăuţi, cînd duca de Parma fu numit cîrmuitor în Ţările de Jos, la 1579, şi el se perfecţionă în meseria armelor supt acest mare căpitan, care, recunoscînd meritul lui Basta, îl făcu comisar general de călărime la anu 1580. El se deosebi în asedierile cetăţilor Anvers (1584) şi Buona (1588), însoţi în Franţa pe duca de Parma în ajutorul Ligei, în anii 1590 şi 1592 ; asemenea făcu parte din espediţia comiţelui

Carol de Mansfeld în Franța, la 1593. După aceea merse de făcu cîteva campanii în Ungaria, se întoarse iarăși în Țările de Jos la 1596 și, la 1597, fu cerut de împăratul la Filip II, craiul Spaniei, ca să-l lase să intre în slujba sa și, dobîndind[u-l], îl numi general de artilerie și gubernator al cetății Vienii și apoi general în oastea arhiducei Maximilian, fratele împăratului.

El era mare și plin la trup, gras la față, ochii mari și privirea aspră, gura potrivită, dar buza de sus cam ridicată, fața măslinie ; caracterul fizionomiii lui arăta viclenie ; iar caracterul lui moral vom lăsa ca faptele lui să ni-l vedească. [270]

XXXVII

Mihai-Vodă se supără de venirea lui Basta, nu voi în nici un chip a-l cunoaște ca general-căpitan al țării, zicînd că el este numit căpitan-general și prinț vasal și tributar al împăratului. [El] făcu cunoscut lui Basta că, de vreme ce a biruit pe cardinalul fără ajutorul nimului, va putea păstra prea bine țara în supunere, și el ar face bine a se trage în Ungaria de Sus, căci n-are trebuință nici de dînsul, nici de oștile sale. [271] Dar Basta, care era sigur a dobîndi el de la împăratul cîrmuirea Ardealului, nu numai că nu voi a asculta cererea lui Mihai, dar încă pretinse să puie garnizoane nemțești prin cetățile Ardealului, silind pe Mihai, în numele împăratului, a priimi aceasta măcar pe o vreme, pînă cînd Ardealul va fi cu totul liniștit și nu va mai avea a se teme de năvălirea streinilor. [272] Mihai-Vodă, care priimise în numele împăratului, și numai ca locotenent al lui, jurămîntul de credință al Țării Ardealului, jurase asemenea că va păstra toate priveleghiurile și drepturile acestii țări. El era hotărît a-și ține jurămîntul chiar împotriva împăratului, al cărui scop înțelese că era a reduce țara într-o provinție a împărăției, iar nu a o ține ca o țară deosebită, liberă și numai dajnică coroanei sale, după cum se făgăduise întîi. Afară de aceasta, Mihai nu voia a lăsa din mînă-i guvernul Ardealului, pe care îl cîș-

tigase cu sabia, și a-l vedea mai ales trecînd în mîinile lui Basta, pe care de acum nu-l putea suferi.

Peste puțin, ura acestor doi oameni se vădi publicului într-o ciocnire care fu p-aci a aprinde flacările războiului între dînșii. Basta, spre a începe îndeplinirea voinții sale d-a pune garnizoane din oștirea sa prin cetăți, trimise o ceată de germani ca să intre în cetatea Husta după Tisa. Dar comandantul român ce Mihai pusese în acea cetate nu voi să priimească înăuntru oamenii lui Basta și, închizîndu-le porțile cetății, îi respinse înapoi cu vorbe răstite. Oastea împărătească fu nevoită a petrece noaptea acea în cîmp pe o brumă și un frig mare și pe urmă a să întoarce îndărăt. Basta, aflînd aceasta, să înfurie foarte și îndată începu a se găti de război, trimițînd să-i vie călărimea din Silezia și pedestrimea după mărginile vecine ale Ungariei și întocmindu-și astfel o numeroasă oaste supt arme. Mihai nu se lăsă mai în urmă și își strînse și el pe lîngă sine toate puterile. Amîndouă taberile era acum gata a începe război între dînsele și a să dumica una pe alta. Dar jurisconsultu Petz, om îndemînatec, ce să afla atunci în Ardeal, alergînd cînd la Mihai, cînd la Basta și arătîndu-le primejdia în care se espune creștinătatea deschizîndu-să între [ei] un război civil, pre cînd Ibraim-Pașa, în Ungaria, începu a amerința prin mișcări războinice, izbuti, prin autoritatea cuvintelor lui, a-i împăca. Și deși ei urmară a se urî în inimă, dar în vederea oamenilor trăia în pace. [273]

Mai apoi însă, rugat de Petz, Mihai priimi în 24 dechemvrie, în cetatea Husta, pe lîngă garnizoana românească, și 200 de soldați ai împăratului. În orașele Tatta și Somlyo încă era niște cete de nemți. [274] Iar în celelalte cetăți, Mihai nu lăsă să intre garnizoane împărătești, zicînd că aceasta este împotriva priveleghiurilor și libertăților țării [275] și că acum războiul încetînd într-această țară, el n-are trebuință d-alte puteri, decît d-ale lui. [276]

Aflînd el prin comisarul împărătesc Petz că împăratul voiește a da cîrmuirea Ardealului lui Basta, se mînie foarte de înșălăciunea, nemulțumirea și perfidia împărătească și strigă tare că în această revoluție Ardealul a dobîndit mai mult un stăpîn puternic, al cărui jug nesuferit o va îm-

povara, decît un apărător împotriva puterii turcești.[277] Mihai impută încă prin vorbe amari cruzimea, scumpetea și obrăznicia cu care puțin mai nainte oamenii împărătești trataseră Ardealul.[278] În urma acestora, domnul făcu sfat cu toți boierii români și nobilii Ardealului, arătîndu-le lupta ce are cu oamenii împărătești pentru drepturile țării. La acest sfat toți fură de părere și îndemnară pe Mihai ca să ție domnia acestii țări, fiind numai tributar către împăratul. Spre a face cunoscut împăratului această hotărîre a țării, Mihai îi trimise îndată doi soli, pe banul Mihalcea și pe logofătul Stoica, cei mai străluciți din sfethicii lui.[279] Aceștia, sosind în 13 ianuarie (1600) la Pilsen, înfățișară mai întîi împăratului, din partea lui Mihai-Vodă, sabia, buzduganul și steagul lui Andrei Bathori, precum și calul ce el încălicase în bătălie.[280]* Apoi ei îi făcură cunoscut că Mihai-Vodă nu se privește în Ardeal decît ca un guvernor spre a administra țara și a o păzi de năvălirile dușmanilor și că supt acest titlu el voiește ca împăratul să i-o încredințeze ; al doilea, cerea ca să se hotărască ce să facă cu orașul Clujului, care de mai multe ori necunoscuse și trădase autoritatea împărătească și merită o pedeapsă pilduitoare ; și, în sfîrșit, cum să se poarte cu acei nobili din Ardeal care fugiseră și acum cerea iertare, vrînd a se întoarce înapoi. Solii, după ce fură ascultați cu multă bunăvoință de împăratul și după ce m.s. ținu sfat, fură bine dăruiți și trimiși înapoi cu mare cinste, cu acest răspuns : „Că împăratul va trimite comisarii săi în Ardeal și că printr-înșii va face cunoscut lui Mihai voința sa“.[281]

În vremea aceasta, sosise la curtea împărătească scrisori secrete ale lui Basta împotriva lui Mihai-Vodă, prin care el făcea cunoscut sfatului împărătesc că acest prinț voia să uzurpeze suveranitatea țării ; că omenirea ce acest om barbar afectează și dragostea ce el arată că are pentru popoarele învinse măresc bănuielile și e de temut ca rugăciunile cele vii ce el face împăratului pentru păstrarea privelegiurilor țării și spre a-l îndemna a nu trimite într-însa oștiri streine, să nu ascunză gîndiri ambi-

---

* Aici urmează indicația lui Bălcescu : „A vedea în text un pasaj ce nu s-a pus aci, fiind anevoie de înțeles. Acest pasaj trebuie adăogat aci“ (n. ed.).

ţioase.[282] Aceste scrisori aruncă în deosibite păreri sfatul împărătesc, sau mai bine acea camarilă de femei şi de iezuviţi ce cîrmuia împărăţia în locul slabului şi leneşului Rodolf al II[-lea]. Unii, cîştigaţi cu totul în favorul lui Mihai, striga că Basta scrie ca un rival şi ca un pizmaş al gloriei sale ; că Mihai este mult credincios împăratului şi un căpitan cu merit şi cu vitejie sublimă. Dar alţii, şi a căror părere birui, ziseră că trebuie a da mai mult crezămînt lui Basta, căpitan credincios şi cu sfat înţelept, decît lui Mihai, a cărui nesăţioasă ambiţie de a domni este deobşte cunoscută.[283]

XXXVIII

Mihai, sigur acum că, după ce l-a ajutat norocul ca să coprinză Ardealul, îl va ajuta ca să-l şi stăpînească, aştepta cu o veselă nerăbdare sosirea comisarilor împăratului şi urmă a administra Ardealul ca pe o ţară a sa. La 9 fevruarie el convocă dieta ţării,[284] unde, după zisa unui cronicar sas, nu făcură alta decît „mîncară, băură şi numărară bani lui vodă".[285] Iar după mărturia istoricului Bethlen, această sesie se vede a fi fost mai serioasă ; căci Mihai, începînd a se deziluziona de nobilii unguri şi vrînd a face oarecare uşurări poporului, aceştia începură a-l ruga d-a nu se atinge de privelegiurile lor. Ei îndrăznea a vorbi de privelegiurile lor, atunci cînd, cu orice jertfă, trebuia a uni pe toţi locuitorii ţării spre a apăra privilegiurile ţării ce erau ameninţate de nemţi. Domnul, furios de aceasta, răspunse lovind cu mîna mînerul sabiii sale şi strigînd : „Iată privelegiul vostru !" Din nenorocire el amerinţă numai, dar nu lucră. Într-adevăr, acum era mai greu d-a o face decît îndată după bătălia de la Sibiiu. El apucase, din nenorocire, a jura paza constituţiei ţării şi, credincios jurămîntului, ca un domn constituţional, el nu putea preface nimic în ţară fără învoirea dietei. El nu vroia încă să facă ca Sigismund, să silească dieta prin împilare a-i împlini voinţa. Astfel acum, ca şi mai pe urmă, ne vom încredinţa că buna-credinţă îl perdu pe el, şi

tocmai această virtute îi tăgăduiră dușmanii săi. Ungurii îl învinovățiră atunci că el ar fi vrut să stingă nobilimea și că ar fi și făcut-o, daca Dimitrie, arhiepiscopul bulgarilor, nu s-ar fi dus cu Biblia la dînsul, ca să-l întoarcă din acea hotărîre. Vom mai vedea în urmă această învinovățire repetîndu-să de mai multe ori, la care singurul răspuns ce istoria poate da spre a o nimicnici este că Mihai a avut multe ocazii de a o face, ba încă și împrejurările l-au îndatorat spre aceasta, și tot n-a făcut-o. Asemenea suntem la îndoială de arătarea ce singur numai Bethlen face, cum că Mihai ar fi poruncit în acea vreme lui George Ratz, comandantul cetății Deva, a arunca în Mureșul înghețat pe junele Ioan Iffiu, ce să afla acolo la închisoare. [286] Mihai era un om iute la mînie, dar nu era crud. Viața lui ne dovedește. Cu ce generozitate nu l-am văzut purtîndu-să într-atîtea rînduri către boierii din Țara Românească ce complotase peirea lui ! Apoi am văzut dorința lui d-a trage prin bunătate inima ungurilor și îl vom vedea în privința lor generos pînă la nesocotință.

Într-aceea, Mihai, spre a păstra memoria biruinții sale în Ardeal, pusă de tăie o medalie, care să află în cabinetul împărătesc de la Viena, bătută în aur și trăgînd 10 galbeni. Pe fața principală se vede portretul lui Mihai. Atît împregiurul portretului, cît și pe ceealaltă parte, se coprinde titlul lui în latinește astfel :

„*Michael Valachiae Transalpinae Woivoda, Sacrae Caesareae Regiae Majestatis Consiliarius per Transylvaniam Locumtenens. cis transylvaniam partium eius super exercitu Generalis Capitaneus*". Și în mijloc : „*a Deo vigilantia, virtute et armis victoriam nactus* (1600)". [287]

„Și într-adevăr — zice Ioachim — veghearea lui era neobosită. Ea nu-l părăsea niciodată și el a arătat în toate împregiurările că știa să se păzască de cele mai mici lucruri ce l-ar fi putut vătăma ; vitejia lui era în tot chipul încercată și într-aceasta dușmanii săi cei mai înverșunați îi da dreptate. În sfîrșit, născut, ca să zicem așa, în tabără, crescut supt corturi, mînuind armele mai bine decît orișicine din ai săi, el nu dete de minciună deviza sa." [288] În sfîrșit, împreuna într-însul virtuțile ce un poet cînta despre un alt erou :

„Labor impiger, aspera virtus,
Vis animi excellens, ardor, vigilantia, cura
Et durum tractandis robur in armis." *

Mihai-Vodă, care mai demult făgăduise că se va duce la Brașov și fusese împedicat prin venirea solilor și prin alte trebi, se duse, în sfîrșit, în acest oraș la 1 martie, unde intră cu mai mult de 6 000 călăreți și pedeștri și cu o pompă necrezută. La 9 martie ajunse la Brașov un sol de la împăratul turcesc, pașa de la Timișoara, [289] bătrîn venerabil, numit Huraia-Aga. Mihai îi ieși înainte cale de o jumătate de mil [290] de oraș, la Ghimbav, [291] cu o cavalcadă măreață. Cînd se întîlniră, și unul și altul se deteră jos după cal și, după ce se îmbrățișară, aga luă de la Mihai o palǎ persienească ce acest domn purta la coasta sa și îi dărui alta turcească, împodobită cu aur și pietre scumpe. Pe lîngă aceasta, îi mai dete [292] un steag verde, spre semn de protecția otomană, [293] mai multe pene de erodiu din cele mai frumoase, spre a face egrete, șapte cai de preț și un foarte bun șoim. Aceste daruri fură purtate înaintea lui Mihai și astfel ei intrară amîndoi în Brașov, în zgomotul artileriii întregi. [294]

Trimisul turc se sili în tot chipul spre a îndupleca pe Mihai d-a se dezlipi de împăratul Germaniii, spre a să alia cu sultanul. Mihai îi răspunse cu bunăvoință, dar îi declară curat că el niciodată nu va recunoaște altă autoritate decît p-a împăratului creștinesc. [295]

Tot atunci sosi și trimișii împăratului către Mihai-Vodă, neamțul David Ungnad și ungurul Mihai Sekeli, căpitanu Sathmarii. [296] Ei fură martori la această priimire făcută solului turcesc. Lui Mihai îi păru bine d-aceasta ; el nu se îndoi că o priveliște așa de nouă nu-i va pune în grijă și că bănuielile ce-i va coprinde îi va face a fi mai înduplecători. Cu toate acestea, el le dete să înțeleagă că ei nu trebuie a se scandaliza de ce văzuseră ; că el nu putea a nu priimi cu cuviință un ambasador și de a-i face cinstea ce i se cădea, fără a fi privit de toți ca cel mai puțin politicos din toți prinții. [297]

* „Muncă neobosită, curaj aprig, putere covîrșitoare a minții, înflăcărare, duh neadormit, grijă și tărie neînduplecată în lupte" (n. ed.).

Mihai porni înapoi pe solul turcesc, făcîndu-i multe daruri şi cinste mare, trimiţînd sultanului vorbe pacinice şi în secret făgăduind munţi de aur, cum se zice. [298] Agenţii împărăteşti, înfăţişîndu-să înaintea domnului, îi ziseră: „că cezarul, pentru atîta credinţă şi slujbele memorabile ale lui, îi făgăduieşte toată clemenţa şi toată bunătatea sa împărătească. Dar fiindcă împregiurările şi starea Ardealului o cer, el îi porunceşte d-a se întoarce îndată în Ţara Românească şi d-a păzi hotarele împotriva turcilor." Spre dovadă de favorul cezarului, ei îi înfăţişară o carte împărătească cu această coprindere. [299]

XXXIX

„Rodolf II, din mila lui Dumnezeu împărat al romanilor, pururea august.

Noi recunoaştem şi facem a se cunoaşte prin coprinderea acestora tutulor:

După ce din mila atotputernicului Dumnezeu (pentru gloria căruia ne luptăm împotriva naţiilor păgîne şi barbare) Ardealul a fost supus puterii noastre şi strălucitul Mihai-Vodă din Ţara Românească, înflăcărat de un mare zel pentru creştinătate, a supus pe sine şi ţara sa maiestăţii noastre şi ne-a dovedit credinţa sa către noi prin fericitele şi curagioasele sale întreprinderi împotriva turcului şi în Ardeal, unde a tras această ţară de supt domnirea nedreaptă a cardinalului Bathori şi a dobîndit o mare biruinţă. Atît pentru îngrijirea cu care priveghem la păstrarea posesiilor noastre, cît pentru bunătatea şi dărnicia noastră obicinuită către supuşii şi vasalii noştri, am vrut să mărturisim că statornica credinţă a strălucitului voievod Mihai către noi şi slujbele sale ne-au fost plăcute, încredinţaţi nu numai că strălucitul voievod va urma a fi credincios, precum a fost, dar încă că urmaşii vor imita această lăudată pildă de credinţă şi de curagiu.

Pentru aceea, din chiar voința noastră. după ce am chipzuit îndestul. priimim în credință și clientela noastră și aceea a următorilor noștri crai ai Ungariei pe numitul Mihai-Voievod și copiii săi și ținutul său Țara Românească. precum o mărturisim prin aceste cărți. Astfel, de cîte ori va fi trebuință. precît vom putea. noi îi vom da agiutor. pentru ca domnia acestii Țări Românești să treacă regulat de la persoana strălucitului Mihai la legiuiții săi copii de sexul bărbătesc. de la cel dintîi născut la cel dintîi născut. cu această condiție însă că. de cîte ori se va înfățișa un nou caz de moștenire. acel ce va moșteni va face nouă și următorilor noștri jurămîntul de credință ce Mihai ne-a făcut. Spre dovadă acestor cărți scrise cu mîna noastră și la care s-a pus pecetea noastră. Datu-s-a în orașul nostru Pilsen. în 11 fevruarie. anul domnului 1600, al 24-lea al stăpînirei noastre ca crai al romanilor. al 28-lea ca crai al Ungariei și al 24-lea a stăpînirei noastre ca crai al Boemiei.

Rodolf

Prin porunca sfințitei maiestății sale împărătești
Ion Barvitius" [300]

Mihai-Vodă. auzind aceea ce îi spuneau agenții cezarului în numele său. nu-și putu ține mînia și le răspunse îndată de față : „că el nu va lăsa Ardealul spre a se întoarce în Țara Românească și nu va face pe voia împăratului ; că. deși cezarul i-a plătit în toți anii o subvenție. dar că prin toate ostenelile și primejdiile ce a suferit de la dușmanii cezarului. luptîndu-se pentru dînsul. el meritase guvernul Ardealului. care după dreptate și legiuit i se cuvine". [301] dînd a înțelege că numai puterea armelor, cu care cîștigase această țară, îl va putea îndatora a o întoarce înapoi. [302]

Apoi Mihai de a doua oară adună la sfat boierii, carii toți fură de părere „că îi este prin înțelepciune poruncit a păstra pe seamă-i Ardealul : că el suindu-să pe scaunul Țării Românești. țara era ocolită de vrăjmași. și că Dumnezeu îi puse în mînă Ardealul ca, cu puterile unite a ambelor țări, el să se poată apăra". [303] Mihai, văzînd că sim-

tumentele boierilor şi nobililor Ardealului congiăsuiesc cu ale sale, se întemeie şi mai mult în hotărîrea sa d-a ţine Ardealul. În 15 martie el deschise dieta, pe care o chemase la Braşov. Cu două zile înainte, el vrusese s-o amîne şi să-i schimbe locul la Sibiu, dar fiindcă deputaţii veniseră din toate părţile, îl rugară a o continua. Toată sfătuirea dietei ţinu numai un ceas, aruncînd o contribuţie de 4 fiorini de cap. Toţi se aştepta la o contribuţie mult mai aspră ; apoi, auzind aceasta, o priviră ca o binefacere deosebită şi se învoiră cu toţii. [304]

În 16 martie, la 7 ceasuri, porni din Braşov la Sibiu şi d-acolo la Alba, [305] ducînd şi pe agenţii împărăteşti cu sine Aci, după ce îi ţinu cîteva săptămîni şi îi mai zăbovi şi la Cluj, îi trimise înapoi la împăratul Rodolf cu acest răspuns : „că de nu îi va trimite subvenţia anuală, şi aceasta în grabă, el va duce asupra împăratului nu numai oameni, dar încă mii de mii de demoni ; că el n-are trebuinţă de agiutorul streinilor ; că are destui soldaţi, numai bani îi lipsesc spre a-i putea ţinea“. [306] El rugă încă pe agenţi d-a să sili ca împăratul să numească altă persoană în locul lui Basta, care îi era bănuitor din deosibite cuvinte şi pentru ca sfăzile lor particulare să nu turbure liniştea ţării întregi. [307] El învinovăţea mai ales pe Basta că, în locul să grăbească a-i aduce ajutorul ce era dator împotriva cardinalului, îşi petrecuse vremea în zadar în [cuvînt indescifrabil] de nimic, încă să prefăcuse că e bolnav, pentru că priimise o sumă mare de bani de la cardinal, prin mijlocul lui Cornis, ca să nu-l vateme şi pentru aceea el se mişcase prea cu încetul cu oastea sa spre Ardeal, lăsînd să scape ocazia d-a intra împreună cu dînsul în acea ţară. [308] Deosibit de acestea, Mihai făcu a se propune pe de lături agenţilor împăratului : că de vreme ce Ardealul i se face din ce în ce mai iubit, el doreşte ca să-l stăpînească şi după dînsul să treacă la fiul său, prin drept de moştenire ; că pe lîngă Ardeal să i se adaoge încă Oradea Mare, Husta, Nagybania (Baia Mare) şi părţile dinafară ale hotarului Ungariei, care mai nainte ţinuse de Ardeal ; şi că tot ce va mai cîştiga cu vreme, ţări şi oameni, să rămîie pe seama lui şi a fiului său; ca să i se dea bani pentru a rădica oşti şi aceleaşi pensii şi aceeaşi cinste de care se bucurase Sigis-

mund Bathori,[309] între care a fi făcut princip al sfintei împărăţii şi a i se da ordinul Mielul de aur ;[310] că împăratul şi ceilalţi principi creştini care ţin de împărăţie să se îndatoreze d-a-l răscumpăra cu bani de la turci, întîmplîndu-să să cază prins în mîinile lor ; că întîmplîndu-să a fi gonit de duşmani din Transilvania sau Ţara Românească, împăratul să aibă a-i plăti o sută mii talere pentru traiul său în Ungaria de Sus. El adăoga, spre a pipăi mai bine plecările deputaţilor împăratului, că nădăjduieşte că nu i se vor cere înapoi cetăţile Ardealului pe care le şi luase în stăpînire. Apoi, din parte-i, se îndatora către împăratul a-l privi cu un puternic prinţ ; că niciodată nu va umbla a-i smulge ţările ce el îi încredinţase, ci, dimpotrivă, a i le păstra prin slujbe credincioase ; precum asemenea şi celelalte părţi ale Ardealului, ce sunt ale mărirei sale, cu partea de ţară pînă în Tisa, el le va coprinde şi le va supune împăratului. Dacă toate aceste dăruiri le va dobîndi el de la bunătatea şi dărnicia împăratului, făgăduieşte d-a face pentru mîntuirea creştinătăţii mai multe izbînzi şi coprinderi asupra duşmanului comun decît să făcu vrodată de cineva ; şi că, de i se va da numai atîţia bani cît se cheltuia pe fiecare an în Ungaria pentru armie, se leagă că va supune împăratului toată ţara de la Marea Neagră pînă la Ofen, Stuhlweissenburg şi Solnoc.[311]

Deşi aceste cereri ale lui Mihai era mult mai prejos de condiţiile ce împăratul dedese lui Sigismund Bathori prin tractatul de la 24 ian. 1595, ele se părură peste măsură de mari agenţilor împăratului şi, aprinşi încă de Basta împotriva lui Mihai, se întoarseră foarte întărîtaţi şi cu inimă bănuitoare lîngă împăratul, căruia însuflară aceleaşi bănuieli.[312]

Mihai nu-şi mai făcea iluzii acum asupra nemţilor ; el înţelese că de bunăvoie ei nu-i vor da nimic, ci numai siliţi de dînsul şi de împregiurări. El se gîndi a se împăciui cu duşmanii săi, ca să încete odată acest îndelungat război şi spre a putea fi slobod, la întîmplare, în faţa nemţilor. Pentru aceea trimise o solie la craiul Poloniei, pentru a închea pace şi alianţă.[313] Vorba ieşi atunci că Mihai propuse şi lui Irimia, domnul Moldavei, ca să-şi dea pe fie-sa după Pătraşcu, fiul lui Mihai, că aşa Ardealul, Polonia,

Moldova și Țara Românească, fiind una, să n-aibă temere nici de tătari, nici de turci, cu mult mai puțin de nemți.[314] Dar o nouă dorință de domnire ce coprinse pe nestatornicul Sigismund Bathori împedecă orice tratație și aprinse din nou flacările războiului.[315]

XL

Cînd Sigismund Bathori află tragica moarte a vărului său Andrei, alergă îndată cătră cumnatu-său, Ioan Zamoisky, marele canțelar al crăiei Poloniei, ca să-l roage să-i vie într-agiutor, spre a redobîndi Ardealu și a goni dintr-însu pe Mihai-Vodă. Din nenorocire pentru dînsul, în acest drum i să aprinsă două trăsuri, care arsără împreună cu mai mulți cai și cu tot ce avea mai scump.[316] Zamoisky nu-i tăgădui agiutoriu său. Astfel Sigismund, pe care niște emigrați din Ardeal, anume Francisc Jerrei, Gabriel Bethlen și alții îl ațîțau mereu spre a răzbuna moartea cardinalului,[317] făcu confederație cu Ieremia-Vodă din Moldova și cu Zamoisky. Se zicea că el se învoise cu acesta pe următoarele baze : ca Zamoisky să-l ajute pe Sigismund din toate puterile cu bani și oameni, spre a-l restatornici pe tron ; Sigismund să ia în căsătorie o fată a lui Zamoisky, sau pe oricine alt, numai să nu fie nemțoaică. De va muri fără feciori, atunci domnia Ardealului să cază în moștenire la fiul lui Zamoisky, născut din Griselda, sora lui Sigismund. În tot cazul, Sigismund și Ardealul să fie cu totul desfăcuți de nemți.[318]

Sigismund și Ieremia-Vodă se adresară la sultanul, cerînd bani și oaste într-agiutor. Sultanul nu îndrăzni a să declara de față împotriva lui Mihai, refuză a le da bani, dar în taină era cu dînșii ; el mijloci mult prin scrisori ca polonii să le stea puternic în agiutor și le trimise o seamă de oaste în agiutor, care de față se privea ca volentiri.[319] Zamoisky asemenea își puse toate silințele spre a hotărî pe crai la acest război și prin aceasta dete o bună ocazie

sveților de a se scăpa de acest crai al lor, pe care nu-l ma voia.

Astfel craiul Sigismund își perde drepturile sale dir Sveția, spre a călca pe ale vecinilor săi.[320] Aliații pusă astfel în picioare o armie de mai mult de 40 000 ostași,[32] compusă de moldoveni, unguri, poloni, tătari și turci.[32] Ei se apropiară de hotarul Ardealului [și] sta acum gata a năvăli asupra lui Mihai-Vodă.

Mihai află furtuna ce îl amerința și începu a se pregăt în grabă a o stăvili cu toată puterea ambilor țări ce stăpînea. El in inima sa se bucură de noua ocazie ce dușmani săi îi dă, sau mai bine de silința ce ei ii fac d-a-și îndeplin proiectul său cel vechi d-a coprinde Moldova, precum coprinsese Ardealul. El era sigur de ostașii săi și popoarel sale și avea toată credința într-înșii. Săcuii îi era cu toți jărtfiți pentru drepturile ce căpătase de la dînsul; cazacii sîrbii și bulgarii sta gata a muri pentru dinsu, căci el î îmbrăcase, îi înarmase, îi căuta adesea și le plătea simbri bune. Trupurile lor cele mari, barbele cele lungi, strălucirea veșmintelor și a armelor lor insufla groaza. Dar Miha punea temei mai mult pe iubirea oștilor românești, viteze și cercate în atîte războaie: și apoi se intemeia el pe dragostea poporului român din ambele țări, care în răpirea entuziasmului ce avea pentru eroul său nu-l numea altfe decît „*Macedon al nostru*".[323] Moldovenii însuși iubea ma de mult pe Mihai și cu atît mai mult pre cît ura acum de moarte pre Ieremia, pentru asprimea cîrmuirei sale și pentru dăjdiile nesuferite ce el scosese. Într-adevăr, el pusese o dajdie de un zolțiu de aur pe lună și toți banii ce-i strîngea îi trecea în Polonia, spre a avea cu ce trăi acolo la nevoie: căci el nu se intemeia în puterile sale și încă ma puțin pe dragostea supușilor săi.[324]

Mihai își avea armia astfel împărțită în deosebitel părți ale Ardealului: săcuii rămăseseră în ținutul lor; ungurii mercenari, în număr de 1 500, era așazați lîngă orașu Brașov, pe malurile rîului Bîrsa, prin satele și castelurile nobililor, ca într-un loc mai lesne de hrană; iar pe cazac îi așăză în tabără într-un tîrg numit Arany, pe țărmu Mureșului, lîngă cetatea Deva.[325]

Mihai, sau din dorința de a se feri de război și de a înființa planul alianții între Ardeal, Moldova, Țara Românească și Polonia, ce își închipuise, sau că, desperînd de a putea împiedeca războiul, vroia numai că cîștige vreme ca să se poată găti și izbi pe dușman fără veste, deschise tracțație, după cum avea obicei de a vorbi tot de pace pe cînd se pregătea cu dinadinsul la război. El trimisă un sol la Sigismund, propuindu-i că îi va întoarce Ardealu, daca el va lua în căsătorie pe fiica sa, Florica, făgăduind că nu va păstra pentru sine decît orașul Brașovului și cetatea Făgărașului. Sigismund era gata a priimi această propunere, dar Balthazar Szilvasi și Hertelius, carii era pe lîngă dînsu, il făcu a schimba părerea,[326] cu atît mai mult că de această propunere a lui Mihai se ținea și alta ce acesta, tot cu aceeași ocazie, făcuse lui Ierimia. Mihai îi cerca să dea pe fie-sa după fiul său Pătrașcul și apoi de bunăvoie să se tragă în Polonia, lepădîndu-se de domnia Moldovei, care să rămînă pe seama lui Mihai, ca de acolo să aibă ocazie a goni pe tătari de la Dunăre pînă la Cetatea-Albă și Nistru, și astfel să-și mărească statul.[327]

XLI

Negoțiațiile cu Sigismund și cu Ierimia nu izbuti. Mihai, văzînd că nu va putea încungiura războiul, vru încai a se sili să slăbească cît va putea mai mult dușmanul. Spre acest sfîrșit, trimisă la sultanul un sol, anume Mihai Török, spre a-i vorbi de dorința lui de a ține pace cu turcii și a-i cere semnele întăririi domniei sale asupra Ardealului.[328] Asăminea trimisă o solie și la craiul Poloniei, poftindu-l ca să nu sprijinească pe dușmanul său, Ierimia Movilă, nici să dea ocrotire emigraților din Ardeal, între care era și Thomas Csomortany. Această solie nu numai că nu fu ascultată[329], dar încă craiul Sigismund înștiință pe Ieremia de hotărîrea lui Mihai d-a-l izbi, ca să ia măsurile cuviincioase, să gătească provizii pentru armia polonă și să întărească cetățile Suceava și Hotinul.[330]

Mihai se tulbură foarte văzînd pe poloni declaraţi cu totul şi de faţă vrăjmaşi ai săi. El îşi închipui atunci un plan de uriaş : el vru a năvăli în Polonia, a se folosi de simpatiile ce avea în poporul acelii ţări, spre a face o revoluţie, a răsturna craiul, a pune pe altul sau a opri acea crăie pe seamă-i. Într-adevăr, o parte mare din lăcuitorii Poloniei şi popoarele Rusiei, speriaţi de unirea religioasă la care craiul Sigismund, împreună cu iezuiţii ce-l cîrmuia, îi silea a face cu religia catolică, chema pe Mihai din toată inima lor. „Nu era acum de temut — zic cronicarii poloni — de perderea unii singure provinţii, dar de schimbarea guvernului pentru toată crăia.“ [331] Mărturisesc încă unii din analiştii poloni că el merse şi mai departe, că vrusese a dezmădula crăia Poloniei, fărădelege împotriva sfîntului drept al naţiilor, care din norocire nu întină atunci sabia română, rămîind ca să fie, în zilele noastre, povara ruşinoasă a crailor Europei.

Spre îndeplinirea planului său asupra Poloniei, Mihai se pusă în corespondinţă cu patriarhul de la Constantinopol, mitropolitul de la Kiev, marele duca al muscalilor şi Carol, duca de Suderman, care cîrmuia crăia Sveţiei. El făgădui la acei doi arhiepiscopi că, de-l vor ajuta cu mijloacele ce le sunt prin putinţă, el va cuprinde Polonia, va intemeia acolo religia Răsăritului şi o va întinde mai departe în Europa. [332] Stăpînitorilor propunea o alianţă pentru împărţirea Poloniei pe aceste baze : casei Austriei să se dea Polonia cea mare ; muscalului, Lituania ; Sveţiei, Livonia, iar celelalte provinţii le oprea pe seama sa. [333]

Mai înainte însă de a-i sosi răspunsurile de prin toate locurile de unde trimisăsă soli, Mihai îşi pusă oştile în mişcare asupra Moldovei. Această grabă a lui îi fu folositoare într-acea că îi înlesni repedea coprindere a Moldovei ; dar îl vătămă mult apoi, căci, nefiind sigur de aliaţii săi, el nu îndrăzni a trage foloasele izbînzilor sale, năvălind în Polonia, ca să schimbe soarta acestii ţări sau s-o silească a încheia pace. Era într-adevăr o mare greşală din partea lui Mihai, pe care o plăti scump, de a întărîta pe toate puterile vecine împotrivă-i, lăsîndu-se pe sine fără nici un aliat. De ar fi apucat încai a se învoi cu împăratul pentru Ardeal, ca să fie sigur că nu va fi izbit în lipsă-i,

sau de ar fi dat în Ardeal de temelii stăpînirei sale întreagă mulţămire a poporului român ; dar el jărtfise pe acesta nobililor, a căror dragoste tot nu-şi putu trage şi care acum şi ei complota peirea lui.

Mihai, într-adevăr, prevăzuse multe din aceste, el căutase să amîne şi acest război, la care ca [de] o fatalitate era tîrît. Hotărîndu-se a-l face, el nădăjduia că, pe lîngă aceea că-şi împlinea o veche dorinţă a inimei sale, coprinzînd Moldova, această nouă izbîndă va putea încă sluji a învinge îndărătnicia Austriei şi a o sili, fără voie chiar, a-i acorda toate cererile sale în privirea Ardealului ; şi într-aceasta nu se înşălă. El nu ştia însă că această împărăţie nu uită niciodată aceea ce i s-a smuls prin silă, nu iartă pre cei ce au făcut-o şi că perfida ei politică, cumplită în setea-i de răzbunare, nu alege mijloacele. Mihai înştiinţă însă pe împăratul că el voieşte a face o espediţie împotriva Moldovii spre a goni de acolo pe emigranţii din Ardeal, partizani ai lui Andrei Bathori şi ai familiei lui, dîndu-i mult a nădăjdui. Spre a să asigura că nobilii unguri din Ardeal nu vor face nici o mişcare, porni la fiul său Pătraşcu, în Ţara Românească, treizeci din cei mai de căpitenie nobili, ca să fie ca nişte zăloage.[334] El nu voi să ia în agiutor nici pe Basta, nici vreo ceată din oastea împărătească, sau din într-adins, sau din graba cu care era silit a năvăli asupra duşmanului.[335] (A intercala aci un capitol deosebit de descriere a Moldovei.)

XLII

Adunîndu-şi în grabă oştele sale străine din cvartirurile lor, Mihai le împreună cu armia sa şi cu a Ardealului. Iese din Alba-Iulia[336] şi, la 1 mai, îşi aşază tabăra lîngă orăşelul Preşmăr.[337] Acolo poronci la toţi săcuii să să scoale în arme şi să-l urmeze.[338] El făcu cunoscut atunci armiei că are să intre în Moldova spre a răzbuna moartea lui Ştefan-Vodă Răzvan, aliatul său, pe care Ierimia-Vodă îl omorîsă cinci ani mai nainte, într-un chip crud, ruşinos şi împotrivitor obiceiurilor creştineşti.[339] Armia lui Mihai

spun că trecea peste 50 000 ostași, din care 38 000 pușcași, 3 000 cazaci, 4 000 călăreți sîrbi, 4 000 săcui și 4 000 volontiri supt comanda lui Baba-Novac.[340] Cea mai mare parte din această armie trebuia a se pogorî din Ardeal în Moldova pe la Trotuș ; ceailaltă să treacă din Țara Românească pe la Focșani.[341]

În 6 mai 1600, Mihai, lăsîndu-și soția în Ardeal, porni spre Moldova ;[342] și vrînd a sosi chiar și înaintea vestii sosirei sale, cu o grabă de care toți s-au minunat, fără a da răsuflare oștilor sale, trecu munții nu prin drumul obișnuit, pe unde știa că-l așteaptă dușmanul, ci urcîndu-se prin munții cei mai grei, pintre stînci și pintre strîmtori aspre. Pe acolo armia avu a suferi mult, mai cu seamă din lipsa proviziilor ce nu găsiră nici pe acolo, nici în părțile Moldovii, pe care dușmanul le pustiise mai înainte. Caii nu avură pășune, și ostașii fură siliți a se hrăni cu foi de copaci. Oștile însă nu murmurară deloc împotriva acestii răpegiuni. Într-adevăr, Mihai le dedese încredințare că vor birui și le făcuse a nădăjdui mult în îmbelșugarea și gloria ce vor dobîndi prin biruința cîștigată fără nici un aliat.[343] Oștile vrăjmașe orînduite spre paza acelor munți, văzînd cu mirare și spaimă că dușmanul, trecînd prin prăpastii, i-au ocolit, se traseră spre șăsul Moldovei, către tabăra lor cea mare.[344]

Sigismund Bathori și Ieremia-Vodă, care se afla atunci la o nuntă în orașul Trotuș, luînd veste că Mihai a trecut munții cei mari și că acum, rînduit de bătălie, se apropie de dînșii, rămaseră încremeniți.[345] În groaza ce îi coprinse, ei gîndiră că aceea ce e mai sigur pentru dînșii este d-a se trage înlăuntru țării ; și fără zăbavă sculîndu-se cu toată armia, se îndreptară spre Suceava.[346] Mihai-Vodă, neîntîmpinînd în față-i pe dușmani, dupe cum se aștepta, să luă după dînșii * cu aceeași iuțală cu care trecuse munții. Armia lui avu și aici a suferi mult de sărăcia locului, mai ales că dușmanul pustia tot în cale, spre a întîrzia goana ce-i da ai noștri.[347] Dar oștile lui Mihai, biruind aceste suferințe, se îmbărbătară și mai mult, siliră la drum și în sfîrșit agiunsără pe oștile vrăjmașe la un loc anume

* În manuscris : „dînsul" (n. ed.)

lascea şi le nevoiră a sta de război.[348] Avangarda duşmanului, alcătuită de cîteva regimente poloneze bine armate, izbiră avangarda noastră, alcătuită de cîţiva români şi sîrbi, şi o sparsără. Mihai trimise îndată de chemă o seamă de unguri din Ardeal, carii se afla mai în urmă, şi îi zvîrli asupra polonilor din avangarda duşmanilor, care, după o puţină apărare, se întoarseră în resipă, lăsînd în loc ca la 200 morţi dintr-înşii.[349] Între aceştia era şi un viteaz polon, anume Dydynski.[350]

. Îndată după această luptă de avangardă, ambele trupuri de armii protivnice se arătă unul în faţa altuia. Ele căutară cîtva una către alta, ca cum ar fi aşteptat ceva. Ce va face armia moldavă? Lupta-se-va ea alăturea cu polonii pentru un domn pus de dînşii şi nesuferit ţării, împotriva fraţilor lor de sînge şi a unui erou, fala tutulor românilor? Moldovenii nu stătură mult în cumpănă. Într-o clipă, 15 000 dintr-înşii, puindu-şi cuşmele în vîrful lăncilor, cu mari strigări de bucurie trecură în tabăra lui Mihai.[351] Ierimia nu mai avu atunce alt ce face decît a fugi cît mai în grabă, împreună cu oastea ce-i rămase, spre Hotin.[352] Agiungînd la Suceava, el nu îndrăzni să între în cetate, neîncrezîndu-se în lăcuitori.[353] „Era aşa de groaznic Mihai-Vodă şi vestit de războaie în toate aceste părţi — zice Miron [Costin] — cît îndată ce au sosit la Suceava i s-au închinat cetatea Sucevii şi a Neamţului şi pusă în cetăţi o seamă de ai lui pedestraşi."[354] Cronicarul polon Heidenstein bănuieşte că comandantul Sucevii, un polon anume Trzaska, ar fi trădat cetatea, cîştigat fiind printr-o mică răsplătire.[355] Mihai-Vodă apoi pripi aşa de aproape pe Ierimia, încît avangarda sa agiunsă nişte haiduci pedeştri cu cîteva cară din ariergarda lui Ierimia. Haiducii stătură cu inimă la război, apărîndu-se cîteva ceasuri, dar, înglotindu-se oastea lui Mihai, ei fură sparţi şi deteră dosul. Această luptă stătu lîngă rîul Jijia, la un sat anume *Verbia*, unde stă o movilă mare peste trupuri, făcută după aceea de Ierimia.[356]

În sfîrşit, duşmanul, agiungînd la Nistru, la cetatea de margine a Moldovii numită *Hotinul*, pe care Ierimia o grijină foarte bine cu slujitori de ai săi nemţi,[357] hotărî de a să opri acolo spre a da bătaie,[358] nădăjduind că va putea

izbuti a birui oştile lui Mihai, obosite de atîta cale.[359] Numărul ostaşilor ce-i aveau aliaţii cu dînşii se urca pînă la 30 000.[360] În 18 mai sosi şi Mihai pe loc şi îndată se înhăţă bătălia la *Otani,* lîngă *Hotin.*[361] Bătălia ţinu de la 10 ceasuri dimineaţa pînă în seară şi, cu toate că duşmanul se purtă mai viteajşte în această bătălie, dar nu fu mai norocit decît altă dată. Mihai, cu o furie mare, cade asupra armiei duşmane, care, după o lungă împotrivire, perde cîmpul de bătaie, pe care îl roşeşte şi îl udă cu valuri de sînge ; 8 000 din vrăjmaşi zăceau în cîmpul bătăliei, iar din oastea noastră numai 2 000 ; mulţi duşmani încă periră ca vai de ei, înecaţi în rîul Nistrului. Românii cîştigară o pradă bogată ;[362] iar duşmanii ce scăpară se închisără cu toţii în cetatea Hotinului.[363]

XLIII

Mihai începu a bate cetatea. Ghiulelele lui, spune Miron, să cunoştea în zidurile cetăţii pînă la surparea ei.[364] Şi după o asedie de trii zile, văzînd că nu o va putea sparge,[365] căci îi lipsea tunuri mari,[366] puse un trup de pază împregiurul cetăţii[367] şi, lăsînd în capul oştilor pe Udrea, împreună cu Deli Marcu şi Baba-Novac, el se întoarsă la Suceava[368] şi de acolo la Iaşi, unde intră cu triumf, se sui în tronul domnilor Moldovei, priimind într-o ceremonie solenelă giurămîntul de credinţă al boierilor acestii ţări.[369] De atunci el începu a se întitula şi a se scrie : „Domn al Ţării Româneşti, al Moldovei şi al Ardealului."[370].

Ierimia-Vodă, văzînd că îl vor scoate din cetate, fugi într-o noapte, pe furiş, cu toţi boierii lui în Polonia.[371] Mihai, deşi cunoştea bine cît de mulţi partizani are în Polonia întreagă, iar mai cu seamă că vecina ţară a Podoliei, care era de lege orientală, îl chema şi îl aştepta cu mare bucurie spre a i se închina lui,[372] tot nu îndrăzni a trece peste hotar în Polonia, spre a sfîrşi războiul, încheind pace sau îndeplinindu-şi planurile sale în acea ţară, din pricină că el încă nu era înţăles bine cu aliaţii săi, că nu

putuse cuprinde cetatea *Hotinul* și că trebi grabnice îl chema în Ardeal. Aceasta fu o mare greșală a lui Mihai, căci vecinatele provinții era fără oști și, cu simpatia popoarelor, și fără aliații săi el ar fi putut impune voința sa în Polonia.[373]

El scrise craiului Poloniei că a luat armele și a întrat în Moldova spre a opri izbucnirea unui complot rău ce Ieremia urzise împotrivă-i.[374] Era atunci polonii strînși la dietă la Varșovia, sfătuind oaste împotriva Sveției, silind mult craiul ca să i se dea mijloace a-și redobîndi crăia de moștenire.[375] Ieșise vorba cum că Mihai dobîndise de la Poartă întărirea nu numai de domn al Moldovei, ci încă i se dedese o diplomă scrisă cu litere de aur, prin care i se întărea stăpînirea peste toate provințiile polone ce va putea coprinde. Toate aceste ațîțară mari dispute în dietă. Slăvitorii și partizanii lui Mihai, carii era mulți, tăgăduia adevărul acestii din urmă vorbe, și, lăudînd faptele eroice ale lui Mihai împotriva turcilor, încredința că el va fi un om foarte folositor republicei și că pregătirile războinice ce vor să facă împotrivă-i sunt de prisos. „Siguranța crăiei Poloniei — zicea ei — nu să reazămă pe Moldova. Ce ne pasă nouă și ce perde sau cîștigă republica, daca va domni în acea țară Ieremia sau Mihai ? De trebuie a apăra pe Ieremia, apere-l aceia care au cîștig dintr-aceasta și cărora le place orice pricinuire, numai să poată face războiˮ. Această din urmă observație bătea în Zamoisky și în ambii frați Potocki.[376] Cel dintîi era patronul lui Ieremia, pe care îl pusese pe tronul Moldovei și făgăduise a-l apăra ; ceilalți era rudiți cu Ieremia prin căsătorie. Partida lui Zamoisky striga împotriva partidei lui Mihai, învinovățind-o de a fi duh austrian și prietenă a religiei Răsăritului.

O greșală să făcu atunci din partea noastră. Baba-Novac intră în Pocuția, provinție a Poloniei, cu gînd ca să tragă pe cazaci în partea lui Mihai. El pustii acolo moșiile lui Ștefan Potocki.[377] Fără îndoială că aveam drept a intra în Polonia, care ne făcuse război pîn-atunci ; aveam drept a intra în Pocuția, care este o veche provinție a Moldovei, fiind cumpărată la 1431 de Alexandru-Vodă cel Bun și Bătrîn de la craiul Poloniei, Vladislau, într-o mie de ruble de argint[378] și apoi multă vreme ea stătu o pricină

de războaie necurmate între poloni și moldoveni. Mihai cunoștea aceasta și reclama acum drepturile Moldovei asupra Pocuției. Dar nefiind hotărît Mihai a purta îndată războiul în Polonia, intrarea în Pocuția era o greșală, căci întărîtă mai mult pe dușmanii săi din Polonia și le dete cuvînt împotriva partizanilor noștri. Partida lui Zamoisky începu într-adevăr a striga tare că Baba-Novac a pustiit Pocuția prin foc și sabie, ducînd în robie o mulțime de oameni, femei și copii, prin mijlocul orașelor și satelor aprinse. Cu toate aceste, dieta nu voi a slobozi bani pentru pregătirile de război. Zamoisky nu se descurajă de acestea, nici să lăsă din hotărîrea sa. El cîștigă pe craiul, asupra căruia știm că avea mare influință, zicîndu-i mereu prin scrisori și prin grai că unchiul și vrăjmașul său, duca de Suderman din Sveția, se va bucura mult și se va întări în puterea sa văzînd că streinii calcă țara Poloniei nepedepsiți. În înțelegere dar cu craiul, Zamoisky dete poruncă hatmanului Zotkiewsky de a se duce în grabă, cu cîte oști va putea a aduna mai curînd, ca să se așeze pe Nistru, spre a apăra hotarul și a observa mișcările lui Mihai. [379]

Acesta, văzînd atunci că polonii nu sunt încă în stare a-i face vreun rău, că ei se mulțumesc a sta în poziție de apărare, socoti pînă una-alta să se întoarcă în Ardeal, spre a pune capăt la pricea ce era între dînsul și împăratul pentru stăpînirea Ardealului. El trimisese curieri la cetățile acestii țări, spre a vesti triumfurile sale în Moldova, și tot Ardealul își arătă veselia prin descărcături de tunuri și alte ceremonii. [380] Asemenea, Mihai porni și curieri la împăratul, ca să-i facă cunoscut coprinderea Moldovei și a i-o închina din partea sa și a fiului său, Pătrașcu, păstrînd însă pe seamă-i stăpînirea ei. [381]

XLIV

Apoi, spre a-și trage dragostea poporului Moldovei, îi iertă birul și îl adusă a făgădui că, cîtă vreme se va păstra această iertare, cu mijloacele lor vor apăra țara de tot felul

de duşmani.[382] El oprise asăminea prin straşnică poruncă jaful în oraşe şi sate, hotărînd a fi osîndiţi la bătaie toţi ostaşii români cari o vor călca ; iar pe ostaşii unguri, fiind mai deprinşi la pradă, îi osîndea la moarte. Din nenorocire, nobilii unguri, care strigasără atît de mult asupra relilor ce făcea ostaşii lui Mihai în Ardeal, găsea că este pre natural ca ostaşii lor să prade în Moldova nepedepsiţi. Într-o zi şapte unguri din oamenii lui Pancratie Sennyei şi Giorgi Sibrik, nobili însămnaţi din Ardeal, fură prinşi jăfuind şi aduşi înaintea lui Mihai. O mulţime de nobili alergară atunci şi se rugară de domn, în numele întregii armii ungureşti, de a da drumul vinovaţilor. Mihai le dete drumul cu vorbe nehotărîte, şi cum plecară nobilii, îndată trimesă poruncă să omoare pe acei şapte prinşi. Începură atunci ungurii a murmura, zicînd că fără dreptate au fost aceştia ucişi.

Nişte intriganţi ambiţioşi, precum Moisi Secuiul şi Ştefan Czaki, se folosiră de ocazie spre a întărîta pe nobili împotriva cîrmuirii lui Mihai şi a-i aduce a trimite pe ascuns deputaţi către Sigismund Bathori, care se auzise că se afla la marginile Podoliei, în tabără cu Ioan Zamoisky, canţelerul crăiei Poloniei, spre a să sfătui cu dînsul şi cu Zamoisky despre chipul cu care ar putea să între mai lesne în Ardeal spre a goni pe Mihai, făgăduind că ei îi vor sta întru agiutor şi că poporul îl va priimi cu mare bucurie. Sigismund le răspunse că : „Dumnezeu e bun şi că, de va voi să-l chéme iarăşi la cîrmuirea Ardealului, el nu va lăsa să-i scape din mînă ocazia, de temere ca să nu stea împotriva voinţii lui Dumnezeu. Dar că acum trebui a suferi cu răbdare toate relile la care ca oameni suntem supuşi, şi a aştepta vremea hotărîtă la Dumnezeu pentru sfîrşitul tiraniei lui Mihai.“ Zamoisky încă făgădui ca, la vreme, va da agiutor aliatului său Sigismund.[383]

Boierii Moldaviei să rugară de Mihai ca să le dea domn, spre a-i cîrmui în locu-i, pe fiul său Nicolai. Mihai le făgădui întîi a le face pre voie şi porni numaidecît pe Radul Buzescu şi pe postelnicul Stoica, cu o suită de 300 inşi, ca să meargă să aducă din Ţara Românească pe fiul său Nicolai. Dar pe urmă să socoti cum că fiul său este prea tînăr şi nu va putea cîrmui o ţară de margine, mai ales că avea încă a să teme de Ierimia şi de poloni, şi îşi schimbă hotărîrea,

orînduind o comisie vremelnică de cîrmuire pentru Moldova, alcătuită de patru generali ai săi, anume hatmanul Udrea, vistierul Androni, armaşul Sava şi spătarul Negrea.[384]

Apoi, în 27 iunie, părăsind Moldova,[385] trecu pe la Oituz în Ardeal[386] şi veni la Braşov, însoţit numai de 400 călăreţi cazaci, sebi şi valoni.[387] El poruncise ca armia să-l urmeze, rămîind în Moldova numai 6 000 pedestraşi şi călăreţi, supt comanda unui boier strălucit în războaie, anume Mîrza, şi a lui Moise Săcuiu, pe care îl numisă în această expediţie căpitan-general al ungurilor.[388] La Braşov, Mihai petrecu cinci zile. Aice, năcăjîndu-se pe braşoveni pentru nişte vorbe deşarte ce auzise de la dînşii, îi ameninţă că le va prăda cetatea, dar rugat de unii din oamenii săi şi mai ales de Moise Săcuiu, care îl însoţise din Moldova, să îmblînzi şi îi iertă, căci el ades avea asămine mînii prefăcute.[389] El îşi împărţi apoi armia în Ardeal astfel : pe unguri supt poroncile lui George Mako şi Ştefan Tarkany, în ţara Bîrsei ; pe sîrbi, în scaunile saşilor de la Cohalom şi Şinca, pe poloni şi pe cazaci asăminea în scaunile săseşti de la Sighişoara şi Medias, şi cu toată ceealaltă oaste întră în triumf în Alba-Iulia, în cele dintîi zile ale lui iulie, şi hotărî ziua de 20 a aceliaşi luni pentru a să aduna acolo dieta ţării.[390]

XLV

Cînd se vesti coprinderea Moldovei, toată lumea rămase uimită de mirare. Acel căpitan care umblă şi izbeşte cu iuţeala trăsnetului, acei minunaţi ostaşi care sufere în tăcere marşurile cele mai repezi, osteneala şi foamea cumplită, trăind numai de entuziasm şi de glorie, bătîndu-şi joc de puterile naturei, ca şi de ale oamenilor, buna rînduiala, disciplina şi jertfirea ce ei păstrară în această campanie, strălucitele triumfuri care încununară strădaniile lor fură slăvite şi trîmbiţate în toate părţile. Acel veac nu arătase încă în Europa o asemenea armie şi un asemenea

general. În toate părţile se zicea că Mihai a coprins Ardealul în 11 zile şi Moldova numai în 8.[391] Toţi duşmanii săi se îngroziră. Ei se încredinţară că singuri nu pot face nimic împotrivă-i, ci numai coalizîndu-să toţi împreună. Mihai ajunsese acuma în culmea slavei şi a mărimei ce el visase. Cinci ani abia trecuse de cînd el trăsese sabia spre a apăra ţara sa de tirania turcească şi, după o mulţime de eroice triumfuri, respinse potopul turcesc departe de dînsul şi de Europa creştină. Nu numai atît. El voi a-şi crea o patrie mare pe cît ţine pămîntul romănesc ; şi norocul ajutîndu-l, în cîteva luni Ardealul, Moldova şi o parte din Banat sunt unite cu Ţara Românească. Rămăsese numai Timişoara cu ţinutul ei, ce se afla supt turci, şi Oradea Mare, cu părţile orientale ale Ungariei, pe care el le cerca de la împăratul cu dreptul că ele fac parte din Ardeal, precum ţinuse şi supt Sigismund Bathori. Aceste mici ţinuturi dobîndite, unitatea naţională era completă. Independinţa absolută ar fi urmat fără îndoială. Mihai realizase acum visarea iubită a voievozilor cei mari a românilor. Acum românul s-a înfrăţit cu românul şi toţi au una şi aceeaşi patrie, una şi aceeaşi cîrmuire naţională, astfel precum ei n-au fost din vremile uitate ale vechimei. Statul acesta nou are hotare naturale de minune, el e destul de puternic, pămîntul său destul de binecuvîntat de cer, locuitorii săi numeroşi şi în mare parte omogeni ; el poate trăi, a sta de sineşi şi a se apăra împotriva năvălirilor streinilor. Mihai avea destulă înţelegere spre a constitua acest stat, a cărui hotară le trăsese cu sabia sa. Dar spre a aşeza bine temeliile şi a usca tencuiala acestii zidiri prea grabnic făcută, îi trebuia vreme ; şi vremea îi fu de lipsă. El n-apucase încă a încununa zidirea sa d-abia ridicată, şi iată glasul cobitor al clopotului restriştei sună cu tărie, şi din toate părţile, înverşunaţi, aleargă duşmanii săi mii de mii şi toţi într-una spre a-l dărîma. Vai, căci nu ne-am putut opri aci, în culmea triumfului naţiei române, oprind împreună cu noi şi timpul şi istoria !

Pentru ce, după draga povestire a atîtor norocite şi mari izbînzi, să fim osîndiţi a descrie şi cruntele noastre nenorociri ?

MIRISLĂU

(iulie 1600—ianuarie 1601)

I

Îndată după întoarcerea lui Mihai în Alba-Iulia, sosiră acolo olaci de la împăratul, aducîndu-i urări pentru norocita izbîndă din Moldova și înștiințîndu-l ca să să mulțămească cu Țara Românească și cu Moldova și să lase Ardealu pe seama împăratului. Mihai nu se putea învoi cu aceste propuneri, neîndurîndu-să a lăsa Ardealu ; el porni îndată la curtea împărătească doi soli, pe Tudosie Logofătul și pe Gaspar Corniș, spre a ruga pe Rodolf II ca să-i lase Ardealu, căci l-a dobîndit cu sabia și cu atîta sudoare, osteneli și sînge, și să-l sloboadă asupra turcilor să meargă a lua mai întîi de la dînșii Temișoara, pe care s-o închine împăratului. [1] După aceea, Mihai schimbă cîrmuirea vremelnică din Moldova și orîndui acolo în locul său pe Marcu, fiul lui Petru-Vodă Cercel, trimețînd împreună cu dînsul și pe Preda Buzescu. [2]

Întru acea, Mihai, la 20 iulie 1600, deschisă dieta în Alba-Iulia, spre a o consulta despre deosăbite trebuinți ale țării. El o puse din nou de-i jură credință. Încă nu se spărsesă dieta, și Mihai, aflînd că doctorul Bartholomeu Petz, trimis de împăratul către dînsul, sosise la Sathmar în Ardeal, trimisă doi ardeleni, pe Francisc Alard și Andrei Barcsai la Cluj, ca să se împreune cu banul Mihalcea, ce era acolo, ca să meargă tustrei la Sathmar, lîngă acest ambasador, spre a-l invita să vie la Alba, unde îl așteaptă dieta cu nerăbdare, a aduce banii ceruți într-atîte rînduri împăratului de Mihai și, în sfîrșit, spre a trata despre tre-

bile Ardealului şi ale cîrmuirii sale. El le zisă că la întîmplare cînd solul, bănuitor cum să aude, s-ar teme să vie, ci să rămîie la Sathmar zăloage pînă la întoarcerea sa.

Ajungînd aceştia la Sathmar, înduplecară pe Petz a merge la Alba şi ei rămaseră în acel oraş. [3] Petz fu adus în cîmpia Albii în mijlocul mulţimii de popor şi încungiurat de un strălucit cortegiu de pedestraşi şi de călăreţi ; pe urmă, după un măreţ cuvînt de urare ce îi ţinu Pancratie Sennyei, fu dus la palat, unde Mihai îi ieşi întru întîmpinare pînă în mijlocul rîndurilor. Bartholomeu Petz, fiind astfel priimit, aduse domnului, în numele împăratului, daruri scumpe, titlul de locţiitor al său în Ardeal, acela de sfetnic împărătesc şi o sumă însemnată de bani pentru plata ostaşilor, [4] pe care însă o lăsase la Sathmar, sau din pricina nesiguranţei drumurilor, cum da el a înţălege, sau pentru că nu vroia a da aceşti bani în mîna lui Mihai pînă a nu se asigura mai înainte bine de simtimentele sale. [5]

Mihai, după ce priimi bine pe solul împărătesc, îi trimisă răspuns prin Gaspar Corniş şi Pancratie Sennyei : „ca să binevoiască a se întoarce îndată lîngă cezar, spre a-i cere, pentru dînsul şi în numele său, ca să-i dea Ardealul supt nişte nouă condiţii şi să-l roage d-a trimite răspuns craiului Poloniei ca să nu-l izbească cu puterea în Moldova, pentru ca el, cu oştile ardelene, moldovene şi munteneşti şi acele ce avea în leafă de la împăratul, să poată cu mai multă grabă şi siguranţie merge împotriva turcilor, a trece Dunărea şi a ameninţa Constantinopolul". Auzind aceste, Bartholomeu Petz le răspunsă în taină : „că el ştie că, după pornirea sa, Mihai nu va împlini nici una din făgăduielile sale, că înşălătoria lui este acum deplin cunoscută ; dar — zisă el — treaba voastră este de a priveghea toate faptele lui şi, de-l veţi vedea că proiectează ceva împotriva împăratului, daţi îndată de ştire maiestăţii sale". [6] Aceste cuvinte ale lui Petz ne dezvăleşte caracterul adevărat al misiii sale ; cu toate aceste el făgădui d-a sprijini înaintea împăratului cererile lui Mihai. Astfel să întoarsă Petz, după ce în cîteva zile fu tractat cu mare cinste de către Mihai şi umplut de daruri. În această vreme Mihai începu a-şi lua următorul titlu : *Mihai voievoda Ţării Româneşti, al Moldovii, sfetnic al sfinţitei majestăţi împărăteşti şi crăieşti şi locotenentul său în Ardeal.* [7]

Într-aceea, dieta hotărî o contribuţie de şasă fiorini de fiecare poartă pentru ţinerea oştilor domnului, poroncind la toţi a fi gata spre a pleca la război la poronca domnească. [8] În vremea aceasta, nobilii din Ardeal ce fuseseră trimişi în Ţara Românească, la Pătraşcu, se întoarseră înapoi. [9]

II

Încheindu-se dieta, vestiră lui Mihai că un sol de la marele vizir Ibraim să apropie de Braşov cu darurile ce-i trimite împăratul turcesc. De îndată el porni într-acolo cu o escortă numeroasă. Aflînd sosirea solului, el ieşi din oraşul Braşov în cîmpie, spre a-l întîmpina împreună cu toţi guardiştii săi şi alte oşti, ducînd înainte, prin seizi, cîţiva frumoşi cai. El să pogorî de pe cal, priimi steagul sultanului, plecîndu-se şi îmbrăţişîndu-l, pe urmă, salutînd cu mult respect pe sol, priimi de la dînsul sabia şi cuca, pe care o puse pe cap. Pe urmă încălecînd, puse pe sol la stînga sa (aceea ce pentru turci este un loc mai de cinste decît dreapta), pe urmă îl dusă în oraş, în mijlocul descărcăturilor a tutulor tunurilor şi bombardelor ce să afla în Braşov, şi îl priimi, în această lungă proţesie, cu toate semnele putincioase de bucurie şi cu toate graţiile unei gazde recunoscătoare. După ce l-a tratat măreţ, l-a împovărat cu daruri şi l-a ţinut cîtăva vreme la sine, Mihai îi dete drumul şi să întoarsă la Alba-Iulia. [10]

Împreună cu solul turc, Mihai trimisă în solie la marele vizir Ibraim, care bătea atunci cetatea Kanischa, pe vornicu Dima sau Dumitru, spre a trata despre trebile Ungariei. După luarea Kanischei pe la începutul lui septemvrie (1600), vizirul Ibraim trimise la Constantinopol pe ambasadorul român cu Iazid Sade, reis-efendi al taberii, spre a se înţelege acolo cu divanul şi sultanul. Hafiz-Paşa eunucul, văzînd pe Dima, care îl înşălase şi îl biruise la Nicopol în anul 1598, cum am văzut înapoi, vru să-şi răzbune. El dobîndi de la muftiul Sanollah o fetvă care declara că solul unui domn viclean ca Mihai este afară de dreptul neamurilor. Pe această fetvă rezămîndu-să, eunucul puse mîna

pe Dima și îl bătu la falangă pînă ce își dete sufletul în groaznice dureri. Această urîcioasă călcare a dreptului solilor trase asupra lui Hafiz-Pașa mînia tutulor, chiar și a turcilor. Ibraim-Pașa mai ales se supără foarte și scrise într-aceasta la sultana Valide. Hafiz-Pașa fu îndată depărtat din slujba de caimacam.[11] Această întîmplare însă mînie foarte pe Mihai și din nou îl întărîtă împotriva turcilor.

Într-acea Mihai, aflînd că polonii adună oaste pe hotarul Moldovei și că s-au așezat tabăra lîngă Nistru, în dreptul Hotinului,[12] scrisă îndată generalului împărătesc din Ungaria de Sus ca să-și ție armia gata, ca la trebuință s-o poată avea supt mînă.[13] Era Basta care comanda această armie. Din poronca împărătească el să trăsăsă din Ardeal la Casovia, capitala guvernului său, cu durerea în inimă că lasă Ardealu în mîna lui Mihai. El avea însă poroncă de a sta gata de a agiuta pe Mihai la orice cerere.[14]

Dar aceste favoruri ce împăratul făcu lui Mihai ascundea o *vicleană trădare.* Am auzit vorbele lui Petz către Corniș și Sennyei și am observat că ele vădesc adevărata misie a lui. Într-adevăr, el fusese însărcinat ca, pe de o parte să aducă lui Mihai împlinirea cererilor lui, iar pe de alta a pregăti elementele prin care să poată trage răzbunare asupra lui Mihai pentru siluirea ce stăruința sa făcuse împăratului. În lipsă de oaste spre a putea scoate prin silă pe Mihai din Ardeal, cezarul, care să temea de ambiția lui ca el să se alieze cu turcii și să se proclame neatîrnat de împărăție, hotărî a-l adormi, dîndu-i cererile sale, și, într-aceeași vreme, cunoscînd ura nobililor unguri cătră Mihai, prin tainice instrucții ce dete lui Petz și lui Basta îi însărcină a se folosi de această ură, a o ațîța și a o lăți și mai mult și, cînd va izbucni răscoala, a o agiuta cu putere împotriva lui Mihai.

Petz și Basta nu pregetară într-aceasta ; elemente găsiră cu prisos. Cunoaștem viclenile uneltirii ale lui Moise Secuiu și Ștefan Csaki în Moldova. Cu tot favorul la care îi avea Mihai pe amîndoi, cinstea și darurile ce le-a făcut, ei își urmară în taină comploturile lor. Moise Secuiul lăsase pe Mîrzea în Moldova și însoțise, cum am văzut, pe Mihai în Ardeal. La întoarcerea sa, el se opri cîtăva vreme în ținutul Bîrsii, în orașele Földvar și Botfalva ; el să înțălesă acolo cu George Mako și cu ceilalți căpitani ce co-

manda pe ostașii unguri despre întoarcerea lui Sigismund și de revolta împrotiva lui Mihai, ațîțîndu-i a sta și ei una spre a mîntui nația lor de supt domnirea unui așa de rău stăpîn.[15] După aceea el trecu la Sighișoara (Sasburg) supt cuvînt ca să-și vază femeia și pe ginerile său, Wolfgang Corniș, și, șăzînd puțin acolo, fugi în Polonia la Zamoisky, ca să-i ceară agiutor de oaste împotriva lui Mihai. Îndată ce acesta auzi de dezertarea lui Moise și înțălesă uneltirile lui, porni la Sasburg pe George Racz ca să prindă pe Wolfgang Corniș și să-l aducă în fiară la Alba-Iulia. Pe cînd să săvîrșea aceasta, săcuii din scaunul Odorheiului, aflînd vicleniile nobililor, pe care atît îi ura, puseră mîna pe doi nobili, anume Francisc Farcaș și Mihai Szemere, și îi ucisără acolo, în Sighișoara. Unul din complotiști, anume Ioan Petki, ce să afla acolo, luă fuga ; dar domnul, spre pedeapsă, îi confiscă avuturile, iar pe Wolfgang Corniș, după ce fu adus la Alba-Iulia, îl pusă la închisoare.

Uciderea acelor doi nobili și arestuirea acestui din urmă dete pricină intriganților a ațîța și a spăimînta lumea și a pregăti și întinde complotul lor. Ei striga mai ales mai tare — și la aceasta se părea că au oarecare cuvînt — asupra relilor ce făcea ostașii în țară și zicea că aceștia ar fi omorît un preot sas din tîrgul numit *Insula Creștină* și că ar fi jăfuit pe alții. Dar aceea ce pricinui mai multă turburare fu fapta ce să întîmplă în orașul Banfi-Hunyad. Mihai trimisesă în acest oraș o sută de pedestrași români spre a fi hrăniți acolo. Lăcuitorii nu prea era mulțemiți de purtarea lor ; cînd, într-o zi de duminică, dimineața, pe cînd ei mergea în mare număr la biserică, iată că văd în piață mai mulți ostași români beți, făcînd feluri de rele și necăjînd oamenii, luîndu-le marfa. Larma și strigările neguțitorilor și a soldaților auzindu-se în biserică, lăcuitorii ce să afla înlăuntru, neștiind ce să petrece afară, ieșiră înspăimîntați din biserică și să siliră a împăca cearta ; dar întărtîndu-se și mai mult și unii și alții, românii cheamă pe soții lor într-agiutor și urmează a prăda și a face multe rele ; lăcuitorii, din partea lor, se adună mulțime multă, iau armele și năvălesc asupra românilor și îi ucid pe toți, afară de un mic număr ce putu scăpa. Aflînd aceasta, Mihai să turbură foarte și, în aprinderea mîniei sale împotriva lăcuitorilor

Hunyadului, vrînd a face o strașnică pildă, poronci lui Ștefan Csaki, căpitan-general peste toată armia țării, să ia cîtă oaste îi va trebui, ca să meargă să spargă orașul, să ucidă pe lăcuitori sau să-i aducă prinși. Csaki, neîndrăznind a sta împotriva poroncii domnești, plecă spre a o îndeplini ; dar apucă înainte de trimisă pe ascuns un om care spusă lăcuitorilor primejdia ce-i amerința. Locuitorii se grăbiră atunci a fugi cu familiile lor și cu tot ce avea mai scump la munți ; un mic număr numai de nenorociți, crezînd că nu li se va întîmpla nimic, rămasără pe loc și orașul fu ars împreună cu dînșii.[16]

III

Vestindu-să toate acestea în țară, se spăimîntară peste măsură nobilii, încît mulți (ca la o sută dintr-înșii), încărcînd în care familiile și cu tot ce avea mai scump, se silea a să mîntui prin fugă.[17] Aflînd Mihai aceste mișcări ale nobilimei [și] dezertarea lui Moise Secuiul, spre a opri ca din această fierbire să nu să aprinză un foc mai mare, plecat mai mult a întrebuința mijloace blînde decît aspre către nobili, trimisă oficial în palaturile și locuințele lor pe Nicolai Viteazul, un român din Ardeal, vestit orator pre acele timpuri. Viteazul, supus și jertfit cu totul domnului, priimi cu bucurie însărcinarea ce-i dete, închinîndu-i-se plecat, și să duse la fiecare nobil îndeosebi. Întrebuințînd deosebite argumente după duhul celor la care se adresa, el să silea a-i încredința de strălucitele proiecte ce are domnul pentru creștinătate. Adesea sfîrșea cuvîntul său zicînd că „Mihai iubește mai presus de orce mîntuirea și păstrarea creștinilor ; că zi și noapte el să gîndește numai cum ar putea sluji mai cu credință pe împăratul, a întinde hotarăle creștinești, a doborî puterile turcilor, în sfîrșit a păstra ardelenilor, a căror vitejie o prețuise în cea de curînd biruință asupra lui Ierimia, vechile lor legi și privilegiuri. Că el n-are nimic mai scump ca sîngele nobililor, nimic care să iubească mai mult ca nația ungurească și că nu va întreprinde nimic împotriva legilor obștești a acestii patrii,

precum de curînd o încredinţasă lui Bartholomeu Petz, solul împăratului. Că nime nu trebuie să să turbure de fuga lui Moise Secuiul, care în cea din urmă espediţie din Moldova făcuse parte dintr-o conjuraţie al cărei scop era de a omorî pe domn, spre a da prinţipatul lui Sigismund, şi că el, prin fuga sa în Polonia, scăpase de dreapta pedeapsă a vicleniei sale. Că deşi doi oameni însemnaţi (Francisc Farcaş şi Mihai Szemere) fusesără ucişi la Seghişoara, prin furia secuilor, aceasta foarte a fost neplăcută domnului şi el asigurează că uneltitorii morţii lor se vor pedepsi îndată cu moarte, iar pentru vătămarea ce soldaţii domnului au făcut, fără ştirea lui, lăcuitorilor, după o cercetare şi o preţuire făcută, se va plăti pînă la o para." Prin aseminea cuvinte şi giurăminte personale, Nicolai Viteazul, părîndu-se a fi domolit înfierbîntarea nobililor, să întoarse triumfător lîngă Mihai.[18]

Nobilii unguri erau însă împărţiţi în deosebite păreri şi partide. Acei veniţi din Ungaria, care numai de cîtăva vreme se statorniciseră în Ardeal şi care nu împărtăşeau ura naţională a nobililor ardeleni către români, se lipiseră din inimă de Mihai. Ei vedea de atîţia ani, de la nenorocita înfrîngere de la Mohaci, draga lor patrie, Ungaria, robită şi sfîşiată de către turci şi nemţi. Ei vedea acum că n-au altă nădejde d-a mîntui patria lor şi a o reîntregi în libertatea şi unitatea sa decît în Mihai. Într-însul ei îşi pironise toate nădejdile lor ; ei îl încungiura, îl aţîţa, îl îndemna, îl linguşea, dîndu-i titlu de crai, titlu cu care îl salutase şi viziru Ibraim, [19] şi rugîndu-l de a scăpa crăia Ungariii din mîinile turcilor şi a nemţilor şi a [o] opri pe seamă-i, aducîndu-şi bine aminte că cele mai străiucite timpuri ale acelii crăii au fost cînd ea era cîrmuită de familia română a Corvinilor.

Aceste nădejdi nu era deşarte ; ele coprindea o mare idee, care fusese visarea bărbaţilor celor mari, unguri şi români, în trecut şi care a rămas de atunci pînă astăzi şi va fi încă în viitor idealul oamenilor de stat a acestor două naţii, deopotrivă viteze şi generoase. Într-adevăr, lăcuind în parte pe acelaşi pămînt, singure numai deosibindu-să cu sîngele de celelalte neamuri dimpregiur, deopotrivă amerinţate şi bîntuite de puternicile împărăţii ce le ocolesc, aceste naţii dintru început semăna menite a-şi uni

viața printr-o legătură frățească, spre mîntuirea și dezvoltarea comună și spre a forma un stat mare și puternic între Adriatica și Marea Neagră. Mai mulți crai ai Ungariii, precum Ștefan cel Mare, Carol Robert, Sigismund I și Ludovic I, precum și Corvinii doriră și se ispitiră a înființa această idee ; dar, înfățișători a ideilor veacului lor și a geniului sumeț și iubitor de domnire a ungurilor, în loc d-a vorbi românilor de frăție și egalitate, cereau ca să li să supuie și să [re]cunoască supremația lor. Aceste smintite și nenorocite pretenții ațîță în inima românilor, înfocată atunci pentru libertate, o ură mare împotriva ungurilor ; și încercările crailor Ungariei, și năvălirile lor în Țara Românească și în Moldova fură greu pedepsite. Ambiția lui Mihai zîmbea la proiectele nobililor din Ungaria ; el întrevedea poate în viitor o zi în care se va ispiti întru îndeplinirea lor ; dar deocamdată se vede că, deși amerința prin vorbe Austria, ca s-o aducă a-i împlini cererile, dar în adevăr nu avea de gînd a ridica război asupră-i spre a-i smulge drepturile ei asupra crăiii Ungariei, după cum îl învinovățesc unii din istorici.[20] Nevoia și înțelepciunea sa îl silea spre aceasta. Încungiurat de atîția dușmani, el nu putea ridica sabie și asupra Austriei, cînd toată nădejdea lui de sprijinire o avea numai într-însa.

IV

Cu totul altele era sentimentele nobililor unguri din Ardeal către Mihai. Un mic număr numai dintr-înșii, recunoscători pentru purtarea cea blîndă a lui Mihai către nobili, se lipise de dînsul și îl slujea în dreptate. Ei vedea bine că, de vor scăpa de stăpînirea lui Mihai, vor cădea supt nemți, turci sau supt Sigismund Bathori și vor fi mult mai rău. Cei mai mulți însă ura în Mihai un domn român. Învățați a urî și a disprețui nația română în iobagii lor țarani, lor le venea cu ciudă a-și pleca trufașul și sumețul cap supt un stăpîn român. Ei se temea încă, cu mare cuvînt, de relele urmări ce poate avea pentru dînșii întemeierea unei stăpîniri românești în Ardeal. Ei se temea de

o schimbare de politică a lui Mihai, de o zi cînd el va înceta d-a fi generos, ocrotind pe ei și privilegele lor cu paguba românilor. Se temeau încă că chiar cei mai mulți dintr-înșii, cîștigați de domn sau mînați de duhul slugăriei și al ambiției, să nu se lepede cu încetul de naționalitatea lor și a se români.

Aceea ce se petrecea în Ardeal de cîtva timp da temei mare temerilor lor. Mihai începuse a favora cu deosibire pe români și a căta cu ochi bănuitor către nobilii unguri pe care îi învinovățea de a fi nemulțămitori către dînsul, iar mai ales către nobilii săcui, pe care îi știa dușmanii lui, pentru libertatea ce dedese poporului.[21] El înălță din românii ardeleni la treapta de nobili, silise pe unguri a face oarecare ușurare țăranilor și ocrotea pe aceștia împotriva abuzurilor.[22] Deosibit de acestea, începuse a umplea Ardealul, deșert în mare parte de locuitori, cu colonii de români din Țara Românească și de bulgari, și nu se încredea decît în acei nobili unguri care adoptaseră cu totul obiceiurile și învestmîntarea românească.[23] Deosibit de acestea, Mihai, spre a plăcea românilor, le zidise mitropolie în Alba-Iulia și o înzestrase cu multe averi.[24] Un baston de argint, dăruit de dînsul mitropolitului Ion la anul 1599, se păstrează pînă astăzi la Blaj.[25]

Toate acestea dovedea în Mihai planul d-a români cu încetul Ardealul. Toate acestea îngrija tare pe nobilii unguri ; ei vedeau că să stinge cu totul supremația lor în Ardeal, care se va preface într-o țară ales românească. Aceste temeri le ațîța și le mărea încă micul număr de complotiști pe care i-am văzut în lucrare încă din espediția în Moldova. După fuga lui Moise Săcuiu, soțul său Ștefan Csaki rămăsese capul complotului. Csaki să trăgea dintr-una din cele mai strălucite familii unguești din Ardeal. Era el om ager la minte, harnic, cu falnică înfățișare, dulce la limbă, dar viclean la inimă și ambițios peste măsură : el își închipuise d-a aduce răsturnări în Ardeal, ca da de va putea dobîndi pe seamă-i tronul acestii țări. El începuse prin a se face cu totul curtizan al lui Mihai, imitînd în toate gesturile și obiceiele lui, apărînd cu infocare faptele și proiectele lui, înălțîndu-l pînă la ceriu și comparîndu-l cu cei mai mari eroi ai lumei, a căror mari fapte slăvește istoria. Prin aceste chipuri, iar mai ales prin

vitejia ce arătă în espediţia Moldovei, Mihai îl luase foarte la inimă, ii arăta mare încredere, îl numise căpitan-general al toatei armiei sale şi ii dăruise mai multe moşii însemnate în Ardeal.[26] Csaki trădă cu nevrednicie încrederea domnului şi bunătăţile lui către dînsul şi profită de favorul ce avea ca să comploteze fără temere şi să surpe pe făcătorul său de bine. Pe lîngă aceea că povăţuia propaganda rebeliei în Ardeal, el era în corespondinţă necurmată cu generalul Basta, către care se arăta cu totul jertfit Austriei şi că lucrează numai pentru dînsa, şi într-aceeaşi vreme, prin Moise Săcuiu, sta în relaţii cu polonezii, [cu] Sigismund Bathori şi [cu] Ieremia Movilă. Acesta se puse atunci în raport cu tătarii şi cu turcii, cerînd ajutor împotriva lui Mihai. Şi unii şi alţii fuseră voioşi a intra în coaliţie. Turcii trimiseră îndată, cu taină, 40 000 galbeni de aur, sumă însemnată pe acele timpuri, la Ieremia Movilă, ca să facă oşti asupra lui Mihai, şi hatişerif de domnie neschimbată în Moldova, lui şi seminţiei lui.[27] Într-aceeaşi vreme, adună oşti în Bulgaria, gata a năvăli la vreme în Ţara Românească.

Astfel o coaliţie puternică şi îngrozitoare se pregătea asupra capului lui Mihai. Austriacii, ungurii, polonii, Ieremia cu partida sa în Moldova, turcii şi tătarii, toate aceste popoare, care fuseseră umilite prin triumfurile noastre, călcate prin oştile noastre, acum, înţelegîndu-să din mînă în mînă împreună, se înfiora de mînie şi de nădejde şi să gătea a năvăli într-una mii de mii, ca o vijelie furioasă, spre a doborî la pămînt un singur om ; dar acest om era Mihai Viteazul, domn al vitejilor români.

V

Mihai nu bănuia nimic de furtuna ce îl ameninţa. El se încredea încă în steaua sa şi în fatalitate, această superstiţie a oamenilor cărora mult le-a slujit norocul. El vedea bine că polonii sau turcii nu-l va lăsa mult în odihnă, dar socotea că, cu sprijinul Austriei, de care nu să îndoia, va

putea lesne a pedepsi îndrăzneala duşmanului. Se vede că Mihai să ţinea de hotărîrea sa d-a porni împotriva turcilor ca să le ia Banatul, dupe cum se făgăduise Austriei. El nădăjduia că pe lîngă folosul d-a uni Banatul cu celelalte ţări române, printr-acest război va cîştiga încă cu totul încrederea Austriei; temătoare ca el să nu să alieze cu turcii. Spre acest sfîrşit, Mihai avea nevoie d-a fi sigur că nu va fi izbit de poloni. Pentru aceea trimise la craiu Poloniei doi soli, pe George Ratz şi Stroe Buzescu, boier însemnat, spre a-i arăta pricinile care l-a silit a coprinde Moldova, asigurîndu-l că „nu are de gînd a face nimic împotriva Republicei Poloniei şi a craiului ei, că încă el se pune la voia craiului, îmbiindu-l cu prietenie şi bună vecinătate, numai să voiască a se uni cu creştinii şi a se lepăda de alianţa turcească". Pretinde Bethlen că această solie era o prefacere din partea lui Mihai, ca să înşele pe craiul Poloniei, dupe cum înşelase pe Andrei Bathori şi pe Ieremia Movilă, şi a-l izbi fără veste şi fără a fi gata de apărare ; iar că scopul lui Mihai era de a subjuga Polonia ; că solii săi, sosind la Sathmar, spuseră în numele lui Mihai, la ofiţerii împăratului ce găsiră acolo, că Mihai are mare prietenie către arhiduca Maximilian şi are de gînd să-l facă crai al Poloniei ; că întru aceasta are corespondinţă tainică cu duca ţării muscăleşti, pentru ca muscalii de o parte, Mihai de alta şi Maximilian de a treia parte, într-aceeaşi vreme să izbească Polonia ; că pe urmă, comunicînd la acei ofiţeri solia lor către craiul Poloniei, ei asigura că merg la dînsul numai spre a-i da mai multă încredinţare de gîndurile lui Mihai ; dar într-adevăr proiectele acestuia ţintea întru a goni, de se va putea, pe craiul Poloniei, pe urmă a da mai lesne deoparte pe Maximilian şi a-şi asigura pentru sine crăia Poloniei.

Solii, sfîrşind treaba lor la Sathmar, plecară spre Muncaci.[28] Este cu greu a crede că Mihai, pe care aceşti istorici streini îl arăt atît de ascuns şi prefăcut în gîndurile sale, să şi le [fi] dat pe faţă cu o asemenea nesocotinţă. Credem că multe din aceste sunt bănuieli ; că Mihai să mulţumea pe cîte ţinuturi coprinsese, ca să voiască a mai răpi şi altele de la poloni, şi că ar fi fost mulţămit daca polonii l-ar lăsa a stăpîni în pace Moldova, dorinţa lui fiind

acum d-a-și mări țara, coprinzînd locuri, țări și cetăți de la turci, iar mai ales Banatul Temișian și cetățile Ghiula și Solnocul din Ardeal, ce se afla în mîinile turcilor.[29]

VI

Dar cu toate asigurările ce Mihai dedese nobililor unguri prin Nicolae Viteazul, ferberea tot domnea între dînșii. Aceasta începu a neodihni pe domn. O rază de tristă îngrijire — presimțire a viforului ce urla în depărtare, amerințîndu-l — intră în cutezătoarea și voinica sa inimă. Crezînd, ca toți contimpuranii săi, în înrăuriri misterioase ale naturei asupra omului, în astrologi și ghicitori, el întrebă pe mumă-sa, ce era meșteră în a ghici viitorul, care îi răspunse că „termenul puterii sale se apropie". Fără a se îndupleca la această dezvălire a viitorului, Mihai, într-o zi cînd un mare număr de nobili se afla adunați la Alba-Iulia, puse de alese juni sprinteni români și unguri, spre a-i pune să se lupte înaintea lui, ca să prevază prin ieșitul bătaii daca pînă în sfîrșit triumful va rămînea pe lîngă nația română sau pe lîngă cea ungară. Se alese dar atîția români cît și unguri și îi armară numai cu darde și ciomege. Rînduindu-să în bătaie în fața domnului, lîngă rîul Ompoly, junii luptători români și unguri se înhățară la luptă cu o potrivită îndrăzneală și se luptară multă vreme, ținînd biruința în îndoială, nevrînd a se lăsa unii altora. În sfîrșit, ungurii, carii era mereu umiliți prin cuvintele ocărîtoare cu care românii se obicinuiseră a întrebuința cînd le vorbea, văzînd și că unii din pedestrașii români se amestecă pintre luptători, năvăliră cu mînie mare cu dardele lor asupra românilor și izbutiră a-i pune pe goană pînă la porțile cetății. Domnul, după ce a lăudat pe junii unguri pentru izbînda lor, îi chemă la curtea palatului său și puse de le dete cu îmbelșugare pîine și vin și apoi le dete drumul. Pe cînd junii unguri ieșea din curte, fericitați de mulți că în această luptă s-au arătat mai voinici ca românii, soldații români ce păzea la poartă, supărîndu-să de îngîmfarea lor, puseră mîna pe unul dintr-înșii și începură a-l bate cu

nuiele și ciomege. Soții lor, mai luînd îndrăzneală din vinul ce băuseră, alergară în agiutor și încăierară din nou lupta cu ostașii români, pe care îi răsipiră.[30]

În aceleași zile, altă întîmplare veni de mai adăogă ura între cetele ostășești. Vro sută de ofițeri cazaci veniseră la Alba-Iulia spre a-și priimi leafa. Aci în oraș, unul din cazaci găsi o femeie publică și o luă la sine. Amorezul acestii femei, care era din curtea domnului, aflînd aceasta, se duse de-și luă cu sila amoreza înapoi. Cazacul, mîniat asupra românului, cheamă pe soții lui într-agiutor, românul chemă pe pedestrașii români și îndată se încăierară la luptă cu armele. Aflînd căpitanii cazaci că soții lor în oraș se aflä în primejdie, ies cu armele, ucid și răpesc mai mulți din români. Aceștia se adun atunci în mai mare număr și dau năvală cu puștile în cazaci ; și îndărătnicindu-să și unii și alții, ținură bătaia ca la trei ceasuri, încît peri din ambe părți ca la 100 oameni. Auzind aceasta, ceilalți cazaci din tabără se ridic cu toții și sosesc înglotiți lîngă Alba, amerințînd românilor. Aflînd domnul aceasta, se grăbi a trimite oameni de-i împăcară și liniștiră pe unii ca pe alții, prin amerințări și făgăduieli.[31]

Aceste dezbinări arătau slăbiciunea unei armii compusă de oști de feliurite nații, neînfrînarea, gelozia, pizmuirea și vrăjmășia unor cete către altele și da curagiu [la] dușmani în uneltirile lor cele tainice în contra lui Mihai.

VII

Într-adevăr, nobilii ce complotau se foloseau de orice spre a ațîța lumea și a o îmbărbăta spre a o aduce la o revoltă de față împotriva lui Mihai. Spre a trage prin spaimă pe toți nobilii în sfaturile lor viclene, ei răspîndea mereu vorba că Mihai are de gînd să-i puie supt sabie pe toți. Prin asemenea vorbe intrigoase, ei ațîțau patimile, deșteptau pizmele, hrăneau spaima între nobili. Noi am arătat înapoi viclenia acestii mincinoase veste și cuvintele ce depărta pe Mihai de la o asemenea urmare. Analiștii unguri, care pun temei pe această bănuială, nu aduc nimic

spre a o întemeia prin dovezi, fără numai aceste două fapte, care încă şi ele au trebuinţă de a fi adeverite. Ei spun că, într-o seară, Mihai, aflîndu-să în palatul din Alba-Iulia, în camera numită *Veres Bársonyos* (căci supt vechii principi zidurile erau îmbrăcate în purpură), unde pre obiceiul său se odihnea (reposa) pe perne şi perniţe puse unile dasupra altora, după moda turcească numită *kerevat*, chemă la sine pe un ofiţer ungur, anume Ştefan Hadnagy, din legionul mercenarilor unguri, ce se afla în cvartir în ţara Bîrsei. După ce l-a pus de a jurat pe icoana Maicii Domnului, ce era spînzurată pe zid, Mihai spun că-i vorbi astfel: „Îţi aduci aminte, Ştefane, tot ce am făcut pentru creştinătate în Ţara Românească, ce primejdii am înfruntat spre a supune Ardealul rebel craiului romanilor şi spre a birui pe cardinalul care dobîndise, peste voia împăratului, prin îndemînarea şi înşălătoria prinţului Sigismund, domnia acestii ţări. Cît pentru voi, pe care ceilalţi principi nesocotea, nedîndu-vă nici bani, nici cinstirile cuvenite vitejiei voastre, dărnicia mea v-a încărcat de faceri de bine; ajutînd Dumnezeu şi norocirea, v-am făcut din săraci bogaţi, din pedestraşi călăreţi, din necunoscuţi vestiţi şi faimoşi, fiind eu singurul prinţ care caută mai puţin la naştere, avere şi altele — lucruri ce ceilalţi prinţi cinstesc mai cu seamă în supuşii lor — decît la vitejie şi la fapte frumoase... Am cîştigat trei frumoase provinţii, Ţara Românească, Ardealul, Moldova, pe care le-am luat cu mare greu de la prinţi puternici. Ce ne mai rămîne oare să dobîndim, după părerea chiar a împăratului turcilor, fără numai diadema crăiască? Împăratul creştin ne-o va acorda lesne, mai cu seamă după ce va încerca puterile noastre, de vreţi voi. După dărnicia mea cea veche către voi, atunci cînd n-aveam atîtea mijloace, puteţi a vă închipui ce cinstiri vă aşteaptă pe tine şi pe soţii tăi. Dar iubite Ştefane, avem o stavilă, pe nobilii ardeleni, obicinuiţi a trăi în desfătări casnice, ţiindu-să de lucrarea pămîntului, vînătoria, negoţul şi alte petreceri. Puţin doritori de slavă, de triumfuri asupra naţiilor streine, d-a mări hotarele ţării lor, ei să mulţumesc pe starea de acum a lucrurilor. Ei au purtat cu părere de rău armele pîn-aci împotriva turcilor, a căror alianţă le-a slujit d-a petrece cîtva timp în desfătări. Dar fiind opriţi prin credinţa ce au făgăduit într-atîtea rînduri

împăratului, ci privesc ca o fărădelege d-a întreprinde ceva împotrivă-i sau de față, sau pe taină. Așadar, numai zdrobind și pierzînd pînă la cel mai din urmă pe aceste trîndave trunchiuri ale creștinătății, vom putea noi dobîndi adevărata glorie a unei mari vitejii și mărginile dorite a celor mai bogate țări. Trebuie să-i zdrobim pe toți, al meu Ștefane. Aleargă îndată către ungurii noștri lăsați în ținutul Bîrsei și zi-le în numele nostru ceea ce ai auzit. Ei uciși și țara umplîndu-să de sîrbi și români, atunci lesne vom putea pune mîna pe hotarăle Ungariei și cu încetul vom putea merge pînă la Praga. Acum priimește 200 colonate, preț al credinței tale, și, de ne va ajuta norocul, vei priimi și mai mult." Aceste zicînd, dete drumul lui Hadnagy, priimind de la dînsul făgăduiala că îi va fi credincios și va împlini însărcinarea sa. [32]

Ca Mihai să se fi plîns adesea de nemulțămirea către dînsul a nobililor unguri, ca el să-i fi amerințat poate că-i va pedepsi de vor urma comploturile lor este lesne de înțeles. Dar ca el să fi avut hotărîre a-i ucide, aceasta n-avem destul temei a crede. El totdauna a tăgăduit aceasta. De ar fi avut el o asemenea hotărîre, cum de nu-i ucise într-atîtea rînduri, cînd îi avea pe toți adunați la un loc, cu ocazia dietelor, sau pentru alte pricini ? Spre îndeplinirea acestui scop, el nu avea trebuința d-a cîștiga pe Hadnagy sau chiar pe cei 1 500 unguri ce formau legionul ce se afla în ținutul Bîrsei, avînd destui soldați în jertfirea cărora avea deplină încredere. Apoi chiar în lipsă de soldați, spre a se curăța de nobili, n-avea decît să închiză ochii și să lase pe țăranii români din Ardeal și pe săcui a-și împlini înfocata lor răzbunare asupră-le.

A doua faptă adusă de unguri împotriva lui Mihai este o scrisoare ce el, spunea, a scris lui Tamasfalvi. Acesta era de neam săcui și de mai mult slujea în armia lui Mihai, care, pentru vitejia ce arătă la bătălia de la Sibiiu, îi mărise leafa și îl făcu prefect mai mare și căpitan peste săcuii din scaunul Mureșul. În campania Moldovei, fiindcă jăfuise o monastire, Mihai poruncise să-i taie capul, dar apoi îl iertă. Tamasfalvi, cum vom vedea, fu nevrednic de încrederea și generozitatea domnului său.

Scrisoarea ce spun că Mihai scrise lui Tamasfalvi suna așa : „Tamasfalvi ! În cele mai mari greutăți, în minutele

cele mai critice, noi am încercat şi niciodată nu ne-am îndoit de jertfirea ta pentru noi, cunoscînd vitejia ta, talentele tale şi credinţa ta. Cînd vei vedea această carte, desfăşură-ţi steagurile şi pune-te în cale cu ostaşii tăi; pe unde vei afla că să află *vro tabără de nobili,* du-te acolo în grabă şi ucide-i pînă la cel mai dupre urmă. Tu vei priimi peste puţine zile o mare şi însemnată dovadă de recunoştinţa mea."[33] Scrisoarea aceasta, adevărată fiind, nu dovedeşte ceea ce au cugetat ungurii a o face a dovedi. Ea se vede scrisă după răscoala nobililor, şi atunci Mihai era în drept a porunci de a risipi *taberile* nobililor şi a-i ucide.

VIII

Într-aceea, George Mako, capul legionului de unguri ce se afla în Ţara Bîrsei, după înţelegerea ca am văzut că avusese cu Moise Săcuiul, nu numai că lucra mereu a face pe ostaşii legionului ce comanda a se revolta împotriva lui Mihai, dar încă îndemna de faţă şi pe alţi prieteni ai lui a sta gata a se răscula. Unul din aceşti prieteni trimise lui Mihai-Vodă o scrisoare ce îi scrisese Mako, în care spunea: „Să ai de sigur că nelegiuitul Mihai-Vodă conspiră moartea tutulor nobililor. De aceea trebuie prin toate chipurile, prin înşălare sau silă, de se poate, a-l pierde mai dinainte... Iată-mă eu, chiar de m-ar chema el lîngă dînsul, nu mă voi duce, [ci] cu soldaţi aleşi, pe care cred a-i aduce lesne ca să apere sîngele lor şi patria lor, voi apăra naţia mea pînă la cel din urmă suspin împotriva cruzimei acestui tiran. Nu mă îndoiesc că vei face asemenea." Aflînd apoi Mako că această scrisoare a picat în mîna lui Mihai, scrise lui Ştefan Halmagy, nobil ungur, prieten al său, care se afla în slujba prea de aproape a domnului, d-a-i trimite cum va şti acea carte scrisă în glumă, fiindu-i teamă a lăsa în mîna lui Mihai acea dovadă materială, cu care putea fi tras în judecată. Dar Halmagyi, şi el prieten necredincios, spuse tot domnului şi se sili prin multe cuvinte a-l face a întoarce acea carte lui Mako; unul din cuvintele sale era

că „dînd înapoi acele cărţi, va rădica orice neîncredere de la Mako şi că, liniştindu-l şi mîntuindu-l de temerea pedepsii ce îl aşteaptă, va putea lesne a-l trage la curte". Dar Mihai-Vodă răspunse : „Nu se poate, fătul meu, nici se cuvine a da o scrisoare atît de obraznică şi atît de primejdioasă la cel care a scris-o. Ea e o dovadă a vicleniei lui împotriva mea şi o mărturie temeinică a dreptei pedepsi ce am hotărît a-i face." Cu toate aceste, junele Halmagyi înduplecă pe domn a rupe o parte pe care să o ţie ca o dovadă de dreptatea pedepsii ce îi hotărîse şi să-i dea pe celelalte, pe care să le trimiţă înapoi lui George Mako. Halmagyi duse aceste scrisori lui Mako, asigurîndu-l că domnul nici le cetise, nici le văzuse. Dar Mako, băgînd de seamă că lipseşte din ele, îi crescu temerea şi, cu toate că domnul îl chema prin scrisori a veni cu soldaţii în tabăra sa, el rămase statornic pe lîngă hotărîrea sa de mai nainte de a nu merge.

El nu stătu însă în nelucrare şi în toată ziua răspîndea vorba pintre soldaţii săi că Mihai voieşte a ucide pe toţi ungurii, vorbă care să mărea trecînd din gură în gură, fiecare, după obicei, mai adăogînd ceva de la sine ; şi să silea a aduce pe ostaşii, mîniaţi prin aceste vorbe, a se revolta împotriva domnului lor. Dintr-altă parte, Mihai îl chema mereu prin cărţi a veni la Alba cu oştile alese şi nobilii ce avea supt porunci, fiind gata a întreprinde o espediţie împotriva turcilor. Văzînd însă că supt nici un cuvînt nu poate birui îndărătnicia lui George Mako, Mihai, plecat mai mult spre mijloace blînde şi împăcătoare, chemă la sine pe Grigore Mako, fratele lui George Mako, ostaş curagios, mai dulce la caracter decît frate-său, pe care îl avea în de bine, fiindu-i foarte credincios, şi îl trimise cu însărcinare ca să caute a îndupleca pe frate-său şi să-l aducă la Alba-Iulia. Acesta se duse lîngă frate-său, dar nu izbuti într-altceva fără numai că făcu pe George Mako de trimise domnului, în numele legionului întreg, pe Martin Vereş şi George Borsai cu însărcinare să-i zică : „că ostaşii nu pot veni lîngă domn pînă nu li se va trimite leafa pe patru luni, ce nu li se plătise încă ; că afară de aceasta, ei se roagă ca domnul să ia în băgare de seamă că ei l-au slujit cu bărbăţie şi că acum s-a răspîndit o groaznică vorbă cum că

domnul pe toţi i-a hotărît jertfă morţii ; că soldaţii, spăimîntaţi de aceasta, se tem a se împreuna cu oştile taberii ; că chiar dacă acest zgomot nu are temei, el făcuse însă o aşa mare întipărire asupra duhului oştilor, că supt nici o pricinuire ei nu vor merge la dînsul, de nu le va trimite mai nainte cărţi care să declare de mincinos acest zgomot".

Auzind Mihai acestea de la deputaţi, rămase încremenit de mirare şi de ciudă de aceste nevrednice zgomote răspîndite de voitorii de rău. El răspunse, jurîndu-să pe tot ce avea mai sfînt, pe viaţa sa, norocirea sa, femeia şi copiii săi, că niciodată el n-a meditat un asemenea proiect. „Ar trebui — zicea el — a avea o inimă de fer spre a nu recunoaşte meritele şi faptele lor cele bune ; ar fi cea mai mare nemulţămire de a trata pe nişte veterani ce l-a slujit aşa de bine, pe el şi pe copiii lui, ca nişte făcători-de-rău, prin pedepsi. Deci să nu se mai teamă nimeni de acest zgomot mincinos, semănat de turburătorii păcii obşteşti şi prin duşmanii norocirei sale. Căci el le va da cărţi încredinţate, unde le va arăta gîndurile lui ; asemenea le va plăti şi leafa ce aveau a lua." [34]

Dar aceste asigurări curate şi sincere zădarnice erau, căci Mako ca şi nobilii care ştia bine că acele zgomote era mincinoase erau bine hotărîţi a duce complotul pînă la sfîrşit.

IX

Toate aceste fapte de care atinserăm pîn-acum într-această carte se petrecură în cursul lunei lui avgust (1600). Pe la capătul acestii luni, fiind lucrurile într-această stare între domn şi George Mako, Ştefan Csaki cu vro cîţiva magnaţi, conjuraţii lui, se adunară la Cluj, unde ţinea sfaturi tainice cum vor face spre a împărtăşi proiectele lor nobilimei şi a scula ţara ; şi hotărîră a trimite veste tainică la fiecare d-a se afla într-o zi hotărîtă în cîmpiile vecine oraşului Torda. Mihai-Vodă, aflînd această adunare a nobililor la Cluj şi bănuind — din cele ce ştia

despre complotul unor nobili în Moldova, ca să cheme pe Sigismund și pe Zamoisky, și din scrisorile lui Mako — că este oarecare mișcare în Ardeal, trimise răspuns acestor nobili adunați în Cluj să vie îndată la curtea lui. Dar aceștia, știindu-să vinovați, să temură, să escuzară cu deosebite pricinuiri și îndată se răspîndiră.

În vreme ce aceste se petreceau în Ardeal, Mihai priimi veste sigură din Polonia că Zamoisky, Ieremia Movilă și Sigismund Bathori, cu o puternică oaste stau gata a intra în Ardeal.[35] Îndată el porni olăcari spre Casovia, către George Basta, ca, dupe cum îi era poruncit prin cărți de arhiduca Matei, să-l invite cu cea mai mare grabă a veni împreună cu oastea sa spre a se împreuna cu dînsul la Alba-Iulia, rugîndu-l foarte că, de va vedea că nu poate ajunge la vreme cu pedestrimea, să-i trimiță înainte cît mai curînd două mii călăreți.[36]

Trimișii lui Mihai întîmpinară pe Basta, două marșuri de Casovia, în cale spre Ardeal.[37] Printr-o coincidență lesne de înțeles din cele ce am văzut înapoi, pe cînd nobilii se aduna la Cluj și hotăra ziua izbucnirei revoltei, Basta să mișcase și el din Casovia,[38] în 2 sept. (1600),[39] și luase calea spre hotarele Ardealului. El avea cu dînsul pe colonelul Rotowitz, cu o mie călăreți reiteri, un regiment de o mie pedestrași toți din Silezia, regimentul lui Pezzen de trei mii nemți, apoi o seamă de oști din partea locului, cu patru companii numai de nemți de călărime de rînd și compania gvardiei sale de călărime valonă, cu vro cîțiva husari și haiduci. Peste tot oastea sa se urca la 7 mii oameni pedestrime și călărime și 9 tunuri, din care trei de baterie și șase de campanie, cu toate cele trebuincioase.[40]

Basta, înaintea trimișilor lui Mihai, se prefăcu că are mare prietenie către domnul lor și se arătă foarte voios a-i veni într-agiutor.[41] El le zise că nu poate, fără a face o mare nesocotință și a se pune în primejdie, a trimite înainte călărimea, cum cerea Mihai, de care are nevoie spre a sprijini pedestrimea prin cîmpiile pe unde are a trece și unde poate fi izbit de turci, poloni sau tătari ; dar făgăduia că, cu cea mai mare grabă putincioasă, va alerga cu toată oastea spre a da ascultare poruncilor cezarului și a sluji pe Mihai într-o așa frumoasă ocazie.[42] Trimișii se întoarseră spre a aduce acest răspuns lui Mihai, și Basta,

trecînd rîul Tisa și cîmpia Kalo cu o iuțime neauzită, își aduse oastea pe la Sathmar la hotarăle Ardealului, la satul Maitin, unde se opri spre a priveghea cele ce se petrecea in Ardeal.[43]

X

Mihai-Vodă, nădăjduind că Basta va veni în agiutorul său, poruncise la toți ai țării d-a veni armați în tabăra de lîngă orașul săsesc numit Sas-Sebeș. Aci se adunară îndată toți ostașii, romănii, polonezii, cazacii și săcuii toți, deosibit de călăreții din scaunele Mureșul și Aranyos. Dar nobilii unguri, după cum li se dedese cuvîntul de magnații conjurați, se adunară cu toții lîngă orașul Torda, în cîmpia numită *Keresztes*, lîngă rîul Aranyos, și tăbărîră acolo. Văzînd Mihai că nobilii nu înaintează mai încolo de Torda, începu a le da zor și le porunci ca în trei zile să pornească spre Alba-Iulia. Dar nobilii, dînd de azi pînă mîine, îi trimiseră pe Gabriil Banfi ca să arate domnului cuvintele ce îi oprea d-a veni la Sas-Sebeș, din care cea mai de căpetenie era : că în ținutul Albei și al Sebeșului, fiind pustiit prin atîta soldățime și prin oamenii curții ce alerga mereu într-o parte și într-alta, nu pot găsi nutreț de cai, în vreme ce la Torda era livezi și izlazuri de vite și de cai îndestule și că viața oamenilor e mai lesne ; că toți comiții ce se afla duși ca să strîngă contribuțiile hotărîte de dietă încă n-au sosit ; dar că ei stau gata la cel dintîi semn al domnului să meargă unde le va porunci.

„Astfel — zice Bethlen — nobilii, ca niște păsări care au să fie prinse în cursă, vîltora împregiurul lațurilor ce pe ascuns ei întinseseră lui Mihai." Acesta păru a se domoli prin cuvintele lui Banfi și făcu cunoscut magnaților și nobililor ca să vie la Alba-Iulia fiecare cu cîte o slugă, lăsînd celelalte oști ale lor în tabără, fiindcă împregiurările cereau ca să le comunice lucruri de interes public. Pretinde Bethlen că această chemare era cu gînd ca să-i omoare ; că banul Mihalcea dedese acest sfat, pe care îl aprobase cea mai mare parte din boieri, care ziceau că va

peri domnul de nu va face să piară nobilimea. Dar Radu Buzescu, care era aplecat către unguri, căci slujise odinioară ca stolnic pe Ștefan Bathori, cînd era el prinț în Ardeal, fu de părere d-a întrebuința mijloace blînde către nobili, fiind mai lesne a le cîștiga dragostea decît a le însufla temerea. [44]

Este anevoie de înțeles cum Mihai să poată crede că nobilii, care nu voiau a veni la dînsul cu oștile lor, să vie fără oști. Fără îndoială că acum nu mai era de întîrziat. Trebuie a merge asupra acelor nobili care îndrăznea a nu da ascultare poruncilor domnului lor, a le împrăștia oștile încă nehotărîte și neadunate toate și a pedepsi pe capii conjurați. Iar de apuca ei a se întemeia în puteri, a face un apel poporului, români și săcui, și, la insurecția nobililor, a răspunde printr-o insurecție populară. Cu această pîrghie puternică în mînă și sprijinind cu oastea sa regulată, ce avea în leafă, armia națională, Mihai ar fi fost sigur d-a nimicnici orice putere dușmană în Ardeal.

Adevăr că furia poporului ar fi cucerit toată nobilimea. Fie! piară! căci și-au meritat peirea. Din nenorocire, Mihai nu pricepu niciodată că în popol și numai în popol e adevărata lui putere, adevăratul său sprijin. El îl căutase cînd în nobili, cînd în armie și în oștile mercenare, cînd în Austria. Deși, încă apăsînd poporul sau nefăcînd nimic pentru dînsul, el îi depărtase inima de la dînsul, dar poporul, în care simtimentul național vecinic și curat trăiește, era încă gata a se scula la chemarea lui. Cînd însă Mihai se hotărî a o face, era prea tîrziu.

O fatalitate orbește pe Mihai, sau mai bine el este tîrît și pedepsit prin urmările neapărate ale greșelelor sale. El, care a minunat pe toată lumea prin îndrăzneala sa, prin iuțimea prin care apuca de izbea pe dușman pîn-a nu prinde acesta de veste, el, care a zdrobit atîți puternici dușmani, acum stă amețit înaintea răscoalei a unor nobili. În loc d-a porni asupră-i, el stă în nelucrare, măgulindu-să cu nădejdea că cu vorba îi va aduce la cunoștință. Asigurarea că Basta îi va veni în agiutor și că astfel nobilii, aflîndu-să prinși între două armii, nu vor îndrăzni a face nimic, singură numai poate tălmăci purtarea lui. Astfel, ca cum și-ar fi pus în gînd, cu paguba sa, a arăta neade-

vărul calomniilor analiştilor unguri asupră-i, în loc d-a porni asupra nobililor, trimise în tabăra lor doi unguri, pe Ioan Kemeny, un senator, şi Ştefan Petki, războinic ales (acesta, căzînd în vină mare, fusese osîndit a i să tăia capul, dar Mihai, după rugăciunea senatorilor şi mai ales a episcopului Ardealului, Naprazdi, luînd în privire că el să purtase vitejaşte la Lipova şi într-alte părţi, îl iertă), spre a afla ce vor ei şi a căuta a-i împăca prin făgăduieli.[45]

XI

Aceşti doi trimişi unguri trădară încrederea ce Mihai puse într-înşii. Sosind în tabăra nobililor, ei auziră plîngeri, tînguiri ascunse, văzură pe unii vărsînd lacrămi. Cu toate că toţi nobilii adunaţi în tabără erau împotrivitori domnului, nu era nici o unire între dînşii, nici unul nu îndrăznea a se încrede în altul. Numele numai al lui Mihai îi amuţea pe toţi şi, deşi ştiau că sufer tot d-o durere, nimeni nu îndrăznea a descoperi rana comună. „Corturile răsuna de suspinuri şi vaiete ; ar fi zis cineva [că sînt] nişte oameni izbiţi fără veste de focul trăsnetului, spăimîntaţi de zgomotul tunetului, care arată însă printr-o cătare neghioabă că o otravă de o duhoare puturoasă i-a pătruns.“[46] Puţini era care îndrăznea a-şi vărsa mînia ce ferbea în inima lor, şi aceia, vorbind încet şi numai către prieteni, zicea : „că voievodul este un înşălător, un adevărat turc, că trebuie a se mîntui de această peire prin orice mijloc“. Cu toate că puseseră în capul oştilor lor pe Ştefan Csaki, dar ştiindu-l favorit şi entuziast de Mihai, nimeni nu avea încredere într-însul şi nimeni, chiar din prietenii săi, nu îndrăznea înaintea lui a spune ceva împotriva domnului, chiar în glumă.

În această stare de spaimă şi neîncredere reciprocă în care se afla nobilii, ar fi fost foarte lesne a-i resipi, daca Mihai, pe lîngă solie şi vorbe blînde, ar fi înaintat îndată spre dînşii cu armia sa. Ar fi fost asemenea cu putinţă, atunci la început, a-i împăca şi prin vorbe şi prin făgăduieli, daca trimişii lui Mihai, în loc d-a căuta a face pace,

nu ațița încă mai mult pe nobili și [nu] îi apropia unul de altul. Csaki, înțelegînd inima lui Ioan Kemeny și Petki, trimișii lui Mihai, și văzîndu-să obiectul neîncrederii tuturor, se adresă către dînșii, zicîndu-le : „Îndrăzni-voi a vorbi cu siguranță înaintea voastră". „Și noi înainte-ți ?" răspunseră ei. Csaki le-o asigură, dîndu-și cuvîntul și mîna dreaptă. Atunci aceștia îl îndemnară a nu perde vreme. Conjurații toți, care era înțeleși unii cu alții, se adunară. [47] Ei convocară o adunare generală a nobililor, în care Csaki luă cuvîntul și îi îndemnă cu multă elocuență „a scutura jugul unui domn strein, barbar și tiran, care a jurat peirea lor, și pentru aceasta a se folosi de ocazia de față, cînd se află toți adunați la un loc și armați și cînd oastea cezarului nu e departe". Și sfîrșaște propuind : „ca să trimiță adunarea soli la Basta, generalul Ungariei de Sus, care acum se află la hotar, spre a-l chema într-agiutor, arătîndu-i că a venit vremea ca să dobîndească Ardealul pe seama împăratului și a-și izbîndi despre Mihai și totdeodată pe dînșii să-i mîntuiască de tirania lui". [48]

Avu mare putere cuvîntarea lui Csaki asupra nobililor adunați, nu spre a crește ura lor către Mihai, dar spre a-i hotărî spre răzbunare. [49] Îndată ei aleseră din sînul lor pe Francisc Alard și pe Gabriil Haller ca să meargă lîngă Basta, însărcinîndu-i „ca să-l roage de a le da agiutor spre a-i mîntui de jugul și cîrmuirea cruntă a lui Mihai ; să-i spuie că voievodul este aliatul tainic al turcilor ; că d-abia dedese drumul trimisului împăratului Rodolf, cînd priimi cu mare pompă pe trimisul turc, care îi dedese, spre întărirea domniei, semnele de la împăratul turcesc ; că ei făgăduiesc o vecinică credință împăratului Rodolf, către care sunt și de mai nainte legați ; că primejdia grăbește, paloșul domnului amerință acum capetele ungurilor ; că după nimicnicirea lor, acest trufaș barbar va merge cu sabia și focul în mînă să-și cerce norocul spre Casovia, dupe cum o făgăduise la marele vizir Ibraim-Pașa ; [50] că daca Basta nu le va da ajutorul nădăjduit, ei, care sunt hotărîți a nu mai suferi pe Mihai, se vor vedea nevoiți sau a chema pe Sigismund, ce era la hotar cu oaste puternică, sau a cere ajutorul sultanului turcesc". [51]

Nimic nu era mai neadevărat decît aceste învinovățiri ce aducea ungurii lui Mihai. În loc de a se arăta tiran către

nobili, el le mîntuise viața de furia săcuilor și românilor ; în loc d-a-i ucide, dupe cum făcuse Sigismund, pe care ei dorea a-l avea domn în locul lui Mihai, acesta nu pedepsise pe nimeni fără vină și judecată, ba încă pe mulți din cei osîndiți iertă. El păstrase starea și privilegiurile lor cu paguba românilor și scăderea sa ; păstrase cu scumpătate constituția țării, nu făcu nici o schimbare în legi, nu scoase nici o dajde fără învoirea dietei și nu silui hotărîrile dietei, după cum într-atîtea rînduri o făcu Sigismund. Pe lîngă aceasta, e învederat că nu el era tainic aliat al turcilor, ci tocmai nobilii, care în față se arăta jertfici împăratului, iar pe ascuns își da mîna cu Sigismund, polonii și turcii, ale căror viclene urmări nu întîrziară a ieși la iveală. Pe nădejdea lui Sigismund și a polonilor mai mult se sculaseră ei, și daca acum se adresa lui Basta, era de nevoie, căci Sigismund și polonii era încă departe și vegeta încă și le era teamă d-a nu fi izbiți de Mihai în grabă ; pentru aceea se adresară la Basta, pe care-l știa aproape și gata a-i ajuta. Gîndind nobilii că Basta va voi un act de credință publică, deteră deputaților spre a-i duce cărți iscălite cu mîinile tutulor stărilor și pecetluite cu pecetea lor, în care își da credința lor cezarului Rodolf. [52]

XII

După ce porniră p-acești deputați la Basta, nobilii trimiseră alții lui George Mako, ca să-l roage, de-i este scumpă mîntuirea patriei, să vie îndată la dînșii cu oștile ce el comanda. Aflînd aceasta, Mako lăsă ținutul Bîrsei și se îndreptă spre orașul Mediaș. Cînd priimiră veste nobilii de sosirea lui la Mediaș, îi trimiseră pe Nicolae Bogathi, ca să-i făgăduiască, între alte lucruri, că ei nu-și vor mai aduce aminte de relele ce el le-a făcut de curînd, ca nu-i vor lua niciodată fără despăgubire și fără o judecată mai dinainte moșiile ce voievodul îi încredințase și încă că îi vor dărui leafa pe două luni. Și spre a da mai

mult temei acestor făgăduieli, îi trimiseră în acelaşi oraş, unde încă se afla, pe Ioan Kemeny şi Ştefan Petkl, care veniseră la dînşii de la Mihai, şi îl rog d-a-şi aduce aminte de naţia ungară din care şi el să trage, de a urma ceea ce a început, d-a veni în tabăra de la Torda, a-şi uni puterile sale cu ale lor, spre a depărta din ţară un tiran crud, d-a nu să teme de un popor căruia norocul a slujit mai mult decît curagiul.

În vremea aceasta, curierii vestiră lui Mihai că Mako, stăruind în îndărătnicia sa, în loc d-a merge cu oastea sa la Alba-Iulia, dupe cum îi poruncise, s-a dus la Mediaş. Ţiindu-se de hotărîrea sa d-a umbla cu binele şi a-i linişti şi domoli mai mult cu mijloace împăciuitoare, Mihai găti două solii, una către soldaţii lui Mako, puind în capu-i pe Ioan Nemeş, cu însărcinarea de a astîmpăra duhul oştilor şi a le ridica orice bănuială, plîngîndu-să de răscoala lor, chemîndu-i la datorie, pentru ca în acest minut greu pentru creştinătate să nu-l puie în nevoie a-i pedepsi el, care totdauna a fost binevoitor către dînşii, şi pentru ca ei să nu fie o stavilă la bunele şi cuvioasele sale strădanii. Ceailaltă, compusă din Pancratie Sennyei şi vistierul Stoica — român, ispravnic al palatului, care de curînd se întorsese de la Pilsna, unde fusese trimes ambasador către împăratul Rodolf — la tabăra nobililor la Torda. Ei era însărcinaţi să dea de minciună zgomotul răspîndit între nobili că el voieşte peirea lor. Cu aceştia dete împreună şi pe trimisul către Mako, spre a-l prezenta nobilimei.

Ajungînd cu toţii la Torda, aceşti deputaţi, înaintea tuturor nobililor adunaţi, faţă fiind şi doi deputaţi trimişi de George Mako, îşi împlinesc misia ce li se încredinţase. Făcîndu-să tăcere, vistierul Stoica, cu gravitatea sa obicinuită, astfel cuvîntă : „Cu mare părere de rău a aflat domnul răzvrătirea lui George Makò şi răscoala legionului său, răscoală ce el n-a întărîtat prin nici o nedreptate, fiind mulţămit de bunele slujbe ale ei pînă acum ; că el nu cunoştea pricina unei aşa de fără veste dezghinări ; că bănuia că poate ea ar fi ieşitul unei mişcări pricinuită printr-un zgomot mincinos mai mult decît printr-o veste sigură. Daca ei au fost îndemnaţi l-această îndîrjire nesocotită căci le-a rămas simbrie neplătită, iată că le-a trimes

prin Ioan Nemeş simbria pe patru luni întregi : de au altă temere, s-o părăsească, căci domnul le-a trimes cărţi de încredinţare, la care tot creştinul trebuie să crează. Daca sunt în ceva vinovaţi în legătura făcută cu Sigismund, domnul îi îmbiază cu o uitare şi o iertare deplină. Cu mai mare părere de rău a aflat domnul că nobilimea s-a turburat de oarecare larmă răzvrătitoare, care dă domnului gînduri mincinoase şi nelegiuite ; că el ia de martor pe Dumnezeu şi pe sfinţi că n-are nimic mai scump ca sîngele nobililor, că nimic nu are mai la inimă fără numai de a păstra legile lor cele vechi şi ale patriei, şi că el stă gata a răsplăti fiecăruia după meritele sale".

Abia sfîrşi Stoica cuvîntul şi cei doi trimişi ai lui George Mako strigară : „că soţii lor de arme nu vor să meargă a se împreuna cu domnul, că ei nu mai vor să slujească supt steagurile lui ; că ei vor mai bine să treacă îndată în Ungaria, unde vor găsi vechea libertate a patriei, administraţia dreptăţii, siguranţă pentru viaţa lor şi milostivirea împăratului ; că în zadar Stoica osteneşte urechile lor printr-atîtea vorbe, căci Mako a şi hotărît a trece în Ungaria."

Deputaţii români, văzînd îndărătnicia lor, nebănuind nimic nici de înţelegerea lor cu nobilii, nici de hotărîrea acestora d-a rădica cap şi sabie împotriva domnului, crezînd vorbile trimişilor lui Mako şi gîndind că acesta se va îndrepta spre Cluj, ca să treacă în Ungaria, se duseră acolo spre a-l întîmpina. Ei avea de gînd să laude lui Mako şi oştilor sale milostivirea domnului, d-a se sili a domoli mînia lor şi a-i aduce în tabăra domnului, sau, de nu izbutea cu vorbe, d-a scula în numele domnului pe ţărani şi d-a ucide pe soldaţi pînă la unul. Aceasta fusese şi dorinţa lui Mihai. O asemenea hotărîre ar fi trebuit a o lua la vreme şi a o întinde pe toată ţara. Din nenorocire, nu să făcu nici în acest caz în parte. Deputaţii, mergînd la Cluj, aşteptară acolo în zadar, mai multe zile, sosirea oştilor lui Mako şi, văzînd că nu mai vin, se întoarseră la Alba-Iulia, lîngă domn, fără să fi făcut nimic. Asemenea şi Ioan Nemeş, ducîndu-să la George Mako, îi spuse tot ce-i zise voievodul, dar văzînd că cîntă înaintea unui surd, pierzînd toată nădejdea, se întoarse şi el lîngă Mihai.[53]

Intr-aceea, deputaţii nobililor trimişi la generalul Basta ajunseră la Maitin, unde se afla acesta, şi, spuindu-şi însărcinarea lor, fură cu multă bunăvoinţă şi dragoste priimiţi.[54] Basta se arătă mult vesel şi prea gata a-i sluji, şi le făgădui ajutorul şi sosirea sa.[55] Sunt însă unii analişti care, nebănuind că Basta avea instrucţii tainice de la împăratul, instrucţii provocate fără îndoială de ura lui, spre a lucra întru surparea lui Mihai, pretind că Basta stătu puţin în cumpănă cînd priimi solia nobililor.[56] Dar şi de e această îndoire a lui Basta adevărată, e învederat că ea era o prefacere. Mai mulţi analişti şi istorici mai noi nu se îndoiesc că Basta ar fi putut îndrăzni a nu asculta porunca împărătească de nu ar fi avut tainice instrucţii d-a lucra în contra poruncii de faţă. Dar chiar daca curtea Austriei e nevinovată, daca Basta, mînat numai de ura sa către Mihai, a lucrat în contra poruncei împăratului său, acesta, nepedepsind neascultarea lui, n-a luat oare asupră-i toată răspunderea şi nu dă drept temei la orice bănuială ?

Basta, spre a acoperi răspunderea sa personală şi aceea a curţei împărăteşti, ale cării tainice instrucţii nu putea arăta armiei sale şi căria spusese că o duce în agiutorul lui Mihai, spun că convocă un sfat de război, propuindu-i de a-şi da părerea de trebuie a agiuta pe Mihai ori pe nobilii revoltaţi. Trei fură părerile în care se împărţiră mădularii acelui sfat. Unii era de părere d-a nu ajuta nici pe o parte, nici pe alta şi să aştepte să vază ieşitul şi a dobîndi nouă porunci de la împăratul. Alţii că, potrivit poruncilor cezarului, trebuie a da ajutor lui Mihai şi să nu dea ascultare la acei oameni răzvrătiţi la Torda, rîvnitori mereu de lucruri nouă şi pe atît streini de împărăţia cezarului, pre cît sunt îndărătnici şi duşmani lui Mihai-Vodă ; că ei nu cer agiutorul lui Basta pentru că iubesc mai bine pe împăratul decît pe Mihai, ci numai siliţi fiind de greşala răscoalei lor a chema ajutorul cel mai vecin. Ei adăoga : că bine este ca voievodul a înfrîna trufia revoltanţilor, fiind nişte oameni îndrăzneţi cu duhul şi pururea gata la lucruri nouă. Astfel apoi, cînd se va le-

pada Mihai de Ardeal, această țară va fi mai lesne și mai în pace cîrmuită de miniștrii cezarului. Urma va dovedi că această părere era cea mai înțeleaptă. A treia părere, pe care Basta o inspiră la un june cu totul jertfit lui, comitele Tomaso Cauriolo, strejar-maior general, și care o sprijini, era : că trebuie a se uni cu revoltanții și a se folosi de această ocazie spre a răpi Ardealul din mîinile uzurpatoare și tirane ale lui Mihai ; că deși poruncă au de a agiuta pe acesta, dar împăratul nu știa, cum le-a aflat ei, înșălăciunea cu care Mihai voiește a prăpădi oastea lor și a se rebela împotriva cezarului ; că prin ajutorul ce vor da nobililor și mîntuindu-i de Mihai, vor îndatora și mai mult pe aceștia la credință către împăratul ; că cu oastea lor și cu cei 12 mii și mai bine de luptători ce spun că au nobilii, și prin aceea că Mihai nu cunoștea scopurile ce au și îi așteaptă a-i veni întru agiutor, vor putea lesne a-l izbi pe neașteptate și a-l birui.[57]

Sfatul, care era întocmit de Basta mai mult de oameni siguri ai lui, aprobă această părere a comitelui Tomaso Cauriolo. Și Basta, care „era de mai nainte hotărît la aceasta“,[58] îndată ce priimi din nou de la solii nobililor jurămîntul că vor fi pururea credincioși cezarului Rodolf,[59] chemă la sine pe Rothalt, capul celor patru companii de rînd nemțești din călărimea Ungariei de Sus, și îi porunci în secret d-a se pune îndată în cale cu călărimea sa spre Torda și, de va găsi acolo lucrurile sigure, astfel dupe cum făgăduiseră solii, să se unească cu nobilii, asigurîndu-l că ceialaltă oaste, în vro cinci zile, se va împreuna cu dînsul. El îi porunci să caute a bate locurile și a lua limbă unde e Mihai și cu ce puteri se află : că daca din întîmplare el, apucînd înaintea gîndurilor altora, să va fi unit și împăcat cu nobilii, să-și schimbe hotărîrea și să meargă la dînsul să-i spuie că, potrivit poruncilor cezarului, armia vine în agiutoru-i.[60]

Astfel Basta, după împregiurări, sta gata a trăda sau pe Mihai, sau pe nobilii ardeleni. El chemă apoi pe deputații nobililor și stărui mult ca nobilii să nu dea bătaie voievodului pînă nu va apuca să sosească și dînsul : că daca, după natura locurilor, fără voia lor vor fi siliți a veni în luptă, să se tragă mai bine spre Cluj. Într-aceeași

vreme, să facă știre tuturor nobililor Ardealului, la toate breslele de ostași, d-a-și aduce aminte de credința ce au jurat împăratului Rodolf, d-a părăsi pe voievod și d-a veni în tabăra lor.[61]

XIV

Întorcîndu-să deputații în tabăra nobililor, le spuse cîte le zisese Basta. Deci ei îndată, ascultînd sfatul acestuia, trimit deputați la săcuii ce țineau cu Mihai, ca să-i îndemne a se uni cu dînșii. Dar săcuii, recunoscători către Mihai pentru libertatea ce le dedese și temîndu-să că, de vor veni ungurii iar la putere, nu numai că o vor perde cu vreme, dar încă că vor căuta a-și răzbuna asupră-le pentru mulți nobili ce omorîseră, răspunseră : „că ei sunt mulțămiți de un domn așa mare ca Mihai". Tot într-o vreme trimiseră nobilii la cazacii lui Mihai pe Balthazar Vereș și pe Ioan Zoltai jurisconsult, ca să-i învite a se uni cu dînșii cu bune și sigure condiții. Cazacii însă erau cu totul jertfiți lui Mihai. Slujind în dobîndă și iubitori de bogăție, ei dobîndiseră mult de la Mihai și nădăjduia încă a dobîndi.

Mihai, cum am arătat, avea multă îngrijire pentru ostașii săi. Adesea, la mese, el dăruia cazacilor, ca și celorlalte oști, bani, cai, haine cusute cu fir, ce luau vederile prin feliurimea coloarelor și a florilor. Astfel toată armia sa era frumos împodobită și mîndră de strălucitoarele ei costumuri, cît și de vitejia ei. Adesea Mihai, cînd le da daruri sau leafa, îi îndemna să stea credincioși pe lîngă prietenia și norocirea lui și le zicea : „Mai adăstați puțin, ostași, și vă voi duce într-o țară unde se găsește cu îmbelșugare mătase, aur, diamante și tot feliul de avuții". Aceste făgăduieli și bunăvoința ce Mihai arăta oștilor lipiseră cu totul inimile cazacilor de dînsul și, cînd deputații nobililor se duseră să-i îndemne ca să se tragă din partea lui Mihai, înfuriați, ei uciseră îndată pe Balthazar Vereș și duseră domnului toate cărțile ce le trimisese nobilii. Soțul lui Balthazar Vereș, jurisconsultul Ioan Zoltai, d-abia scăpă ;

pe cînd el se silea a dovedi cazacilor că, potrivit legilor lui Justinian, ei au drepte cuvinte de a părăsi pe Mihai, aceştia năvăliră asupră-i suduindu-l, bătîndu-l şi rupîndu-i hainele, încît cu greu apucă de scăpă în strîmtorile munţilor.

Fură mai norocoşi nobilii cu alte oşti. Ei rugaseră încă să vie la dînşii pe pedestraşii pretoriani ai voievodului, carii era în număr de 700, şi pe călăreţii beşlii, ambele cete compuse de unguri ; dar pedestraşii avură anevoinţă a fugi, căci domnul, simţind gîndul, îi sili a sta în frîul disciplinei, ucigînd cîţiva centurioni ai lor, şi îi închise pe toţi într-o grădină îngrădită cu ziduri, ce se afla lîngă camerile sale. Această grădină, în care Mihai zidise o baie frumoasă, fu mai tîrziu făcută cetăţuie de prinţul Ardealului Gabriil Bethlen. Cîţiva din aceşti pedestraşi, care putură scăpa, fură ucişi în cale prin paznicii orînduiţi de streajă de Mihai, şi foarte puţini, făcînd un mare ocol, ajunseră tîrziu, şi tocmai după bătaie, în tabăra nobililor. Călăreţii beşlii izbutiră mai bine. Într-un semn hotărît, ei se sculară cu toţii şi se duseră la Torda a se uni cu nobilii. Pe lîngă dînşii se luă şi Ioan Iacobini, un tînăr cu duh, ce era secretar al canceleriei domnului. [62] El fusese mai nainte, în aceeaşi calitate, pe lîngă Sigismund Bathori şi, însoţind pe acest prinţ în espediţia sa în Ţara Românească împotriva lui Sinan vezirul, la 1595, descrise această campanie.

XV

Nobilii trimiseseră asemenea, încă din 2 septemvrie, scrisori la saşii din Braşov şi Sibiiu, spre a-i trage în partea lor, părăsind pe Mihai. Saşii însă, necunoscînd mărimea mişcării împotriva lui Mihai şi temîndu-să de puterea acestuia, spre a se arăta cu slujbă şi credinţă către dînsul, îi trimiseră acele cărţi. Încă nu sosiseră acestea în mîna domnului, şi braşovenii precum şi sibienii priimesc şi alte cărţi de la nobili, în care se coprindea pre larg tot

planul dezghinării ungurilor. Brașovenii îndată porniră aceste cărți cu un om într-adins la domnul, iar sibienii, spre a se arăta și mai cu bunăvoință, plecară mai mulți în persoană spre a duce cărțile, luînd cu dînșii și pe omul trimis de brașoveni. Era ei mai să intre în curtea domnului, cînd aflară de la unii oameni ai curții că celelalte cetăți săsești s-a lepădat de credința lor către Mihai, precum și că toți ungurii ce se afla în tabăra acestuia au fugit și s-au împreunat cu nobilii, cîștigîndu-și mai întîi amnistie deplină pentru cîte făcuseră cînd se afla supt poruncile lui Mihai, lucru ce nobilii bucuroși le acordară, mai ales nădăjduind că cu modul acesta vor putea trage în partea lor și pe săcui. Acestea înțelegînd, sibienii se întorc din drum la ai săi și trimit la brașoveni nouă scrisori ale nobililor, cu altele ce priimiseră de la germani și unguri și de la oamenii și generalii împăratului, îndemnătoare de revoltă, vestindu-le că și ei, în 10 sept., s-au răsculat, și rugîndu-i d-a sta împreună cu dînșii. Sașii n-avea nici un temei a se revolta. Ei, împreună cu săcuii, chemaseră pe Mihai în Ardeal. Acesta nu numai că îi mîntui de tirania lui Andrei Bathori, dar încă îi favorase cu deosibire în toată vremea ; dar sașii, nemulțămitori și mișei, cît bănuiră slăbiciunea făcătorului lor de bine și văzură că și împăratul e împotrivă-i, nu pregetară a-l părăsi și a răsplăti printr-o trădare mîrșavă binele ce le făcuse românii.

Brașovenii, cum priimiră acele scrisori de la sibieni, încă atunci seara, duminică 11 sept., toți cu mare aplaus se învoiesc a se dezbate de supt Mihai și îndată, în acea noapte, prind și pun la închisoare pe toți românii pe cîți putu pune mîna, între carii erau vistierul Vistelie și George, fratele banului Mihalcea ; pe alții iarăși îi omorîră, „căutîndu-să românii în toate unghiurile și văile și dîndu-să morții fără nici o crutare". [63] Dup-aceea, în zadar se ispitiră ei în cîteva locuri a pătrunde pînă la tabăra nobililor, căci oștile lui Mihai îi stăvili. [64] Ei fură siliți a-și mărgini revolta în ținutul lor și a urma a ucide mișelește pe români, dupe cum începuseră. Sașii de la Bistrița numai putură trimite cîteva sute de pedestrași în tabăra nobililor. Aceștia se adresară cu rugăciune și la clujeni, zicîndu-le : „că voievodul a hotărît d-a nimieni de tot nația lor ; că

trebuie a ajuta patria amerinţată de o asemenea soartă; că clujenii, fiind singurii care au arătat virtute în împregiurări grele, generozitate la trebuinţele patriei, pentru aceea cer de la dînşii de a le da o mie de puşcaşi şi 700 talere împrumut". Clujenii, după ce răspunseră numai prin cîteva cuvinte de nepriimire la deputaţii nobililor, porniră îndată lîngă domn, printr-un lung încungiur, pe concetăţenii lor Ioan Hosszu şi Toma Litteratu, spre a-i spune cererile nobililor şi a se lega către dînsul printr-o nouă legătură de credinţă; şi spre răsplătirea credinţei lor, ei cerea să li se dea numai un singur tîrg. După ce i-a lăudat foarte, domnul le făgădui a le îndeplini cu prisos cererea, de îi vor rămînea credincioşi. El dete ştire deputaţilor d-a face un mare încungiur şi d-a se întoarce în grabă către concetăţenii lor, căci pe drumul cel mare ei vor putea să cază în mîinile ungurilor. Dar nobilii tăiară toate drumurile, ca domnul să nu ştie nimic de starea lor, şi deputaţii, cu toate că urmaseră sfatul lui Mihai, luînd un drum cotit, tot fură prinşi de nobili şi aduşi goi în tabără, de unde însă li se dete apoi drumul ca să se întoarcă la concetăţenii săi. Clujenii rămaseră pe lîngă Mihai. Unul dintr-înşii numai, anume Ioan Darabos, ridică cîţiva călăreţi şi îi duse în tabara nobililor, zicîndu-le: „Aideţi să ne luptăm cu inimă supt steagul împăratului, căruia am jurat credinţă!" şi protestînd împotriva lui Ştefan Sereş, magistratul Clujului, care oprea orice răscoală.[65]

Astfel, mai mult în numele împăratului se făcea răscoala. Prin viclenia ungurilor, care se arăta în faţă supuşi împăratului, luă insurecţia întindere şi putere mare şi încinse pe Mihai de toate părţile, în vreme ce, de ar fi sculat poporul cum trebuia, el ar fi putut încinge astfel pe duşman şi nu i-ar fi dat vreme a se întări în putere şi a-i dezorganiza armata sa cu încetul.

În pept inima ni se frînge de ce înaintăm cu povestirea către acea catastrofă grozavă, la care ne tîrî aceste greşeli; căci de aci izvorîră nu numai nenorocirile acestui bărbat mare, unul dintre cei mai minunaţi ai istoriei omenirei, dar încă şi nenorocirile naţiii române, care, dintr-atîta mărire şi glorie, căzu, împreună cu eroul său, într-o prăpastie spăimîntătoare, de unde două veacuri şi jumătate de suferinţe nu o au putut încă mîntui.

În vremea aceasta, George Mako, încheind cu deputaţii nobililor condiţiile de alianţă, plecase de la Mediaş şi sosise cale de cinci mile de tabăra rebelilor, într-un loc numit *Bogatz*, îmbelşugat de vin, unde dete soldaţilor săi voie să bea. Cu toate vorbele mincinoase asupra lui Mihai ce răspîndise între ostaşi de atîta vreme, el nu era încă sigur că va putea a-i face a se revolta, uitîndu-şi credinţa jurată domnului şi bunătăţile lui pentru dînşii. Drept aceea îşi opri ostaşii într-acest loc, crezînd prin ameţeala beţiei a-i tîrî în tabăra nobililor. El trimise credincioşi de ai săi, din ofiţeri şi soldaţi, prin toate cîrcimile unde se afla ostaşii deşertînd pahare, care începură a cîrti cu dispreţ şi a ameninţa împotriva lui Mihai. „Trebuie — zicea ei — să gonim pe această fiară pînă la hotarele Ţării Româneşti ; trebuie să murim pentru patrie şi să alegem între unguri domn de sîngele nostru. Decît să ţinem cu Mihai pentru o păcătoasă leafă ce ne dă mai mult de trebuinţă decît de dragoste, mai bine să ne unim cu George Basta, din armia căruia se zice că au şi sosit cîteva mii de ostaşi fruntaşi !" Şi fiindcă nimeni nu vorbea împotriva acestora, sîngele ostaşilor se aprindea din ce în ce, bînd. George Mako, temîndu-să ca a doua zi, potolindu-se focul vinului, să nu se schimbe părerile, fără a aştepta a se ivi de ziuă, dete armiei sale semnul de plecare, trece Mureşul, pe urmă opreşte un minut în loc pe ostaşi şi le grăieşte astfel : „Soţilor, nemuritorul Dumnezeu ne-a dat ieri la toţi o aceeaşi gîndire şi toţi fără osebire vă uniţi împotriva acelii peire a naţiei noastre, acel stricător a legilor noastre care medita cu cruzime moartea noastră a tutulor, împotriva lui Mihai-Voievod ! Voi aţi luat armele pentru apărarea acestii provinţii, ce prin vitejia noastră Mihai a supus-o tiraniei lui ; voi v-aţi pus să apăraţi atîtea fecioare curate şi nevinovate împotriva dobitocirei şi cruzimei barbarilor. Siguri că astăzi vom putea a răzbuna relele ce domnul prin voi a făcut ungurilor, întăriţi prin alianţa dumnezeiască, aideţi în tabăra lor şi să unim soarta noastră cu a lor."

Soldații răspunseră acestui cuvînt a lui Mako printr-o murmurare mînioasă. Uitînd vorbele de ieri, cei mai mulți viindu-și în fire din amețeala vinului, își aduseră aminte datorința lor și începură a lăuda facerile de bine ale voievodului, osîndind o așa de rușinoasă nemulțămire din parte-le. Ei aducea aminte că au fost goi și că Mihai îi îmbrăcase, că erau pe gios și că el le dedese cai și îi înălțase din starea de călăreți de rînd la ranguri mai nalte ; că era o necinste neperitoare, o faptă vinovată înaintea lui Dumnezeu d-a trage sabia asupra unui așa de mare făcător-de-bine, care, afară de leafa ce le-a plătit, le-a făcut atîtea bunătăți. Vro cîțiva comandanți încă își despărțiră oștile de ceailaltă armie, protestînd în gura mare asupra trădătorului George Mako. Acesta era perdut acum, daca din norocire-i nu-i sosea în acel minut în agiutor Wolfgang Kamutki, trimes de nobili spre a birui îndoirea ostașilor. Acest deputat, june cu curagiu și cu mare elocuență, ținu un cuvînt ostașilor, în care reînnoi și întări în numele nobilimei toate cele făgăduite de Nicolae Bogathi și adăogă : „că George Basta este să vie cu o puternică armie în agiutorul ungurilor, că el e la hotar, că o mare temere a coprins pe voievod, că Ștefan Csaki vine asemenea întru întîmpinarea lor cu magnații țării spre a-i fericita, că era mult mai cu cinste, de va voi așa norocul, a cădea apărînd viața sa și mîntuirea patriei, decît a mai sluji, puțin timp încă și într-o spaimă necurmată, un tiran".

Prin aceste și alte vorbe, el cîștigă pînă la urmă duhurile turburate ale soldaților. George Mako, văzînd ostașii aprinși, dete semnul și, după ce mustră pe acei ce nu-l vor urma, puse armia în mișcare, și chiar aceia care pînă atunci îi era împotrivitori fură siliți a-l urma. Îndată Ștefan Csaki, în capul unei părți din oștile nobililor și a celor mai însemnați capi, într-un strălucit costum, călare pe un cal măreț înșăuat, ieși întru întîmpinarea legioanei lui Mako, sunînd trîmbițile, tobele și dînd toate semnele de veselie. Ambele oști oprindu-să în loc, Csaki le făcu un cuvînt pompos și apoi din ambele părți își dau mîna, se îmbrățișează. Toți ungurii laudă pe soldații lui Mako că au prețuit mai mult pe Dumnezeu, patria, legea, decît prietenia români-

Mihai-Vodă, cu toate că nu aflase încă nimic despre trădarea [lui] Basta, dar cunoscînd acum puterile nobililor, începu cu tot dinadinsul a se găti de oaste. El chemă pe lîngă dînsul toate oştile, chiar şi p-acele din oraşele de margine, precum Ienö, Lipova, Lugoş şi Caransebeş, supt povaţa lui Andrei Barcsai. Scrise încă şi lui Petraşcu a-i aduce o oaste însemnată din Ţara Românească. Afară de aceasta, strîngea arme, muniţii şi tot ce era de trebuinţă pentru un lung război. [67] Deşi el să gătea de bătaie, dar dorinţa lui era statornică d-a o încungiura. Pentru aceea, el chemă la sine doi preoţi, părintele George Vasarhelly din societatea lui Iisus, om bun şi predicator de minune, şi pe Ioan Ungvari, alt predicator elocuent al reformaţilor din Alba, care ştia adînc din cărţi, şi îi trimise p-amîndoi la Torda, fiind ei de religii deosibite, să poată sta fiecare pe lîngă cei de credinţa lor, însărcinindu-i a propune pace şi iertare nobililor şi a-i îndemna a-şi uni mai bine puterile împreună spre a se lupta împotriva turcului : că daca el sau soldaţii lui au făcut vro greşeală, s-o spuie de faţă şi slobod : în sfîrşit, să-i încredinţeze că, prin căinţa lor şi milostivirea sa, această răscoală se va putea ispăşi printr-o vecinică uitare. Dar cînd aceşti deputaţi sosiră la tabăra nobililor, nu fură nici ascultaţi, nici priimiţi. [68]

Într-aceea, Rothalt, urmînd poruncilor generalului său, Basta, se apropie de Torda şi, aflînd starea nobililor acolo, porni înainte cu călărimea sa în tabăra lor, unde fu priimit cu mari demonstraţii de bucurie. [69] El asigură nobililor că generalul său, doritor d-a-i ajuta şi a-i mîntui de tirania lui Mihai, în cinci zile va veni a să împreuna cu dînşii şi pentru aceea l-a trimes pe dînsul înainte cu călărimea sa, spre a le fi spre slujbă pînă atunci. El trimise apoi răs-

puns înapoi la Basta ca să-i dea de ştire de ceea ce a făcut şi porni vro zece sau doisprezece călăreţi uşori ca să bată drumul nu numai spre Alba-Iulia, dar în toate părţile, ca să descopere unde se afla atunci Mihai. Doi din aceşti călăreţi fură prinşi de paznicii acestuia şi de la dînşii el află că chiar în acea zi Basta trebuie să-şi împreune armia cu a nobililor.[70] Basta, în adevăr, pornind de la Maitin, veni la Tuşnad, îndreptîndu-să către Ardeal pe drumul numit Mesesia, din pricina varului de care se afla acolo mulţime, sau a nisipului alb;[71] se opri apoi puţin la oraşul Zilah din poalele muntelui Meszes, la hotarul Ardealului, de unde, în două marşuri, sosi la Cluj cu armia sa şi bagajele sale,[72] la 13 septemvrie.[73] Aici fu priimit cu pompă de locuitori, care îi ieşiră întru întîmpinare.

Tabăra de la Torda să mărea pe tot ceasul. Trădătorul Tamasfalvi, de care am pomenit înapoi, sosi şi el cu 400 călăreţi săcui din scaunul Mureşului, lăudîndu-să că a venit nechemat ca să dea mînă de agiutor împotriva tiranului şi arătînd nobililor scrisoarea ce îi trimisese Mihai şi a cării coprindere am văzut mai sus. Mai veniră încă o seamă de săcui din scaunul Aranyos. Aceşti săcui din scaunele Aranyos şi Mureşul totdauna şi-au deosibit simtimentele şi cauza de fraţii lor din celelalte scaune. Mai iubitori de linişte, ei s-au ţinut în veci departe de revoluţii, ţiind mai adesea cu puterea ce li să părea mai legiuită; aşa ei au fost cu Andrei împotriva lui Mihai; pe urmă stătură cu nobilii, căci aceştia se arăta că sunt supuşi împăratului. În zilele noastre încă, ei au ţinut pre partea împăratului împotriva tot neamului lor, rebelat asupră-i. Clujenii, şi ei, văzîndu-să în mîinile armiei lui Basta, trebuiră să se supuie şi ei a trimite nobililor oştile şi banii ce le ceruseră. Într-aceea, în tabăra de la Torda zbura în toate corturile vestea sosirei lui Basta şi, toţi veselindu-să, cîştigară inimă şi se arătară mai aprinşi împotriva domnului, începînd a striga de faţă: la arme! şi înştiinţînd, la scăpătatul soarelui, pe improtivnicii lor, prin descărcări de arme, semn obicinuit atunci la soldaţi în tabără, înfocarea lor şi dorinţa d-a veni la luptă.

După ce dete la Cluj o zi de odihnă ostaşilor săi, Basta sosi într-o singură zi la tabăra nobililor, departe de două mile. El fu priimit cu semne mari de bucurie şi salutat cu

mare respect de toate stările, ce îi ieșise întru întîmpinare. El tăbărî dincolo de podul dupe rîul Aranyos, în locul unui sat de curînd ars de cazaci, numit Keresztes. Îndată Ștefan Csaki și ceilalți magnați îi dau comanda tutulor oștilor Ardealului, ce erau în număr de 12 mii ostași călări și pedeștri și 4 tunuri, se supun ei și toți ai lor la poruncile lui și îl îndăstulează cu grîu și bucatele trebuincioase. [74]

XVIII

Aflînd Mihai-Vodă sosirea lui Basta în tabăra nobililor, trimise în această tabără unul din cei mai dintîi boieri, și anume Andrei Postelnicul, și pe Luca Trausner, dîndu-le trei solii :

Cea dintăi pentru George Basta, căruia îi însărcină să-i zică : „că de vreme ce n-are nici o poruncă de la împăratul să năvălească în ținutul său, s-o plece, dîndu-i pace. Să-și aducă aminte de trudele și cheltuielile sale împotriva turcilor în interesul creștinătății și cu ce greutate a supus Ardealul împăratului, răsturnînd pe cardinalul Andrei, ce avea sprijin și putere în Polonia, Moldova și Ardeal ; aceea ce cu greu ar fi putut face împăratul, de nu era el ; apoi ar fi nedrept a răspunde la atîtea slujbe printr-o purtare dușmană."

A doua însărcinare era pentru nobili, la carii el vrea să li să zică : „ca să-și aducă aminte că ei au fost toți în puterea lui atunci cînd a supus Ardealul, că el ar fi putut a-i ucide pe toți, dar că el fusese atît de milostiv, de nu le făcu nici un rău la sfîrșitul războiului, dar încă îi păstră în legile și privelegile lor, cînd, după dreptul războiului, ar fi putut a desființa și nimicnici toate acele legi și privilege ; că el e gata a le da tot ce e drept și a păstra în armie o aspră disciplină ; și că să miră de ce ei vor să se revolteze împotrivă-i, căci trebuie să gîndească că Dumnezeu obicinuiește a sprijini pricinile drepte".

A treia însărcinare era pentru ostașii ce îl părăsise, cărora puse să le zică : „că ei trebuie să-și aducă aminte că

el îi rădicase din starea proastă la trepte mai înalte ; că el, și nu altul, în Țara Românească și Ardeal, le dedese cai, haine, arme și alte podoabe ce ei aveau ; că în toate ocaziile el le-a arătat binevoința sa ; că supt poruncile sale, în Țara Românească, ei au înfrînt pe turci și au cîștigat reputație, bogății și că, atunci cînd ei se umplea de dobîndă de la dușman, el nu oprea nimic pe seamă-i, lăsînd tot la dînșii și tratîndu-i totdauna nu ca niște slujbași, dar ca niște copii ai săi ; să se socotească împotriva cui au să rădice armă, și de rușinea cu care va fi pătați pe toată viața ce le rămîne ; că pentru dînsul, el jură pe tot ce are mai scump că să va purta cu dînșii cu bine și cu dragoste ca și mai nainte, de se vor întoarce la datoria lor".

Dar cînd deputații sosiră în tabără, nu li să dete voie d-a arăta în public aceste propuneri.

Dar Mihai nu-și mai făcea acum iluzii asupra dușmanilor, și, în vreme ce aștepta întoarcerea acestor deputați, de sîrg el să gătește ca să pornească împotriva nobililor și a lui Basta. În noaptea înaintea zilei în care era să iasă din Alba-Iulia, el văzu în vis o mare și groaznică furtună, care să rădică despre Torda, se opri și se sparse tunînd groaznic dasupra Albei ; pe urmă trăsnetul îl izbi pe el însuși. Minunat de acest vis și deșteptîndu-să fără veste, Mihai sări din pat, aprinde o luminare și poruncește să vie îndată la dînsul Pancratie Sennyei, Ștefan Bodoni și vro cîțiva din cei mai [de] căpetenie boieri. Aceștia, alergînd iute, găsiră pe domn turburat foarte de visul ce avusese, pe care îl destăinui și lor, spuindu-le că acesta îi prevestește nenorociri

Cu greu boierii izbutiră a-l liniști.[75] Urmia ne va arăta că acest vis fu, vai ! cu prisos profetic.

XIX

A doua zi, Mihai, rădicînd tabăra de la Alba-Iulia, dete poruncă armiei să se așeze de la vale de orașul Aiud (Enyed), în cîmpia numită Tinod.[76] Într-aceeași vreme, Basta, după ce dete o zi de repaos oștilor sale obosite de

iuțimea cu care veniseră la Torda, în 16 septemvrie [77], împreună cu oastea nobililor, rădică tabăra de la Keresztes [și] merseră de o așezară într-o cîmpie udată de rîul Mureș din ținutul de Maros-Ujvar, [78] pe care Mihai o dedese banului Mihalcea. [79] De aci, în dimineața viitoare, 17 [septemvrie], [80] rînduindu-și armia de bătaie, porni împreună cu toate bagajurile sale spre Aiud, cu gînd d-a tăbărî în mai sus-numita cîmpie Tinod ; dar, aflînd că Mihai l-a întrecut în ocuparea acestui loc, el să opri lîngă satul Mirislău. El întîmpină aci pe Mihai cu tabăra așezată într-o cîmpie alăturată, numită *Holtmaros.* [81]

Mirislău e un sat două leghe dincolo de Alba-Iulia. [82] El e așezat în capătul de dincoaci a unei cîmpii lungi de șase mile aproape, dar de o lărgime nepotrivită, fiind țărmurită de o parte de munți, iar de cealaltă de Mureș, rîu plutitor în mare parte, care din țara săcuilor trece prin mijlocul Ardealului, sosește la Lipova, în Banat, și se varsă în Tisa. Astfel încît în unile locuri lărgimea cîmpiei e de un mil, în vreme ce de ce vine încoa spre sat se strîmtează de ajunge de o jumătate mil, încă și mai puțin. Satul era așezat astfel între dealuri și rîul Mureșul, încălecînd drumul cel mare care, pe la poalele dealurilor, duce de la Alba-Iulia la Cluj. Dincoaci de sat se întindea o cîmpie cultivată de mărimea unui mil, care e sfîrșită de un pîrîu adînc mult, ce din dealuri se varsă în Mureș. Pe acest pîrîu era un pod, pe unde drumul cel mare și alte două mai mici, unul din sat și altul de la Mureș, trec spre Alba-Iulia. [83]

Dincoaci de acest pod și pîrîu era tăbărît Mihai. El lăsase de la corturi la pîrîuri numai atîta loc cît îi era de trebuință pentru piazza de arme, spre a-și mînui armia. [84] Era poziția taberii noastre atît de temeinică și în loc așa de bun, încît nu putea avea a se teme de nimic și nici un chip nu era ca vrăjmașul să ne poată izbi sau sili la bătaie fără voia noastră ; [85] căci aripa dreaptă, care era despre rîul Mureș, era ocrotită de o mare pădure, care și dînsa se ocrotea de zăgazuri și țermurile rîului ; la aripa stîngă se înălța necurmat dealuri și munți, care încingeau pînă și spatele taberii noastre. Spre a trece printr-acești munți, nu se putea decît printr-un urcuș, care era o potecă strîmtă, și aceea foarte bine păzită și cu tunuri întărită ; în frunte era

pîrîul adînc de care am pomenit, pe al cărui strîmt pod, care și el lesne să putea rupe, anevoie și cu mare perdere ar fi putut trece oștile dușmane. În tot lungul acestui pîrîu, Mihai așezase baterii de tunuri.[86] El trimisese încă dincolo de Mureș, pe un deal nalt lîngă satul Gombas, 300 călăreți spre a observa rînduiala oștilor dușmane și ce făcea ele.[87]

Văzînd că dușmanul înaintează spre satul Mirislău, el scoase din tabără o trupă de două mii călăreți poloni[88] și îi trimise dincolo de sat, spre a recunoaște oștirea dușmanului.[89] Îndată această trupă înhăță o luptă cu avangarda dușmană, compusă de călăreți ardeleni supt comanda lui Ștefan Csaki. Lupta ţinu cîtva îndoită, căci cînd unii, cînd alţii dovedea și din noŭ se întorceau la luptă.[90] Aflînd Basta de această luptă ce urma la avangardă, împreună cele două regimente nemțești, al lui Pezzen și cel din Silezia, făcînd dintr-însele un batalion mare, ca un lung pătrat cu două mîneci, de cinci sute muschetari fiecare, și în mijloc puind pe sulițași, lăsînd deșert atîta cît încăpea cele șase tunuri de cîmpie, pe care le puse acolo cu muniţiunea lor, tîrîndu-le pedestrimea cu mîinile. În această rînduială, deschizîndu-i ceailaltă oaste drum, înaintă acest batalion pînă la cele dintîi oști de la avangardie, unde, luîndu-și poziţie într-un loc înălţat, văzu pe poloni stînd, formaţi în scadroane, în cîmpie, puţin departe de sat, nehotărîţi ce să facă. Îndată, la un semn dat, se deschise în două aripi fruntea de suliţi a batalionului, și tunurile se slobozíră drept în poloni, doborînd gloanţele atîţi oameni și cai, încît ceilalţi, spăimîntîndu-se, căzură în confuzie și nerînduială. Fără a le lăsa vreme a se dezmetici și a pune în rînduială, Basta înaintă spre dînșii cele două mîneci de muschetari, care începură a slobozi focuri in poloni, încît aceștia fură silţi a se trage înapoi. În retragerea lor, ei puseră foc de patru colţuri satului Mirislău, pentru ca dușmanul să nu se poată așeza într-însul. Dincoaci de sat, ei deteră peste o ceată de husari unguri, care trecuseră gîndind să-i ia pe poloni pe la spate, dar fură ei prinși în mijloc de poloni de o parte, și de alta de o ceată trimisă de Mihai în agiutorul polonilor. Astfel acești husari fură toţi snopiţi acolo, fără ca Basta, care privea această măcelărire, să voiască a le da agiutor, pricinuind că fără poruncă ei se duseseră acolo.[91]

Ungurii, văzînd această izbîndă alor săi, voia ca Basta să unească îndată puterile lor spre a izbi tabăra lui Mihai. Ştefan Csaki cu Ioan Mikloş şi vro cîţiva magnaţi se duseră la Basta ca să-i spuie această dorinţă a nobiliilor şi a soldaţilor lor. Basta le răspunse : „Caut la aşezarea locului şi văd că voievodul şi-a pus tabăra într-un loc prea tare, încît nu-l vom putea trage spre bătaie fără a perde mulţi d-ai noştri ; pe lîngă aceasta se apropie seara şi vremea d-a ne bate a trecut astăzi. Voievodul întrebuinţează meşterşug, deci trebue a lucra împotrivă-i cu multă minte. Cu toate acestea, de socotiţi că trebuie să începem astăzi bătaia, nu stau împotrivă ; căci chiar cînd această parte a armiei împărăteşti o peri, cezarul, preamilostivul meu stăpîn, mai are şi alţi ostaşi nemţi ; dar daca — ferească Dumnezeu! — vom fi biruiţi, cea mai mare primejdie va amerinţa vouă şi acestii ţări ce va cădea în peire. Socot dar că e bine să petrecem liniştit noaptea viitoare şi nădăjduiesc că voievodul se va trage în această noapte, sau, de va avea gînd a se bate, el va veni spre noi. Pentru aceea, gîndesc să aşteptăm ziua de mîine, care nădăjduiesc că ne va fi fericită." Acest sfat a lui Basta fu priimit de toţi. [92] Cereau unii de la Basta ca să intre în sat să caute a stinge focul şi a-şi aşeza acolo tabăra ; dar din mai multe pricini, mai ales din iuţimea focului ce era anevoie de stins, Basta nu priimi. El îşi aşeză oştirea dincolo de Mirislău, la apus, aproape de sat, într-un loc care parte se întindea în cîmpie, parte se urca frumos pe deal. El despărţi din oaste trei trupuri mari de gvardie, aşezîndu-le la cele trei intrări ale satului, de către tabăra noastră : unul de unguri, în vîrful unui deal, unde era o biserică ce domina satul, altul de ardeleni, dincoaci de sat, lîngă drumul cel mare, şi al treilea, alcătuit de toată pedestrimea nemţească şi de toată artileria, supt comanda strejarului general-maior contele Tomasi Cauriolo, brescian, pe malul Mureşului, de mîna stîngă, care era vecină de tabăra noastră d-o bătaie de tun. Acolo rădicară nemţii o tabie între rîu şi sat şi deodată ambele părţi începură a tuna una asupra celiilalte. [93]

Pe la cea dintîi mutare a sentinelelor de noapte, prinseră nemţii patru din şase români, care cu nesocotită îndrăzneală, vrînd să calce vro sentinelă, căzură într-o cursă pusă de comitele Cauriolo la povîrnişul rîului. Ei fură îndată duşi la cortul lui Basta şi amerinţaţi de dînsul cu ştreang de nu vor mărturisi adevărul ; spuseră că dincolo de pîrîu a tăbărît Mihai cu mai mult de treizeci mii luptători şi 40 tunuri mari şi de cîmpie şi că din ceas în ceas aştepta pe fiul său Pătraşcu cu deosibit agiutor. [94] Deşi aceşti prinşi, sau din neştiinţă, sau din nevoinţă, nu spuseră adevărul despre numărul oştilor lui Mihai, dar era adevăr numai că Mihai aştepta pe fiul său. Această pricină făcea pe Mihai a nu se prea grăbi la bătaie. Văzînd că duşmanii stau liniştiţi, îşi închise şi el oştile în tabără, aşteptînd ziua de a doua zi, să vadă ce va face duşmanul.

XXI

Pe la miezul nopţii aceleiaşi zi (17 sept.) însă, el chemă pe unul din cei mai viteji căpitani ai săi, Petre Armeanul, [95] şi îl trimise în tabăra duşmană cu cărţi către Basta şi unguri, în care el lua de martori pe Cel înalt şi toţi sfinţii: „că el nu e pricina acestii nenorociri pentru creştini ; că acest foc nu s-a aprins din greşala lui, ci din neastîmpărul şi răutatea a doi-trei nobili numai ; că el nici a gîndit vrodată să ajungă treaba la o bătălie între creştini, l-acea cruzime d-a-şi vărsa sîngele între dînşii ; că de vreme ce el e credincios împăratului, ce cată Basta cu oştile împărăteşti în tabăra rebelilor ? Întoarcă-se dar toţi mai către dînsul şi meargă cu toţii să bată Timişoara sau să se lupte cu turcii, oriunde îi vor găsi ; ar fi aceasta creştinesc lucru d-a nu trage sabie între sine ; ar fi aceasta slăvit pentru maiestatea sa împărătească.“

Basta şi ardelenii răspunseră îndată lui Mihai : „că mai întîi ei nu-l cunoscuseră ; că şi lor li se părea crud lucru d-a vărsa atîta sînge creştin, orişicare parte ar triumfa ;

dar că e prea tîrziu spre a da un răspuns hotărît într-o pricină așa de însemnată, pentru care trebuia sfatul și chipzuirea a tutulor stărilor ; că vor face aceasta noaptea și că a doua zi des-de-dimineață îi vor da răspuns.". [96] Acest răspuns era înșălător, căci nici o hotărîre nu luară ungurii, nici răspuns nu deteră lui Mihai a doua zi dimineață. Ei îl făcură numai spre a hrăni în Mihai acea fatală nădejde ce mereu avu că va putea-a veni la pace și a se feri de bătaie. Mihai într-adevăr o voia aceasta din toată inima. Fie oarba-i încredere în Austria și dorința nenorocită ce pururea a avut d-a se arăta credincios către dînsa, fie acea letargie morală care stăpînește mintea unui om mare și îi întoarce toate pasurile în greșeli, cînd providența a hotărît surparea lui, Mihai era îndoitor, nehotărît, fără voință statornică. „El se lupta cu inima jumătate — zice biograful său — căci nu voia a se bate cu nemții, ca să nu se arate trădător". [97] Apoi nici un minut nu fu mai eritic, mai însemnat în viața lui ca acesta. Niciodată ca acum el n-avusese nevoie de a desfășura cele mai din urmă puteri ale sufletului său ; niciodată nu fu el mai mult îndatorat a birui. Biruit, era pentru dînsul o ruină completă, după cum și fuse. Biruitor, el scăpa deodată și de legăturile sale cu Austria și de acelea cu ungurii. Aristocrația ungurească perea pentru totdauna în Ardeal și această țară, cu peirea ungurilor și a sașilor, rămînea o țară ales românească. Austria, amerințată de turci, neavînd altă armie spre a-i opune, s-ar fi văzut silită a lăsa orice pretenții asupra Ardealului și a părților ce se țin de dînsa și a recunoaște independința noului stat românesc. Polonia n-ar fi mai îndrăznit atunci a ne supăra, sau, de și o făcea, Mihai ar fi căzut asupra-i cu toate puterile sale, cu farmecul numelui său de nebiruit, cu simpatiile ce avea în populațiile ei, și amar de dînsa ! De atunci, nația română, încungiurînd toate nenorocirile ce o bîntuiră în urmă, s-ar fi constituat în întregimea drepturilor sale, în unitatea și libertatea sa și s-ar fi apucat a îndeplini cu putere mare misia de liberare și civilizare ce providența i-a menit în orientul Europei. Cîtă mărire, cîtă glorie și fericire o ar fi întîmpinat în această cale ! O biruință, și toată această visare, tot acest frumos ideal național de atunci se înființa !

A doua zi dimineaţă, 8/18 septemvrie, Mihai nu se mişcă din tabăra sa, hotărît fiind a aştepta în acel loc puternic întărit de natură, sigur fiind că va zdrobi pe duşman de s-ar ispiti a trece pîrîul spre a-l izbi. [98] Generalul Basta, în aceeaşi dimineaţă, îşi destinse armia în rînduială de bătălie lunară, dincoaci de satul Mirislău, în cîmpia cea cultivată, cu hotărîre statornică a înhăţa lupta cu Mihai. [99] Neîncrezîndu-se însă numai pe arătarea ungurilor, care pretindea că e foarte lesne a trece pîrîul, vru să meargă a vede lucru cu chiar ochii săi. El să asigură atunci de primejdia învederată la care s-ar espune de ar izbi pe Mihai în acel post bine ocrotit, atît de pîrîul anevoie de trecut, ce apăra fruntea şi o parte de flanc, cît şi de o înălţime din mîna stîngă, de unde artileria mătura tot locul coprins între tabăra lui Mihai şi sat. [100]

Spun că privind aceasta, Basta încreţi sprinceana şi zise: „Prietenii mă făcea să fiu acum şac-mat, din dorinţa ce au de a-şi răzbuna, de nu cătam lucru aci cu ochii mei", dînd a înţelege pe unguri, care îi zisese că e lesne şi comodă trecerea pîrîului. [101] Deci, armat şi călare cum se afla, el chemă sfatul de război şi cu bune cuvinte dovedi primejdia la care s-ar espune armia lor, de s-ar ispiti a trece pîrîul spre a izbi pe ai noştri, încheind că era de trebuinţă a face altceva. Părerea lui era ca să se tragă înapoi puţin, ca Mihai, înşălîndu-se de prefăcătoria acestii fugi părute, se va lua în urmă-le şi va perde folosul ce îi da acea cetate a locului. Ungurii răspunseră l-această părere cu inima rasculată : că e lucru foarte neinstitor şi vătămător de a face o retragere în faţa unui duşman numeros şi îndrăzneţ, căci a se retrage, spre a se feri de bătaie, după părerea locului, nu e alt decît a fugi şi a-şi rupe însuşi oastea, tăind inima la ai săi şi mărind-o la duşman : că părerea lor era ca, nesocoiind acea mică greutate, cu vitejie să treacă rîul, izbind pe duşman, sau să se închiză în acel post unde se află, aşteptînd o ocazie priincioasă de a se lupta. [102]

Basta se sili să le dovedească că aceea ce propune el nu e retragere, nici mai puţin vrun fel de fugă, ci o stratagemă militară, spre a scoate pe duşman din acel loc ca o cetate,

asigurîndu-le că el cu nemţii săi se va pune la ariergardă, spre a nu se perde nici un om. [103]

Să făcea acest sfat de război, cum s-a zis, în cîmpie şi călare, făcînd toţi capii un cerc împregiurul lui Basta, cătînd a-l păzi de lovirile tunurilor româneşti, grindinind din toate părţile, îndreptate fiind într-acea parte de capul tunarilor lui Mihai, un italian de la Mantua, anume Vincenzo. Într-acea, un soldat ungur, doritor d-a afla şi el ce era hotărît în sfatul de război, apropiindu-să de cerc, ţiindu-şi coiful în mînă, iacă că o lovitură de tun, îndreptată la semn spre a lovi în acea adunare de ofiţeri călări, zboară acelui soldat coiful din mînă, fără a-l răni nici pe dînsul, nici pe cal, care îndată se puse pe fugă, trecînd ghiuleaua alături cu contele Tomaso * Cauriolo, care într-acea parte închidea ocolul sfatului, cu primejdie de moarte pentru el.

Această împregiurare făcu că sfatul se sparşe deodată, tîrîndu-se şi ungurii în grabă către părerea lui Basta. [104] Îndată, ridicînd strejile, trăgînd tunurile după fortificaţii, scoţînd pedestrimea din preajma satului şi puind foc la sat, [105] îndreptară avangardia către un pod peste Mureş; după aceea venea tot bagagiul cu alte care, apoi toată pedestrimea şi călărimea din Ardeal, deosibind dintr-însa numai două mii călăreţi spre întărirea ariergardei, la care rămăsese tunurile şi toată pedestrimea şi călărimea germană, împreună şi Basta cu cele două cete de muschetari, patru companii de călărime de rînd din Ungaria de Sus şi compania de valoni, gvardia sa, avînd încă cu sine mai mulţi nobili cavaleri nemţi, unguri, francezi şi italieni. [106] În această rînduială, toată armia se îndreptă către satul Decs, de unde veniseră în trecuta zi. [107]

XXIII

Des-de-dimineaţă, Mihai, ieşind din tabără, îşi întocmise armia şi aştepta să vază ce face duşmanul, cînd strejile şi spionii îi raportară lui că tabăra duşmanului s-a ră-

* În original : „Camil" (n. ed.).

dicat şi că merge acum înapoi spre partea de unde a venit. Întru-ntîi lui îi veni cu greu a crede aceasta, dar văzînd că aşa era, îşi închipui — fatală orbire ! — că într-adevăr Basta fuge,[108] şi, zîmbind, zise : „Unde fuge cîinele de italian ? Nu ştie el că în tot locul îl voi ajunge ?“ [109] Deci, îndată părăsind postul său atît de sigur, se puse în goană dupe duşman cu mare furie şi nu cu mai puţină neorînduială. [110] Îndoindu-să însă că nu va putea ajunge pe duşman la vreme cu toată oastea, el porni înainte o mare parte din călărimea sa, cu cîteva trupe de cazaci, ca să recunoască pe duşman şi să-l supere şi întîrzieze în retragerea sa. Dar cele două cete de muschetari, care se opriră în loc, schimbîndu-să cînd una, cînd alta în luptă, ajutate de artilerie şi de călărimea uşoară, ţinu în depărtare pe călărimea noastră.

Duşmanul însă, din pricina acestor izbiri, să trăgea încet, şi aceasta plăcea lui Mihai, doritor să sosească însuşi cu toată oastea, spre a se destinde de bătaie dincolo de Mirislău, în acea spaţioasă cîmpie, crezînd mereu că duşmanii fug de o întîlnire. Basta însă începu a se mişca şi mai încet, ca să înşale pe Mihai, dîndu-i nădejde că îl va putea ajunge, şi depărtîndu-l de sat cît putea mai mult. Inima lui sălta de bucurie cînd văzu că, după călărime, iese din sat şi căruţele de artilerie română, semn că Mihai, părăsind de tot postul său, înainta cu toate puterile sale. El îşi însemnase dinainte un loc bun şi destul de mare, care, în parte, puţin cîte puţin, frumos se ridica, rămîind încă pentru călărime destulă cîmpie. De acest loc apropiindu-se Basta, întorcîndu-se, privea mişcările lui Mihai. [111]

Acesta, crezînd mereu că duşmanul fuge şi dorind foarte d-a-l ajunge la timp, silea pedestrimea la drum şi tot într-o vreme porunci să-i aducă înainte un cavaler ungur, ce fusese prins, numit Baltazar Bornemissa, căruia făcu multe întrebări despre persoana lui Basta, de dînsul bine cunoscută, zicîndu-i, cam în glumă, de crede el că Basta îl va aştepta sau că fuge întins în Casovia. Bornemissa răspunse lăudînd talentele ostăşeşti ale lui Basta şi adăogînd că crede că el va priimi bătaia şi că această retragere nu e fără vreun mister. Mihai fu foarte vesel l-aceste cuvinte, arătîndu-se cu mare dorinţă de a se bate,[112] şi ajungînd în cîmpie, ca la cinci sute paşi dincolo de Miris-

lău, porunci armiei a se opri în loc şi a se întocmi în rînduială de bătaie.[113]

Basta, văzînd aceasta, se opri şi el 500 de paşi departe de Mihai,[114] lîngă satul Decs şi îşi întoarse toată armia spre dînsul.[115] Băgînd de seamă Mihai că duşmanul se oprise în loc şi pentru întîiaşi dată bănuind că fuga lui fusese poate o stratagemă, se urcă pe un deal vecin ca să vază mişcările şi zise către Andrei Barcsai, generalul său: „Ce gîndeşti că vor duşmanii ?" „Vor să dea bătălie", răspunse acesta. Atunci Mihai, din nou stăpînit de îndoirile şi nehotărîrile duhului său, îi zise : „Să facem pace cu dînşii, domnule Barcsai". — „E cam tîrziu acum, strălucite doamne — răspunse acesta — pune-ţi platoşa, rînduieşte soldaţii de bătălie şi să ne pregătim de luptă."[116]

XXIV

Îndată Mihai se puse a-şi întocmi oştile de bătălie.[117] El făcu din toată armata o singură frunte deopotrivă, destul de îndesită pentru îngustimea cîmpiei, întinzîndu-să de la dealuri pînă în rîpa rîului Mureş.[118] În aripa dreaptă, începînd de la Mureş, venea mai întîi toţi cazacii, care era arcaşi şi archebuzieri călări, împărţiţi în patru scadroane, lîngă care venea două scadroane de lăncieri români.[119] Numărul acestii cete de călăreţi români şi cazaci se urca la 4 500 şi era comandaţi de Ştefan Tahi, care arsese Aiudul, şi Francisc Lugasi.[120] Alături cu călărimea venea un batalion mare de pedestrime de săcui, sîrbi şi români, avînd în frunte patru tunuri mici, ocrotit din partea stîngă de un alt scadron de lăncieri poloni şi moldoveni. Peste toată această aripă dreaptă era mai mare Baba-Novac, cel mai întîi general al călărimei, „om — zice Spontoni — deşi bătrîn, dar cu mare foc şi curagiu şi cu o deosebită esperiinţă".[121] La aripa stîngă, care era ţermurită de munte, venea rămăşiţa călărimei, împărţită în cinci escadroane,[122] în număr de 4 000 români, sîrbi şi săcui, a căror capi era George Budai şi Petre Odobaşa,[123] împărţită la laturile

a două alte batalioane de pedestrime săcuie, română, sîrbă și moldavă, care era întărită cu cîteva tunuri de cîmpie; astfel că această aripă se sfîrșea întinzîndu-să încovoiată pe drumul cel mare ce ducea la Alba-Iulia. [124] Toată cealaltă artilerie o așăză dintr-această parte, pe drumul cel mare, înaintea liniei de bătălie. [125] În centru venea cîteva mii de pedestrași săcui, comandați de Pancratie Sennyei, Ștefan Bodoni și Andrei Barcsai. [126] Aci era și Mihai cu o trupă strălucită, alcătuită de boierii săi și de toată acea nobilime ce îi rămăsese credincioasă în Ardeal și care îl însoțea din Moldavia și Polonia; [127] dar, pre obiceiul său, el nu sta la un loc, ci mereu alerga pintre deosibitele rînduri. [128] În dosul acestii linii, ca rezervă, venea, supt George Farcaș, căruia de puțin timp domnul îi luase comanda cetății Lipova, trei mii călăreți săcui și un număr însemnat de țărani pe gios, români și săcui, pe care Mihai armase cu puștile ce îi trimise împăratul Rodolf, cum și o seamă de sîrbi, care cu puțin mai nainte părăsiseră țara turcească și venise în mare număr a se așeza în Ardeal. Scopul lui Mihai era, după cum spun ungurii, ca nimicnicind pe ungurii ardeleni, să-i puie în loc, trimițînd o parte în Țara Românească în locurile pustii. În urma acestora venea opt sute gvardiști pe gios, supt comanda ungurului Mathei Gyarmathy. [129] Numărul oștirei lui Mihai, după mărturia chiar a istoricilor unguri, se urca aproape la 22 mii oameni [130] și 27 tunuri, mari cu mici, după Tarducci, iar după Bethlen de 32 tunuri. Era acești ostași ai lui Mihai din cei mai de rînd ce avusese, căci oștile cele mai bune se aflau în Moldova și în Țara Românească. Natura acestor soldați era astfel că ei nu-și ținea bine șireagul și să da într-o parte și într-alta, după cum le venea, fără nici o rînduială. Aci într-o săritură se azvîrlea prea departe și apoi se trăgea înapoi. [131]

Întocmindu-și astfel oștile, Mihai le ținu un cuvînt, le lăudă mult, [132] porunci la două mii pedestrași archebuzieri săcui aleși să se urce pe cel mai vecin deal ce se ridica lîngă drumul cel mare [133] și dete semnul de bătaie. Soldații răspunseră cu mari strigări. [134] și tunurile de la cele trei batalioane și dupe drum începură deodată a tuna și a grindina asupra oștirei dușmane. [135]

Basta, cătînd întocmirea armiei lui Mihai, îşi întocmi şi el pe a sa într-o singură frunte, paralelă la a lui.[136] El aşeză în capătul aripei drepte, asupra drumului cel mare, un scadron de pedestrime din Ardeal şi Ungaria.[137] Alături venea o ceată de 2 000 călăreţi lăncieri, supt comanda lui Ştefan Csaki, Ladislau Petke şi George Mako.[138] După dînşii venea pedestraşii săcui din scaunul Mureşului, pedestraşii clujeni şi bistriţeni, avînd de cap pe Francisc Turi.[139] Apoi venea o ceată de 1 500 călăreţi raiteri din Silezia, supt povăţuirea lui Melhior Rottowitz şi Ioan Sepratwitz. Peste toată această aripă era cap mai mare Ştefan Csaki.[140] La aripa stîngă, pe rîpa Mureşului, sta două cete de lăncieri ardeleni, lîngă care era într-o ceată călărimea lui Propostvari şi în coasta ei un scadron de pedestrime din Ungaria şi Ardeal, comandată de Sigridie Prunitz, moravul, flăncuită de călărimea ungurească din Ungaria de Sus, comandată de Ragozzi, lîngă care venea un alt scadron de raiteri supt povăţuirea lui Balthazar Rottowitz, văr al lui Melhior.[141] În centru venea batalionul de două regimente de pedestrime nemţească, comandate de colonelul Ioan-Henric Baptist Petz,[142] avînd la dreapta cîţiva călăreţi armaţi uşor supt poruncile lui Ştefan Petki.[143] Între centru şi aripa stîngă sta Basta cu cei o sută valoni aleşi şi cu cavalerii streini.[144] El ţinea de rezervă cele patru companii de rînd de călărime nemţească din Ungaria de Sus, comandate de Rothalt, puind în acest escadron şi stindardul împărătesc, ţinut de un june cavaler ungur.[145] Tot înapoi venea încă două sute călăreţi supt poruncile lui Ioan, numit Cel din urmă.[146] Ioan Tamasfalvi, cu 400 călăreţi săcui din scaunul Mureşului, şi Mathei Pereset, cu cîteva mii de ţărani, încungiura, învăluind toată armia.[147] În sfîrşit, artileria fu aşezată înaintea centrului, pe părţile cele mai ridicate ale cîmpiei.[148] Pe un car se vedea stînd George Borbely, strălucit prin biruinţele cîştigate la 1595 asupra turcilor la Lipova, Csannad şi Ienö. Neputîndu-se sluji cu mîinile şi picioarele sale din pricina reumatismelor articulare de care suferea, el fusese poftit a sta privitor al luptei, sfaturile lui fiind preţioase.[149]

Era după-amiazi cînd începu bătălia [152] printr-o furioasă puşcărire din ambe părţi. Artileria duşmanului ne supăra puţin, precum şi puştile noastre pe dînsul ; dar artileria noastră dupe drum îl vătăma greu. [153] El să clătise din loc şi se apropie cu pas încet spre linia noastră, care sta fumos neclintită, aşteptîndu-l. [154] Artileria noastră urma furtunînd de peste toată linia cu mare pagubă a duşmanului ; şi i-ar fi pricinuit stingere multă, daca nepotrivirea locului nu-i slujea pe alocurea de zid de apărare împotriva ghiulelelor, care se îngropa în pămînt. Atunci, dintre vrăjmaşi, peri, izbit de o ghiulea de culevrină, Ştefan Borseny, unul din cei mai însemnaţi nobili unguri. [155]
Pe la două ceasuri după-amiazi, [156] desperarea duşmanilor de pustiirile ce le făcea artileria română aşezată pe drum inspiră strejarului-maior general Cauriolo o idee fericită, care hotărî soarta bătăliei. El se înfăţişă înaintea lui Basta şi îi zise că el să leagă că, cu o bună mînă de muschetari aleşi, va putea pune mîna pe artileria duşmană, aşezată pe drum, care atît de vătămătoare este armiei lor. Plăcu lui Basta această propunere şi îndată scoase din rînduri trei sute din cei mai buni muschetari şi îi dete lui Cauriolo. Acesta apucă cu vro cincizeci paşi mai nainte de aripa dreaptă şi, luîndu-să pe lîngă dealuri, ascuns şi apărat de cotiturile lor, înaintează repede asupra gvardiei de săcui şi sîrbi ce era lăsată spre apărarea artileriei noastre. [157]
Mihai, văzînd acea ceată de muschetari înaintînd cu hotărîre, se îndoi de vro stratagemă şi porunci la cel mai

vecin scadron de lăncieri, în număr de trei mii călăreți, ca să impresure pe dușman, izbind în coastă pe muschetarii povățuiți de Cauriolo. Basta însă văzu acea divizie de lăncieri stînd gata a se pune în mișcare și, bănuind menirea lor, porunci lui Melchior Rottowitz ca, cu toți raiterii săi, să grăbească a întîmpina pe lăncierii noștri și a-i izbi cînd se vor mișca, pînă a nu apuca ei a izbi pe muschetari.

Într-aceea, artileria românească își urma pustiirile sale în rîndurile dușmanului. Încă cei două mii archebuzieri săcui, ce se afla așezați pe înălțime, văzînd că dușmanii înaintează spre dînșii, slobozira asupră-le toți într-un foc de rînd ; dar puțin îi vătămă, căci nu măsurase bine distanța și era la vreo două sute de pași departe de dînșii. În același timp se mișcă înainte și acel divizion de lăncieri mai sus pomenit, în care Mihai pusese nădejdea și de care Basta foarte era în grijă ; dar pîn-a nu agiunge a izbi pe muschetari, pe care i-ar fi zdrobit cu totul, Melchior Rottowitz se grăbi a sprijini furia lor, impresurîndu-i cu raiterii săi și, după ce se tăiară unii cu alții cîtva, fură lăncierii noștri respinși înapoi.

Într-acest chip scăpînd muschetarii de izbirea lăncierilor români, năvăliră spre paznicii artileriei noastre. Aceștia, din pricina norilor de fum și de pulbere ce întuneca pînă în depărtare aerul, nu vedeau apropierea dușmanului, cînd acesta, ajungînd la bătaie, începu a trage într-înșii, luîndu-i pe la spate. Astfel izbiți fără veste și fiind în mai puțin număr paznicii artileriei, tot ce făcu spre apărarea lor fu zădarnic și mai toți căzură morți peste carăle artileriei, care pică astfel în mîinile dușmanului. Îndată Cauriolo porunci de întoarse gurele tunurilor, astfel coprinse, către linia noastră. [158]

XXVII

Îndată ce Basta văzu izbutirea lui Cauriolo, porunci ca pedestrimea și călărimea ardeleană, ajutate de divizionul de pedestrime nemțească, să năvălească asupra aripei stînge

a noastre. Dar furia duşmanului întîmpină un curagiu deopotrivă de mare în pedestrimea noastră, care sta ţeapăn, fără a-şi strica linia. Nimic n-ar fi putut isprăvi aci duşmanul şi ar fi fost respins cu ruşine şi perdere înapoi, daca artileria noastră, coprinsă de dînsul, slobozind în ai noştri, nu ar fi făcut în rîndurile lor adînci şi îngrozitoare pustiiri.[159] Acestea îi aduse în nerînduială şi pînă în urmă îi sili a-şi strica rîndurile şi a se reschira.[160] Mihai [şi] căpitanii săi, între care generalii Radu şi Aga Leca, chior d-un ochi, dar viteaz mare, alergară înaintea ostaşilor ce se rezlăţea, silind a-i opri în loc şi îndemnîndu-i cu vorba, cu gestul a se întoarce la bătaie ; dar văzînd că silinţele sale sunt zadarnice,[161] se duse la centru, clătit şi el prin perderea artileriei şi resipirea aripei stînge, spre a sprijini pe Basta, ce înainta către acea parte. Mihai sta căutînd a inima pe ai săi şi tot nădăjduia că va putea îndrepta bătălia, cînd văzu că şi aripa dreaptă dă cu încetul înapoi. Ea fu izbită deodată de călărimea lui Ragozzi, de pedestrimea ungurească a lui Prunitz şi de rămăşiţa călărimei ardelene şi din Silezia ; şi cu toată puternica împotrivire şi minunata purtare de vitejie a lui Baba-Novac, fu silită a se pleca acestor izbiri împreunate.[162] Cazacii, mai întîi de toţi din această aripă, se azvîrliră în rîul Mureş, unde mulţi dintr-înşii se înecară.[163]

Văzînd ostaşii din centru că şi aripa stîngă s-a spart, încep şi ei a-şi părăsi rîndurile, prăvălindu-să în nerînduială, în voia întîmplării.[164]

Mihai şi generalii săi se silesc din toate puterile a opri pe fugari, împingîndu-i spre bătaie, pe unii prin cuvinte, pe alţii cu mîna, pe alţii cu pavăza sa. Zadarnică trudă ![165] Nici o putere omenească nu mai putea acum opri din fugă pe reschiraţii şi spăimîntaţii soldaţi. Părăsit astfel de soldaţii săi şi de duşmanul noroc, Mihai rămăsese singur cu cîţiva ofiţeri şi călăreţi pe acest nenorocit cîmp de bătaie.[166] El strînsese pe lîngă sine steagurile, nădăjduind că armia se va aduna pe lîngă aceste semne glorioase. Duşmanii se apropia să-l împresure, şi Mihai, cu inima despicată de durere, nu se putea smulge din acel loc. Toţi respecta acea tăcută (sombre et sinistre) durere ; cu toate acestea, duşmanul se apropiase. Trebuie a fugi ! aceasta strigă cu ru-

gare către Mihai soţii săi. El, Mihai... el să fugă ? Oh ! nu... Generalii săi, prietenii săi iubiţi îl încungiură, îl roagă, îl îndeamnă, îl tîrăsc. El se hotărî în sfîrşit. Mai întîi însă porunci să-i aducă steagul cel mare, steagul ţării. Acest steag foarte vechi şi privit de români ca sfînt era de damasc alb, avînd zugrăvit un corb pe un cîmp verde, purtînd în cioc o cruce îndoită roşie. Mihai puse de-l scoase după lancia pe care era atîrnat şi îl vîrî în sînul său, dînd astfel pildă la ofiţerii săi de făcură asemenea, spre a scăpa cît mai multe steaguri se putea.[167] Dup-aceea, dînd pinteni calului, lăsîndu-i slobod frîul, luă fuga, însoţit de ofiţerii săi, cîţiva poloni şi alţi călăreţi ce putură scăpa, căci duşmanii împresurase pe Mihai şi trupa sa şi era p-aci să-i închiză din toate părţile în mijloc şi pe toţi să-i prinză, de mai întîrzia puţin. Mihai fu gonit de aproape în fuga sa de călărimea valonă şi de alţi călăreţi şi cavaleri din duşmani, avînd toţi mare dorinţă să aibă cinstea a-l duce prins lui Basta.

XXVIII

Într-acest chip, necurmat şi de aproape gonit de duşmani, Mihai ajunse la malul Mureşului, în vecinătatea arsului sat Mirislău ; rîul era lat, adînc şi plin de trupurile ostaşilor care cu încumătare se ispitiseră a-l trece ; cu toate acestea nu era alt de făcut, căci duşmanul era în spate. Mihai nu stătu deloc în cumpănă ; el se azvîrli în apă, încrezîndu-să în puterea iutelui său armăsar. Credinţa lui nu fu înşălată ; generosul armăsar, deşi obosit de truda acelii zile, se luptă împotriva talazurilor întărîtate ale rîului, înotînd cu putere şi, ferind pe călăreţul său de orice primejdie, îl depuse pe celălalt mal al rîului. Dar acolo el se opri sleit de puteri şi Mihai, văzînd neputinţa călăriei sale, descălecă şi, recunoscător pentru slujba ce-i făcuse, cu acea dragoste ce are călăreţul pentru armăsar, soţul său iubit, îl mîngîie, îl trase de moţ, îl sărută şi apoi îi dete drumul slobod pe cîmpie.[168] Acest cal, frumos cu deosibire, roib înfocat, de viţă turcă bastardă,[169] fusese trimes în dar lui Sigismund Bathori, cînd era prinţ în Ardeal, de

Vicenzo, duca de Mantua. De la Sigismund el încăpuse în stăpînirea lui Mihai şi, părăsit fiind astfel de dînsul, pică în mîinile ostaşilor lui Basta, carii mult se minunară de frumuseţea lui.[170]

Încălecînd Mihai pe alt cal, se întoarse şi aruncă o ochire asupra cîmpiei de bătaie, unde se vedea ruinele armiei sale, toată reschirată, gonită şi tăiată de duşmani.[171] Oh! cine ar putea spune cîtă durere sorbi inima lui în acea ochire! Apoi se îndreptă spre Alba-Iulia. În cale, el ajunse pe ostaşii săi ce fugiseră, îi puse în rînduială pe cît putu şi împreună cu dînşii intră în Alba. Aci, pîn-a nu sosi el, se aflase prin fugari de învingerea românilor. Soldaţii ce era puşi de pază la cetăţuia principală ieşiseră de acolo; Wolfgang Cornis, care se afla acolo în închisoare, aflînd aceasta, se pogorî în curtea cetăţuiei; vro cinci-şase paznici ce rămăseseră acolo, văzîndu-l plimbîndu-se singur (căci slugile ce avea pe lîngă sine alerga prin palatele boierilor, spre a jefui), puseră mîna pe dînsul şi, trăgîndu-l printr-o mică poartă a cetăţii despre grădină, îi aruncară mai întîi o săcure pe frunte, pe urmă îi făcură trei alte răni cu săcurea şi în sfîrşit îl omorîră.[172]

Mihai nu se zăbovi la Alba-Iulia decît pînă îşi schimbă calul şi îşi luă ce avea mai scump, apoi îşi urmă drumul spre cetăţuia Făgăraş.[173]

Astfel fu bătălia de la Mirislău, această întîi nenorocire, începătura şi pricina tutulor celorlalte. Astfel nestatornicul noroc în cîteva ceasuri ne răpi aceea ce ne dedese în-tr-atîţi ani şi după atîtea mari strădanii. Vai! cîte nădejdi frumoase înşălă el, cîte proiecte mari nimicnici!

Mirislău! Mirislău! blestem asupra ta, loc de peire, loc afurisit! Ce de sînge eroic sorbişi tu în această zi pustie! Amar nouă! Acest sînge îl vom izbîndi curînd. Biruinţele strălucite de la Goroslău (3 avgust 1601), de la Braşov (17 iul. 1603), de la Petersdorf (12 iulie 1611) ne vor răzbuna cu prisos asupra viclenilor unguri; ele însă nu ne vor putea întoarce mărimea perdută în această zi; şi nenorocitele noastre sfîşieri cu ungurii, de atunci pîn-acum, nu vor folosi decît despoticelor împărăţii, duşmanile noastre comune. Ni să cade a vărsa lacrămi amari asupra acestii mari nenorociri de la Mirislău; dar să nu învinovăţim de

loc providența. Noi, care robiserăm pe frații noștri țărani din Țara Românească și păstrarăm în robia ungurilor pe cei din Ardeal, mai meritam noi oare atunci mărimea și fericirea ?

XXIX

Armia noastră se reschirase în toate părțile. Spun că de la Mirislău spre Alba, ca la două mile de loc, era cîmpiile și drumurile semănate cu trupuri de morți sau murinzi.[174] După mărturisirea cea mai dreaptă și a mai multor, în această nenorocită bătălie noi perdurăm 4 000 oameni, 12 tunuri, și toate bagajele.[175]

Basta, folosindu-se de biruința sa, pornise îndată călărimea sa ușoară, însoțită de o mie din călărimea lui Csaki, spre Alba-Iulia, în urma ostașilor lui Mihai, din carii pe mulți întîmpinînd, îi uciseră sau îi prinseră.[176] Ajungînd aceștia în Alba-Iulia, cu toate că toți ai noștri se depărtaseră, ei însă, luînd de pretest că încă a mai rămas lucruri d-ale românilor, deteră în pradă orașul și uciseră mai mulți nevinovați locuitori. Ei puseră acolo mîna pe armele trimise de împărat lui Mihai[177] Basta poruncise la toți gonacii săi ca să păstreze viața la toți acei săcui ce de bunăvoie vor depune armele, gîndind să-i cîștige în partea sa.[178] Această bunăvoință a lui Basta către săcui fu pricina că, chiar în noaptea bătăliei, neunirea intră între dînsul și unguri, care, în loc d-a se lăsa mîna[ți] de dînsul, îi arătară că el le-a slujit de instrument numai.

Știm că Mihai așezase pe un deal ce domina locul bătăliei două mii archebuzieri săcui, oameni aleși, socotind că prin înălțimea poziției vor putea face multă vătămare dușmanilor cu necurmata grindină a archebuzelor lor. Aceștia, fiindu-le poruncit d-a nu se mișca din loc fără numai fiind chemați, văzură priveliștea lăcrămoasă și fură privitori a nenorocitei bătălii, nemișcîndu-se din locul lor. După ce văzură măcelărirea soților lor, temîndu-se și ei de viața lor, făcură de mai multe ori semne cu bandierele că vor să se predea. Basta înțelese semnele lor și îi primi

în milă şi cu omenire le dărui viaţă şi libertate. Dar, în aceea noapte chiar, care din întîmplare era foarte întunecoasă, Csaki,[179] care începuse a se îngîmfa, zicînd că el şi cu ungurii săi au cîştigat bătălia, iar nu Basta,[180] chemă la sine pe nobilii şi credincioşii săi dintre ungurii din Ardeal şi începu a se plînge de Basta, căci „a priimit în milă pe acei săcui, carii era tocmai din acei ce se răsculase cu plebea împotriva nobilimei, ispitindu-să a o stinge cu totul ; într-acest chip, ei, carii, cu obicinuita lor vitejie, dobîndiseră o aşa de strălucită biruinţă, să nu-şi poată lua, drept răsplata ostenelilor lor, satisfacţia, deşi mică, despre nişte duşmani aşa de neîmpăcaţi. Deci el era de părere că nu să cade a lăsa nepedepsiţi pe acei şeleraţi (procleţi) ; dar că, în acea noapte chiar, să puie sfîrşit duşmăniei şi vieţii acelor oameni, de o partidă ce le e cu atîta supărare împotrivitoare şi duşmană. Cît pentru general, lesne se pot îndrepta înainte-i, cu cuvîntul că ei n-au făgăduit nimic săcuilor şi prin urmare n-au greşit nimic scoţînd din lumina zilei pe aceşti turburători ai odihnei comune."[181]

Plăcură foarte cuvintele lui Csaki la acele inimi întărîtate de necazurile păţite, din natură nemilostive şi peste măsură nesăţioase de răzbunare.[182] Deci toţi deobşte hotărîră ca pe la miezul nopţii să ucigă pe acei nenorociţi, carii, pe parola dată lor de Basta, neputînd bănui o asemenea barbară întreprindere asupră-le, fără grijă sau dormeau, sau nearmaţi vegheau. În puterea nopţii, în tăcerea cea mai mare, nobilimea ridică din cvartirele lor cîteva mii de pedestrime, saşi şi unguri, povăţuiţi de căpitani dintre nobili, duşmani de moarte a săcuilor, şi încungiurară locul despărţit unde aceşti nenorociţi avuseseră poruncă a tăbărî. La un semn dat între nobili, din deosebite părţi ei năvăliră cu ostaşii lor în mijlocul săcuilor şi, cu vicleană şi aspră cruzime, cu iuţeală şi fără preget îi înjunghia şi îi ucidea unde şi precum îi afla. Prin această groaznică jertfă se stîmpără sufletele nesăţioase ale nobililor cu moartea a două mii nenorociţi săcui, toţi oameni aleşi şi floarea naţiei lor. „Faptă cu atît mai crudă şi barbară — zice Spontoni — că să săvîrşea de oameni de aceeaşi naţie, legi şi obiceiuri."[183] Astfel de cinste (loyauté) şi inimă curată avea aristocraţii unguri, duşmanii noştri.

Desplăcu foarte cruda răzbunare la toată armia împărătească şi mulţi începură a povăţui şi a striga lui Basta d-a pedepsi pe acei ce au necinstit toată armia şi pe generalul ei ; dar Basta, deşi amărît de aceasta, nu îndrăzni a face, nici a zice nimic. Aceasta dete şi mai multă îndrăzneală lui Csaki şi, puind mîna pe cîteva tunuri şi pe o parte de muniţii din dobînda bătăliei, fără voia lui Basta le trimise la castelul său de la Almaş.

A doua zi după bătălie, Basta porni pe comitele Tomaso Cauriolo la curtea împărătească, ca să ducă bandierile şi steagurile cîştigate în bătaie. În zece zile ajunse acesta la curte şi fu îndată priimit de împăratul, care se înveseli mult de izbîndă, dărui bine pe trimes şi lăudă mult fapta lui Basta. [184] Astfel se dovedi complicitatea curţii în purtarea generalului ei în Ardeal.

Într-aceea, Basta şi ungurii, fără a mai întîrzia, aleargă la Alba-Iulia, unde găsiră oraşul prădat de oamenii lor şi trupul lui Wolfgang Corniş ucis. Ei poruncesc să-i puie trupul într-un cusciug, spre a-l înmormînta mai tîrziu şi, nefăcînd nici o răscumpărare bieţilor locuitori despre paguba făcută de soldaţii lor, fără a mai perde vreme, se luară după Mihai. [185]

XXX

Mihai, obosit şi plin de grijă [şi] întristare, cu puţinii oameni ce îl însoţea, [186] lăsînd de lături Sibiiul, [187] merse la Făgăraş, [188] unde avea în cetate femeia şi multe lucruri preţioase. [189] Aci se apucă a-şi aduna rămăşiţele spăimîntate ale oştirei, care alergau cătînd scăpare în acest loc sigur. Între aceşti ostaşi se arătă şi Baba-Novac, rănit, cu barba şi părul capului arse, cu faţa înnegrită de pulberea sîngeroasă a bătăliei, căci el îşi făcuse cumsecade datoria lui în ziua luptei şi împlinise totdeodată şi slujba unui căpitan prevăzător şi a unui voinic soldat. [190] Înfăţişîndu-se el înaintea domnului său, îi zise suspinînd şi întristat : „Suntem biruiţi şi abătuţi, doamne, mai mult de împotrivni-

cul nostru noroc decît de armele duşmanului ; şi pentru ca el să nu rămîie cu totul mîngîiat prin moartea ta, încalecă-ţi calul şi mîntuieşte-te, trecînd în Ţara Românească. Acest loc nu e atît de sigur cît să nu poată fi luat de biruitorul Basta, care mereu goneşte răspînditele rămăşiţe ale ticăitei noastre armii. Şi într-adevăr, să mă crezi că aş fi vrut mai bine să rămîi mort între atîţi viteji soldaţi, ucişi în bătălie, decît, fugind, să mai trăiesc după o perdere atît de nenorocită şi vrednică de lacrămi, de n-aş fi dorit a îngriji încă de siguranţa ta şi a te sluji pînă la cel din urmă suspin. Fugi dar cu lucrurile ce ai mai scumpe, căci duşmanii peste puţin vor sosi aci, vor asedia această cetăţuie şi atunci va fi peste putinţă a pleca. Eu însă voi rămînea aci spre a aduna pe nenorociţii răspîndiţi şi a sta pînă la moarte împotriva duşmanilor." [191]

Mihai iubea şi stima foarte pe bătrînul său general Baba-Novac şi hotărî a urma povaţa lui. Şi, deşi Baba-Novac stăruia ca să rămîie cu cîţiva soldaţi spre apărarea acelii cetăţui şi a ţine în loc pe duşmani pînă să apuce Mihai să scape, vrînd astfel a-şi jertfi viaţa pentru mîntuirea stăpînului său, dar Mihai în nici într-un chip nu vroi să plece fără dînsul. [192] Deci împreună întrară în ţara Bîrsei, în 23 sept., şi tăbărîră la Codlea. [193] Aci Mihai întîmpină trupele ce, după porunca lui, îi aducea fiul său Pătraşcu din Ţara Românească şi cele ce-i venise în agiutor din Moldova. [194]

XXXI

Ţara Bîrsei fusese teatru de scene sîngeroase. Braşovenii, în 12 sept., a doua zi dupe răscoala lor, rădicară furci în mijlocul pieţii, unde acăţa pe orice român putea pune mîna. În aceeaşi zi aflară că o trupă de români sunt aproape de hotarul Bîrsei, la Rucăr, vrînd a intra în Ardeal. Această ştire o întări cîţiva bărbaţi fruntaşi din oas-

tea română, carii venea înainte și mergea fără bănuială, neştiind nimic de trădarea braşovenilor. Rosnovenii însă fără veste cad asupră-le şi, prinzîndu-i, îi duc în cetatea Braşovului, unde, după puţină cercetare, fură îndată omorîţi, păstrînd numai pe un agă cu viaţa. În aceeaşi seară, pe la 4 ceasuri, ieşiră braşovenii ca să întîmpine pe românii ce veneau. Dar aceştia, văzîndu-să mai slabi cu numărul, se traseră. Puţini picară în mîinile duşmanilor şi fură ucişi fără milă.

În 13 sept., pe la amiazi, braşovenii merg de pun tabără la Preşmăr, ca în ziua următoare să năvălească asupra acelor români ce se aşteptau să vină din Moldova, pe la Oituz. Pe lîngă dînşii se uniră a doua zi 150 pedestraşi unguri cu puşti. În acea zi, 14 septemvrie, ei năvălesc asupra românilor care începeau a se arăta. Dar ai noştri îi respinseră cu o astfel de tărie, încît pe mulţi omorîră, pe alţii răniră şi capul tunarilor lor priimi printr-o bombă o astfel de lovitură, încît n-a rămas pele pe trupul lui care să nu fie arsă. Către seară, umblară braşovenii mai bine, căci luară de la români un tun ; dar a doua zi, aflînd că vine din Moldova armaşul Sava cu o trupă de moldoveni, năpustiră tot şi fugiră de se închiseră în Braşov.

În aceeaşi zi săcuii dupe lîngă Olt se ridic asupra saşilor şi aprind Crisbavul şi Bodila. A doua zi, în 16, se adună românii cu moldovenii, între carii era şi armaşul Sava, şi cu săcuii, la Preşmăr, de unde, mai nainte de a începe ceva, trimit o deputaţie la senatul din Braşov, ca să ceară următoarele : „1. Întreabă pentru ce nu i-au lăsat să treacă în pace, ci le-au făcut feliuri de stricăciuni, omorînd mulţi dintr-înşii şi luîndu-le şi maşinele de război ; 2. Cer ca să li să dea lor toţi nobilii cîţi s-ar afla la ei şi mai ales cei ce s-au împreunat în ziua trecută cu ei în contra românilor, asemenea şi tunul luat de dînşii." Acestea le cer printr-un braşovean pe care l-a fost prins în ziua trecută. Săcuii ameninţă braşovenilor cu foc, de nu le vor da pe nobili şi tunul. Braşovenii răspunseră că de vor da foc, ei vor omorî femeile şi copiii românilor şi a săcuilor, carii se afla spre siguritate în Braşov.

În urmarea acestora, în 17 sept., trecură ai noștri în pace prin țara Bîrsei, nefăcînd altă stricăciune decît că aprinseră un sat românesc ce se ținea parte de Brașov, parte era moșia unui nobil. Spun că numărul celor carii trecură se urca peste cinci mii. Într-acest timp, brașovenii priimesc scrisoare de la ungurii de la Torda, ca să închiză toate drumurile și să taie toate podurile * de către Moldavia și România, ca să nu poată veni oaste ajutătoare lui Mihai. Dar brașovenii n-avură timp a face nimic, căci [în] dimineața de 18 sept. aflară printr-un român, anume Rascie, ce venea din Țara Românească și care picase în mîinile lor, cum că Pătrașcul, fiul lui Mihai, e aproape cu o armie de 29 000 și că românii sunt hotărîți a depráda toată țara Bîrsei și a o nimici prin foc și prin sabie. Lucru de care să și încredințară brașovenii, căci pe la amiazi o seamă de români, aflînd că femeile lor lăsate în Brașov s-ar fi omorît de brașoveni, deteră deodată foc la satele următoare : Preșmărul, Hermanul, Bodul, Sînt-Petru, Heltiul, Noul, Feldioara, Rotbavul și Măgherușul. Brașovenii nu omorîseră însă pe femeile românilor, ci numai le adunaseră duprin oraș, unde șădea împrăștiate, și le închiseră în casa sfatului, ca să le opună acelor ce vor năvăli asupra cetății.

În 19 sept., românii se apropie de cetate și aprind într-o suburbie trei case, dar, fiind foarte puțini, se traseră înaintea năvălirei orășenilor. În 20 sept., Pătrașcu, care sosise cu armia sa, trimite prin amenințări și făgăduieli scrisoare orășenilor, îndemnîndu-i a să supune lui Mihai. Tot în acea zi, nouă cete ieșite din secuime în țara Bîrsei prefac toate în pulbere și cenușă, aprind satele de-a rîndul, încît seara ardea și Codlea. Brașovenii, spăimîntați de aceste pustiiri, s-ar fi supus îndată ; dar a doua zi (21 sept.) prinseră veste cum că Mihai a fost bătut la Mirislău. Știrea aceasta îi îndîrji spre apărare. [195]

Acestea fură pustiirile ce cășunară pe țara Bîrsei pînă în 23 sept., cînd sosi Mihai la Codlea, pustiiri care nu fură întrecute decît de înfricoșatul război civil de la 1848 și 1849.

* În manuscris : „pădurile" (n. ed.).

Mihai, intrînd în țara Bîrsii, aprins de mînie asupra sașilor pentru trădarea lor, porunci de dete flacărilor toate tîrgurile pe unde trecea.[196] Soldații săi de la Mirislău adunîndu-se pe lingă dînsul și împreunîndu-se cu oștile venite din Țara Românească și Moldova, el se văzu iarăși în capul unei armii puternice, pe care autorii poloni o urcă la 50 mii.[197] De ar fi adevărată spusa cronicarului sas Fuchsie că Pătrașcu venise cu 20 mii și că armașul Sava adunase 5 mii supt comanda lui, adăogîndu-se acesteia ca vreo 15 mii scăpați de la Mirislău, arătarea polonilor n-ar fi o esagerație. Oricum, Mihai avea acum destule ca să poată crede că va putea a-și izbîndi despre Basta și unguri și a-și redobîndi puterea asupra Ardealului.

El își așezase oștile la Bod și Preșmăr și aștepta sosirea nemților și a ungurilor, care acum era pe la Șercaia, ca să le dea bătaie, cînd, în 3 oct., îi sosi știrea că hatmanul Zamoisky cu Sigismund Bathori și Ieremia Movilă au intrat în Moldova cu o foarte numeroasă armie compusă de poloni, turci și tătari și că să apropie ca să năvălească în Ardeal.[198] Polonii trecuseră Nistru în Moldova în 30 sept. Știm că cu cîteva luni înainte, încă aflîndu-să Mihai în Moldova, din porunca lui Zamoisky, Zolkiewicz cu armia sa își așezase tabăra înaintea Nistrului, în dreptul Hotinului, unde tăbărau românii.[199] Întîlniri particulare începură de atunci între ostașii ambelor taberi. Polonii, încuragiați de niște mici lupte în care fuseseră norocoși, cerea capului lor să-i lase să treacă rîul. Zolkiewicz scrise lui Zamoisky, întrebîndu-l de-i dă voie a trece Nistru înainte de sosirea lui. Zamoisky îi răspunse că să lasă pe înțelepciunea sa, recomandîndu-i d-a nu espune cu ușurință acele oști ce are și care, pierzîndu-să, nu vor mai putea fi puse la loc, din ura ce are țara pentru dăjdii.

Zolkiewicz, încuragiat prin acest răspuns al lui Zamoisky, se urcă pe o înălțime, de unde putea vedea tot ce se petrecea în tabăra noastră.

Într-o zi, văzînd el că la noi nu e așa de mare privighere, dupe cum era totdauna, trecu rîul fără veste și

făcu o izbire puternică cu tunuri mari asupra fortificaţiilor taberii noastre, care, vătămîndu-se greu, ai noştri fură siliţi a se aşeza în altă tabără, un mil mai departe în dosu celii dintîi. Polonezii fură siliţi îndată a trece rîul înapoi. Tot ce cîştigară prin această izbire fu că comunicaţia pentru transportul bucatelor să făcu mai lesne. Într-aceea, polonii mai luară inimă şi nădejde de izbîndă, văzînd că sosi în tabără şi Ieremia-Vodă. El îşi lăsase femeia şi copiii la Camieneţ şi venise de se uni cu Zolkiewicz, ducînd cu sine o mie călăreţi şi cinci sute pedestraşi. [200]

Generalii noştri din Moldova scriseră lui Zolkiewicz, întrebîndu-l pentru ce a trecut Nistru şi de aduce război sau pace ? Polonul răspunse că această întrebare din partea celor ce a vărsat sînge polon e o nouă ocară ; că războiul şi pacea atîrnă de la crai ; că el propune o armistiţie de treizeci zile, ca să meargă un trimes din partea noastră a se înţelege despre aceasta cu craiul.

Această armistiţie, pe care ai noştri făcură greşala a o priimi, o încheie Zolkiewicz, în înţelegere fiind l-aceasta cu Zamoisky, numai cu acel scop ca să dea acestuia timp să sosească cu armia sa. [201]

XXXIII *

* Aici se sfîrşeşte manuscrisul lui Bălcescu (n. ed.).

NOTELE AUTORULUI

INTRODUCERE

1 Gibbon, *The History of the decline and fall of the Roman Empire*, volume the first, chap. XI.

2 Hrisovul lui Ștefan Racoviță.

3 *Letopisețul Moldovei* de Kogălniceanu.

CARTEA I

1 După o veche lege a împărăției, la care însă pînă atunci nu fusese supuse Țara Românească și Moldova (Cantemir, t. I, p. 119) ; Hammer, p. 265 ; Ureche ; Cronicele române.

2 Ureche.

3 Walther ; De Thou, p. 507.

4 Palla, p. 98.

5 Walther.

6 Walther.

7 Această biserică o zidi la 1598 (*Istoria tis Vlahias*..., p. 264).

8 Bethlen, t. IV, p. 274—277.

9 Mignot, t. II, p. 260 și 261.

10 Walther și alții. „Împodobit cu manta de aur și în cele mai bogate vesminte de paradă domnești, fu spînzurat" (Sagredo, p. 754).

11 Walther ; „Se găteau a face meceturi" (*Ist. Vlah.*, p. 264). „Mihai-Vodă, după atîtea jelbi ce a dat la Poartă, ca să dea nizam, neizbutind nimic, se sfătui cu boierii și cerînd ajutor de oaste la Transilvania și la Moldova etc." (Ibid.).

12 Seadedin.
13 Walther.
14 Cronica lui Costantin Căpitanul.
15 Seadedin ; Stavrinos Vistierul ; Naima.
16 Hammer, t. II, p. 202 ; Sagredo, p. 705, face acest portret de Mahmet III ; „Fu înfrînat în tinerețe, desfrînat și cărnos (dat plăcerilor trupești) în vîrsta bărbătească. Se destrămă pe dînsul spre a face alții. Născu 50 feciori și fete. Una din favorite[le] lui, mîngîindu-l, îi zise că în zadar se ostenește, căci nu naște oameni spre a lăcui lumea, dar spre a impopula mormintele. Trăi ani 56, în domnie 20. Muri de apoplexie ; și tremuratul lui împiedecă ca să nu mai facă pe alții mai mult a tremura. Fu supărător... [rupt mss.] Vătămător ungurilor... [rupt mss.] Degeneră din vitejie... [rupt mss.] Nestatornic, temător, bănuitor, nehotărît, dar stăruitor în ceea ce întreprindea : astfel păstra legea, încît se opri pentru totdauna de vin. Fu într-atît de interesat, încît își vindea pînă și florile din grădină. Nu stima alte litere decît cele ce încungiura moneda. Fu crud și scump, păcate originale a principilor din această țară. Plăti cu nemulțumire slujbele cele mari, și vițiurile sale fură atît de multe, încît nu lăsară loc virtuților."
17 Hammer, t. II, p. 266.
18 Hammer, t. II, p. 269.
19 Hammer, ibid.
20 Hammer, t. II, p. 269.
21 Schiller.
22 Hammer, t. II, p. 269.
23 De Thou, p. 196.
24 Walther.
25 Istvanfi ; De Thou, t. XII, p. 190 : 2 iunie 1594.
26 Tomasi, p. 7 și 8.
27 De Thou, t. XII, p. 192.
28 De Thou, t. XII, p. 206.
29 Bethlen, t. II, p. 256.
30 Bisselie.
31 Hammer, p. 267.
32 Bethlen, t. III, l[ivre] VII, p. 35, 44 et 62.
33 Ibid., p. 140.
34 Istvanfi, l. XXIX.
35 Herrera, III partie, p. 471.
36 Tomasi ; Istvanfi.
37 De Thou, p. 233, XII.

38 Istvanfi.

39 De Thou, t. XII, p. 235.

40 De Thou, p. 234, XII.

41 Vezi în Spontoni, p. 20, chipul arestărei.

42 Bethlen, t. III, p. 471.

43 Istvanfi ; Bethlen, livre VIII, t. III, p. 461–479

44 Spontoni ; Istvanfi.

45 Bethlen, t. III, p. 486.

46 Istvanfi.

47 De Thou, t. XII, p. 237.

48 Hammer, p. 270 ; Sacy, *Histoire de Hongrie*, t. II, p. [illegible].

49 De Thou, p. 213.

50 De Thou, p. 214.

51 De Thou, p. 214.

52 Hammer, p. 272.

53 De Thou, t. XII, p. 194.

54 Constantin Căpitanul, *Mag. ist.*, t. I, p. 228.

55 Seadedin, p. 76.

56 De Thou, p. 237.

57 Constantin Căpitanul, *Mag. ist.*, t. I, p. 228 și t. IV, p. 277.

58 Kogălniceanu.

59 Walther.

60 *Magazin istoric*, t. IV, p. 227.

61 Istvanfi.

62 Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 227.

63 Engel, p. 224 ; Filstich.

64 Walther.

65 Wilkinson, *Voyage dans la Walachie et la Moldavie*, p. [illegible] (N. B. El înțelege prin acești trei mii ianiceri [pe] cei ce se aflau în țară și care fură uciși la 13 noiemvrie).

66 Fotino, t. II, p. 116.

67 Naima.

68 Seadedin, p. 91–94.

69 Istvanfi.

70 Hammer.

71 Walther ; Bethlen, t. IV, p. 277.

72 Cronicele române.

73 Seadedin.

74 *Magazin istoric*, p. 278, t. IV ; Walther.

75 Cantemir, t. I, p. 91.

76 Walther.

77 *Magazin istoric*, p. 280.

78 Istvanfi.

79 Walther.

80 Istvanfi ; Walther.

81 Walther.

82 Istvanfi.

83 Engel, p. 231.

84 Istvanfi ; Walther.

85 Walther.

86 Walther ; Istvanfi.

87 De Thou, t. XII, p. 514 ; Baltazar Guerrin, p. 134 ; Montreux, p. 514.

88 Montreux, p. 514 ; vezi în Doglioni o anecdotă.

89 Seadedin ; Naima.

90 Guerrin, p. 171.

91 Esprinchardt.

92 Walther.

93 Esprinchardt, p. 249.

94 Botero, p. 96.

95 Botero, p. 96.

96 Walther.

97 Esprinchardt, p. 249.

98 Ibid. Despot-Vodă, la 1562, urcase tributul din 30 000 galbeni ce era mai înainte, la 40 000 (Hammer, p. 113). La 1574, Moldova plătea 60 000 galbeni tribut și sultanul ceru a-l îndoi ; pentru aceea se revoltă Ion-Vodă (Hammer, p. 193).

99 Botero, t. III, p. 120, și Hammer.

100 Campana, t. II, p. 810.

101 Seadedin ; Naima ; Walther ; Istvanfi.

102 Ureche ; Walther.

103 Seadedin ; Naima.

104 Seadedin, Naima, Doglioni, Campana, Stavrinos, Cronicele române. Toate aceste bătălii din începutul anului 1595 sunt foarte încurcate de deosebiții cronicari streini. De pildă, pe acest Mustafa-Pașa, Walther îl numește Ahmet-Pașa ; Istvanfi : Hafis-Pașa ; Guerrin, Dantiscani : Habrin-Hassan-Pașa ; Herrera : Assan-Pașa, fiul lui Ibraim-Pașa. Cronicele turcești, românești și italienești îl numesc Mustafa.

105 Seadedin ; Naima.

106 Ibid.

107 Istvanfi ; Walther.

108 Walther.

109 Cronicele române.

110 Walther.

111 Cronicele române. Herrera spune (p. 552) că împreunîndu-se 7 mii munteni și moldoveni și trecînd Dunărea, izbiră pe Asan-Pașa de Buda, pe care îl biruiră, omorîndu-i 4 mii turci, apoi pustiiră tot pînă unde se varsă Dunărea în Marea Neagră, luînd, între alte locuri, Smilul, Ageman, Chilia, Menestro, Baba, Casachi, Măcin, apoi Silistra și Nicopole ; apoi bate pe Ioan, fiul lui Ioan Bogdan, care venea cu Asan-Pașa, fiul lui Ebraim-Pașa, apoi iau Teghina și Alba. (Asemenea spune Campana, *Histoire*, t. II, p. 857).

112 Cronicele române ; Walther.

113 Cronicele române.

114 Șerbătești, în județul Vlașca : *Ist. tis. Vlah.*, p. 264.

115 Walther.

116 Cronicele române.

117 Ibid.

118 Walther.

119 Ibid.

120 Cronicele române ; *Ist. tis. Vlah.*, p. 264.

121 Walther.

122 Walther ; Cronicele române.

123 Walther.

124 Cronicele române.

125 Walther.

126 Cronicele române.

127 Walther.

128 Cronicele române.

129 Ibid.

130 Walther ; Cronicele române.

131 Cronicele române.

132 Campana, *Hist.*, t. II, p. 850.

133 Walther.

134 Walther.

135 Ibid.

136 Walther ; Doglioni ; Istvanfi.

137 Campana, p. 36 ; Guerrin, p. 126 ; Montreux, p. 499 ; Iacobi Francus, p. 139.

138 Walther ; Seadedin ; Naima.

139 Istvanfi.

140 Cronicele române ; Walther ; Fessler, t. VII, p. 337.

141 Walther.

142 Doglioni, p. 9.

143 Stavrinos.

144 Istvanfi ; Walther ; Cronicele române

145 Istvanfi.

146 Walther ; Istvanfi.

147 Engel, t. II, p. 272.

148 Ibid.

149 Seadedin, p. 100—130 ; Naima.

150 Campana, *Hist.*, p. 857.

151 Guerrin, p. 115.

152 Istvanfi ; Walther ; Cronicele române.

153 De Thou, t. XII, p. 507 ; Guerrin, p. 121 ; Montreux, p. 500.

154 Montreux, p. 500.

155 De Thou p. 507 ; Guerrin, p. 121 ; Montreux, p. 500.

156 Montreux, p. 500.

157 De Thou, t. XII, p. 593.

158 Guerrin, p. 133 ; Campana, p. 36.

159 Guerrin, p. 118 ; Herrera, p. 557.

160 Guerrin, p. 116 ; Iacobus, t. V, p. 110.

161 *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.

162 Seadedin ; Naima.

163 Epistola lui Aron-Vodă către principele Transilvaniei, Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.

164 Seadedin ; Naima.

165 Seadedin.

166 Seadedin.

167 De Thou, t. XII, p. 568 ; Bethlen, l[ivre] VIII, p. 578.

168 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.

169 Montreux, p. 500 ; Guerrin, p. 123 ; Dantiscani, p. 312 ; Jacobus Francus, p. 137.

170 Guerrin, p. 133 ; De Thou, t. XII, p. 513.

171 Guerrin, p. 126.

172 Miron Costin.

173 Guerrin, p. 126.

174 Sagredo, p. 699.

175 De Thou, t. XII, p. 239.

176 Istvanfi.

177 Montreux, p. 496.

178 De Thou, t. XII, p. 501—502 ; Montreux, p. 490 ; Sacy, t. II, p. 112 ; Bethlen, t. III, p. 513—530 ; Campana, *Hist.*, t. II, p. 858 ; Du Mont, *Corps dipl.*, t. V, part. I, p. 514.

179 De Thou, t. XII, p. 503 ; Tomasi, p. 61 ; Spontoni, p. 51.

180 De Thou, t. XII, p. 503.

181 Spontoni, p. 52.

182 De Thou, t. XII, p. 503.

183 Ep. lui Aron, Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.

184 Doglioni, p. 206.

185 Ep. lui Aron, Reusner, p. 122. Herrera, p. 557, spune că la Smil omorîră mai mult de 2 000 turci și găsiră 34 tunuri, din care unele de la Huniad, și lăsară garnizoană 2 000 români, fiind cetatea tare. Zice că Smilul să luă de Andrei Borestay. Zice că Albert Kiraly, la 10 sau 6 mai, după ce cu o trupă de români a bătut 3 000 turci ce venea prin Moldova, omorîndu-le 2 000 de oameni, luă lesne Silistra și apoi veni la Brăila cu multă pradă (Campana, *Hist.*, p. 861).

186 Beyerlinck, t. II, p. 225.

187 Bethlen, t. III, p. 534. Aceste tunuri se credea a fi fost luate de Ștefan cel Mare în bătălia vestită ce cîștigă asupra lui Matiaș Corvin, regele Ungariei, la Baia (Miron Costin).

188 Guerrin, p. 124 și 134 ; Montreux, p. 500 și 514 ; De Thou, p. 514.

189 De Thou, t. XII, p. 514.

190 Walther ; Frachetta, p. 3.

191 Walther.

192 Seadedin.

193 Guerrin, p. 134.

194 Seadedin.

195 Seadedin.

196 Montreux, p. 114.

197 Seadedin ; Naima ; Hammer.

198 Walther.

199 Ibid.

200 Orașul de Floci, Brăila, Giurgiu, Rusciukul, Măcinul, Turnul, Isaccea, Hîrșova, Silistra, Ismailul, Chilia, Benderul, Cetatea Albă, Baba, Sistovul, Cernavoda, Oblucița, Rasgradul, Provata, Dobricea, Zagora, Turtucaia, Nicopolea, Vracea, Vidinul.

1 Hammer, t. II, p. 272 și 273.

2 D'Ambry, p. 800.

3 Naima ; Seadedin ; Hammer, t. II, p. 274 ; Jouannin, p. 177.

4 Hammer, t. II, p. 276.

5 Hammer, p. 276 ; De Thou, t. XII, p. 500.

6 Naima.

7 De Thou, p. 500.

8 Hammer, t. II, p. 277.

9 D'Ambry, p. 813 ; Jouannin, p. 178.

10 Montreux, p. 513 ; D'Ambry, p. 813.

11 Montreux, p. 513.

12 Esprinchardt, p. 208 ; Montreux, p. 596 ; D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 113.

13 Cuspinianus, p. 143.

14 D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 76, 104 și 112.

15 Ibid. Vezi și *Histoire de la vie, miracles et prophéties de Merlin*, Paris, 1498, t. III.

16 D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 112 ; Montreux, p. 499 ; Frachetta, p. 6.

17 Montreux, p. 596.

18 Hammer, t. II, p. 277.

19 Esprinchardt, p. 266.

20 Ibid.

21 Seadedin.

22 Ibid.

23 Hammer, t. II, p. 277.

24 Naima.

25 Seadedin ; Hammer, t. II, p. 277.

26 Naima.

27 Seadedin ; Naima.

28 Naima ; Seadedin.

29 Seadedin ; Naima.

30 Naima.

31 Seadedin ; Selaniki.

32 „L'odeur de cette proie tire ces lions de leurs antres et les pousse à toute extrémité pour la posséder" (Montreux, p. 521).

33 Ibid.

34 De Thou, t. XII, p. 537—538 ; Bethlen, t. III, p. 582—585 ; Sieur d'Ambry, p. 814 ; Campana, p. 876 ; Frachetta ; *Türkische und siebenbürgische Viktorien* etc.

35 De Thou, t. XII, p. 511—518 ; Montreux, p. 505.

36 Montreux, p. 519.

37 Montreux, p. 503 ; Guerrin.

38 De Thou, t. XII, p. 509.

39 Ibid.

40 Montreux, p. 504.

41 De Thou, t. XII, p. 510.

42 Bethlen, t. III, p. 552.

43 Montreux, p. 526.

44 Engel, t. II, p. 239.

45 Cronicele românești, în *Magazin.*

46 Engel, t. II, p. 239 ; *Historia von den Empörungen,* p. 71.

47 Cronicele române, în *Mag. ist.*, t. IV, p. 281 ; *Historia von den Empörungen,* p. 71.

48 Cronicele române, în *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.

49 Heidenstein, p. 315 ; Walther ; Bohomolec ; Niemcewitz.

50 Heidenstein, p. 315 ; Bohomolec.

51 Kovachich, t. I, p. 209.

52 Heidenstein, p. 315 ; Bohomolec.

53 Heidenstein, p. 315 ; Bohomolec.

54 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 128.

55 Montreux, p. 526 ; Campana, *Histoire,* p. 868 ; Iacobus Francus, anul 1595, p. 3.

56 Vezi scrisoarea împăratului, în Reusner, *Ep. Turc.*, p. 114.

57 Cronicele române, în *Magazin,* t. IV, p. 281.

58 Bethlen, t. III, p. 560.

59 Montreux, p. 525 ; Cronica lui Fuchsle.

60 Ibid.

61 *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.

62 Vezi tractatul întreg la sfîrșitul tomului.

63 Bethlen, t. III, p. 571 ; Katona, t. 27, p. 188 ; Fessler, t. 7, p. 355 ; Nicolae Costin.

64 Vezi Bisselie, Frachetta și alții.

65 După Sigismund Bathori, prinții următori păstrară ideea lui de crăia Daciei. Astfel fu cardinalul Andrei Bathori, Gabriel Bathori și Betlen Gabor, care la 1628 ceru de la sultanul Murad a-i recunoaște titru de *crai al Daciei.*

66 Bethlen, t. III, p. 572 ; Katona, p. 189.

67 Scrisoarea lui Albert Kiraly din tabăra de la Colintina (iunie 1595) către Sigismund Bathori, în Reusner, *Epistolae Turcicarum*, p. 132.

68 Ibid., Frachetta, p. 3.

69 Scrisoarea lui Kiraly ; Herrera, Campana și Frachetta spun că era numai 508 luntri.

70 Frachetta, p. 3.

71 Frachetta, p. 3 ; Herrera, p. 559 ; Campana, *Histoire*, p. 863.

72 Kiraly, ibid.

73 Montreux, p. 549.

74 Kiraly ; Herrera ; Campana ; Frachetta.

75 Kiraly.

76 Kiraly ; Campana, p. 863.

77 Herrera, p. 559 ; Campana, p. 863.

78 Kiraly.

79 Ibid.

80 Frachetta ; Campana, *Histoire*, p. 863 ; Herrera, p. 559.

81 Kiraly ; Frachetta.

82 Kiraly.

83 Sagredo, ed. fr., t. V, p. 20 ; Montreux, p. 567 ; Iacobi Francus, anul 1595, p. 16 ; *Historia von den Empörungen*, p. 71 ; Ortelius, p. 253.

84 Seadedin.

85 Hammer, t. II, p. 278.

86 Seadedin.

87 Herrera, p. 559.

88 Seadedin ; Naima.

89 Seadedin.

90 Naima.

91 Ibid.

92 De Thou, t. XII, p. 535.

93 Seadedin ; Naima ; Selaniki ; Hammer, t. II, p. 279.

94 Ibid.

95 Seadedin.

96 Guerrin, p. 158 ; Baudier, p. 564 ; Montreux, p. 569 ; D'Ambey ; Iacobi Francus, an. 1595, p. 34 ; Sacy, t. II, p. 110

97 Seadedin ; Naima ; Guerrin, p. 157 ; Montreux, p. 569 ; Esprinchardt, p. 265.

98 Esprinchardt, p. 265.

99 Seadedin.

100 Seadedin.

101 Montreux, p. 569 ; Guerrin, p. 157.

102 Senkowski.

103 Esprinchardt, p. 211.

104 Walther.

105 Stavrinos Vistierul.

106 Hammer, t. II, p. 272.

107 Sagredo. p. 724.

108 Guerrin, p. 162.

109 Seadedin.

110 Istvanfi. p. 411.

111 Seadedin.

112 Numărul armiei turcești e cam nehotărît. Analiștii turci, după care se luară și unii analiști italieni, o scad la 70 mii oameni numai ; dar Hammer ne spune a nu ne încrede în buletinurile turcilor. Istvanfie spune că armia turcească trecea peste 100 mii, iar Filstich o face de 200 mii oameni. Noi am priimit numărul de 180 mii, dat de Walther, care, fiind pe atunci în țară și curînd dup-aceea la Constantinopol, ni se pare a fi mai exact. Iacobi Francus pretinde că Ferhat adunase 150 mii oameni în tabăra sa. Apoi Sinan știm că a mai adăogat multe oști pe lingă cele adunate de Ferhat.

113 Esprinchardt, p. 212.

114 Ibid., p. 218.

115 Esprinchardt, p. 212.

116 Esprinchardt, p. 214 ; Senkowski.

117 Sagredo, p. 675.

118 Hammer, t. II, p. 265 ; Cronica lui Fuchsie.

119 De la această solie în Ardeal, documentele istorice pierd din vedere pe viteazul Radu din Calofirești, pe care îl văzurăm înapoi strălucindu-se în războiul cu tătarii ; dar un cîntec vechi popular ni-l arată rivalizind necurmat în vitejii „cu Buzeștii amîndoi și cu Clăpeștii cîtetrei, fruntea boierilor și domnii războiului", pînă în zilele lui Radu-Vodă, feciorul lui Mihnea Turcitul (1611). Atunci, întîmplîndu-să ca tătarii să vie să robească moșiile, casa și pe mama bătrînă a lui Radu din Calofirești, el alergă la domn cerînd agiutor pe Buzești și pe Clăpești. Domnul refuzîndu-i agiutor, atunci el, însoțit de dreapta sa slugă Nedea și cu vro cîțiva oameni, se aruncă asupra tătarilor. În bătaie, Nedea striga stăpînului său :

„Taie, că nu e pe boierie,
ci este pe vitejie.
Taie marginile
şi-oi tăia mijloacele !"

Tătarii fură învinşi şi Calofirescul îşi mîntui pe mumă-sa. La întorsul său, întîmpină în cale pe Buzeşti şi pe Clăpeşti, carii îl omoară şi duc trupul lui Radu Mihnea-Vodă, zicîndu-i că de trăia îl scotea din domnie. Muma lui Calofirescu, aflînd de uciderea fiului său, aleargă la domn cu multe zapise, prin care să dovedea că Calofirescu îi era frate. Atunci domnul, făcînd divan, judecă pe Buzeşti şi pe Clăpeşti de li să taie capul. Dintr-acest cîntec se vede dar că Calofirescul a fost fecior lui Mihnea-Vodă Turcitul, care însoţi pe Sinan în Ţara Românească. Poate fiul şi tatăl şi-au încrucişat unul cu altul paloşele la Călugăreni, fără a se cunoaşte ; poate glonţul sau paloşul Calofirescului trînti la pămînt pe lepădatul Mihnea la luarea Tîrgoviştei.

120 *Magazinul istoric*, t. IV, p. 282 ; Filstich ; Cronicele române.

121 Bethlen, t. III, p. 593.

122 *Magazinul istoric*, t. IV, p. 282.

123 Doglioni, p. 116 ; Ascanio Centorio, *Storia di Transilvania*, p. 100.

124 Walther.

125 De Thou, t. XII, p. 538.

126 Sieur D'Ambry, p. 815.

127 *Hist. v. den Empörungen*, p. 78.

128 Walther.

129 Ibid.

130 Seadedin.

131 Walther.

132 Ibid.

133 Seadedin.

134 Walther ; Iacobini ; De Thou, t. XII, p. 539 ; D'Ambry, p. 815.

135 Cronicele romane, în *Magazin*, t. IV, p. 282.

136 Crucea de piatră ce se află la Călugăreni este făcută de Şerban-Vodă Cantacuzino, spre vecinicirea unui pod ce el făcu pe apa Neajlovului, dar nu priveşte bătălia.

137 Acestea s-a petrecut într-un club la Mitropolie, cea dintîi şi din urmă oară cînd am stătut de faţă la seanţele acelui club. Trebuie a şti că puţini oameni din popor se afla l-această adunare

şi părerea mea e că poporul cel de gios, mai cu seamă al Bucureştilor, şi-a împlinit datoria revoluţionară şi naţională, declarîndu-şi, deşi cam tîrziu, vroinţa de a apăra revoluţia cu paloşul ; iar clasele de sus, guvern, boieri, negustori, junime, s-au aflat mult mai prejos şi nevrednice de misia lor şi de poporul ce conduceau.

138 D'Ambry, p. 815.

139 Ibid. ; Iacobini ; De Thou, p. 539.

140 Walther ; Iacobini ; Filstich ; Engel, t. I, p. 236. Alţi analişti pretind că oastea lui Mihai se urca la 20 mii, dar ei n-au putut cunoaşte mai bine aceasta ca Walther şi Iacobini, ce se aflară atunci în faţa locului.

141 Cesar Campana, *Histoire*, t. II, p. 890.

142 Seadedin.

143 Ibid. ; Naima.

144 Naima.

145 Seadedin.

146 Seadedin.

147 Walther, cu greşală, confundă rîul Salcia cu Neajlovul.

148 Seadedin ; Naima.

149 Ibid.

150 Naima.

151 „Sinan admirant la patience, ou plustost la résolution des Christens qui avecques un si petit nombre avaient toutes fois l'assurance de l'attendre de pied ferme [au combat], luy qui avait une si puissante armée" (D'Ambry, p. 816) ; Iacobini.

„Le Bascha jettant sa vue dans le camp du Palatin, considérant le peu de gens qu'il avait en comparaison de son armée, arresta longtemps sa pensée sur l'admiration de la hardiesse du Palatin d'oser avec une poignée d'hommes attendre de pied ferme un si grand nombre d'ennemys. Mais celui-là lui fournira tantost un plus grand sujet d'admiration, quand il mettra une partie de ses gens en pièces, le reste en fuite et le réduira luy mesme à un tel point qu'il se verra dans le boue jusqu-aux oreilles" (Baudier, p. 540).

152 Seadedin ; Naima.

153 Seadedin ; Hammer ; De Thou ; Iacobini ; D'Ambry, p. 816.

154 Seadedin.

155 Naima.

156 Walther.

157 Seadedin.

158 Iacobini ; Istvanfi ; De Thou.

159 Seadedin. În al XVI[-lea] veac, românii, în bătăliile lor, se slujeau de bivoli, precum cei vechi de elefanți. Vezi *Mag. istoric*, t. II.

160 Seadedin ; Naima.

161 „Tout le reste de ce jour se passa aux occupations de se considérer les uns les autres.. Les Turcs se mocquaient des Valaques et n'avaient que ce déplaisir de ce que ceux-ci n'étaient en plus grand nombre pour rendre la victoire plus glorieuse. Mais les Valaques, sérieusement attentifs à ce qu'ils devaient faire le lendemain, portaient leurs yeux et leurs cœurs au ciel pour impétrer du secour, sans lequel ils sentaient bien leurs forces trop débiles pour soutenir une si nombreuse multitude d'ennemis. Michel, leur Palatin, les exortait généreusement au combat" (Baudier, p. 541) ; Walther ; Seadedin ; Frachetta : Hammer ; Scrisoarea lui Bathori către împăratul din Sas-Sebeș, 2 avgust, în Reusner. *Ep. Turc.* ; Cron. rom., în *Mag. ist.*, t. IV, p. 282.

162 Seadedin.

163 Naima.

164 Sieur D'Ambry, p. 816.

165 Bethlen, t. III, p. 593.

166 Sieur D'Ambry, p. 816.

167 Walther.

168 Naima.

169 Seadedin.

170 De Thou, p. 531.

171 Walther.

172 Ibid.

173 Seadedin ; Naima ; Hammer.

174 Naima.

175 Walther ; Cronicele române, în *Magazin*, t. IV, p. 282 ; *Conspectus historiae Valachicae.*

176 Epistola lui Bathori către împăratul.

177 Walther ; Seadedin ; Naima ; *Magazin*, t. IV, p. 282.

178 Engel, t. I, p. 237.

179 Montreux, p. 569 ; Larichianus, p. 219.

180 Seadedin.

181 Bethlen, t. III, p. 584 ; D'Ambry, p. 816 ; Iacobini ; Montreux, p. 569.

182 „Turci pugnabant adjunti multitudine et numero, Valachi fortitudine et audacia" (Iacobini) ; *Conspectus historiae Valachicae.*

183 Walther.

184 Istvanfie ; *Conspectus historiae Valachicae*.

185 Walther ; Cronicele române, în *Magazin*, t. IV, p. 282.

186 Walther ; Fessler, t. 7, p. 358 ; Engel, t. I, p. 2.

187 Walther ; Engel ; Fessler, t. 7, p. 358 ; Fotino, t. II ; Kogălniceanu, p. 152.

188 Sieur D'Ambry, p. 817.

189 Naima ; Seadedin.

190 Naima.

191 Walther.

192 Sagredo, p. 724 ; Istvanfi, p. 412.

193 Seadedin ; Naima ; Hammer, t. II ; Iacobini ; Istvanfi, p. 412.

194 Naima.

195 Seadedin ; Naima ; *Conspectus hist. Valachicae* ; Stavrinos ; Hammer, t. II ; Iacobini ; Istvanfi, p. 412 ; Scrisoarea lui Bathori ; Sagredo, ed. fr., t. IV, p. 35 ; Jouannin, p. 178 etc

196 Ibid.

197 Seadedin.

198 Stavrinos ; De Thou, t. XII.

199 Walther.

200 φόβος πολὺς τόν ἔπιασε καὶ τρόμαξ' ἡ καρδία τόν πολὰ δεν εἶχε νὰ σταθῇ νὰ πιάσῃ τ'ἄρματά του (Stavrinos Vistierul).

201 Walther.

202 Walther ; D'Ambry, p. 817.

203 Sagredo p. 724 ; *Conspectus historiae Valachicae* ; Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 595 ; Scrisoarea lui Bathori, în Reusner.

204 Walther.

205 D'Ambry, p. 846, urcă numărul turcilor morți la 10 mii. Alții încă au exagerat și mai mult, urcîndu-l la 25 mii. Vezi Campana, *Hist.*, p. 890.

206 Sieur D'Ambry, p. 816 ; De Thou, t. XII, p. 539 ; Walther, din contră, pretinde că din ai noștri căzură numai vro cîteva sute.

207 Walther ; Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 282.

208 Guerrin.

209 Naima.

210 Sieur D'Ambry, p. 846 ; Iacobini ; Campana, *Hist.*, t. II, p. 890.

211 Stavrinos.

212 Seadedin.

213 Seadedin ; Naima.

214 Hammer, t. II, p. 279.

215 Walther.

216 Stavrinos Vistierul ; Cronica lui Costantin Căpitanul, în *Magazin*, t. I, p. 231.

217 Walther ; Campana.

218 Walther ; *Magazin*, t. IV, p. 283 ; Iacobini ; Bethlen, t. II, p. 595.

219 Sagredo, p. 724 ; Iacobini ; *Conspectus hist. Valachicae*,

220 Walther.

221 Ibid. *Historia von den Empörungen*, p. 71.

222 Walther ; Istvanfi, p. 412.

223 Walther.

224 Istvanfi, p. 412.

225 *Magazin istoric*, t. IV, p. 283 ; Filstich.

226 Walther : Istvanfi, p. 412 ; Seadedin.

227 Walther ; Sagredo, p. 724 : Istvanfi, p. 413.

228 *Magazin istoric*, t. IV, p. 283 ; Filstich.

229 Seadedin.

230 Ibid. ; Naima.

231 D'Ambry, p. 817. Analiștii turci nu pomenesc nimic de aceste oști ce unii din analiștii creștini spun că rămăsese peste Dunăre. Aceea ce ne face a priimi aceasta cu îndoială, căci credem că, de ar fi fost cu temei, turcii n-ar fi uitat-o spre a îndrepta pierderea bătăliei.

232 Engel, t. I, p. 238.

233 Seadedin.

234 Seadedin ; Naima.

235 Seadedin.

236 Seadedin ; Naima.

237 Ibid.

238 Seadedin ; Naima ; Iacobini.

239 Cron. rom., *Magazin*, t. IV, p. 310, și pisania monastirei Radul-Vodă.

240 Naima.

241 Seadedin.

242 Naima.

243 Seadedin.

244 Istvanfi, p. 412.

245 Seadedin.

246 Ibid.

247 Hammer, t. II, p. 279.

248 Seadedin.

249 Seadedin.

250 „Est autem Tergovesta arx Valachiae munitissima et viro principe digna quam Voyvodae olim mansionis suae sedem elegerunt“ (Beyerlinck, t. II, p. 226). Vezi și Botero, t. III, p. 94 ; Montreux ; „Tergovist welches eine schöne und veste Stadt“ (Ortelius, p. 290).

251 *Odă la ruinele Tîrgoviștei.*

252 Marşul *Odă la oştirea română.*

253 Seadedin ; Naima ; Sagredo, ed. fr., t. V, p. 34.

254 Campana, *Historia del mondo...*, t. II, p. 901 ; Herrera, p. 574 ; De Thou, t. XII, p. 543 ; Montreux, p. 569.

255 *Historica relatio de statu Valachiae*, în *Magazin istoric*, t. V, p. 60 și 69.

256 Walther.

257 Istvanfi, p. 412.

258 Seadedin.

259 Istvanfi, p. 412.

260 Walther.

261 Istvanfi, p. 412.

262 Seadedin.

263 Seadedin.

264 Istvanfi, p. 412 ; De Thou, p. 543 ; Engel, t. I, p. 238.

265 Fessler, t. 7, p. 360 ; Engel, p. 238.

266 „Mirabatur Sinan Valachos viso suo exercitu non fugae, sed se ense stare“ *(Conspectus historiae Valachicae)* ; Istvanfi, p. 412.

267 *Conspectus historiae Valachicae* ; *Hron.*, t. II, p. 196.

268 Walther.

269 Walther.

270 Istvanfi, p. 412 ; Scrisoarea lui Bathori către împăratul din 28 avgust 1595 ; *Conspectus hist. Valachicae.*

271 Bethlen, t. IV, p. 597.

272 Scrisoarea lui Bathori către împăratul, de la Sas-Sebeș, din 28 avgust, în Reusner, *Epistolae Turcicarum*, p. 156.

273 Bethlen, t. III, p. 589 ; Istvanfi, p. 412 ; D'Ambry, p. 817.

274 Bethlen, t. III, p. 597 ; *Conspectus hist. Valachicae* ; D'Ambry, p. 817 ; Istvanfi, p. 412.

275 *Conspectus hist. Valachicae.*

276 Bethlen, t. III, p. 601 ; D'Ambry, p. 818 ; *Conspectus hist. Valachicae.*

277 D'Ambry, p. 818.

278 Istvanfi, p. 412 ; Bethlen, p. 598 ; Iacobini ; *Conspectus hist. Valachicae* ; D'Ambry, p. 818.

279 *Conspectus hist. Valachicae* ; Istvanfi, p. 412.

280 Bethlen, t. III, p. 603.

281 Bethlen, t. III, p. 602 ; De Thou, t. XII, p. 542.

282 Istvanfi, p. 412 ; *Conspectus hist. Valachicae.*

283 *Historia von den Empörungen*, p. 77.

284 Walther.

285 Istvanfi, p. 413.

286 Walther.

287 *Conspectus hist. Valachicae* ; Engel, p. 238.

288 *Conspectus hist. Valachicae* ; Istvanfi, p. 413.

289 Istvanfi, p. 413.

290 Istvanfi, p. 413 ; Iacobini ; *Conspectus hist. Valachicae.*

291 Istvanfi, p. 413 ; Iacobini.

292 *Conspectus hist. Valachicae* ; Istvanfi, p. 413.

293 Ibid.

294 Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 599.

295 Istvanfi, p. 413 ; *Conspectus hist. Valachicae.*

296 Iacobini ; Istvanfi, p. 413 ; Bethlen, t. III, p. 603.

297 Sieur D'Ambry, p. 818 ; Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 604 ; De Thou, t. XII, p. 544 ; Beyerlinck, t. II, p. 226 ; Dantiscani, p. 129 ; Sagredo, p. 725 ; Montreux, p. 566 ; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik* şi toţi istoricii contimporani ce au pomenit de aceste întîmplări.

298 Dantiscani, p. 130.

299 Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 604 ; Istvanfi, p. 413 ; D'Ambry, p. 819.

300 Istvanfi, p. 413 ; *Conspectus hist. Valachicae.*

301 Bethlen, t. III, p. 605 ; Campana, *Histoire*, p. 900.

302 Iacobini ; Bethlen, p. 605 ; *Conspectus hist. Valachicae* ; De Thou, p. 527.

303 Iacobini ; Bethlen, p. 599.

304 Sagredo, p. 724.

305 Walther ; Iacobini ; Istvanfi, p. 413.

306 Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 605.

307 Sieur D'Ambry, p. 819 ; Iacobini ; Istvanfi, p. 413 ; Sacy, t. II, p. 127.

308 Ibid. ; Frachetta.

309 D'Ambry, p. 821 ; Iacobini ; Dantiscani, p. 113 ; Guerrin, p. 165 ; Frachetta, p. 23 ; Bethlen, t. III, p. 603 ; Iacobi Francus, p. 39 ; *Historia von den Empörungen*, p. 78 ; Ortelius, p. 281 și alții.

310 Sieur D'Ambry, p. 821 ; Iacobini ; Campana, p. 300.

311 Guerrin, p. 165.

312 D'Ambry, p. 821 ; Iacobini.

313 D'Ambry, p. 819 ; Iacobini ; Istvanfi, p. 413 ; Bethlen, t. III, p. 609.

314 D'Ambry, p. 820 ; Tomasi, p. 22 ; Istvanfi, p. 413 ; Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 611.

315 Walther ; De Thou, p. 543 ; D'Ambry, p. 820 ; Istvanfi, p. 413 ; Iacobini ; Montreux, p. 567 ; Dantiscani, p. 114 ; *Historia von den Empörungen*, p. 78 ; *Neue ungarische und sieberbürgische Kronik*, p. 149.

316 D'Ambry, p. 820 ; Iacobini ; Istvanfi, p. 413.

317 Iacobini ; Istvanfi, p. 413 ; Bethlen, t. III, p. 613.

318 Spontoni, p. 39 ; Guerrin, p. 165 ; Fessler, t. 7, p. 360 ; Engel, t. I, p. 238 ; Ortelius, p. 291.

319 Guerrin, p. 167 ; Spontoni, p. 39 ; Dantiscani, p. 114 ; Francus, p. 39 ; Istvanfi, p. 413 ; Bethlen, t. III, p. 615 ; Iacobini.

320 Campana, *Historia*, p. 902 ; Herrera, p. 574.

321 D'Ambry, p. 820 ; Bethlen, t. III, p. 612 ; Frachetta.

322 Guerrin, p. 167 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Montreux, p. 578 ; Dantiscani, p. 115.

323 Guerrin, p. 167 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Ortelius, p. 292 ; Dantiscani, p. 115.

324 Istvanfi, p. 413.

325 Guerrin, p. 167 ; Dantiscani, p. 115 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Ortelius, p. 293.

326 Sacy, t. II, p. 127.

327 Campana, *Historia*, p. 901.

328 Spontoni, p. 14.

329 Campana, *Historia*, p. 901.

330 Istvanfi, p. 414.

331 Campana, *Historia*, p. 902.

332 Istvanfi, p. 414.

333 Campana, *Historia*, p. 902.

334 Guerrin, p. 167 ; Dantiscani, p. 115 ; Montreux, p. 578

335 Guerrin, p. 168 ; Dantiscani, p. 116 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Montreux, p. 578.

336 Campana, *Historia*, p. 902.

337 Istvanfi, p. 414.

338 Campana, *Historia*, p. 902.

339 Nicolae Costin.

340 Istvanfi, p. 414.

341 Walther ; Iacobini ; Istvanfi, p. 414.

342 Walther ; Istvanfi, p. 414.

343 Walther.

344 Istvanfi, p. 414.

345 Walther.

346 Istvanfi, p. 414 ; Walther.

347 Walther.

348 Guerrin, p. 182.

349 Istvanfi, p. 414 ; Sacy, t. II, p. 129.

350 Ibid.

351 Istvanfi, p. 414 ; Nicolae Costin ; Sacy, t. II, p. 129.

352 Istvanfi, p. 414.

353 Ibid.

354 Istvanfi, p. 414.

355 Ibid.

356 Iacobini.

357 Istvanfi, p. 414.

358 Iacobini ; D'Ambry, p. 829 ; Niemcewicz.

359 Istvanfi, p. 414 ; Sacy, t. II, p. 129.

360 Campana, *Historia*, p. 902.

361 Istvanfi, p. 414.

362 D'Ambry, p. 821.

363 Iacobini.

364 Istvanfi, p. 414 ; Iacobini ; D'Ambry, p. 821.

365 Istvanfi, p. 414 ; Walther ; Iacobini ; D'Ambry, p. 821 ; Bethlen, t. III, p. 617.

366 Tomasi, p. 22.

367 Campana, *Historia*, p. 902.

368 Istvanfi, p. 414 ; Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 618 ; D'Ambry, p. 821.

369 Campana, *Historia*, p. 902.

370 Montreux ; Guerrin ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.

371 Walther.

372 Istvanfi, p. 414 ; Walther ; Iacobini.

373 Walther ; Istvanfi, p. 414.

374 Walther ; *Hist. von den Empörungen* ; Dantiscani, p. 116.

375 Tomasi, p. 22 ; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 149.

376 Istvanfi, p. 414.

377 De Thou, t. XII, p. 543 ; Guerrin, p. 167 ; Montreux, p. 578.

378 Guerrin, p. 169 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.

379 Aceasta e o fabulă pe care sau că capii creştini o acreditase, căci Mihai-Vodă, la Călugăreni, încă o repetă ostaşilor săi, cum am văzut, spre a încuragia oştile, ascunzîndu-le numărul cel mare al turcilor, sau că e născocită de istoricii [turci].

380 D'Ambry, p. 822 ; De Thou, t. XII, p. 544 ; Walther ; Iacobini ; Guerrin, p. 164—171 ; Dantiscani, p. 117 şi 118.

381 Ibid.

382 Ibid ; Ortelius, p. 292.

383 De Thou, t. XII, p. 545.

384 D'Ambry, p. 822.

385 De Thou, p. 545 ; D'Ambry, p. 822.

386 Ibid.

387 Campana, *Historia*, p. 903.

388 Sacy, t. II, p. 128 ; Dantiscani, p. 119 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Guerrin, p. 171.

389 Tomasi, p. 22.

390 Mikal-ogli (prinţul Mihai), astfel îl numeau turcii.

391 Seadedin ; Naima.

392 Naima.

393 Seadedin ; Naima.

394 Seadedin ; Naima.

395 Naima.

396 Montreux, p. 576 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Guerrin, p. 166 ; Dantiscani, p. 115.

397 Seadedin ; Naima.

398 Seadedin.

399 Campana, *Historia*, p. 902 ; Tomasi, p. 27.

400 Seadedin ; Campana, p. 902.

401 Istvanfi, p. 414.

402 Ibid.

403 Seadedin ; D'Ambry, p. 821 ; Istvanfi, p. 414.

404 Seadedin.

405 Istvanfi, p. 414.

406 Iacobini ; Istvanfi, p. 414 ; Seadedin ; Tomasi, p. 27.

407 Campana, p. 40.

408 Seadedin.

409 Seadedin.

410 Campana, *Historia*, p. 903.

411 Walther ; Engel, p. 239.

412 Alexandrescu, *Odă la oștirea română.*

413 Montreux, p. 579.

414 Guerrin, p. 171 ; Iacobi Francus, p. 44 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Dantiscani, p. 120 ; Ortelius, p. 293.

415 Guerrin, p. 171.

416 Istvanfi, p. 414.

417 Campana, *Historia*, p. 903.

418 Walther ; Istvanfi, p. 414.

419 Istvanfi, p. 414 ; Sieur D'Ambry, p. 822 ; Frachetta, p. 23 ; Campana, p. 903.

420 Campana, p. 903 ; Istvanfi, p. 415 ; D'Ambry, p. 822 ; Frachetta. p. 23.

421 Iacobini.

422 Campana, *Historia*, p. 903.

423 Guerrin, p. 172.

424 De Thou, t. XII, p. 545 ; Campana, *Historia*, p. 903.

425 Istvanfi, p. 415.

426 D'Ambry, p. 822.

427 Istvanfi, p. 415 ; Iacobini ; Bethlen, p. 621 ; Dantiscani, p. 122.

428 Iacobini.

429 *Magazinul istoric*, t. II, p. 64.

430 Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, t. I, p. 266.

431 Istvanfi, p. 415 ; Hammer ; Engel, p. 166.

432 Cantemir, t. II, p. 216.

433 Engel, t. I, p. 179.

434 Guerrin, p. 183.

435 Campana, *Historia*, p. 904.

436 Guerrin, p. 173 ; Dantiscani, p. 122 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.

437 Iacobini ; Istvanfi, p. 415.

438 Seadedin.

439 Seadedin.

440 Hammer ; Seadedin ; Naima.

441 Seadedin ; Naima.

442 Seadedin.

443 Naima.

444 Seadedin.

445 Naima.

446 Seadedin.

447 Naima.

448 Ibid.

449 Ibid.

450 Seadedin ; Naima.

451 Istvanfi, p. 415.

452 Seadedin ; Tomasi, p. 23.

453 Istvanfi, p. 415 ; Campana, p. 903 ; Campana şi Tomasi spun că numărul robiţilor mîntuiţi se urca, deosebit de femei şi copii, la 10 mii ; Herrera îl face de 12 mii ; iar Istvanfi, Walther şi Sagredo îl fac de 4 la 5 mii.

454 Sagredo.

455 Seadedin.

456 Seadedin ; Naima.

457 Hammer, t. II, p. 280 ; Istvanfi, p. 415 ; Iacobini.

458 Campana, *Historia*, p. 904.

459 Iacobini ; Seadedin.

460 Hammer, t. II, p. 280.

461 Seadedin ; Iacobini.

462 Istvanfi, p. 415 ; Walther ; D'Ambry, p. 823.

463 Michaelis imprimis voce, manu exemploque suos ad pugnam cohortante, Istvanfi, p. 415.

464 Naima ; Walther ; Selaniki ; Hammer, p. 282.

465 Naima.

466 Istvanfi, p. 415 ; Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 623.

467 Guerrin, p. 173.

468 D'Ambry, p. 828 ; Iacobini ; Bethlen, t. III, p. 623.

469 Istvanfi, p. 415.

470 Naima ; Istvanfi, p. 415 ; D'Ambry, p. 823.

471 Naima.

472 Naima ; Seadedin ; Hammer, t. II, p. 280.

473 Seadedin.

474 Iacobini ; Bethlen, p. 623 ; D'Ambry, p. 823.

475 Hammer, p. 280 ; D'Ambry, p. 823 ; Iacobini ; Bethlen, p. 623.

476 Iacobini ; Bethlen, p. 624 ; D'Ambry, p. 823 ; Istvanfi, p. 415.

477 Iacobini ; Bethlen, p. 624.

478 Seadedin ; Iacobini ; D'Ambry, p. 823 ; De Thou, t. XII.

479 Seadedin.

480 Iacobini ; Bethlen, p. 624 ; D'Ambry, p. 823 ; De Thou, t. XII.

481 Numărul turcilor morţi l-această bătălie este iarăşi nesigur. În vreme ce Istvanfi şi Frachetta îl face numai de 6 mii, Montreux îl urcă la 30 mii. Noi am priimit de mai dreaptă cifra de 18 mii, dată de Walther, care se apropie de cèa de 16 mii, dată de Sieur d'Ambry şi alţi analişti, şi de cea de 17 mii, ce ne dă istoricul Sacy.

482 Walther ; Istvanfi, p. 415 ; Sagredo, p. 725.

483 Iacobini.

484 Iacobini ; N. Costin ; Bethlen, t. III, p. 625 ; D'Ambry, p. 823.

485 Iacobini ; Walther ; Bethlen, p. 626 ; Istvanfi, p. 415 ; D'Ambry, p. 823.

486 Campana, *Historia*, p. 904.

487 Iacobini ; D'Ambry, p. 824 ; Herrera, p. 575.

588 Tomasi, p. 23.

489 Campana, *Historia*, p. 904.

490 Istvanfi, p. 415 ; Herrera, p. 575. Alţii spun că garnizoana castelului era numai de 700 inşi ; alţii încă o scad la 600 numai.

491 Iacobini.

492 Walther ; Iacobini ; D'Ambry, p. 824.

493 Guerrin, p. 182 ; Spontoni, p. 40 ; Iacobini ; Istvanfi, p. 415 ; Bethlen, p. 626.

494 Istvanfi, p. 415 ; Spontoni, p. 40 ; Tomasi, p. 23 ; Campana ; De Thou, p. 545 ; Ortelius, p. 294.

495 Istvanfi, p. 415.

496 De Thou, t. XII, p. 545 ; Herrera, p. 576 ; Campana, p. 904.

497 Tomasi, p. 23 ; Spontoni, p. 40.

498 Guerrin, p. 174 ; Dantiscani, p. 122.

499 Campana, p. 904.

500 Campana, *Historia*, p. 904 ; De Thou, t. XII, p. 545.

501 Herrera, p. 576 ; Campana, p. 904 ; De Thou, t. XII, p. 546.

502 De Thou, p. 546.

503 Frachetta, p. 23.

504 Herrera, p. 576 ; De Thou, p. 546

505 Guerrin, p. 173.

506 Campana, p. 904.

507 Guerrin, p. 173 ; Dantiscani, p. 122.

508 Guerrin, p. 174 ; Dantiscani, p. 122.

509 Campana, *Historia*, p. 905.

510 Ibid.

511 De Thou, p. 546 ; Campana, *Historia*, p. 905.

512 Campana, p. 905.

513 Ibid. Se deosibise și se vestise atunci în războiul Ungariei generalii și ostașii italieni, mai presus decît toate oștile celorlalte neamuri.

514 Tomasi, p. 23 ; Spontoni, p. 40 ; Campana, p. 905.

515 Walther.

516 Guerrin, p. 174 ; Dantiscani, p. 122.

517 De Thou, p. 546.

518 Guerrin, p. 174 ; Dantiscani, p. 122.

519 De Thou, p. 546 ; Campana, p. 905.

520 Campana, p. 905.

521 De Thou, p. 546 ; Campana, p. 905.

522 Spontoni, p. 40 ; Tomasi, p. 23 ; Campana, p. 905.

523 Tomasi, p. 23 ; Campana.

524 De Thou, p. 546 ; Guerrin, p. 174 ; Campana, p. 905.

525 Campana, p. 905.

526 Spontoni, p. 40.

527 Guerrin, p. 174 ; De Thou, p. 546.

528 Campana, p. 905 ; De Thou, p. 546.

529 Guerrin, p. 175 ; Campana, p. 905 ; Dantiscani, p. 124.

530 De Thou, p. 546 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 78 ; Guerrin, p. 175 ; Dantiscani, p. 123 ; Campana, p. 906.

531 Walther ; Istvanfi, p. 415.

532 Istvanfi, p. 415.

533 Guerrin, p. 175 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 79 ; Dantiscani, p. 124.

534 D'Ambry, p. 823 ; Dantiscani, p. 124 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 79 ; Ortelius, p. 294.

535 Istvanfi, p. 415.

536 Guerrin, p. 175 ; Herrera, p. 576 ; Dantiscani, p. 126 ; Ortelius, p. 295 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 79.

537 Sacy, t. II, p. 131.

538 Spontoni, p. 41.

539 Frachetta, p. 23.

540 Iacobi Francus ; Ortelius, p. 295 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 79. Alții scad numărul tunurilor la 100 și la 80.

541 Guerrin, p. 175 ; D'Ambry, p. 823 ; Iacobi Francus, p. 44 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 79 ; Dantiscani, p. 124.

542 Tomasi, p. 23.

543 Istvanfi, p. 415, se esprimă în aceste cuvinte asupra lui Sinan : „Astfel Sinan, care înlăuntru și dinafară niciodată nu-și plecase capul, a cărui trufie și zădărnicie disprețuia pe toți ceilalți,

care, mîndru de puterile sale, nesocotea pe ale celorlalți și gîndea că tot trebuie a sluji caprițiilor și ambiției sale, izgonit din Țara Românească peste Dunăre, fu cu dreptate pedepsit de cutezarea și nesocotința sa ; și Giurgiu, această cetate atît de tare, care de mai multe veacuri ținea de turci, fu luat înaintea ochilor săi de un cap nou și de niște oștiri adunate în pripă. Armata lui, zdrobită în cea mai mare parte, lipsită de toate bagajiurile sale, să îndreptă spre Constantinopol, printr-o retragere ce semăna mult la fugă, în trupuri deosibite și puțin numeroase."

544 Tomasi, p. 23.

545 Istvanfi, p. 415 ; Frachetta.

546 A cita textul original în notă aci. [„Sinano Soldato agguerrito e invecchiato nell'armi non hebe assai di costanza per tollerare il disastro ; e assuefatto alle vittorie, pareagli, che la fortuna valesse, nell'eta sua decrepita abbandonarlo de suoi favori" — Sagredo, p. 496.]

547 Guerrin, p. 174 ; Seadedin ; Naima ; Dantiscani, p. 123 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 79.

548 Seadedin.

549 Istvanfi, p. 415.

550 Seadedin.

551 Seadedin.

552 Sagredo, p. 726.

553 Hammer, t. II, p. 281.

554 Sagredo, p. 726.

555 Selaniki ; Hammer, t. II, p. 281.

556 Spontoni, p. 44.

557 Ibid.

558 Tomasi, p. 24 ; Guerrin, p. 176.

559 Spontoni, p. 44.

560 Guerrin, p. 176 ; Dantiscani, p. 125.

561 Iacobini ; Istvanfi, p. 416 ; De Thou, p. 546 ; Walther ; Tomasi, p. 24 ; Guerrin, p. 176.

562 D'Ambry, p. 824 ; De Thou, p. 547.

563 Spontoni, p. 41.

564 Guerrin, p. 184.

565 Walther ; Montreux, p. 579.

566 Walther ; Istvanfi, p. 416.

567 Walther ; Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 284.

568 Walther.

569 Istvanfi, p. 416.

570 Istvanfi, p. 416.
571 Guerrin, p. 183 ; Montreux, p. 585.
572 Ortelius, p. 285 ; Montreux, p. 583.
573 Montreux, p. 583.
574 D'Ossat, t. I, p. 226 ; Spontoni, p. 14.
575 Guerrin, p. 185 ; Dantiscani, p. 136.
576 Vezi Frachetta, Tarducci și alții.
577 Montreux, p. 587 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 80.
578 Cronica română, în *Magazin*, t. I, p. 233.
579 Ibid. Ιστορία τῆς Βλαχίας, p. 266.
580 Fotino, t. II, p. 128.
581 Stavrinos : Καὶ στὸ Βιδίνη διάβηκε μὲ τόσην παῤῥησία Ἐκεῖ τὸν προσχύνησεν, ὅλη ἡ Βουλγαρία; Cronica română, în *Magazin*, t. I, p. 234.
582 „Stella loro orientale" (Spontoni, p. 171).

CARTEA III

1 Heidenstein, p. 312 ; Niemcewicz.
2 De Thou, t. XII, p. 510.
3 Niemcewicz ; De Thou, p. 509.
4 Piasecius, la anul 1595.
5 De Thou, p. 509.
6 Niemcewicz.
7 De Thou, p. 510.
8 Ibid.
9 Istvanfi.
10 De Thou, p. 510.
11 De Thou, p. 510 ; Istvanfi.
12 Beyerlinck, t. II, p. 228.
13 De Thou, p. 510 ; Istvanfi, p. 398.
14 Niemcewicz.
15 De Thou, p. 510 ; Niemcewicz.
16 Heidenstein, p. 304 ; Niemcewicz.
17 Heidenstein, p. 315.
18 Heidenstein, p. 316.
19 Ibid.
20 Niemcewicz.
21 Niemcewicz.
22 Vezi Montreux, p. 514, cele vorbite în sfat.

23 Niemcewicz ; Heidenstein, p. 316.

24 La 1 oct. Zamoisky trecu cu armia lui Nistru și sosi a doua zi la Hotin, care se închină de popor la marele cancelar, și puse acolo comandant pe graful Beltzen cu o garnizoană. Cinci zile dup-aceea, el merse la Iași, rezidența Moldaviei, unde fu priimit cu multă cinste. Craiul Poloniei trimise prin contele Lyblin încă 1 500 călăreți și 2 mii pedestrași, oameni cu curagiu (*Hist. von den Empörungen*, p. 76).

25 Heidenstein, p. 317 ; Niemcewicz.

26 Heidenstein, p. 315 ; Niemcewicz.

27 Guerrin, p. 192.

28 Heidenstein, p. 317 ; Niemcewicz.

29 Heidenstein, p. 317.

30 Ureche, p. 205 ; Heidenstein, p. 317 ; Bohomolec.

31 Heidenstein, p. 317 ; Bohomolec ; Niemcewicz.

32 Niemcewicz ; Heidenstein, p. 317.

33 Letopisețul vornicului Ioan Neculce.

34 Heidenstein, p. 317.

35 Miron Costin.

36 Heidenstein, p. 318 ; Niemcewicz.

37 Heidenstein, p. 318 ; Niemcewicz.

38 Niemcewicz.

39 Heidenstein, p. 318 ; Niemcewicz.

40 Montreux, p. 584 ; De Thou, p. 540 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 76.

41 Montreux, p. 584 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 76.

42 De Thou, p. 540.

43 Miron Costin ; *Hist. von den Empörungen*, p. 76.

44 De Thou, p. 540.

45 Niemcewicz.

46 Miron Costin. Numărul oștirei tătare e încă nehotărît. Cronicarii poloni, ni se pare cu esagerație, îl urcă la 70 mii. Hanul, în scrisoarea sa către Zamoisky, spune că vine cu 20 mii numai. Iar alți autori pun numărul oastei tătărești de 30 mii (Guerrin, p. 192).

47 Senkowski.

48 Beyerlinck, p. 229.

49 Niemcewicz.

50 Naima ; Seadedin ; Hammer, p. 280.

51 Miron Costin.

52 Niemcewicz.

53 Miron Costin.
54 Niemcewicz.
55 Miron Costin ; Niemcewicz.
56 Heidenstein ; Niemcewicz.
57 Montreux, p. 580.
58 Ibid.
59 Niemcewicz ; Heidenstein, p. 322 ; Piasețki, p. 128.
60 Ibid.
61 Miron Costin.
62 Niemcewicz.
63 Ibid. „La 13 oct., cancelerul strînse armia ca să-i vestească că tătarii vin cu gloata. Mulți se speriară și cerea să se întoarcă în Polonia ; mulți încă preferară a muri cu dînsul, decît a fugi înaintea dușmanului. Îndată cancelerul alese un loc pe țermul apei și întări tabăra cu o baricadă de cară. Într-aceea sosi un cazac din partea șefului tătar, cu un bilet cu această coprindere : «Tu, cîine bătrîn, daca ești un viteaz războinic, nu fugi de mine, căci în trei zile voi fi negreșit lîngă tine !» Același cazac aduse o scrisoare de la sangiacul de Tighina, care se zicea că e pașă în Moldova și Valahia, care îi zicea că sultanul dedese țările întregi ale Valahiei și Moldovei la tătari, pentru bunele lor slujbe ; că el, Zamoisky, trebuie îndată să încalece, să iasă înaintea hanului, a se umili și pleca și să atingă cu fruntea lui picioarele lui, nefiind alt mijloc de scăpare pentru dînsul. În 18 oct., tătarii sosiră pînă în tabăra polonilor, dar să traseră îndată. În 20 se întoarseră 10 mii tătari asupra taberii polone, împotriva cărora întoarseră artileria cea mare și pentru a doua oară fură puși în fugă și răsipiți. A doua zi tătarul ceru o armistiție spre a se înțelege de pace, care fu priimită. Se făcu o învoire pe șase luni și tătarul se învoi a da steagul său de domnie lui Ieremia, pentru dragostea craiului Poloniei. Din partea tătarilor rămaseră pe loc mai mult de 3 mii, din care mulți însemnați. Numărul tătarilor se urca pînă la 70 mii, cu femei și copii. Sangiacul de Teghina avea 8 mii cu dînsul. Mulți din tătari se întoarseră la Torna și cancelerul lăsă o mie călăreți în Moldova, și cu ceilalți 18 mii el plecă dupe cazaci, ca să-i supuie și să prinză pe trădătorul Nalipo-Waica“ (*Hist. von den Empörungen*, p. 77).
64 Niemcewicz.
65 Miron Costin.
66 Ibid.
67 Heidenstein, p. 322 ; Piasețki, p. 128 ; Niemcewicz.
68 Senkowski.

69 Miron Costin.

70 Scrisoarea hanului către regele Poloniei, în Reusner ; Montreux, p. 594.

71 Niemcewicz.

72 Miron Costin ; (patru mii după Piasețki).

73 Miron Costin ; Niemcewicz.

74 Miron Costin.

75 Scrisoarea hanului către regele Poloniei.

76 Montreux, p. 594 ; Campana, *Hist.*, p. 900.

77 Montreux, p. 594.

78 De Thou, p. 542 ; Campana, *Hist.*, t. II, p. 897, dă copie de scrisoarea împăratului.

79 Montreux, p. 590.

80 Reusner, p. 170.

81 Ibid. ; Montreux, p. 590.

82 Montreux, p. 584.

83 Dantiscani, p. 145 ; Montreux, p. 584.

84 Cron. rom., *Mag. ist.*, t. IV, p. 284.

85 Istvanfi, p. 416.

86 Heidenstein, p. 323 ; Niemcewicz.

87 Miron Costin.

88 Heidenstein.

89 Miron Costin.

90 Heidenstein.

91 Heidenstein ; Niemcewicz.

92 Miron Costin.

93 Heidenstein, p. 323 ; Niemcewicz.

94 Heidenstein, p. 323.

95 Heidenstein, p. 323 ; Istvanfi, p. 416 ; Miron Costin.

96 Miron Costin.

97 Heidenstein, ibid : Niemcewicz.

98 Istvanfi.

99 Heidenstein ; Niemcewicz.

100 Istvanfi, ibidem.

101 Fortiter, quam potuit ; Istvanfi, ibidem.

102 Istvanfi ; Montreux, p. 587.

103 „Sed tandem a suis et ab infesta fortuna desertus" : Istvanfi.

104 Heidenstein ; Niemcewicz.

105 Heidenstein.

106 Istvanfi, ibid. ; Heidenstein, ibid.

107 Istvanfi, ibid.
108 Heidenstein.
109 Heidenstein.
110 Piasețki, p. 152.
111 Istvanfi, p. 416.
112 Heidenstein; Niemcewicz; Istvanfi; Miron Costin.
113 Istvanfi.
114 Heidenstein; Niemcewicz.
115 Miron Costin.
116 Istvanfi, p. 416; Miron Costin.
117 Ibid.
118 Istvanfi, ibid.
119 Ossat, t. I, p. 226.
120 Niemcewicz; *Hist. von den Empörungen*, p. 61.
121 Vezi scrisoarea în Reusner, *Ep. Turc.*, p. 171—176.
122 Piasețki, anul 1595; Niemcewicz; Ossat, t. I, p. 197.
123 Istvanfi.
124 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 176.
125 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 182.
126 Ibid., p. 184.
127 Walther; Stavrinos.
128 Stavrinos.
129 Walther.
130 Ibid.
131 Guerrin, p. 171.
132 Walther.
133 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 101.
134 Bethlen, t. IV, p. 14; Katona, p. 274; Frachetta, p. 45.
135 Bethlen, ibid.
136 De Thou, p. 570.
137 Montreux, p. 596; Ortelius, p. 301; *Hist. von den Empörungen*, p. 83.
138 Walther.
139 Ibid.
140 Walther; Guerrin, p. 215; Ortelius, p. 304.
141 Guerrin, ibid.
142 Ortelius, p. 304.

143 Walther.

144 Campana, p. 51.

145 Ortelius, p. 304.

146 Walther.

147 Guerin, p. 228 ; *Hist. von den Empörungen*, p. 86.

148 Walther.

149 Cron. rom., în *Mag. ist.*, t. IV, p. 285 ; Guerrin, p. 287 ; De Thou, t. XII, p. 587 ; Iansonius.

150 Cron. rom., ibid.

151 Guerrin, ibid.

152 De Thou, p. 570

153 Montreux, p. 596.

154 *Die Warhaftige neue Zeitung.*

155 Tomasi, p. 36.

156 De Thou, p. 574 ; *Die Warhaftige neue Zeitung.*

157 Tomasi, p. 36.

158 Naima ; Hammer, t. II, p. 282.

159 Jouannin, p. 179.

160 Naima ; Hammer, t. II, p. 283.

161 Hammer, p. 283.

162 Sagredo, p. 743 ; Sacy, t. II, p. 135.

163 Sagredo, p. 743 ; Hammer, p. 283.

164 Sacy, t. II, p. 136 ; Sagredo, p. 744 ; De Thou, p. 578 şi 579.

165 De Thou, p. 579 ; Sagredo, p. 744.

166 De Thou, t. XII, p. 548.

167 Montreux, p. 615.

168 De Thou, p. 581.

169 Tomasi, p. 44.

170 De Thou, p. 581.

171 Montreux, p. 625.

172 De Thou, p. 582 ; Montreux, p. 625.

173 Hammer, t. II, p. 283.

174 Tomasi, p. 48.

175 Montreux, p. 625.

176 Montreux, p. 625 ; De Thou, p. 586.

177 Guerrin, p. 288 ; De Thou, p. 586 ; Montreux, p. 625 ; Iansonii

178 Cron. rom., *Mag. ist.*, t. IV, p. 285.

179 Ibid., p. 286.

180 Jouannin, p. 179.

181 Sacy, t. II, p. 141.

182 Hammer, p. 285 ; De Thou, p. 582 şi 583 ; Sacy, p. 141 ; Sagredo, p. 780.

183 Cr. r., *Mag.*, t. IV, p. 288.

184 Ibid., Walther.

185 Cron. rom., *Mag.*, t. IV, p. 288.

186 Ibid.

187 Walther ; Cr. r., *M.*, t. IV, p. 286 ; D'Ambry, p. 846 ; Baudier, p. 580.

188 Walther ; D'Ambry, p. 846 ; Baudier, p. 580—581.

189 Guerrin, p. 333 ; Ortelius, p. 344.

190 Cr. r., *M.*, t. IV, p. 286 ; Kogălniceanu, p. 168.

191 Guerrin, p. 333 ; Montreux, p. 641 ; Ortelius, p. 344.

192 Cr. r., ibid.

193 Ibid.

194 Guerrin, p. 333.

195 Ortelius, p. 354.

196 Guerrin, p. 333 şi 334 ; Ortelius, p. 344. Mihai-Vodă merse în Transilvania să roage pe Sigismund ca să continueze războiul cu turcii, zicînd că nici o provinţie nu e mai espusă şi mai trebuincioasă la război ca Valahia. Prinţul îi răspunse că priimeşte cu bucurie voinţa sa şi că o va împărtăşi împăratului. Mihai îi dete un boier al său, ca să meargă la împărăţie să facă aceeaşi rugăciune ce a făcut prinţului Sigismund (Herrera, p. 719).

197 Tomasi, p. 53 ; Spontoni, p. 48.

198 Cr. r., *M.*, t. IV, p. 287.

199 Guerrin, p. 334 ; De Thou, t. XIII, p. 187.

200 Engel, p. 243.

201 Tomasi, p. 57.

202 Engel, p. 243.

203 Tomasi, p. 57.

204 De Thou, p. 187.

205 Tomasi, p. 37.

206 Walther.

207 Tomasi, p. 57.

208 Walther.

209 Tomasi, p. 74.

210 A cita în notă aci titlu lui Mircea după hrisovul adus de Fotino.

[„Drept-credinciosul întru Hristos Dumnezeu, pietosul și iubitorul de Dumnezeu Mircea cel Mare, domn cu mila lui Dumnezeu și singur stăpînitor a tot pămîntul Ungro-Vlahiei și de dincolo de Munții Carpați, pînă la pămîntul tătărăsc, Herțog (duce) Almașului și Făgărașului, domn al Banatului despre apus, stăpînitor amîndelor laturi ale Dunării pînă la Marea Neagră și domn cetății Dîrstorului și al tuturor țărilor și orașelor pînă la hotarele Adrianopolei."]

211 Hammer, t. II, p. 114.

212 De Thou, t. XIII, p. 187 și 293.

213 Istvanfi, p. 434 ; Spontoni, p. 56.

214 Istvanfi, p. 434.

215 Bethlen, t. IV, p. 35.

216 Bethlen, t. IV, p. 35.

217 De Thou, t. XIII, p. 187.

218 Bethlen, ibid.

219 De Thou, p. 157.

220 Montreux, p. 655 ; Tomasi, p. 53.

221 Bethlen, t. IV.

222 Bethlen, t. IV.

223 Istvanfi, p. 439 ; Bethlen ; Spontoni, p. 55.

224 Hammer, t. II.

225 Katona, p. 397.

226 Tomasi, p. 53 ; Montreux, p. 647 ; Frachetta.

227 Hammer, t. III, p. 288. Vezi Frachetta, p. 115, Tomasi, p. 53, și Ossat, despre tratațiile împăratului și lui Sigismund cu turcii atunci.

228 Vezi în Montreux, p. 642.

229 De Thou, t. XII, p. 187.

230 Walther ; Engel, p. 243.

231 *Mag. ist.*, t. I, p. 234.

232 De Thou, t. XIII, p. 180—182.

233 Walther.

234 Ibid.

235 Stavrinos ; *Mag ist.*, t. I, p. 234.

236 Hammer, t. II, p. 294. Polonii încheiaseră acum pacea cu turcii. Aceştia trimiseseră un agiutor de oaste lui Ieremia, spre a putea rezista lui Mihai. Prin mijlocirea ambasadorului englez, turcii făcea feliuri de făgăduieli mari lui Mihai, numai să se lepede de prieteşugul transilvanului şi să asculte de turci (Herrera, p. 735)

237 Bethlen, t. IV, p. 160.

238 Bethlen, t. IV, p. 63—64 ; Istvanfi, p. 437.

239 Bethlen, t. IV, p. 64.

240 Istvanfi, p. 439.

241 Bethlen, t. IV, p. 65 ; Istvanfi, p. 440

242 Bethlen, t. IV, p. 65.

243 Bethlen, t. IV, p. 65—66.

244 Ibid., p. 67.

245 Bethlen, t. IV, p. 67—68.

246 Bethlen, t. IV, p. 64.

247 Bethlen, t. IV.

248 De Thou, t. XIII, p. 294.

249 De Thou, t. XIII, p. 295.

250 De Thou, p. 295.

251 Sacy, t. II, p. 480 şi 143.

252 Istvanfi, p. 444.

253 Originalul acestui tractat în latineşte se află tipărit în Pray, *Annales veteres Hunnorum* etc., p. 155—158.

254 Pray, p. 156. Acest autor dă asemenea şi jurămîntul lui Mihai-Vodă în latineşte.

255 Sacy, t. II, p. 147.

256 De Thou, t. XIII, p. 295.

257 Bethlen, t. IV, p. 132.

258 Spontoni, p. 61.

259 Bethlen, t. IV, p. 132.

260 Spontoni, p. 60.

261 De Thou, t. XIII, p. 295 ; Tomasi, p. 61.

262 Istvanfi, p. 446 ; Bethlen, t. IV, p. 159.

263 Tomasi, p. 61.

264 Istvanfi, p. 446.

265 De Thou, p. 295 și 296.

266 Spontoni, p. 62 ; Tomasi, p. 61.

267 De Thou, t. XIII, p. 296.

268 Istvanfi, p. 447.

269 De Thou, t. XIII, p. 296.

270 Bethlen, t. IV, p. 161.

271 Tomasi, p. 61.

272 Bethlen, t. IV, p. 162.

273 Bethlen, t. IV, p. 84.

274 Istvanfi, p. 447.

275 Istvanfi, p. 452 ; Tomasi, p. 65 ; Spontoni, p. 66 ; De Thou, p. 297.

276 Bethlen, t. IV, p. 164 și 171 ; Engel, p. 246.

277 Tomasi, p. 65.

278 *Mag. ist.*, t. IV, p. 289.

279 Tomasi, p. 65.

280 Engel, p. 246.

281 Seadedin ; Hammer, t. II, p. 290 și 299 ; *Mag. ist.*, t. IV, p. 289.

282 Seadedin.

283 *Mag. ist.*, t. IV, p. 290 ; D'Ambry, p. 849.

284 Seadedin.

285 *Mag. ist.*, t. IV, p. 290.

286 *Mag. istoric*, t. IV, p. 291.

287 Bethlen, t. IV, p. 173 ; D'Ambry, p. 849. Vezi în Bisselie mai multe amărunte.

288 Bethlen, ibid.

289 Hammer, t. II, p. 290.

290 Tomasi, p. 61.

291 De Thou, t. XIII, p. 326.

292 De Thou, t. XIII, p. 327.

293 *Mag. ist.*

294 De Thou, t. XIII, p. 397.

295 Istvanfi, p. 452.

296 De Thou, p. 297.

297 Istvanfi, p. 452.

298 Tomasi. p. 79.
299 De Thou. t. XIII, p. 297.
300 Istvanfi, p. 452.
301 De Thou, t. XIII, p. 298.
302 Istvanfi, p. 452.
303 De Thou, p. 327.
304 Istvanfi, p. 452.
305 De Thou, p. 328 şi 329.
306 *Mag. ist.*, t. IV, p. 291.

CARTEA A PATRA

1 Gerando, *La Transylvanie*, Paris, 1845, t. I, p. 35.

2 *Magazinul istoric*, t. I, p. 19 ; t. III, p. 97.

3 Vezi diplomele lui Andrei II din anul 1211 şi 1222.

4 Katona, t. X, p. 375.

5 Tomasi, p. 75.

6 Istvanfi, p. 452.

7 De Thou, t. XIII, p. 329 ; Ortelius, p. 433.

8 „Solita mobilitate instabilis animi" (Istvanfi, p. 452).

9 Istvanfi, p. 452 ; De Thou. p. 329 ; Bethlen, t. IV, p. 248 ; Ortelius, p. 433.

10 Istvanfi, ibid.

11 Bethlen, t. IV, p. 248.

12 De Thou, t. XII, p. 330.

13 Ibid. ; Ortelius, p. 432 ; Doglioni, *Theatro de'principi*, t. II, p. 744.

14 Spontoni, p. 83.

15 De Thou, t. XIII, p. 330.

16 Tomasi, p. 76.

17 Ossat, t. II, p. 74.

18 De Thou, t. II, p. 503.

19 Spontoni, p. 52.

20 Tomasi, p. 75 ; Spontoni, p. 86.

21 Spontoni, p. 86 ; Bethlen, t. IV, p. 249 ; Istvanfi ; Tomasi, p. 76.

22 De Thou, p. 330.

23 Tomasi, p. 77.

24 De Thou, t. XIII, p. 331 ; Bethlen, t. IV, p. 269 ; Ortelius, p. 445 ; *Staat von Siebenbürgen* etc. ; Doglioni, t. II, p. 744.

25 Bisselie.

26 Bethlen, t. IV, p. 269—273.

27 Cronica lui Fuchsie.

28 Bisselie, t. XI.

29 Spontoni, p. 88.

30 Bethlen, t. IV, p. 279 ; Istvanfi, p. 452.

31 „Amicitiam et boni vicini officium sollicitando eademque vicissim ab illo expetendo" (Istvanfi, p. 452).

32 Bethlen, t. IV, p. 283.

33 Bisselie, t. XI ; Guerrin, p. 495.

34 Cronica lui Fuchsie.

35 Spontoni, p. 89.

36 Bethlen, t. IV, p. 289.

37 Bethlen, t. IV, p. 289 ; Istvanfi, p. 452.

38 Bethlen, t. IV, p. 291—296.

39 Ibid., p. 296.

40 Bethlen, t. IV, p. 299 ; Istvanfi, p. 453.

41 Ibid., p. 209.

42 Bisselie.

43 Bethlen, t. IV, p. 303—304.

44 Istvanfi, p. 452 ; Bethlen, t. IV, p. 288 ; Piasecius, p. 205 ; Engel, t. I, p. 249.

45 „Nonquam erit bona spina, licet mittatur de Roma" (Piasecius, p. 200).

46 Ibid.

47 Bethlen, t. IV, p. 304—310.

48 Ibid., Istvanfi, p. 452.

49 Bethlen, t. IV, p. 317.

50 Bethlen, t. IV, p. 314—317.

51 Bethlen, t. IV, p. 319.

52 Lazaro Soranzo, p. 147.

53 A cita pe Campana, p. 49.

54 Istvanfi, p. 453 ; Bethlen, t. IV, p. 320.

55 Istvanfi, p. 453.

56 Bethlen, t. IV, p. 322.

57 Bethlen, t. IV, p. 322.

58 Bethlen, t. IV, p. 323—326.

59 Ibid., p. 326.

60 Bethlen, t. IV.

61 Bethlen, t. IV.

62 Bethlen, t. IV. După scrierea lui Ioan Csindi, ungur vestit, ce slujea atunci în oastea lui Mihai-Vodă.

63 *Mag. ist.*, t. IV, p. 292 ; Bethlen, t. IV, p. 329.

64 Bisselie.

65 Bethlen, t. IV, p. 330. După analistul Ştefan Szamosközy.

66 Bethlen, t. IV, p. 330—332.

67 Cronica lui Fuchsie. p. 100.

68 Seivert, p. 186 şi 187.

69 Bethlen, t. IV. p. 332.

70 Bethlen, t. IV, p. 337—339.

71 Bethlen, t. IV, p. 339 ; Engel, t. I, p. 251.

72 Bethlen, t. IV, p. 340.

73 De Thou, t. XIII. p. 331 ; Guerrin, p. 495 ; Ortelius, p. 452 ; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 160.

74 Cr. română, *Mag. ist.*, t. IV, p. 293.

75 Bethlen, t. IV, p. 343.

76 Bethlen, t. IV, p. 343.

77 Bethlen, t. IV, p. 344.

78 Ibid.

79 Cronica lui Fuchsie.

80 Bethlen, t. IV, p. 345, 346—347.

81 Istvanfi, p. 483.

82 Bethlen, t. IV, p. 347.

83 Ibid. ; Cronica lui Fuchsie.

84 Bethlen, t. IV, p. 347.

85 Bethlen, t. IV, p. 355.

86 Cronica lui Fuchsie.

87 Bethlen, t. IV, p. 356.

88 Cronica lui Fuchsie.

89 Bethlen, t. IV, p. 358.

90 Cronica lui Fuchsie.

91 Ibid.

92 Bethlen, t. IV, p. 356.

93 Cronica lui Fuchsie.

94 Ibid.

95 Bethlen, t. IV, p. 358.

96 Cronica lui Fuchsie.

97 Cronica lui Fuchsie.

98 Ibid.

99 Bethlen, t. V, p. 357.

100 Cronica lui Fuchsie.

101 Bisselie, t. XI ; Ortelius, p. 452.

102 Bethlen, t. IV, p. 359.

103 Bethlen, t. IV, p. 349.

104 Cronica lui Fuchsie.

105 Bethlen, t. IV, p. 352.

106 Istvanfi, p. 453.

107 Bethlen, t. IV, p. 352.

108 Cronica lui Fuchsie.

109 Bethlen, t. IV, p. 352.

110 Ibid., p. 354.

111 Cronica lui Fuchsie.

112 Bethlen, t. IV, p. 360.

113 Istvanfi.

114 Bethlen, t. IV, p. 362.

115 Cronica lui Fuchsie.

116 Bethlen, t. IV, p. 363.

117 Bethlen, t. IV, p. 363. Acest autor greşeşte puind aci numele lui Baba Novac, în locul lui Radu Buzescu şi banul Udrea. Novac cu haiducii săi intrase în Ardeal împreună cu Mihai-Vodă.

118 *Mag. istoric*, t. IV, p. 293.

119 Ibid.

120 Bethlen, t. IV, p. 366.

121 Bethlen, t. IV, p. 367 ; Istvanfi, p. 453.

122 Bethlen, t. IV, p. 367.

123 Cronica lui Miron Costin, p. 220.

124 De Thou, t. XIII, p. 352.

125 Istvanfi, p. 453.

126 Un analist ungur, anume Szamoskőzy, martor de față, citat de Bethlen, vorbește astfel despre numărul oștilor lui Mihai-Vodă : „Este anevoie de-a spune acurat cîte oști era, căci căpeteniile însiși n-o știa : fiecare după patima sa ridica sau scădea numărul cum vrea. Românii însuși, care vor să se arate mai curajoși, arăt un număr necrezut de mic. Iar noi, fără patimă, vom arăta aceea ce am văzut cu ochii noștri. Acei ce vorbesc mai mult urcă la 30 mii pedestrași și călăreți numărul ostașilor lui Mihai. Acei ce spun mai puțin, 20 mii. Românii spun numai 8 mii. Acei ce țin mijlocul spun 25 mii. Atîta sau mai atîta mi să pare a fi mai de crezut. Acei ce pun mai mult sau mai puțin fac abuz de calcul și fără cuvînt se arată darnici în cifre. Nimeni nu poate tăgădui că aceasta fu un potop mare de oameni, ca cum toată Țara Românească, smulsă de la vetrile sale, căzuse peste noi. O parte mare era volontiri, ce alergaseră la dînsul trași prin nădejdea d-a putea prăda, și nu atît puterea lor reală, cît mulțimea lor insufla groază.

Este încă de sigur (certain) că Mihai-Vodă își adăogă numărul oștilor sale, după ce a intrat în Ardeal, atît pentru că mulți de la sine alerga în tabăra lui, împinși de nădejdea pradei, cît și pentru că Mihai, în toate părțile pe unde trecea, poruncea să proclame, într-o parte și într-alta, că el va privi ca dușman și își va răzbuna ca de un asemenea pe oricine care, fiind în stare a purta armele, nu va urma înarmat oastea sa. El lucra într-acest chip atît ca să sperie duhurile cu mulțimea, cît spre a nu lăsa în spate-i nimic din care să se poată organiza batalioane. Aceea ce, la vedere, mărea oastea voievodului era un număr foarte mare de cară, pe care, împotriva unei strașnice porunci a domnului, fiecare tîra cu sine, precum făcuse voievodul și toți boierii, purtînd nevestele, copiii, toată starea și avuția, ca cum ar fi avut de gînd de a schimba pentru totdauna pămîntul de locuință ; pricina era căci se temeau ca, în lipsa domnului și a armiei din țară, turcii sau tătarii să nu cumva să năvălească spre a o prăda" (Bethlen).

Despre armia lui Andrei, analiștii unguri o scad peste măsură, făcînd-o de 9 mii ; alții încă numai de 5 mii. Dar mai mulți istorici și analiști streini, precum : De Thou, t. XIII, p. 352, Guerrin, p. 497, Ortelius, p. 453, Bisselie etc. o fac de 25 mii. Istvanfi, asemenea, zice că numărul oștilor era mai deopotrivă de ambe părțile.

Dar aceasta să lămurește că, deși poate a fost oastea românească mai mare decît cea ungurească, deosibirea însă era neînsemnată.

127 De Thou, p. 352 ; Guerrin, p. 495 ; Ortelius, p 452.

128 Bethlen, t. IV, p. 368—375.

129 Ibid., t. IV, p. 375.

130 *Mag. ist.*, t. IV, p. 293.

131 Bethlen, t. IV, p. 367—377 ; De Thou, p. 352 ; Guerrin, p. 495 ; Ortelius, p. 452.

132 Bethlen, t. IV, p. 377.

133 Ibid. ; Istvanfi, p. 453.

134 De Thou, p. 332 ; Guerrin, p. 495 ; Ortelius, p 452 ; Wicquefort, p. 779.

135 Bethlen, t. IV, 378.

136 Bethlen, t. IV, p. 379.

137 Stavrinos ; Bethlen, t. IV, p. 381.

138 Bethlen, t. IV, p. 380—381.

139 *Mag. ist.*, t. IV, p. 293 ; Bethlen, t. IV, p. 381 ; Istvanfi ; Bisselie și alții.

140 Bethlen, t. IV, p. 382 ; Engel, t. I, 253. *Die neueröffnete ottomanische Pforte*, p. 339.

141 Wicquefort, p. 799 ; De Thou, p. 332 ; Bethlen, t. IV, p. 383 ; Guerrin, p. 495 ; Ortelius, p. 497.

142 Bethlen, t. IV, p. 384 ; Wicquefort, p. 779.

143 Piasecius, p. 205.

144 De Thou, p. 332.

145 Bethlen, t. IV, p. 384 ; Wicquefort, p. 779.

146 De Thou, p. 332 ; Guerrin, p. 495 ; Ortelius, p. 452 ; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 161.

147 De Thou, p. 332.

148 Bethlen, t. IV, p. 390—394.

149 Bethlen, t. IV, p. 395.

150 „Baba Novac, quoque famosus id temporis dux" (Bethlen, t. IV, p. 363).

151 Bethlen, t. IV, p. 396 ; Stavrinos.

152 Bethlen, t. IV, p. 396.

153 Stavrinos.

154 Bethlen, t. IV, p. 396.

155 Stavrinos.

156 Guerrin, p. 495 şi 497 ; Ortelius, p. 452 şi 453.

157 De Thou, p. 333.

158 Bisselie.

159 Bisselie.

160 Bisselie.

161 Guerrin, p. 497 ; Ortelius, p. 453.

162 Bisselie.

163 Tomasi, p. 80 ; Bethlen, t. IV, 397 ; Bisselie ; Spontoni.

164 Bethlen, t. IV, p. 397 ; Bisselie.

165 Bethlen, t. IV, p. 397.

166 Bethlen, t. IV, p. 397 şi 398.

167 Bethlen, t. IV, p. 399—402.

168 Stavrinos.

169 Bethlen, t. IV, p. 401.

170 Bethlen, t. IV, p. 401—405.

171 *Mag. ist.*, t. IV, p. 218.

172 Bethlen, t. IV, p. 405.

173 Bethlen, t. IV, p. 408.

174 Betheln, t. IV. p. 406—407 ; Spontoni, p. 91 ; Tomasi, p. 80.

175 Bethlen, t. IV, p. 407.

176 Tomasi, p. 80 ; Spontoni, p. 91.

177 Bethlen, t. IV, p. 409.

178 Tomasi, p. 80.

179 Bethlen, t. IV. p. 410 ; Istvanfi, p. 453.

180 Ibid. ; Tomasi, p. 81.

181 Bethlen, t. IV. p. 410 ; Istvanfi, p. 453.

182 Bethlen, t. IV, p. 418.

183 Guerrin, p. 97 ; Ortelius, p. 454 ; Bisselie, t. XII ; De Thou, p. 335. După Bethlen, p. 425, însă, numai 32 tunuri găsiră ai noştri în tabără.

184 Bethlen, t. IV, p. 419.

185 Guerrin, p. 97 ; Ortelius, p. 454. După aceşti autori, morţii lui Mihai nu trecea peste 200 oameni, aceea ce e anevoie de crezut, într-o luptă aşa de lungă şi înverşunată. Bethlen pretinde că din ambe părţi împreună periră 2 000 ostaşi, Istvanfi spune că din oastea cardinalului periră numai 1 118 ostaşi. De Thou şi Bisselie

numără 3 000 oameni perduți de Andrei. Apoi Montreux esagerează acest număr, urcîndu-l la 12 mii.

186 Bethlen, t. IV, p. 421.

187 Bethlen, t. IV, p. 422 ; Istvanfi, p. 453.

188 Bethlen, t. IV, p. 422.

189 Ibid., p. 420.

190 Bethlen, t. IV, p. 420.

191 Ibid., t. XIII, p. 421.

192 De Thou, p. 333 ; Ortelius, p. 454 ; Guerrin, p. 498 ; Bisselie.

193 Bethlen, t. IV, p. 425.

194 De Thou, p. 333 ; Guerrin, p. 459 ; Ortelius, p. 454 ; Bisselie.

195 Bethlen, t. IV, p. 427.

196 Ibid., p. 431.

197 Ortelius, p. 454 ; Guerrin, p. 497.

198 Ibid.

199 Bethlen, t. IV.

200 Ibid.

201 Ibid.

202 Guerrin, p. 499 ; Ortelius, p. 455.

203 Bethlen, t. IV.

204 Guerrin, p. 499 ; Ortelius, p. 455.

205 Cronica lui Fuchsie ; *Mag. ist.*, t. II. Noi nu cunoaştem bine care a fost natura legămintelor dinainte între împărat și Mihai despre Ardeal. Este însă prea de crezut că acest titlu Mihai nu şi l-a luat de la sine și că Austria i-l făgăduise.

206 Gerando, t. II, p. 22.

207 Bethlen, t. IV.

208 Istvanfi, p. 454.

209 Bethlen, t. IV.

210 Istvanfi, p. 454.

211 Bethlen, t. IV, 437—443.

212 Bethlen, t. IV, 443—449.

213 Bethlen, t. IV.

214 Bethlen, t. IV, p. 451 ; Istvanfi, p. 454.

215 Bethlen, t. IV, p. 452.

216 Spontoni, p. 91.
217 Bethlen, t. IV, p. 453.
218 Ibid. ; Istvanfi, p. 454.
219 Tomasi, p. 81 ; Spontoni, p. 91.
220 Bethlen, t. IV, p. 454.
221 Ibid. ; Istvanfi, p. 454 ; Tomasi, p. 81.
222 Tomasi, p. 81.
223 Istvanfi, p. 454 ; Tomasi, p. 81.
224 Tomasi, p. 81.
225 Bethlen, t. IV, p. 454.
226 Tomasi, p. 81.
227 Ortelius, p. 456.
228 Bethlen, t. IV, p. 455.

229 Gerando, t. II, p. 22. Analiştii contimporani să deosebesc asupra zilii în care Andrei fu ucis. Timon şi Alexandru Dubokay pomenesc de ziua de 31 oct. Ortelius o pune la 9 noiemvrie, iar Bisselie tocmai la 20 noiemvrie. Noi am urmat pe Bethlen, care o pune şase zile după bătălia de la Sibiu, adică în noaptea de 3 spre 4 noiemvrie, socotind această dată, după potrivirea ce am făcut cu altele, ca cea mai adevărată.

230 După Bethlen, iar după Istvanfi, de 33 ani.
231 Bethlen, t. IV, p. 456 ; Istvanfi, p. 454.
232 Bethlen, t. IV, p. 477—480.
233 Bethlen, t. IV, p. 458—459.
234 Ibid., p. 459.
235 Bethlen, t. IV, p. 460.
236 Ortelius, p. 456.
237 Bethlen, t. IV, p. 460.
238 Ibid., p. 461.
239 Bethlen, t. IV, p. 461—463.
240 Ibid., p. 462.
241 Bethlen, t. IV, p. 468.
242 Bethlen, t. IV, p. 468.
243 Stavrinos.
244 Bethlen, t. IV, p. 468 ; Ortelius, p. 461.
245 Stavrinos.
246 Bethlen, t. IV, p. 468.

247 Tomasi, p. 81.

248 *Magazin istoric*, t. IV, p. 295

249 Bethlen, t. IV.

250 Bethlen, t. IV.

251 Bethlen, t. IV.

252 Bethlen, t. IV, p. 469.

253 Cronica lui Fuchsie ; Guerrin, p. 508 şi 509

254 Ibid.

255 Bethlen, t. IV, p. 470. Vezi acest act în *Mag. ist.*, t. II, p. 358.

256 Bethlen, t. IV, p. 471.

257 Bethlen, t. IV, p. 472 şi 473.

258 Bethlen, t. IV, p. 474—477.

259 Bethlen, t. IV, p. 462 ; Ortelius, p. 456

260 Guerrin, p. 502 ; Ortelius, p. 456 ; Bethlen, p. 462.

261 Ossat, t. II, p. 122.

262 Katona, t. XXVII, p. 600.

263 Ossat, t. II, p. 122 ; Bethlen, t. IV, p 467 şi 468.

264 Guerrin, p. 500 ; Ortelius, p. 455.

265 Guerrin, p. 507 ; Ortelius, p. 458 şi 459

266 Guerrin, p. 500 ; Ortelius, p. 459 ; Beyerlinck, t. II, p. 262.

267 Guerrin, p. 502.

268 Guerrin, p. 501 ; Ortelius, p. 455 ; Bisselie ; De Thou, p 334.

269 Spontoni, p. 95 ; Bisselie.

270 Spontoni, p. 58, 59 şi 336 şi 337 ; Sirtori ; Bayle, t. IV, p 495. Basta e autorul a două scrieri despre arta militară ; 1 *Maestro di Campo generale*, Veneţia, 1606, in-4° ; 2. *Governo della Cavalleria leggiera*, Francfort, 1612, in-fol. Cea dintîi din aceste scrieri se află în Biblioteca de la Sf. Sava în Bucureşti, împodobită cu un portret a lui Basta ; cea de a doua am găsit-o în Biblioteca Naţională din Paris.

271 Ortelius, p. 460.

272 De Thou, p. 356.

273 Bisselie.

274 Guerrin, p. 510 ; Ortelius, p. 460.

275 De Thou, p. 335.

276 Guerrin, p. 510 ; Ortelius, p. 459.

277 De Thou, p. 335.

278 Istvanfi, p. 454.

279 *Mag. istoric,* t. IV, p. 295.

280 Ortelius, p. 461.

281 Ortelius, p. 462 ; Bethlen, t. IV, p. 483 ; Guerrin, p. 502.

282 De Thou, p. 334 ; Doglioni, t. II, p. 745.

283 Spontoni, p. 95 și 96.

284 Bethlen, t. IV, p. 484.

285 Cronica lui Fuchsie.

286 Bethlen, t. IV, p. 45.

287 „Mihail, Voievodu Țării Românești, Consilierul majestății sale imperiale, crăiesc locoțiitor al Ardealului și general căpitan peste armia din părțile cele dincoace de Ardeal, dobîndind de la Dumnezeu biruință prin veghere, virtute și arme, 1600." Acest titlu dovedește că această medalie nu s-a tăiat după coprinderea Moldovei, precum au bănuit unii din istorici.

288 Joachim, *Das neueröffnete Münz-Kabinet.*

289 Cronica lui Fuchsie.

290 De Thou, p. 508 ; Doglioni, t. II, p. 745.

291 Cronica lui Fuchsie.

292 De Thou, p. 508.

293 Spontoni, p. 97.

294 De Thou, p. 508.

295 Ortelius, p. 463.

296 Cronica lui Fuchsie ; Bethlen, t. IV, p. 486 ; De Thou, p. 508.

297 De Thou, p. 509.

298 Bisselie.

299 Bethlen, t. IV, p. 487.

300 Acest act, spune Bethlen, care cel dintîi l-a scos la lumină, era scris pe parșemin și se afla în păstrare în biblioteca lui Gabriel Bethlen, prințul Ardealului, și la moartea lui trecu la comitele Ștefan Bethlen, fratele său.

301 Bethlen, t. IV, p. 490.

302 Spontoni.

303 *Mag. ist.,* t. IV, p. 294 ; Filstich.

304 Cronica lui Fuchsie.
305 Cronica lui Fuchsie.
306 Bethlen, t. IV, p. 491.
307 De Thou, p. 509.
308 Spontoni, p. 96.
309 Ortelius, p. 463 ; De Thou, p. 509.
310 Spontoni, p. 96.
311 Ortelius, p. 463 și 464 ; De Thou, p. 509 ; Doglioni, t. II, p. 745.
312 De Thou. p. 509 ; Bethlen, t. IV, p. 491.
313 *Mag. ist.*, t. IV, p. 296 ; Cronica lui Fuchsie.
314 Cronica lui Fuchsie.
315 Istvanfi, p. 459.
316 Ortelius, p. 461 ; De Thou. p. 334.
317 Istvanfi, p. 454.
318 Cronica lui Fuchsie.
319 Ortelius, p. 468 ; De Thou, p. 510.
320 Bisselius, t. XXII.
321 Spontoni, p. 98.
322 De Thou. p. 510 ; Doglioni, t. II, p. 745 ; Ortelius, p. 468.
323 Bethlen, t. IV, p. 492 ; Heidenstein ; Engel, t. II, p. 246.
324 De Thou, p. 510 ; Ortelius, p. 468 ; Doglioni, t. II, p. 748.
325 Bethlen, t. IV, p. 493.
326 Bethlen, t. IV, p. 494.
327 Bethlen, t. IV, p. 495 ; Cronica lui Fuchsie.
328 Bethlen, t. IV, p. 491 ; *Mag. istoric*, t. IV, p. 296.
329 Engel, t. I, p. 258.
330 Heidenstein ; Niemcewicz.
331 Piasecius, p. 223 ; Bethlen, t. IV, p. 495.
332 Bethlen, t. IV, p. 532.
333 Heidenstein, p. 355 ; Niemcewicz.
334 Bethlen, t. IV, p. 495.
335 Bisselie, t. XXII.
336 Bethlen, t. IV, p. 496.
337 Cronica lui Fuchsie.
338 Bethlen, t. IV, p. 496.
339 Bethlen, t. IV, p. 495.

340 Ortelius, p. 467.

341 *Magazin istoric,* t. I, p. 237.

342 Ibid., t. IV, p. 296.

343 Spontoni, p. 98 ; Bisselie ; Ortelius, p. 467.

344 Bisselie.

345 Bethlen, t. IV, p. 496. „Il Moldavo e Sigismondo rimasero attoniti e stupeffati della spedita celerita con la quale il Valacco al duro viaggio compito havero' (Spontoni, p. 98).

346 Bethlen, t. IV, p. 479.

347 De Thou, p. 510.

348 *Magazin istoric,* t. IV, p. 296.

349 Bethlen, t. IV, p. 497.

350 Niemcewicz ; Heidenstein, p. 351.

351 Niemcewicz ; Heidenstein, p. 351.

352 *Magazin istoric,* t. IV, p. 297.

353 Niemcewicz ; Heidenstein, p. 351.

354 Miron Costin, p. 222.

355 Heidenstein, p. 351.

356 Miron Costin, p. 222.

357 Miron Costin, p. 222.

358 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.

359 De Thou, p. 510.

360 De Thou, p. 511 ; Ortelius, p. 461 ; Bisselie.

361 Mai toţi analiştii pun această bătaie pe Nistru, însă unii la Hotin, alţii la un loc, aproape, pe care nu îl scriu tot la fel. Aşa, De Thou scrie *Orthein ;* Ortelius, Doglioni şi alţii, *Orthua ;* Bisselius, *Orthano*. Acest din urmă se aseamănă cu numele satului *Otani* de lîngă Hotin, unde credem că s-a dat această bătălie, necunoscînd vrun loc acolo al cărui nume să se apropie mai mult de acel dat de istorici.

362 Ortelius, p. 468 ; De Thou, p. 511 ; Bisselie ; Doglioni, t. II, p. 720.

363 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.

364 Miron Costin, p. 222.

365 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.

366 Bethlen, t. IV, p. 499.

367 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.

368 Heidenstein, p. 351.
369 Spontoni, p. 93.
370 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
371 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
372 Miron Costin, p. 223.
373 Piasecius, p. 223.
374 Heidenstein ; Niemcewicz.
375 Ibid. ; Miron Costin, p. 222.
376 Heidenstein ; Niemcewicz.
377 Ibid.
378 Ureche, p. 107.
379 Heidenstein ; Niemcewicz ; Ortelius, p. 480.
380 Cronica lui Fuchsie.
381 Ortelius, p. 468 ; De Thou, p. 511.
382 Cronica lui Fuchsie.
383 Bethlen, t. IV, p. 500—504.
384 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
385 Cronica lui Fuchsie.
386 Bethlen, t. IV, p. 504.
387 Ortelius, p. 471 ; De Thou, p. 511.
388 Bethlen, t. IV, p. 504.
389 Cronica lui Fuchsie.
390 Bethlen, t. IV, p. 505.
391 Cronica lui Fuchsie.

CARTEA A CINCEA

1 *Magazin istoric*, t. IV, p. 297.
2 Ibid., p. 208 ; Cronica lui Fuchsie.
3 Bethlen, t. IV, p. 505 ; Ortelius, p. 479.
4 Bethlen, t. IV, p. 506—507.
5 De Thou, p. 511 ; Ortelius, p. 479.
6 Bethlen, t. IV, p. 507—508.
7 Bethlen, t. IV, p. 508—509.
8 Ibid. ; Cronica lui Fuchsie.
9 Bethlen, t. IV, p. 510.

10 Bethlen, t. IV, p. 509—510.

11 Hammer, t. II.

12 Heidenstein ; Niemcewicz ; Ortelius, p. 480 ; De Thou, p. 511.

13 Ortelius, p. 480 ; De Thou, p. 511.

14 Spontoni, p. 96—100.

15 Bethlen, t. IV, p. 505.

16 Bethlen, t. IV, p. 511—515.

17 Bethlen, t. IV, p. 516 ; Ortelius, p. 481.

18 Bethlen, t. IV, p. 516—519.

19 Bethlen, t. IV, p. 523.

20 Bethlen, t. IV, p. 523.

21 Bethlen, t. IV.

22 *Mag. ist.*, t. III, p. 220.

23 Bethlen, t. IV.

24 *Magaz. ist.*, t. II, p. 238 ; Miron Costin, p. 221.

25 Ibid., t. III, p. 229.

26 Bethlen, t. IV, p. 547.

27 Miron Costin, p. 223.

28 Bethlen, t. IV, p. 531—533.

29 Bethlen, t. IV, p. 540.

30 Bethlen, t. IV, p. 519—521.

31 Bethlen, t. IV, p. 521—523 ; Ortelius, p. 481.

32 Bethlen, t. IV, p. 524—529.

33 Bethlen, t. IV, p. 529 şi 530.

34 Bethlen, t. IV, p. 533—539.

35 Spontoni, p. 100.

36 Spontoni, p. 100 ; Tarducci.

37 Spontoni, p. 101.

38 Bethlen, t. IV.

39 Spontoni, p. 101. După Tarducci, în 4 sept.

40 Spontoni, p. 101. Tarducci şi Istvanfi spun că erau 6 mii oştaşi şi opt tunuri.

41 „Simulata amicitia, ac mittendarum copiarum promptitudine Vayvodae ostensa“ etc. (Bethlen, t. IV, p. 451).

42 Spontoni, p. 101.

43 Bethlen, t. IV, p. 541 ; Spontoni, p. 109.

44 Bethlen, t. IV, p. 542—544.

45 Bethlen, t. IV, p. 545 și 546.

46 Bethlen, t. IV, p. 546 și 547.

47 Bethlen, t. IV, p. 547—549.

48 Spontoni, p. 102 și 103.

49 Ibid., p. 103.

50 Bethlen, t. IV, p. 550.

51 Spontoni, p. 103.

52 Bethlen, t. IV, p. 550.

53 Bethlen, t. IV, p. 551—556.

54 Ibid., p. 556.

55 Ibid.

56 Tarducci ; Spontoni, p. 104.

57 Spontoni, p. 105—107.

58 „Il general Basta che a questa sentenza era gia risoluto" (Spontoni, p. 107).

59 Spontoni, p. 107 ; Bethlen, t. IV, p. 557.

60 Spontoni, p. 107.

61 Bethlen, t. IV, p. 557.

62 Bethlen, t. IV, p. 557—560

63 Cronica lui Fuchsie.

64 Bethlen, t. IV, p. 560.

65 Bethlen, t. IV, p. 561 și 562.

66 Bethlen, t. IV, p. 563—567.

67 Spontoni, p. 108.

68 Bethlen, t. IV, p. 567.

69 Spontoni, p. 107 și 108. După Bethlen, capul acestii călărimi nu era Rothalt, ci Ladislau Pelö.

70 Spontoni, p. 108.

71 Istvanfi, p. 463.

72 Bethlen, t. IV, p. 468.

73 Ortelius, p. 481.

74 Bethlen, t. IV, p. 568—570.

75 Bethlen, t. IV, p. 570—574.

76 Ibid., p. 575.

77 Spontoni, p. 108 ; Tarducci ; Ortelius, p. 481.

78 Bethlen, t. IV, p. 575 ; Spontoni, p. 109.

79 Bethlen, t. IV, p. 575.
80 Spontoni, p. 109.
81 Bethlen, t. IV, p. 575.
82 N. B. După Tarducci, iar după Istvanfi, trei mile de Alba. Lucru trebuie verificat, căci după cartă e mai mult.
83 Spontoni, p. 109 ; Tarducci.
84 Spontoni, p. 109.
85 Spontoni, p. 109 ; Istvanfi, p. 463 ; Bethlen, t. IV, p. 576.
86 Spontoni, p. 109 ; Tarducci.
87 Bethlen, t. IV, p. 575.
88 Spontoni, p. 109. După Bethlen însă, era o trupă de cazaci.
89 Spontoni, p. 109.
90 Bethlen, t. IV, p. 576.
91 Spontoni, p. 110.
92 Bethlen, t. IV, p. 577 și 578.
93 Spontoni, p. 110 ; Tarducci.
94 Spontoni, p. 111.
95 Ibid. ; Tarducci.
96 Bethlen, t. IV, p. 578—580. După Spontoni și Tarducci, Bastă dete lui Mihai prin Petre Armeanul un răspuns : zise ca să lase îndată țara Ardealului și să să tragă în Țara Românească, făgăduind a nu-l supăra în retragere ; că, dup-aceea, puse pe Petre Armeanul supt pază, pînă îl scoase din tabără. Mihai, auzind, foarte se mînie și cu vorbe de amerințare și de dispreț porunci, cu toate că era încă noapte, să zică din trîmbițe și tobe, obștind bătălia pe dimineață.
97 Stavrinos.
98 Spontoni, p. 112.
99 Ibid.
100 Ibid. ; Tarducci.
101 Spontoni, p. 112.
102 Spontoni, p. 112 și 113 ; Tarducci.
103 Tarducci ; Spontoni, p. 113.
104 Spontoni, p. 114.
105 Bethlen, t. IV, p. 583.
106 Spontoni, p. 114 ; Tarducci.
107 Bethlen, t. IV, p. 583.

108 Bethlen, t. IV, p. 584 ; Spontoni, p. 115.

109 Spontoni, p. 115.

110 Ibid. ; Bethlen, t. IV, p. 584.

111 Spontoni, p. 115 ; Tarducci.

112 Spontoni, p. 115.

113 Tarducci.

114 Ibid.

115 Bethlen, t. IV, p. 584.

116 Bethlen, t. IV, p. 584.

117 Ibid.

118 Tarducci ; Spontoni, p. 115.

119 Spontoni, p. 115 ; Tarducci.

120 Bethlen, t. IV, p. 585.

121 Spontoni, p. 115.

122 Spontoni, p. 116.

123 Bethlen, t. IV, p. 585.

124 Spontoni, p. 116.

125 Tarducci.

126 Bethlen, t. IV, p. 585.

127 Spontoni, p. 116.

128 Bethlen, t. IV, p. 585,

129 Bethlen, t. IV, p. 586.

130 Istvanfi, p. 464. Bethlen însă o face de 25 mii, iar analiștii italieni esagerează și mai mult, urcînd armia peste numărul de treizeci mii.

131 Bethlen, t. IV, p. 586.

132 Ibid.

133 Ibid. ; Spontoni, p. 116.

134 Bethlen, t. IV, p. 587.

135 Spontoni, p. 116.

136 Tarducci. Spontoni arată cu greșală că Basta dete liniei sale de bătălie o formă lunară.

137 Tarducci ; Spontoni, p. 116.

138 Bethlen, t. IV ; Spontoni, p. 116.

139 Bethlen, t. IV.

140 Spontoni, p. 116.

141 Spontoni, p. 116 ; Tarducci.

142 Tarducci ; Spontoni, p. 116 ; Bethlen.

143 Bethlen ; Ibid.

144 Ibid. ; Spontoni, p. 116.

145 Spontoni, p. 116.

146 Bethlen, t. IV.

147 Bethlen, t. IV.

148 Spontoni, p. 116 ; Tarducci.

149 Bethlen, t. IV.

150 Istvanfi ; Tarducci ; Spontoni, p. 114. Din istoricii unguri Bethlen numai, cu esagerație, scade armia la 12 mii oameni.

151 Spontoni, p. 117.

152 Spontoni, p. 119.

153 Bethlen, t. IV.

154 Spontoni, p. 117.

155 Bethlen, t. IV.

156 Tarducci.

157 Spontoni, p. 117.

158 Spontoni, p. 117 și 118 ; Tarducci.

159 Spontoni, p. 118.

160 Istvanfi, p. 464.

161 Istvanfi, p. 464.

162 „Con tutto che il General della cavaleria Babba-Novacco mirabilmente s'adoperasse" etc. (Spontoni, p. 118).

163 Bethlen, t. IV.

164 Ibid. ; Istvanfi, p. 464.

165 Bethlen, t. IV.

166 Istvanfi, p. 464.

167 Spontoni, p. 118 ; Tarducci.

168 Spontoni, p. 119.

169 Ibid. ; Tarducci.

170 Spontoni, p. 119.

171 Ibid.

172 Bethlen, t. IV.

173 Ibid. ; Istvanfi, p. 464.

174 Spontoni, p. 119.

175 Ortelius, p. 481 ; De Thou, p. 503 ; Ioachim, t. II, p. 18 ; *Neueröffnete ottomanische Pforte*, p. 340 ; Fotino, t. II, p. 142.

Bethlen, t. IV, din contră, spune că Basta, însărcinînd pe locuitorii Aiudului d-a aduna într-un mormînt toate trupurile acelor căzuți în bătaie, ei însărcinară cu această treabă pe unul din concetățenii lor, care, făcînd-o, raportă, după spusa analelor ungurești, că pe cel mai mare deal era 9 mii de trupuri și în cel mai mic două mii, din ambele taberi, dar cei mai mulți era săcui și români. Rîul Mureșul strică mai tîrziu cel mai mare din aceste dealuri. În acest număr nu se socotește cei înecați. De ar fi temelnică această arătare, că noi, perzînd de la 4 la 5 mii oameni, încă două mii săcui uciși după bătălie (cum se va vedea), urmează că dușmanul să fi perdut mai mult de 4 mii oameni. Italienii Tarducci și Spontoni esagerează cu deosebire numărul ucișilor. Cel dintîi zice că noi perdurăm 10 mii ostași și Basta 40 numai ; cel de-al doilea, că perdurăm 18 mii, afară din cei înecați în Mureș, și 30 tunuri, mari și mici, iar Basta numai 40 inși.

176 Spontoni, p. 120 ; Tarducci.

177 Spontoni, p. 122 ; Tarducci.

178 Spontoni, p. 122.

179 Spontoni, p. 120.

180 Istvanfi, p. 464.

181 Spontoni, p. 121.

182 „Piacquero a quelgl'animi alterati per le gia ricevute offese, e di natura nemici della clemenza, e oltre modo avidi di vendetta, le parole del Chiacchi“ (Spontoni, p. 121).

183 Spontoni, p. 121.

184 Spontoni, p. 121 și 122.

185 Bethlen, t. IV.

186 Spontoni, p. 122.

187 Istvanfi.

188 Spontoni, p. 122 ; Istvanfi, p. 464 ; Bethlen.

189 Spontoni, p. 122.

190 „Havendo fatto nel dì del conflitto il debito suo, con haver essercitato in un tempo istesso l'officio di provido Capitano e di valoroso soldato“ (Spontoni, p. 122).

191 Spontoni, p. 122 și 123.

192 Spontoni, p. 123.

193 Cronica lui Fuchsie.

194 Bethlen, t. IV.
195 Cronica lui Fuchsie.
196 Bethlen, t. IV.
197 Heidenstein, p. 360.
198 Cronica lui Fuchsie.
199 Heidenstein ; Niemcewicz.
200 Niemcewicz.
201 Niemcewicz.

REPERE ISTORICO-LITERARE

V. ALECSANDRI : Oamenii de măsura lui Necolae Bălcescu sînt încă rari între românii de astăzi. Acei carii ca dînsul, în tot cursul unei existențe de luptă, au fost însuflați numai de nobila simțire a amorului de patrie și carii au visat și lucrat cu neîncetare la reînvierea și la mărirea neamului lor, merită să atragă respectul și simpatiile urmașilor. Tot ce se atinge de acei oameni de frunte, diversele întîmplări ce au trecut peste dînșii, actele lor publice și chiar incidentele vieței lor private devin, după moarte, de un mare interes pentru cine știe a-i prețui și îi admiră. E o datorie sacră pentru amicii și contimpuranii lor de-a face apel suvenirelor, spre a feri de uitare toate notițiile ce pot contribui la completarea biografiei lor.

Această idee m-a îndemnat a vorbi astăzi de Necolae Bălcescu ca de un om al cărui nume onorează România și ca de un amic scump și jălit. Am petrecut luni întregi cu el, nu numai în țară, dar și în străinătate ; am avut adeseori ocaziunea de a cunoaște frumoasele aspirări ale inimei sale ; l-am văzut lucrînd cu entuziasm la *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul ;* am călătorit împreună prin romanticele văi ale Moldovei ; ne-am preumblat pe golful poetiç a Neapolei, în nopțile luminoase din Italia ; am admirat flacăra urieșă ce-ncunună fruntea Vezuvului ; am respirat aerul parfumat al Siciliei, rătăcind amîndoi pe malurile mării ; am trăit o parte a timpului de exil de la 1848 în mijlocul minunelor Parisului și am făcut, la un loc, pretutindenea, multe proiecte mărețe, multe visuri aurite pentru gloria și independența nației

noastre Sînt dar o mulțămire adîncă, o plăcere duioasă a mă-ntoarce cu gîndul pe cărările șterse ale trecutului și a întîlni în acest pelerinagiu fantastic dulcea imagină a lui Bălcescu.

O, Doamne ! de ce trebuia oare să-l văd, în sfîrșit, singur, părăsit, palid, descuragiat, suferind de o crudă boală și murind pe malul acel înflorit a Palermei, unde am trăit cu el atîtea zile îngînate de falnice sperări ? Cine-și poate închipui amarul ultimei ore a vieței sale ! Cine va spune dorul cumplit de țară cu care s-a luptat atunci, sărmanul ! în agonia morții ? (*Suvenire, Necolae Bălcescu în Moldova*, în „Revista română", an. II, iulie 1862, p. 304.)

În iarna de la 1847, aflîndu-mă la Neapoli, m-am întîlnit cu el pe malul mării, la Chiaia, însă bucuria mea de a-l vedea a fost întunecată prin aerul de preocupare posomorîtă ce era întipărit pe fruntea lui. El făcuse voiajul de la Marsilia pînă la Livorno cu un doctor napolitan, cu care avuse o ceartă, în urma căreia îl provocase la duel. În calitatea mea de compatriot, datoria mea era să-i serv de secondant, deși împrejurările în care mă găseam nu-mi permiteau să primesc acest rol. Bălcescu era foarte aprins, foarte neîmpăcat și vroia numaidecît să deie o lecție de politeță napolitanului, dar o lecție de care să-și aducă aminte cît a trăi dacă ar fi mai trăit. Adversarul lui nu părea dispus a se supune la o asemenea catastrofă și preferă să facă toate scuzele ce am pretins de la el. Astfel numai amicul meu se liniști și plecă la Palerma ca să petreacă restul iernii sub soarele binefăcător al Siciliei.

În curînd m-am îmbărcat și eu ca să caut o climă mai favorabilă pentru d-na N. care pătimea de pept ; am abordat la Palerma, ne-am așezat afară din oraș la Villa Delfina, și am petrecut lunile ghenar, fevruar și mart 1847, împreună cu Bălcescu, care locuia aproape, în căsuța unui contadin. În toată dimineața el se punea dinaintea ușii pe un scaun, la soare, și cetea cărți vechi în care descoperea notițe pentru istoria românilor sub Mihai Viteazul la care lucra cu mult entuziasm, iar peste zi venea la Villa Delfina. Societatea lui era plăcută, manierele lui afectuoase, convorbirea lui foarte atrăgătoare, căci ea dezvălea visurile frumoase ce făcea el necontenit pentru viitorul patriei sale.

Villa Delfina poseda o terasă largă pe care se plecau crengile încărcate de fructe a doi portocali mandarini. Privirea se întindea pe grădini pline de flori exotice ce răspîndeau parfumuri îmbă-

tătoare, și mai departe pe muntele Pelegrin în al cărui vîrf se găsește peștera Sfintei Rozalii, patrona Palermei. În dreapta ochii se primblau pe întinderea albastră a Mărei Siciliane brăzduită de barce ușoare.

Pe acea terasă ne adăposteam de ferbințeala soarelui și gustam dulceața serilor poetice, ascultînd în depărtare cînticele păscarilor. Fiecare din noi aducea partea sa de inteligență spre a înlesni trecerea zilelor, iar mai cu samă d-na N., prin varietatea cunoștințelor sale și prin observările sale fine și spirituale ne făcea a nu simți nicidecum zborul timpului. Cînd Bălcescu ne întreținea de descoperirile ce făcuse în bibliotecile Italiei și ale Franției [1], el ne cetea un pasaj din istoria românilor ; cînd eu recitam vreo poezie nouă, și amica noastră ne încuraja cu o zîmbire grațioasă sau ne corecta cu acel tact fin și delicat care distinge naturele alese.

Cîte zile încîntătoare am petrecut noi astfel în cercul nostru intim ! Cîte primblări am făcut pe malul mării, sau pe împrejurimile Palermei, admirînd bogata vegetație de cactuși, de portocali, de chitri etc. a Siciliei ! Cîte planuri am așternut împreună pentru deșteptarea neamului românesc ! Cu ce entuziasm și cu ce credință Bălcescu vorbea de tot ce se raporta la patria lui ! În inima lui patriotismul ocupa atîta loc că e de mirat cum de se puteau adăposti în ea și alte simțiri.

Dar în sfîrșit sosi timpul despărțirii și Bălcescu rămase singur la Palerma, zicînd doamnei N. un trist adio cu ochii plini de lacrimi.

Doi ani în urmă evenimentele politice din 1848 împrăștiind tinerimea Moldovei și a Valachiei în toate colțurile Europei, am regăsit pe Bălcescu la Paris, unde am locuit împreună, Place de la Madeleine, mai multe luni de zile ; însă sănătatea lui era acum foarte zdruncinată. Oftiga făcea progresuri spăimîntătoare și îi rupea plămînele. dar nu-l oprea de a lucra la *Istoria românilor sub Mihai Viteazul* și de a susținea prin cuvintele lui patriotice curajul

---

[1] În Biblioteca din Paris a descoperit portretul lui Mihai Viteazul, iar în cea de la Genova el a găsit trei lăzi pline de corespondențe asupra țărelor noastre, corespondențe foarte prețioase, căci ele au fost făcute de impiegații Companiei Genoveze care avea multe stabilimente pe malurile Mărei Negre și ale Dunării (n.a.).

emigraţilor. Doctorii îi rînduiră să părăsească clima umedă a Parisului şi să petreacă iarna de la 1851 la insulele Hyères.

Iată o scrisoare ce pe atunci mi-au adresat o damă compatriotă care a mers să viziteze pe Bălcescu la Hyères :

„În luna lui noiemvrie am primit un ravaş de la amicul nostru bolnav care mă chiamă lîngă el. Ca toate naturele mari ce nu consideră recunoştinţa ca o sarcină supărătoare, Bălcescu nu se refuza de a primi devotamentul amicilor săi. Încrederea lui în ei era aşa deplină cît fiecare se simţea gata şi mulţămit de a-i face sacrificiuri.

L-am găsit într-o stare ce nu mai permitea vreo sperare de vindecare ; dar fie că el nu vroia să întunece bucuria de a ne revedea, fie că poate îşi făcea iluzii asupra sănătăţii lui, el mi-a părut plin de curaj şi mi-au vorbit necontenit de planurile sale în privirea viitorului. El lucra cu o ardoare ce se mărea cu cît puterile îi slăbeau ; se scula adeseori noaptea pentru ca să adaogă cîteva pagini la *Istoria românilor sub Mihai Viteazul*. Însă această lucrare silită îi scurta zilele.

I-am propus să scriu eu sub dictarea lui. Suvenirile acelor oare de lucru, întrerupt prin convorbiri amicale, este unul din cele mai scumpe ce am păstrat. Spiritul său just şi pătrunzător, imaginaţia lui ardentă, sufletul său entuziast şi iubitor, răspîndeau pe fiecare sujet de convorbire un interes atrăgător. Tema sa favorită era amorul. El o abordă totdeauna cu o simţire de regretare duioasă.

Absorbat fiind din primii ani ai tinereţi sale de chestii politice şi de preocupări privitoare la ţara lui, Bălcescu conserva în inimă-i o fragezime şi o vivacitate extraordinare, însă aspirările îi erau mari şi îndreptate către tot ce e mai nobil şi mai frumos. — L-am întrebat odată care tip de femeie îi place mai mult. El mi-a răspuns : d-na Rolland.

Acest suflet înamorat de eroism era foarte iubitor de tot ce este graţios şi spiritual, dar oricît de mare era cultul său pentru amicie, se cunoştea că inima lui simţea nevoia de un alt simţimînt, că aspira de toate puterile către un simţimînt mai complet, mai intim. Acestui vis, întrevăzut numai şi nerealizat, se cuvine să atribuim oroarea şi chiar spaima de moarte care îl cuprindeau cîteodată. El se revolta, ca de-o nedreptate, la ideea de a muri, însă revoltele lui se linişteau răpede şi nu lăsau după ele nici o amărăciune. Într-o zi, după un moment de desperare, mi-a zis cu acea zîmbire

ce se ivește pe buzele oamenilor condemnați de a muri : Vie moartea pentru mine... numai țara să-mi trăiască !

Aceste cuvinte rezumă toată viața lui Bălcescu." *(Din albumul unui bibliofil*, cap. *Neculai Bălcescu*, în „Convorbiri literare", Iași, an. X, 1 iulie 1870, nr. 4, p. 139—143.)

A. I. ODOBESCU : Îndeplinesc astăzi una din cele mai vii și mai stăruitoare ale mele dorințe : aceea de a scoate la lumină *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*, lucrarea de căpetenie a eminentului și mult deplînsului nostru istoric Nicolae Bălcescu, care totdeodată este și o scriere de frunte în literele românești.

De douăzeci și cinci de ani de cînd Nicolae Bălcescu a murit, înstrăinat de preaiubita și preadorita sa țară, eu unul n-am pregetat un moment de a căuta mijloc spre a face cunoscută publicului românesc această frumoasă operă, în care își pironise mintea și puterile sale un om de un rar talent, pe care, de copil încă, mă deprinsesem a-l respecta, a-l iubi, a-l admira.

Cincisprezece ani din aceștia, am păstrat cu sînțenie la mine manuscriptele lui, cercîndu-mă, de cîte ori mi-a stat în putere, a da publicității cel puțin o parte din ele. Dar, spre rușinarea noastră de pînă acum, a trecut un pătrat de secol de la moartea Bălcescului mai nainte ca să poată fi pus sub ochii națiunei române tot ceea ce dînsul lucrase întru cea mai mare a ei onoare.

A trebuit ca o rază din acel foc de vitejie strămoșească, care ardea cu dor inima lui N. Bălcescu, să străbată în sfîrșit în vinele tutulor românilor, pentru ca să afle timpul priincios de a ieși la iveală patrioticele pagine scrise de peana lui, muiată și oțelită în sîngele atîtor eroi ai românilor din trecut !

Azi într-adevăr e timp ca națiunea română să audă și totdeodată să simță adînc cugetele înviătoare și spornicele cuvinte ale acelui nobil suflet, ale acelei întinse inteligențe românești, care odată se numea *Nicolae Bălcescu !*... Nicolae Bălcescu, despre carele ne spune d-l V. Alecsandri că : „coprins de entuziasm la privirea flăcăilor români ce dănțuiau cu pletele în vînt, zicea : «O ! mîndră oaste va avea România, cînd îi va veni și ei rîndul pe lume !»"

Și negreșit la virtuțile ostășești ale poporului român se gîndea fără preget Nicolae Bălcescu, deoarece el, abia în vîrstă de 10 ani (era născut în București la 29 iunie 1819). intră în oștire

și, numai cu rangul de cadet (iunkăr), doritor să împărtășească soților săi de arme cunoștințele ce mintea-i ageră și studioasă dobîndise încă din juneţe; ceru să instituie în cazarmă o școală pentru soldați, unde însuși fu învățător. Apoi, după ce fu prigonit și închis cîtva timp la mănăstirea Mărgineni pentru ideile sale liberale, tot către oștire își îndreptă el gîndurile, cînd, spre a intra în cariera militară, el tipări în Iași, la 1844, începutul unui studiu asupra *Puterei armate la români.*

Pînă la anul 1848, petrecîndu-și timpul în studii istorice, cînd la Paris, cînd în țară, el scrise diferite lucrări de un mare interes pentru istoria națională, și le publică în *Magazinul istoric pentru Dacia,* pe care îl redacta în unire cu d-l A. Treb. Laurian.

La anul 1848, el luă parte activă la mișcarea națională, atît în Țara Românească, cît și, mai apoi, în Ardeal. Însuși el, în scrierile lui pe care le dăm aci la lumină, ne descrie adesea simțirile înduioșate ce a încercat inima lui, în mijlocul acelor aspirări confuze ale deșteptării spiritului național, pe care el, singur poate pe atunci, știa să le măsoare, în mintea sa erudită și patriotică, cu măsura uriașă a gloriilor trecutului.

Fără însă de a perde curagiul în aceste sterpe lupte, tocmai cînd văzu de toate părțile avînturile generoase ale poporului român înfrînte sub juguri străine și asupritoare, tocmai în toamna anului 1849, el se întoarse în Franța și se consacră mai cu totul la lucrarea capitală a vieței sale, la povestirea marilor fapte războinice ale românilor din al XVI-lea secol.

Dar să-l lăsăm să-și descrie însuși starea lui fizică și sufletească, și să ne mărginim a decopia aci o notă pe care am aflat-o printre hîrtiile lui, scrisă cu o mînă slăbită, cînd se afla la *Hyères, dechemvrie în 17, anul 1850 :*

„Minutele în care scriu sunt pline de amar și întristare. Pe cînd Europa întreagă se pregătea a saluta triumful libertății, eroica Franță de la care ca totdauna, se aștepta semnalul, Franța, prin fatalitate și prin neunirea fiilor săi, cade gemînd în neputință sub un jug umilitor. Fiii fărădelegei triumfează în toate părțile și întemeiază spurcata lor tiranie. Sufletele generoase, zdrobite și rănite de moarte, văd apuind din vederea lor ziua mîntuirei. Însumi eu, cu o inimă sfîșiată de durere, mă lupt cu o boală crudă și neîmblînzită, caut a cîștiga timp asupră-i și a o întrece în iuțeală, ca să pot lăsa fraților mei aceste pagine din viața părinților noștri, și

caz sleit de puteri, mistuit prin silinţele ce fac. Cu toate aceste temeiuri de descuragiare, sufletu-mi te slăveşte încă, înzeită libertate, şi deşi oamenii sîngiurilor au învelit cu marama neagră dulce faţa ta, crede că va veni ziua fericită, ziua izbîndirei, cînd omenirea întreagă se va scula spre a sfîşia acest văl şi duşmanii tăi se vor împetri la vederea soarelui său de lumină ; atunci nu va mai fi nici un om rob, nici naţie roabă, nici om stăpîn pe altul. nici popor stăpîn pe altul, ci domnirea *Dreptăţii* şi *Frăţiei !* Aceste cuvinte, ce odată am dat de deviză naţiei mele, vor domni lumea ; atunci aşteptarea, visarea vieţei mele se va împlini ; atunci toţi românii vor fi una, liberi şi fraţi ! Vai ! nu voi avea noroc a vedea această zi, deşi eu asemeni am muncit şi am pătimit pentru dreptate, şi cel din urmă al meu cuvînt va fi încă un imn ţie, ţara mea mult dragă !"

Acea lucrare despre care el vorbeşte cu un aşa dureros entuziasm este *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul,* la care lucra de mai mult timp şi din care scrise o mare parte în anii cei din urmă ai vieţii sale. Iată, de pre o altă însemnare manuscrisă ce s-a găsit tot printre hîrtiile lui, împărţirea ce el voia să deie operei sale :

„Tomul I : *Introducere.* — Cartea I. *Libertatea naţională* (1593 — aprilie 1595). — Cartea II. *Călugăreni* (aprilie 1595 — dechemvrie 1595). — Cart. III. *Robirea ţăranului* (dechemvrie 1595 — aprilie 1599). — Acte adaose.

Tomul II : Cartea IV. *Unitatea naţională* (aprilie 1599 — iulie 1600). — Cart. V. *Mirislău* (august 1600 — ianuarie 1601). — Cart. VI. *Guruslău* (ianuarie 1601 — septemvrie 1601). — Acte adaose. — Lista isvoarelor acestei istorii."

Cartea întîi, de pre cum însuşi însemnează pe această ultimă notă, a fost scrisă la Paris în iarna anului 1851 (ianuarie şi februarie) ; a doua, iarăşi la Paris, 1851 (martie şi aprilie), cu toate că o mare parte fusese publicată la 1847, în *Magazinul istoric,* sub titlul *Campania românilor în contra turcilor, de la anul 1595 ;* a treia carte a scris-o în satul Ville d'Avray, lîngă Paris, la 1851 (mai pînă la august) ; a patra la Hyères, în Franţa meridională, la 1852 (mai şi aprilie) ; în sfîrşit o parte din a cincea e scrisă la Constantinopole, tot la 1852, dar ea nu este sfîrşită. Se vede că pe a şasea nici c-o începuse încă, căci nu există nici un manuscris. Actele adaose sunt adunate în mare parte, deşi n-au fost încă puse în orînduială de

autor ; cît despre lista izvoarelor, aflăm în notele lui titlurile a mai mult de 225 scrieri vechi și moderne în felurite limbi, pe care le-a consultat d-a dreptul sau în traduceri, pe care el punea să i le facă. Din *Introducere*, se vede, de pre sumariul ce ne-a lăsat, că voia să facă un tabel al vieței sociale a românilor din trecut ; dar, astfel cum o avem, ea este mai mult un schelet al lucrărei precugetate.

Nicolae Bălcescu nu avu dar timpul să-și aducă pînă la capăt întreprinderea sa. Muncit de dorul țărei, luptîndu-se cu o răpede boală de pept și mai adesea și cu neaverea și izolarea în țară străină, el se decise a se porni la Constantinopole ca să obțină voia de a se reîntoarce la căminul părintesc ; acolo însă i se refuză favoarea de a vedea pămîntul său de naștere, și atunci, cu sufletul întristat, cu puterile slăbite, singur și lipsit mai de toate, se întoarse tot pe mare către apus, purtînd mereu cu sine scumpul său avut, manuscriptele lui. La 5 octomvrie 1852 el ajunse la Palermo, unde spera să afle, sub clima călduroasă a Siciliei, alinare pentru suferințele peptului său atacat ; dar după șase săptămîni de viață tristă și izolată, la 16 noiemvrie, el își dete sufletul departe de orice inimă amică, năpustit pe patul unei ospătării, și lăsînd numai cu limbă de moarte toate scrierile lui, unuia din prietenii săi, d-lui Ion Ghica.

El nu avea la sine mai mult decît o sumă de 30 franci ; nu era nimeni acolo ca să-i cumpere măcar un loc la cimitir. Cioclii ridicară cadavrul străinului din ospătăria „alla Trinacria“ și-l afundară în groapa de obște a săracilor din mănăstirea Capucinilor de la Palermo.

Cînd, la 1863, am cerut și am obținut de la domnitorul Alexandru-Ioan Cuza, carele iubise și știa să prețuiască pe Bălcescu, autorizațiunea de a trămite din partea guvernului român ca să ridice de pre țărmul străin și să aducă în patrie oasele acelui bărbat cu care națiunea română se poate mîndri, trămisul nostru, d-nul Nicolae Ionescu, a putut numai să constate la fața locului că trupul lui Nicolae Bălcescu era pentru vecie amestecat printre osemintele sărăcimei din Palermo. D-lui ne aduse de acolo numai ultimele voințe ale ilustrului răposat.

Abia astăzi însă, douăzeci și cinci de ani după a lui moarte, ele se îndeplinesc în parte. D. Ion Ghica a oferit Societății Academice Române prețioasele manuscripte ale lui Bălcescu, care de la

anul 1861 au stat în păstrarea mea, încredințate fiindu-mi de fratele răposatului, de d-l Costache Bălcescu.

Încă de atunci am început a tipări. în *Revista română*, o parte din *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*; dar nu am putut merge mai departe decît pînă pe la mijlocul cărții a III-a. Sfîrșitul acestei cărți, a IV-a întreagă și tot ce mai posedăm din a V-a, văd acum mai întîi lumina tiparului.

Societatea Academică Română, fericindu-se de prețiosul dar ce a primit și doritoare de a se pune la înălțimea misiunei sale, răspîndind printre români mai cu seamă producțiunile literarii și științifice ale geniului național, n-a voit să întîrzie cîtuși de puțin spre a da publicitate măreței opere a nemuritorului N. Bălcescu.

Mi-a acordat mie dorita onoare de a dirija această grabnică tipărire, în care s-a socotit mai oportun de a înlătura deocamdată toate notele indicătoare de autorii consultați de Bălcescu, în erudita și conștiințioasa sa lucrare, și de a tipări scrierea originală în așa chip, ca ea să fie mai lesne de citit pentru orice clasă de cititori.

Cu timpul Societatea Academică Română își propune de a publica o edițiune critică și mai luxoasă a operilor complete ale lui N. Bălcescu. Aceea va fi poate mai bine priimită de oamenii de știință.

Acum însă, noi sperăm și credem că această carte, așa cum este, va aduce, în împrejurările de față, folos și întărire cugetului național al întregei românimi! — *16 noemvrie 1877 (Precuvîntare la Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul, urmată de scrieri diverse de Nicolae Bălcescu*, București, Tipografia Societăței Academice române, 1878, p. VII—XX.)

M. EMINESCU: Peste două-trei zile va ieși de sub tipar *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul* de Nicolae Bălcescu.

Se știe neobositul zel cu care acest bărbat plin de inimă și înzestrat de natură c-o minte pătrunzătoare și c-o fantazie energică, au lucrat la istoria lui Mihai-Vodă. Din sute de cărți și documente el au cules, c-o adevărată avariție pentru gloria nației românești, toate colorile din relații și notițe, cu cari apoi au zugrăvit acea icoană măreață. din care figura voievodului romănesc

lese în prosceniu, vitejească și mîndră și vrednică de a se coborî din strălucita viță a Basarabilor.

Limba lui Bălcescu este totodată culmea la care au ajuns românimea îndeobște de la 1560 începînd și pînă astăzi, o limbă precum au scris-o Alecsandri, Const. Negruzzi, Donici, și care astăzi e aproape uitată și înlocuită prin „păsăreasca" gazetarilor. Deși Bălcescu se întemeiază pretutindenea pe izvoare și scrierea lui e rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, totuși munca nu se bagă nicăiri de samă, precum în icoanele maeștrilor mari nu se vede amestecul amănunțit de văpsele și desemnul îngrijit linie cu linie. O neobicinuită căldură sufletească, răspîndită asupra scrierii întregi, topește nenumăratele nuanțe într-un singur întreg, și asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încît toată descrierea persoanelor și întîmplărilor e dramatică fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuința undeva izvodiri proprie ca poeții.

Nicolae Bălcescu e de altmintrelea o dovadă că limba românească pe vremea lui și înainte de dînsul era pe deplin formată și în stare să reproducă gîndiri cît de înalte și simțiri cît de adînci, încît tot ce s-a făcut de atunci încoace în direcția latinizării, franțuzirii și a civilizației „pomădate" au fost curat în dauna limbei noastre.

Deși nu mai împărtășim entusiasmul cărții lui Bălcescu pentru ideile profesate azi de colegii lui de la 1848, deși ne-am încredințat cu durere că chiar aceia, ce azi le reprezintă, nu mai sunt pătrunși și se slujesc numai de dînsele ca de o pîrghie pentru ajungerea unor interese mici, deși știm că daca inima lui era vie în vremea noastră prin cartea lui ar fi trecut o suflare rece de ironie asupra piticilor, care îngînau a împărtăși simțirile unei inimi, pe care n-au știut-o prețui niciodată, totuși entusiasmul lui ca atare ne încălzește, căci este sincer, adevărat, energic, s-arată cu acea neșovăire de care ne minunăm în caracterele anticității.

Dumnezeu a fost îndurător și l-au luat la sine înainte de a-și vedea visul cu ochii, înainte de a vedea cum contimporanii, care au copilărit împreună cu dînsul și în cercul lui de idei, le-au exploatat pe acestea, ca pe o marfă, cum a introdus formele goale ale occidentului liberal, îmbrăcînd cu dînsele pe niște oameni de nimic.

El s-ar spăimînta văzînd cum a fost să se realizeze pe pămîntul nostru libertate și lumină. El ar vedea parlamente de păpuși neroade, universități la cari unii profesori nu știu nici a scrie o frază corect, gazetari cu patru clase primare, c-un cuvînt oameni, cari, văzînd că n-au încotro de lipsa lor de idei, fabrică vorbe nouă, risipind vechea zidire a limbii românești, pentru a părea că tot zic ceva, pentru a simula o cultură care n-o au ș-o pricepere pe care natura n-au voit să le-o deie. [...]

Facă-se această scriere evanghelia neamului, fie libertatea adevărată idealul nostru, libertatea ce se cîștigă prin muncă. (*Bălcescu și urmașii lui*, în „Timpul", București, an. II, 24 noiembrie 1877, r. 265, p. 3.)

6

N. IORGA : Între operele așa de învechite ale literaturei noastre de acuma aproape o jumătate de veac, este una, a căreia însămnătate, departe de a scădea cu vremea, se înalță din ce în ce mai mult, cu cît înțelegem mai bine ce vrea să zică o limbă cu adevărat românească. Opera aceea, amestec de știință serioasă, neobișnuită pe acea vreme de muncă ușoară și fără temei, și de patriotism adînc și cald, care, uneori în dauna faptelor, ce e dreptul, răspîndește ca o aureolă de simpatie în jurul faptelor de vitejie străbună, cartea aceea de aur, unde povestirea are farmecul legendei, unde stilul înțelept și fără de pretenții sună pe alocurea, în simplicitatea lui mîndră, ca un fragment de epopee, e *Istoria lui Mihai Viteazul*. Cînd străbați rîndurile pătrunse de entuziasm ale acestei cărți, te simți cine știe la ce depărtare de toate producțiile oamenilor de la 1848, de înainte de 1848, și uneori și după această epocă de renaștere națională și de păcate neiertate împotriva limbii ; nu mai găsești acolo nici periodele greoaie ale lui Asachi, egale în lungimea lor încurcată cu ale cronicarilor, dar fără de farmecul naiv și blajin al acestora, nici misticismul pindaric și apocaliptic al operelor din urmă, ieșite din condeiul așa de roditor al neobositului, mai ales neobositului Eliade, nici anemia prozaică a puținelor fragmente rămase din poezia timpului, poezie nesigură și puțin cam ridiculă, în care o biată idee informă se clatină într-un chip vrednic de milă pe neegalele picioare ale unui vers schilod din naștere. E mai multă poezie în descrierea Călugărenilor, în dureroșul strigăt de înfrîngere de după Mirislău,

în zugrăvirea ruinelor de la Tîrgoviște, decît în elegiile de o tristeță de formă ca și de fond fără de păreche ale lui Cîrlova, decît în cele dîntăi producții ale lui Alecsandri, pe care cei mai convinși admiratori ai lui nu se pot opri de a-l repudia. În acea atmosferă de limbă greoaie, care-și leapădă amorțeala cronicărească numai pentru a se modela după formele rigide ale unei latinești îndoielnice, în care cuvintele cad pe rînd sub secerea italieniștilor, latiniștilor și franțuziștilor, limba curată a lui Bălcescu e o adevărată minune și te prinde mirarea, cum de a îndrăznit să scrie așa omul acesta în ajunul bahanalelor Academiei transilvănene și epopeilor patriotice, sub regimul literar al calendarelor lui Asachi, în același timp cu fabulele informe, cu baladele în agonie, cu articulele științifice asupra *guta-perșei*[1]. După această comparație de stil numai, ceea ce a scris Bălcescu îți apare în adevărata sa lumină, în deplinătatea meritului său.

Autorul [...] Istoriii mai sus pomenite nu e numai un literator, ceea ce încă ar fi destul pentru a-i da un loc de cinste între regeneratorii neamului nostru. Om politic în aceeași vreme, revoluționar convins și energic, dintre toți oamenii de la 1848, el a fost poate cel mai activ și cel mai cuminte în aceeași vreme, pe un timp cînd amîndouă calitățile nu stăteau alăturea totdeauna. În mijlocul calomniilor de tot felul și insinuărilor pătimașe ale dușmanilor de idei, el urmează drumu-i cel sigur, luminat de credința în mai bine, care l-a însuflețit pînă în ceasurile triste de pe urmă. Pe cînd turburarea domnea în mintea tuturora aproape, pe cînd începătorii mișcării își încrucișau mînile, crezînd totul sfîrșit, cînd totul se începuse abia, el scrie, vorbește, agită în favoarea acelor idei democratice, acelei iubiri pentru popor, care nu cedează la dînsul decît înaintea glasului țării în primejdie. Apărînd împroprietărirea țăranului împotriva aristocraților neînduplecați ca și împotriva visătorilor fără de stavilă, recomandînd energie celor cu inimile domoale și oprind escesele unui norod doritor de sînge, pledînd înaintea lui Kossuth cauza ardelenilor și sfătuind spre o împăcare, folositoare amîndurora, pe Iancu și pe fioroșii săi războinici din munți, sprijinind prin grai ca și prin scris cauza revoluției pierdute și aceasta pînă ce condeiul cade din degetele lui slăbite de boală și ochii i se întunecă, — Bălcescu n-a trăit un moment în acele turburate timpuri ale revoluții, fără să gîndească

[1] Articolul asupra guta-perșei. Autorul, un oarecare dr. Vîrnav, l-a publicat în calendarul lui Asachi, pe anul 1851 (n. a.).

la mîntuirea țării iubite. Durerile românilor erau ale sale și ultima-i părere de rău a fost că nu-i era iertat să vadă, lui, muncitorului harnic și dezinteresat, încolțirea seminții aruncate și răsăritul zilei de aur, pe care o vedea în visurile-i de patriot.

Moartea aceasta înainte de vreme aruncă încă o lumină de simpatie asupra cîntărețului lui Mihai Viteazul. Îl vezi, pare că, în timpurile din urmă, luptîndu-se deznădăjduit împotriva unei boale, pe care încearcă s-o cîștige în iuțeală, după însăși espresia lui dureroasă, smulgînd fiecare frază, cu neobișnuită muncă din creierul lui, pe care moartea apropiată îl tot slăbește și-l tot tulbură, ucigîndu-se singur prin osteneala nopților nedormite și zilelor de strădanie, pentru a ni da acea carte, care e mai mult decît o carte, care e sîngele și viața lui întreagă, și ca o milă adîncă, o nepomenită admirație te prinde în fața acestui erou al suferinții, care, printr-o silință uriașă, mai ține o clipeală cu mîna piatra mormîntului, pentru a spune cuvîntul de viață generațiilor viitoare.

Și înaintea acestei figuri palide și triste, în care se leagă la un loc energia patriotului, căldura de inimă și frumuseța de stil a poetului alăturea cu răbdarea și conștiința istoricului, asprimea criticei se înduioșează și te descoperi înaintea unui om, care a făcut multe lucruri bune și multe lucruri frumoase în viața lui, dar care înainte de toate și-a iubit țara, fără cruțare de sine și fără așteptare de răsplată, și-a iubit-o nebunește și eroic, cum se iubea altădată în lumea veche, cînd învinsul se arunca în flacările mistuind cetatea lui pierdută. Din acest punct de vedere trebuie de privit Bălcescu pentru a nu cădea în asprimi de judecată, care ar fi aproape o faptă murdară față cu un asemenea om și mai ales într-un asemenea timp. [...]

Opera, cu care pînă la urmă a trăit, rodul nopților sale nedormite și ceasurilor smulse duririi, e *Istoria lui Mihai Viteazul*, și moartea-i opri mîna înainte ca monumentul său literar să fie gata. [...]

Așa cum este, acest monument nu e dintre acele asupra cărora vremea să n-aibă nici o putere. Dacă stilul rămîne, în desăvîrșirea lui puternică și mîndră, ca un model de limbă românească, dacă cititorul de astăzi nu se simte înstrăinat față cu aceste fraze curgătoare și atît de bine ritmate, istoricul actual ar găsi poate multe de zis asupra faptelor și mai ales asupra felului cum ele sînt judecate. Aceeași îndreptățire se poate aduce însă și trebuie să se aducă și aici, ca și la *Puterea armată* : pe vremea

cînd Bălcescu scria cu sîngele inimii sale rîndurile aprinse ale acestei epopei militare, adevărul istoric și zugrăvirea rece și deplină a faptelor nu era și nu putea să fie ținta lui unică.

Dacă, prin *Puterea armată*, începătorul cearcă să învie dragostea românului pentru vechea sa tovarășă de glorie și de restriște, arma, prin cîntarea vitejiilor lui Mihai, Bălcescu voia să puie înaintea epigonilor degenerați, ca o mustrare, tablourile puternice și învietoare din scurta carieră a bătrînului voievod.

Am zis că *Istoria lui Mihai* e o epopee, și termenul e destul de adevărat. Până și planul operei, acea împărțire în capitule ce se grupează în jurul unei idei stăpîne, capitule care seamănă cu niște cînturi, îi dau această aparență epică : *Libertatea națională, Călugărenii, Robia țăranului, Unitatea națională, Mirislău* și pregătitul *Goroslău* sînt titlurile răsunătoare ale acestora. Și în acest cadru, neobișnuit în istoria modernă, se întinde ca o splendidă desfășurare de legende toată viața neastîmpărată, nehotărîtă și fără de noroc a celui care era să lege [...] aproape toate răzlețele provincii ale Daciii dezbinate. (*Neculai Bălcescu*, în „Revista nouă", București, an. IV, 15 sept—15 oct. 1891, nr. 6—7.)

OVID DENSUȘIANU : Cercetarea trecutului mergînd împreună cu aspirațiile patriotice a dat desigur pe la 1840, cum spuneam mai înainte, impulsiuni prozei nouă, dar ea trebuia să fie secundată de preocupări și în alt sens, pentru ca să ne aducă opere cum le întîlnim atunci. Erau istoricii și învățații Ardealului și patriotismul lor vorbește în tot ce au scris, însă rămîneau la depărtări mari de literatura adevărată. Numai scriitori cu o sensibilitate amplificată și trecuți prin ucenicia artei literare — ajutată de începuturile de modernizare a poeziei și de pilde din literatura franceză — puteau da prozei înfățișare nouă, arătînd că și aici scrisul nostru trecea repede peste întîrzieri pe care nu le putuse învinge alții. Ca suflet nou pe care-l aduce și rară îmbinare a erudiției cu măiestria exprimărei, în literatura vremei se reliefează opera lui N. Bălcescu. [...]

Cum înțelegea să se scrie istoria, Bălcescu arăta în articolul publicat în fruntea primului volum al *Magazinului istoric*. Ca și Kogălniceanu, nu o reducea la expuneri unilaterale și sărace, credea că ea răspunde prea puțin la cît i se cere, dacă se oprește la

un şir de „oarecare întîmplări politice sau militare uscate" ; de aceea recomanda istoricilor să înfăţişeze viaţa unui popor aşa cum se desprinde din „instituţiile, ideile, simţimintele şi obiceiurile lui". Susţinea, în acelaşi timp, să se dea luarea-aminte cuvenită poeziilor şi tradiţiilor populare, pentru că sînt „un mare izvor istoric", şi îndemna să se culeagă cît mai mult din literatura noastră populară. Privind astfel istoria, lărgind perspectivele ei şi orientînd-o spre cercetări temeinice, după izvoare sigure şi cît mai variate, ar fi ajuns să dea literaturei noastre istorice opere înălţîndu-se deasupra altora chiar numai prin aceste însuşiri, de erudiţie impunătoare pe vremea cînd a scris. A ţinut însă să pună în scrierile lui însufleţire, să le facă să vibreze de gînduri care-i vorbeau cu toată puterea îndemnurilor ce-şi zicea că trebuie ascultate ; cunoaşterea trecutului era pentru el chemare spre înfăptuiri nouă, aşa că opera lui istorică e străbătută de misticism profetic şi de exuberanţe de poet. Chiar de la început, cînd a publicat *Puterea armată*, da cercetărilor sale istorice această înfăţişare. Spunea acolo, în cuvintele liminare, că vom ajunge să fim alături de alte popoare numai dacă ne vom gîndi la o regenerare a vechilor noastre instituţii ostăşeşti. Aceeaşi părere neclintită o exprima intr-una din acele scrisori ale sale unde convingeri ce-i erau scumpe stăruia să arate că nu erau utopii — din peregrinaţiunile lui, la 1849, îi scria lui I. Ghica (*Amintiri din pribegie*, 357) ;

„Dumnezeul meu politic de mai multă vreme este *puterea*, este *Iehova, Dumnezeul armatelor*. Este de trebuinţă a populariza între români aceste idei şi a întoarce toată ţinta lor naţională cătră armă numai, căci numai cu dînsa se vor mîntui şi vor fi mari şi puternici."

Pentru a slăvi vitejia românească, înţelegem cum preocuparea lui statornică a fost să evoce figura aceluia care se înălţa în aureolă de epopee. Nu i-a fost dat să ducă la sfîrşit cartea pe care ţinuse să i-o închine, dar din cît e cuprinsul ei — s-a tipărit mai întîi, prin îngrijirea lui Odobescu, la 1878, după ce fragmente din ea, alături de cel din *Mag. ist.*, apăruse în *România literară* şi *Revista română* — putem vedea unde culminau ideile lui istorice, cum proiecta asupra faptelor viziunea lui arhitectonică şi cîtă limpezime, cîtă armonie ştia să dea stilului său.

Între *Puterea armată* şi *Istoria românilor sub Mihai Viteazul* singur punea legătura cînd primul capitol al acesteia începea să-l scrie astfel :

„Deschid sînta carte unde se află închisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din vieața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională cu care românii, sub povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani, 1593—1601, dar anii din istoria românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în exemple minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere-aminte glorioasă, timpuri de credință și de jertfire ! cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenuncheau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeul armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor, și astfel, îmbărbătați, ei năvăleau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmașilor și Dumnezeu le da biruința, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri s-au luptat atît în veacurile trecute, fie ca aducerea-aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțimîntul datorinței ce avem de a păstra și de a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire."

Cuvinte de preamărire a virtuților străbune, care anunțau cum avea să glorifice pe voievodul muntean și, după ce descria starea jalnică a țărei înainte de venirea lui la domnie, pentru a pune și mai în lumină măreția faptelor lui, venea să-l înfățișeze astfel :

„În acel timp de chin și de jale strălucea peste Olt, în Craiova, un bărbat ales, vestit și lăudat prin frumusețea trupului său, prin virtuțile lui mari și felurite, prin credința sa către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduiala către semeni, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toți deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia și dărnicia ce împodobeau mult lăudatul său caracter. Acesta era Mihai, banul Craiovei."

Toată povestirea știm cum se înlănțuiește mai departe ca o apoteoză a celui care izbea „cu iuțeala trăsnetului" și pusese în uimire pe toți pînă la care ajunsese faima vitejiilor lui : „Veacul nu arătase încă... o asemenea armie, nici un asemenea general". Pentru Bălcescu eroul de la Călugăreni era însă și acela care încercase unirea țărilor române, și înțelegem atunci de ce spre el s-au îndreptat preferințele sale de istoric ; dacă ar fi ținut să slăvească numai vitejia românească, s-ar fi putut gîndi să evoce

figura lui Ştefan cel Mare, şi intenţia lui reiese limpede cînd despre acesta spune că „patruzeci de ani... pe cîmpul bătăliei el apără voiniceşte ţara şi creştinătatea“, în vreme ce pe Mihai Viteazul îl arată ca pe acela „care întreprinde unirea românilor...“. şi a fost „mai norocit decît Ştefan“ (ed. Odobescu, 15, 18 ; cf. 362).

Privindu-l astfel, în nimbul faptelor războinice, Bălcescu renunţa să judece pe Mihai Viteazul şi după actele lui politice umbrite de neînţelegerea unor situaţii, de neprevederi care au avut fatalitatea lor şi de care trebuie să ţină samă restabilirile istorice. Precumpănea aici romantismul, cu toate că poate fi socotit ca un romantic cuminte. nelipsindu-i înţelegerea unor realităţi. Chiar el, într-o scrisoare către I. Ghica (*Amintiri din pribegie*, 357), condamna exaltarea romantică a altora şi — lăsînd să vorbească decepţii — spunea despre ea că „a pierdut revoluţia“ de la 1848.

Ca şi alteori, cîteva idei generale în care încadra istoria noastră a ţinut Bălcescu să le exprime în acele pagini pe care le găsim ca introducere la *Istoria românilor sub Mihai Viteazul.* Arăta acolo cum „principiul silèi“ pe care se întemeiase lumea veche a fost înlocuit în vieaţa nouă a popoarelor cu „legea libertăţei, a demnităţei, a moralităţei şi perfectibilităţei“. Aceasta îi da încrederea în continue ascensiuni şi viziunea lui optimistă de istoric îl făcea să scrie :

„Aceea ce ştim este că, din transformaţii în transformaţii, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mişcare e cu atît mai repede cu cît mai mult înaintează, în fiecare pas al vieţei omenirei este în pas în această cale care o apropie de Dumnezeu ; în fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului“.

Pentru că la opera de nesfîrşite înaintări fiecare naţiune are de îndeplinit „o misiune evanghelică“ şi ele „produc, chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea“, convingerea la care ajungea era că şi poporul nostru are o misiune de împlinit, cum la fel se exprima Kogălniceanu că trebuie „să ne cunoaştem solia ce Dumnezeu ne-a dat“ (*Arh. român.*, I,V.) Gîndul lui Bălcescu nu mergea numai spre viitor, ci era dus şi spre trecut, aşa că în partea din urmă a acestei schiţe istorice căuta să arate cum în timp de mai multe veacuri poporul nostru nu a rămas strein de înţelegerea unei meniri a lui. Deşi nu au putut fi revizuite şi le lipseşte încheierea, paginile în care dînsul condensa astfel ce culesese din

meditațiile sale istorice nu rămîn în urma altora, ca gînduri avîntate, ca proiectări vii ale idealismului său.

Scriind *Istoria lui Mihai Viteazul*, Bălcescu arăta cît îl preocupa și exprimarea literară, modernizarea frazei noastre — descrierea Ardealului și a Călugărenilor sînt pagini pe care și le-au însușit de mult antologiile, și să nu uităm că el este cel dintîi slăvitor al pămîntului nostru cu măreția priveliștilor lui, după ce Cîrlova cîntase puterea amintirilor din locuri unde risipirile vremei lăsase totuși vie slava vredniciei străbune; se întîlneau astfel amîndoi ca să ne facă să înțelegem ce înseamnă, ca întărire și a conștiinței naționale, poezia pămîntului nostru.

Dacă stilul lui se vede alunecînd uneori spre retorism, mai ales în acele discursuri pe care le da ca rostite de Mihai Viteazul — urmînd pe istoricii care se îndeletnicise cu asemenea improvizații oratorice — ceea ce-i imprimă o notă deosebită, ușor de recunoscut la primele fraze cînd te apropii de el, e limpezimea și vioiciunea, cum și desfășurarea lui capricioasă, de contraste adeseori, cînd în ritm de perioade maiestoase ori cu învălmășiri de cuvinte, cu ceva clocotitor, năvalnic, cînd în cadențări redînd reculegerea, liniștea, duioșia. Se desprinde din stilul său o dublă înrîurire: a clasicilor și a romanticilor, predominînd însă cea din urmă și aceasta l-a ajutat cu deosebire să dea altă înfățișare prozei noastre istorice. Sufletul lui de poet îl ducea mereu spre dramatizarea acțiunei și spre exuberanțe de lirism, cum același suflet l-a făcut să întrezărească pentru țara lui zile de înseninare, cu darul de a înțelege mult din puțin, cu acele presimțiri care sînt un privilegiu al sensibilității poetice. (*Prozatorii epocei nouă. N. Bălcescu*, în *Literatura română modernă*, curs ținut în 1899—1901, publicat în vol. III, București. Editura Librăriei universale Alcalay, 1933, p. 47—58.)

TUDOR VIANU: După tipul său adînc și după necesitățile vremii, Bălcescu este un scriitor retoric. Istoria este pentru el faptă un episod în luptele naționale ale timpului. Condus de o asemenea concepție, intervenția valorificatoare va fi cu atît mai vie la un scriitor ca Bălcescu. Criteriul valorificării va fi sentimentul său patriotic, care îl va face să împingă în lumina mai vie a prețuirii pe eroii mult iubiți și să respingă în planuri mai umbrite

personagiile secundare sau pe acele care sunt antipatice, pentru că se găsesc în conflict cu aspirațiile națiunii. Cîteva din episoadele narative sau din tablourile istorice ale lui Bălcescu sunt adevărate bassoreliefuri literare, inspirate de caldul său sentiment național. Faptele eroului slăvit sunt povestite la prezentul istoric și participă la via lumină evocativă a acestui timp; isprăvile adversarilor sunt narate la trecut și sunt împinse, odată cu aceasta, în planuri mai umbrite ale reprezentării.

Iată, pentru ilustrarea acestui procedeu, povestirea luptei sub cetatea Rusciukului, spicuită în scrierea lui N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*, publicată de A. I. Odobescu, ed. a II-a, 1877, pag. 64—65: „Mihai sosi a doua zi, luni (24 ianuarie), de cu noapte și își înfipse tabără în locul părăsit de dușman la Scărpătești, iar în ziua următoare, marți (25 ianuarie), din zi de dimineață porni spre Rusciuk, unde, după cum aflase, Mustafa-Pașa, nedescurajat încă de atîtea învingeri, mai strîngea oști și voia să-și mai cerce norocul. Fără a mai lăsa lui Mustafa vreme de gătire, domnul se *grăbește, trece* Dunărea pe gheață pe la Marotin și *își înșiră* oștile mai sub porțile Rusciukului. El avea cu dînsul numai 10.000 ostași, în vreme ce Mustafa avea 4000 oaste aleasă și 10.000 turci adunătură din Bulgaria. El își *îndeamnă* oștile a se lupta vitejește pentru gloria lui Christos și mîntuirea patriei și cu frunte de leu, bărbătește, mai repede decît ai gîndi, *năvălește* asupra turcilor, cari abia apucaseră să iasă din cetate cînd lupta se încăieră. Bătaia ținu cîtva, fu sîngeroasă și nu încetă pînă în noapte, cînd turcii, cu toate că erau mai numeroși, trebuiră a se pleca furiei românilor; de la vreo 7 000 pînă la 8 000 căzură morți; ceilalți își căutară mîntuirea în fugă, dar ai noștri urmărindu-i în întunecimea nopției, fără seamă îi *ucid* sau îi *prind* mai pe toți.“ Nimănui, din cîți vor citi cu oarecare atenție această povestire, nu-i va scăpa procedeul care constă în a pune faptele lui Mihai și ale armatelor sale la prezentul indicativului, în timp ce acțiunile conexe sunt împinse în penumbra trecutului. Mihai „*se grăbește, trece* Dunărea, *își îndeamnă* oștile, care *năvălesc* asupra turcilor, și *ucid* sau *îi prind* mai pe toți“. Nici una din celelalte acțiuni povestite nu urcă în această clară lumină a prezentului.

Procedeul devine încă mai limpede acolo unde sunt puse față în față două personagii, eroul și adversarul lui, cu acțiuni respective bine individualizate. În povestirea luptei de la Rusciuk, re-

produsă mai sus, deşi ni se vorbeşte deopotrivă despre Mihai şi despre Mustafa-Paşa, ne sunt descrise de fapt numai acţiunile celui dintîi, în timp ce acele ale lui Mustafa sunt comprimate în rîndul evenimentelor de cadru. Pe fondul cenuşiu al întreprinderilor turceşti se desprind puternic acţiunile eroului nostru. În renumita descriere a luptei de la Călugăreni sunt individualizate însă atît faptele lui Mihai, cît şi acele ale duşmanului său Sinan ; dar pe cînd cele dintîi sunt evocate la prezent, celelalte sunt povestite la trecut. Iată interesanta pagină extrasă din *op. cit.*, pag. 128—129 : „Sta să apună soarele după orizont, cînd vestea că ajutorul aşteptat a sosit vărsă sperarea izbîndei şi un curagiu nou în inima acelei mîni de voinici români care ca nişte zmei se luptau, trăgîndu-se în faţa nenumăratelor gloate ale unui duşman învingător. Acest ajutor însă ce ai noştri şi-l închipuiau tare, nu era decît o ceată de 300 pedestraşi din Ardeal cu puşti. Mihai, fără a pierde vreme, căuta a se folosi de acest neînsemnat ajutor şi de reîmbărbătarea oştilor sale, ca să smulgă biruinţa de la vrăjmaşi. El îşi *preumblă* privirea pe cîmpul bătăliei, *vede* mişcările turcilor şi după dînsele *îşi pregăteşte* pe ale sale. Sinan-Paşa, văzînd retragerea românilor, luase inimă şi vrea a-i desface şi a reschira de tot. Spre acest sfîrşit, în capul rezervei sale el umbla să treacă podul spre a izbi pe ai noştri în frunte, în vreme ce Hassan-Paşa, cu Mihnea-Vodă, din porunca lui, alergau prin pădure să-i lovească pe la spate. Mihai atunci *se aşează* cu ceata de curînd sosită la capul podului spre a întîmpina pe Sinan, *trimite* pe căpitanul Cocea cu 200 unguri şi alţi atîţia cazaci pedeştri ca să ia pe vrăjmaşi pe la spate şi Albert Kiraly *aşează* cele două tunuri ce le redobîndise de la turci într-o bună poziţie şi *stă* gata a trăzni pe vrăjmaşi de vor îndrăzni a trece podul. Sfîrşind aceste pregătiri, Mihai *cugetă* în inima sa că împrejurarea cere neapărat vreo faptă eroică spre a descuraja pe turci şi a îmbărbăta pe ai săi. El *hotărăşte* atunci a se jertfi ca altădată şi a cumpăra biruinţa cu primejdia vieţii sale. Ridicînd ochii către cer, mărinimosul domn *cheamă* în ajutoru-i protecţia mîntuitoare a zeului armatelor, *smulge* o secure oştenească de la un soldat, *se aruncă* în coloana vrăjmaşă ce-l ameninţă mai de aproape, *doboară* pe toţi ce se încearcă a-i sta împotrivă, *ajunge* pe Caraiman-Paşa, îi *zboară* capul, *izbeşte* şi pe alte capete din vrăjmaşi şi, făcînd minuni de vitejie, se *întoarce* la ai săi plin de trofee şi fără de a fi rănit. Această faptă eroică

înfioară pe turci de spaimă, iar pe creştini îi *însufleţeşte* şi-i *aprinde* de acel eroic entuziasm, izvor bogat de fapte minunate."

Alternarea trecutului cu prezentul şi semnificaţia stilistică a acestei alternări sunt absolut evidente la fragmentul de povestire citat. Cînd este vorba de Sinan sau chiar de ajutoarele lui Mihai, personagii secundare asupra cărora scriitorul nu doreşte să arunce o lumină prea vie, întîmpinăm vreuna din formele trecutului ; Sinan „luase" inimă..., „vrea" a-i desface pe români.... Hasan Paşa cu Mihnea-Vodă „alergau" prin pădure etc. Cînd este însă vorba de Mihai, toate faptele sale sunt puse la prezentul indicativului : el „preumblă, vede, pregăteşte, trimite, cugetă, cere, hotărăşte, smulge, se aruncă, doboară, izbeşte şi se întoarce". Prin această alternare a timpurilor şi prin felurita luminare a planurilor povestirii, după cum asupra lor coboară reflexul mai tare al prezentului sau acela mai palid al trecutului, se obţine impresia adîncimii în tablou, a succesiunii bassoreliefice de planuri, de efect stilistic pe care Bălcescu îl foloseşte de atîtea ori.

Continuarea pasagiului citat aduce o modificare a procedeului folosit pînă acum. De unde, pînă aici, relatarea faptelor lui Sinan şi ale ajutoarelor lui Mihai se face la trecut, ele sunt readuse deopotrivă în lumina prezentului. „Sinan, văzînd aceasta — continuă Bălcescu — spre a da curagiu la ai săi, *ia* ofensiva şi *trece* podul. Dar deodată se *vede* oprit în faţă de Mihai ca de un zid de piatră tare, în dos izbit cu o furie înfocată de căpitanul Cocea şi în coastă trăsnit de tunurile aşezate pe deal de Albert Kiraly, care, bătînd în mulţimea îndesată a turcilor, le *găureşte* rîndurile şi le pustieşte toată aripa dreaptă. Îndărătnicul vizir, fără a-şi pierde cumpătul, *izbuteşte* a-şi întocmi oştile în rînduială ; dar o izbire nouă a lui Mihai în fruntea armiei, pustiirile furioase ale lui Cocea de dinapoi, fierbintele şi ucigătorul foc al lui Kiraly *zdrobesc* iară această rînduială ; şi turcii, minunaţi de îndrăzneala cu care românii, ce-i priveau ca biruiţi, îi *izbesc* acum, *încep* a fugi răzlăţaţi" etc., (*op. cit.*, pag. 129). Care sunt motivele pentru care faptele lui Sinan, povestite pînă aici la trecut, ajung a fi narate la prezent, deopotrivă cu acele ale românilor şi ale lui Kiraly, ajutorul lui Mihai ? Răspunsul nu este greu de dat. Ne găsim aici în punctul culminant al povestirii luptei de la Călugăreni. După primele succese ale lui Mihai, iniţiativa luptei trece în mîinile lui Sinan. Pentru un moment, generalul turc înaintează în primul plan al importanţei şi

mișcarea stilistică a povestirii subliniază evenimentul, trecînd faptele turcului la prezentul indicativului : Sinan „ia" ofensiva, „trece" podul. Dar deodată Mihai și ai săi își recîștigă avantagiile amenințate un singur moment și povestirea continuă și pentru el la prezent. Astfel, ierarhia planurilor în adîncime, tehnica bassoreliefului, este suspendată într-o singură împrejurare și anume atunci cînd faptele celor doi adversari egalîndu-se, ele conveneau a fi comprimate în același prim plan al importanței. Puțini sunt povestitorii istorici cari, întocmai ca Bălcescu, să fi izbutit a reda prin nuanțe stilistice toate intențiile gîndului și sentimentului lor. Mai cu seamă în specularea virtualităților expresive legate de alternarea timpurilor verbale, Bălcescu apare ca un adevărat virtuoz. (*Tehnica bassoreliefului în proza lui N. Bălcescu*, în „Revista Fundațiilor", București, an. VII, iulie 1940, nr. 7, p. 75—80.)

S-a spus adeseori ce scriitor de seamă este Nicolae Bălcescu ; caracteristicile lui stilistice au fost însă mai puțin remarcate. Cînd îi străbatem scrierile, după ce le-am parcurs pe ale lui Heliade-Rădulescu, este cu neputință totuși să nu fim izbiți de măsura și distincția tonului său. Prolixitatea vulgară a lui Heliade este uitată într-o singură clipă. În locul omului vecinic mînios pe care îl întîmpinasem în paginele *Echilibrului*, aflăm seninătatea gravă a unui suflet cucernic și pur. În loc să explodeze în afară, toate afectele lui coboară în adîncime și alcătuiesc ceea ce se poate numi o „atmosferă morală".

Istoricul Bălcescu știe să dea seama de faptele trecutului cu o exactitate a trăsăturii rămasă necunoscută lui Heliade, preocupat totdeauna să găsească sub evenimentele istorice semnificația lor generală. Filosof al istoriei este și Bălcescu în unele din momentele sale, dar față de galimatiasul teoretic al *Echilibrului*, cu cît mai limpede, mai însumate și mai sigure sînt reflecțiile lui Bălcescu : „Sunt optsprezece secoli și jumătate de cînd Christos întreprinse a răsturna lumea veche, civilizația păgînă ce reprezenta principiul din afară, obiectiv, al naturei și al silei, substituind în locu-i o altă lume, o altă civilizație întemeiată pe principiul din lăuntru, subiectiv, pe dezvoltarea absolută a cugetării și a lucrării omenești din timp și în spațiu și prin identitatea între esența naturei spirituale a omului și esența naturei divine, el descoperi fiecărui individ legea libertății, a demnității, a moralității și a per-

fectibilității absolute" (*Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*, 1847 urm., Ed. „Cartea românească", pag. 15).

Scriitor retoric este apoi și Nicolae Bălcescu, dar retorica lui este nobilă ; ea este intervenția unui vorbitor plin de demnitate și înălțime, adresîndu-se cu reculegere națiunii întregi. Începutul *Istoriei românilor sub Mihai Viteazul* este străbătut de emoția gravă a unei acțiuni rituale și a unei rugăciuni : „Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun dinaintea ochilor fiilor ei cîteva pagine din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională, cu care românii, sub povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va coprinde numai opt ani, 1593—1601, dar anii din istoria românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în exemple minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere aminte glorioasă ! timpuri de credință și de jertfire ! Cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenuncheau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeul armatelor laurii biruinții sau cununa martirilor..." Uneori expunerea faptelor se întrerupe prin intervenția retorică a povestitorului. Dar chiar cînd dezamăgirea rupe lanțul faptelor, pentru a face loc oratorului, cuvîntul său nu se înstrunează pentru vestejire și pentru blestem, ci pentru mărturisirea sentimentului său îndurerat și singuratic : „Vai ! scriam aceste rînduri în 1846. Cine mi-ar fi zis atunci că abia un an va trece și inima îmi va fi crud de durere ispitită. Era în vremea unei frumoase deșteptări naționale, atunci cînd un popor întreg jurase că va muri pentru Patrie și Libertate. Turcul, vecinicul dușman, se pornise tot de la Giurgiu spre a ne răpi aceste bunuri scumpe. Mă aflam într-o adunare populară, cînd sosi vestea că păgînul a tăbărît la Călugăreni, călcînd cu picior de batjocură sfînta țărînă a părinților noștri, glorioși martiri ai libertății naționale. O, amar mare ! atîta fu uitată religia străbunilor, atîta fu încrederea tuturor în vorbele necredincioșilor, sau atîta fu mișelia lor încît această veste îi lăsă reci și în nepăsare. În zadar glasu-mi unit cu al unui mic număr strigă «război și răzbunare !» Nici un ecou puternic nu-i răspunse în mulțime. Îmi ascunsei atunci ochii cu mîinile mele ca să nu mai vază această umilitoare priveliște și din inima-mi zdrobită scăpară aceste cuvinte : «Zeul părinților noștri ne-a părăsit ! Părinții noștri ne-au blestemat !»" (*op. cit.* pag. 95). Poate că astfel de intervenții retorice nu mai co-

răspund gustului actual al cititorilor de scrieri istorice. Oricare din aceştia vor recunoaşte însă nu numai forţa şi sinceritatea sentimentului care le inspiră, dar şi necontestabila lor calitate umană.

Întrebarea retorică, adică aceea care impune afirmaţia sau negaţia pe care vorbitorul doreşte s-o obţină de la ascultătorii săi, este bine cunoscută de Bălcescu. Acesta îi dă însă uneori o întrebuinţare specială. Astfel, cînd ajunge a înfăţişa împrejurările în care Mihai se pregăteşte a întreprinde expediţia lui în Ardeal, povestitorul nu uită să amintească şi împotrivirile pe care îndrăzneţul plan le trezea în sufletul intimilor săi. Printre aceştia, soţia însăşi a eroului, blînda doamnă Stanca, încearcă să-l abată pe Mihai de la hotărîrile care îi puteau deveni, în atîtea chipuri, fatale. Ce-ar mai fi putut face însă Mihai acum ? În acest punct al naraţiunii, Bălcescu introduce o pagină întreagă de întrebări retorice, adresate de erou propriei sale conştiinţe şi care, prin afirmaţiile sau negaţiile pe care le implică, ne fac să înţelegem gîndurile care îl frămîntau pe Mihai în ajunul îndrăzneţei sale fapte : „Înfocatele şi elocuentele cuvinte, precum şi lacrămile ei (ale Doamnei Stanca) fură zadarnice ; ele nu putură clăti hotărîrea soţului său. Şi oare ş-ar fi căzut ca el tocmai acum, în minutul d-a o îndeplini, să se lase de o idee care de multă vreme frămînta inima sa ? În ce oare se arăta el nemulţumitor ? Dacă Sigismund Bathori l-a ajutat întrucîtva prin creditul său spre a căpăta domnia, el nu i-a răsplătit însutit această mică facere de bine prin cîte foloase biruinţele sale aduseseră Ardealului şi sporise gloria lui Sigismund ? Trebuia oare să uite la cîte umilinţe supusese Sigismund pe Mihai şi patria lui ? Trebuia să uite că pata ruşinosului tractat de la 1595 nu era încă ştearsă ? Dacă Sigismund a venit să-l ajute împotriva lui Sinan, nu era oare spre a se ajuta pe sine-şi şi Ardealul care era deopotrivă de ameninţat ?", etc. etc. (*op. cit.* pg. 258 urm.). Astfel, întrebările pe care şi le adresează eroul însuşi şi răspunsul pe care el şi-l dă, împreună cu cititorul care, urmărindu-l, îl aprobă, nu fac decît să sublinieze chipul în care, cumpănind anumite motive, hotărîrea lui s-a format. Întrebările retorice dobîndesc pe această cale scopul de a evidenţia procesul deliberativ al voinţei şi constituiesc unul din mijloacele cele mai elocvente ale analizei psihologice.

Nu vom spune că fantezia lui Bălcescu este inferioară fanteziei lui Heliade. Comparaţia nu se poate face deloc, întrucît în

nici un moment Bălcescu nu aspiră către redarea lucrurilor și ființelor văzute, în trăsăturile lor particulare și pitorești. Portretele lui Bălcescu sunt construite mai ales din trăsături interioare, din însușirile de caracter și din deprinderile modelelor lui. Mărginit în acest domeniu, cîteva aruncături de penel îi sunt însă suficiente. Iată de pildă portretul rapid al sultanului cu care urma să se măsoare creștinătatea : „Murat al III-lea, care domnea la 1575, era un spirit slab și superstițios, un om dulce la trai dar iute la mînie și adesea atunci și la cruzime, dedat cu totul la misticism, la poezie și la voluptate, amator de danț și de muzică, de vorbe cu spirit, ba încă și de mucalitlîcuri, iubind mecanica, ceasornicăria și actele de reprezentație ; el trăia înconjurat de tălmăcitori de vise, de astrologi, de șeici, de poeți, de muieri, de pitici și de nebuni, lăsînd domnia în mîna femeilor din sarai“ (*op. cit.* pag. 39). Iată și imaginea lui Rudolf II, împăratul astrolog : „Pe scaunul cesarilor Germaniei ședea în acea vreme Rudolf al II-lea. Cu un caracter și cu virtuți ce ar fi fost de lăudat într-o poziție mai puțin înaltă, acest prinț era un domnitor nevrednic. El lăsa deoparte trebile statului spre a se ocupa de științele naturale și de antichități, pentru care își sleise finanțele, iar mai cu seamă de visări astrologice care umplură mintea sa, din natură posomorîtă și sfiicioasă, de o mulțime de superstiții de rîs și funeste. Înconjurat de minerale, de fosile, de medalii, de ochiene, de vase și de instrumente de chimie, el sta închis în laboratorul său, în vreme ce zavistea și revolta în lăuntru și războiul din afară amenințau zdrobirea împărăției lui“ (*op. cit.*, pag. 40). În ambele portrete, oamenii sunt evocați prin mediul lor de ființe sau lucruri, expresive pentru acela care, adunîndu-le în juru-i, se mărturisește prin ele. Procedeul corespunde ideii realist-naturaliste a mediului, care începînd cu Balzac și, de-atunci încoace, din ce în ce mai puternic, avea să cucerească întreaga literatură europeană. Cînd componenta mediului lipsește, rămîn să vorbească numai trăsăturile morale : Filip al II-lea, regele Spaniei, este „posomorît și crud“ ; Sigismund este „om crud, fără măsură, necumpătat, nestatornic și neastîmpărat la minte“ etc., etc. Numai despre Mihai ni se spune că era lăudat prin „frumusețea trupului său“, dar epitetul este atît de general, încît nu poate fi considerat drept o notă sensibilă în portretul omului.

Cititorul lui Bălcescu are adeseori ocazia să noteze justețea adjectivului său. Iată, de pildă, scena în care românul îmbătrînit

în serviciul turcului Ali-Gian dorește să-l previe față de amenințarea cu moartea pe care Mihai trebuia în foarte scurt timp s-o realizeze împotriva turcimii din Muntenia : „Spre recunoștință de pînea și sarea ta ce am mîncat, îi spusese românul lui Ali-Gian, voi să-ți spun un cuvînt, de-i voi să mă asculți... Nu sta aci pînă la 3 sau 4 ceasuri după amiazi ; nu te opri nici la Giurgiu : silește-te să treci la Rusciuk, cît vei putea mai curînd. — Dar pentru ce ? îi răspunse turcul. — Românul însă, fără a-i spune mai multe, se depărtă, întorcîndu-și capul și, văzînd pe Ali că sta în cumpănă de ceea ce trebuia să facă, îi strigă : — Ia seama la ce ți-am spus !" Frumoasa scenă, plină de mișcare dramatică în întregul ei, se încheie cu acest succinte comentar al lui Bălcescu : „Aceasta fu singura indiscreție, cinstită și măsurată, ce se făcu despre tragica scenă care se pregătea" (*op. cit.*, pag. 51). Mai multe comentarii ar fi fost de prisos. Pentru a caracteriza discreția populației față de planul de represiune care interesa pe toți românii, dar și omenia aceluia care datora ceva vechiului său stăpîn turc, un cuplu de adjective este suficient : indiscreția românului fusese „cinstită și măsurată". Bălcescu nu este avar cu adjectivele sale. Aproape toate personagiile care apar în scenă și aproape toate evenimentele sunt însoțite de caracterizarea istoricului, care este un drept și cumpătat judecător al oamenilor și al faptelor. Caracterizările acestea se fac prin perechi de adjective, asociate cu naturalețe sau puse într-un anumit contrast. Astfel, Popa Farcaș, vestitul general al lui Mihai, care cucerește cetatea Vidinului dar cade apoi în chipul cunoscut, este „mai mult voinic decît norocos" (pag. 146). Sinan-Pașa este „aspru și lacom" (pag. 184). Cînd sultanul Mahomet, om dedat plăcerilor, înțelege, chiar în timpul desmierdărilor pe care le gustă în brațele unei frumoase roabe, că aceasta din urmă este o unealtă politică în mîinile mamei sale, el o ucide pe loc : ceea ce dovedește, adaugă Bălcescu, „o inimă mai mult feroasă decît energică" (pag. 185). Ideea unității naționale, susține istoricul Bălcescu, apăruse de mai multe veacuri, fără ca ea să atingă decît puține capete reprezentative. Acum ea se impunea însă poporului întreg. „Spre a o realiza ce trebuia oare ?" Răspunsul cade precis și tăios : „O sabie românească puternică" (pag. 195).

Mare meșter este Bălcescu în întrebuințarea verbului. Mai ales din succesiunea timpurilor, obține el efecte stilistice dintre

cele mai interesante. Iată momentul în care ni se povestește sfîrșitul crudei domnii moldovene a lui Aron-Vodă. Narațiunea este menținută toată vremea la trecut, cînd intervenția unei reflecțiuni de ordin general o aduce la prezent: „Aceste fapte nedrepte răciră cu totul spiritele moldovenilor de către Bathori și le întoarseră către Polonia, unde mai mulți boieri se aflau în pribegie, aceea ce dete polonilor îndrăzneala de a căuta să intre în Moldavia. Astfel dreptatea dumnezeească scoate răsplata unei fapte dintr-însa chiar" (op. cit., pag. 81). Rațiunea acestei varieri a timpurilor stă desigur în faptul că, pe cînd evenimentele istorice, fiind prin însăși natura lor perimabile, pot fi puse la trecut, adevărul general, valabil totdeauna și, prin urmare, și astăzi, se cuvine a fi enunțat la prezent. Nu s-ar putea vorbi oare de un „prezent etern" al reflecțiunii în scrierile istoricilor gînditori? Citatul din Bălcescu ar intra în această categorie.

Altă dată intervenția prezentului are rolul de a ne pune față în față cu tabloul, de a înlocui narațiunea cu prezentarea directă, așa cum se întîmplă în pasagiul în care este povestită scena execuției neizbutite a lui Mihai, unde după o serie de perfecte simple apare prezentul revelator: „Sosind în locul unde trebuia să primească moartea, gîdea cu satîrul în mînă, cu inima crudă, cu ochii sîngeroși, se apropie de osîndit, dar cînd aținti privirea asupra jertfei sale, cînd văzu acel trup măreț, acea căutătură sălbatecă și înfiorătoare, un tremur groznic îl apucă: ridică sabia, voiește a izbi, dar mîna-i cade, puterile-i slăbesc, groaza îl stăpînește și trîntind la pămînt satîrul, fuge printre mulțimea adunată împrejur, strigînd în gura mea că el nu îndrăznește a ucide pe acest om" (op. cit., pag. 36). (*N. Bălcescu*, în *Arta prozatorilor români*, București, Editura Contemporană, 1941, p. 29—38.)

G. CĂLINESCU: O monografie nu numai a unui om ci și a unei epoci este *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul* („o poemă istorică"). Istoricul vrea să depășească eroul, să-l încadreze în poporul român cu instituțiile și obiceiurile lui. Totuși, cu tot programul științist, istoria e mai veche decît s-ar părea și seamănă uimitor cu izvoarele sale, pe care mai adesea le compilează. În linia lui Machiavel și Guicciardini, dar fără idei și talent, istoriografii mărunți din secolul XVII cultivau o narațiune în care in-

trau de toate, anecdote, considerații militare, analize de motive, caracterizări de oameni, totul curent și lipsit de sevă. În partea strict istorică, monografia lui Bălcescu este azi monotonă. Scriitorul nu are talentul portretistic al lui Voltaire din *Histoire de Charles XII*, capacitatea de proiecție a evenimentelor. Totul e meticulos înfocat, aglomerat, înghesuit ca în hronografurile occidentale, cu momente patetice și portretistice convenționale. Trebuie să recunoaștem, cu toate acestea, o îndemînare a compoziției, un răsuflet regulat în desfășurarea epică. Personalitatea scrierii stă în tonul religios inspirat :

„Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor ei cîteva pagine din vieața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională, cu care românii, sub povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai 8 ani (1593—1601), dar anii istoriei românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în pilde minunate de jertfire către Patrie. Timpuri de aducere aminte glorioasă. Timpuri de credință și de jertfire ! cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenunchiau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeul armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor."

În plină dizertație, autorul se întrerupe pentru a se înflăcăra. Venind vorba de Călugăreni și aducîndu-și aminte de venirea turcilor la 1848, tot prin acele părți, se indignează :

„...Mă aflam într-o adunare populară, cînd sosi vestea că păgînul a tăbărît la Călugăreni, călcînd cu picior batjocoritor sfînta țărînă a părinților noștri, glorioși martiri ai libertății naționale. O, amar mare ! Atîta fu uitarea religiei suvenirilor, atît fu încrederea tuturor în vorbele necredincioșilor sau atîta fu mișelia lor, încît această veste îi lăsă reci și în nepăsare. În zadar glasu-mi, unit cu al unui mic număr, strigă «răzbdi și răzbunare» ! Nici un echo puternic nu-i răspunse în mulțime. Îmi ascunsei atunci ochii cu mînile mele ca să nu mai vază această umilitoare priveliște și din inima-mi zdrobită scăpă aceste cuvinte «Dumnezeul părinților noștri ne-a părăsit ! Părinții noștri ne-au blestemat !»"

Cîtăva vreme aceste exclamații biblice încîntă ca o poză romantică, apoi conștiința cititorului obosește.

O pagină fericită iese din descrierea religios înspăimîntată a unei Românii de o mărește sălbatecă :

„Pe culmea cea mai înaltă a munţilor Carpaţi, se întinde o ţară mîndră şi binecuvîntată între toate ţările semănate de Domnul pre pămînt. Ea seamănă a fi un măreţ şi întins palat, cap d-operă de arhitectură, unde sunt adunate şi aşezate cu măiestrie toate frumuseţile naturale ce împodobesc celelalte ţinuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brîu de munţi ocoleşte, precum zidul o cetate, toată această ţară şi dintr-însul ici, colea se desfac, întinzîndu-se pînă în centrul ei, ca nişte valuri proptitoare, mai multe şiruri de dealuri nalte şi frumoase, măreţe pedestaluri înverzite, cari varsă urnele lor de zăpadă, peste văi şi peste lunci. Mai presus de acel brîu muntos, se înalţă două piramide mari de munţi, cu creştetele încununate de o veşnică diademă de ninsoare, care, ca doi uriaşi, stau la ambele capete ale ţării, cătînd unul în faţa altuia. Păduri stufoase, în cari ursul se plimbă în voie ca un domn stăpînitor, umbresc culmea acelor munţi. Şi nu departe de aceste locuri, cari îţi aduc aminte natura ţărilor de miazănoapte, dai, ca la porţile Romei, peste cîmpii arse şi văruite, unde bivolul dormitează alene. Astfel, miaza-noapte şi miaza-zi trăiesc într-acest ţinut alături una de alta şi armonizînd împreună. Aci stejarii, brazii şi fagii trufaşi înalţă capul lor spre cer ; alături te afunzi într-o mare de grîu şi porumb, din care nu se mai vede calul şi călăreţul."

Toată capacitatea sa verbală istoricul şi-o pune în descrierea luptelor, pentru care se simte că are o slăbiciune deosebită. În notarea sunetelor el aruncă toate metalele limbii :

„Era zece ceasuri de dimineaţă... cînd începu bătălia prin o furioasă tunărire din ambele părţi. Sunetele trompetelor, urletele tunurilor, înfiorătoarea şuierare a ghiulelelor ce se încrucişau în aer, clăncăitul paloşelor, strigările luptătorilor, fumul prafului, înzgomotau aerul, întunecau cerul, răspîndeau în toate părţile spaima morţii."

În afară de cîteva astfel de insule, monografia e o frumoasă demonstraţie care îşi găseşte raţiunea în urmările ei, o carte înalt educativă, dar o operă literară învechită chiar la data tîrzie cînd apăruse. (*N. Bălcescu*, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, Editura Fundaţiei, 1941, p. 181—182.)

ŞERBAN CIOCULESCU : Din opera capitală a lui Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*, n-a fost publicat în timpul vieţii lui decît un singur capitol. Deşi ediţia dată de Odo-

bescu este destul de tîrzie (1878), se înțelege că lucrarea nu poate fi înțeleasă decît în atmosfera culturală și socială care a stimulat întreprinderea ei (dealtfel ea fusese publicată în parte, — Introducerea, cărțile I, II și o parte din cartea a III-a, tot de Odobescu, în *Revista română*, 1861—1863).

Tot astfel, deși nu avem a face cu o scriere dusă la capăt de autorul ei, ea îl reprezintă întreg, sub toate aspectele, de erudit, istoric, sociolog, filozof și artist, fără ca să limpezească sensibilitatea sa omenească. Așa privită, ca o sinteză a personalității sale, cartea rămîne valabilă, chiar dacă documentarea istorică a fost depășită și mai ales dacă punctele de vedere sociale și filozofice nu se susțin îndeajuns.

Am pus în rîndul întîi erudiția lui Bălcescu ; ea e într-adevăr excepțională, în momentul compunerii ; numărul operelor consultate e surprinzător ; nimeni, la noi, înainte de Hasdeu, n-a folosit atîtea izvoare, și în atîtea limbi. Pe de altă parte, cercetătorul nu se lasă covîrșit de materialul documentar, limpede expus și întîmpinat cu spirit critic. Prin această facultate, Bălcescu e un istoric adevărat, iar nu un diletant, un istoric dispunînd de cunoștințe adîncite, cu un conspect al disciplinelor auxiliare și cu ambiția de a face din istorie nu o înșirare de fapte, ci studiul instituțiilor și al situației economice a unui popor. Mai presus de acestea, istoricul înțelege să încredințeze disciplinei sale funcțiunea supremă de conștiință a omenirii, prin care se rostește un tribunal cu sentințe neapelabile (vom vedea mai departe cum se nuanțează această concepție). Sociologul, — noțiune pretimpurie, de altminteri, deoarece disciplina nu se întemeiase încă, — este de fapt subordonat crezului său politic ; el nu are libertatea de spirit a cercetătorului care privește fenomenele sociale cu senină imparțialitate. Amestecat în viața publică încă din cea dintîi tinerețe, cu un temperament neîntrecut de agitator revoluționar și cu o dragoste de popor fierbinte, Bălcescu este totuși primul nostru gînditor politic care pune problema claselor sociale și o rezolvă neșovăitor în favoarea muncitorilor plugari. Calitatea de sociolog, așadar, nu îi poate fi refuzată, chiar dacă ideile sale sînt mai mult afective decît riguros științifice. Filozoful, de insuficientă pregătire, e adeptul concepției providențialiste în istorie ; el nu se încadrează însă gîndirii teocratice, prin care despotismul monarhic e legitimat și se condamnă orice abatere de la principiul autorității ; dimpotrivă,

după istoricul italian Cesare Cantù, Bălcescu reazemă progresul social pe voința providenței, care conciliază materia cu spiritul, eul cu lumea din afară, individul cu colectivitatea, într-o armonie nouă. Democrația îi apare cu realizarea pe plan social a ideii de frăție, preconizată de evanghelie, și prin care individul e jertfit familiei, familia, patriei și patria, omenirii. Bălcescu nu e un cosmopolit decît ca viziune de viitor. În prezent, el întemeiază politica generală a statelor pe ideea de naționalitate, pe care o prepune democrației, fără să piardă totuși din vedere clasele muncitoare, pe care se reazemă națiunea. În cadrul istoriei universale, fiecare națiune are misiunea ei de împlinit ; prea sumar formulată, noțiunea de misiune pare a avea în vedere potențialul spiritual al fiecărei națiuni, care nu trebuie stăvilită în dezvoltarea ei proprie, nici de tirania aristocraților, nici de vreo opresiune externă. Năzuind a formula și misiunea acelor popoare care n-au avut norocul de a-și desluși fizionomia culturală, Bălcescu atribuie divinității rolul de distribuitoare a funcțiilor printre nații, unele avînd a cumpăni pe celelalte prin prevalarea sentimentului, realizat prin faptă și jertfă (revoluționară). Gînditorul își manifestă repulsia pentru principiile intermediare, eclectice, care caracterizează concepțiile tranzacționale. Nu e de ales decît între despotism, în care se învederează spiritul răului, și democrația națională, „sub ochiul Providenții". Tribunalul istoriei se identifică cu voința divină. Istoria, după Bălcescu, cuprinde ilimitat, în cîmpul viziunii ei, desfășurarea progresivă a omenirii, în timp și în spațiu, sub toate formele interioare sau externe. Filozofia istoriei îngăduie să se întrevadă finalitatea, care constă în organizarea federativă a popoarelor, prin armonia națiunilor libere, cu instituții sociale echitabile, de tip democratic și republican.

Ideile lui Bălcescu nu sînt expuse dialectic, cu o sistematică dezbatere a principiilor ; gînditorul nu e un filozof, ci un iluminat, în posesiunea adevărurilor, pe care le enunță asertoric, dar cu căldura convingerii personale. Dacă s-ar privi această „filozofie" ca armătură a operei, temeiul ei științific n-ar rezista. *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul* e însă înainte de orice o operă ce se construiește nu pe eșafodajul unor idei, ci pe contraforții pasiunilor puternice : admirația pentru eroul cu dimensiuni de semizeu și în cadru de epopee ; cultul unității naționale, căreia i-ar fi servit acest „leu" ; duhul revoluționar, pe

care l-ar fi purtat Mihai printre popoare (cam ca un Napoleon prefigurat) ; solicitudinea pentru clasele de jos, care singură i-a lipsit domnitorului, rămas astfel fără sprijinul fundamental, trebuitor întru împlinirea „visărilor" sale ; duhul religios, incarnat de voievodul pus în centrul cruciadei. După cum se vede, marile pasiuni dominante ale lui Bălcescu își găsesc corespondențe strînse în figura lui Mihai, care a fost exponentul lor eminent, cu excepția celei democratice.

Scriitorul e un artist în sensul deplin al cuvîntului, adică un migălitor și un căutător de expresii alese ; redactarea în luptă cu boala nu-i îngăduie răgazul încheierii, dar nu-l împiedică să-i dea o fățuială desăvîrșită : întrevedem în opera neterminată un îndoit aspect stilistic, în materialul lexical și în sintaxă. Franțuzismele sînt mai puțin frecvente decît la unii contemporani, deși Bălcescu gîndește uneori direct în franțuzește, dibuind în căutarea echivalentului românesc. Pasionat pentru trecut, alege uneori termeni arhaici sau cronicărești, fără să procedeze însă la o sistematică pastișă : „a sminti", „a sparge", „a tăia" (pe dușmani), „a se învîrteji îndărăt", „se apucaseră de-a fugire", „a se oști", „a se șănțui", „a lua limbă", „foarte se întristă" sau „îl întristă foarte" etc. Cîteodată, scriitorul dotat caută variații lexicale, compunînd verbe sau substantive pentru noțiuni neintrate în limbă : a tuna, a furtuna, a pușcări (tustrei termeni artileristici), tunărire și pușcărire. Modelele clasice îl determină să recurgă la epitetul unic, omeric, pentru caracterizarea căpeteniilor ostășești ; asemenea exerciții sînt însă destul de monotone : strălucitul Răzvan, inimosul Bathori, eroicul Kiraly, îndrăznețul Udrea, viteazul Răzvan, crudul Ieremia, viteazul Moise Săcuiul, neînvinsul Mihai (cu variantele : îngrozitorul Mihai, neobositul Mihai etc.). Portretele nu prea numeroase (Murad II, Rudolf II, Ștefan Iojica, doamna Stanca, Andrei Bathori, George Basta, Ștefan Csaki) sînt bune, dar orientate mai mult în direcția morală. Bălcescu excelează în arta frazării, prin cadența periodică, „le nombre", fără ca să i se poată imputa abuzurile retorice ale vremii. Tudor Vianu a analizat cu fină pătrundere simțul valorilor sintactice la Bălcescu, interpretînd ca „tehnică în basorelief" efectele scoase de autor prin întrebuințarea prezentului „etern" în acțiunile dinamice ale lui Mihai, lăsînd faptele adversarilor pe plan secundar, prin timpurile trecutului.

Elanurile retorice sînt ocazionale : invocarea ruinelor tîrgoviştene şi a cîntăreţului lor, Cîrlova, slăvirea Ardealului, blestemarea înfrîngerii de la Mirislău etc. Intervenţiile povestitorului sînt de asemenea rare, istoricul năzuind probabil către tipul obiectiv al expunerii faptelor. Cîteodată tonul lor este retoric ; Mihai, fugind după întrîngerea de la Mirislău, provoacă acest comentariu : „Ah ! cine ar putea spune cîtă durere sorbi inima lui în acea ochire !" Altă dată, istoricul se întreabă ce s-ar fi întîmplat în eventualitatea biruinţei şi închipuirea sa de vizionar îi smulge asemenea accente : „De atunci, naţia română, înconjurînd toate nenorocirile ce o bîntuiră în urmă, s-ar fi constituat în întregimea drepturilor sale, în unitatea şi libertatea sa şi s-ar fi apucat a îndeplini, cu putere mare, misia de liberare şi de civilizare ce Providenţa i-a menit în orientul Europei. Cîtă mărire, cîte glorii şi fericiri o ar fi întîmpinat în această cale ! O biruinţă... ! şi toată această visare, tot acest frumos ideal naţional, de atunci se înfiinţa !" Asemenea exaltări sînt însă destul de rare în economia lucrării. Se pot număra pe degete izbucnirile subiective de acest fel : „În piept inima ni se frînge, de ce înaintăm cu povestirea către acea catastrofă groaznică, la care ne tîrîră aceste greşeli..." Oricum, prezenţa unor astfel de izbucniri lirice are caracterul unor eliberări temperamentale, de sub constrîngerea prea aspră a disciplinei obiective. Operă de ştiinţă, desigur, *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul* este şi o lucrare de propagandă, în vederea realizării unor scopuri politice. Îndelung purtată în sine, redactată intermitent, începută măcar cu cinci ani înainte de sfîrşitul său („Vai ! scriam aceste rînduri în 1847..." II, 13), adică în vremea primei călătorii în Apus, cartea strecoară pe alocuri şi experienţa revoluţionarului, care aşteaptă de la o a doua revoluţie rezultatele nehărăzite celei dintîi. Astfel, descrierea Vadului Călugărenilor îi prilejuieşte autorului amintirea dureroasă a unei întruniri, în cursul căreia s-a aflat de intrarea turcilor în ţară, pentru reprimarea revoluţiei ; atunci Bălcescu a îndemnat la luptă şi răzbunare, împotriva nelegiuirii păgînului care călcase „cu picior batjocoritor sfînta ţărînă a părinţilor noştri, glorioşi martiri ai libertăţii noastre", adică pe locurile înseşi ale bătăliei ; şi pentru că îndemnul său n-a fost urmat decît de un mic număr, spune că şi-a ascuns ochii cu mîinile şi „din inima-i zdrobită scăpă aceste cuvinte :

Dumnezeul părinţilor noştri ne-a părăsit! Părinţii noştri ne-au blestemat!" Gestul şi cuvintele par astăzi teatrele, dar asemenea manifestări sînt rare la Bălcescu şi conforme pasiunilor lui profunde. Intr-o notă adăugată acestui text, istoricul dă un certificat bun poporului „cel de jos", şi „mai cu seamă al Bucureştilor", care „şi-a împlinit datoria revoluţionară şi naţională", spre deosebire de „clasele de sus, guvern, boieri, negustorime, junime", care „s-au aflat mult mai prejos şi nevrednice de misiunea lor şi de poporul ce conduceau".

Figura lui Mihai stă în centrul cărţii, care în forma definitivă numai şi-ar fi împlinit pe de-a-ntregul programul, de istorie socială şi economică. Bălcescu îşi admiră şi iubeşte eroul, pentru calităţi reale, precum şi pentru cele atribuite printr-o proiecţie subiectivă; el vede într-însul un patriot, un candidat popular, un cruciat, o fire de leu, pe cîmpul de luptă, un bun familist („ca toate inimile de leu, el îşi iubea familia"), un geniu militar, un protector al ostaşilor săi, un regenerator al naţiei sale, un visător al unirii naţionale, iute la mînie, dar nu crud, cruţător cu nobilii unguri etc., într-un cuvînt „unul dintre cei mai minunaţi (bărbaţi mari) ai omenirii". Prăbuşirea lui se datoreşte, după Bălcescu, unor motive de ordin social (nu şi-a înţeles misiunea de a dezrobi pe ţărani), politic (n-a ştiut să-şi facă aliaţi printre vecini), militar (n-a trecut în Polonia, unde ar fi fost chemat şi aşteptat) şi mentalităţi ostăşeşti („credea mai mult în soldat decît în popor, duhul lui era mai mult de concherant decît de naţionalist"); neînţelegînd că „în popor şi numai în popor e adevărata lui putere", şi-a căutat sprijinul „cînd în nobilime, cînd în armie şi în oştile mercenare, cînd în Austria". Salvarea lui ar fi fost într-o „insurecţie populară", iar „furia poporului ar fi cucerit toată nobilimea". Pentru că Mihai şi-a călcat misiunea providenţială, Bălcescu sancţionează cu elocvenţă scurtă căderea lui: „Fie! piară! căci şi-a meritat pieirea". Istoricul explică şovăirile domnitorului, înainte de Mirislău, prin „acea letargie morală care stăpîneşte mintea unui om mai mare şi îi întoarce toate pasurile în greşeli, cînd Providenţa a hotărît surparea lui"; împotriva acestui determinism, orice protestări sînt zadarnice, oricîte rele s-ar fi tras din înfrîngere: „Nu se cade a vărsa lacrimi amare asupra acestei mari nenorociri de la Mirislău; dar să nu învinovăţim deloc Providenţa. Noi, cari robiserăm pe fra-

ții noștri țărani din Țara Românească și păstrasem în robia ungurilor pe cei din Ardeal, mai meritam oare atunci mărimea și fericirea ?"

Propagandistul apropierii româno-maghiare nu uită să afirme punctul său de vedere și în această lucrare: „și nenorocitele noastre sfîșieri cu ungurii, de atunci pînă acum, nu vor folosi decît despoticelor împărății, dușmanele noastre comune".

Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul, în intenția lui Bălcescu, așadar, era menită a fi un îndreptar de politică socială și națională, prin avertizările asupra îndatoririlor guvernanților față de țărănime și prin apăsarea asupra sensului misiunii noastre istorice. Istoricul nu lasă a se strecura nimic dintr-o operă de imaginație; cartea lui nu are elemente de romanțare, ca viitoarele biografii de voievozi ale lui Bolintineanu; pe baza strict documentară și cu orizonturile viziunii sale politice și filozofice, construiește un monument de știință istorică și de luptă socială, totodată. Oricît ar fi acest monument de neisprăvit sau clădit din materiale netrainice, prin curentul de pasiune care îl însuflețește și prin vigoarea stilului, își asigură durata. (*N. Bălcescu*, în *Istoria literaturii române moderne* de Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu și Tudor Vianu, vol. I, București, Casa Școalelor, 1944, p. 60—71.)

PAUL CORNEA: Deși n-a fost un creator de beletristică în înțelesul propriu al termenului, el a acordat o atenție deosebită laturii formale a operei. Chiar printre contemporani ca Alecsandri sau Negruzzi, scriitori exigenți și artiști veritabili, el nu rămîne mai prejos în stăruința de a ciopli cîte o statuie din fiecare bloc de piatră al frazei și de a atinge triplul ideal al prozei de bună calitate: expresivitate, limpezime și nuanță intelectuală. Trimițînd la 1847 din Paris *Magazinului istoric pentru Dacia*, articolul *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595*, Bălcescu făcea la sfîrșit următoarea observație semnificativă: „Noi încheiem cu părere de rău această povestire pe care am lucrat-o cu dragoste, deși împrejurările nu ne-au iertat a da stilului corecția trebuincioasă. Dar — adăuga el — faptele ce am descris fără podoaba stilului vorbesc puternic în inimile românești." Această „corecție trebuincioasă" stilului, Bălcescu a ur-

mărit-o consecvent în tot lungul atît de scurtei sale activități. Dovadă despre asta o constituie manuscrisele, în special manuscrisul monografiei asupra lui Mihai Viteazul, unde (mai ales în primele cărți, cînd a dispus de răgaz în elaborare) la fiecare pagină se învederează artistul pretențios, niciodată mulțumit cu performanța atinsă, mereu dornic de mai bine. [...]

Capabil de cazna giuvaergiului în șlefuirea frazei, Bălcescu e în același timp un arhitect cu viziunea ansamblului. Familia lui stilistică e a romanticilor francezi din prima perioadă, la care sensibilitatea, încătușată într-o formă de o severitate clasică, nu numai că nu refuză concursul rațiunii, dar uneori îl și solicită, din obișnuință și tradiție. În cazul lui Bălcescu, în afară de unele circumstanțe proprii întregului romantism pașoptist, pasiunea pentru întreguri rotunde și dezvoltări metodice rezultă și din specificul fizionomiei lui spirituale ; era un om clar, logic, conștient de răspunderile sociale ce-i reveneau, și deci preocupat de accesibilitatea scrisului, un creator cu pudoarea confesiunii, dornic să se obiectivizeze într-o operă durabilă, construită solid, prin îmbinarea părților într-un edificiu arhitectonic monumental.

Însuși planul monografiei despre Mihai Viteazul relevă atenția dată compoziției, structurării materiei. Opera întreagă trebuia să cuprindă 6 cărți, dintre care autorul ne-a lăsat patru terminate și pe a cincea dusă pînă aproape de capăt. Diviziunea materiei urmează curba existenței lui Mihai, înregistrîndu-i ascensiunea și apoi brusca prăbușire. Titlurile cărților precizează înțelesul esențial al fiecărei perioade din viața eroului : Libertatea națională, Călugărenii, Unitatea națională, Mirăslău. Cărțile sînt la rîndu-le împărțite în capitole, adesea cu valoare de episoade de sine stătătoare, care delimitează discontinuitățile în fluxul povestirii și dau autorului ocazia să circule între mai multe fire de acțiune. Căci una din marile dificultăți, pe care el trebuia să le înfrîngă, provenea din obligația de a urmări simultan desfășurarea evenimentelor în Turcia, în Țara Românească, în Ardeal, în Austria, fără a risipi atenția cititorului și a deplasa centrul de greutate al povestirii. Chiar și numai din acest mod de organizare se desprinde imaginea artistului conștiincios, stăpîn pe uneltele sale, care introduce ordine în datele experienței și temperează izbucnirile ce ar depăși măsura.

Alături de rațiune, poate izvorînd din ea sau în orice caz în interdependență cu ea, există la Bălcescu o predilecție spre conceptualizare, adică spre reflectarea realității nu atît sub latura ei senzorială, cît sub cea abstract-logică. Bălcescu e un poet-filozof, dublat de un om de știință, care găsește mai repede comunicarea cu lectorul pe terenul reflexiei decît pe acela al evocării plastice a lumii. Lăsînd deoparte desele aforisme și judecăți universale ce-i populează scrisul, e limpede pentru cine urmărește cu atenție, în cea mai beletristică operă a sa, *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul*, modalitatea limbajului figurat, tehnica descrierilor de natură sau a portretelor, că scriitorul nu e un colorist, cu toate eforturile pe care le-a depus în această privință (în primul rînd prin îmbogățirea vocabularului cu provizii de pitoresc scoase din cronicari și cărțile vechi). Să vedem lucrurile mai de aproape.

În genere, cel mai simplu și mai frecvent mod de a dramatiza o narațiune, adică de a-i da vioiciune, culoare și sentiment, constă în utilizarea epitetului și a metaforei. La Bălcescu, acțiunile sau personajele sînt așezate, printr-o fugară caracterizare adjectivală, pe un cîntar, ale cărui ace evoluează între pozitiv și negativ, fără nuanțe deosebite. Termenii utilizați sînt de valabilitate generală, mai mult abstracți ; au calitatea numită de lingviști *proprietate*, lipsindu-i de fapt tocmai pregnanța plastică : „sabie puternică", „tractat înjositor", „trufașa lui inimă", „nesuferitul joc al tiraniei", „crimă urîcioasă" etc. Uneori, asocierile dobîndesc putere de nuanțare psihologică : „recea vitejie" sau, ca în exemplul următor, unde exprimă o veste supărătoare și neașteptată : „Auzind Mihai aceasta de la deputați, rămase încremenit de mirare și de ciudă". Cîteodată dăm peste comparații de tip clasic : „Poporul român se cutremurase de turbare ca un leu rănit greu și această cutremurare pare că era larma înecată, prevestitoare de vijelie mare". Metaforele sînt rare și accesibile, nu urcă deasupra limbajului comun și nu propun apropieri neobișnuite de termeni. Un exemplu tipic : „Pe cînd acest nor amenințător de groaznică vijelie (e vorba de armata turcă, n.n.) se apropia de țară..." etc. În genere avem impresia de ținută intelectuală și de corectitudine, dar pe undeva se strecoară un aer de academism, poate fiindcă se simte prea insistent ciocanul și nicovala la care a fost prelucrat textul, poate

pentru că se întrevede uneori un model stilistic scos dintr-un manual de retorică clasică.

Uneori întîmpinăm mici notații descriptive frapante. Iată un exemplu : „Din această grozavă îmbulzeală de oameni și de vite se auzea uneori o murmurare ce zbîrnîia înecat, alteori o larmă mare amestecată de gemete și de groaznice blesteme". Sau : „Un geamăt de groază umplu atunci aerul și prăpăstiosul adînc al rîului, cu gura căscată, sorbi și înghiți într-odată gloata de vrăjmași". În mod deosebit pe scriitor îl ademenesc scenele de bătălie. El întîrzie în expunerea dispozitivului oștilor ce urmează a se înfrunta, cu profuziuni de detalii și descrie pe larg fazele luptei propriu-zise. Poate că cele mai izbutite imagini sînt cele auditive, după cum o dovedește pasajul următor, de adevărat brio orchestral : „Sunetele trîmbițelor, urletele tunurilor, înfiorătoarea șuierare a ghiulelelor ce se încrucișau în aer, clăncăitul paloșelor, strigările luptătorilor, fumul prafului, înzgomotau aerul, întunecau cerul, răspîndeau în toate părțile spaima morții și curmau vieți fără număr". Dar în toate aceste fragmente e izbitoare o anumită căutare căznită a pitorescului. Avem parcă senzația efortului depus, simțim încă prezența schelelor care au îngăduit pictarea fațadei, iar vopselele utilizate nu ne par deplin armonizate.

Și mai concludentă din punctul de vedere al preponderenței factorului rațional-abstract e arta portretistică a lui Bălcescu. Față de personajele pe care vrea să le înfățișeze, un Odobescu, de pildă, procedează ca un pictor ce se găsește înaintea unui obiect real ; el înregistrează reacțiile simțurilor, impresiile personale, nemijlocit stîrnite de modelul viu, căutînd ca din exterior să pătrundă în tainele vieții sufletești și prin individualizare să diferențieze ființa omenească la care se referă, de toți cei ce o înconjoară. Bălcescu, în schimb, își îmbrățișează personajul dintr-o singură ochire, punctul său de privire fiind al istoricului și al filozofului care alunecă peste trăsăturile fiziognomice particulare și reține din alcătuirea morală acele aspecte semnificative ce-l clasează pe individ într-o categorie și ilustrează istoria cu o pildă. Așa ne sînt înfățișați Rudolf al II-lea, generalul Basta, Sinan Pașa, Andrei Batory. Iată portretul acestui din urmă : „Astfel fu sfîrșitul lui Andrei Batory, prinț, cardinal și episcop de Varmia în Prusia. El era în vîrstă de 28 de ani numai, înalt

la stat, barba şi părul capului galben, pe care după ritul religiei el avea obicei a le purta rase. Era de un caracter dulce şi blînd, şi mai bun pentru biserică decît pentru război. Din copilăria lui avusese plecare către călugărie. Din nenorocire, calităţile lui private chiar făcură dintr-însul un rău stăpînitor; ambiţia de a domni îl pierdu; el cumpără printr-o crudă moarte o domnie de 8 luni asupra Ardealului şi fu numai o jalnică pildă a ticăloşiei ursitelor domneşti."

Se vede că termenii descripţiei sînt generali, nu restituie senzaţia vie a omului, se mişcă într-un plan conceptual. Derivînd din aceeaşi portretistică de tip clasic, specializată mai ales în intuirea trăsăturilor morale, e pasajul următor, privind de astă dată pe Sigismund Batory, care abdicase din scaunul Transilvaniei retrăgîndu-se în palatul Ratibor, în Silezia: „Ca toţi domnitorii care de bună voie se pogorîse de pe tron, el se hotărîse a o face stăpînit fiind de ambiţia de a minuna lumea prin dispreţul măririlor omeneşti şi printr-o faptă neobişnuită. Dar, de îndată ce acest minut trecu, el începu a dori după tronul pierdut. În mijlocul plăcerilor din Ratibor, trăind o viaţă molatecă, fără trebi din lăuntru, fără griji dinafară, i se făcu dor de larma taberelor şi de acel cort deschis în care aerul bătea în toate părţile. Fiindcă din puterea şi gloria militară nu preţuise decît vanitatea lor, trufia lui suferea căci n-are cui da destule porunci; inima lui ofta după războaiele care hrăneau dragostea d-a auzi pe toţi slăvind numele lui."

În tratarea peisajului, ca şi în tehnica portretului, darul evocator al lui Bălcescu ne apare lipsit de însuşirea culorii, de vigoarea şi mai ales de prospeţimea reprezentării plastice. În cuprinsul povestirii, notaţiile privind natura sînt anemice: „Sta sa apună soarele după orizont, cînd vestea că ajutorul aşteptat a sosit..." etc. Avem de-a face mai degrabă cu elemente care situează cadrul acţiunii sau leagă între ele diferite momente narative. Uneori autorul realizează însă tablouri de natură propriu-zisă. Iată, de pildă, descrierea Tîrgoviştei: „Era atunci Tîrgoviştea oraş foarte mare, împodobit şi popular, şi se întindea frumos pe malul drept al Ialomiţei, ocolit de mulţime de grădini, vii şi livezi de pomi roditori. Scriitorii contemporani de felurite naţii se minunează de frumuseţea acestui oraş, declarîndu-l că e vrednic de a fi capitala unei ţări şi locuinţa unui domn mare..."

Consemnarea e în stil cronicăresc, fără imagini vii, utilizînd termeni care nu individualizează. Pe scriitor îl mişcă însă spectacolul decăderii oraşului şi brusc, abandonînd descripţia, se adînceşte într-o digresiune tristă asupra singurului turn ce a mai rămas „din vestita curte domnească". Urmează o meditaţie pe ruine, în pur stil romantic, aşa cum au făcut-o atîţia poeţi la noi înainte de 1848, între ei şi Cîrlova, pe care Bălcescu îl omagiază în cuvinte pioase, dar aprinse de emfază : „Dar nimeni n-a simţit aceasta mai puternic şi n-a exprimat în cuvinte mai frumoase simţirea sa ca tine, Cîrlovo ! floarea poeziei, june cu inimă de foc ! Ca o cometă trecătoare, tu strălucişi un minut peste România uimită şi încîntată de lucirea ta. O moarte crudă te răpi fără vreme..." Bălcescu este deci mai mult liric decît pictor, şi particularitatea lui e de a renunţa la zugrăvirea concretă a obiectelor, fie antrenat de o expansiune sentimentală, fie, cum se întîmplă în alte cazuri, sub imboldul nevoii de a formula o reflexie filozofică.

La fel, descrierea cîmpului de luptă de la Călugăreni e plină de amănunte topografice, în intenţia de a preciza teatrul acţiunii cu caracteristicile respective, geografice şi strategice. Autorul îşi interzice parcă să privească natura direct şi s-o redea prin prisma senzaţiilor pe care ea i le stîrneşte. Nimic nu ne sugerează o reacţie proaspătă în faţa peisajului, individualitatea inalterabilă a percepţiei. În schimb, şi aici tabloul se estompează, înghiţit de o lamentaţie mişcătoare asupra indiferenţei prezentului pentru vestigiile trecutului glorios.

Chiar şi faimoasa descriere a Ardealului, ades citată, cu care se deschide cartea a 4-a a *Românilor sub Mihai-Voievod Viteazul* e rodul unei cugetări, meticulos sistematizată, şi nu expresia spontană, nemijlocită, a impresiei vii. Tabloul este construit pe două idei : relieful de cetate, descrescînd de la periferie spre centru, al ţării Ardealului şi bogăţia antitetică a peisajului. Planul urmat e metodic, ca într-o demonstraţie. Punctul de vedere e întîi al geografului, care contemplă Ardealul într-o imagine globală, de la înălţime, înregistrînd elementele tabloului — după observaţia judicioasă a lui Mihai Petroveanu — în limbajul geometriei. Podişul transilvănean alcătuieşte două mari cercuri concentrice, dealurile „înalte şi frumoase" sînt aşezate în mai multe şiruri paralele şi par nişte conuri retezate la vîrf, iar

mai presus de „acel brîu muntos" se înalță alte două masive ca două piramide. După această prezentare, văzută de la distanță, cu ochi de geograf, vine la rînd naturalistul, care observă varietatea faunei și florei : „Astfel miazănoapte și miazăzi trăiesc în acest ținut alături..." Epitetele sînt banale : „Oriîncotro te-ai uita, vezi colori felurite, ca un întins curcubeu și tabloul cel mai încîntător...", sau într-o lungă enumerare : „stînci prăpăstioase, munți uriași..., păduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase" etc. Aceste asocieri fără adresă sînt podoabele unui stil clasic, preocupat să clasifice și să definească speciile și nu să identifice trăsăturile particulare ale indivizilor. Precumpănirea momentului instructiv asupra celui pitoresc e subliniată în continuare prin indicarea pluralității de unghiuri din care poate interesa Ardealul. După artist și naturalist, Bălcescu enumeră pe strateg, pe politic și pe istoric-arheolog ; expunerea capătă un aspect informativ, de baedeker turistic. Fără îndoială e o pagină excelent scrisă, cum la 1848 prea puțini erau în stare s-o facă la noi, un model de stil nobil, lustruit, plivit de orice buruiană, dar abstract, căutat și, pe porțiuni mici, rece.

Și totuși să reluăm lectura textului. De unde vine puterea de convingere a acestui memorabil pasaj ? Pe ce se bazează capacitatea lui de a emoționa ? După părerea noastră, efectul e o rezultantă a impresiei totale, ca la acele construcții care de aproape și pe fragmente nu spun nimic, dar de la o distanță potrivită se decupează pe fundalul cerului în toată impunătoarea lor prestanță. Iar în această impresie globală un mare rol îl joacă mișcarea oratorică a frazei, desfășurată simetric, în unități ritmice bine marcate, cu sonorități savant șlefuite ; de asemenea, joacă rol în producerea efectului compoziția echilibrată a ansamblului, alcătuit din două mari fragmente, separate la capătul unei lungi enumerări printr-o propoziție care cade, definitiv și irevocabil, ca o lespede de piatră între ieri și azi („Astfel e Țara Ardealului"). Întregul text e scăldat într-o emoție difuză, nu totdeauna perceptibilă în amănunte, dar profund mișcătoare în totalitate, prin nota de evlavie reținută și de mîndră admirație.

Ce concluzie desprindem de aici ? O concluzie care corelează și observațiile anterioare : că la Bălcescu sentimentul e mai puternic decît senzația și finețea auzului mult superioară acui-

tății văzului. El poate fi considerat, în toată puterea cuvîntului, un orator. Căci de obicei numai cineva care se adresează de la o tribună posedă într-un grad atît de înalt simțul compoziției și al ritmului, capacitatea de a capta auditoriul prin utilizarea savant controlată a mijloacelor retorice și a intonațiilor lirice. [...] Între prozatorii pașoptiști, Bălcescu e probabil cel dintîi prin simțul valorii muzicale, prin acuratețа auditivă. El intuiește fără greș tot ce tulbură armonia frazei, atît din punct de vedere sintactic, cît și din punct de vedere morfologic. Manuscrisele lui relevă o luptă perseverentă pentru găsirea unei melodicități a formei, corespunzătoare conținutului operei respective. De pildă : el înlătură prin folosire de sinonime un termen care se repetă în mai multe propoziții succesive ; sau alege, ținînd seama de context, cuvintele cu cel mai mare potențial eufonic (în descrierea Ardealului înlocuiește pe „zăpadă" cu „ninsoare" în expresia : „veșnică diademă de ninsoare") ; sau, în fine, consideră sub raportul sonor, am spune mai bine sub raportul dramaturgiei sonore, paragrafe întregi, aducîndu-le remanieri de timbru și accent ca și cum și-ar declama fiecare propozițiune înainte de a o așterne pe hîrtie.

Iată un exemplu decisiv, un pasaj despre dezastrul de la Mirislău, care pune în lumină o remarcabilă virtuozitate stilistică : „Astfel nestatornicul noroc în cîteva ceasuri ne răpi aceea ce ne dedese într-atîția ani și după atîtea mari strădanii. Vai ! cîte sperări frumoase înșelă el ! cîte proiecte mari nimici !

Mirislău ! Mirislău ! blestem asupra ta, loc de pieire, loc afurisit ! Ce de sînge eroic sorbiși tu în această zi pustie ! Amar nouă !"

În aceste cîteva rînduri se concentrează un întreg arsenal de mijloace retorice, exclamații, interjecții, apostrofe. Analiza dezvăluie în plus schimbarea persoanei verbelor („ne răpi", „înșelă el", „blestem asupra ta"), ceea ce duce la o rapidă intervertire a unghiului de privire : la început e un „pluralis majestatis" — solidarizarea cu poporul, reflectarea înfrîngerii ca o suferință proprie, a obștei și implicit a fiecăruia dintre noi ; urmează o tînguire la persoana a III-a, prin care se exprimă jelania unui martor, a unui judecător al procesului istoric ; în fine, blestemul situează Mirislăul în fața noastră, ca o ființă, permițîndu-ne

materializarea maximă a indignării, care e posibilă tocmai în forma dialogului și a persoanei a II-a. Citind întregul fragment cu voce tare, surprindem acut admirabila încătușare ritmică a propozițiilor și ne dăm seama că grafia înșeală : de fapt avem a face cu versuri. Ele sînt dispuse simetric în jurul unei apostrofe mediane — „Mirislău ! Mirislău !“ — care răsună ca o sfîșiere de bocet încărcat de toată drojdia amară a ireparabilului.

Același principiu al sonorității guvernează numeroase pasaje, mai ales acelea în care autorul comentează momentele de recul. Pare că, după ce datele furnizate de izvoare au fost consemnate în mod obiectiv, autorul își revarsă preaplinul inimii într-o cantilenă care nu-și pierde niciodată măsura, distincția tonului, puritatea gravă a timbrului, ca o arie de violoncel a unui bătrîn maistru. Sentimentele se înscriu ca niște adnotări cu cerneală, pe marginea albă a paginii, adnotări stîrnite de faptele și înlănțuirile reale, dar depășindu-le printr-un fel de dilatare emoțională a limitelor ; iar adesea avem impresia că cerneala e de fapt sînge și că autorul își moaie condeiul în inimă... Cu cît povestirea se apropie de final, cu atît lirismul izbucnește mai tulburător. Transcriem finalul cărții a cincea sub o formă poematică liberă :

„Dar spre a șeza bine temeliile
și a usca tencuiala acestei zidiri
prea grabnic făcută,
îi trebuia vreme ;
   și vremea îi fu de lipsă.
El n-apucase încă a încununa zidirea sa
   d-abia ridicată
și iată glasul cobitor al clopotului răstriștei
   sună cu tărie
și din toate părțile înverșunați aleargă dușmanii săi
   mii de mii
   și toți într-una
      spre a-l dărîma.
Vai, căci nu ne-am putut opri aci,
în culmea triumfului nației române
oprind împreună cu noi
   și timpul
   și istoria ? !

Pentru ce,
după draga povestire
a atîtor norocite
și mari izbînzi
să fim osîndiți
a descrie
cruntele noastre nenorociri ?"

O grafie adecvată face să reiasă mai evident simetria construcției, legănarea armonioasă a accentelor, cadențele sculpturale, terminate într-o notă scurtă, ca un dangăt de clopot. Simțim că în întristata meditație a scriitorului se strecoară infinit de discret, pentru că el însuși înainta spre moarte, regretul că toate alunecă spre neant, chiar și momentele victoriei pe care mai ales le-am voi eterne.

Prezența abundentă a mijloacelor retorice în proza pașoptiștilor i-a condus pe aceștia nu o dată la excese. În schimb, la Bălcescu, un bun-gust, în care trebuie să vedem nu numai o temelie solidă de cultură clasică, dar și forța unui cuget senin, echilibrînd vibrația sensibilității prin disciplina rațiunii, chemările instinctului prin pudoarea inimii, au împiedicat orice explozie imprudentă. Nimic mai instructiv decît să observăm eleganța și noblețea impecabilă dobîndită în opera scriitorului nostru de acele turbulente mijloace expresive, care în mîna unor contemporani ca Bolliac sau Rosetti deveneau jiletca roșie a lui Gautier, semnalul unui retorism despletit și țipător. La fiecare pagină dăm peste inversiuni (anteplasarea verbului sau a adjectivului), exclamații („O amar mare ! atîta fu uitarea religiei suvenirilor, atîta fu încrederea tuturor în vorbele necredincioșilor, sau atîta fu mișelia lor încît această veste îi lăsă reci și în nepăsare"), interogări (remarcabilă e lunga încatenare enumerativă din cap. al XII-lea al cărții IV, un dialog patetic al lui Mihai cu propria lui conștiință), repetiții („El, Marius al osmanliilor, el, triumfătorul Asiei, Africei și Europei, el, Sinan cel nebiruit..."). Nu lipsesc nici hiperbole („Mihai, precum odinioară semizeii cîntați de nemuritorul Omer...") și nici, după vechea practică a istoricilor latini, discursurile eroilor înainte de luptă, care însă joacă mai mult un rol convențional decît, ca la Tit Liviu, unul de caracterizare psihologică. [...]

Dacă deci în folosirea mijloacelor retorice Bălcescu rămîne de obicei stăpîn pe sine, dominîndu-şi pasiunile şi evitînd printr-un control sever expresia bombastică şi puerilitatea sentimentală, atît de răspîndite în proza vremii, el nu e totuşi străin de anumite exagerări. Cum se întîmplă adesea cu scriitorii de felul său, cusururile derivă, măcar parţial, din abuzul însuşirilor. În speţă e vorba la el de exagerarea modelajului, adică de elaborarea căznită a frazei, de cioplirea asperităţilor pînă la stadiul preţiozităţii, al unei false emfaze.

S-a observat de mult că Bălcescu s-a străduit să-şi lărgească vocabularul împrumutînd de la cronicari. Pe de altă parte, el a adoptat neologismul, fără prejudecăţi, în intenţia autoexprimării totale, potrivit cu nevoile unui intelect la nivelul celei mai avansate gîndiri europene a vremii. Tocmai arhaismul în lexic şi topică, îmbinat cu achiziţia îndrăzneaţă de neologisme, dar mai ales cu modernitatea fluxului narativ şi eleganta lui cursivitate oratorică, îşi imprimă o pecetie caracteristică asupra lucrărilor scriitorului, şi în primul rînd asupra *Românilor sub Mihai-Voievod Viteazul*. Găsim la Bălcescu termeni ca : *a se învîrteji, a obşti, a purcede, ţintire* (scop), *împărechiere* (vrajbă), *umblete, a zăticni* (a stînjeni), *a îngloti* (oştile), *a reschira, cainic* (vrednic de plîns), *a se trufi, a încinge* (a fi înconjurat), *zdrumicare, a se şănţui* etc.

El utilizează frecvent cuvinte slavone şi expresii pitoreşti de origine populară : „Mihai îşi înfipse tabăra în locul părăsit de duşmani" ; „Duminică în murgul serii năpădeşte peste avantgarda vrăjmaşului" ; „Sinan Paşa cîştigase pe tainicii haremului, care începură a băga multe hule asupra lui Farhad" ; „Petrecură toată noaptea aceea viermuind" ; „Cursoarea (soarta) ce tîra pe Mihai" ; „Acest mijloc fu norocit cu izbîndă" etc.

Cu toate că scriitorul dispune într-un grad înalt de simţul proprietăţii termenilor şi al puterii lor evocatoare, el cade cîteodată în artificiu. Astfel deranjează întrebuinţarea abuzivă a infinitivului (în loc de subjonctiv) ; „comandantul castelului... desperă de a se mai putea apăra şi dete tristul semn că voieşte a parlamenta şi a se preda", sau : „spre a domoli focul cu care creştinii se pregăteau la război, meşteşugitul vizir crezu că ar fi bine a face a străluci înaintea ochilor lor..." etc. Cuvintele arhaice nu pătrund totdeauna deplin în pasta graiului, unele neologisme au forme ce nu s-au păstrat *(a rezona, jaluz, seanţă,*

trariat etc.) sau au fost deplin înlăturate (*oisivitate, meprize, a grința*). Alteori artificiile stilistice, fruct al unei căutări laborioase, își trădează parcă gestația chinuită (de pildă, folosirea abuzivă a anteplasării complementului etc.). Desigur însă că multe din aceste dibuiri și stîngăcii aparțin stadiului încă insuficient de evoluat al limbii noastre literare. (*Nicolae Bălcescu — democratul revoluționar și scriitorul*, în *Studii de literatură română modernă*, București, Editura pentru literatură, 1962, p. 249—250, 252—259, 260—263, 264—265.)

TEODOR VÂRGOLICI: Începînd să lucreze la *Istoria românilor supt Mihai-Voievod Viteazul*, opera sa capitală, N. Bălcescu a fost însuflețit nu numai de ideea de a reconstitui, din punct de vedere istoric, personalitatea, faptele și epoca acestui ilustru voievod, ci mai ales de dorința de a reînvia una dintre cele mai mărețe pilde de luptă pentru unitatea națională, spre a dinamiza conștiința și eforturile contemporanilor săi și ale urmașilor.

La 6 februarie 1850 îi scria din Paris, lui Ion Ghica: „Voi să sfîrșesc o scriere asupra lui Mihai Vv. Viteazul și să pui piatra de temelie a unității naționale". La începutul „Cărții I-a", intitulată *Libertatea națională*, N. Bălcescu sublinia scopul înalt al scrierii sale: „Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte urieșe pentru libertatea și unitatea națională, cu care românii, supt povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea". Adresîndu-se contemporanilor și urmașilor săi, N. Bălcescu îi îndemna să acționeze în spiritul măreţelor fapte ale strămoșilor: „Moștenitori a drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri au luptat atît în veacurile trecute, fie ca aducerea-aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi sentimentul dorinței ce avem d-a păstra și d-a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire".

În „Cartea a patra", intitulată *Unitatea națională*, rolul lui Mihai Viteazul în unificarea tuturor țărilor românești, ca temelie a unității naționale, era relevat cu pregnanță și cu un sentiment de îndreptățită mîndrie patriotică: „Mihai realizase acum visa-

rea iubită a voievozilor cei mari a românilor. Acum românul s-a înfrăţit cu românul şi toţi au una şi aceeaşi patrie, una şi aceeaşi cîrmuire naţională, astfel precum ei n-au fost din vremile uitate ale vechimei. Statul acesta nou are hotare naturale de minune, el e destul de puternic, pămîntul său destul de binecuvîntat de cer, locuitorii săi numeroşi şi în mare parte omogeni ; el poate trăi, a sta de sineşi şi a se apăra împotriva năvălirilor streinilor."

Analizînd condiţiile istorice în care s-a înfăptuit pentru prima dată această sublimă năzuinţă a românilor, N. Bălcescu a înţeles că, pentru a fi consolidată şi dezvoltată, trebuia să treacă un timp, un timp de pace şi liniştită lucrare. Dar timpul şi împrejurările zbuciumatei noastre istorii n-au fost prielnice : „Spre a aşeza bine temeliile şi a usca tencuiala acestii zidiri prea grabnic făcută, îi trebuia vreme, şi vremea îi fu de lipsă. El n-apucase încă a încununa zidirea sa d-abia ridicată, şi iată glasul cobitor al clopotului restriştei sună cu tărie, şi din toate părţile, înverşunaţi, aleargă duşmanii săi mii de mii şi toţi într-una spre a-l dărîma. Vai, că nu ne-am putut opri aci, în culmea triumfului naţiei române, oprind împreună cu noi şi timpul şi istoria !"

În finalul lucrării, evocînd împrejurările tragice în care şi-a sfîrşit viaţa viteazul voievod, N. Bălcescu scria : „Eroul va cădea..." dar „va adăuga un nume glorios mai mult la şirul martirilor unităţii naţionale, iar silinţele lui vor lumina calea generaţiilor viitoare şi o zi va veni, cît de tîrziu, cînd ursitele glorioase ce el a visat pentru naţie se vor împlini". (*N. Bălcescu şi ideea unităţii naţionale,* în „România literară", an. II, 3 iulie 1969, nr. 27, p. 12).

G. ZANE : Într-o anumită privinţă, N. Bălcescu transfera în evul mediu conceptul modern al naţiunii, ceea ce nu se poate susţine azi, dar conceptul de naţiune astfel înţeles îi folosea să susţină perfect ligitim principiul naţionalităţii şi să-i caute o justificare nu numai etică, dar şi istorică, într-o interpretare la fel influenţată de şcoala romantică franceză. N. Bălcescu a înţeles că fiecare etapă în dezvoltarea istorică a naţiunii are pro-

blemele ei specifice și, ca atare, națiunea română are în epoca sa problemele ei, pe care generația sa trebuie să le rezolve.

Lenin a arătat că în problema națională capitalismul are două tendințe : una în faza de început a dezvoltării sale, alta în faza de maturitate. În cea dintîi capitalismul promovează trezirea maselor la viața națională și dezvoltă mișcările naționale, dezvoltă lupta împotriva oricărei asupriri naționale și creează condiții pentru formarea statelor naționale ; în a doua, capitalismul dezvoltă strîngerea legăturilor dintre națiuni, frînge treptat îngrădirile naționale, creează unitatea internațională a capitalului, a vieții economice, a politicii, a științei etc. N. Bălcescu trăiește în prima fază a dezvoltării societății capitaliste românești, de aceea a pus în opera sa problema națiunii, a enunțat principiul naționalităților, a luptat împotriva oricărei asupriri naționale, pentru crearea statului național. Însuflețit de conținutul democrat al ideii de națiune, el a susținut transformarea socială în interesul maselor populare și realizarea principiului naționalității în interesul întregii națiuni române. El a întrunit astfel într-o singură concepție ideea socială și ideea națională, transformarea societății în numele și în interesul poporului român, într-o primă etapă, unitatea politică într-o a doua.

Problema națională, deși permanent prezentă în sentimentele și preocupările sale, trece pe primul plan al luptei sale după revoluția din 1848. Intervenția trupelor străine, care lichidase, pentru moment, posibilitatea de reforme sociale, îl face să înțeleagă mai bine că o țară fără independență nu poate niciodată să-și înfăptuiască reformele sociale pe care poporul le reclama și clasa ei înaintată de atunci, intelectualitatea democrată, le susținea. Invazia resuscitase sentimentul național, mai ales antiotoman, și făcuse ca în scrierile de epocă să se reafirme cu mai multă tărie ideea de națiune și principiul naționalităților — dreptul la viață al micilor popoare.

Dacă N. Bălcescu a promovat ideea de națiune și ideea de naționalitate în general, el a susținut de pe poziții consecvent democrate ideea de egalitate între națiuni, a combătut dezbinarea dintre popoare și exclusivismul național. „Noi trebuie să profesăm respectul naționalităților și egalitatea lor", scria lui Ion Ghica, la 16 noiembrie 1850, adresîndu-se întregii emigrații românești ; „Sfînt este dreptul oricărei națiuni, oricît de mică a fi ea".

Împotriva ideologiei care susținea ideea inegalității între popoare, N. Bălcescu, în *Răzvan-Vodă*, după ce glorifică virtuțile unui domn care ar fi fost după tată de neam țigan, afirmă că în „ochii providenții nu sunt popoare și clase osîndite, precum nici popoare și clase alese".

În condițiile în care se afla poporul român în epoca lui N. Bălcescu, problema națională avea aspecte deosebite, pe de o parte dincoace de munți, pe de alta dincolo. În principate — problema națională, independența națională și formarea unui stat național ; în Transilvania — autodeterminarea politică. Era o etapă a mișcării naționale pe drumul unității întregului popor român. N. Bălcescu i-a înțeles complexitatea ; în concepția sa programul mișcării naționale trebuia să țină seama de momentul istoric și, ca revoluționar, a militat pentru ceea ce credea el practic posibil în anii săi. Așadar, programul național român trebuia să-și propună ca țintă principală problema unității. Aceasta avea, după el, două aspecte : o unitate morală, prin cultivarea elementelor de unitate, în special a limbii și literaturii naționale, unitatea politică urmînd să se facă în etape, așa după cum o realizaseră și alte popoare. Cultivarea limbii și a literaturii ca mijloc de dezvoltare a națiunii era o idee doctrinară, și el folosește, pentru a o sprijini, încă înainte de 1848, tezele istoriografiei romantice franceze. Cultivarea ideii de unitate politică era, în adevăr, o idee curentă în acea parte a Europei, în care numeroase națiuni erau încă dezmembrate ; în țările române Bălcescu a fost unul dintre protagoniștii ei cei mai fervenți și cu cel mai mare răsunet în mișcarea democratică românească. În repetate rînduri a insistat asupra însemnătății unității politice, chiar restrînsă pentru epocă la „Unirea Principatelor, deocamdată". Unitatea politică este pentru el „o chestie de viață și de putere, atît înlăuntru cît și în afară, și care ne poate pune în stare a ne împlini misia în omenire", „este chezășuirea dreptului nepresciptibil de a trăi liber", este „trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amorțească, ci din contra să poată crește și a se dezvolta". În căutarea unei argumentări cît mai temeinice a acestei teze, el transferă în evul mediu nu numai ideea de națiune, cum am spus mai înainte, dar și ideea de unitate, și deci privește luptele de altădată — războaiele feudale — ca războaie naționale. Domnitorii cei mari ai românilor, luptă-

du-se în afară, sau chiar între ei, se luptă pentru unitate: „Desele războaie între Moldova și Țara Românească — spune el — n-avură altă pricină; luptîndu-se pentru supremație, aceste țări luptau pentru unitate".

Științificește ideea nu se poate susține azi; dar, în epoca sa și în condițiile luptei naționale, era o idee mobilizatoare a maselor, care erau îndemnate a fi continuatoare ale marilor tradiții de luptă a celor mai buni înaintași. Totodată însă, consecvența sa democrată îl face să spună, și să anticipeze profetic, că ceea ce marii voievozi nu au putut face prin luptă, o va face „poporul armat și întărit de un principiu", sentimentul conștiinței de sine a maselor.

N. Bălcescu a susținut cu intransigența unui democrat fanatic calea „prin noi înșine" în lupta națională, și alianța cu toate popoarele călăuzite de aspirații democratice în rezolvarea problemelor naționale. Categoric a spus în mai multe rînduri că „mîntuirea stă în noi", că „niciodată o nație nu se poate mîntui decît prin sine însăși", sau că „românul nu va dobîndi îmbunătățirile de care are nevoie, ...pînă atunci cînd îmbărbătat el își va sfărîma singur lanțurile care îl țin legat". Formulînd astfel ideea tactică de bază, rezolvarea problemei națiunii prin popor, el introduce în ideologia națională a epocii un element profund democratic.

Acțiunea sa din Transilvania pentru a împăca, în 1849, revendicările naționale românești cu politica maghiară revoluționară, însemna nu numai o contribuție prețioasă la dezvoltarea elementului de bază al națiunii — sentimentul de solidaritate a românilor de dincolo și de dincoace de munți, pe un vast plan politic — dar și sentimentul de solidaritate cu alte popoare oprimate, cum erau la 1848 ungurii în monarhia austriacă. A justificat pe deplin mișcarea românească revoluționară din Transilvania și a privit-o ca o mișcare națională născută din adînci conflicte de clasă între țărănime și marii proprietari feudali maghiari, dar a deplorat excesele la care a dat naștere de ambele părți, exacerbarea sentimentului național: „O! Cîte nenorociri simtimentul de naționalitate a adus într-aceste locuri", scria la 16/18 decembrie 1848 lui Ion Ghica.

Astfel, N. Bălcescu, în problema națională românească, plecînd de la ideea de națiune, înțeleasă ca o etapă de dezvoltare a

poporului, s-a fixat pe o poziție în totul corespunzătoare tendințelor de dezvoltare obiectivă a societății românești și i-a dat soluții consecvent democratice pentru care a luptat ca om de știință și revoluționar. De aceea amintirea poziției sale în problema națională, în cadrul concepției sale democratice generale — cea mai înaintată, care, în epoca sa, putea fi practic valabilă pentru romîni — ne întoarce la cele mai bune și mai generoase izvoare ale gîndirii sociale românești. (*N. Bălcescu și ideea de națiune,* în „Viața românească", București, an. XXII, iulie 1969, nr. 7, p. 55—57.)

DAN BERINDEI : *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul,* operă strălucitoare sub aspectul stilului, construită în gen antic și în care eroul principal căpăta dimensiuni de epopee, a folosit pentru a reliefa problemele de bază în fața cărora stătea poporul român : unitatea și independența națională. [...]

Deși Bălcescu s-a străduit să scrie o operă literară, dînd o grijă deosebită exprimării și formei, lucrarea era totodată un model de erudiție. Întemeiată pe lectura a peste 100 de lucrări — majoritatea izvoare contemporane evenimentelor —, pe minuțioasa analiză critică și comparativă a datelor documentare, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* a reprezentat o operă de netăgăduită valoare. Desigur că stadiul atins în epocă de cercetările istorice s-a răsfrînt asupra lucrării, ca și romantismul căruia într-o măsură Bălcescu îi era tributar — și aceasta explică unele greșeli de fapte și de interpretare — dar lucrarea se impune îndeosebi prin ideile puse în evidență, prin prezentarea deosebit de vie a unui moment crucial al istoriei României, prin patriotismul care respiră puternic în paginile ei.

Bălcescu a reliefat în lucrarea sa ideea de progres, scriind, între altele, că „misia istoriei este a ne arăta, a ne demonstra această transformație continuă, această mișcare progresivă a omenirii, această dezvoltare a sintimentului și a minții omenești, sub toate formele din lăuntru și din afară, în timp și în spațiu". Dînd o importanță deosebită ideii luptei de clasă, el a criticat în Introducere interpretarea strîmtă a acesteia. „În luptele și revoluțiile din lăuntru, care au umplut secolul al XV-lea și al XVI-lea, istoricii noștri n-au văzut decît niște lupte de pretendenți la tron și n-au pătruns principiul și interesele ce fiecare

pretendent reprezenta." Sinteză a activității sale de creator în domeniul istoric, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* evidenția în mod pregnant ideile de unitate și independență națională. De asemenea, întreaga lucrare reflecta admirația pentru luptele eroice ale poporului, victoria de la Călugăreni din 13 august 1595 fiind, între altele, calificată drept „zi... menită a fi briliantul cel mai strălucit al cununei gloriei românești".

Introducerea face parte din seria lucrărilor de istorie socială ale lui Bălcescu. Nefiind terminată — deși ea a constituit o preocupare începînd din decembrie 1849 — se remarcă doar o legătură relativă între această Introducere și lucrarea propriu-zisă, consacrată domniei lui Mihai Viteazul. Dealtfel, trebuie remarcat că erorile de informație se constată tocmai în Introducere, în care autorul a încercat o trecere în revistă a întregii istorii românești, deși redactarea n-a depășit pe fanarioți, și nu în cele cinci cărți ale istoriei domniei lui Mihai Viteazul, unde informația sa, cu mult mai largă și mai precisă, l-a ferit de erori de acest fel. Dar Introducerea rămîne prețioasă prin evidențierea ideilor de progres și de luptă de clasă, ca și prin critica energică pe care a adus-o clasei boierești. „Dar boierii, ca să izbutească, nu se apără nici de asasinat, nici de trădare și caută a zdrobi puterea domnilor, se aliază cu turcii și izbutesc a lua preponderența toată în țară și a face tronul electiv și cu totul în dispoziția lor." Reluînd teza dezbătută și în lucrările sale anterioare, Bălcescu denunța cu energie acțiunea întreprinsă de boierime pentru „robirea gloatelor", el subliniind cu amărăciune că „o țară întreagă ajunse roaba unor particulari" și că „această fărădelege a boierilor fu expiată cu pierderea țării". Introducerea istoriei *Românilor supt Mihai-Voievod Viteazul* este interesantă și prin aceea că autorul s-a străduit să evidențieze rolul poporului român în istoria umanității, aportul acestui popor la istoria universală. (*Bălcescu*, București, Editura Tineretului, colecția „Oameni de seamă", 1969, p. 248—250.)

VALERIU CRISTEA : În *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* domnitorul care întrupează triumful acțiunilor sublime este privit continuu din perspectiva unei nostalgii a faptei. Stilistic aceasta se exprimă prin frecvența predicatelor. Se poate vorbi

de o *hegemonie a verbului* în proza lui Nicolae Bălcescu. Mai mult : pe fondul acestui sentiment de complăcere cu care autorul redă mişcarea, acţiunea, fapta, — lucrarea sa de căpetenie fiind o mică *Iliadă* a românilor, plină de bătălii grandioase ca şi de lupte locale, de busculade, ambuscade şi hărţuieli — se detaşează preferinţa pentru linia avîntat cinetică, pentru traiectoria fulgurantă : „În vremea aceasta, viteazul şi strălucitul Albert Kiraly, cu o iuţime neauzită, cu foc şi cu fer, prădînd şi pustiind, îşi roteşte armele, *fulgerînd prin toată Bulgaria*" (s.n.) ; „Garnizoana, nemaiputînd sta mult împotrivă, ceru ajutor de la Gazighirai, hanul tătarilor. Acesta sculă un număr mare de tătari şi puindu-le cap pe Adil-ghirai, *zburară în ajutorul cetăţii*" (s.n.) ; „Mihai, aflînd aceasta, trimise pe Albert Kiraly, care, întîmpinînd pe duşmani la 16 martie, îl sparge şi îl fugăreşte, şi cetăţuia Silistra cruţată pîn-atunci, o asemănă cu pămîntul ; apoi, nemaiîntîrziind, se-învîrteşte la oraşul neîntărit Turtucaia, cale de o zi de Rusciuc, îl aprinde, ucigînd mulţi din locuitori, şi se întoarce în grabă, pîn-a nu dezgheţa de tot Dunărea, la Bucureşti, unde se afla Mihai. Acesta îl porni îndată la Brăila, în ajutorul lui Mihalcea". Nicolae Bălcescu realizează o accelerare cinematografică a mişcării, cartea în întregul ei fiind un poem cinematic de un ameţitor dinamism, un fel de supraproducţie vertiginoasă cu decoruri foarte variate şi figuraţie bogată. Poate că termenul de tehnică a basoreliefului, care dă o imagine prea statică despre proza lui Nicolae Bălcescu şi de aceea întrucîtva falsă, ar trebui corectat (observaţia în sine, aparţinînd după cum se ştie lui Tudor Vianu, rămîne oricum fundamentală). Oare n-ar fi mai exact să vorbim de o tehnică şi de efecte ale cinematografului în relief ?

Cazul este ciudat : un om martirizat de suferinţă, un muribund compune în fortissimo o simfonie războinică şi virilă găsind în ea compensaţii pentru o dureroasă şi numai de el ştiută frustrare : expiră în zăngănit de arme, în plin tumult fictiv, ca un războinic, aşa cum şi-ar fi dorit. A murit fără să fi împlinit acele mărețe fapte pentru care se simţea chemat şi poate fără să fi ştiut că a dus pînă la capăt una cu mult mai grea : aceea de a închide perfect cercul unei vieţi exemplare de neasemuită nobleţe. Dacă ar fi să încheiem în stilul înalt romantic şi idealist al autorului, am spune că Nicolae Bălcescu a fost unul din acei oameni minu-

nați prin care un popor își prelungește contractul cu divinitatea. (*Nicolae Bălcescu: „Românii supt Mihai-Voievod Viteazul"*, în vol. *Interpretări critice*, București, Editura Cartea românească, 1970, p. 200—201.)

IOANA EM. PETRESCU: Ca atîtea alte opere istorice ale romantismului, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* este o lucrare plasată la confluența Istoriei cu literatura, ceea ce înseamnează că nu e o istorie doar „ornată" retoric, ci o operă în care materialul istoric e organizat în anumite structuri specifice literare. Vom încerca să descriem structura operei lui Bălcescu pornind de la ceea ce T. Vianu definește drept „tehnică a basoreliefului" în narațiunea istorică, procedeu stilistic de realizare a „perspectivei", prin dizlocarea acțiunii într-un prim plan tratat la prezent și un plan secund (de fundal), cu verbele plasate la diferite timpuri ale trecutului. Precizăm că nu dăm tehnicii basoreliefului doar o accepție stilistică, afectivă, ci una compozițională. Cum se prezintă, din acest punct de vedere, *Românii supt Mihai Vodă Viteazul ?*

Credem că *Istoria românilor* nu trebuie văzută ca o carte construită concentric în jurul unui personaj-pivot (Mihai), în raport cu spațiul european sau spațiul turc sînt simple spații de „încadrare" a unei acțiuni principale, ci ca o meditație asupra Istoriei, contemplată dintr-o dublă perspectivă: o perspectivă eroică, aplicată acțiunii semnificative, adică acelei acțiuni umane care încorporează și traduce în faptă un principiu transcendent (legea divină sau „misia") — constituindu-se astfel în destin — și o perspectivă ironică aplicată acțiunii umane întîmplătoare, liberă de orice determinare transcendentă, desfășurîndu-se într-un spațiu profan, desacralizat, și incapabil să se constituie în destin. În *Istoria românilor*, epopeea lui Mihai coexistă cu „romanul" Europei, cu romanul lui Sigismund Bathori în primul rînd, pentru că, dintre protagoniștii operei, Sigismund Bathori (cea mai pură întrupare a existenței întru accidental) ocupă în planul profan (propriu unei acțiuni romanești) locul privilegiat pe care Mihai îl ocupă în planul mitic (cel al acțiunii eroice). Dealtfel, din punct de vedere strict literar, Bălcescu realizează în Sigismund Bathori

un personaj cel puțin la fel de interesant ca Mihai. Comentariul nostru va urmări cele două planuri ale acțiunii pornind de la aceste două personaje.

Definindu-l pe Mihai ca „erou" se contrazice oare concepția romantică, explicit formulată și în afirmațiile programatice ale lui Bălcescu, concepție conform căreia singurul erou al istoriei este poporul ? Se contrazice oare Bălcescu atunci cînd plasează în centrul acțiunii eroice personalitatea principelui ? Credem că nu. Prin ce se definește, în fond, Mihai ca „erou" ? În *Precuvîntarea* operei, Bălcescu afirmă că rolul istoricului este în primul rînd acela de a descifra „formula înțelegătoare" a unei națiuni, istoria fiind „transformația" continuă și dialectică prin care această vocație originară se realizează pe sine. Istoria unui popor înseamnează deci împlinirea unui destin care e conținut, în germene, în vocația sa originară, în „misia" sa. Vocația originară, geniul nației sau misia desemnează punctul în care umanitatea se întîlnește cu divinul, participă la divin. „Misia" e un mit fundamental al gîndirii romantice, un mit care permite istoricului romantic performanța de a identifica ființa și devenirea, eternitatea și timpul. Doar în măsura în care un popor își împlinește misia (pe care e liber însă să o ignore sau să o contrazică) el există ca popor, fiecare moment al devenirii istorice fiind coincident cu postulatul originar al misiei și împărtășindu-se din sacralitatea lui. Dacă pentru cronicarul medieval istoria poate doar să *reflecte* sacrul în figura principelui — „unsul lui Dumnezeu" —, pentru istoricul romantic istoria încorporează sacrul, ea fiind starea de explicație a divinității, față de care „misia" avu vocația originară înseamnează divinitatea în stare de implicație. Istoricul este chemat să facă inteligibilă „misia", care există în popor sub formă de „sentiment" și se dezvăluie în instituții, în structura socială și economică a timpilor originari. Este ceea ce face Bălcescu în schițarea istoriei românilor din *Precuvîntare :* pornind de la vechile forme de proprietate (mica proprietate țărănească), de la vechea organizare „ostășească", a unei țări care nu cunoaște o aristocrație feudală — boieria fiind o slujbă activă și nu un titlu nobiliar transmisibil —, Bălcescu descoperă în poporul român o vocație republicană realizabilă într-un stat organizat ca „republică războinică", întemeiat deci pe idealul egalității. Așezați la porțile orientului, românii au misia

de a apăra libertatea Europei, permițîndu-i să construiască o civilizație, și de a impune această civilizație popoarelor migratoare cu care au de luptat ; o misie eroică, pe care istoricul o traduce în conceptul de *libertate*. Transformînd în concept vocația originară pe care poporul o trăiește în mod inconștient, istoria devine o „carte sîntă", o carte a legii, valabilă deopotrivă pentru trecut și viitor, iar istoricul, conștiință a poporului său, este și un apostol al viitorului. În concepția lui Bălcescu, istoricul și eroul se întîlnesc în acest punct de convergență a ideii cu fapta (identitatea pe care critica românească a stabilit-o între Bălcescu și eroul său este, de aceea, pe deplin întemeiată). Mihai, a cărui primă apariție în carte e o mitică înfrîngere a morții, Mihai alesul, cel „precum odinioară semizeii lui Homer", nu este erou printr-un decret divin, ci pentru că „spiritul și individualitatea nației se întrupează într-însul". Cum arhetipul istoriei umane este, pentru Bălcescu, istoria sacră, logosul premerge faptei. Ca și istoricul, erou va fi deci, în primul rînd, conștiința poporului său, el va traduce în idee simțămîntul popular și numai apoi va transforma ideea în acțiune. „Marii voievozi" sînt cei care „se inspiră din simțămîntul național al românilor". Căci „naționalitatea, deși nu avea atunci acel caracter reflexiv și ideal ce a dobîndit în zilele noastre, dar era mult mai întinsă și mai puternică, *ca simțămînt*" (s.n.). Neexistînd decît ca expresie a poporului său, eroul nu are nici libertate, nici destin individual. Construindu-și personajul cu mijloace retorice, proiectînd asupră-i lumină mitică, Bălcescu face din Mihai figura cea mai impersonală a cărții, — o existență în care individualul se estompează, tinzînd spre simbol ; faptul este cu atît mai semnificativ, cu cît în cazul celorlalte personaje (cele din planul pe care l-am numit profan) Bălcescu abandonează dicția retorică și construiește portrete excelent caracterizate de T. Vianu drept balzaciene. Atîta timp cît eroul nu trădează ideea, atîta timp cît individul nu-și ia libertatea de a se opune destinului, el pare a fi invulnerabil. Contextul politic al epocii, jocul forțelor militare și diplomatice europene — care concentrează interesul istoricului — favorizează cel mult, dar în nici un caz *nu determină* căderea lui Mihai. Înfrîngerea sa devine inevitabilă doar în momentul în care *eroul* săvîrșește o triplă eroare : visînd domnia ereditară, Mihai contrazice vocația republicană a românilor ; legînd țăranul

de pămînt, Mihai încalcă ideea libertății ; neeliberînd iobagii transilvăneni, „Mihai trădase misia sa în Ardeal și merita a cădea". Greșelile lui Mihai nu sînt simple „erori" („aceste idei erau bine simțite atunci și însuși de Mihai") ; trădîndu-și misia eroul săvîrșește vina tragică pe care, fatalmente, urmează să o ispășească.

Dar dacă în universul eroic vina atrage ispășirea, universul profan pare a se sustrage acestei legi. Nici un personaj al cărții nu săvîrșește erori mai numeroase și mai grave decît Sigismund Bathori, și totuși Sigismund Bathori scapă întotdeauna nepedepsit, ca și cum el ar fi cu desăvîrșire indiferent destinului. Inconsecvența și sinuozitatea traiectoriei existenței nu se cristalizează într-un destin. Sigismund Bathori s-a născut cu mîna însîngerată ; la nașterea sa turnul din Oradea s-a prăbușit ; sînt semne de rău augur care ar putea marca un destin, un destin demonic. Dar existența principelui Transilvaniei e departe de a realiza consecvența negației demonice. Vanitos, influențabil și capricios, Sigismund e un cabotin care își construiește roluri, abandonîndu-le cu aceeași ușurință cu care le-a conceput de îndată ce i se par periculoase (rolul de pavăză-a-Europei-creștine) sau plicticoase (rolul de principe-ascet, a cărui retragere la Ratibor Europa întîrzie, din nefericire, s-o aplaude). Trei abdicări, trei reîntoarceri la tron, de fiecare dată cu un ceremonial complicat și teatral ; Sigismund e capabil să joace orice, cu condiția să fie cap de afiș. Și pentru ca acest univers teatral să dea totuși impresia realității, fiecare întoarcere la tron a lui Sigismund însemnează o impresie de teroare pe care imensa cifră a victimelor din bătăliile lui Mihai — victime necesare — nu ar putea-o realiza niciodată. Estet al spectacolului terifiant, Sigismund rămîne un diletant care poate săvîrși orice, pentru că nici o idee nu-i îngrădește libertatea și nici o misie nu-l ridică deasupra universului arbitrar, al accidentului, contemplat de istoric cu detașare ironică.

Planul eroic și planul romanesc coexistă în cartea lui Bălcescu, realizînd un univers mitic și unul profan, pe care scriitorul le ierarhizează conform tehnicii basoreliefului. Peste lumea întîmplărilor care s-au consumat în timp, figura lui Mihai se ridică într-un prezent care nu este numai prezent istoric, ci și expresia atemporalității mitului. (*Perspectivă eroică și perspectivă ironică în opera lui Bălcescu*, în „Tribuna", Cluj, 30 noiembrie 1972.)

de N. Bălcescu trebuia să fie — ne informează autorul într-o scrisoare către V. Alecsandri — o poemă istorică. Cercetarea documentelor și pasiunea ideologică l-au condus înspre studiu, spre biografie și narațiune. Dar elementul poematic nu a fost abandonat, ci absorbit în viziunea istoricului, ca și în modul său de expresie nu o dată liric, de profet și de rapsod al narațiunii, care conferă demonstrației un patetism și o înaripare. Ideea de libertate și de unitate națională, punct cardinal în crezul pașoptist, relevă în Bălcescu un suflet arzător, copărtaș la faptele eroului, pe care, fără să-l idilizeze, îi vede întruchipînd idealul de veacuri al poporului român însuși. Narațiunea, excelînd în cîteva portrete, în descrierea unor scene de bătălie, a unor momente de încordare psihologică sau a intrării triumfale a voievodului în Alba-Iulia, este alcătuită în fapt dintr-o plasmă poetică, înrudită cu a celor mai de seamă poeți ai generației care pregătise revoluția. Mesianismul, credința într-un spirit al dreptății providențiale, întoarcerea spre trecutul istoric, spre mărire și legendă, spre natură, spre „duhul național", fac parte mai toate din programul *Daciei literare*, unele fiind prezente încă și mai înainte în scrierile lui I. Heliade Rădulescu. Bălcescu sintetizează în „poema" lui marile idei ale epocii, dîndu-le poate cel mai puternic suflu prin acel patriotism de o incomparabilă puritate, ca și prin virtuțile verbului său romantic.

Convins, ca și Grigore Ureche, că trecutul ascunde semnificații pilduitoare pentru urmași, istoricul, care îmbrățișase în stagiile lui pariziene misionarismul unui Lamennais, își începe narațiunea emoționat și pios : „Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din viața eroică a părinților lor". Timpurile de aducere aminte stau sub semnul providenței, ocrotitoare simbolică, în concepția autorului, a dreptelor bătălii, a idealului național, care formează în esență obiectul pateticei demonstrații : „Voi arăta acele lupte urieșe pentru libertatea și unitatea națională, cu care românii sub povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea...". Ispitit mereu să compare trecutul cu prezentul (antiteză tipică și frecvent romantică), Bălcescu ne apare într-o pagină ca poet al ruinelor, în felul lui Cîrlova, pe

care îl și invocă, și al lui Grigore Alexandrescu. Umbrele voievozilor profilîndu-se pe zidurile năruite ale Tîrgoviștei stau împreună cu undele Ialomiței, mărturie gloriei apuse, ca și apele Oltului în *Umbra lui Mircea la Cozia.*

Tema preromantică nu e dezvoltată în sensul celebrei „fortuna labilis“, ci a resurecției patriotice : „Acest turn, ce mușchiul numai, cu verdeața sa, împodobește, e scump romînilor ca un monument care le vorbește de timpii lor de glorie și de mărire. El a fost martor la atîtea triumfuri ! El a văzut unul după altul, pe Mircea cel Bătrîn, Dracula-Vodă, Vlad Țepeș, Radul cel Mare, Radul de la Afumați, Mihai Viteazul și Matei Basarab, toți voievozii noștri cei mari și vestiți în pace și în război. Umbrele acestor eroici războinici parcă le vezi învoltîndu-se singuratice și tăcute împregiur acestei ruine ; adierea vîntului ce suflă din Carpați, șuierînd în pustiul turn, ne pomenește numele lor, și undele mărețe ale Ialomiței pare a cînta necontenit un cîntec de mărire la gloria lor“. Aceeași meditație, pe cîmpia de la Călugăreni, bizuindu-se pe aceeași antiteză trecut-prezent, îl face pe Bălcescu să împrumute glasul dureros al textelor biblice, al ieremiadelor *Vechiului Testament* : „Îmi ascunsei atunci ochii cu mîinile mele ca să nu mai văză această umilitoare priveliște și din inima-mi zdrobită scăpă aceste cuvinte : Dumnezeul părinților noștri ne-a părăsit ! Părinții noștri ne-au blestemat !“

Fără a-i trece cu vederea lui Mihai anumite erori politice (faptul de a nu fi desființat iobăgia), istoricul se simte atașat afectiv de eroul său și de vitejiile lui. Îl înconjoară cu dragoste pentru că a „ridicat *steagul libertății*“, dorind „*mîntuirea patriei*“, și totodată îi împărtășește speranțele, îndoielile, temerile din timpul unei bătălii. Astfel, domnul „trimisese de dimineață să cheme lîngă dînsul o ceată de pedestrime ce se afla departe de tabără... Sosi-va ea oare la vreme ?“ (se întreabă autorul). Și mai limpede, participarea lirică se vede în momentul de apogeu al domniei lui Mihai, cînd acesta realizase visul unității naționale și cînd istoricul se pregătește a urma șirul de aici încolo trist al întîmplărilor, al decăderii și prăbușirii eroului. Condeiul este acum înmuiat în durere, ca al revoluționarului patriot care-și dădea seama că se stinge fără a-și fi izbîndit gîndul. În amarnica meditație se aude parcă plînsul unei întregi și vitregite istorii : „El [Mihai]

n-apucase încă a încununa zidirea sa d-abia ridicată şi iată glasul cobitor al clopotului restriştei sună cu tărie, şi din toate părţile, înverşunaţi, aleargă duşmanii săi mii de mii şi toţi într-una spre a-l dărîma. Vai, căci nu ne-am putut opri aici, în culmea triumfului naţiei române, oprind împreună cu noi şi timpul şi istoria! Pentru ce, după draga povestire a atîtor norocite şi mari izbînzi, să fim osîndiţi a descrie şi cruntele noastre nenorociri ?"

„Poema" lui Bălcescu dobîndeşte în partea finală modulaţii de cîntec popular alternînd expunerea istorică şi meditaţia cu blestemul : „Astfel fu bătălia de la Mirislău, această întîi nenorocire, începătura şi pricina tuturor celorlalte. Astfel nestatornicul noroc, în cîteva ceasuri, ne răpi aceea ce ne dedese într-atîţi ani şi după atîtea mari strădanii. Vai ! Cîte nădejdi frumoase înşelă el, cîte proiecte mari nimicnici ! Mirislău ! Mirislău ! Blestem asupra ta, loc de pieire, loc afurisit ! Ce de sînge eroic sorbişi tu în această zi pustie !"

Poezia ruinelor şi a trecutului, a dorului de libertate şi a viziunilor providenţiale, a unui erou excepţional şi a antitezelor, a invocaţiei şi a ieremiadei, nu putea fi pe de-a-ntregul romantică, aşa cum este, fără elogiul naturii, ce nu-i rămîne indiferentă nici lui Bălcescu, spirit prin excelenţă istoric. Imaginea arhitectonică a peisajului transilvan, tărim fericit al Canaanului, este impunătoare prin sensibilitate, ca şi prin tehnica descriptivă a autorului şi prin armonia frazei, care o detaşează de simpla descriere a unui spaţiu oarecare. E aici o vibraţie a comparaţiilor şi a epitetelor, chemîndu-se unele pe altele, o muzică circulînd ca o sevă prin trupul cuvintelor, dătătoare de puteri plastice, un mare sentiment al frumuseţii sălbatice, monumentale. [...]

Ca şi Alecu Russo, Bălcescu ar fi dorit să scrie o *Cîntare a României* (de unde şi bănuiala unora că el ar fi şi autorul acelcia). Formaţia lui de istoric şi de sociolog l-a determinat să elaboreze un studiu sub forma unei biografii, din păcate neterminată. Dar viziunea, spiritul cărţii, stilul ei retoric, de care s-a ocupat, cu binecunoscuta lui competenţă în materie, Tudor Vianu, aparţin unui poet. Reînviind figura lui Mihai Viteazul, simbolul cel mai elocvent al unităţii noastre naţionale, Bălcescu purta în suflet icoana sfîntă a patriei, pe care înţelegea s-o preamărească într-o operă fundamentală. În perspectiva epocii avîntate de la 1848,

epocă din mari entuziasme și mari dăruiri, *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul* ni se relevă deopotrivă ca un imn, ca o inspirată și mesianică poemă. Dincolo de expunerea savantă a relațiilor politice și sociale, a demersurilor diplomatice, a campaniilor militare, se aude, înfiorată, o voce lirică, proiectînd istoria în planul sensibilității, prefăcînd-o în ditirambi sau în elegii, într-o melodie gravă, însuflețită, prevestitoare. (*Istorie și poezie,* în „Luceafărul", București, an. XVI, 16 iunie 1973, nr. 24, p. 1.)

Introducere . . . 5

Cartea I
Libertatea națională . . . 23
Cartea a doua
Călugărenii . . . 63
Cartea III
Servagiu . . . 146
Cartea a patra
Unitatea națională . . . 224
Cartea a cincea
Mirislău . . . 324

Notele autorului
Introducere . . . 387
Cartea I . . . 387
Cartea a doua . . . 394
Cartea III . . . 413
Cartea a patra . . . 423
Cartea a cincea . . . 436

REPERE ISTORICO-LITERARE

V. Alecsandri : 447 ; A. I. Odobescu : 451 ; M. Eminescu : 455 ; N. Iorga : 457 ; Ovid Densusianu : 460 ; Tudor Vianu : 464 ; G. Călinescu : 473 ; Șerban Cioculescu : 475 ; Paul Cornea : 481 ; Teodor Vârgolici : 492 ; G. Zane : 493 ; Dan Berindei : 497 ; Valeriu Cristea : 498 ; Ioana Em. Petrescu : 500 ; Al. Săndulescu : 504.

SERIA PATRIMONIU

Catalogul aparițiilor 1974—1981

V. ALECSANDRI
Poezii alese, 1974
Drame, 1975

GR. ALEXANDRESCU
Poezii. Proză, 1977

TUDOR ARGHEZI
Versuri, 1980

G. BACOVIA
Poezii, 1980

JEAN BART
Europolis, 1980

N. BĂLCESCU
Românii supt Mihai-Voievod Viteazul, 1975

LUCIAN BLAGA
Poezii, 1981

ION BUDAI-DELEANU
Țiganiada, 1981

I. L. CARAGIALE
Momente. Schițe. Notițe critice, 1974
Nuvele. Povestiri, Amintiri, Varia, 1975
Teatru, 1976
Teatru, ediția a II-a, 1978
Nuvele, Povestiri, Amintiri, Varia, ediția a II-a, 1981

G. CĂLINESCU
Enigma, Otiliei, 1974
Bietul Ioanide, 2 vol., 1975
Opera lui M. Eminescu, 2 vol., 1976
Ion Creangă (Viața și opera), 1978
Enigma Otiliei, ediția a II-a, 1979

MIRON COSTIN
Letopisețul Țării Moldovei, 1979

G. COȘBUC
Poezii, 1976

ION CREANGĂ
Povești, Amintiri, Povestiri, 1975
Povești, Amintiri, Povestiri, ediția a II-a, 1978

BARBU DELAVRANCEA
Teatru, 1975

M. EMINESCU
Poezii, 1975

N. FILIMON
Ciocoii vechi și noi, 1977

GALA GALACTION
Nuvele, Povestiri, 1979

ION GHICA
Scrisori către V. Alecsandri, 1976

OCTAVIAN GOGA
Poezii, 1981

I. HELIADE RĂDULESCU
Poezii, Proză, 1977

G. IBRĂILEANU
Studii literare, 2 vol., 1979

PANAIT ISTRATI
Chira Chiralina, Moş Anghel, 1976

AL. MACEDONSKI
Poezii, 1979

GIB MIHĂESCU
Nuvele, 1979

ION MINULESCU
Versuri, 1981

ION NECULCE
Letopisețul Țării Moldovei, 1975
Letopisețul Țării Moldovei, ediția a II-a, 1980

CONSTANTIN NEGRUZZI
Păcatele tinereţelor, 1977

HORTENSIA PAPADAT-BENGESCU
Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns. Fecioarele despletite, 1975
Nuvele, Povestiri, 1980

CAMIL PETRESCU
Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război, 1975
Teatru, 2 vol., 1981

CEZAR PETRESCU
Întunecare, 1976

LIVIU REBREANU
Ion, 1974
Ion, ediţia a II-a, 1977
Răscoala, 1977
Pădurea spînzuraţilor, 1980

ION MARIN SADOVEANU
Sfîrşit de veac în Bucureşti, 1975

MIHAIL SADOVEANU
Nicoară Potcoavă, 1974
Nicoară Potcoavă, ediţia a II-a, 1977
Zodia Cancerului, 1975
Hanu Ancuţei. Baltagul, 1980
Fraţii Jderi, 2 vol., 1981

IOAN SLAVICI
Nuvele, 1975
Mara, 1976

IONEL TEODOREANU
La Medeleni, 2 vol., 1978

TUDOR VIANU
Arta prozatorilor români, 1978

DUILIU ZAMFIRESCU
Viaţa la ţară. Tănase Scatiu, 1974
Viaţa la ţară. Tănase Scatiu, ediţia a II-a, 1980

SERIA
«PATRIMONIU»

SCRIITORI CLASICI ROMÂNI
ÎNTR-O LARGĂ SELECȚIE
CUPRINZÎND
OPERELE LOR FUNDAMENTALE
ÎNSOȚITE DE
«REPERE ISTORICO-LITERARE»
TABLOU SINOPTIC
AL RECEPTĂRII LOR
DE LA APARIȚIE
PÎNĂ ÎN CONTEMPORANEITATE

Lei 18,50